

C. E. Nygren

**KARLSTADS
STADS
HISTORIA**

I

1584—1719

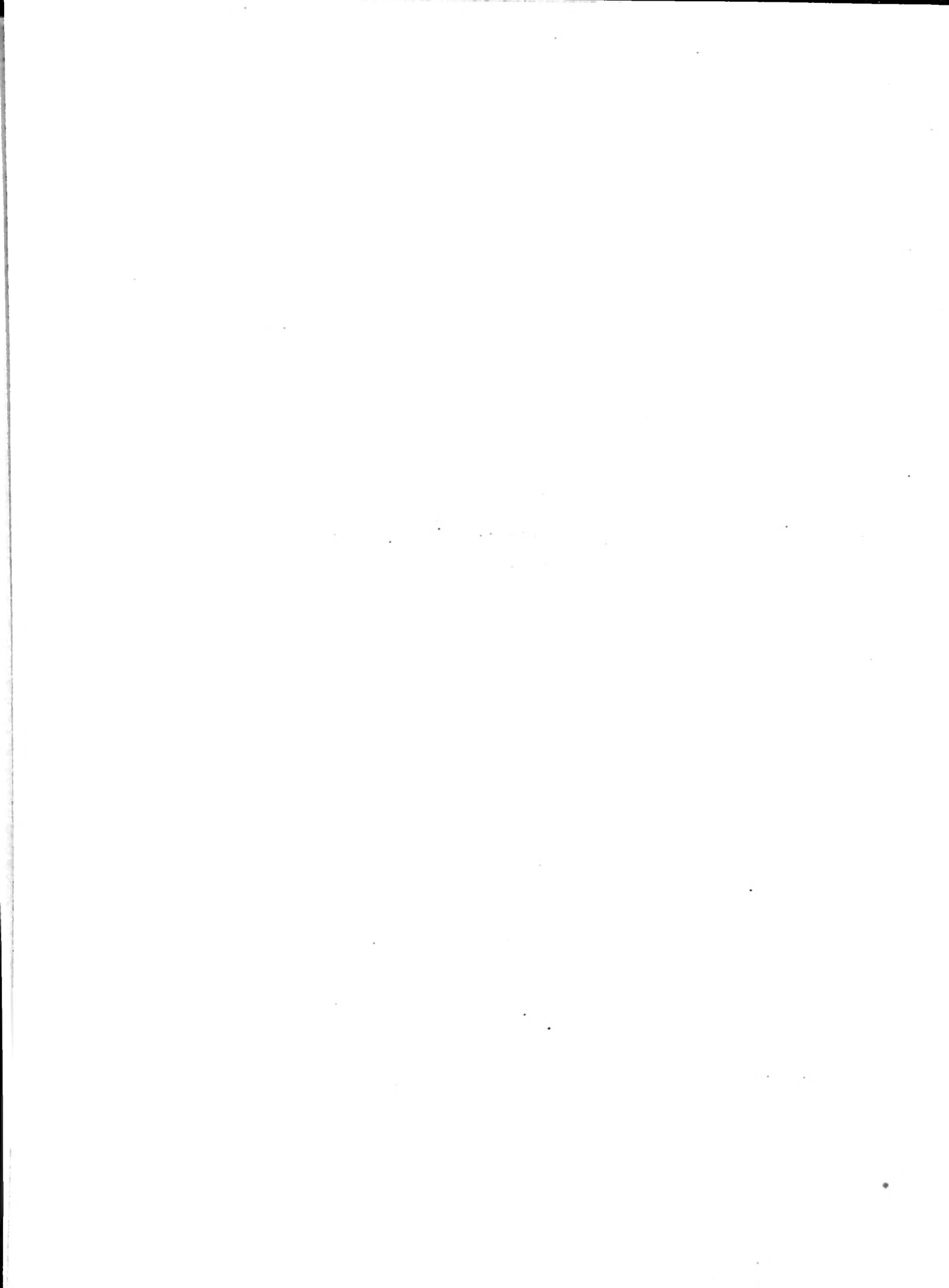
Karlstads Stads Historia

FÖRSTA DELEN

KARLSTAD 1934
NYA WERMLANDS-TIDNINGENS A.-B.
BOKTRYCKERI

Min födelsestad tillägnad

FÖRORD

Med anledning av Karlstads stads under detta år infallande 350-årsjubileum erhöll jag av stadens myndigheter uppdraget att framlägga en historik, vars första del, omfattande tiden intill 1719, här föreligger.

Då jag under 1900-talets första decennium sysslade med utgivandet av historik över lärjungarna vid härvarande läroverk, kom jag någon gång att besöka rådhusarkivet härstädes. Jag fann då till min förvåning och tvärt emot det bestämda påståendet, att alla äldre arkivalier rörande staden hade brunnit, en hel del gamla handlingar av ganska stort intresse. Där fanns således en foliant, innehållande avskrifter av märkligare händelser, beslut, ordningsförhållanden m. m., som avskrivits av stadssekreteraren och sedermera rådmannen Per Piscator. Andra volymer innehöllo från högre myndigheter erhållna brev och skrivelser berörande bl. a. branden 1752. När ett sådant arkiv som Karlstads innehöll så mycket av värde för en historik, avseende stadens äldre tillvaro, kunde det ju vara möjligt, att de andra stora arkiven kunde innehålla upplysningar om ännu märkligare händelser. Femtioårsdagen av den stora eldsolyckan 2 juli 1865 nalkades ju med stora steg, och en skildring av stadens öden dels före, så långt möjligt var, dels efter branden kunde anses ha sitt berättigande till just den tidpunkten. Men skyndsamhet var av nöden, ty ännu kunde man visserligen räkna på karlstadsbor, vilkas minne från gamla Karlstad ännu ej avtagit, men vilka personer dock för varje år blevo allt mera sällsynta.

Så kom jag 1912 till Uppsala. Därstädes gjorde jag genast landsarkivet ett besök, varvid jag blev övertygad om huru mycket rörande Karlstad på 1600- och 1700-talen, som verkligen fanns i behåll på grund av att Värmland och Närke under långliga tider (intill 1779) varit förenade till ett län, varigenom värmlandshandlingarna undgått förstöring. Som min bror (nuvarande landsarkivarien Ernst Nygren) då studerade i Uppsala, smittades även han av intresset för födelsestadens historia, i synnerhet som en skrivelse från Göta hovrätt lämnade det meddelandet, att en så gott som fullständig serie av Karlstads stads dom- och kämnärsböcker fanns i behåll. Det blev att genast övergiva »de gamla skolkamraterna» och med iver kasta sig över allt, som befanns vara av värde för genomförandet av den nya planen. Sedan dess har jag på olika tider och platser kunnat genomgå arkiven, av vilka många, främst de i Stockholm, varit synnerligen givande. Arbetet kom att draga ut på tiden (16 år), och stod jag ibland frågande inför hur allt det hopade materialet skulle behand-

Karlstads stads historia

las. Dock funnos här och var stora luckor, vilka jag nog aldrig kunnat fylla, om ej genom hjälp från min bror Ernst, som på så sätt har blivit mig en hjälpare, vars intresse för arbetet jag icke nog kan uppskatta.

Uti delegationen för stadens historias utgivande ställdes vid min sida lektor L. Dalgren. Vårt samarbete har alltid stämplats av det bästa förhållande, icke minst därigenom att han självmant låtit mig draga nytta av sina historiska kunskaper och stilistiska förmåga, varigenom jag fått mycket tillrättalagt.

Slutligen får jag icke underlåta att giva min son Olle ett offentligt tack för det stora arbete, han under hela sitt första studentår ägnat boken genom sammanhållandet av de hundratals konvoluten med olika ämnen, maskinskrivning av dels manuskriptet och dels bitar här och var ur de omfattande forskningshandlingarna, i synnerhet de inbundna, samt fotostaterna, vartill slutligen kommer korrekturläsningen.

Svårigheter har jag stundom fått erfaras, men även rönt hjälpsamhet och förståelse, varför jag har att tacksamt erinra mig Karlstads stad, Wermlands Enskilda Bank, framl. direktören F. Odén, framl. kaptenen m. m. H. Ziegler, översten m. m. C. O. Ahlmark, framl. skeppsredaren J. A. Bergendorff, min forne regementskamrat direktören Alarik Myrin, Bröderna Löfbergs Aktiebolag och firman B. Bergson & C:o.

Karlstad den 10 maj 1934.

C. E. NYGREN.

FÖRTECKNING Å KÄLLSKRIFTER

Otryckta källor.

Uppsala landsarkiv:

- K. brev till landshövd. i (Närke-) Värmland och vice versa 1636—1721 (8 vol.).
- Krigskoll. skriv. 1635—1690 (2 vol.).
- Defensionskomm:s brev 1700—07.
- Länsstyrelsens skriv. från kronofogdar, magistrater och borgerskap 1634—1721.
- Örebro landsböcker 1635—71 (35 vol.).
- Örebro resolutionsreg. 1640—45, 1675, 1689 (6 vol.).
- Örebro avkortningsreg. 1640—90 (4 vol.).
- Vidare genomgångos här de s. k. Lignellska saml., ditlånade från Kristinehamns läroverk och antagligen fordom tillhörande K. A., nu deponerade i R. A.

Kommersekollegiets arkiv:

- Registratur 1655—60, 1676, 1679, 1680, 1693.
- Utgående diariet 1652—69, 1670—95, 1693—99.
- Liggare: Städernas beskrivning F—L.
- Inkomna skrivelser 1652—67.

Riksarkivet:

- Pergamentsbrev-samlingen.
- Riksregistraturet.
- Hertig Karls registratur.
- Furstliga arkiv:
 - Brev till hertig Karl.
 - Karl Filips arkiv.
- Svenska drottningars arkiv:
 - Brev till drottning Kristina d. ä.
- Landshövdingars skrivelser.
- Domkapitlets d:o (delvis).

Stegeborgssamlingen:

- Generalguvernörerna Lennart Torstensson och hertig Adolf Johan.
- Städernas acta.
- Tullväsen.

Kammararkivet:

- Landskapshandlingar (fogdarnas räkenskaper); (en del av de värmländska i Lignellska saml.).
- Slott och gårdar. Karlberg (även dessa äro fogderäkenskaper, ehuru för »slott och gårdar»).
- Arv och eget (= Vasakonungarnas arvegods).
- Älvsborgs lösen 1613. Hertig Karl Filips hertigdöme.
- Tull och accis. Tullräkenskaper för Lödöse och Älvsborg. (Genomgångna av landsarkivarien Ernst Nygren).
- Boskapslängder. (Genomgångna av E. Nygren).
- Räntekammarböcker. (Hertig Karls.)
- De lokala räkenskaperna övergingo på 1630-talet till länsräkenskaper med landsböcker och landsboksverifikationer, vilka jämte däri befintliga stadsräkenskaper (den äldsta för år 1662) genomgåtts.
- K. K:s protokoll, från 1635.
- K. K:s registratur, från 1612.
- K. K:s utgångna diariet från 1621.
- Till K. K. inkomna skrivelser:
 - Kungl. brev.
 - Brev från orterna.
- Bergsbruk.
- Handel och sjöfart (generalhandels- och skeppskompaniet).
- Sandbergska samlingen.

Karlstads stads historia

Tryckta källor.

- Ahnlund, N.*, Borgarståndets riksdagsprotokoll före frihetstiden. (Stadshistoriska institutet.) 1933.
- Almquist, H.*, Göteborgs historia, del 1, 1929.
- Almquist, J. A.*, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630. Andra delen; häft. 1. 1919.
- Alsterlund (J. W.)*, Gammalt och nytt från östra Wermland. 1873. Ett och annat om Wermelands Berg och Kroppa kungsgård. 1875.
- Anrep, G.*, Svenska adelns ättartaflor, 1858—64.
- Boethius, B.*, Trävaruexportens genombrott efter det stora nordiska kriget. (Historisk tidskrift.) 1929.
- Carlstads donationsjord, Handlingar och utlåtande rörande.
- Fernow, E.*, Beskrivning över Värmland, Ny uppl. 1898.
- Forssell, H.*, Sverige 1571, 1883.
- • , Sveriges inre historia från Gustaf I, 1569—75.
- Gyllenius, P. Magni*, Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622—1667 (utg. av Finska statsarkivet gm R. Hausen, 1880).
- Hammarin, J.*, Carlstads stifts herdaminne, del I, 1846.
- Herdin, K. W.*, Uppsala på 1600-talet, 1929.
- Hofsten, E.*, Beskrifning öfver Wermelandh, del I (utg. 1917 av *E. Nygren*).
- Hülphers, A.*, Samlingar till orgelverk i Sverige och Finland, (finnes i Västerås stifts gymnasiebibliotek).
Mariestad 1583—1933.
- Nygren, C. E.*, Om Karlstads stads kyrkor 1584—1737. 1930.
- Odhner, C. T.*, Bidrag till svenska städernas och borgarståndets historia före 1633 (ak. avh. 1860).
- Rydin, H. L.*, Reservation vid skatteregleringskommitténs utlåtande och förslag angående skatteförhållandena i riket, 1882. Svenska riksrådets protokoll (fr. 1632—48).
- Styffe C. G.*, Skandinavien under unionstiden, 3:e uppl., 1911.
- Säve, T.*, Karlstads stifts grundande (Från Värmland och Dal), 1907.
- Vestergöλλands fornminnesförening*, Skara stifts kyrkliga jordebok av år 1540, 1899.

TINGVALLA

Tingvallaöns kärna, Lagberget, består av den mörka, nästan svarta bergart, hyperit, som har större utbredning i Värmland än i andra svenska landskap. Samma grund ha även de högsta partierna vid Galgberget, Kvarnberget och Herrhagen. Dessa delar av det nuvarande Karlstad torde före järnålderns slut ha varit holmar i den dåvarande »Stor-Vänern», vars yta inom Värmland låg väsentligt högre än den nuvarande sjön. Men då landhöjningen gick fortare i Värmland än vid sjöns avlopp, blev vattnet i norr allt grundare. Härtill medverkade i Karlstadstrakten de massor av sediment, vilka Storälven, såsom Klarälven ännu på 1600-talet kallades, avsatte inom sitt mynningsområde. Under bronsåldern utmynnade den i nuvarande Grava socken. Detta område har alltmera förskjutits mot söder under ständig nybildning av sandgrund, som sammanvuxit med varandra, tvingande älven att ständigt söka sig nya avlopp. Magistratsprotokollen från så gott som varje år innehålla befallningar om uppudring av nybildade sandbankar, och från järnbruken framställdes klagomål över de hinder för sjötransporterna, som ständigt uppkommo. Den ursprungligen obetydliga Tingvallaön blev härigenom allt större, och dess tillväxt pågår fortfarande, varom t. ex. Sandgrund vittnar. På läsidorna av de nyssnämnda bergholmarna har sedimentbildningen gått mera långsamt, och där har fördenskull öppet vatten blivit längre bevarat, t. ex. Lambergstjärnet bakom Herrhagens höjparti och Orrholmsviken utanför Lagberget. Snabbast pågår uppgrundningen för närvarande inom östra älvgrenen, vars återstående livslängd därför måste bli jämförelsevis kort. Den krokiga farled genom Hammarösjön, som trafiken nu måste följa, antyder, var älven får sitt lopp, då denna del av Vänern blivit utfylld, och Karlstad alltså icke längre ligger vid Klarälvens mynning utan innanför densamma.

(Meddelat av lektor Per Stolpe, Karlstad).

Huru långt tillbaka kan man spåra, att Tingvalla utgjort samlingsplatsen för såväl värmlänningar som främlingar? Många anse, att man för att ej ingå på gissningarnas område bör hålla sig vid 1300-talet, enär konung Magnus Eriksson höll på Tingvalla ting och vapensyn 1347 sista dagarna av april, men långt dessförinnan hade Tingvalla varit en mötesplats för värmlänningarna vid avgörande

Karlstads stads historia

av varjehanda offentliga och enskilda angelägenheter. En mängd gamla handlingar (den äldsta från 1290) äro utfärdade på Petri och Pauli dag, den 29 juni, då under århundraden i förening med kyrkliga högtider samt marknader denna dag blivit för värmlänningarna av stor betydelse. Om den förnämsta orsaken till besöken var mässhögtidligheterna eller marknaderna, är svårt att avgöra. Den katolska läran, att prästernas förmedling vore nödvändig för vinnande av salighet, utövade nog sitt starka tvång på vallfärderna för bevistande av mässorna, men kampen för tillvaron, som nödvändiggjorde försäljning av varor eller förnämligast utbyte därav, utgjorde också det kraftigaste motiv och krav till årliga sammanträffanden. Så har det alltid varit: religion (även under hedniska former) och köpenskap ha till långt fram i historisk tid gått hand i hand. Och märkligt är ju det bevisbara, att såväl större som mindre kristliga religiösa fester ofta förlagts till de forna traditionella offerfesterna för att ej rubba de sedan hedenhös fastställda tidpunkterna för ritualer och köpenskap samt lagens tolkande för tvisters avgörande (exempelvis midvinterblotet i Uppsala och julhögtiden). Varför har icke sådant kunnat försiggå i andra delar av landet? Överallt i främmande länder med historia flera hundra år äldre än vår finna vi, att så skett. En sådan tillförlitlig forskare som Djurclou påstår, att spåren av här på Tingvalla hållna marknader (Mårmässan) hava rötter långt ned i hedendomen. Tingvallaön blev genom Väneren och dess många från översta Värmland tillströmmande vattendrag den naturliga samlingsplatsen från äldsta tider. Vad motsäger, att Lagberget en gång i tiden var offerplatsen, och att därifrån värmlänningarna mottogo det kristna dopet från det närliggande Västergötland. Värmlands landskapslag är borta, och om den ej återfinnes, torde här gjorda uttalanden för alltid stå kvar som hypoteser.

Omkring 1350 eller ett par år efter sin vistelse här på Tingvalla utgav Magnus Eriksson sin allmänna landslag, en sammanfattning av de många landskapslagarna. Fyra lagmän fingo detta uppdrag sig anförtrott, och bland dessa var lagmannen i Värmland Tyrger Diekn. Att i vissa delar i landslagen skulle ingå åtminstone något av värmlandslagen, är säkert, då Tyrger torde varit en myndig och lagklok man, som så tilldragit sig konungens uppmärksamhet vid hans besök på Tingvalla 1347, att han blev en av dessa bemärkte fyra män, som för riket skulle utarbete en för alla gemensam lagbok. Vari dessa från värmlandslagen gjorda tillskott äro insatta eller omarbetade, är nu omöjligt att avgöra, då urkunden är borta. Men i ett hänseende skönjer man hans ingripande: han har med sin kännedom om värmländska traditioner icke kunnat annat än förorda den Petri Pauliska samlingsdagen utan (i 11 kapitlet av konungbalken) under rubriken »Huru Frälsimän skulo Konunge tiena medh Wapnom och Hästom och om Wapnesyner» fått in den tidsbestämningen, att detta skulle ske »varje år åttonde dag efter sancti Peders dag —

Tingvalla

Detalj av Olai Magni Carta Marina.

Karlstads stads historia

i Vpsalom aff alla Vpsala biskopsdöme — — —
i Thingwallom aff Wärmelande». — — —

Den allmänna landslagen torde väl vara den äldsta urkund, där tiden för vapensyner finnes angiven. Frälset kom ju ej till förrän på Alsnö möte 1280, hållet av Magnus Eriksson, farfar till Magnus Ladulås. När man finner, att tidpunkten är förlagd till strax efter Persmässan, skulle det väl vara ganska sannolikt, att den värmländske lagmannen vid denna frågas dryftande föreslagit denna tid såsom den i hans hemtrakter mest lämpliga, kanske rentav den enda möjliga dels på grund av årstiden, dels därför att några särskilda påbud till *samling* för dylika vapensyner voro onödiga, då menigheten sedan gamla tider var invand att här sammanträffa.

A Tingvalla utfärdade brev och lagmansdomar från 1200-talet voro av *Olaus Magnus* kända och i sin »historia de gentibus septentrionalibus» (historien om de nordiska folken, tryckt på 1550-talet) uppgiver han, att Tingvalla omkring år 1000 var köpstad. Denne lärde prelat, som trots många tiotal år i landsflykt ändock ej kunde frigöra sig från tanken på sitt fosterland, uraktlät aldrig att samla bidrag till de nordiska ländernas historia dels själv på ort och ställe, dels genom av honom kontrollerade hörsägner. Tillförlitligheten i hans historiska uppgifter går igen uti hans »Carta marina», vilket är ett kartografiskt stordåd, oupphunnet av något samtida kartverk. För åstadkommande av denna berömda karta, hade han använt sig av egna iakttagelser samt av honom kontrollerade, tillförlitliga muntliga uppgifter. En del av denna här återgivna karta upptager mellersta Sverige med sjön Vänern, i vars nordöstra ände namnet Tingvalla läses (förkortningen antagligen gjord för namnets längd). Typerna äro större än de andra, varmed han väl velat giva antydning om platsens betydelse såsom säte för lagmannen och prosten i Värmland samt för häradshövdingen i Elva eller *Lagbergs* härad.

Vad kyrka beträffar, nämnes den uttryckligen endast *en* gång i medeltida diplom, nämligen 1347 ^{29/4}, då konung Magnus utfärdar konungsdom *vider Tingvallae kyrkio*. Brevet finnes avbildat å sid. 13. Antagligen var kyrkan helgad åt Sankt Per, köpstädernas helgon, då dess förnämsta mässa var ägnad honom.

Vid *pilgrimsfärderna* använde man sig av två vägar, som båda ledde över Tingvalla. Vägen till Norge, d. v. s. det söndenfieldske och till Oslo, har av gammalt varit densamma som nu, d. v. s. österifrån över Tingvalla och Edaskogen (såsom angives i de norska konungasagorna, Egilsagan m. fl.). Vägen till det nordenfieldske gick uppefter Klarälven genom älvdalen, dock endast för fotvandrare, två gånger om året, vid Olovsmässan (29 juli) till Trondhjem, vid Michelsmässan (29 september) till Vadstena. Munkar och nunnor samlades då vid Dalby övre kyrka i Älvdalen och dröjde där i 14 dagar¹.

¹ Enligt 1680 års rannsaking om antikviteter.

Detta konung Magnus Erikssons brev är utfärdat vid Tingvalla kyrka 1347 29/4. Under brevet ett fragment av konungens domssigill. I brevet tilldömes Syrby åbor för all framtid full allmän väg över »Hiorpbærns ængh».

Nu är det ju ganska underligt, att ingen större bosättning synes hava ägt rum på Tingvalla, ehuru sådana högtidligheter sedan äldsta tider förefunnits. En författare tager t. o. m. detta såsom bevis för att ingen kyrka här funnits, då Tingvallaön i brist på befolkning ej hade något behov av ett Herrans hus. Där funnos ju i stort sett endast Langnögårdarna och Tormestagården. Dessa kunde ju ej underhålla någon präst. Därvidlag förbigås, att kyrkoherden här var av det mäktiga Skara stift hitsatt, och här funnos nog medel att helt utan hjälp av kyrko- och landbönder förse honom med bärning. Han och honom underställda kaniker voro dessutom uppbärare av de betydande medel, vilka från Värmland indrevos till Skarabiskopen. Endast en ringa procent av laxfisket skulle hava gottgjort en i ganska hög ställning varande präst för hans vedermödor.

Men till Tingvalla socken har alltjämt hört den så benämnda landsförsamlingen. När de där liggande frälsegodsen kommit till, är ej lätt att avgöra, men att de tillhört Tingvalla socken, är ju givet. Av dessa gårdar nämnas *Vidön*, dels 1314, då härstädes (enligt Djurclou) var bosatt en man med stort anseende och förtroende vid namn Thord, som i vapnet förde en upprättstående varg eller räv, samt 1434, då Vidön ägdes av en ofrälse bisittare i tingsrätten vid namn Niclis, *Kroppokaer* (Kroppkärr) 1348, *Alster* 1348, *Alsters* kvarn 1397, *Rud* 1434, *Sandha* (Sanna) 1515 samt slutligen *Våxnäs*, vilken gård så ofta återkommer i stadens historia, att dess äldre öden här måste något närmare behandlas.

I ett brev av 1443 19/1 bortförpanta »jak Laurens Wlffson riddhere och min elskelighe hustru Ide her Johanni Bulowen dotther — — — till Clawes Ingelsson foghet i Wermelandh tw gots som liggande ær j Wermelandh j Tingwalds sokn som haethir ofir Waxsenaes och Nithir Waxsenes¹ — — —». Detta brev är nog det äldsta, som finns om denna egendom. Omkring 1400 inflyttade hit en rysk riddare Johan von Billow (av samma släkt som den för några år sedan avlidne tyske rikskanslären von Bülow). Denne Johan von Billow, själv god vän med den rike och mäktige drotsen Bo Jonsson Grip, hade två söner och tre döttrar, av vilka en son och en dotter blevo gifta med Bo Jonsson Grips enda barn, således *Dellof v. Billow* (död 1415) med Margaret Bosdotter och *Ermegard v. Billow* med Knut Bosson. Med denne Knut Bossons son utgick riksdrotsets ätt, och hela dennas ofantliga förmögenhet övergick till Detlof v. Billows broder *Ficke*, danskt riksråd och riddare av Kristi grav. Denne Ficke hade två döttrar, av vilka Ermegard blev sin fasters, ovannämnda Ide (Ida), arvinge och därigenom ägarinna till St. Sundby m. m. och åtminstone panträttsinnehavare av Våxnäs. Ermegard blev gift två gånger, först med Engelbrekts mördare, Måns Bengtsson Natt och Dag, och sedan med riksrådet Jöns Knutsson (tre rosor), som var broder till Karl Knutsson tre rosor, väpnare och krigshövitsman hos Kristian II. I för-

¹ D. v. s. Övre och Nedre Våxnäs.

Tingvalla

sta giftet hade hon dottern Kerstin Månsdotter och riksrådet Johan Månsson samt i andra giftet dottern Margareta, gift med Erik Jönsson (barnlös). Kerstin blev i sin ordning gift med riksrådet Sigge Laurensen Sparre, riksråd, död 1509. Hans son, marsken Lars Siggesson, dog 1554 och var far till riksrådet Erik Sparre, ägare av Våxnäs, halshuggen 1600 i Linköping. Omfattande rättegångar rörande egentligen de förutvarande Bo Jonssons arvedelar uppstodo efter dåtida egendomliga arvsrätter emellan ätterna Natt och Dag, tre rosor och Sparre, och anledningen härtill förstås av härovan antydda in- och omgiften. Hela den stora mängden av allt, vad som förnämligt hette i Sverige och t. o. m. i Norge, uppträdde dels som målsägande, dels som svarande och dels som vittnen i processerna. Man har t. ex. ett brev 1514 29/8, där Sten Sture för Karl Knutsson tre rosor anmäler, att Johan Månsson (se ovan) och dennes syster hava tilltalats beträffande »Waxnäs, Haenavalla (Hensta?) och Sandha».

1515 18/2 ålägger Sten Sture bröderna Karl Knutsson och Erik Knutsson tre rosor att till viss dag förete bevisning beträffande Waxnäs, Haenavalla och Sandha. De voro såsom ovan nämnts sonsöner till Karl Knutsson i Gidske (i Norge) och söner till riddaren Knut Alfsson, riksråd i Norge, ihjälslagen 1502. Att ens i korthet återgiva, vad under dessa egendomsprocesser framkom, är för omfattande. I handlingarna äro inblandade icke blott norrmän av högsta ställning, utan även av svenske stormän sådana som Sturar, biskop Brask och andra, som innehade rikets högsta värdigheter.

De många rättegångarnas utslag synas icke finnas bevarade, men ett är visst, att den ingifta sparresläkten blev den vinnande parten, åtminstone vad Våxnäs beträffar.

Prostar i Värmland.

- »1354 16/6 Petrus prepus (prepositus) Vermelandensis.
- 1389 30/6 Oloff prost i Wermland.
- 1397 29/6, 30/6 Götstafuir Olafson, prost i Wermland, kanik i Skara.
- 1399 25/8 prosten Göstaf i Wermland.
- 1413 8/11, 1414 4/3 Sven prost i Wermland, 1438 25/5 kyrkoherde i Swnde (Sunne), blev sedan biskop i Skara.
- 1431 Swen Grotte, kanik i Skara, prost i Wirmelande.
- 1436 26/7 Sixten, prost i Värmland.
- 1440 19/1, 28/2 Sixten, prost i Värmland. (Se för övrigt kyrkoherdar).
- 1467 24/1 Haluord prost i Thingvalla, 1473 29/6 Haluard Elifson, kyrkoherre i Thingwalla, 1483 25/1 Halword, prowesth i Tingwolde.

Karlstads stads historia

- 1529 3/5 Herr Per i Tingwalla.
1563, 1564 3/2, 1566 8/7 Thomes Persson i Tingwalla.
1573 Lars i Tingvalla.

Kyrkoherdar i Tingvalla.

- 1290 15/5 Laurencius Arwidi, plebanus de Tingwaldum.
1305 5/1 Laurencius de Thynguallum.
1315 25/5 » » »
1326 17/1 » » »
1340 12/6 Helnerus de Thingwallum, can:us eccl. Scar.
1352 13/4 Nicolaus de Thingwallum, can:us eccl. Scar.
1353 26/2 » Siggonis de Thynguallum, can:us eccl. Scar., 1354 23/3 Niclis i Thingualla, kanik i Skara, s. å. 16/6 Nicolaus de Thinguallum.
1355 3/6 Petrus, Curatus eccl:e Thinguallensis, 1357 26/3 Petrus de Thinguallis, 1359 3/3, 29/6 Peter aff Thinguallum.
1361 17/3 Hr Rangwald Karlsson i Tingwalla, 1363 11/6 Rangwald Karlsson, kanik i Skara.
1397 29/6 Jon kyrkopräst i Thingualla, 1399 25/8 Joan i Thingualla.
1431 Sixten präst i Thingwallom, 1440 19/1 Sixten i Thyngualda, nämnes samtidigt såsom prost, s. å. 15/2 Sixten kyrkopräst i Thingwallom (sigill Sparre med Sjöblad), 1443 29/6, 1444 29/6 Sixten kyrkopräst i Thingwallom.»

Värmlands hela medeltidshistoria är hälften svensk och hälften norsk. Man visste uti gränsmarkerna antagligen icke, vart man egentligen hörde. Då Magnus Eriksson gjorde sitt märkliga uppehåll här på Tingvalla 1347, var han på väg till Norge för att där krönas till konung. När Karl Knutsson Bonde gjorde sin resa till Norge, var det i samma ändamål. Till vilket land hörde under sådana förhållanden gränsprovinsen Värmland, där lagmännen, provinsens främste män, voro tidvis svenskar och tidvis av norsk börd? Hela Nordmarken lydte långa perioder under Norge, vilket alltsammans gjorde, att Värmland blev ett föremål och en utgångspunkt för åtskilliga politiska kombinationer, spionerier och mycken oroskap. Man har många exempel på huru Värmland gjordes till ett centrum för mer eller mindre täckta operationer av mångahanda slag. Ett exempel härpå är ju biskop Torkel i Oslo, vilken efter sin flykt från Norge stod med en fot i danska lägret och med den andra i det svenska, opererande först i Västergötland och sedan i Värmland (ett brev från honom är daterat Brunskog 1508 4/5). Man märker det t. o. m. i Växnäs' historia, då i processerna om detta frälse såsom parter i målet de två bröderna Karl och Erik Knutsson tre rosor förekomma. Den förstnämnde skrev sig till Gidske i Norge och den senare »till Hof» i Östergöt-

Tingvalla

land¹ och vargift med Gustaf Vasas syssling samt halshuggen i Stockholms blodbad. De voro såsom nämnt söner till ett norskt riksråd, men på grund av omständigheterna (giften m. m.) kommo de att tillhöra olika läger.

Engelbrektsresningen gav ett tydligt utslag av värmlänningarnas svenska sinnelag; Ture Jönssons västgötauppror likaså, och som ett uttryck för de känslor man här i Värmland hyste mot Gustaf Vasa, kan ju tjäna deras brev av 1529, vari de anhålla om ett signet till försegling av sina skrivelser till förekommande av brevens förfalskande. (Se brev och översättning sid. 18 och 19).

Gustaf Vasa hade av sin upptagna tid icke mycket över att ägna sig åt det avlägsna Värmland, men att han hade sin blick riktad åt vår landsända, visar hans redan 1523 hållna vapensyn samt hans noggranna iakttagelser av vad som där hände och tilldrog sig. Hans varningsbrev 1532, då Kristian II landstigit i Norge för anfall på Sverige över Värmland, upplyser om huru väl han var insatt uti värmländska förhållanden, vilket intryck ytterligare förstärkes av hans brev till fogden Olov Eriksson, vilket han avslutar med de märkliga orden: — — — förthy, Oleff, vij höre och förnimme många farlige prachtiker här emott rijckitt, ändoch tig och andre kunne väll synes, att alt ähr stille, så är doch lijkeväll icke så alltt stille ther vthe — — —».

Värmland var dock och förblev honom en trogen landsända.

Det rike, som Gustaf Vasa mottog, var, förutom av vissa oroligheter, tryckt av en oerhörd skuld. Utomordentliga åtgärder måste av honom vidtagas, såsom exempelvis något så oerhört som inleverering av rikets samtliga kyrkklockor. Prosten i Tingvalla, Mäster Jon, lär ha varit den, som inom Värmland verkställt denna order.

Den oreda, som rådde inom skatteväsendet, var dock det, som utgjorde största hindret för ordningens stadgande. En jämnare fördelning av skattebördorna måste göras, och detta gav anledningen till upprättande av vår första jordebok år 1540, ofullständig och missvisande i många hänseenden, men dock en grundval, varpå kunde byggas vidare. Han återgick till skatteläggning efter jordetalet, därmed införande en bättre ordning. För att nå en jämnare fördelning gårdarna och hemmanen emellan tillgreps förordningen om mantalet, en visserligen osäker men dock nu påbörjad ny form för skatternas rättvisare fördelning. Större gårdar, varå flera personer kunde bärga sig och hade mera än två markland jord, skulle draga större skatt än sådana, som endast hade öresland². Dessa

¹ Hans änka gifte sedermera om sig med Bernt von Mehlen, som sålunda kom i släktskap med Gustaf Vasa.

² Enligt 1546 års räkenskaper var Östersysslet delat i nio prästgäll, nämligen Tingvalla, Kilen (Stora Kil), Fryksdalen, Älvdalen, Väse härad, Ölme d:o samt Visnum och Råda, vilka voro annexer till Amne härad (Vg.). Tionden skiftades i tre delar: en treding till kyrkan, en till bispén och en till prästen.

Biskopstionden såldes »effter gamlan stadhgn», varvid en tunna bjug gällde för ett halvt hundra (centner) järn, fyra skäppor bjug för 1/2 c. järn och två tunnor havre 1 1/2 c. järn.

Tingvalla

örestal utgjorde grundvalen för uttaxeringen först och främst av ordinarie räntan och torde även ännu på 1600-talet ha spelat en viss roll vid utdebiteringen av den ordinarie räntan. Gustaf Vasas regering var för Värmland en lång tid av lugn och fred, helst som han sökte att omforma skattepersedlarna, så att de blevo för de olika landsändarna lättare att utgöra.

Ur en odaterad räntebok för Värmland på 1500-talet (återfinnes i volymen »Arf och eget, Wermland 1537—1548», K. A.) redovisas följande för

TINGEWALLA SOKN

Preste Landbor

<i>Tormestada</i>	<i>Lagnön 2 gårdar</i>
Landg. smör 3 lb (lispund)	Landg. smör 6 lb
Ging Järn 1 hundrade (sammanskott till konungen enl. Söderwall)	Gingierdz Järn 2 hundrade
Dagzwerke..... 3	Dagzwerke..... 6
Åhrlighe (hästar).... 2	Åhrlig h. 4
Biscopzhästar 2	Biscopz h. 4
Konungzhästar 2	Konungz h. 4

Efter lugnet kom stormen, och de olyckor, som drabbade Värmland under Erik XIV:s regering, äro berörda uti nästa kap. *Värmland under hertig Karl.*

Brevet till Gustav Vasa.

Waar ödmuykeligh tro tienist nw oc altiid med gud kære nodiste herre werdoghas ider högmectoghet at wethe, Hurvledis her twre jönson oc biscopin i scara oc flere i rykins radh aff westergötlandh, haffue set sikh op mot ider nade, saa haffue wy oc faath breff aff them lydhendis at wij wilie och sa göra, Huilkit gud oss forbiudhe Huarföre takkom vij ider nade, bade for fridh oc nade. oc al weluilioghet i oss fatighe wnderdane beuist haffue her i landit sidhan iders nade kom til thet regimente Thy wilie vi nat oc dagh ware ider nade til redha bade bön-dher oc bersmen oc al menigh man waghe liiff oc halz for ider nade om til trengher, bidhia wy ider nade for gudz skul, om kirkior oc closter war almosor och alle ledhis gudz tiænist som forswaget ær ma komma j sin retthe oc gamble stagge jghen, Ther om wy alle saman ödmuykelica ider nadz ærligheth bidendis at sa ske maa, saa bidhia wy oc ödmykelica ider nade for gudz skul oc ware fatigh bön, at wy maa faa en beffolningh at latha göra oss eth insigle til landzens behoff som Danske men oss forradde, Huilkit som wore ider nade oc landit til nytthe for hömelis ärinde skul som nw paa færdom ær, oc framdeles til rikis oc lanzens forbindilse her med ider gud oc sancte eric befollendis Huad wy kunnom idher nade wara til wilia oc formagho med ödmuykt görom wy altidh gerna epher war fatighe makth, Til ythermera sannengh bedhoms wy hidherlighe mans insigle her per i tinghewal ider nadis cappalan Scriffuit i wermelandh pa helge kors Dagh j tinghauol Anno Domini Mdxix.

Herr Pers i Tingvalla brevet påtryckta signet föreställer en kalk under bomärke.

Konung Karl IX.

Efter samtida porträtt, tillhörigt disp. m. m. Nils Arvedson på Storbron, Filipstad.

VÄRMLAND UNDER HERTIG KARL

Genom testamente av den 1 maj 1560 hade Gustav Vasas yngste son, Karl, (f. 1550) såsom hertigdöme fått Södermanland, Närke och Värmland, Strömsholms län i Västmanland och fyra socknar i Västergötland. Donationsbrev härå utfärdades, och var det den gamle konungens mening, att hertig Karls arvedel under dennes minderårighet skulle av särskild man förvaltas. Så blev snart nog dock icke fallet. Redan tidigt synes det mesta av hertigdömet inkomster gått till Erik XIV:s och kronans behov, varför föga föll den omyndige till, vilket torde ha varit en stor anledning till att Karl 1568 slöt sig till brodern Johan i och för genomförande av Eriks avsättning. Sedan härmed lyckligen ombeställts, tog Karl itu med granskning av redovisningen, huru hans hertigdöme hade skötts under hans minderårighet, och då där förefintliga brister ej av den nyvordne konungen kunde honoreras, uppstod emellan bröderna en viss kallsinnighet, som ökades därigenom, att de delar av Västmanlands län, som ingingo i Karls hertigdöme, överlätits till änkedrottningen, men fick Karl efter någon tid vederlag härför i Vadsbo och Valla härader i Västergötland. Vad den av kronan disponerade uppbor den under Karls minderårighet beträffar, förklarade Johan, att bristen vore för stor för att kunna av riket utbetalas.

Hertig Karl var som känt en man av ovanliga mått. I arv av fadern hade han fått många gåvor, som i dessa tider voro nödvändiga, såsom *en oerhörd arbetsförmåga och en obelvinglig energi*, som utan hänsyn till vare sig tid eller rum drev honom mot de utstakade linjerna för sin strävan för att vid varje vunnet mål ge sig in på nya och mera omfattande planer, en *praktisk förmåga*, som satte honom i stånd att ofta personligen leda eller genom direkt av honom lämnade anvisningar organisera och alltifrån sitt första anträde till hertigdömet genomföra alla dessa betydelsefulla verk och inrättningar, eller såsom sagts »hans många anläggningar så gott som krävde hans personliga närvaro, då han med egna ögon såg, vad som brast och hade vilja avhjälpa detsamma»; *ett ekonomiskt sinne* för handhavande av de allt rikligare inströmmande medlen, och detta till och med i så hög grad, att han ansetts överskrida gränserna för det tillhöriga. Hård och oböjlig var han, men det voro också de tider han levde i. Det heta vasablodet gav anledningar till förlöpnings, så att hans fotspår färgades röda av blod. Strängt har han därför av historien dömts, men allt skedde enligt hans egen åsikt

Karlstads stads historia

till Sveriges välfärd, för vilken allt fick vika. Men han besatt även en annan, då för tiden sällsynt egenskap: han kunde otvunget umgås med folk av skilda samhällsklasser, och särskilt väl trivdes han bland enklare folk utan att dock därför låta någon träda sig för nära. »Alltifrån ungdomen hade han hatat högfärd och ansett den som den slemmaste lort.»

Den unge hertigen var visst ingen främling inom sina landamären, då han tog dem i sin besittning. Tätta resor i ynglingaåren hade gjort honom förtrogen med så väl folk som natur. Även Värmland hade han flera gånger besökt, och hans tidiga förordningar om särskilt bergshantering visa, huru för hans skarpa blick redan tidigt röjts, att denna så avlägset liggande, nära nog bortglömda provins en gång skulle intaga rangplatsen bland Sveriges landskap. Det var den rikliga förekomsten av järn och silver, som gjorde, att Värmlandsberg, denna väldiga malmfyndort, vilken började med Färnebo härad och österut förenad med Noresbergs bergslager sträckte sig ut över Varnum och Karlskoga socknar, blev föremål för hans första omsorger. Fadern ägde hytta och hammare på Aspa gård eller Asphyttan, vilket väl ytterligare inriktat sonens sinne för denna hantering redan i tidiga år. Förekomsten och bearbetandet av järnet här i Värmland var dock av gammalt datum. Erik av Pommern hade redan 1413 utfärdat ett skyddsbrev för »Järnberget i Wermelandh», och i långa tider hade järnet under penningknappheten utgjort landskapets enda möjlighet till handel och skattebetalningsmedel. Sättet för tillverkningen var i dessa tider uteslutande osmundsmidet, varvid i små färskor smidbart järn tillverkades, som med handläggor uthamrades till små järnstycken, osmunder, som räknades och fatades¹. Det var först med Gustav I, som tackjärnssmidet infördes.

Handeln var således egentligen baserad på byte, såsom förhållandet var från hedenhös, varvid så småningom järnet utgjorde värmlänningens värdefullaste tillgång. Man sökte sig i brist på vägar fram längs vattendragen till lämpligaste mötesplatser, såsom Bro hamn, Skeppunds dalen i Brattfors och Tingvalla vid Klarälvens utlopp i Vänern.

Värmland hade under Karls minderårighet blivit utsatt icke blott för krigets förödelse utan även, lämnat som det varit åt sin egen ringa hjälp, vanvårdats, så att någon jämförelse med hertigdömet övriga landskap näppeligen kunde göras. I vissa delar eller de häraden, om lågo utmed eller i närheten av norska gränsen, hade kriget lämnat efter sig fruktansvärda spår. Från Älvdals ned till och med Gillbergs härader hade plundringarna och ödeläggelserna gått fram, sopande med sig prästgårdar, kyrkor och gårdar, så att dessa områden icke kunnat utgöra skatter och gårdar utan därifrån måst på tre år befriats, genom kungl. brev av 1565 20/11. I räkenskaperna för 1568 angives, att på dessa områden

¹ Ett fat innehöll 400 osmunder och vägde 20 lisp., 12 fat utgjorde 1 läst.

Värmland under Hertig Karl

finnas 410 hela och 98 halva hemman samt 157 torp öde, brända och plundrade. Nöden måste här ha varit utomordentligt stor, och barken utgjorde troligen den huvudsakliga födan.

Akerbruket låg så gott som nere. I hela den stora provinsen producerades sagda år endast cirka 11,000 tunnor, huvudsakligast korn och endast 540 tr havre. Således odlades här ännu icke vare sig vete eller råg, vilket också är ett bidrag till vittnesbördet om inbyggarnas släta tillstånd.¹ Näset var det mest sädesproducerande häradet; odlingen höll sig givetvis till slättbygderna kring Väneren, men intet av dessa andra där liggande härader kommo upp till ens hälften av Näsets avkastning mer än Kils med Tingvalla, Grava och Hammarön inräknade. I skogsbygden producerades endast obetydligt såsom exempelvis Nordmarks härad, vars produktion utgjorde endast femtondelen av Näsets.

Boskapskötseln utgjorde dock Värmlands mera betydande näring, isynnerhet i skogstrakterna, där de mindre gårdarna och torpen i skogarna och på svedjelanden kunde få foder åt särskilt den mindre boskapen såsom får, getter och svin. Landskapsdelen väster om Klarälven utgjorde ock sina skatter i kreatur, då »det är ett fattigt land på spannmål och annan partsedel, som de kunna hjälpa sig med, ty de äro små hemman». Östersysslets skattepersedlar utgjordes däremot huvudsakligast av smör, järn och lax. Befolkningssiffran är föga värt att inlåta sig på. Samfällda jordeboksmantalen upptagas till 1811, och i sitt sammandrag av folkmängssiffrorna m. m. för år 1571 angiver *Forssell* folkmängden uppgå till lägst 9,300 och högst 13,000, vars medeltal således skulle bli något över 11,000. Då landskapet innehåller en landareal, öar inberäknade, på 18,198 kvkm., skulle således på var tionde kvadratkilometer komma ett jordeboksmantal eller ungefär en innevånare på varannan kvadratkilometer.

I dessa äldre tider delades Värmland i två sysslen eller fögderier: Öster- och Västersysslet, av vilka det senare omfattade Gillbergs, Jösse och Nordmarks härader, Älvdalen och Fryksdalen, det förra resten av landskapet, ehuru tid efter annan ändringar härutinnan vidtogos. Vardera sysslet var underställt en fogde, vilkens viktigaste uppgift var uppbörden, d. v. s. skatternas handhavande, indrivning och redovisning. Härmed följde icke blott det omfattande indrivningsarbetet, persedlarnas förande till bestämda uppsamlingsplatser och överantvare dande åt diverse uppbörds- och förvaltningsorgan utan även att därmed verkställa av hertigen eller hans räntekammare beordrade utbetalningar.

Kungsgårdarna lydde likaledes under särskilda fogdar.

I rättsligt hänseende utgjorde Värmland liksom Södermanland och Närke en lagsaga, vilken i de båda sistnämnda delades i härader, men Värmlands i tingslag. Då uti häradena rättvisa skipades av *häradshövdingarna*, handhades den i

¹ Råg odlades dock i Visnums härad, där skörden 1568 endast utgjorde 35 tr.

Karlstads stads historia

Värmland såväl vid tingslagen som vid landstingen av lagmännen och underlagmännen. Med lagmanssysslan var dock i dessa äldre tider icke förenat någon juridisk kunskap, utan tilldelades sådana uppdrag såsom förläningar åt en del högre ämbetsmän, som utan något arbete fingo uppbära de s. k. lagmansräntorna, vilka kunde uppgå till betydande belopp. År 1568 voro lagmansräntorna uti såväl Öster- som Västersysslet tilldelade olika personer, men från 1582 utnämndes Bengt Gabriellsson (Oxenstierna), som från 1571 innehafte Östersysslet, under det att Lasse Västgöte ditintills synes varit lagman över hela landskapet.

Två gånger om året höllos lagmansting för hela provinsen, och platsen här för blev Karlstad, vid vilka ting även ärenden angående staden avgjordes.

I ecklesiastiskt hänseende var Värmland indelat i två prosterier, och som bevis på huru landskapet även i det hänseendet var förbisett kan nämnas, att någon visitation här icke gjorts på 100 år.

Sedan hertigen 1569 kommit i besittning av sitt hertigdöme, begynte han omedelbart uppbyggnads- och nydaningsarbetet, med största kraft ingripande på alla områden.

Bergsbruket, provinsens rikaste tillgång, var helt naturligt det, som låg hans hjärta närmast. Därigenom erhöll han på snabbaste sätt penningmedel eller möjligheter att dels återställa de förfallna gårdarna och slotten, dels fylla de tomma kistorna med tillgångar, som för honom skulle utgöra kapitalet för exploaterandet av de stora tankarna.

Redan 1569 $\frac{2}{2}$ ¹ stadfäste han de av fadern utfärdade privilegierna för Värmlands bergsmän. Vid den efter fadern ärvda Asphyttan uppförde han antagligen den första kungsgården uti provinsen. Där bodde han själv delvis, ehuru nog från början denna gård var uppförd till bostad åt hans där varande fogde över Östersysslet, vilken här bodde till år 1576.

Något av de första åren på 1570-talet torde vid Varnumsviken Bro kungsgård med järnverk börjat anläggas, som ej blott ägde förbindelse med hans härader i Västergötland, utan även genom Varnan med dess många förgreningar erhöll kommunikationsmöjligheter med det inre av Värmland, Värmlandsberg. Så bygger han sig den ena kungsgården efter den andra, Kroppa, Nykroppa, Alkvettern, Fors (Storfors), och allt vad de nu heta. Gamla bearbetningar tagas upp på nytt, och många hundratals marker lödigt silver gav honom den gamla nästan nedlagda silvergruvan Hornskullen i Kroppa socken. Han var outröttlig i att eftersöka malmådror av silver, järn, koppar och tenn, och oupphörligt uppmanade han sina fogdar och andra ämbetsmän att spana efter fyndigheter. Han undervisar, huru genom tackjärnets bearbetning till stångjärn större vinstmöjligheter ernås. Tackjärnet vore en dålig vara, varför bergsmännen skulle

¹ Således innan han av brodern Johan fått stadfästelse på hertigdömet, vilket skedde först den 9 maj s. å.

Värmland under Hertig Karl

bygga hammarsmedjor för tillverkning av det värdefullare stångjärnet. De skulle få hjälp med husets uppförande och därtill 8 t:r spannmål och 8 dr i pengar. Ett skeppund stångjärn gällde i Nylöse lika mycket som 2 fat osmundsjärn, d. v. s. det dubbla. Dessa åtgärder blevo för provinsen och ej minst för Karlstad av den allra största betydelse, då han härigenom gav upphovet till de många hammarverksanläggningar, som under 250 år skulle bliva Värmlands rikligaste utkomst.¹

Järntillverkningens omhuldande utgjorde dock endast en detalj i hertigens ansträngningar, och många voro de revor, som skulle botas. Mängder av ödehemman krävde kraftåtgärder för att åter sättas i stånd, och härvidlag visade han alltjämt bevis på sin omtänksamhet och sitt vittomfattande intresse. Det gällde dock icke blott att väcka företagsamheten och arbetslusten på nytt hos den genom kriget så hårt drabbade allmogen; det gällde för honom, som under sina under ungdomsåren och även senare företagna resor fått tillfälle se och erfara, huru sällan någon rök höjde sig ur de djupa tusenåriga skogarna, att bryta bygd och röja mark för beredande av bättre villkor och ökad möjlighet till värmländingarnas självförsörjning och göra sig oberoende av andra i det hänseendet bättre lottade landsändar, främst det spannmålsproducerande Västergötland. Lösandet av dessa frågor baserades på skattefrihet under vissa år och direkta understöd i form av gratisutdelning av utsädesspannmål. Åt vissa personer, särskilt vederbörande befallningsmän, uppdrages att undersöka dessa förhållanden och att anskaffa folk, lämpligt för dessa strävandens realiserande. Genom direkta brev till allmogen söker han också uppmuntra och hålla intresset för dessa kolonisationsföretag vid makt, allt under det att han genom rannsakingar håller sig underrättad, huru arbetet fortskrider. I brev till ståthållaren Bo Ribbing 1603 säger han sig vilja, att Ribbing underhandlade med allmogen i hela Värmland, så att »hvarie 17 $\frac{1}{2}$ bönder, räknandes hela, halfua och torpare alle lijka» hjälpa till att uppbygga och uppsätta, där lägenhet finnes att göra någon äng näst vid bruket en stuga och ett fähus tillhopa, så att det blir hundra stugor och fähus till det ringaste. Deruthij wij sedhan wele at brukets folk, som arbetet göör skola boandes blifwa».

Man kan snart nog skönja, att verksamheten lämnade resultat. Redan 1576 är kronans $\frac{2}{3}$ -delar i tionden ökad till 696 t:r korn, 294 t:r blandkorn, 476 t:r havre, 100 t:r råg, 11 t:r vete och 4 t:r ärter².

Själv var hertig Karl sitt hertigdömes störste affärsman. Försök att beräkna hans såväl inkomster som utgifter äro med stora svårigheter förenade.

¹ Ännu under de sista regeringsåren underhåller han detta intresse. Så tillskriver han 1609 10/6 fogden Jöns Bock, att han skulle låta bryta av den sten, som i Karlskoga påträffats, och som är gul till att se uppå som gammal ost och låter skära sig med kniv, till 50 à 60 lass, och skall varje sten vara till det ringaste en och en halv aln lång och en fot tjock, vilken sten skall (för undersökning) skickas till Närke.

² I Värmland upptogos åren 1580—95 ej mindre än 458 torp, däribland Sandbäcken och Svinbäcken invid Karlstad.

Karlstads stads historia

Westling har likväl gjort ett sådant och kommit till det resultatet, att hertigens inkomster året före Karlstads grundläggning skulle ha uppgått till cirka 8,000 daler, därav förutom årliga räntan och tionden inräknas lagmansräntan, vilken som förut nämnts var bortförlänad, och taxan (en av kyrkoherdarna utgjord skatt för att befrias från inkvarteringar), vilken anbefalld 1563 merendels utgick i oxar och därför kallades oxegården.

Vidare tillkommer bland hans inkomster den s. k. *städjan*, som utgick vart sjätte år och påvilade krono- och kyrkohemmen samt hertigens s. k. »arv och eget». År 1588 fastställdes den för hela furstendömet till 2 öre för varje tunna avradsspannmål, vilket belopp även skulle utgå per mark för den som betalade penningeavrad. Till dessa ordinarie skatter funnos även sådana av annat slag, vilka synnerligen hårt tryckte folket, nämligen de extraordinarie. Dit räknas sådana, som av riket i dess helhet krävdes såsom utskrivningar av manskap för de längre och kortare krigen på andra sidan Östersjön samt detta krigsfolks underhåll, samt vidare Älvsborgs lösen, flottans underhåll, brudskatter m. m. Till dylika extraordinarie pålagor får man även lägga skattepersedlarnas i det föregående omnämnda transporter (vid mer än ett tillfälle skulle de levereras utom provinsen såsom till exempel, då oxarna skulle drivas ända ned till Åkers styckebruk), vilka transporter t. o. m. kunde bliva så kostbara, att allmogen nödgades friköpa sig därifrån. Även hjälpedagsverken voro naturligtvis en extraordinarie pålaga och för övrigt av en ganska besvärande natur. Slutligen funnos dessutom extraordinarie inlevereringar av s. k. icke ätande skatter, som bestodo av ved, timmer och tjära, vilka voro nödvändiga för iståndsättande av slott och befästningar samt för bergverkens behov. Dessa hjälpedagsverken och senare nämnda leveranser kunde t. o. m. bliva av så tryckande art, att hela hemman därigenom kunde ödeläggas.

Hertig Karls hårda regemente har av mången fått en hård dom. Man behöver bara läsa ett omdöme om honom infört i en huvudstadstidning 1933, som går ut på att visa, att Karl var en rå realist, en hård, bloddrypande man, vilkens diktan och traktan endast var att genom utsugningar ur underhavande samla skatter, »som rost och mal förtära». Jag vill icke göra något uttalande om det sagda, men vill vad det sistnämnda beträffar här återgiva innehållet av en handling, som torde visa, att hans gnidighet med penningen nog var nödvändig för att få debet och kredit att gå ihop. Den återfinnes i kammararkivet, visserligen odaterad, men med samma hand skriven, som den handling om karlstadsdjäknarnas sockengång, vilken bevisligen härrör från en resolution av år 1587.

»O R D N I N G H.

huru thenn högborne Förste min Nådige Herr, Hertig Karl will haffue bestelt och förordnatt med H. F. N. Inkomst aff Förstendömet och Bergwercken.

Värmland under Hertig Karl

1. Will H: F: N: haffue Först till H: N: eijet behof och Hoffuet till Clädningar, allt Arlige Rentte Smör, som belöp(er)
till..... 23 lester
2. Allt årlige Rette Järn will H: F: N: haffue till att köpe krydder och wiin och löp till 33 lester 11 1/2 fatt.
3. Allt huad som tillbrukatt kann bliffua wid Järnbrukenn skall komma till Ryttere, Knechte och Skepfolckz löningar både till peningar och Cläde.
4. Alle Sakören och owisse pertzeler skulle komme till löningar på Sloott, Gårder, Häredzfougter och thess tiennare så länge the Recke kunne och huad the icke tilrecke skall tertill Selies Sågebräder, kan thett icke äntå tilrecke, må man tå tage aff the dagswärckes peninger som aff Arff och Eijitt och aff Wasboo och huad sådan öffr bliffr skall leffuereres i Rentte Cammeren.
5. Alle oförlänte Gårdzrenttir skall ophäres peninger före och komme till Embetemens betalningar och bestelningar, så länge the kunne tilrecke.
6. Alle årlige rentepeningar för årlige fodrings och för årlige Rentte höö, wed, stocker och bräder, wil H: F: N: haffue tilstädes och förwåret sig till gode.
7. All årlige Rentti Spannemåle och oförläntt Kyrkie Tionde skall opbäris i Spannemålshusen och inthet theraf föryttres eller wtgiffues, wttom huad som effter nödtorfften theraff kann bliffue förordnatt till Sloott, Gårder och Bergwärcken.»

Man torde nog efter genomläsandet av en sådan handling förstå, att »den nådige fursten» icke lät dalrarna samlas på kistbottnen, utan att de dels disponerades för hans väldiga årliga utgifter, dels sparades för kommande tider. Och då man läser uti hans uti kalendariet nedskrivna ord 1584 16/3, och på flera återkommande ställen de orden: »Samme dag kām Hr Gere till migh, item kām samma dagh Christoffer Enspenere från Wermeland medh en stor sölf kake, Gudh ske låff och pris», så får man helt säkert fatta orden icke som gnidarens utan hushållarens tack för de ständiga penningbekymrenas lättande.

Vägarnas eländiga tillstånd och de oerhörda kostnader, som följde med deras försättande, att de kunde erbjuda någon möjlighet till framkomlighet, var dock det, som nära nog förhindrade allt varuutbyte. Vilka oerhörda bördor utgjorde icke alla dessa extra ordinarie frakter av t. ex. kol för bergsbrukets behov eller för transport av skattepersedlar. Att driva oxehopar på tre à fyra tusen djur från Gillbergs och Nordmarks härader till Bergslagen över trakter, varöver endast färdstigar gingo fram, torde hava icke endast hindrat varuutbytet utan även lämnat allvarliga fattigdomsspår efter sig, ej minst hos de skattedragande. Hertig Karl insåg också detta tillfullo och gjorde även i detta hänseende en stor insats för att lätta på kommunikationssvårigheterna. Men härvidlag blevo svårigheterna och folkets misstämning över ansträngningarna även *hans* stora energi övermäktiga. De gamla fästingarna kanhända vidgades för att möjliggöra att ridande

Karlstads stads historia

och klövjande taga sig fram, men det skulle dröja århundraden, innan ett allmännare omläggande av dessa urgamla vägar gick i fullbordan.

Hans inkomster genom sjöfarten och avsättningen dels till handelsmännen i Nylöse, dels direkt på utlandet var nog både omfattande och givande. Tyvärr finnas härom ytterst sparsamma uppgifter. År 1585 betalade han lön till sex båtsmän, som tre resor förde järn och tjära till Brättne från Karlstad. Bland utgifterna 1605 upptagas utspisningskostnaderna för de sex personer, »som följt masteflotenn ifrån Wärmeland till Elfweget wedh Trollheetan» samt vidare utspisning till Swen Bengtsson (sedermera Carlsbergs arrendator och stadens borgmästare) för färden Karlstad till Västergötland.

Det mesta av det i Värmland producerade järnet, synes hava utförts från Karlstad och Mariestad, ehuru en del av värmlandsbergsjärnet torde hava över Örebro transporterats till Tälje.

Förhållandet emellan konung Johan och hertig Karl blev ej bättre med åren. Här stod den härsklystne och vankelmodige och i ekonomiska ting likgiltige konungen emot den oböjlige, för realiteter ytterligt vakne hertig Karl, som hänsynslöst men med en nedärvd skarpsynthet i politiska ting sökte gå sin egen väg. Brödratvisten är ett blad i den svenska historien, som ej är någon uppbygglig läsning, och som för övrigt icke här behöver vidare utläggas utom i ett hänseende: *striden om religionen*, gällande, huruvida landet åter skulle falla i den katolska kyrkans armar, eller om Gustav Vasas verk skulle bestå. Johan III:s planer att medla mellan de båda lärorerna, hans plötsliga avoghet mot alla de teologer, som försvarade reformationen, och slutligen hans utfärdade kyrkohandbok med dess många rent katolska gudstjänstritualer, bragte rikets religiösa begrepp i gungning. Hertig Karl var själv en skicklig teolog, men var dock mera böjd för den strängare calvinistiska läran.

Karl tog genast itu med motåtgärder genom att 1576 sammankalla hertigdömet präster, som förpliktades att stå vid sin gamla lära. I sitt ursinne häröver förbjöd Johan sockengång för strängnäsdiaknarna uti de socknar inom hertigdömet, vilka fortfarande lydde under kronan. Brodern svarade med samma mynt och förbjöd skaradiaknarna sockengången inom de västgötasocknar, som tilldelats honom vid brödernas förlikning efter Erik XIV:s avsättning (Vadsbo och Valla härader). Då Johan ej ville låta Strängnäs stift vara i det skick, som det av ålder varit, ville Karl ej heller återtaga sin befallning angående skaradiaknarna. I stället fortsatte han att fullfölja sitt beslut att göra Värmland och sina västgötahärader till en egen superintendentia för att helt undandraga dem från konungens och skarabiskopen Jacobi inflytande. Superintendentssätet förlades 1581 till yttersta gränsen mot Skara, och till dess förste styresman utsåg han den av brodern från kyrkoherdesysslan i Vadstena avsatte Jesper Marci.

Värmland under Hertig Karl

Och härmed grundades den superintendentia, som först förlades till Mariestad, sedan till Karlstad och som slutligen blev Karlstads stift.

Den sista ränteuppgiften för Tingvalla socken, vilken såsom synes redan nu eller 2 år före Karlstads grundläggning, kallas Karlstads socken, är för 1582. Däri återgives, vilka gårdar och torp, som då funnos dels på själva ön, dels i landsförsamlingen.

KARLSTADS SOCKEN.

<i>Tårnestadh</i> ¹ Renttar:		<i>Löffeness (Lövnäs) och bumestad (Bomstad)</i> rentta:	
landg:s smör	4 lb.	landg:s smör	1 lb.
åhrlige hästar	2 st.	årlige hästar	1 st.
biscops »	2 »	konungz »	1 »
konungz »	2 »		
<i>Langnönn 2 g. (gårdar)</i> Renttar:		<i>Kartåss</i> Renttar:	
landg:s smör	8 lb.	landg:s smör	1/2 lb.
åhrlige hästar	4 st.	<i>Erich Månsson</i> Renttar:	
biscops »	4 »	landg:s smör	1/2 lb.
konungz »	4 »		
<i>Tårpare.</i>		<i>Nijbiggiar Hersögh</i> (nybyggt Hertzöga) wptogs anno 79.	
<i>Edzgatta</i> Renttar:		<i>Fintatorp</i> (upptogs anno) 81.	
landg:s smör	1 lb.	<i>Dingelsör</i> » » 81.	
åhrlige hästar	1 st.	<i>Kråppeskierskogh:</i>	
konungz »	1 »	landg:s smör	1 lb.
<i>Giffuerönn (Jäverön)</i> Renttar:		<i>Frelsi godz.</i>	
landg:s smör	2 lb.	<i>Widönn, Romstadh, Wåxness g. (gårdar).</i>	
åhrlige hästar	2 st.	<i>Sanda, Rudh</i> Rentta:	
konungz »	1 »	åhrlige hästar	12 lb.
<i>Kråppzkier</i> Renttar:		konungz »	12 st.
landg:s smör	1 lb.	<i>Tårpare.</i> ¹	
åhrlige hästar	1 st.	<i>Alster 2 torp.</i>	
konungz »	1 »	<i>Welingzwick, Knapstadh</i> Rentta:	
<i>finnetatorp:</i>		åhrlige hästar	5 st.
smör	1 lb.	konungz »	5 »
åhrlige hästar	1 st.		
konungz »	1 »		

¹ Arrenderades av knektehövitsmannen Wernich bosson.

Karlstads stads historia

<i>Summa.</i>		<i>Rentta.</i>	
Kyrkiogodz	3	Landg:s penig:r	1 (d:r?)
Tårpare	7	Landg:s smör	19 lb.
Nybyggien	3	Åhrlige hästar	29 st.
Schogzdell	1	Biscopz »	6 »
Frelsisgodz	6	Konungz »	28 »
Tårpare	5		

KARLSTADS STADS ANLÄGGNING

Det ligger ej så litet av tveksamhet över den eljest i sina planers utförande så beslutsamme hertigen, då det gällde för honom att taga ställning till sina stadsgrundläggningar. Herre, som han var till $\frac{2}{3}$ -delar av strandrätten till Sveriges största insjö, hade han nog många år med svidande hjärta måst se, huru enbart västgötaskutor från Nylöse, Brätte och Lidköping varit enda möjligheterna för ut- och tillförseln till och från Värmland, Dal och hans Västgötahärad.

Hans tveksamhet varade till synes i många år, och först 1579 meddelade han sin vilja vara att åt Bro gård utfärda stadsprivilegier, vilka även utskrevos. Då emellertid resolutionen därpå lät vänta på sig, uppsände Bro deputerade för att erhålla hans resolution å dessa privilegier. De fingo till svar, att han ännu icke beslutat sig därom. Hans blickar voro tydligen riktade åt annat håll. Kungsgården Marieholm låg nära hertigdömet's gräns eller det övriga Västergötland, från vilket grannlandskap intet gott vore att vänta. Västgötaherrarnas uppror låg knappa 50 år tillbaka i tiden, och från Skara hade gjorts och gjordes fortfarande allehanda försök att komma den protestantiska läran till livs. Då vid Marieholm även fanns en synnerligen god, ehuru svårtillgänglig hamn, var denna ort en svår konkurrent till de platser, varom hans stadsplanefunderingar rörde sig.

Det fanns nämligen en annan ort, *Tingvalla*, belägen på den ö, som famnades av Klarälven vid dess utlopp i Vänern. Tingvalla var sedan åldriga tider Värmlands mest betydande ort. Dess betydelse hade älven skapat med sitt 4,750 kvkm. stora vattenområde, till hela sin längd genomflytande landskapet, och på grund därav hade den sedan urminnes tider varit provinsens viktigaste kommunikationsled. Därjämte kom, att man lätt kunde nå dit genom de å ömse sidor om henne i Vänern utflytande älvarna Ölman, Alstersälven och Norsälven, vilken senare utgjorde de långa Frykensjöarnas avlopp, varigenom även dess vattenområde, som tillsammans med de övriga älvarna disponerade ett område på sammanlagt 4,156 kvkm., kom Karlstad till godo.

Många gånger hade hertigen varit här, och hans uppfattning om Tingvallas betydelse såsom köpstad hade länge varit stadgad. Någon egentligt ny stadsplan var knappast nödig. Grundritningen från fordomtima var klar: det gamla köpmanstorget låg, där det till huvudsakligaste del ännu ligger, kyrkan nere vid älven

liksom kyrkoherdegården i Tormestad med tillhörande ägor samt kyrkoböndernas två Langögårdar. Från västra bron ledde landsvägen (den nuvarande Kungsgatan) upp till Tormestagården. Man förmärker tydliga spår av hans avsikter

1 mark smt.

att göra Tingvalla till stad med ett sådant samhälles rättigheter. Det är ej blott uti räkenskaper och jordeböcker man sluter härtill, då man redan i 1582 års räkenskaper (dessa gälla för 1581) finner Tingvalla gäll ändrat till Karlstads. Ett s. k. »Förswarelse Breef för them, som willie byggie och boo j Tingewalla» utfärdar hertig Karl 1581 22/7, vilket föl-

jande år 27/7 följes av ett »Breef för Undersäterne att byggia En kiöpstadt wedt Tingewalla». År 1583 9/10 utfärdar han från Nyköping tillåtelse för Mariestad att handla på »Värmlandsberg» liksom *Karlstads borgare*. 1582 1/11 (hans dagbok börjar först med detta år) besökte han personligen Karlstad¹, där han synes hava stannat i två dagar. Han kom österifrån, begagnade sig av färjstället vid Färjestad och red över västra bron, den enda bro, som ön då ägde, och kan man nog med till visshet gränsande sannolikhet påstå, att hans besök gällde en sista undersökning om, huru här skulle ordnas och ställas. Vad han först torde ha iakttagit, var behovet att en bro byggdes över östra älvgrenen. Nödvändigheten av uppförandet av en järnvåg torde också hava konstaterats, och troligen har också order om dess byggande redan då givits. Att han också besökt den gamla tingsplatsen på Lagerberget, som bjöd utsikt över en stor del av ön, med dess därvarande gamla prästgård, lär han näppeligen ha underlåtit, liksom att han ridit utefter stränderna för att undersöka tilläggsomöjligheterna för skutorna, och att han i sammanhang därmed även besökt det gamla »Biskops-hamn» (nuvarande Skoghall), som sedan åtminstone ett sekel tillbaka utgjort stadens hamn.

Stadens äldsta sigill. Den halva örnen tyder på Värmlands handelsområdes delning med Mariestad. Å ömse sidor kyrkan och rådhuset.

Först den 5 mars 1584 är privilegiebrevet daterat. Tyvärr finnes detta icke bevarat utan är försvunnet sedan början av 1670-talet. I stadens dombok läser man år 1674 14/4 följande: Då borgmästare Pedersson i rätten tillfrågades, om stadens privilegiebrev blevo vid riksdagen renoverade, svarade denne nej och sade orsaken vara den, att han fått besked om att detta

¹ Han använder själv i sin dagbok namnet »Carlstad».

Karlstads stads anläggning

ej läte sig göra förrän efter kröningen. Härmed läto sig rättens övriga medlemmar icke nöja, utan sändes rådmannen Valnaeus upp till Stockholm för att efter borgmästarens anvisningar hitförskaffa den dyrbara handlingen. Han kunde emellertid ej finna den, antagligen på grund därav, att borgmästarens uppgifter angående platsen för dess återfående var skäligen dunkel. Den uti härvarande arkiv förvarade avskriften är gjord av stadsskrivaren, sedermera rådmannen Per Piscator, en utomordentligt noggrann och i sitt ämbete mycket skicklig person, varför den med hans prydliga stil gjorda avskriften kan anses fullkomligt riktig. För övrigt återfinnes ju brevet i hertig Karls registratur under bil. I.

Stadens folkmängd 1584—1719.

Att beräkna stadens folkmängd under äldre tider är naturligtvis omöjligt. Visserligen har man åtskilliga längder, upptagande de skattedragande, och mantalslängder, upptagande personer mellan 16 och 60 år, men därutöver finns intet att hålla sig till, förrän man får kyrkböckerna i händerna och med ledning av dess församlings- eller husförhörböcker kan göra exakta beräkningar. Tabellverket med dess statistiska uppgifter påbörjades ej förrän i mitten på 1700-talet, och då för Karlstads stad ej finnas fullständiga kyrkböcker förrän från 1698, kan bidrag till folkmängdens historik endast lämnas av ovannämnda längder, vilka tyvärr visat sig vara vid närmare undersökningar rätt så felaktiga.

Uti 1585 års handlingar är stadens första mantalsregister bevarat. Originallet finnes uti de s. k. Lignellska samlingarna¹. Det är av följande lydelse:

»Mantalet i Karlstadh pro anno 1585.

Här Sigffrid kyrkioherde		Biörn Haluaffunsson
Här Tomas skolemästare		Gunnar Persson
Knutt Olsson	} bormästare	Nils Tårbiörnsson
Jonn Olsson		Anders Olsson
Anders Jansson	} rådmän	Anders skraddare
Mauritz guldsmedh		Ingemar Jonsson
Hans Spräll		Oluff Pedersson
Erich Persson		Bengt Torstensson
Jon i Diupedalen		Per Olsson
Jon Torstensson		Christoffuer backare
Anders skomakare		Håkan Andersson
Oloff skrädare		Lasse Pärsson
Hans skrädare		Lars i Diupedalen
Berie Persson		Nills koperslare

¹ Dessa ha förut förvarats i Kristinehamns läroverksbibliotek men äro nu deponerade i R. A. De bestå av äldre handlingar från K. A.

Karlstads stads historia

Erich Luth stadsskriffuare	Ambiörn Olsson
Erich Månsson Byfougte	Nils Persson
Erich Andersson Kambnärare	Oluff Erichsson
Nils Andersson by suen	Jacob Wedh
Peter Guldsmedh	Nils Ärlansson
Falentin botskär	Per Jönsson
Lasse Jönsson	Oluff klockare
Mårten Hansson	Nilss Nilsson
Scharias Smedh	Summa 45 hushåll».

Varifrån de kommo, dessa 45 familjer, är svårt och nära nog omöjligt att avgöra, men de flesta äro nog av värmländskt ursprung. Hertigens 1581 och 1582 utgångna uppmaningar att hit inflytta för att bilda en köpmannastad hade med säkerhet livligt efterkommits. Denna förmodan, att så gott som samtliga uti mantalsregistret namngivne ha varit från Värmland, har styrkts av hertigens utfärdade försvarelsbrev 1584 5/3, vari han meddelar burskap för Anders Joensson¹ att vara borgare i Karlstad, liksom 18/5 samma år utfärdas till hr Hogenschild Bjelke en »förschrift för en H. F. N:s undersåte och borgare i Carlstad be:d Christoffer Franzson», som ej heller är upptagen i 1585 års register. Franzsons inflyttning till staden synes hava berott på en oförrätt av en fogde i Västergötland. Ännu 1588 förekommer han under namn av Christofer Frantz. Ehuru stor inflyttning synes hava ägt rum under de första tjugo skattefria åren, går det likväl långsamt med folkökningen. Trots att Nylöse räkenskaper visa, att en del handelsmän inflyttat till Karlstad de närmaste åren efter grundläggningen, befinnes mantalet (enligt räntekammarhandlingar »strödda handlingar i kammararkivet») endast ökat till 49. Nästa uppgift finna vi uti hjonelagsregistret² för 1610, då uti Karlstad funnos 35 gårdar, 28 hjonelag, 14 änklingar, 4 änkor, 24 drängar och lika många pigor, vartill komma 11 fattige hjonelag, som blott hade en halv avgift, samt 1 dräng, 3 husarma och 13 gårdar, vilka inte kunde utgöra någon skatt, allt enligt uppgift för senare halvåret 1610. Året därpå äro upptagne under första terminen 46 hjonelag, 10 änklingar, 6 änkor, 34 drängar och 36 pigor, vilka under årets andra termin ändrats till respektive siffror 42, 13, 3, 24 och 25³. Fullständigt mantalsregister finnes för den 6 september 1610 med överskrift: »Manttals Register wijd Carlstadh. Thesslijkiest hionelagh, drenngar, piger, Gårdar.»

¹ Upptagen 1585 som rådman.

² Vid hjonelagsuppskrivningen skulle närvara 12 män jämte pastorn.

³ Dessa år voro hårda med svår missväxt. Ännu i början av november 1614 stod en del säd grön och oskuren på åkern, varav slätt intet var att förvänta. Ingen höstsäd kunde utsås. Änkedrottning Kristina eftergav hälften av säden, höet och halmen, som i gård utskrevs den 14 augusti till krigsfolket. Ändock — såsom orden lyda i brevet daterat 1 november 1625 — måste hon själv utgöra beloppet.

Karlstads stads anläggning

En så gott som fullständig tabell, utvisande stadens befolkning emellan 16 och 60 år, kan naturligtvis åstadkommas genom bevarade uppgifter från skatte-, mantals-, boskaps- och kvarntullslängder. Att därutöver söka nå ytterligare resultat genom procentuell beräkning av återstående innevånare (minder- och överåriga), torde försvaga det först ernådda resultatet. Procentberäkningen anser jag vara rena gissningen. De oerhörda barnepidemier, som stundtals mestadels under krigen, grasserade i staden, göra beräkningarna ytterst ovissa. Några kyrkoböcker finnas icke bevarade förrän från år 1698, men man har likväl en god hjälp uti de kyrkans räkenskaper, som finnas bevarade från 1626. Häre lämnas nämligen på inkomstsidan redovisning för klockringning, användandet av stora eller lilla bårtäcket m. fl. inkomster, som kyrkan erhållit vid begravingar av i räkenskaperna namngivna personer. Ehuru dessa uppgifter äro av ett mycket stort biografiskt värde, så lämna de tämligen klen utbyte vid undersökningar av folkmängdsförhållandena, då icke motsvarande dopbok finnes i bevar. När man kommer in på 1700-talet, har man därjämte andra längder att hålla sig till, såsom förteckning på samtliga av stadens borgerskap, som äga och icke äga vapen; vidare på dem, som äga gårdar, vilka yrken de driva, huru de sköta sig i sin dagliga gärning m. m., men alltjämt saknas uppgift på minder- och överåriga.

Efter hänvisning till vad ovan sagts om de äldre befolkningsförhållandena, kan tilläggas, att boskapslängden för 1628 uppvisar 82 familjer i staden. År 1644 är familjeantalet minskat till 66, som genom mantaluppgifterna samma år visa sig bestå av 150 personer i åldern 16 till 60 år. År 1654 har staden 278 personer, vilka 1660 ha stigit till 320. År 1661 upptager för Västersysslet 7,988 mantal (därav för Karlstad 322 personer, Kristinehamn 230). Östersysslet visar ett mantal på 7,960 och Bergslagen 2,394.

Prosten Lignell har i sina samlingar efterlämnat en synnerligen förtjänstfull och noggrant utförd tabell över folkmängderna i de tre värmlandsstäderna, Karlstad, Kristinehamn och Filipstad, som visar följande siffror:

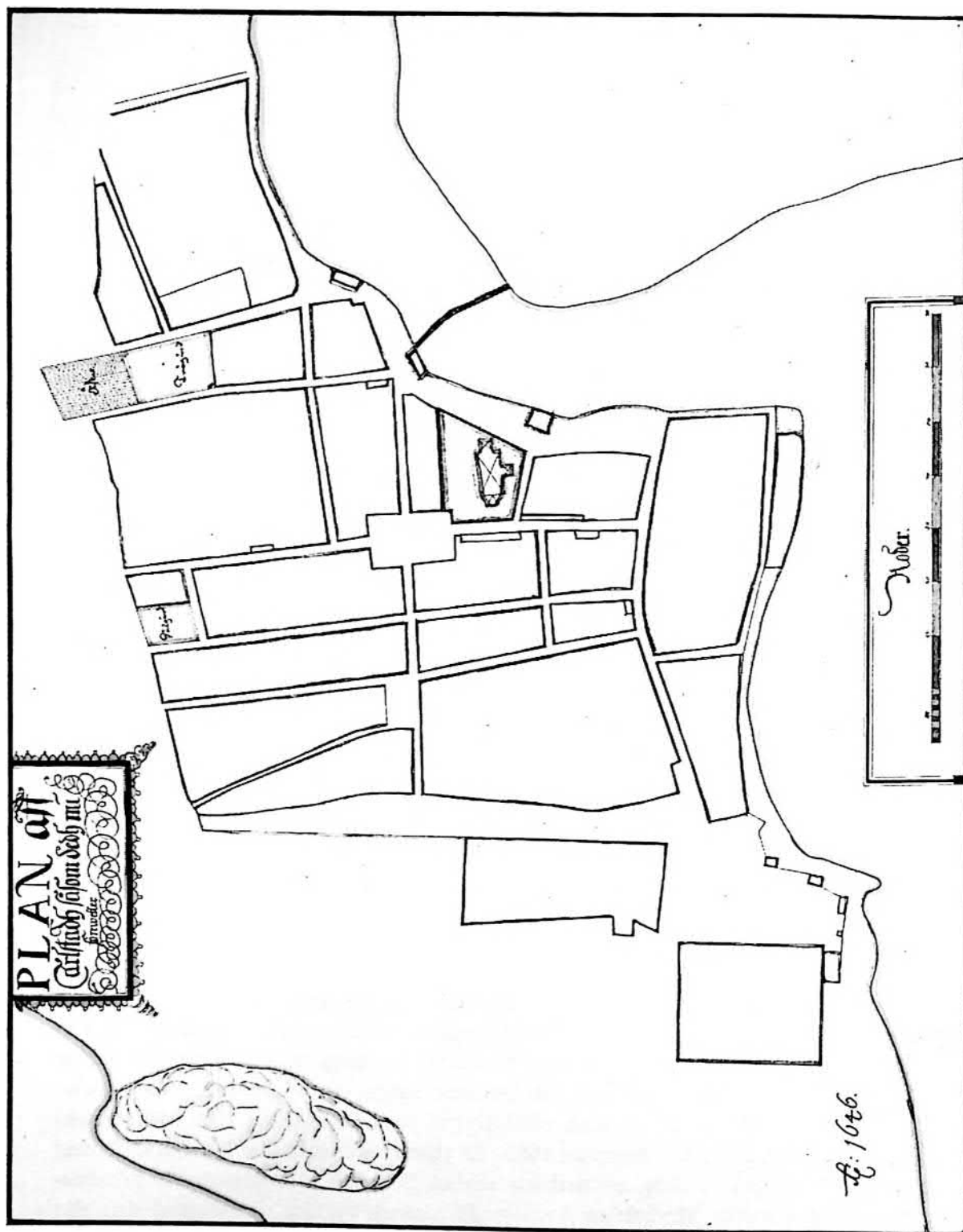
	Karlstad:	Kristinehamn:	Filipstad:
1663	351	255	274
1664	386	278	285
1666	390	259	298
1667	395	259	272
1668	372	258	293
1669	350	258	256
1670	352	282	282
1671	365	278	308
1672	390	291	302

Karlstads stads historia

	Karlstad:	Kristinehamn:	Filipstad:
1673	417	293	325
1675	395	303	296
1676	396	273	295
1677	368	286	313
1679	353	297	318
1682	355	303	301
1683	—	319	300
1604	389	326	273
1685	443	316	313
1687	344	328	328
1690	415	295	353
1694	413	—	—
1695	433	291	275
1696	451	289	310
1697	462	—	—
1698	439	216	247
1699	420	213	219
1700	411	250	75
1702	370	292	212
1706	400	387	160
1710	391	441	148
1711	406	406	143
1712	419	456	145
1713	460	492	164
1714	440	334	332
1718	458	375	287
1719	506	363	279

STADSBILDNING M. M.

På det område, som i norr och väster begränsades av de båda klarälvsarmarna och i öster av Lagberget, utstakades staden. Dess centrala parti blev naturligt nog den plats, där enligt privilegierna all köpenskap skulle bedrivas: torget, som erhöi en rektangulär form med långsidorna i öster och väster. Vinkelrätt emot och mitt igenom torgsidorna förde gator ut i alla fyra väderstrecken, varvid den i väster och öster gående sammanföll med gamla landsvägen från bron över västra älvgrenen bort till Tormestagården på andra sidan Lagberget, än i dag bildande stadens huvudpuls. Detta är den enkla grundritningen och den har trots de många ändringarna och stadsregleringarna bibehållit sig in till våra dagar. Hur ifrån äldsta tider byggnadsverksamheten och tomtutläggningen skedde, finnas naturligt nog inga uppgifter om, men man kan utan att behöva begå några större misstag konstruera fram de riktningar, vari detta skedde. Klarälven var ju den faktor, som nog varit den bestämmande vid valet av plats för staden. Följaktligen skulle den även med dess kommunikationsmöjligheter och därmed åtföljande betydelse för handeln bliva en trakt, till vars närhet alla strävade. Torget, där varorna omsattes och där under marknaderna resande, såväl köpare som säljare, trängdes, skulle också givetvis göra kringliggande ägor till eftersökta tomtplatser. Dessa trakter vid älven och runt torget äro således att räkna som de äldsta, dit naturligtvis stadens offentliga byggnader, kyrkan, rådstugan och våghuset förlades. I samma mån som folkmängden tilltog, utlades den ena tomten efter den andra i norra stadshalvan, som alltid kunde erbjuda fördelen av älvens närhet, därvid lämnande ej blott möjlighet till lättare förbindelse med utjordarna utan ock ökad trygghet mot eldfara — en faktor i forna tider, som man ej kunde lämna ur räkningen. Södra delen av staden, dit man ännu omkring 1650 kunde räkna nuvarande Tingvallagatan, var då föga bebyggd. Där utskiftades tomter till de fattiga, till båtsmännen, skutefolket och dagkarlarna, som fingo nöja sig med vad dem av magistraten tilldelades, då de flesta ej mycket kunde bidra till stadens tunga, om ens något. Gången av stadens utveckling är så mycket påtagligare, som karaktären i de olika stadsdelarna behövs ända till branden 1865, då största delen därav försvann. Kring torget och gatorna i dess omedelbara närhet florerade det välmående handelskräet; den nordliga stadsdelen hade en förnämre tystare prägel med sina där

Stadsbildning m. m.

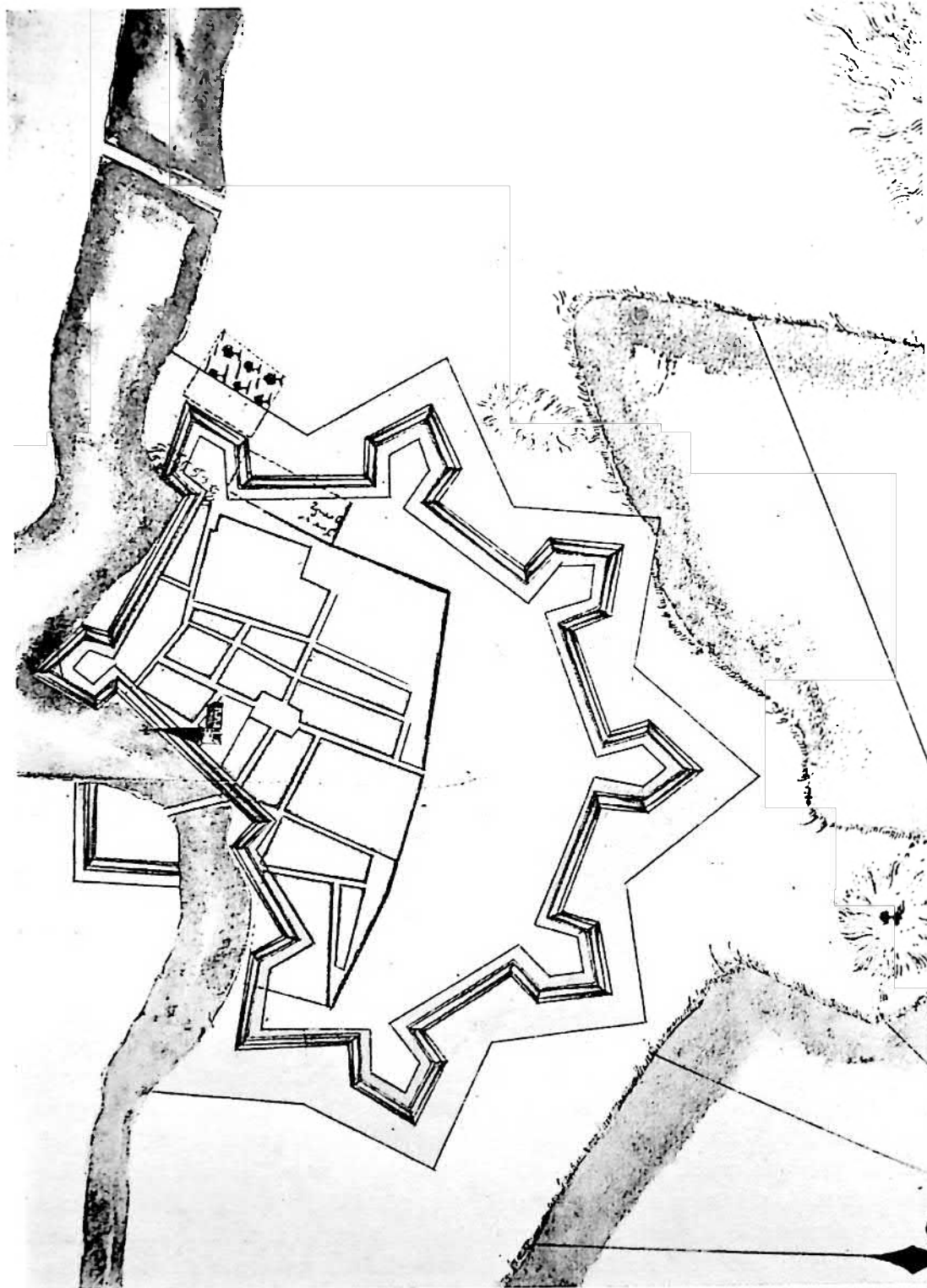
boende ämbetsmän, lärare och präster, då däremot sydkanterna härbärgerade småfolket, mindre näringsidkare, arbetsfolk. Här hade också lönnkrogarna sin plats.

Stadens ursprungliga område kan således begränsas till de nuvarande kvarteren närmast och norr om Kungsgatan, utökade med östra delen av Stora torget

Kung Karl IX:s praktmynt (1 rdr.)

samt residenskvarteret och möjligen någon tomt vid älvstranden västerut. Tilldelning av ägorna gjordes av hertigens fogde, som även torde ha förrättat själva utstakningen. Tyvärr finns ej någon från denna tid härstammande karta, som visar, huru denna avstakning verkställdes, men lyckligtvis är i behåll en stadsplan av år 1646, som ger oss en bild av staden, innan den av drottning Kristina anbefallda omregleringen verkställdes. Av denna framgår, att den äldsta delen norr om Kungsgatan indelades i ej mindre än sex kvarter, så snävt tilltagna, att det mellan nuvarande Västra och Östra Torggatorna liggande kvarteret genomlöptes av ytterligare två gator. Nuvarande Ö. Torggatan låg betydligt längre österut och utgjordes ännu vid denna tid av det stora dike, som skilde staden från Herrgården, och som var ett rudiment av en tidigare älvgren, som snart igenslammade. Den långsträckt ägofigur, som söderut utgör stadsområdets östra gräns, och som utrinner uppemot älven i en oregelbunden äga, är den mark, som genomlöptes av »Diket», vilket var en fortsättning av den forna ådra, som förband älven och stadsviken, nedanför Lagbergets fot. Såsom anmärkningsvärt är vidare att framhålla, huru betydligt mera symmetriskt ordnad den äldre stadsdelen är emot den övriga, tydande på att såsom ovan också nämnts, och som av rådhusprotokollen framgår, dessa senare ännu voro endast delvis och oregelbundet bebyggda. Spår börja dock redan nu synas, huru gatuindelningen utformas. Stora Herrgårdsgatan, den i öster och väster nordligast gående, är ju till sin utsträckning och längd redan färdig och Lilla Herrgårdsgatan finnes i sin västliga del. Södra stadsdelen har endast fortsättning av de norr ifrån kommande gatorna, antag-

Samtida påteckning: Afrittning på Carlstadh medh des befästelse och huru han fortificeras schall den 22 Aprilis 1648. Mathias Monson blom.

Stadsbildning m. m.

ligen endast till stor del äldre utfartsvägar, varjämte senare tiders Pumpkällögata (i öster och väster nedom torget) ännu saknar sin östliga gräns.

1640-talets danska krig hade för regeringen tydliggjort vikten av att inom ett sådant gränsland som Värmland ha en militär stödjepunkt, varför också redan ett par år efter fredsslutet undersökning anbefalldes i och för stadens befästade. Visserligen kommo dessa planer aldrig till utförande, men de voro dock av en genomgripande betydelse för staden, enär de gävo upphovet till en så gott som fullständig omreglering av gator och tomtförhållanden. Befästningsprojektet sammanhänga så intimt med den nya stadsregleringen, att de för överskådligens skull torde framställas i ett sammanhang.

1647 17/3 utfärdar krigskollegium för »ingeneuren Erlig och manhafftig» Johan Meijer instruktion att avresa till Karlstad för att uppgöra en plan över denna stad med dess broar, höjdförhållanden m. m. samt därefter dels utarbete en dessein till stadsbefästning såväl mot land som mot älv och sjö, dels utstaka gatorna enligt desseinen, varvid han dock ej fick förgräpa sig på befintliga hus¹. Krigskollegii registratur meddelar att K. Maj:t samma år 26/3 på Krigskollegii memorial resolverat, att ett retranchement skulle uppkastas vid Karlstad.

Sina uppdrag måtte Meijer ha utfört med mycken skyndsamhet, ty redan den 8 maj uppkallades han till Stockholm, där generalkvartermästare Wärnschöld sedermera fann hans dessein vara »god och resonabel».²

1649 skriver emellertid drottningen att med arbetet må anstå, till dess att generalkvartermästaren Johan Wärnschöld ankommit för att vidtaga ytterligare rekognosceringar. Det dröjde dock länge härmed, och dröjsmålet vållade naturligtvis stora obehag för borgerskapet, som varken visste sig ut eller in. Hela detta året och större delen av påföljande går till ända utan något som helst besked. Borgerskapet skriver i oktober sistnämnda år till landshövding Langman, att de vilja bygga, men kunna ej, då gatorna först skola regleras, vilket sammanhänger med den förändring, som skall vidtagas för befästningarnas skull. Påföljande november anländer äntligen en kunglig resolution, men som svar på borgerskapets besvär vid 1650 års riksdag säger sig K. Maj:t ej haft tillfälle att befatta sig med stadens dessein utan kommitterat generalguvernör Torstensson »att medh första låta afsticka staden och sedan tillholla Borgerskapet der sammastädes att effter handen och successive företaga rifningen och således bringa staden i skickeligh regularitet». Man hade således på dessa tre år ej kommit en enda bit framåt. Torstenssons åtgöranden i saken ha ej kunnat följas, men den anbefallda avstickningen synes dock ej ha gått framåt med någon större skyndsamhet, enär magistraten 1651 26/2 anhåller, att någon äntligen må hitsändas, då borgerskapet

¹ *Munthes*: Fortifikationens historia, del 6: 1, sid. 414.

² Detta blev emellertid Meijers sista förrättning, ty redan före 1647 års utgång hade han avgått med döden.

Karlstads stads historia

med otålighet väntar att få bygga. På våren nämnda år ha dock arbetena kommit i gång, och den 3 maj förbjuder landshövdingen vid livsstraff att uppriva de stänger, som utsatts för »desseinen». Nu befinnes det emellertid, att två förslag uppgjorts: det ena av Meijer, vilket skulle på två riksdagar blivit godkänt¹, det andra av en ingenjör Hector, som nedsänts av generalkvartermästare Värnskiöld, och som i Meijers förslag² vidtagit en mängd betydande ändringar³. Vilket av dessa som blev det slutgiltiga låter sig ännu ej avgöra. Förmodligen blev det en sammanjämkning, varjämte under mera än de 20 år, som »regulationen» pågick, en hel del tillägg och ytterligare rubbningar måste hava nödvändiggjorts. Det var alltnog en för de flesta gårdägare i många hänseenden synnerligen både våldsam och förlustbringande stadsreglering⁴. Domböckerna äro till långt in på 1670-talet fyllda med klagomål från både hög och låg. Den stora eldsvådan 1652, som härjade i nordvästra staden, medförde i all sin olycka åtminstone den fördelen, att gatu- och tomtregleringen underlättades och gjorde borgerskaps tillämnade petition till regeringen att få behålla de små från torget löpande mellangatorna onödig. Men trakasserierna voro av mångfaldigt slag. Än är det en tomt, som av en nyupptagen gata delas mitt itu, vilket ej endast tvingar ägaren att flytta och ombygga husen, utan tomten blir genom ändringen mindre värd. Än har en fått sin körport tillstängd, då gatan igenlagts eller flyttats, och den honom tilldömda tomt delen vänder gården så att säga bak och fram. Borgare, som fått delar av andras tomter sig tilldelade, klaga över att de forna ägarna ej nedtaga sina där kvarstående hus och kåkar, dem till hinder i deras byggnadsverksamhet, medan andra åter komma med jeremiader, att motparten egenmäktigt nedrivit deras bostäder. Själva magistratens medlemmar deltaga i striden t. o. m. emot varandra, såsom protokollet för 1651 28/6 visar, då rådmannen Oluff Erichsson klagar över, att borgmästaren låtit riva hans gård vid torget. Den nya ordningen medförde också en del missuppfattningar angående de nya bestämmelserna, och magistraten torde ha haft svårigheter av mångahanda slag för att reda upp härvorna. 1653 12/9 är ett mål före, som lämnar en ganska god inblick i dessa förhållanden. Där heter: »Näst gaff Anders Andersson Bånge klageligen till känna, att Jacobz Kirstin haffuer satt sin stuga medh thet ena

¹ Enligt domboksprotokoll 1653 4/7.

² Enligt protokoll 1651 5/6.

³ Bland de många klagande var borgmästaren i Kristinehamn Gustaf Månsson Ekebohm (son av fogden Måns Ersson), som efter fadern jämte syskonen ärvt gården. Han begär upplysningar om med vad rätt Hector gjort dessa ändringar, ehuru han säger sig »fuller weeta det. Ty Hector refererade för migh i Stockholm att nagre aff Rådhet i Carlstadh loffwade honom en skiänck, för det han skulle förändra Meijers dessein, men fick dock intet. Ellies hade han ingen Instruction att förändra bem:te dessein uthan skulle allenast see efter Fortifications Commoditet och bequemligheet».

⁴ Den 16/8 1651 beslöts, att anteckningar skulle göras om den skada, som åsamkas vid husrivningen. Dessa skulle sedan sändas till K. Maj:t i och för erhållande av lindring i kontributionen.

Stadsbildning m. m.

hörnet in på hans Tompt, och endoch hon af Borgmestaren war befalt att flöttia henne tillbaka för ähn murat (blef), achtade hon lijkwel sådant intet, utan hafuer nu låtit upmura både Bakungn och spijs; H:u Kirstin sade, att Bänderne, som timbrade, förstodo sigh inthet bättre på Regulationen, derföre bleff stugun galit ställdh, och kan hennes förmågo nu intet tillsäija henne tillbakaflyttia: Jakob Johansson (Skröder), som Tompten aff Anders Andersson köpt haffwer, sade, att han bödh H:u Kirstin den delen honom till Baktompt nedan för hennes Tompt tilldeelt är, wille och hielpa henne att flyttia stugun tillbaka, men hon wille inthet. W:te Hendrich Kolfhoff, Gustaff Börjesson, Biörn Nilsson och Anders Måns-son (samtliga rådmän), som detta nu på stunden besågo, sade, att hon på begge ender haffwer dragit husen in på sin Tompt, men mitt på Tompten äre husen satte tillbaka in på Anders Bånges Tompt. Jacob Johansson sade, att hans tomt är nu på bägge änder 26 alnar bredh men mitt på allenast 24, och om hon ej bliffuer behållin wedh sin fullkomblige bredd, som hon först affstakat bleff, will han medh Anders Andersson återkiöp giöra, men kunde han få 25 alnar bredd alt i giönom, som andre hafua, wore han der medh tillfredz, och war han medh Tompten wäll benögdh, förr ähn Jacobz Kirstins huus bygdes. Kiöpet skall oryggat bliffua, enär Johansson förr än Jacobz Kirstin bygde war medh Tompten wäll nögdh.»¹

Ännu så sent som 1673 är omregleringen ännu ej slutförd, enär stadsborgmästaren Bengt Swensson den 10 juni begär dessein på de gator, som skulle gå wid och genom hans tomt, enär han ville bygga. Från landshövdingen hade wid denna tid en skrivelse ingått med förståndigande till magistraten om arbetenas avslutande, varför kraftiga åtgärder vidtogos². Som domböckerna sedermera ej ha något om denna långvariga stadsreglering att förmäla, får man anse, att den inom närmaste tiden fördes till slut, vilket var hög tid, då danska kriget stod för dörren med sin ty åtföljande dyrtid.

Oavsett alla de olägenheter och svårigheter genomförandet av denna stadens nya dessein medförde, så kunde nog, om man undantager tiden efter de stora eldsvådorna 1719 och 1752, vilka stora oförutsedda olyckshändelser ju aldrig kunde medtagas i räkningen, knappast en lämpligare tidpunkt hava valts för omregleringen. Samma år, som första undersökningen härför gjordes eller 1647, hade staden erhållit östra delen av Tingvallaön, genom vilken jordeökning det

¹ Något bevis för att småfolket fick sitta emellan finnes icke, men tydligen har den fattigare befolkningen fått maka åt sig till utkanterna, såsom framgår av tomtutredningarna 1654 och 1663. Härpå kan ju också tydas borgerskapets besvär till 1664 års riksdag, enär i K. Maj:ts resolution bifalles, att regulationen och gaturättningen måtte ske efter dessein och utan anseende till personen, varjämte de, som fått sina gårdar rättade, skulle bli ersatta »medh refusion och wederlagh». Originalen i rådhusarkivet.

² Den 2 juni anbefalldes sålunda prosten Anders Petri att nedtaga den »stufwa och nattstufwa», som han bebodde. Begärde och erhöill 8 dagars anstånd, men därest han ej då rivit husen, skulle stadstjänarna göra det.

Karlstads stads historia

blev borgerskapet möjligt att här utstaka nya ägor och kålgårdar och frigöra det för detta ändamål använda söder om gamla staden liggande området, som nu intogs i stadsplanen¹. Utdelning av tomter härstädes synes hava skett efter hand, och enligt en bestämmelse av 1660 7/5, där det »förbjödz taga Tompt uthom Staden i wester wid Elfwen förrän then plaan in om Dessen in söder åth Gröste wijken är bebygdt», ser man, i vilken ordning kvarteren togos i anspråk. Stadens västra del, som nu i sig innesluter stadens äldsta delar, är således den senast bebyggda.

Den utstakning och omfattning, som staden nu fick, bibehöll den i över 200 år! Först 1860 utökades stadsarealen med 6 kvarter på det nuvarande stadsbaneområdet, vilka dock aldrig hunno bebyggas. Det vill med anda ord säga, att samma område, som intill år 1673 beboddes av en stadsbefolkning, vilken ej under något år uppgick till 400 personer, år 1857 lämnade boplats åt 4,220 människor. Redan inom den tidrymd, som denna del omfattar, förekommo dock försök till utvidgning. Så anmäler magistraten 1718 28/8 för landshövdingen, att en del nya borgare och hitförskaffade hantverkare truga på att få tomter att bebygga. Som det åligger magistraten att tillse, att staden förökas, och att ej flyttningar ske av brist på utrymme, föreslås, att Herrgårdsbacken och ägorna där östanföre, där kåltäpporna möta, allt intill Östra Bron kunde utmätas till tomter, eftersom den trakten är väl belägen och skulle mycket göra att pryda staden, om den bleve med hus bebyggd. Då kunde sedan de, som där ha sina kålgårdar, få ersättning av dem, som ämna bygga. Företaget hann dock ej realiseras. Det fanns så många andra rewor att söka bot för, och sedan kom den stora branden året därpå, varför det hela troligen föll i glömska.

Stadens utseende efter omregleringen framgår av lantmätare C. Romans avtagning av år 1696. En jämförelse mellan denna och den förut omnämnda 50 år äldre kartan visar, vilka genomgripande förändringar, som vidtagits. Endast torget, den därigenom löpande »store gatan», samt några mindre gatudelar i norra staden äro bibehållna. Andra ha antingen helt och hållet borttagits eller också »rigtats» betydligt. Från söder till norr genomlöpes staden av fyra gator, samtliga kvar ännu i våra dagar, ehuru den västligaste ej längre bildar några sneda vinklar (utom i sin nordliga del, men planer lära vara å bane att låta även denna sista rest försvinna — antagligen för symmetriens skull). Vinkelrätt mot dessa ha norr om »store gatan» eller Kungsgatan tillkommit två och söderut tre gator, av vilka sistnämnda den mellersta var stadens längsta gata. Genom reglering av området vid Västra bron ha ytterligare två torg tillkommit, av vilka det södra tydligen är »Phiskaretorget», omnämnt i rådstuvuprotokollet av 1650 26/8, det andra, sydväst om kyrkan, kallas 1654 3/7 för »Allmenningstorg» eller senare för »Lilla torget»².

¹ Första protokollet, vari detta omnämnes, är för 1654 25/4, då borgmästare Börjesson och rådman Kolthoff mot andra ägor fingo avstå från »de kålgårdstycken öster i Wijken, hvilka nu äro intagne i stadsplanen». Stadsdelen Vikens namn är sålunda gammalt.

² Se prot. 1675 26/6.

Stadsbildning m. m.

Beträffande gatunamnen finnas sådana före år 1650 endast två gånger omnämnda i stadens protokoll. Första gången är, då Långgatan omnämnes 1627, och andra gången gjordes 1645 5/5 besvär över »then Broon, som ligger widh Långöögathan¹, att hon icke warder hållen widh macht såsom behof giörs. Hwilken saak togz i betänkiande, ther effter om henne bleff slutit, som följer, att the, som haffue gagn aff Dijket, som löper under Broon, skulle wara förtänkte att hålle henne wedh macht». I stället hjälpte man sig fram med beskrivningar såsom t. ex. »på norra sidan widh den gatan, som löper från Fångetornet» eller »wedh Torget mitt för Israel på wästre sijden gatan» o. s. v. Vid tiden för omregleringen synas dock de första namnen börja komma i bruk, ehuru det dock tydligen märkes, att de såsom ännu ej »inarbetade» gärna kringgås. Så nämnes Södra gatan 1651, Store gatan samma år, Hammarögatan (senare Hammarviksgatan) 1653. Men ännu år 1673, då bestämmelser utgivas för stensättning, namngives endast ett fåtal gator. De flesta beskrivas, huru de gå. Till och med namnet Store gatan förtydligas genom tillägget »i öster och wester från Herrgården till Broon». Stora Herrgårdsgatan, som torde ha utlagts 1663², nämnes för »nordaste långgatan», lilla Herrgårdsgatan »övre långgatan». Den östligaste gatan nämnes nu första gången för Dikesgatan, men synes till sin norra del hetat Övre Tvärgatan. 1679 omnämnes Galgbergsgatan, förmodligen endast åkergatan till Galgberget. Namnet Herrgårdsgatan förekommer första gången 1683 24/9. Kungsgatans namn blir synligt några år efter Karl XI:s besök härstädes, 1683, varför det troliga är, att gatan efter honom bär sitt namn.

Vad gatorna i övrigt beträffar, följdes vid den första utstakningen de föreskrifter, som den gamla stadslagen innehöll i sin byggnadsbalks sjätte kapitel, där det heter: »Alla Allmännings Gatur skulu wara åtta alna bredha at man må åth ther bådhe åka och ridha. Hwar som annorledhis bygger, Bryte up: Och böte sex marker til threskiptis, som förr war sagdt.» Bredden var således den vanliga landsvägsbredden, och denna var kanske tillräcklig för den dagliga ringa trafiken, om än den inskränktes genom de å ömse sidor löpande dikena, samt genom den i samma balk medgivna rättigheten att bygga »swalar», ehuru dock ej överstigande en bredd av »halfwa andra Alin». Två sådana mittemot varandra stående »swalar» inskränkte således vägbansens åtta alnar till endast fem. Gatornas beskaffenhet, helst som intet antyder, att några gatufyllnadsmedel eller stensättningsmaterial i äldre tider användes, var naturligtvis att jämföra med dåligt underhållna landsvägar. Sådana vägar äro ju i högsta grad beroende av de jordlager, varpå de byggas. Stadens av vatten genomsyrate sandjord, vars yta den tiden låg minst 1/2 meter under den nuvarande, kunde omöjligt ha medgivit vare sig några bättre torg eller gator, och särskilt vid vårtidernas höga vat-

¹ Troligen var Långögatan en »gata» till ägor. Kanske gamla vägen till Långögården?

² Se prot. s. å. 11/5.

Karlstads stads historia

tenstånd voro dessa platser så gott som ofarbara. Någon upplysning om gatorna påträffar man dock ej i de äldre protokollerna, utan är det först med den nya stadsregleringen vi få en inblick i dessa för ett stadssamhälle så viktiga förhållanden. Gatubreddens ökande till 15 alnar torde hava visat sig vara nödvändig, i synnerhet vid den livliga trafiken under de varje år återkommande marknaderna. Körbanan skulle dock även nu få sina inskränkningar genom de från husen utbyggda låga stentrapporna, av vilka många ej nöjde sig med den åt farstusvalarna utmätta bredden på halvannan aln. Vidare finna vi, att stensättningen begynner år 1653, och den första ordern härom är av landshövdingen utfärdad den 2 april. Det gäller Kungsgatan från torget österut, som skall fyllas och stensättas, »att man torrskodd framslippa kan», såsom en senare order lyder, och arbetet skall av gårdsägarne verkställas. Samtidigt påminde han, »att wattnet måste äntelig ledas uthaff torget på bästa sätt skee kan, affsades fördenskull, att ett dijke skall uppkastas uthanför kyrkiogården såsom det i tillförende tiden varit haffuer, och der wedh bliffua till nästkommande währ, sedan skall giöres en warachtigh Renna eller Rennesten». Närmast därpå följande år synes stensättningen ha fortgått synnerligen långsamt och oregelbundet, troligen endast å huvudgatorna, ty ännu 1662 är större delen av torget ej stensatt¹. Fram på 1670-talet griper man sig an med kraftigare medel för att göra sig åtlydd. 1672 30/3 bestämmes, att de, som ej fylla sina gator, skola mista sina ägor, och den 8/8 s. å. hotar magistraten att få tredskande verkställa fyllningarne och sedan utskriva betalning av de försumlige gårdsägarne. Den 15 maj följande år bestämmes ett straff på 40 marks böter för dem, som ej stensätta, och samma år tillsätts »inspectorer» för gatu-stensättningen.

Men gatorna blevo det oaktat allt annat än bra, varpå lyder ett protokoll av 1682 5/4, där borgerskapet får en allvarlig tillsägelse att göra i ordning gatorna, så att folk kan komma fram höst och vår. På hösten följande år äro gatorna före ej mindre än vid tre olika tillfällen. Så uppmanas borgerskapet att passa på och använda sig av det vackra vädret för att laga gatorna, och för att allt skall ske ordentligt, sättes en rådman att leda arbetet. Några dagar senare klagar stensättningsinspektoren över Herrgårdsgatans långsamma iståndsättande, vilket kommer rättens ledamöter att låta var för sig ditköra några lass sand. Och slutligen den 14 oktober gäller nyssnämnda ämbetsmans klagan samtliga borgerskapets försumlighet att ej stensätta gatorna, varför de 40 marks böterna återigen komma till användning. Man har således utan att rätt märka det kommit mitt upp i dessa ständiga slitningar mellan å ena sidan en magistrat, som efter bästa förmåga sökte rätta sig dels efter landshövdingarnes så gott som årligen

¹ Enligt prot. av 1662 4/7 skulle ståndpengarna användas för stensättning av platserna »näst store gatan», d. v. s. de platser, där marknadsstånden stodo eller torget och delar av de närgränsande gatorna.

Stadsbildning m. m.

utfärdade påminnelser, dels efter de författningar, som vid olika tillfällen utfärdats, gällande ständernas »regulering», å andra sidan ett borgerskap, som i dessa bestämmelsers efterlevande såg ett obehagligt tvång, vilket man högst ovilligt efterkom eller om möjlighet därtill från myndigheternas sida gavs helt och hållet åsidosatte. Under så gott som två århundraden äro förhållandena enahanda, så att den härom lämnade skildringen äger sin fulla tillämpning även på dessa äldre tider. Samma klagomål över försummelse gå igen, samma dundrande befallningar från landshövdingsexpeditionerna, samma brådska före marknaderna och efter tjällossningen vid vårtiderna. Alltsammans är sig likt: ett tecken till huru oändligt långsamt och omärkligt allt tillgick i våra gamla svenska småstäder. Ty givet är, att man i staden liksom i alla andra administrationens grenar tydligen spårar tidsskeden av både framsteg och återgång, ej blott beroende på den föreliggande situationen utan ock framför allt på kraften av den eller de, som ledde stadens öden. Sålunda skulle nog den instruktion, som i elfte timmen av här omhandlade period utgavs, åstadkommit enhet i arbetsförhållandena och förbättring i de rådande missförhållandena, men den strax där-efter timade branden förtog helt och hållet dess verkan. Den utfärdades 1717 23/5 och är av följande lydelse: »Såsom gatorna i Städerna äro deras heder och prydnad, när de wäll stensättias och lagas samt hållas reenliga och wäll sopade, men deremot deras nesa, skam och wanheder, när de icke tillbörligen hållas wid macht, när det icke skier, icke allenast Magistraten, som uppsichten tillkommer, uthan ock Inwånarna, när främmat och resande folk kommer, haffwa efftertahl; altså på det gatorne här i staden, som mycket ellacka och stygga äro, måge effter hand bliffwa reparerade, så tillordnades Hr Rådmannen Johan Porat att haffwa deröfwer inspection, hwilken åligger: 1:mo at tillsäga wider wite hwar och en, som någorlunda råd och lägenhet har widh bequemligaste tiden om åhret skaffa sigh fram sten och sand deras gator medh at steensättia och omlaga, skolande 2:do ha noga inseende at gatorne och rännestearne icke blifwa mera upphöjde till grannarnes förfång än wederbör, så at den, som har en god gata före sin gård icke må taga skada af den nye stensättningen i anseende till wattnets stannande och dämmande in på hans gård och 3:io laga att rännestearne så läggas, att wattnet bequempl. och wäll kan aflöpa för samtelige grannarne, som boo på gathan, jemte eller midt emot warandra. 4:o at igjenom stadsens betientz hwar åttonde eller lägst hwar fiortonde dagen ansägas, att Stadsens torg och gator bliffua reen-hållne, och der det ej skier, att fiscalen anmodar de nachlässige för Rätten instämna och det förelagda witet omgiälla».

HERTIG KARLS GÅRD

Såsom nämnts hade hertigen beslutat sig för att å det gamla Lagberget uppföra en herrgård eller, som det då för tiden oftast benämndes, en kungsgård. Vad Karl en gång beslutat, var han ej sen att sätta i verkställighet. På kungsgårdarna bodde för det mesta han själv, då han där gjorde besök, samt hans fogdar eller ståthållare och landshövdingar, då sådana funnes. Utav fogderäkningarna kan man gott följa, huru en sådan anläggning kom till

Minnespenning av hertigen år 1574.

och växte upp. Alltifrån 1585 finnas sådana räkenskaper och byggnadsanteckningar i så gott som obruten följd, åtminstone för de allra tidigaste och mest intressanta åren. Fogden var då Måns Andersson, och av hans räkenskaper framgår, att samma år följande byggnader voro färdiga:

Ett spannmålshus på fyra rum, vartill åtgått 216 stockar förutom 12 stockar till syllar under ladorna. *En stugobyggnad* med källare hade dragit 126 timmer och 12 stycken sågbräder. *En (fånge-)kista* hade uppförts och därvid krävt 18 stockar. *Till en skolestuga* hade åtgått 69 stockar och 12 tolfter sågbräder. *Till en somp* (sump) en tolt. *Till dörrar* 1 1/2 toltf dito, varför sålunda tillsammans utgivits till byggnader m. m. ej mindre än 441 stockar och 29 1/2 toltf sågbräder. Det kom på allmogen att uppföra de behövliga husen.

Kils härad: Hava bönder uppbyggt med omkostnad 2 lador på Örsholmen med tak och allt tillbehör. Uti lika mätto haver ock bönder uti *Väse härad* uppbyggt 2 lador på samma holmar.

Grums härad: Hava bönder uppbyggt ett fähus vid Kroppkärns ladugård med allt tillbehör.

Näs härad: Hava bönderna hulptit näver och tegel till stuvan. Item flöttat bod ifrån Langnön. Uppsatt den och hulptit näver därtill.

Visnums härad haver hulptit till vid Sölfberget.

I listan på förtäringen i Karlstads gård 1585 nämner fogden, att under 46 veckor därstädes hade bespisats främmande personer till ett antal av 28¹. Den

¹ Då låg Lasse Persson (300 man) här i 2 1/2 veckor, enligt vederbörliga kvittenser av 1585 13/9 i och för svedjeland och skogshuggning.

Hertig Karls gård

upptager vidare »wtspisning till min N-(åd) H(herre) och the som H. N. följachtige woro wti 4 daghar där enligt Jören Nilssons kökenn schriffueres quittin, dat. Karlstaad a:o 1585». Å inkomstsidan läses: »Haffuer Min Nådige H. skutit älg (älgkött ingick således även uti utspisningen). Haffuer Lasse Botuidsson (Ankar), skänckt Min Nådige Herre, huilken strax störde (sköts) den andre dagen.»

I räkenskaperna får man också reda på en hel del av intresse angående jordbruket. Således meddelas, att på Kroppkärr två gården besätts, och det tredje låg i träde. Vid Karlstad hade ett svedjeland bränts, och där hade 4 tr blandkorn och 6 tr havre såtts, och på ett svedjeland var 1584 utsatt av Ambjörn Jonason och Bengt Michelsson 81 tr råg, som hade levererats dels från Örebro och dels från Bro gård. Ännu ett svedjeland vid Karlstad var upptaget 1585, besåddes således 1586 med 71 tr. Han angiver uppbörden i spannmål för Carlsberg, eller som han själv kallar den, »Karlstadsgård», för 1585 vara 585 tr. Med staden driver gården en livlig handel, bland vilket saltet är den viktigaste varan. Ej mindre än 23½ tunna säljes detta år till Carlsberg. Av säljarna var endast en man från Nylöse, Reinhold Viik, som tillbytte sig 1,200 hundert järn mot 44 tr salt. Sill inköptes från Anders i Gaperhult, »borgare i Carlstad», för ett pris av 2 fat järn, varjämte sillförrådet ökades genom beslagtagande av en tunna från Lasse Börudsson för dennes landsköp. Därtill levererades senare på året av två borgare i Nylöse sammanlagt 11½ tunna sill mot lika många fat järn.

Med så mycket husfolk och tärande gäster behövdes också proviant uti lager. Sålunda funnos 1585 6 oxar, 20 kor, 8 kvigor, 3 treårsstutar, 1 tjur, 8 treårskvigor, lika många tvåårsstutar, 8 tvåårskvigor, 9 ettårsstutar, 5 ettårskvigor, 5 stutekalvar, 2 kvigkalvar, 10 får, 8 lamm, 24 svin, 10 höns.

Av fisk tagen vid Kroppkärrstjärnen med katissor och not fanns av torr-
pundsfisk 23 lisp. och av färsk fisk 6½ tunna.

Allt hantverksarbete utfördes av i trakten boende bönder. De äro särskilt antecknade år från år, och kan det vara av ett visst intresse att här anföra något om dem. Sålunda fick *Elof i »Ilene (Ilanda) i Graffua»* för smide av sex yxor, 4 par dörrjärn, 4 gånger hästskor och »något annat» — *1 tunna råg och en tunna havre!*

Anders i Stubberud för att han smidit dörrjärn, 4 par böleierum(?) till en vagn, item yxor, krokar och spik — *2 tunnor råg.*

Jöns i Sanda (Sanna) Halsjärnn — 1, Spåra — 1, Dörejärnn — 2 par, Fönsterjärn — 8 par dertill krokar och spijk, Byggnings-spijk — 2, Tengliker — 2 hund:t der före i bettalning *3 tr Rogh.*

År giffuit *Jöns i Sanda* för han haffuer wthsmidt Osssmundziärn — 10 skålpund, Ståäll — 2 skålpund. Ther aff giordt, *eldkamrar* — 2 par, dörejärnn — 7 par, porteiärn — 2 par, Beslagit 2 lemmar på 2 fångekistor, ther till spijk och krokar: item haffuer han giordt en ploogh och ther till slagitt Järnn, Bygd och

Karlstads stads historia

Ståålsatt gårdzens yxor: Item giordt naffuer — 1, Slagitt hesteskoor — 5 gånger, Sööm — 9 gånger, Bygningzspijk — 2 hund:t, Ungnsstolpa — 1, Roorjärnn till een skuta och ther till spijk, therfore i bettalningh 3 tr Rogh.

Hans i Rudh haffuer wthsmidt ossmundziärnn — 2 $\frac{1}{2}$ skålpund, theraff giordt een harff och opplagit henne, Bygdt ett Brandjärn och en isbill, giordt — 2 lyar — Stockellås — 1, nycklar — 3: Item bygdt på en skutha, therfore i bettalningh 6 skepp. Rogh, 1 skepp. Kornn.

Nils kopperslagare för han haffuer förarbetath koppar — 2 lispund therfore 8 skeppund Rogh.

Töres klockare för han haffuer giordt en Stool i kyrkian, och een stugudörr, therfore 1 $\frac{1}{2}$ skeppund Rogh.

Haraldh skomakere för han haffuer giordt opp — 4 hudar till skoor 6 skepp. Rogh.

Giffuit Ditrich schinnare för han haffuer giordt — 2 skinfeller, och reet ther till — 18 st. skinn. Item haffuer han tillreett fårskin 6 st., lambskin — 5 st., kalffskin 13 st. wthij bettalningh 1 tunna Rogh.

Giffuit Rasmus Snickare för han haffuer giordt fänster Carmar 8 st., fänsterbogar 9 st., stugudörer 3 st. wthij bettalningh 2 tunnor och 1 skepp. Rogh.

Är giffuit *Jacob Glassmästare* för han haffuer gjordt glaassfänster 10 st. 8 Skpp. Rogh.

Thesse effter: haffua optimbrat scholestugun i Karlstad, täckt och lagdt golff wthij, Gunnar Knecht, Öffnen i Kyrkebooll, Nils Erlandsson, Lärs i Flocke-
rudh, Håkon Staffansson, och Öijer i Selje monn och bekommit wthi bettalning Rogh 6 t:or, Biugmiöll 3 skepp(or).

Nils Erlandsson för han haffuer giort någre senger och bött Een Wngn (= ugn) wthi bettalningh Rogh 1 $\frac{1}{2}$ skeppund.

Vallentin Bardskärer för han haffuer läckt (läkt) 11 knechter som sikh höggo fälte förderffue, tå de huggo Suedielandh widh Carlstad anno 1585, så ock för een pålack och en drengh widh Tiärubruket, wthij bettalningh. Datum 8 9bris 85. 7 tr Rogh.

Summa uti arbetets lön.

Rogh	28 tr
Kornn.....	1 skepp. 29 $\frac{1}{5}$ tunna
Biugmiöll	3 »

För fisket anskaffades från *Joen i Järpetan* en båt för 1 $\frac{1}{2}$ tunna havre. *Joen i Klöverud* (Hammaröborna hade antagligen redan då länge haft ett gott namn om sig för sina tassbåtar) fick också till fogden sälja en båt för 1 tunna och 2 $\frac{1}{2}$ skäpp. havre. *Bryniel i Katterud* sålde slutligen detta år en mindre båt för en tunna havre.

Hertig Karls gård

Av gårdens i 1585 års räkenskaper upptagna fatbursinventarier märkas: 34 räckebolstrar, 22 huvudbolstrar, 6 bänkdynor, 2 förslitne hyenden, 41 ryor, därav 16 förslitne, »åkled», 17 stycken, därav 7 förslitne, 1 täcke, 3 vepor, 6 skinnfällar, 25 par lakan, 1 handkläde, 5 alnar vadmal, 2 lisp. ull, 2 siktedukar, 2 örngottsvar, 1/2 lisp. »fier» (fjäder), 3 aln. blaggarn, 4 vävskedar, 6 säckar.

Bland utgifterna märkas även 3 dr till skarprättaren mästare Henningh, för att han avrättade Johan Bengtsson.

Det lilla samhället däruppe på det gamla Lagberget växte sig för varje år allt större. Hertigens avsikt var att göra kungsgården till ett centrum för sjöfart, lantbruk och industri. Kanhända gingo hans tankar så långt, att han tänkte sig Carlsbergs gård i detta sistnämnda hänseende så utvecklad, att härifrån leveranser av dylika förnödenheter skulle utgå till hans andra bruk och inrättningar, såsom t. ex., då han anbefaller fogden att till Kroppa, Nykroppa m. fl. orter avsända mängder av färdiggjorda skor, skinn m. m.

Redan 1586 är smedja med bälge och verktygsutrustning färdig, vidare skinnarehus (garveri) och skomakeriverkstad. Samma år är fogdens hus, vari 4 kamrar äro inredda, färdigbyggt och försedd med fönster av glas enligt följande i räkenskaperna gjorda anteckning: »Gifwit Rasmus Snickare för hann haffuer giordt fönster Carmar — 8 st., fönster bogar — 9 st., Stugudörr — 3 st., Wtj bettalning — 2 tr 1 skeppa Rogh. Är giffuit Jacob Glassmester för han haffuer giordt Glaasfänster — 10 st. Rogh — 8 skeppor». (5 skeppor = 1/2 tunna).

Med det myckna träarbete, som var nödvändigt för gårdens många hus och byggnader, var det väl också troligt, att ett hus för snickare och byggnadsarbetare även var uppfört, och kanske även mästaren i den då för tiden så sällsynta glasmästarekonsten även hade lokal särskilt för sig.

Inredningen var synnerligen enkel och utgjordes endast av det, som var oundgängligen behövt, såsom bord, stolar och väggfasta bänkar samt timrade sängar, vilket synes uti räkenskaperna av dagsverksposterna för dels nybyggnade, dels reparationer. »Nils Elandsson för han haffuer giort någre senger och bött (= botat, lagat) En wngnn (ugn)» samt Grolls finne, för att han år 1588 gjort sängar samt bänkar och trappor vid Carlsbergs gård. Året förut har till byggnader utgivits 49 timmerstockar, 6 tolfter sågbräder, 436 st. tegel och 9 tr kalk. Att här gäller en större byggnad är ju tydligt, särskilt som Nils Glasmästare iordningställer 40 glasfönster. För nybyggnaderna har Berndt smed tillverkat 3 smällelås, 3 järn till 17 fönster, 5 par dörrjärn, 1 kronjärn (antagligen för stämpling av gårdsinventarierna), utfilat en stor såg, samt »byggt lås och nyklar» vid gården.

Av 1589 års räkenskaper förstår man, att ännu flera hus bygts, därav kök till Carlsbergs gård, varvid som utgift upptagits 166 timmerstockar, 48 taljor, 8 tolfter sågbräder, 6 tolfter bakar och 24 näverklovar. Till gårdens ytterligare

Karlstads stads historia

behov har åtgått 11 tolfter för en gång kring byggnaden, och till trapporna hade tillverkats 600 svarvade pelare, varjämte tillslogos 8,480 stycken tegel.

Höken har detta år varit svår i hönsgården »och minskatt boskapsräkningen med 49 hönor».

Ur räkenskaperna torde vara av intresse, att 2 »skerebåtar» vållat en utgift av 13 1/2 lisp. stångjärn och 16 lisp. osmundsjärn, varav man förstår, att de ej voro några leksaksbåtar, i synnerhet som till deras brädning åtgingo ej mindre än 3 tr tjära.

Enligt 1590 års räkning ha till »siffuor»(?), dörrar, fönster, kammar och sängar åtgått 4 tolfter sågbräder jämte 2,280 stycken tegel och 16 tr kalk, så att endast 12,500 tegel finnas i behåll till 1591. Detta års handling liksom efterföljande äro mycket svåra att läsa, på grund av att de äro illa brända, men man kan dock utläsa, att även detta år byggnad pågår, dels för murning av köksugn, badstuga, dels för insättning av spis i badstuga, för vilket arbete Bengt Siggersson fick 10 dr.¹

Vidare uppfördes för 6 dr själva badstugan, varjämte fönstren på Carlsberg reparerades av Jon glasmästare för 3 mark.

Med ledning av dessa räkenskaper jämte därvid fogade brev och anvisningar till fogden skulle man med stor säkerhet kunna påstå, att följande hus år 1590 funnos på Carlsberg: 2 bostadshus, 1 dito för gårdens folk, 1 fångehus, 1 betydande ladugård för fullvuxna djur, 1 dito med kättar för yngre djur, 1 stall, 1 smedja, 1 svingård, 1 skinnarehus, 1 stort kök eller bagarestuga, 1 skomakareverkstad, 1 åkdonslider, 1 fiskbod samt tvätt-, badstuga och vedbod med vedupplag.

Det finnes inga möjligheter att ens i tankarna skaffa sig en plan över kungsgården, då varken planritning eller någon som helst skiss däröver kunnat anträffas. Vad man vet är, att de två herrgårdshusen voro placerade på gårdens södra sida, ungefär där nu det gamla gymnasiehuset samt det bredvid liggande skolannexet äro belägna. Vidare låg den nyuppförda köks- och bageribyggnaden längst norrut, där varmbadhuset nu har sitt läge. Av de övriga lågo nog en del såsom materialbod, visthusbod m. m. uppe på själva platån. Övriga byggnader hade gott utrymme i de lägre liggande delarna sydost om Lagberget, såvida de kanske ej rentav voro förlagda till det bergiga område, där ungefär ett sekel senare Karl XII lät uppföra sina kronomagasin och tyghus, och där nu brandkåren residerar. Den stora åtgången på tegel och de svåra och tyngande leveranserna därav framtvungade givetvis undersökningar, huruvida icke på den sandiga

¹ Denna handling lämnar trots sitt spolierade skick en om ock ofullständig inblick i mängden av hertigens enskilda företag, i det att en del naturaposter levererats till Per Mjölnare vid Grossbols qvarn; Nils Fiskare vid Sollerön; Sven Fiskare vid Notön; Elof Laxefiskare vid Munkeruds forsen; Per Laxefiskare vid Skifveds forsen; Harall Sågebyggare 2 månaders kost till att bygga Gråsbols såg; Hersten Sägmestare 1 månads kost; 2 hiulmakare, som arbetat vid Gullspångs kvarn; Karl miölnare vid Kila kvarn; Sueningh Miölnare vid Alsters kvarn.

Hertig Karls gård

Tingvallaön eller i dess närhet någon lera skulle kunna anträffas. Sådan påträffades snart å området emellan Lamberget och Herrhagen, sträckande sig norrut åt östra älvgrenen. Troligen kom tegelslageriet så gott som genast i gång, och de stora tegelpartier, som brändes, visa på att arbetet bedrevs med all kraft. Visserligen anbefaller hertigen i brev av 1592 21/12, »oprätande aff Tegellada och ett Ränneweerck»¹, men tegelslageriet hade för visso där förut pågått i flera år.

Uti Måns Anderssons sista ännu i behåll varande räkenskaper kan såsom en egendomlighet anmärkas, att alla arbetskostnader äro beräknade uti dagsverken. Huruvida dessa beräknades efter naturapersedlar eller uti penningar kan icke avgöras, då inga summor angivas. Antagligen har dock likviden skett i penningar, då särskilt under missväxtår hertigen måste i ganska stor utsträckning bifalla av fogdarna från allmogen gjorda ansökningar, att de i stället för spannmål skulle få utgöra skatten i penningar. Således upptagas i 1590 års räkenskaper en särskild dagsverksräkning, varur hämtas, att upptimrandet av köket tagit 198 timmerdagsverken och 168 årliga dagsverken

att skärandet av 139 kärvar råg

110 kärvar korn

80 kärvar havre tagit 160 årliga dagsverken.

Till dess inkörande 168 dagsverken.

Till dess uttröskande (råg 8 t:r, korn 40 t:r 3 1/2 skepp.) 54 dagsverken.

Till inbärgandet av 148 lass hö 222 dagsverken.

Till att rödja och uppbryta åker och äng i Kroppkärr och till att rödja på Örsholmen² 246 dagsverken.

Till att hugga ett svedjeland på Staholmen och rödja äng därstädes 84 dagsverken.

Till att flytta ett fähus i Kroppkärr 48 dagsverken.

Till att tillslå 8,480 tegel 126 dagsverken.

Till att rödja i Broterne 18 dagsverken.

Från 1605 är Dingelsund medtaget i räkenskaperna som äng och lämnar detta år 10 lass hö.

Från och med år 1591 till 1599 är räkenskapsserien för gården avbruten, varför man också känner mycket litet till om gårdens historia under dessa år. Gårdens förste fogde Måns Andersson är nu borta, utnämnd som han blivit till fogde i Östersysslet³. Efterträdaren hette Jon Jonsson, som uppgiver, att i medel-

¹ Detta lerbruk var sedan länge i användning och hade för staden stor betydelse efter de svåra eldsvådorna 1719, då kyrkan av detta tegel uppfördes, och 1752, då återigen så gott som hela staden brann upp.

² Örsholmen kallas 1589 Ölessholmen, 1590 Ijlessholmen, 1600 Öleszholmen, 1616 för Öresholmen.

³ Östersysslet omfattade då Näs, Grums, Kils, Fryksdals, Älvdals, Väse och Visnums härader samt Värmlandsberg. I mitten på 1590-talet blev Gjörd Andersson hans efterträdare. Värmland blev då delat för en kortare tid i tre sysslen, så att under fogden på Carlsbergs gård

tal på gården under hela året bespisas 24 personer. Ståthållaren Boo Ribbing hade därjämte i 12 veckor logerat därstädes jämte Joen Swensson, som två år senare själv satt som fogde på Carlsberg.

Åren 1602—03 slogos 4,000 tegel, som »murades upp» på Carlsbergs gård, och sistnämnda år får »Hans målare» två kor för därstädes utfört arbete.

Enda kvarvarande minne från Karl IX:s herrgård. Stensens dimensioner äro $18\frac{1}{2} \times 12\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ cm. Den hittades på gården n:o 5.

Det är tydligen den stora herrgårdsbyggnadens uppförande som nu förberedes. 1604 års räkning nämner ingenting därom, kanske därför att den ej är fullständig, men i brev av 1605 7/s anbefaller ståthållaren huggande av timmer till den gård, som skall uppsättas på Carlsberg. 1605 håller Anders Sägare i 3 månader på med sågning vid Alsters sågkvarn, och till byggningar vid gården levereras 5 tolfter sågebalkar. Påföljande år »är kommit till den nye byggningen,

som hophuggen var på Carlsbergs gård», 16 syllar, 400 timmer, 81 bjälkar, 20 klovar näver, 2 tolfter sågebräder till »Winskede» (vindskydd) och fotbräder på byggningen, 4 dito till ställningar, 1 dito att täcka över tegelugnen med, 8 dito till allehanda byggnadsarbeten vid Carlsberg och ladugården, 2,500 tegel till murning av två nya källare och under svillorna på byggningen, $11\frac{1}{2}$ läster kalk, 1,673 lass gråsten, 1 knapp på »en flöjestång på nye byggnaden på Carlsbergs gård», 2 stycken »mässings-Brickenn» samt 519 dagsverken för allehanda arbeten på byggningen med »tälgnig» och jord till fyllning.

År 1607 får man reda på byggmästarens namn. Han hette Christopher Ditmarsk och erhåller för sitt dittills utförda arbete och beställning vid Carlsbergs gård 4 får, $3\frac{1}{2}$ lisp. smör, 3 lisp. torrt kött, 1 lisp. torr fisk, 5 tr råg, 2 tr rågmjöl, $5\frac{1}{2}$ tr malt samt 1 t:a salt. Detta år inlägges även trossning och golv »i några våningar» i nya herrgårdsbyggningen, vartill åtgå 5 tolfter bottenbräder och 26 dito sågbräder. Christopher Snickare (Ditmarsk) har för tillverkning av en »winnetrapp», dörrar, fönsterkammrar och bänkar, upparbetat 2 tolfter bottenbräder

lydde följande socknar: Näs och Grums, samt å Kils härad Grava, Karlstads och Hammarö socknar. Sedan Joen Sonnesson blivit fogde på Carlsberg, ändrades åter indelningen, så att han till nyssnämnda område även fick större delen av Västersysslet, vilket område bibehölls, då Jöns Skog blev fogde 1610. Likaledes då Peder Oloffson Björne tillträdde fogdesyslan 1616.

Hertig Karls gård

och 17 dito sågbräder samt 4 skålpund draglim. Är vidare byggt gångar utmed bolverket kring gården, vartill åtgått 200 stycken svarvade pelare.

Påföljande år äro inmurade i två stora salar och sex kamrar spishallar och spjäll, till vilka åtgick ej mindre än 18 skeppund och 8 $\frac{1}{2}$ lisp. järn. Samtliga dessa rum förseddes även med spisar av tegel, vartill åtgingo 6,000 tegel och 10 läst kalk.

Efter Hofstens beskrivning över denna herrgårdsbyggnad var den nya byggnaden ett mycket ansenligt trevåningars hus. Det innehöll bland andra rum, såsom vi av räkenskaperna redan erfarit, en mycket stor sal, nedersalen, som efter 1616 års brand begagnades som kyrka. Husen synes hava legat tvärt över bergåsen, således med sträckning i öster och väster och med huvudfasad åt söder. Provinsens alla härader delade underhållet sinsemellan. Sålunda tillkom det *Visnums härad* att underhålla taket på herrgården och all inredning i denna med spjäll, spis och fem stolar; *Ålvdalen* höll hälften i köket och två stolar. *Fryksdalen* höll den västra kammaren med byggnad, tak, fönster, spjäll, spis och lås samt en stol och ett grönt satinsbordskläde. *Kils härad* höll två stolar, sängkläder i en säng, spis och spjäll i en kammare, därjämte delaktighet i köket och dess kammars underhåll. *Ölme härad* höll en sal och förnämsta kammaren, några stolar och gjorde allt extraarbete på gården. Denna gård hade sten-satts 1607 av Henrik Stensättare, som därjämte även uppfört två källare vid nya »konbyggnaden», vilken uppfördes av Per Timmerman, och till vars uppförande åtgick 36 tolfter bräder, sågade av Anders Sägare vid Alsters sågverk. *Jösse härad* hade på sin lott bagarestugan och tuvan däromkring samt en kammare, allt under ett tak, vilka rum skulle inredas med bord, bänkar, spjäll, lås, dörrar och fönster. *Grums härad* höll all plank till manbyggnaden och trädgården, en säng med ett bolster, två lakan, en huvuddyna samt en rya och en stol o. s. v.¹

Hofstens skildring kan genom uppgifter ur räkenskaperna något utökas. 1610 nämnes, att Olof Christophersson låtit utbetala till Evert Klensmed i Karlstad för tre dörrlås till konungens, drottningens och frökens (Katarina, moder till Karl X Gustaf) kamrar 2 tr malt, och att Jöns och Jacob Snickare erhållit 14 dr smt, för att de panelat två kammare (tydligt avseende de ovan-nämnda för konungen och drottningen avsedda kamrarna) samt förfärdigat 14 stolar, två fönsterkarmar, två skivor (bords-) och därtill byggt två sängar.

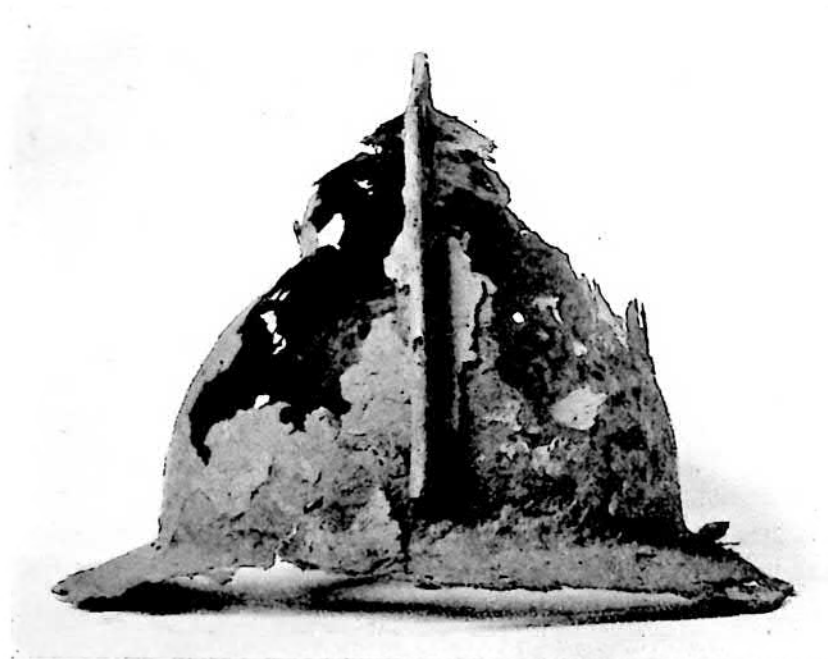
Lektor Hofsten lämnar även en skildring av gården i dess helhet. Han säger, att trädgården² låg norr och öster om den stora byggnaden, ty »iffrån detta Kongs-

¹ Varifrån Fernow, efter vilken Hofsten har grundat denna sin beskrivning, fått sina uppgifter, har ej kunnat spårats. Förmodligen har han någonstädes påträffat handlingen i fråga och förenat den med de många andra, som han under sina täta flyttningar endast delvis lyckades föra med sig, varför alla hans pärmebrev och andra akter, som för Värmlands historia äro av oersättligt värde, gingo förlorade.

² Den utarrenderades 1622 av Boo Ribbing till Lasse Trädgårdsmästare.

hus gick en stor trädgård allt neder till elfven och till den ort, varest östra bron nu står, av åtskillige trä planterad och med sängar avstucken, varandes däruti ett stort lusthus». Han tillägger, att en trädgårdsmästare var anställd vid gården 1618, men då en sådan förekommer uti räkenskaperna många gånger förut, tyder det på att en sådan syssla fanns redan på 1580-talet.

Slutligen må antecknas, att från 1605(?) uppfördes ytterligare en smedja i ändamål att här smida rör, varav tillverkades gevärspipor och möjligen även rör till smärre kanoner. Den torde hava varit utav anseelig storlek, då endast

till »smedjehjulet» med pipa och en spis uti kammaren i smedjan åtgick 1,000 tegel. Rörsmeden hette Márten Cornelius. Uti 1612 års räkenskaper är Cornelius fortfarande kvar och meddelas, att uti rörsmedjan tillverkades en avsevärd massa pistolepipor och lås.

År 1615 är mantalet på Carlsberg nedsatt till endast 12 personer, bestående av

En hjälm funnen vid »Gubbholmen», nedanför Östra bron. Har förmodligen tillhört någon skotte, varav Karl stundom hade stora hopar förlagda på Carlsberg.

fogden Jonn Skogh, skrivaren Erich Persson, underfogden, fatburshustrun och fatburspigan, trädgårdsmästaren, stadsvaktaren, legodrängen, fåledrängen, rörsmedsläredrängar 2 stycken och en trädgårdsdräng, tillsammans 12 personer.

Man förstår, att någonting hänt. Året förut (1614) hade änkedrottning Kristina, som personligen varit här för att resonera om huru med kungsgården skulle ställas, uti brev av den 9 mars till fogden Skogh meddelat, att betydande inskränkningar skulle göras på Carlsberg, där endast 1 underfogde, 1 fateburs-hustru och 1 piga samt 1 dräng hädanefter skulle finnas. Dessa skulle akta husen och sköta de kreatur, som ännu voro kvar. Våxnäs ladugård arrenderades till borgerskapet i staden för 1 1/2 läst järn. Våxnäsboskapen skulle fraktas till Grips-holm, och på Kroppkärr skulle två bönder sättas, som åt drottningen skulle bruka

Hertig Karls gård

jorden och vidmakthålla husen. Vad Romsta beträffar, var förut ordnat med borgerskapet, och därefter återstod ju endast Carlsberg eller huvudgården, varest avkastningen på 2 »wreter» år 1616 sjunkit till den lilla uppörden av:

blandkorn 32 tr

havre 14 »

Ängsskörden utgjordes på Örsholmen av 46 lass.

»Stadholmen» » 9 1/2 lass.

Tormestad » 12 lass.

eller summa 67 1/2 lass.

Orsaken till detta änkedrottningens beslut kan icke förklaras. Dyrtid, den hårda knäredfreden med Älvsborgs lösen, de sjunkande skatteinbetalningarna — det finnes mycket att gissa på, kanhända också historiska källor att ösa ur, ehuru de av författaren icke stått att upptäcka.

Men vad som enligt räkenskaperna kunnat konstateras är, att åren 1610 och framigenom ett par tre årtionden var Carlsbergs mest lysande tid. Här bodde ståthållaren Boo Ribbing, som åter hitkallats från Örebro, och som från 1612 vistades här stora delar av året. Hittransporterandet av utländskt krigsfolk bidrog till livaktighet uti det utanför kungshuset liggande lilla samhället, såsom då »fransöska» ryttare lågo här och uppbyro ej mindre än 2,577 daler i betalning eller då Gottirt (Gotthard) Hane fick till sig och sina ryttare samt till allmogen, som legat i gränsvakt här i provinsen, 97 lisp. 15 1/2 mark salt, samt hövitsmannen och hans knektar 54 lisp. 12 mark salt.

Gårdsfolket höll sig fortfarande vid pass 24 personer, men därtill kom ju en hel del andra utgifter, såsom underhåll av fångar¹, djäknar, präster och fattiga.

¹ Bland dessa fångar märkas en »fröken Sibilla». Enligt 1608 års räkenskaper satt hon här från 26/6 1608 ett helt år. Påföljande år tillbringar hon här sin 51:a vecka, men är icke upptagen 52:a och påföljande veckor. Ett brev om denna, antagligen politiska, fånge finnes ännu i behåll från Karl IX. Det har följande lydelse: »Wij Karll etc. etc. Göre witterligit, at wij hafwe uthi fulmacht och befalningh gifwit denne vår tienere och Drabant Peder Larssonn, att han skall drage till Stegeborgh och tage den Sibillan der på Slottet sitter och föra henne ned till Karlsbergh. Och när hon kommer tijt, skall han tillsäije fougten, att han setter henne uthi en Cammer, och lather holle godh vacht om henne, så att icke någon får tala medh henne, och skall han låtha henne bekomme sitt uppehälle, så lenge hon är dher. Stockholm 14/6 1608.

Carolus.

Efter förfrågningar hos experter har svar lämnats, att »fru Sibylla» endast skolat vara »en trollpacka». På grund av åtgärderna för hennes förflyttning från Stegeborg hit till Karlstad samt de noggranna instruktionerna för hennes förvaring, hade nog ett antagande, att hon var en misstänkt, polsk politisk flykting legat nära till hands. Första veckan hon satt här på Carlsberg var 26/6—3/7 1608. Påföljande år satt hon här fortfarande under bevakning, men är i och med 52:a veckan efter sin hitkomst försvunnen.

Karlstads stads historia

Efter den olyckliga eldsvådan 1616 blev ju stora byggnaden även i annat hänseende än som lokal för tings- och rådhusmanträden märklig. Här i nedre salen hölls såsom nämnts predikan, men den utgjorde även lokal för större högtidligheter såsom bröllop m. m.

Vad de senare beträffar, kan nedanskrivna anteckning av rådman Peter Piscator i viss mån draga strå till stacken: »Anno 1625, när min sahlig fader Oluf Jonsson och min moder Sigrid Pedersdotter wigde(-s) om Michelsdagen uthi Store Undersalen på Carlsbergh aff kyrkoherden sahl: M:r Carl Praetorio; Brudgummens förman war Nils Isaksson, hoffriddare, Måns glasmästare och Peer Halfwordsson; Smådräng Anders Joensson, skomakare och Morbroder Henrich Pederson. Brude främja Nils Isaks Karin, hwilken klädde min moder i Peder Olufssons gård. Bröllopet höltz uthi Helletorp på Hammarön.

1625 bleff iagh Peder Oluffsson (Piscator, rådman) födder i Carlstad uthi min morfaders Peder Fiskiars gård och gamble stuga ytterst uthi December månadt. Bleff Christnadt på St. Thomae dagh i weckan före juul, uti store Undersaln på Carlsbergs Herregårdh aff M:r Carl Praetorio. Gudfäder woro sahl. Nils Isaksson, Måns Glasmästare och Joen Skomakare, Gudmödrar voro Nils Isaksson Karijn, hwilken migh bar till Christendom och Erlandz Kirstin, min faders syster Anna Joensdotter i Hälletorp och min moders syster Ingrid Pedersdotter.» 1627 blev fadern båtsman och drog till Stockholm och blev bösseskytt på »Riksnnyckeln» 1627 1/5; Michelsmässan samma år dog han sotdöden på en resa emellan Polen och Stockholm.

Karl IX dog 1611. Det synes av räkenskaperna, som om hans kraftiga hand och styre saknas, trots att han naturligtvis under de senare åren av sitt liv ej så i detalj kunnat vidmakthålla sitt intresse för Carlsbergs gård. Man ser det redan i 1610 års räkning, då utsädet för Carlsberg och ladugården Våxnäs äro respektive:

råg	5 tr
korn	12 »
blandkorn	12 »
havre	18 »

varjämte på Kroppkärr 1611 utsätts 8 skäppor råg, 8 tr blandkorn, 5 tr havre och 4 tr korn.

Skillnaden är ju synnerligen märkbar, kanske på grund av de långa krigsåren, ehuru man dock måst skylla på missväxten. Går man så till de uti räkenskaperna s. k. »engarne» finner man, att höbärgningen ställer sig på följande vis (beräknat i antal lass):

	År 1610	1611	1612	1613
Örsholmen	25 1/2	34	27	30
Staholmen	9	12	9	7

Hertig Karls gård

	År 1610	1611	1612	1613
Tormestad	17	22 ¹ / ₂	16	13
Våxnäsängarna	180	300	270	150
Kroppkärrsängen	30	50	24	22

En ny epok har inträtt. Det är Karl IX:s änkedrottning, vilken såsom förmyndare för sin son hertig Karl Filip trätt som sin makes efterföljerska i vården av hertigdömet. Intet uti räkenskaperna angiver dock dessa ändrade förhållanden. Fortfarande utdelas »efter gammal sedvânia» till sockendjåknen¹ kött och fläsk för att lätta bekymren på den mödosamma, lärda vägen. Änkedrottningen synes hava varit en mycket god och ömhjärtad kvinna. Så antecknas i 1612 års räkning, att hon till fattiga tiggare »på åtskilliga tider om året» utgivit 1 lisp. kött och lika mycket fläsk, 1/2 lisp. smör, 1 t:a bjuggmjöl, 2 skäpp. gryn.

Änkedrottning Christina, Gustav II Adolfs och Karl Filips moder.

År 1621 återfinnes första antydningen om att hertig Karl Filip visat något intresse för Carlsberg. I räkenskaperna för detta år finnes nämligen en anteckning om att allmogen hulptit med näver dels till det nya stalllet och nya fähuset, som hans furstliga nåde låtit uppbygga på Carlsbergs gård, vartill 777 lisp. och 6 marker järn åtgått, dels till stora byggnaden samt tegelladan (den sistnämnda och »fähuset» uppförda 1621). Vidare har gårdens förste »pyrte» (uppfört 1622) blivit försett med nytt taknäver 1622.

Hertig Karl Filip.

Detta år avled Karl Filip, och härmed blev Värmland liksom övriga delar av hertigdömet införlivat med riksstaten. Samma år försvinna också kungsgårdens räkenskaper, som nu ingå uti rikets gemensamma redovisning. Stora Herrgårdshuset utgjorde dock fortfarande residens för ståthållaren Boo Ribbing till 1628 och därefter för hans efterträdare Karl Bonde, med sina fogdar, ämbetsmän och tjänstefolk.

¹ Prästen påstås i 1618 års nämnda räkningar fått tionden vid Carlsbergs gård »såsom han årligen förut bekommit». Härmed torde ju vara riktigt, men faktiskt har han enligt föregående räkenskaper fått en ko (1617 en oxe).

Klockaren i Karlstad har »såsom årligen brukas» erhållit 1/2 t:a korn i klockaremål.

Hertig Karls gård

När Gustaf II Adolf 1621 $\frac{3}{2}$ var här för att ordna upp en del ekonomiska förhållanden, bl. a. huru med Carlsbergs gård skulle ställas, tillfrågades borgerskapet, huruvida någon funnes, som ville arrendera densamma. Härvid anmälde sig borgarna i staden, handelsmännen Sven Bengtsson samt Joen Knutsson (se stadens tjänstemän), och till dem utarrenderades Carlsberg med hus, åker, äng, fiskeri och inventarier, som där funnos; desslikes fingo ock arrendatorerna behålla den tull, som där årligen plägar falla av det gods, som där ock införes. Däremot skola de vara förpliktade att årligen i räntekammaren den 1 februari inleverera 200 rdr, såsom däruppå givna revers vidare innehåller och förmåler; och skola de vara förpliktade att hålla åkerbruket samt gården och fiskeriet väl vid makt, så att de kunna allt sådant förbättrat och icke förvärrat från sig lämna, när arrendet ute är. Desslikes skulle de årligen med ut- och införingslängder uti räknekammaren bevisa, huru mycket tull där fallit, vilken summa helt naturligt icke fick understiga tullarrendet.

Detta gårdsarrende förlängdes år efter år. Sista arrendekontraktet är under-tecknat av riks- och kammarråden Johan Skytte och Peer Erlandsson. Tiden för arrendet är nu förlängt till sex år, och utarrenderas gården till Joen Knutsson ensam. Tillstånd att få begagna därvarande hus är i denna handling borttaget, utan tillåtes Knutsson att bruka åker och äng, fisket och inventarierna »sampt alle tillijdande lägenheter att fijke och faara (använda och begagna sig av) sig till gagn och godo». Arrendesumman har nu sjunkit till 50 daler, och skulle levereras på samma tid och ställe, som förut. Allmogen skulle fortfarande hålla husen med gärdesgårdarna vid makt, så att där måtte upprättas det som förfallit. Kattiseved¹ skulle ock av dem anskaffas och dagsverk fullgöras.

Sedan ståthållaredömet därefter upphört, synes Närke—Värmlands förste landshövding, Gustaf Leijonhufwud, här haft sin bostad till 1638. Efter dennes avgång skedde ny indelning av detta län. Efter de kända upploppen vid Bro gård (Kristinehamn), vilka vände sig mot tullarrendatorn och de små tullarna, ansågs Värmland vara en såpass farlig provins, att ett alldeles särskilt övervakande därav vore av nöden, varför Värmland och Dal kommo under gemensam landshövding, som blev Oluff Stake.

Landshövding Stakes verksamhet torde bli föremål för behandling även i det följande. Men jag vill ej gå förbi honom utan att nämna honom som en av de första, som berört Vänerens vattenytas stora problem.

»Efter många uti Värmland, som bo näst vid sjön, vilka utav denne stora vattenfloden, som i år haver varit, hava fått varken korn eller hö, så undrar han, om icke de måtte få någon tillgift och förskoning oppå sine utlagor»².

¹ Om kattissor se »Fisket».

² Frågan har ju förut berörts. I brev av 19/5 1634 skriva kammarråden till Swen Streng angående de vid Väneren bosattas klagomål om översvämning, att då de, som bo vid Väneren, besväras av att vattnet årligen åstadkommer stor skada på deras åker och äng, så befallas på

Karlstads stads historia

Med herrgårdens reparation griper sig Stake omedelbart an. Det är märkvärdigt, att en byggnad av timmer och delvis även av sten efter en fyrtioårig tillvaro skulle tarva i reparationskostnader ej mindre än 869 daler och 25 öre smt.

Det finnes för övrigt ganska mycket om Carlsbergs gård, men som detta merendels avhandlar reparations- och underhållsmedel, så har det här uteslutits. Man kan dock icke underlåta att göra en reflexion över huru Stake så gott som ständigt befann sig på resor för att dels ordna med skatterna under de många missväxtåren, dels så gott som personligen överallt vara till hands vid försvaret av gränserna. Man tycker sannerligen, att en sådan ämbetsman borde skyddas för ingivande av redovisning på vad som fanns på Carlsbergs gård. Han besvarar dock frågan 1645 8/10 och befinnes, att inventariet uppvisar kläder så gamla och förslitna, att de knappt hålla samman, samt några förbrända grytor och kittlar. Han frågar till synes indirekt, om inte detta möjligtvis kunde delas upp på de fattige i staden, men meddelas, att om han sänder upp förteckning, skall han få svar härpå. Vidare får han revisionsanmärkning på sin insända räkenskap för de medel han använt för gårdens reparation, en ganska kitslig anmälan, då man går igenom dessa utomordentligt väl förda räkenskaper; anmärkningen återtogs också.

En annan skrivelse, 1646 19/7, visar också, huru han med näbbar och klor måste värja sig mot de höge herrarna i Kam.-Koll. Han påpekar däri, hurusom för år 1639 föres honom till besvär, att han njutit frihet på Carlsbergs gård, »hwilket nu intet består uthan skall bettallas». Han kan ej låta oförmält bliva, att just detta år var han hit till landsorten förordnad, och som då »konungsgården» stod alldeles öde, så att ingen kunde bo där, förrän den blev reparerad, som nog riksskattmästaren från sitt besök då erinrade sig, så hade han intet med gården detta år att beställa, utan lejde boningshus här i Karlstad av en borgare, Oluff Erichsson benämnd.

Uti en skrivelse, ställd till riksskattmästaren och kammarråden, skriver han, att uti den donation, som Karlstad fått på Tingvalla ö, står intet nämnt eller specificerat angående trädgården här vid Carlsberg, och att han inte torde ha någon rättighet på denna, om han ej äger skriftligt härpå. Han erinrar om den tiden, då riksskattmästaren var här och besåg trädgården, huru den då var förfallen. Nu hade Stake med stort arbete och på egen bekostnad låtit reparera och på bästa sätt han kunnat ställa den i ordning, och därvid kostat på många penningar både på tornbyggnaden i trädgården och på trädgårdsmästarens lön, och i ersättning därför icke bekommit en fyrk. Vänder sig nu till excellensen med ödmjuk begäran om hjälp, så att staden icke måtte få trädgården, utan att Stake

drottningens vägnar, att det skall utrönas, huru många de äro, som lidit skada genom vattnets översvämning. Sedan skall samma rannsaking förskickas till kammarråden, för att dessa måtte förnimma och pröva, vad man skall göra för någon förmedling med dem.

Hertig Karls gård

själv finge den behålla, ett förfaringssätt, som skulle ge honom tillbaka något av vad han härför utgivit. Skulle däremot staden erhålla den, så bleve den omsider »ruinerad», eftersom den då finge för många ägare. Brevet är daterat den 2/11 1648¹.

År 1649 efterträdde Stake utav Tönnes Langman, en man, som vunnit sin framgång på den civila banan, främst genom sina kunnigheter i förandet av räkenskaper och sin stora kännedom om dithörande förhållanden, såsom skatter, uppborjder med mera eller allt, som hörde till kameralväsendet. Han kom så gott som omedelbart i rätt ledsamma förhållanden, i det att justitie borgmästaren Salomon Persson, samtidigt som Carlsbergs gård med ägor donerats till staden, hunnit att till regeringen inkomma med en anhållan om att Carlsbergs gård med dess lägenheter skulle till honom doneras, vilket drottningen också gjorde år 1647 29/12. Detta borgmästarens handlingssätt vållade stor förtrytelse hos borgerskapet, som uti donationen av *hela* Tingvallaön ansåg sig som rätte ägaren även till därvarande byggnader. Borgmästaren hade därvid alldeles »ovitterligt» gått tillväga och förmått regeringen att giva honom de konungliga husen och därjämte till honom överlåta tomten, varpå alla dessa hus stodo. Platsen är den bästa och förnämligaste till stadens utvidgning, och vädjar därför magistraten och borgerskapet i staden till guvernören Lennart Torstensson, att han må ombestyra, att frågan kommer i rätt läge. I senare klagomål säger staden, att de till borgmästare Persson donerade tomtedelarna uppgingo till ej mindre än 16 tomter. Borgmästaren ville sålunda sätta sig i besittning av hela kungsgården. Langman skriver till Torstensson 1649 18/6, att Salomon Persson under landshövdingens frånvaro flyttat in i kungsgården, varför landshövdingen vid hemkomsten låter utbära borgmästarens saker. Denne uppvisade drottningens brev av 31/3 s. å., enligt vilket han skulle få en byggning, därhos stående kök samt de andra gamla husen, intet undantagandes med tomt och jord. Men säger han, att intet däruti står om den största och anseiligaste kungsbyggningen, ej heller när han sådant meriterat. Den 20 juni skriver Langman, åter till Torstensson, att kronobyggningen icke måtte lämnas borgmästaren. Han säger, att den största och förnämligaste kungsbyggningen ligger över 100 alnar från de andra byggnader, som borgmästaren skaffat sig brev på, vilka staden förment redan vara densamma donerade, då den fick hela ön under staden och för detta intagit både trädgården och kronans åker, som ligger här vid kungsgården. Själva kungsgården, upplyser han, var 230 alnar lång och 129 alnar bred.

Landshövding Langman synes själv hava slitit tvisten angående dispositionsrätten till husen på herrgården, i det att han 1649 25/6 av rätten begärde en

¹ Enligt Piscator levererades 1648 16/3 donationsbrevet på Tingvallaön till Olof Stake, men han ville det intet acceptera. Påföljande dag levererade borgmästarna Salomon Persson och Lars Ingemarsson själva originalet till Olof Stake, »thet han igenom laas och dem igienleffuererade».

Karlstads stads historia

attest, att han presenterade borgmästaren den nye byggningen på herrgården med köket och de andre gamle husen, undantagandes den »sönnere» stora byggnaden, som han själv ville behålla, vilket förslag av drottningen konfirmerades genom donationsbrev av 1650 12/9.

Med denna nya herrgård kan inte förstås annat än den byggnad, som uppfördes av Olof Stake och som torde hava varit färdig vid pass 1648, och varom han hos räkningekammaren gjort hemställan, anhållande om tillstånd att få därtill använda allt det till Carlsberg framforslade timret. På detta svaras, att därest det ej erfordras för fortifikationen, så kunde han ju låta upphugga timret till byggning. Då Salomon Persson sedan utav allt det timmer han erhöll av de många på herrgården varande och till honom donerade husen uppförde åt sig flera gårdar, så torde denna nya av Stake på herrgården uppförda byggnad i sig hava inrymt den »nye salen», som nämnes i samband med skolan.

Langman bodde kvar i den gamla herrgårdsbyggnaden till slutet av 1653 eller början av 1654, då han av sjukdom måste avgå från sin landshövdingebefattning. Därefter torde kungshuset stått öde och tomt, varigenom förfallet påskyndades. Det nedtogs år 1661. Den vackra och betydliga trädgården blev uppdelad i små kålgårdstäppor och sädeshagar.

Ännu torde dock några år efter Langmans avflyttande den gamla byggnaden använts såsom samlingsplats för tings- och åtminstone tidvis för rådhusärenden, innan den gamla på minnen så rika herrgården revs.

År 1673 12/3 föreslogs för borgerskapet upprättande av ett nytt »kongshuus», och förmanades var och en att efter uppgjord lista ditforsla sten efter förmåga, och upptecknades de, som voro villiga härtill. Med denna nya herrgårdsbyggnads uppförande kan man säga, att den gamla kungsgården med uthus och allt, som påminde om dess tillvaro, var till ända gången. Intet därav fanns kvar, och den nya herrgårdsbyggnaden uppfördes på den plats, där det år 1913 uppförda skolhuset ligger. Här bodde Karl XI och Karl XII under sina karlstadsbesök. Om själva huset, som torde hava uppförts för att möjliggöra emottagandet av förnämliga besök, får man en föreställning genom den inventering, som 1714 1/6 förrättades av befallningsman Wargh med biträde av två rådmän, varvid rummen uppräknas. Först omförmäles hans nådes kammare, vidare salen, som skulle förses med 9 alnar långa fönster, varjämte 4 stora fönster skulle tillverkas av vardera Visnums och Ölme härader. Hennes nådes fruns kammare nämnes därefter, och tarvas därstädes liksom i hans nådes rum, att golven skulle omläggas, vilket likaledes tillkom Visnums och Ölme härader.

I köket, farstun och »kvisten» skulle två fönster insättas samt ny vindslucka och ny trappa inredas av Kils härad. I mellan- och köskammaren behövdes fyra nya fönster, till en säng en halv tolf bräder, till ett bord ett halvt d:o och till en bänk tre stycken bräder, vilket allt föll på Älvdals härad. Bokhållarekamma-

Hertig Karls gård

ren, kansliet och förmaket behövde fyra nya fönster (Fryksdals härad). Skafferi-
et och källaren underhölls av Nordmarks härad, planket till trädgården jämte
portar skulle rättas och täckas av Grums härad. Till övertaket på kungsbyggnad-
en lämnades 1 skepp. näver från varje härad förutom torv, och skulle samtliga
ombesörja omtäckning och anskaffande av två rännor per härad. Stallet behövde
nytt golv liksom ny stallbro (Näs härad). Stenmur (d. v. s. stensockel) måste
läggas å norra och södra sidorna av stora byggnaden, enär syllarna äro alldeles
förruttnade. Till skrankverket kring själva byggnaden och till förbättring av
brädfodringen erfordrades 20 tolfte bräder samt 1 1/2 tolfte timmer. Vidare 1 läst
lim för d:o och för spislarna samt slutligen 4 tr rödfärg till byggnadens färgande,
vilket allt senare skulle av samtliga härader bekostas. Målningen invändigt,
strykning av fönsterluckorna och av fönsterposter och dörrar lämnades till lands-
hövdingen själv att bestämma.

STADENS JORDAR OCH BROAR

I privilegieurkunden läses: »Wijdare haffua wij och såå aff synnerligh Nåde wndt och effter Låthit Carllstads Inbyggjare till Ewinner Lige äghe heela Tingwalla öö samt fiskewatnet och anden ägher, som till samma öö Nu Ligger och aff Alder med rätha tillüdt hafuer. Thesslikest Nordanifrån Elfuen in till Feriestad och Ruds äghor med heedan in i Wener och fiskit wth med; wndantagandes Kroppskiär och Kroppskiärs äghor, som skulle wara oss förbehåldne». Gränserna för stadens jord äro genom dessa bestämmelser fullt klara och tydliga, så länge som donationen omfattade hela Tingvallaön och norrut angränsande ägor, enär då självfallet de utom liggande öarna inräknades. Förhållandena blevo oklara, då hertigen, redan innan första året gått till ända, från donationen avskilde den gamla Tormestagården, omfattande öns östliga hälft, i väster begränsad av Lagberget, vilket betydande område lades under den nya kungsgården Carlsberg. I Tormestaområdet ingick även den såsom betesmark för staden synnerligen viktiga Örsholmen¹. Dit räknades även den ej obetydliga Staholmen (Borgmästareholmen) och förmodligen också den lilla Kalvholmen, som fått sitt namn av sitt givande mulbete för ung nötboskap. I ersättning fick staden det i privilegiebrevet undantagna Kroppkärr. Orsaken till denna ändring är ej angiven, men torde ligga nära till hands, i det att Kroppkärrsägorna visade sig ligga väl långt avlägset och obekvämt till, då däremot Tormestaområdet låg i stadens omedelbara närhet och i anslutning därtill. Bytet visade sig för hertigen dock vara långt ifrån fördelaktigt, och staden fick därför ej lång tid njuta av den nya förläningen. Redan samma år, som privilegierna utfärdades, lades Kroppkärr åter under de hertigligena domänerna, dock utan att någon som helst ersättning lämnades åt staden i stället.

¹ Från kammarkollegium ingick 1714 förfrågan, av vilken natur Örsholmen var, och 21 sept. samma år svarade magistraten, »att den kom under staden, då hemmanet Tormestad, under vilket den lydde, 1650 donerades hit». Härtill kan läggas, att i slutet av fogden Måns Knutssons uppbördsleverering för år 1567 finnas flera kungabrev, därav ett av 1566 8/7, utfärdat av konungens nämnd för Småland, Östergötland, Västergötland, Värmland och Dal, nämligen Anders Boson, Anders Bengtsson, Jöns Boson, Jörenn Inveson, Nils Isaksson, Måns Hakansson och Nils Hindricksson, vilka i konungens namn anbefalldes, att pastor i Tingvalla skulle slippa utgöra *Taxan*, emedan han måste hålla de missdådare med kost, som fördes till Fångkistan därstädes från Wermelandh och Dal. Item att han skulle få Örsholmen, vilken ligger strax vid Stommen (prästgården) mitt i älven, vilken holme för sex år sedan varit allmänning, och befalldes konungens fogdar, att prästen, som är och bliver i Tingvalla, skall behålla denna holme, emedan han en ringa fåmark haver.

Stadens jordar och broar

Från år 1585 utgjordes sålunda Karlstads jord utav västra delen av Tingvallaön eller de två gamla Långögårdarna med Bjäfsen, som öns sydvästra appendixartade del kallades. Hit hörde också stora och lilla Orrholmen; vidare området norr om älven intill Färjestad, Rud och torpet Svinbäcken, vilket i stort sett bildade en triangel med basen vänd mot älven i väster, och vars ena långsida vette mot nyssnämnda tre ägor, under det att den andra följde älvens östra gren. Den spetsvinkliga delen av triangeln utgjordes av det smala, långsträckt, rätt sidlänta hemmanet Kartåsen. Återstoden inrymde hemmanet Sundstad, oftare och i dagligt tal benämnt Sundsta. Hit hörde också den i älven liggande Staholmen (nuvarande Borgmästareholmen). Den i donationsbrevet omnämnda »heedan in i Wener» var hemmanet Heden. Det stötte intill Kartåsen, skilde med en smal, sumpig landrensa Kroppkärrssjön från Klarälven, varefter det vidgade ut sig för att slutligen finna sin begränsning i nordost av Värnijsviken (nuvarande Välsviken), i sydost av Hammarösjön och i väster av älven. Till detta hemman räknades också Prästholmen eller med ett senare namn Kaplansholmen (i dagligt tal Kapplaholmen), som skiljdes från Hedens södra del genom en smal älvgren.

I ett brev av 1586 26/6 befallde hertigen, att Karlstads borgare sins emellan skola dela lika och bruka och behålla den åker och äng, som han redan lagt till staden. De tjänare, som han har därstädes, skall han förse med åker och äng på annat håll. Dock, därest så kan vara, att borgarna ej förmå rödja upp den jord som lagts till staden, så skola de andre, som tillåtits bebo den, få rätt att bruka den, var och en allt eftersom denne blir tilldelad jord av hertigens befallningsmän mot tillbörlig vedergällning.

Huruvida staden under de 20 frihetsåren gjorde sig påmind om hertigens rätt så brutala åtgärd att så gott som omedelbart efter donationsbrevets utfärdande taga åter ungefärligen vad han med rund hand givit, kan nu ej avgöras. Visst är likväl att skattetrycket ej verkat många år, förrän borgerskapet rörde vid den strängen, och beklagade sig över, att de ej hade tillräckligt mulbete. Konungen, som sedan år 1600 disponerade den i Linköping halshuggne Erik Sparres säteri Växnäs¹, vilket lagts under Carlsberg såsom kungsladugård, och varigenom han kommit i besittning av karlstadstraktens bördigaste jord, fann klagomålen beaktansvärda. Men Tormestad låg hans kungsgård för nära och för väl till för att utan avsaknad kunna återlämnas. I stället beredde han staden

¹ I räkenskaper för årliga räntan i Östersysslet 1587 (K. A.) finnes följande märkliga anteckning: »Thesse effterskreffne gårdar och torpare ähre föröchte I Östre sysslet i Wermlandh: Anno 87 haffuer min N. Försthi tilbytt sikh Ett frellse hemman I Carlsta sochnn benemdh Växnäss. Renttar

Langiles Järnn.....	16 lb.
Dagzkarlar	4
Åhrlige h. (hästar)	2
Konungz h.	2

Härmed avses Södra Växnäs, vars frälsnatur gått förlorad genom köp 1587 av hertig Karl.

Karlstads stads historia

en klen och sen ersättning i sin väster om Växnäs liggande gård Romstad¹. I gåvobrevet, som är daterat den 8 maj 1609, läses, »att wåre wndersåther och Borgere i Carlstadh hafue her hoos oss warit, och sigh beklagatt, att the haffue inthet Mulebeett wnder stadenn, som wij tilförende hafue them privilegieret men Tor-mestadh benempndh, hwarföre hafue wij af gunst och nåde wundtt och effter-larhett them i staden igen wnder samme frijheet, wilckor och Condition, att niute, bruke och beholle Romesta gård, med skogh, marck, fiskie och fiskiewattn, Qwarn och Qwarneställer, ithet wndantagandes i wåto och torro, när by och fiärran, som wthi deres förre privilegier för:lt stårr, Förbiude förthenskult hermed alle som oss med hörsamhet och lydno förplichtede äre, att tillfoge them heremott hinder eller förfång i någon måtto».

Romstaförläningen blev aldrig för Karlstadsborna populär på grund av gårdens avlägsna läge, som tvang dem att driva kreaturen en halv mil, innan mulbete nåddes. De synas snart nog hava till änkedrottningen gjort erinringar i detta ämne, och som en följd av dessa klagomål får väl hennes kroppkärrsdonation gälla. I originalhandlingen, som förvaras uti Karlstads arkiv, och som är daterad Vadstena den 11 febr. 1613², nämner hon för borgerskapet sig väl känna, att Karl IX. »hafwer bebrevet idher, ibland annat, wthi idher Privilegier två gårdher Rumstadhe bem:de wt på Näset(!) idher afsijdes lägen, så att i icke få komma idher boskap der hädhan, medh mindre i måtte kiöre honom fram wt medh wår ladhegårdh Woxnäs, Så mädhen wij märkie at sådant bådhe ähr oss skadheligit och idher olägeligt så hafwa wij för gåt ahnset att tage de bådha Rumstadgårherne till oss, och i den staden gifue idher wår ladhegårdh Kroppekär igen och hafue i befallning gifuit wår Stadtholler der i landzändan Edle och Wälbyrdige Boo Ribbing till Säby, der om medh idher at handla, Befaller idher Gudh».

Detta gåvobrev på Kroppekär är i mera än ett hänseende märkligt, ej minst kanske därigenom att donationen ej fullföljdes. Redan påföljande år utfärdar nämligen änkedrottningen ett nytt brev, som så gott som helt och hållet omändrar hennes år 1613 gjorda disposition. Man kan ju ej få någon direkt upplysning om orsaken härtill, men en naturlig förklaring är icke omöjlig att framkonstruera. Samtidigt som Carlsbergs jordbruk avvecklades, bortarrenderades Växnäs ladugård till staden för ett årligt arrende av 1½ läst järn. Huru nära till hands ligger det ej, att stadens borgare, för vilka växnäsgården såsom i det följande skall visas, var av den allra största betydelse, hade, tilltagsna av framgången med kroppkärrsdonationen och underrättade dels om jordbrukets på kungsgårdens snara avveckling, dels att i samband därmed Växnäs skulle bli frigjort, hos Boo Ribbing, då han i enlighet med den honom i 1613

¹ I äldre handlingar är Romstad upptaget som två gårdar, båda av frälsenatur.

² Årtalet är ändrat eller överskrivet med årtalet 1613. Att Kristina redan några få månader efter makens död skulle hava vidtagit några nämnvärda ändringar i hans dispositioner är väl ej antagligt, varför 1612 är mindre troligt.

Stadens jordar och broar

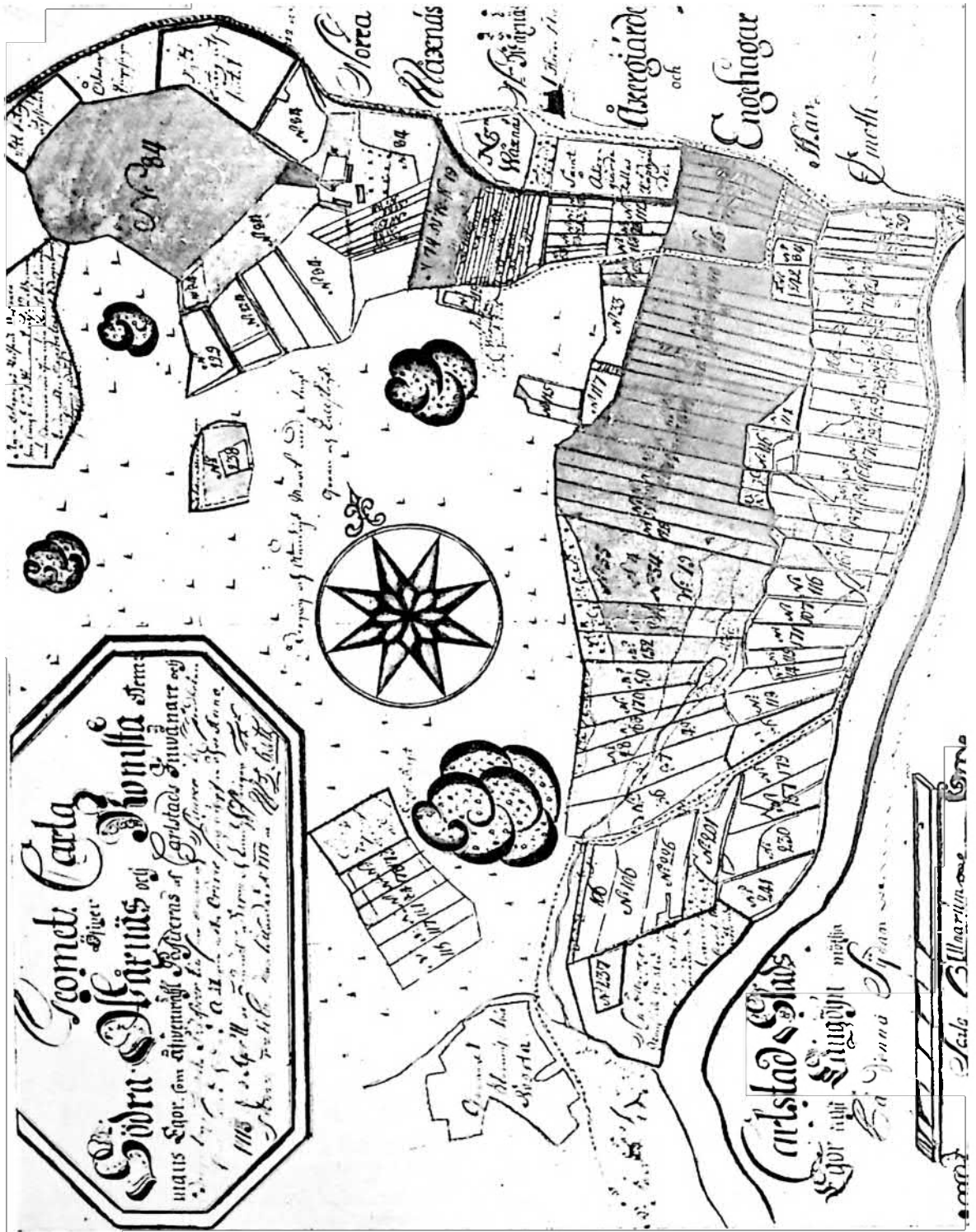
års brev meddelade befallningen, att med borgerskapet avhandla frågan, framställt en anhållan, att i stället för kroppkärrsdonationen få arrendera Våxnäs såsom för staden fördelaktigare. Detta insågs nog genast av Ribbing, som under sin långa karlstadsvistelse måst i grund lärt känna trakten och dess natur, varför han, som i hög grad ägde änkedrottningens öra, utvecklat för henne fördelar och olägenheter både för henne själv och staden.

En annan märklighet i kroppkärrsbrevet är den, att staden för första gången synes hava riktat sina blickar på Våxnäs och under underhandlingarna låtit framskymta, huru fördelaktig för staden denna possession skulle vara. I över halvtannat århundrade skulle försöken att komma därhän upprepas, och nära nog vid varje riksdag medför stadens fullmäktige en besvärspunkt, som gäller denna frågas lösning. Ser man på kartan, finner man lätt, att denna stadens utvidgningspolitik var både sund och berättigad. Av de båda älvgrenar, som omsluta ön, har den östra aldrig egentligen spelat någon roll, i synnerhet icke i trafikhänseende på grund av dess växlande djup och bredd och de vid mynningarna årligen uppdykande sandbankarna. Trakterna häromkring voro av så ringa betydelse, att det ju dröjde många tiotal år, innan denna älvgren fick en ordentlig bro. Den västra grenen däremot var av så mycket större värde. Den utgjorde stadens enda förbindelseled till dess yttre hamn, Skoghall. Långt innan staden kom till hade en bro byggts över till Tingvallaön. Här blev så småningom stadens inre hamn med bryggor och båtplatser, bodar, magasin samt först och sist järnvägen. Här om någonsin hade staden för sin utveckling behov av båda stränderna och hela farleden, men ägde nu endast ena strandrätten, d. v. s. den efter Tingvallastranden. På motsatta sidan mötte våxnäsägorna så långt både norr och väster ut, att staden ej såg sig någon möjlighet att på fri grund uppföra ens en tullport. Endast denna olägenhet var stor nog för att förklara, att de alltjämt omintetgjorda planerna på ett jordförvärv härstädes ständigt växte fram på nytt. Läger man därtill Våxnäsjordens värde för jordbruket såsom gammal, odlad bygd i jämförelse med de nyupptagna röjningarna på Tingvallaön med sin sandblandade jord, så ställer sig saken än mera naturlig.

Arrendebrevet av Våxnäs lyder:

»Christina etc. Wår gunst tillförene. Effter Jon Skogh¹, wij intet welle holla här medh gårdenn, som då tillförene hafver fått befallningh om, någott onyttigt folk, på stor omkostnadt, utann allenast ena Underfougte, enn Fatebuurs hustru, enn piga och enn drängh, som icke heller Ladegården här under och föda der een hoop av nyttigt folk på, uthan underfougde kann han på Holmen så mycket såå, att han kan holla folket här wedh gårdenn och så fåår han så mycket höö här på Holmen, att han kan holla ett par Oxar eller tu till att Kiöra af Akern medh och

¹ Fogde på Carlsberg.

Stadens jordar och broar

dertill enn Koo eller sex, mera afwell wille wij inthet holla. Derföre hafwer wij arrenderat Borgerskapet *Våxnäs Ladegårdz*: för 1 1/2 läst osmunds Jern, huilket der åhrligen aff dem fordras, skall, och de Koor, som nu ähre wedh Woxnäs dem skall tu hålla well fram, och i Sommaren när gräset kommer, straxt efter pingst-dags låtha drifwa dem op till Gripsholm, der wij welle låtha della dem på andre wåre gårder, *Kroppekiärr* skall tu sättia twå Bönder opå, som åhrligen giöra oss therass rättighet theraff och holla huusen wedh macht, så lenge wår elskelige kiäre yngste son kommer till sine myndige åhr, att Hans Kiärlighet inträder i sitt furstendömes regeringh, will då Hans Kärlighet taga dett till Ladegårdh igen, då ähr dett H. K. frijtt, men imedlertidh skall det hollas medh som wij hafwe digh befalt, *Rumstadh* måge Borgerskapet beholla som de hafwa haft tillförende, och effter Borgerskapet här i Karlstadh beswära sikh högeligen att Elfwen giör dem stoor skada så hafwe wij opå tre års tidh tillsagt dem att beholle Kiörkiotionde, som uthi Graffwa Kyrkioherbergh faller, till hielp att Bohlwerkia för Staden. Råta tigh häreffter, aff Carlzberghs gårdh den 9. Martij åhr 1614.

Christina. Reg.»

År 1622 dog Karl Filip, och hertigdömet lades under kronan. Vad Våxnäs beträffar hade de sparreska ättlingarna redan 1617 återfått frälsehemmanet, Norra eller, som det sedermera alltjämt har kallats, Stora Våxnäs, då frälseräntan uppbars av grevinnan Ebba till Sundby, d. v. s. av änkan efter Erik Sparre och född Ebba Brahe till Sundby, för att några år senare övergå till hennes yngste son greve Karl Sparre, för att efter dennes död övergå till hans svåger Bengt Skytte af Duderhoff. Södra Våxnäs, hade såsom förut påpekats, inköpts 1587 av hertig Karl. Det var sålunda ett kronogods, som övergått till annan ägare (hertig Karl), och som därför inte längre sammanhänge med frälsegården Stora Våxnäs. Det ärvdes således av Karl Filip personligen och, när denne dog, övergick det till dennes syster och svåger, pfalzgreven Johan Kasimir. Arrendet med staden fortsattes ännu i tolv år, då Johan Kasimir »samt Sveriges rikets råd och kammarråd» i brev av 1633 12/3 beviljade, att Södra Våxnäs skulle läggas till staden i stället för Romstad, dit avståndet ansågs vara för långt.

Denna för staden så betydelsefulla tillökning i utjorden måste givetvis föranleda en ny indelning därav. Det var för staden en kärkommen gåva, och redan fjorton dagar efter brekets datering tar man itu med skyndsamma åtgärder för en nyindelning av jordarna.

Befallningsmannen samt borgmästare och råd ha samtyckt och beviljat, heter det, att alla stadens ägor måtte gånga i ett nytt skift, eftersom staden har fått större mantal och flera tomter ha lagts till staden, än som förut varit. Alla, som i staden bo och stadens tunga draga, få lika stor fördel i ägorna. Det har

funnits bäst att låta ett allmänt byte gå över ägorna. De skola delas i så många lotter, som det finns tomter i staden, och där lotten faller, behåller var tomt en lott som tryggelig egendom. För att bytet skulle tillgå riktigare, blevo både tomterna och ägorna fördelade i tvenne parter, Södra Våxnäs i ena parten, Långön, Heden och Kartåsen i den andra. Eftersom på Långön först blev avdelt till Stumen¹ både av åker och äng de bästa platserna, så hölls Långön med Heden och Kartåsen icke bättre än Södra Våxnäs. Det blev fördenskull ej flera lotter fördelta till Långön med Heden och Kartåsen än till Våxnäs, nämligen 48 till vardera parten; fick ock sammaledes i fiskevattnet, allt eftersom lotten föll, var och en tomt sitt katissestöd. Där som vars och ens lott föll, blev noggrant på »een klar längdh» antecknat, och till ett odödligt memorial uti stadzens kista inlagt och förvarat.

Detta är det enda man känner till om att staden för första gången fått undergå laga skifte. Ingen karta häröver är bevarad, ej heller någon anteckning om vem som utfört förrättningen. Man får ju dock av protokollet ifråga en ganska god inblick i grunderna för skiftet.

Redan påföljande år eller 1634 $\frac{3}{3}$ tillät riksrådet borgerskapet att arrendera Romstad med ditlydande ägor att bruka och behålla mot den ränta, som kronan bestämt, nämligen 17 rdr, vilken arrendesumma dess riksdagsfullmäktige Erich Hindersson årligen utfäst att av staden erläggas.

Huru det ibland kan gå med äganderätten till jordar, kan man se av en rättgång emellan staden och Vidön angående ägorätten till en liten ö, som uppstått genom älvens uppslamningar. Domen föll 1638 $\frac{22}{2}$ i närvaro av arrendatoren Måns Eriksson, Sander Fallentinsson och nämnden:

»Tå bleff angifwitt, att en Hollme emillan Wijdöön och Löthen, ähr aff Elfwen uphäfwin, Och befrågadess hwilken samma Hollme tillhöra skall; och aldenstundh samma Hollme, Ligger närmast till Löthen och inthett diuup ähr emillan; Tij bleff affsagdt, att Hollmen them i Löthen tillhöra skall. Actum ut Supra. J a c o b u s L i t h m a n».

Anholmen var på sin tid naturligtvis icke av någon större vikt annat än för fisket. När Karlstad 1862 skaffade sig egen hamn, glömde den förmodligen bort sina intressen vid Skoghall och lät icke ens vid Vidöns försäljning till Uddeholmsverken bevaka sin egendom. Äganderätten skulle åt staden giva del i Skoghalls hamnen.

År 1647 inträffade två märkliga händelser i stadens historia; den ena var superintendentians överflyttande till Karlstad och den andra att genom drottning Kristinas donation staden äntligen kom i besittning av hela Tingvalla ö, i det att Tormestads gård med tillydande jordar i enlighet med 1584 års privilegier blev lagd under Karlstad.

¹ Stom = ämbetsjord.

Stadens jordar och broar

Det brev, varigenom drottningen överlåter dessa betydande jordarealer, har tydligen varit väl förberett, antagligen genom generalguvernören Lennart Torstenson eller ock genom den outtröttlige landshövding Olof Stake. Att även superintendentians förflyttande hit liksom stadens planerade bestående ägt något sammanhang med donationen, torde hava varit tydligt.

Donationsbrevet har följande lydelse:

»Wij Christina medh Gudz nåde etc. — — — Giöre witterligitt, att effter som wij förnimma deet wåre undersåtare i Carlstadh skole haffua någitt trångdt om uthrymme bådhe till nödtorfftigh Mulebeet, så wäll som till stadsens uthwidgelse. Hwarföre dee underdånigt anholla att bliffwa beneficerade medh någon större platz, till deras Accomoditet som sigh deer nedsättia och byggia wela, Enkannerligen att under staden måtte bliffwa förundt och bebreffwat Tingwalla öö, som aff wår Högst ährade sahl. kiäre herfaders fader, konung Carl den Nijonde Höglöfl. i åminnelse, dem skall wara effterlåten. Så aldenstundh wij gierna see att bete wår stadh Carlstadh må till menigheet och Inwånare, så aff Handtwerkare som Handellsmän tiltaga och förökas, hwarföre haffwe wij på samma bete wåre undersåtares underdånige anhollande undt skiänckt och giffwit efftersom wij här medh och i detta wårt öpne breffz krafft unne skiencke och giffwa till och under bem.te Carlstadh, att den deel aff bem.te Tingwalla öö, som oss och Cronan tilkommr, och uthi wår frija Disposition ähr, medh alla dess lägenheeter qwitt och fritt för all uthlago och affgift till oss och Cronan att liggia och lijda till Ewerdeligh egendom. Förbiude fördenskuldh här medh alle som oss medh hør-samhet och lijdnö förpflichtade ähro, och för wår skull wele och skole göra och låta att tillfoga mehr bemte Carlstadh och dess innewånare här emoot hinder meehn eller förfångh, i någon måtto, nu eller framdeles.

Till yttermehra wisso — — — Datum Stockholm den 29 Decemb. 1647.

Christina».

Påföljande år 14/4 får Olof Stake meddelande om denna drottningens donation, vilken, såsom kvitt och fritt från all utlaga och avgift till kronan, skulle erläggas 1648 års ränta men sedan av staden okvalt behållas.

Visserligen kom icke denna ökning i stadens utjordar såsom nämnt så helt överraskande, men det synes i alla fall, som om både magistrat och borgerskap skulle hava blivit något förbryllade. Med allra största säkerhet har icke såsom vid Södra våxnäsdonationen någon ny ägoförelning genom den nya donationen nödvändiggjorts. Först och främst synas magistratens och stadens ämbetsmän hava här liksom vid delningen av Södra Våxnäs blivit tilldelade ämbetsjord. Således beslöts 1649, att trots denna utläggning till tomter Tormestad skulle bliva mulbete, och skulle för en häst givas 1 rdr kmt. Osäkerheten om ägande-

eller brukningsrätten belyses ock av ett mål 1649 24/11, där sådana betydande personer som Oluff Christophersson och Anders Andersson Bånge stå tilltalade för att hava huggit (timmer) på stadens ägor och intill Lamberget (vilket hörde till Tormestad). De skyllde på att de trodde, att var och en hade rättighet därtill. En hel del om byten mellan förut innehavda ägor i Södra Våxnäs och nu önskvärda lyckor i Tormestad eller på Karlsbergsjorden förekomma också i riklig mängd i protokollen¹, alla dessa fall rörde dock frågor, som måste hänskjutas till ny lantmäteriförrättning, vilken emellertid ej skedde förrän på 1680-talet.

Om kungsgårdens gamla hus, vilka också äro innefattade i donationen, kom en ganska häftig strid att utveckla sig. Så gott som omedelbart efter det att herrgårdens överlämnande i stadens ägo bekantgjorts, sökte den då ungefär samtidigt nyutnämnde borgmästaren Salomon Persson dispositionsrätten över byggnaderna därstädes.

I Karlstad levde och bodde en officer Olof Sparff. Om han varit förvaltare eller hjälpreda åt Skytte, vad Våxnäs egendomar beträffar, är okänt, men 1663 finnes ett köpe- och arrendebrev, där friherre Bengt Skytte mot 20000 dr kmt överlämnar Stora Våxnäs frälsegårdar till kvartermästaren Olof Sparff. Sparff eller Speken, som han också kallades, hade i Karlstad ej synnerligen gott rykte, beroende därpå, att staden uti honom såg en ganska farlig rival till Våxnäsägorna, samt att han därjämte begått en handling av uti dessa tider uppseendeväckande art. Borgmästaren Gustaf Börjesson, som jämte bro-

¹ Härav må en del anföras:

Landshövdingen begär 1651 28/6 Staholmen under sin gård; rättens mening är, att den ej evärdeligen kan läggas dit utan skall på behaglig tid annorstädes få åker och äng »sig till godt nöije». Detta förutan skall landshövdingen behålla Staholmen, så länge hans landshövdingedöme över Värmland och Dal kontinuerar.

Förtroendemän utsågos 1652 9/7 att utstaka ängelotter på Örsholmen till stadens nya tomter, och 10/7 utdelades genom lottning dessa ägor i Örsholmen och Målsgårdzängen.

Beständes 1653 22/6, att Örsholmen skall delas bland dem av borgerskapet, som ej har ängelyckor, vilket beslut 25/6 ändrades, så att den delades i två delar och detta året brukas till samslått.

Avstakades 1653 17/8 kålgårdslyckor på Carlsbergs åker och efterskrevne, vilkas förra lyckor äro till tomter upptagna, bekommo: Lars Ingemarsson — 1 (Näst östan för nye bron), Gustaff Börjesson — 1 (Därnäst), Anders Månsson — 1: Erich Guldsmed — 1, Petrus Piscator — 1, Israel Guldsmed — 1, Emellan Erich Guldsmeds och Kolthoffs brätelycka, något smalare än de andra.

Tillfrågades 1655 25/6 borgerskapet, om de tyckte det vara rådligt, att någon byggde på västra sidan älven, och besvärade sig hela borgerskapet över, att Torkel Swensson satt ett fåhus mitt på landsvägen på västra sidan tullporten, varföre rätten sade sig skola förmana honom härom.

Klagades 1669 28/4 allmänt av borgerskapet, att skogen i Södra Våxnäs och Romsta var så uthuggen, att endast kala bergen voro kvar.

Till slut blevo dock tvistigheterna för vidlyftiga. Otaliga byten hade ägt rum, varför äganderätten för nästan varje gård blev omtvistad och merendels förde till rättegång mellan säljaren och köparen. För att åter ställa det hela på fötter igen, anbefalldes landshövdingen 1672 3/7, kanhända för fridens återställande, då han slutligen började tröttna på alla borgerskapets klagomål, »att somliga hade för många ägor», »somliga för ringa och andra inga», envar att rätt uppgiva, vad han hade, så skulle landshövdingen tillse, vad som i saken kunde åtgöras.

Stadens jordar och broar

dern, borgmästare Johan B., torde ha varit stadens mest framstående man, hade en dotter, som hette Sara. I mars månad 1662 blev hon högtidligen trolovad med fogden Gilius Giliussons son Johan. Tre månader senare rymde hon med Olof Sparff till Stockholm.

Trolovningen skedde i närvaro av familjevänner, lektor Petrus Gyllenius, och omnämnes uti hans dagbok. Den lurade fästmannens far, fogden Gilius Giliusson, skrev med anledning av den för familjen synnerligen tråkiga händelsen följande:

Eders N:de kan iagh undertienstligen ej oförmelt låta, huru såsom min sohn Iohan Giliusson kom hijt till sin Sal. Moders begrafningh och något dher effter som begrafningen wahr öfverändat, så reste han till Carlstadh och troloffwadhe sigh medh Rådmanen Gustaf Börjesons dotter, detta skiedde alt medh föräldrarnas sampt dotterens Iaa och Samtycke; twenne Magistri, som thå woro ther öffuer, Biskoppen, som ähr Moderbroderen tyckte detta Echten-skapzförbundh lijcht at wara ynskadhes lycka och Wellsignellse som Sedwanen ähr, enähr sådant plägar skier han gaff åt henne som plägseden ähr skienker och gåffuor, i lijka mätto dotteren åt sin fester Swähn sine gåfwor, Presten som ther öffuer wahr fick sin deell, Iohan han wardher fuller åtta dagar, och wahr af föräldrarna så wäll som aff sin troloffuadhe festmöö mycket afhålden, och enähr han reste dher ifrån Confucierade hoon honom 1 1/2 Mill på Wägen, dher dhe dhå valdicerade huar andra (togo farväl) ynskadhe at the måtte altijdh finna huar andra weedh godh hellsa och sundheet, men huru thet haffuer sigh tildraget haf:r hoon fattat kierleek till andra, och warit emot Johan Giliusson ostadigh som nu ehr uppenbarat. Nestförledne d. 17 Iunij haffuer Oloff Spicke genom deras hemblige practicer uti faderens frånwaro stulit henne ifrån Moderen och samma dagen medh henne förrymdht åt Stockhollm, han haffuer hemligen bestelt häst och sadell åt Skiökan och wedh Nyia Broon låtit henne alena ridet sin koos åt fougelwijk, men han gåhr sedan in till hennes Moder och uppenbarar henne alt detta, språkar henne och säijer han beder henne intet om dotteren, ty hon ähr nu uti mitt wäldh, hon skall ej heller trenga henne uti dörerna och ther medh wart moderen mycket engzligh — föll neder och beswinmade af sorgh wedh sängian.

At henne dhen stora skimpf skulle wederfaras, så skamligen skillia sitt Barn ifrån sigh, Bisppen wahr ej heller hemma uthan medh sin hustruo i Kijlen, söckte alt så Moderen till Bijspens Såhn M:r Bengt, begierte at han wille resa effter och hinda (hann upp) henne medh tjyfwen her uti Russbergh, gjorde sin plijt henne at öfuertala at komma tillbakars igien thet hon intet giöra wille, utom Spijken sadhe dhen som nu skall taga henne ifrån migh han skall haffua ställhanskar uppå sigh, detta ähr nu fuller ett stort förtreet för såsom man Gudh skiee loff at thet skiedde så snart för ähn som mehra wardi giordt till sakenn, hon hafwer ändhä aldrigh warit Iohan trogen effter hoon haffuer warit alt sedan så öfvermåttan lättferdigh, bedher tienstödmiukeligenn E:s N:de wille för Gudz skull gifua H:s H:re Exel:tz RijckzRåd Soopen denna saken tillkienna på thet han icke måtte tillåtass at få wijass wedh dhen Skiökan, utan at han måtte blifwa straffader som en tjyff, och hon androm till warnagel slyta Rijss el:r huadh straff som Gudh och öffuerheeten teckes henne föreleggia, thet ähr en stor skam för dhe ärliga föräldrarna som hoon så höijeligen hafuer bedröfuat, och Gudh warder henne dherföre wisserligen blifua straffadher, detta E:s N:de utj största hastighet at låta kungiöra. Och Befaller E:s N:de under Gudz Nådige beskydd och beskieren till Lijff och skiäll förblifuandhes

Stora Skanum d. 19 Iunij

A:o 1661.

E:s N:de Tienstwilligaste Tienare utj dödenn

Gilius Giliusson.

Karlstads stads historia

Stadsbornas vid flera riksdagar framförda önskemål lämnades utan annan resolution än en tillrådan, att staden själv ägde att göra upp med ägaren till säteriet, friherre Bengt Skytte, såsom följande två brev utvisa: »Anlangande den gården och hemmanet, som wälb: H:R Bengdt Skytte är tillhörigt, och staden underdånigst anhåller om att till Borgerskapetz gemehna bästa inbythass mothe; så will K. Mjt, att Borgmästare och Rådth handla sielfua derom medh wälb:te Hr Bengdt Skytte, hwilcken öfwer samma sin ägendom sielff hafwer macht att Disponera; deer så är, att Wäl:te herre behaga utsökia sigh jempngodt wedelagh för samma gårdh och den deremoot afstå; är Kongl. M:t på deet fallet inthet obenägen att benådha staden medh samma H:r Bengdt Skyttes gårdh, emoot dher afgående åhrlige Rättigheet och uthlagor» (1650 31/10) samt vidare en i Riksreg. 1660 13/3 intagen skriv. av följande lydelse:

»Såsom uthskickaden underdånigst anholler at et frelsehemman Hr Bengdt Skytte tillhörigt Wäckznäs bem:d, på hwars grund en stor deel af stadzens ägor skole emot ofred af Borgerskapet brukas, måtte staden till lägenhet inlösas: Så hafwer K. Mjtz för närwarande tijd häröfwer icke kunnat fatta någon entalig Resolution, utan will detta ährenhet, här medh, hafwa nådigst anbefallat landzhöfdingen, att han der öf:r ransakar och gifwer underdånigst H. K. Maijtt något medhel wid handen hwarigenom bemählta hemman medh fog och skähl kan staden tillkomma, emedan det synes honom omisteligt.» (1660 13/3).

Stadsborna släppte dock aldrig Våxnäs från den av dem så efterlängtade Våxnäsjorden, och i ett brev till Kammarkollegium av 1664 10/11 skriva borgmästare och råd om denna egendom Våxnäs, »som staden mycket under ögonen ligger, och som på många riksdagar blivit staden försäkrad (!) nu har Sparffen, som med Skytte gjort en förpantning, kastat sig till motvärn, i det han nu på hösten låter uppföra en reell byggnad av 18(?) våningar, och tror nu staden, att det ej är någon förpantning utan ett fullkomligt köp, som oss till öronen kommet är av 20000 rdr och skulle så vara, vore detta Cronan, som isynnerhet staden till märklig skada», varför de vända sig till kammarkollegiet, att Våxnäs må komma staden till handa, förrän Sparfwen sådant arvode erlägger. Borgerskapet tilltager, men marken stänges på alla sidor, så att de sitt tvång måste klageligen giva tillkänna. Emellertid synes Sparff ha hållit stadsborna på avstånd och fick 1671, 11/3, sin begäran om nådig stadfästelse å säteriet Våxnäs bifallen av förmyndarregeringen »på grund af långlig och trogen tjänstgöring». Köpet börjar dock nu tilldraga sig allt större uppmärksamhet. Så synes man draga i tvivelsmål, huruvida transaktionen avser köp eller förpantning, varjämte en ny friare till Wåxnäs uppträder, antagligen 1676. Det är amirallöjtnanten, friherre Rosenholm, som drager saken inför lagmansrätten, där domen går Rosenholm emot. Han hade sedan antagligen vänt sig till K. Maj:t samtidigt som han appellerat till högre rätt. I alla händelser förbjudes Sparff att där uppföra

Stadens jordar och broar

någon byggnad. 1683, 5/6, skriver nämligen Kungl. Maj:t, att Gustaf Börjesson nu vill påstå, att Våxnäs vore för honom och med hans penningar köpt, men trots alla de år, som sedan dess gått, har han endast å annan person lagfarna samma hemman såsom sin pant och icke ens däremot protesterat, ja ock så många år därefter låtit samma gårdar av mågen såsom pant för skuldfordran sig förskriva, inprotokollera och lagfara: varandes också de av Skytte givna pant- och köpebrev uppå Sparff ställda, och han därefter hemmanen uti så många år såsom sin egendom utan svärfaderns ringaste lagliga åtal prociderat och förvaltat. Kungl. Maj:t kunde därför icke rubba, vad uti brevet av 1680 9/12 utlovats amirallöjtnanten Rosenholm och dess syskon. Syskonkretsen Rosenholm samt överste Weidenheim, (som var gift med yngsta system Rosenholm), blevo sålunda ägare till Våxnäs, men de sålde den redan 1696 15/3 till bankokommissarien Johan Carlheim, adlad Carlheim-Gyllensköld, för 12000 dr kmt. Han var gift sedan 1686 med Anna Sparff, och Sara Börjesson, som efter makens, kommissarien Carlheims död 1703, i många tiotal år, skötte den stora egendomen, till vilken Hultet då hörde. Hon hade två döttrar, den ena gift Gyllenspetz, den andra med lektor Magnelius i Karlstad. Efter hennes död befanns det att hon hade testamenterat 3/4-delar Våxnäs till mågen Gyllenspetz och den återstående 1/4-delen, som sedan dess kallats för Lilla Våxnäs och som var helt frånbrutet »Stora Våxnäs», till lektor Magnelius.

Vi möta Våxnäsärendet på nytt i mitten av 1700-talet.

Borgerskapet hade, liksom en mängd andra städer, vid åtskilliga riksdagar framhållit vilket prekärt läge de befunno sig uti, därigenom att de saknade tillräckliga utägor och mulbete. De utmarker och mulbeten, som hörde till de till staden donerade hemmanen S. Våxnäs och Romstad, hade så småningom blivit »av en och annan intaget», varigenom kreaturen av brist på bete ledde »en ogemen swält och hunger och hade liksom blivit bortrånade». Oavsett detta fick borgerskapet årligen erlägga 50 dr smt för mulbete, medan inkräktarna därav voro skattefria. En förnyad klagan vid 1697 års riksdag ledde till att ärendet remitterades till landshövding Fägersköld att anställa en proportionell fördelning av utmarkerna mellan borgerskapet. Blev så omsider resolverat, att lantmätare Roman skulle avtaga stadens mark med anteckning om de gamla ägor, som av ålder varit inhägnade, som ock det, som sedan blivit inhägnat stadens borgerskap till præjudice, och som efter Kungl. Maj:ts resolution skulle utläggas, så att någon ände skulle bli på detta långsamma klagomål. Härvid stannade det en lång tid utan att saken av Roman fullföljdes, eller att något annat försök gjordes att få slut därpå, oaktat borgerskapet såväl vid landshövdingens härvaro som ock på allmän rådstuga gjorde ansträngningar härför. Då de på femte eller sjätte året efter resolutionen om avtagningen ej sågo någon verkställighet, så fattade de enhälligt beslut att av borgmästare Kihlberg begära allmän rådstuga, som beviljades. De anhöllo här om ma-

Karlstads stads historia

gistratens tillstånd att få uthugga intakorna, vilket ej bifölls enligt protokoll 1705 19/4. Då de nu förnummo, att magistraten ej ville bevilja detta utan överhetens medgivande, gingo de med »samnad hand» och verkställde executionen, vilket strax inberättades till landshövdingen, som i skrivelse 1705 10/5 anbefalldes ägornas återinhägnande. Borgerskapet ingick nu med nådeansökan från straff för sitt uppträdande och anhöllo, att den av Roman företagna avtagningen måtte verkställas av någon annan än Roman, som i staden vore besvägrad, och fick då Gab. Thoring 1705 16/5 dylik order att skyndsamt detta förrätta, vilket av honom påbörjades med såväl kartors förfärdigande som med beskrivning därjämte på de nya och gamla ägorna och intagorna, som bevist voro av S. Våxnäs och Romstad. Dessa äro till stadens utrymme och mulbete donerade och anslagne, med undantag av 94 tunnland intagne, vilka dock utgjorde den bästa marken, där boskapen skulle kunna ha någon föda.

Efter hans påföljande år timade död överlämnades arbetet till Vilh. de Besch, vilket han hade slutfört år 1713.

Stadens broar.

I privilegiebrevet befaller hertigen, att två broar över till Karlstad skulle byggas, den ena öster över älven, den andra väster ut. Vardera sysslet skulle uppföra sin bro, enär staden uti räkenskaperna redovisades såsom tillhörande ett av sysslerna, varför det föll av sig självt, i vilken omfattning staden skulle delta i broföretagen.

Den västra bron var på 1580-talet tydligen ej gammal, utan hade antagligen förbindelsen med Tingvallaön skett förmedelst färja och båtar. När den nu kom till, synes detta ha skett under noggrann uppsikt och med synnerligen gott timmermaterial, emedån ingen reparation av bron finnes omnämnd förrän i 1651 års handlingar.

Någon bro över östra älvgrenen fanns däremot icke, och med hertigens befallning att två broar skulle uppföras och underhållas, åsyftas naturligtvis uppförandet av en ny bro i och för underlättande av kommunikationerna, dels emellan Carlsberg och Kroppkärr, dels mellan staden och dess utägor. Med tanke på huru strängt hertig Karl vakade över att hans befallningar skulle verkställas, skulle man vara böjd att tro att denna bro redan under hans tid kom till. *Men någon bro synes dock aldrig hava blivit uppförd.* Han skriver från Nyköping den 19 juli 1584:

»Wij haffue bekommet tin skriffuelse Lasse Bottwiddson (fogde över Östersysslet) ther wtinnan til thz först giffuer till kienne att bönderna begära dagh till wintterenn medh then broo som widh Carlstadh på Nijtt byjggias skall. Så ähre wij Nodigst tilfredz att ther medh må och så lange bestå. — — —».

Stadens jordar och broar

Visserligen gäller ju detta ett tillfälligt uppskov och således ej något bevis, är för att icke bron några år senare kom till. Något härom har dock icke spårats uti räkenskaperna, och när man uti 1618 års gårdsräkning finner en utgiftspost på 1 tunna råg »till färjkarlen vid Carlstads elf, för oxedrifterna och stadsgångarna, som han öfverfört samt för gårdens folk, som dageligen öfverföras», stärkes man uti övertygelsen om att något brobyggnadsföretag icke kommit till, utan hava planerna på detta företag helt och hållet lagts ned. Uti Gyllenii dagboksanteckningar nämnes 1637, då han återvände till staden från Torpa i Ölme socken: »Den 5. (augusti) Drogh iagh til Carlstadh med häst och min Syster Marijt folgte migh och i Sund Stadh läto wij färria oss öffwer ehlfwen in til Staden, tijt wij kommo om afftonen».

Detta tidsödande och på grund av strömhastigheten årligen längre eller kortare tider helt omöjliggjorda förbindelsemedel var till stort hinder så väl för den enskilde resanden som för samhället och Carlsberg, varför landshövding Stake med all energi tog sig saken an.

Från tingsplatsen i Ölme skriver Stake 1642 12/11, att han till bron, som skall byggas, låtit framföra timmer och andra rekvisita, som äro nödvändiga för dess uppförande. Endast en god byggmästare fattas, som kunde börja bygga, så snart vintern kommer, och isen lägger sig. Och här finnes ej någon, som man kan betro fundera bron, så att hon blir hållbar och beständig, och då mycket timmer är tillfört och påkostat, så vore det skadeligt, där merbemälte bro icke så byggdes, att hon vore väl för is och annat, som gäller på dess fundament praecaverat. — Och begär han fördenskull en byggmästare.

Ännu några år fick arbetet med bron anstå. Det var det danska kriget, som kom emellan. Så gott som varje arm från landskapet togs i anspråk för försvaret av provinsen och särskilt gränsområdena. Det var antagligen först efter freden i Brömsebro, som regeringen hade möjlighet att ställa brobyggare till förfogande. En gammal krigsman vid namn Erich Meenlös¹ beordrades till Karlstad för ändamålet i fråga, anstapligen i slutet av nämnda år. Stake skriver maj 1646 — att

¹ Den 22 augusti 1648 beviljar Kristina en gammal ryttare Erich Essbiörnsson Meenlös på ansökan och på grund av lång och flitig tjänst 12 tr spannmål årligen på livstid att utgå från hemmanet »Taekan» (Takene på Hammarön). Utbetalandet av denna spannmålsränta råkade dock i konflikt med krigsfolket och nya skolestaterna, dit Takene synes förut förlänat, varför Langman i skrivelse av januari 1651 tillfrågar generalguvernören Lennart Torstensson, varifrån räntemedlen till Meenlös skola tagas. Det vore mäktigt väl, att denne måtte bli betalad, ty han vore den enda, som här över älven upprättat goda broar, på vilket arbete ingen annan här i landet sig begriper så väl: förutom dessa broar har man dessutom uppsatt i Näs och Grums härader två goda broar, som lända hela provinsen till allmänlig stor nytta, så att allas önskan är, att han måtte bli »accomoderat» härstädes genom förläningsdonationen. Man fruktade nämligen, att han i annat fall sökte sig till främmande ort, vilket vore så väl staden som provinsen till skada såsom varande »en godh och omistande karl».

I en odaterad uppgift uppgives, att Meenlös byggt fem broar: *Karlstads gamla bro*, *Karlstads nya bro*, *Stakesundsbron* mellan Bro och Eds socknar, *Gruvösundsbron* i Grums härad och *Gillberga bro*.

Karlstads stads historia

han också låtit begynna en ny bro över älven, »som tillförene der inthet varit haffuer wedh Carlstadh, huilken då den till macht kommer, ähr landet mykit nyttigh», varjämte han utsett några avlägsna härader, som nödigt trävirke skulle framskaffa och bron till kommande vintern förfärdiga.

Ar 1648 i maj månad är bron också färdig. Gyllenius skriver nämligen i sin dagbok, att han då begav sig till Åbo från staden »uthi ett stort medhfölie aff the förnämsta i Staden, medh Discantz siungande om Herregården öffver Carlsbergh och *Nije broen* til andre sijdan elffven — — —». Bron är dock ännu ej färdig, emedan kompletteringsarbeten fortgingo även 1649, liksom även då ett nytt brokar insattes i västra bron.

Erik Menlös

Erik Menlös' namnteckning.

Eftersom borgerskapet 1654 på senhösten beordras att förfärdiga och reparera båda broarna med övervirke och ledstänger, synes märkligt nog östra bron först detta år blivit fullt iordningställd. Vid utskiftning av det nya område, som förut tillhört Carlsberg, men som nu genom donation övergått i stadens ägo, anbefalldes även nyanläggning av vägen från »Berget» till den nya bron. Denna väg gjordes 12 alnar bred, och varje vägskite bestämdes till 34 alnar, och skulle vägen begynna 24 alnar »öster om Jöns Wäfwares gamla vägskite». Beslutet är fattat 1653 21/10, men arbetet var enligt det ovan sagda icke ens påbörjat den 2 oktober påföljande år, detta tydligen beroende av en synnerligen märklig anledning. Redan på våren 1655 beslutar borgerskapet att tillskriva borgmästaren, som då vistades i riksdagen, och begära, att han skulle ingå med anhållan till landshövdingen, att broarna av allmogen enligt privilegierna¹ måtte repareras, *i synnerhet den östra*, som nu var alldeles förfallen. Antagligen är det väl de väldiga värfloderna, som kommit de av timmer uppförda brokaren att rubbas och gjort passagen däröver riskabel. Men det är ej nog härmed, ty i september samma år läses, att borgerskapet skulle komma tillsammans samma dag klockan 12 för att »hwar och en sitt broskift anamma» i och för västra bron reparerande. Litet förvånande verkar det, att vid landshövding Soops besök härstädes den 3 november s. å. intet om dessa så betydelsefulla broföretag nämnes.

Uti rådhusprotokollet av 1663 5/1 anbefalles borgerskapet att förfärdiga »nija» bron. Då intet härom vidare har återfunnits i stadens handlingar, har denna order ansetts endast avse reparation av det brokar, som tillhörde staden att vidmakthålla. Men en anteckning uti Gyllenii diarium av samma år 19/2 visar, att det verkligen gällde en fullständig ombyggnad, i det han säger: »Begynte almogen aff Kijlss häradt och Dalarna (Älvdalen) uppbyggja östre Broon aff nyio, och bleff upbygd till Martij begynnelse». Givet är, att på denna korta tid bron uppfördes liksom förut endast av timmer med påföljd av ständiga reparationer.

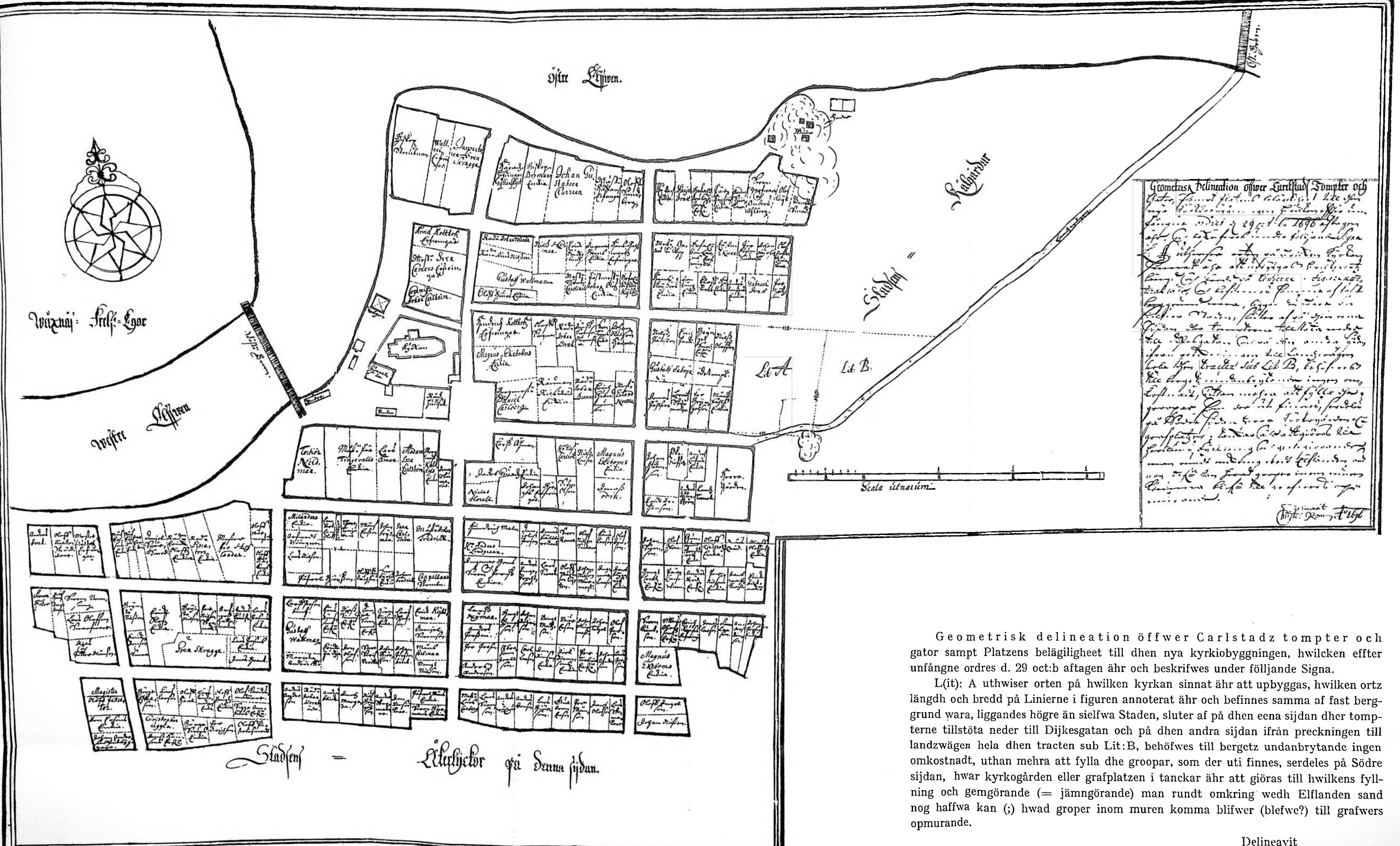
¹ Regeringen svarar 1660, att staden skall hålla den del, som den förut varit van, och landet sin del.

Öfver Ljfvon.

Wäxnaij = Ark = Egor

Wester Ljfvon

Ralgårdur

Stadsplan

Lit A Lit B

Scala utnarium

Geometrisk delineation öfwer Carlstads Tompter och gator samt Platzens belägilighet till dhen nya kyrkiobyggningen, hwilcken efter unfångne ordres d. 29 oct:b aftagen ähr och beskrifwes under fölljande Signa.

L(it): A uthwiser orten på hwilken kyrkan sinnat ähr att upbyggas, hwilken ortz längdh och bredd på Linierne i figuren annoterat ähr och befinnes samma af fast berggrund wara, liggandes högre än sielfwa Staden, sluter af på dhen eena sijdan dher tompterne tillstöta neder till Dijksgatan och på dhen andra sijdan ifrån preckningen till landzwägen hela dhen tracten sub Lit:B, behöfwes till bergetz undanbrytande ingen omkostnadt, uthan mehra att fylla dhe groopar, som der uti finnes, serdeles på Södre sijdan, hwar kyrkogården eller grafplatzen i tanckar ähr att göras till hwilkens fyllning och gemgörande (= jämgörande) man rundt omkring wedh Elflanden sand nog haffwa kan (;) hwad groper inom muren komma blifwer (blefwe?) till grafwers opmurande.

Delineavit
Christer Roman A:o 1696.

Stadsplan = Kyrkiobyggnaden på denna sijdan.

Geometrisk delineation öfwer Carlstads tompter och gator samt Platzens belägilighet till dhen nya kyrkiobyggningen, hwilcken efter unfångne ordres d. 29 oct:b aftagen ähr och beskrifwes under fölljande Signa.

L(it): A uthwiser orten på hwilken kyrkan sinnat ähr att upbyggas, hwilken ortz längdh och bredd på Linierne i figuren annoterat ähr och befinnes samma af fast berggrund wara, liggandes högre än sielfwa Staden, sluter af på dhen eena sijdan dher tompterne tillstöta neder till Dijksgatan och på dhen andra sijdan ifrån preckningen till landzwägen hela dhen tracten sub Lit:B, behöfwes till bergetz undanbrytande ingen omkostnadt, uthan mehra att fylla dhe groopar, som der uti finnes, serdeles på Södre sijdan, hwar kyrkogården eller grafplatzen i tanckar ähr att göras till hwilkens fyllning och gemgörande (= jämgörande) man rundt omkring wedh Elflanden sand nog haffwa kan (;) hwad groper inom muren komma blifwer (blefwe?) till grafwers opmurande.

Stadens jordar och broar

Såsom följande protokollsutdrag utvisar: 1671 27/4 skulle broarna förstärkas för »älffloden»; 1672 25/2, då broarna skulle förfärdigas, vartill 27 stockar från Romstaskogen skänktes¹; 1763 23/5, då 4 rotar i norra staden skulle förfärdiga östra bron, och 1675 25/9, då borgmästaren gav rådman Nils Månsson tillstånd att taga Nils Jönssons timmer vid Sandbäcken att förfärdiga bron, med villkor att han skaffar lika gott igen.

Dessa tätt återkommande reparationer, som stadens borgerskap utan hjälp av allmogen synes hava utfört, blevo rätt betungande, varför 1680 i januari meddelas, att allmogen snart kommer hit för att delta i reparationerna, och skulle borgerskapet därför ha materialer till hands.

Om det blev något utav med denna reparation 1682, kan ej sägas, men sannolikt icke. Först 1684 på våren utgår befallning till borgerskapet att delta i brobygget, och 14 dagar senare (24 mars) meddelar länsmanen And. Hansson, att han är här med allmoge från Gillberga för att laga bron, men som allmogen från de andra österut liggande häradena icke inställt sig, har den av Hansson medförda allmogen gått hit förgäves. Märkligt nog talas inte uti stadens protokoll något vidare om denna anbefallda reparation eller häradenas uraktlåtenhet härvidlag. Först 1688 beordras borgerskapet att per man framskaffa 2 stockar till östra bron. 1695 27/7 gjordes ny indelning i och för broarnas underhåll² nämligen att första till tolfte rotarna underhöll östra och trettonde till adertonde den västra bron. Underhållet utav övriga broar: över Våxnäsbäcken, Romstabron samt två broar över Diket, de s. k. »stadens egna broar» indelades i stolplängder³, vilket beräkningssätt även användes vid de två stora broarnas underhåll. Staden var tilldelad att underhålla de brodelar, som voro närmast staden och således gränsande till den del, där böndernas underhållsskyldighet vidtog. Dessa stadens andelar uppdelades också uti stolplängder.

Äntligen påträffar man i 1698 års protokoll, att östra bron skall ombyggas, och den 3 maj påföljande år gjordes taxering till kostnaderna härför. Detta är det enda, som om företaget i fråga har påträffats, och därför svävar man i okunighet om, huruvida någon verklig bro någonsin blev uppförd. Stadens nye brobyggare, Jonas Bengtsson, tillsäges dock 1700 30/9 att i tid iordningställa bryggor och broar, vilket ju icke tyder på någon nybyggnad, liksom ej heller den 1708 13/4 gjorda anmälan, att östra bron är mycket dålig, särdeles vad ändarna beträffar. Den av brobyggaren Bergman anmälda nödvändigheten av att broarna in-

¹ Strax förut hade K. Maj:t låtit den av staden föreslagne byggmästaren Bengt Månsson njuta det underhåll, som Meenlös förut haft, då Månsson var i besittning av god erfarenhet, då det gällde broars reparation och vidmakthållande.

² Den äldre indelningen var utav 1651 14/4, då det beslöts, att norra stadsdelen skulle underhålla östra bron, södra stadsdelen södra bron (antagligen den över södra Diket ledande bron, ungefär vid nuvarande »Näbben») samt övriga staden, »Stora bron», d. v. s. västra bron),

³ Resolverades 1707 22/6, att dessa 4 broar skulle repareras och ombyggas med stadens egna medel.

Karlstads stads historia

spekteras för undergående av reparation, är sista uppgiften, vad dem beträffar, före år 1720.

Följande verser på latin återfinnas bland Piscators anteckningar, utan angivande av författaren.

Över Östra bron.

Stat prope oppidulum pons grandis abiete textus,
Bis constructus erat, sabro cognomine Menlös.
labitur extemplo, nec durat tempore longo
Et trabibus fractis simul exundantibus undis.
Construit et iterum truncis Dalekarlus oblongis —
Iam maneat Stabilis, nam cinctus robore montis.
Saepius haud cadat is, circumstant grandia Saxa,
Roboribus textis circumquaque clavibus nexis.
Serviet æternum, sic dicit Factor Ericus.

Helt nära staden en storslagen bro man har uppfört av granträ, Menlös med öknamn benämnd, ty den bro, som förut var byggd där, Ägde ej länge bestånd: inom kort den störtade samman, Bjälkarna höllo ej stånd mot våldsamt forsande värflod. Byggde den åter med väldiga bjälkar av trä Dalekarlus — Säker nu stånda den skall, ty karen med stenar man säkrat. Störta ej längre den skall, enär kraftiga klippblock den stödjä. Stockarna äro av starkaste slag och naglade samman med järnbult. Tjänst skall den göra för evigt: så lovar Erik, som byggt den.

Över Västra bron.

Erigit alterius pontis Normarchia molem
Auctor erat faber et exultans Palladis arte.
Hic steterat firmus, firmus per secula multa
Nescius inflecti, leni fluit agmine flumen.
Sed moles rigida et mediis nunc constat in undis.
Fervet opus, celeres cogunt adducere truncos,
Illi inter sese fulrea et fundamina ponunt.
Murmurat et clamat nunc vulgi stante corona
Clamor saxa ferit, resonant clamoribus ædes,
Contrahit et vulgus, tamquam formica pusilla,
Quando seges passim maturis flavet aristas,
Omnia quæ reperit, comportat et addit acervo.
Fecerat et vulgus sic, constans ore rotundo
Nequiquam. Inceptum Dominus benedicat utrumque
Da Deus auxilium, atque omnia numine firma.

Stadens jordar och broar

Nordmarken byggde den andra av broar, som förde till staden.
Hantverk han skötte, som uppförde den, och var Vävare kallad.
Säker den förut har stått, orubblig i långliga tider,
Rubba den älven ej mått, som flyter helt lugnt i sin fåra.
Trotsig dess massa nu står, omfluten av strömmande vågor.
Arbetet sjuder. Med iver man framforslar bjälkar och stockar.
Lägges så först upp på platsen en bädd att det övriga bära.
Skriket och larmet med häpnad betar de människor, som åse.
Klipporna ljuda därav, och husen uppfyllas av ropen.
Mängden nu hjälper till med en iver i likhet med myran,
Vilken, när säden runtom på de mognade axen har gulnat,
Allt vad hon funnit samlar ihop och drager till stacken.
Likaså gjorde nu folket av iver och idoghet uppfyllt.
Fåfängt dock allt deras arbete är, om ej Herren beskyddar.
Läna, o Herre, Din hjälp och hägna det allt med din styrka!

(Översättningarna gjorda av fil. mag. Gust. Nygren).

Gårdar.

I början på 1600-talet såg staden icke mycket ut för världen. Alla dessa småhus, uppförda av timmer, torvtäckta och omålade gävo åt samhället intrycket av en bondby. De större husen, såsom kyrkan, skolan och andra officiella byggnader, verkade visserligen att giva staden en förnämre prägel, men för övrigt gävo de många kåkarna med sina höga skorstenar ett ganska lantligt utseende. Den knappast ännu reglerade staden framvisade synnerligen oregelbundna tomter med boningshusen placerade inne på tomten, som i övrigt var fullbyggd med ekonomi- och uthus. På grund därav kom varje gård att likna en lantgård med kreatur, foderhus och allt annat, som till en lantgård hörde. Såväl inne på tomten som längs gatulinjerna löpte långa, breda diken, som från gårdarna uppsamlade all möjlig orenlighet, varför med hälsovården var synnerligen klen ställt, då merendels vattnet stod stilla, och gödsel från morgon och afton av de till och från utägorna drivna kreaturen ej heller bidrog till renhållningen. Av här och var i domböckerna förekommande upplysningar kan man dock draga åtminstone någon slutsats, huru stadens äldre bostäder tedde sig, i synnerhet som det ej saknas försäljningar eller så kallade utbud på dessa gårdar med någon liten beskrivning av både tomterna och därpå uppförda byggnader.

Man finner således av dessa källor, att boningshusen i stadens centrum för det mesta voro uppförda i två våningar med ett par rum och kök i varje. Byggnaderna voro samtliga uppförda av knuthuggna timmerstockar, och utan undantag voro taken torvtäckta. Särskilda byggmästare eller timmermän förekommo sällan under äldre tider (år 1639 funnos dock fyra stycken). Ofta inkallades de, såsom även nämnes i handlingarna, från landet, där de funnos i ett visst överflöd.

Karlstads stads historia

Kom man till stadens utkanter, bebodda av »småfolk», såsom båtsmän, formän och avsigkomne hantverkare, träffar man merendels på fallfärdiga stugor, på ett rum eller möjligen kammare och kök, där uthusen ej voro så talrika, då folket saknade möjlighet att hålla sig med kreatur.

Man kan nog gott säga, att befallningen 1647 om stadens bevästande trots de oerhörda svårigheter, som denna plans genomförande medförde, ändock förde det goda med sig, att staden blev bebyggd efter en genomtänkt plan, men omregleringen vållade för staden stora svårigheter. Så t. ex. gingo de nya torg-, gatu- och tomtlinjerna genom den gamla förutvarande indelningen. De krokiga gatorna skulle rätas ut, såvida inte nya helt skulle upptagas, och trots bestämmelserna, att ingenjörerna skulle fara vackert fram, så fanns det ingen möjlighet att så göra, därest anläggningen någon gång skulle bliva färdig. Klagomålen strömma in, så att t. ex. 1651, då alla gator rivits upp, och fortifikationsarbetet synes hava påbörjats, finnas icke mindre än fem mål angående rivandet och omändringen av tomterna. Magistratspersonerna synas ej hava lagt fingrarna emellan. En sådan mäktig man som Olof Ersson klagar över att borgmästare Salomon Persson låtit nedriva hans gårdshus vid stora torget, eller då två år senare landshövdingen befäller, att alla gamla hus vid Stora gatan (Kungsgatan) skola undanflyttas. S. å. var åter ett mål före. Att här söka återge en del av dessa många tvistigheter vore omöjligt. (Se f. ö. sid. 42—43).

Åganderätten synes stundom hava blivit rätt så vårdslöst behandlad. Så lade ofta borgmästare och råd hand på de gårdar, som efterlämnats av en borgare, som uppsagt sitt burskap. Långa och många förvecklingar föranleddes, då han fordrade gården tillbaka i och för försäljning.

Vidare tilldömde rätten 1650 3/7 en borgare Erich Nilsson en gård, som mästare Gudmund Noréen ämnade bebygga. Gården låg förmodligen, där rådhuset sedermera uppfördes.

Angående tomternas storlek så är härom synnerligen svårt att yttra sig. Ser man på 1696 års karta av ingenjör Roman, så finner man, huru både deras storlek och form växla. Att någon instruktion förelegat beträffande tomtarealerna, synes kunna fastställas av följande utdrag ur en tvist angående just denna sak 1653 12/9. Det gäller en änkas tomt, som rätten nu beser, varvid hon meddelar, att hon på båda ändar dragit husen in på sin tomt, men mitt på tomten stå husen på grannens tomt, så att hennes vid båda ändar är 26 alnar bred men på mitten endast 24 alnar. Vid samma tillfälle omnämnes en tomt vid älven, som norrut var 28 alnar, söderut 25 alnar bred; längden var 80 alnar. År 1663 omnämnes en tomt med en storlek av 50×40 alnar.

År 1682 hade landshövdingen beslutat, att staden med ägor skulle undergå nytt skifte, vilket likväl aldrig fullföljdes. Därvid bestämdes, att samtliga tomter skulle få en storlek av 32×64 alnar.

Stadens jordar och broar

Lika svagt resultat når man genom att anteckna priserna på de olika gårdarna, i synnerhet som man till 1650-talet har föga kännedom om var dessa gårdar lågo, då aldrig gatunamn eller husnummer angivas, och det därjämte kunde inträffa, att tomter och utägor icke såldes i samma köp. Jag har således antecknat gårdarnas värde vid försäljningar från 50 till 2,266 dr smt.

Slutligen vill jag här återgiva stadens förmodligen äldsta i behåll varande köpebrev, som finnes bevarat i stadens arkiv:

Bekänner Jag walborgh Hindrichzdotter sampt mäd min broder Jöns Hindricksson, att Jag haffuer mäd Enn godh willie och samtijcke wpllåtit och sålt dhenna Erlige Mann Erick Lutth wthi Karlstad min saliga Mann Nielx personnz bijgdt haffue, för 50 Daler wthi sölfuer och gode penningar och wärd, och effter Jag haffuer wndt mäd Enn godh willia och giffuit Bengt personn, Enn halff part aff samma gårdt, så annamer för:de bengt personn aff samma peningar 25 Daler, huilke penningar wij bekänne oss haffue wpburit, thenn förste penningh mäd thenn siste, till wår fulle gode nöie och betalningh. Huarföre wij affhände ifrå oss, och alla wåra effterkommade (!) födde och ofödde för:de gårdh mäd all thess welkor som ther till legat och wij brukat haffue, och in till för:de Erick Luth och hans rätte arffuingar och effterkommande, till att nijttia bruka och behålla till euigh arff och Egendom. Och för allehanda effter tall eller påklandrande som effter komma kann, så bekänner Jag migh Bengt personn att willia tilsuara. Att thetta så i sannaingh är, och orijggeligenn hållas skal, bidie wij thesse ärlige Männ Knutt Olsson Boremästare wthi Karlzstad, sampt Hans prål borgare ther samma städz och Jacop Wijborgh wår midborgare att the thetta vårt breff bekreffthe mädh theras Signäter sampt mäd mitt Egitt Signät. Datum Karlzstad thenn 3 dagh Maj Anno (15)96.

(Härunder fyra sigill utan namn.)

STADENS NÄRINGAR

Jordbruk.

Utjordarna hade för Karlstads stad den allra största betydelse, enär de gävo borgerskapet möjligheter till bidrag i självförsörjningen. Varje gård hade således sina åker- och ängslyckor, varifrån säd och spannmål erhöles och där boskap uppföddes, varjämte omgivande vatten såväl Klarälven, vilken den tiden var ett av landets fiskrikaste vattendrag, som Väneren gävo riklig tillgång på fisk.

Varje tomtinnehavare hade sina bestämda jordlappar, alla dock liggande på olika håll, såsom t. ex. på Heden, på Långön och på Bjäfsen, vilket allt samverkade till att skötseln av jorden vållade mycket onödigt arbete på grund av de stora avstånden emellan ägoskiftena, ett missförhållande förorsakat av att den bättre och sämre jorden skulle fördelas lika på alla. Genom hertigens förordnande 1586 26/6 befalldes, att stadens borgare skulle dela jorden lika mellan varandra. Förmodade borgarna själva icke röja och bruka jorden, skulle de andra, som tillåtits bo där, få rätt att bruka, vad befallningsmännen tilldelade dem mot tillbörlig vederkommelse. Den sandiga eller åtminstone mycket sandblandade jorden lämnade dock dåliga skördar, och sedan hertigen från donationsjordsjorden från dragit hela östra delen av Tingvalla ö, återstod för borgerskapet de första åren icke mycket att draga sig fram på, särskilt som stora delar av de nu för tiden öppna och odlade fälten då voro skogbevuxna. Deras jordar utgjordes av sidlänta delvis översvämmade marker. Borgarnas ofta upprepade klagomål över brist på tillräcklig utjord och mulbete kan också anses synnerligen befogade, och huru de härutinnan slutligen blevo hulpna, framgår av uppgifterna angående stadens jordar. Romsta-, Södra Växnäs- och Carlsbergsdonationerna hava varit tillräckliga för att åstadkomma förbättringar för karlstadsborna i detta hänseende.

Boskapsnäringen.

En inblick uti äldre tiders boskapsavel får man genom dels boskapslängden för år 1628, dels lilla tull- och accislängderna (återgivna å sid. 147—150). Den relativt knappa tillgången på kött nödvändiggjorde även tillsättande av de s. k. köttmånglarna, vilka liksom andra ämbetsmän förordnades därtill på det stora rådstugusammanträdet, som kallades Valborgsmässorådstuga. Dessa kött-

Stadens näringar

månglare tillkommo härstädes först 1639, och deras slakteribodar, som uppfördes nere vid Västra bron, utgjordes av en för själva affären och en för djurets styckning; det s. k. skrangelhuset. Själva slaktningen torde hava försiggått på annan plats till år 1655, då en slaktarebod tillkom. Från och med 1649 kan man år för år följa sysslans innehavare, vilkas antal växlade från två till sex förutom slaktarna, som antagligen voro månglarnas biträden. Köttmånglarna utsågos liksom alla andra sådana stadens ämbetsmän bland rådmännen, voro som de utsatta för anmärkningar och ändrade instruktioner och blevo från 1652 ställda under en särskild förordnad »inspector».

Även om klagomålen voro talrika, får man likväl icke förvåna sig över detta, ty att förlägga slakterihandel och slakthus vid västra broändan, som torde vara stadens på sommaren varmaste plats, var ju i och för sig något orimligt, helst som man den tiden icke kände till att använda sig av is i brist på sågspån för köttets bevarande.

Månglaretaxan var för nötkött 1 öre per lispund, för får- och svinkött 21 penningar (eller runstycken), för bock- och getkött 18 penningar.

Även slaktarna hade sin särskilda instruktion. De skulle hålla slaktarhuset pyntat och rent, och först efter vederbörlig tillståndssedel kunde slakten företagas, varvid noga skulle tillses, att djuret icke var sjukt, eller att kalvarna icke voro under 4 veckor gamla. Ersättning uppbyro även de efter särskild taxa. Man synes dock icke hava haft så stora fordringar på en slaktare, då den förste i protokollen omnämnde stadsslaktaren Anders Oluffsson var till yrket vedhuggare. Hans förtjänst som slaktare torde väl blott och bart ha legat uti yxan.

Vad boskapen beträffar, utgjordes den med säkerhet icke av prima djur. Man tycker sig mellan raderna läsa i skrivelser, som angå detta ämne, huru avundsjuka värmlänningarna voro på östgötarna med deras feta oxar, som hoptals drevos hit till Värmland till frimarknaderna (och förresten litet då och då på olaga tider) för att här förbytas mot timmer och järn. Någon allmän upplysning eller undervisning om huru kreaturen skulle skötas, finnes icke, och att något tryck därom utkommit annat än de kända Visingsborgstrycken, har ej kunnat uppletas. Det magra betet gjorde också sitt till, och det var nog de allmänna askogarna och vassarna, som fick släppa till den huvudsakliga näringen.

Split och oginhet vållades också därigenom, att de otaliga lyckorna ej omgävos av gärdsgårdar, som hindrade kreaturen att tränga in på andras marker. För att hindra denna oenighet började man redan på 1600-talet att avdela särskilda marker för kreaturen. Sålunda bestämdes 1654 $\frac{3}{5}$, att ingen annan boskap än hästar och får fick beta på Herrhagen. Stadens gemensamma betesmarker fingo icke användas såsom sådana, innan slåttern hade varit. Dessa allmänna mulbeten vållade mycket besvär för borgerskapet, som till slut, för att få ordning på det hela, måste anställa vallhundar. Smärre djur såsom getter fingo ända till

1666 ströva omkring på stadens område, särskilt söderut och därefter på åkervägar och i diken skaffa sig näring, vilket dock nämnda år förbjöds.

Sämst av alla stadens djur hade dock svinen. Det synes, som om de under milda vintrar fingo ströva omkring fritt ute i skogarna, men då dessa djur i vilt tillstånd ha sin föda från rötter, som de böka upp ur marken, anställdes å skogen ganska anseelig skada genom detta deras förfaringssätt. Fördenskull vidtogs den rent av grymma behandlingen att »ringa svinen». Detta innebar, att djurets nos genomborrades av en järntråd, vars båda ändar framtill hopvirades, varefter spetsen kröktes in emot nosen, så att djuret vid bökande i marken led svåra kval vid spetsens inträngande i trynet. Svinen voro också, efter utstånden vinter så uthungrade och avmagrade, att deras värde var obetydligt. Om ägaren ej efterkom de fastställda instruktionerna, fick djuret ofta saklöst nedskjutas.

Fiske och fångstsätt.

Fisket var den födkrok, som gav karlstadsborna den största behållningen. Strax utanför staden låg Hammarön, vars hela befolkning så gott som utslutande levde på de håvor, Väneren i så rikt mått skänkte den, men även karlstadsborna, vilkas hela jordareal omflöts av vatten, hade därifrån att hämta en stor del av sin bärning. Det söderut i Väneren skjutande Kanikenäset vilket sedan århundraden var bekant för sitt goda laxfiske, hörde under Skara domkyrka, som i och för fiskets övervakande därstädes hade en särskilt tillsatt kanik. I skildringen av Carlsbergs gård hava vi sett, huru väl försedd man var med notar, nät, revar och krokar. Den fiskrika Klarälven bjöd på så gott som alla fisksorter, och själv hade ju hertigen sin egen laxfiskare i Dejeforsen¹.

Vad själva staden beträffar, torde fisket intill 1610 hava varit utan några bestämmelser, så att var och en ägde att fritt fiska var han ville, men d. å. 4/4 göres en fördelning på katissestöden² i Karlstad samt Romsta, Knappsta och på Heden: Först på Heden 10 man

Nils Oluffsson	Gunmund Jönsson
Måns Bängtsson	Erich Persson
Swen Eskillsson	Rolff Andersson
Håkan Skomakare	Anders Bängtsson
Klämmetes gård	Jacob Wijborgh

¹ I 1588 års räkenskaper finnes ett brev från Marieholm, daterat 28/3, till Schering Erichsson Arp, att han skall sända »enna nött sådanne som brwkas J Wermelandh att taga Lax medh dhem wij wele late bruuka her i Ååhn att fonge slommar medh och dher hoos en karll som mz samme fiskerij weett omgå».

² Katissor eller katzor var ett fångstmedel, som närmast kunde liknas vid ryssjor, och hit infört av invandrande finnar. En katissa var byggd av slanor eller störar, vilka sammanflätats med grenar av något smidigt buskslag, såsom sälj eller björk. Från stranden utgick en arm i form av en slynga, med trång öppning, som fisken under sin strävan emot strömmen slutligen fann reda på och trängde sig igenom in i själva katissan, varur den med håv upptogs.

Stadens näringar

<i>Orreholmen och Grittstawijken</i>	<i>Till Hielswijken</i>
Herman Horn i Grittstawijken	Peer Fiskare
<i>Till Orreholmen</i>	<i>Till Harnääss</i>
Peer Halfwardsson	Erich Månsson (2 lotter)
H:r Bengtz gård	Hans Swensson
Hendrich Berthilsson	H:r Håkons gård
<i>Till Långöwijken</i>	Ingrid i Diupedalen
Nils Oluffsson	Knuth Bryntesson
Ingemar Larsson	Nilss Glasmästare
Arfwed Gullsmedh	Hanss Swensson
Nilss Erlandsson	Peer Joensson
Nilss Persson	<i>Anders Hansson</i>
<i>Till Elfwen</i>	<i>På Bjäffsen</i>
Bengt Persson	Peer Sallmonsson
Nils Torbiörsson	Joen Brynthesson
<i>Till Romsta och till Knappsta</i>	Simon Larsson
Jöns Simonsson (2 lotter)	Wittens gård, Måns Skräddare
Mathis Andersson, H:r Erlands gård,	Hallers Anders
Oluff Fiskiare, Bijrge Persson,	Robbertz tomt.
Oluff Erichsson, Swen Bengtsson,	
Knuuth Oluffsson, Måns Gullsmedh,	
H:r Claes gård, Nilss Gullsmedh,	
Oluff Gunnarsson, H:r Christophers gård,	
Nils Eloffson, Joen Torstensson,	
Hendrich klockare, Erich Luuth,	
Hans Pråll, Nilss trädgårdsmästare,	
Joen Larsson.	

Av ovanstående längd skönjes lätt, huru ojämnt dessa katissestöd voro fördelade, förmodligen också med mindre tagen hänsyn till områdenas olika fiskerikedom. Det blev därför ganska ofta ändring gjord uti dessa längder, dels på grund av ideliga byten, dels på grund av omändring i jordeförhållanden. Sådana ändringar finnas att anteckna åren 1633, 1648¹, 1659, 1660 och 1714².

¹ Vid sammanträdet 1651 20/12 uppräknades också ryskestöden, allt eftersom de voro nyindelta 1648 18/11 (d. v. s. efter carlsbergdonationen), med förmaning att ingen finge sätta någon ryssja på annat ställe utan ägarens lov.

² Två sammanträden höllos detta år; det ena 25/8, varvid överenskoms om en säker fördelning av ryskestöden, som skulle ske på så sätt, att borgerskapet på en viss dag skulle hava med sig sina utmärkta pålar att nedslås till en säker utmärkning av varje stöd för sig, på det att ingen kunde förebära att av okunnighet ha gått uppå annans område. Vid det andra sammanträdet, 27/11, upplästes ryskelängden, som skulle efterlevas vid 3 markers plikt, och förbjöds att i Skoghalssundet och Korsälven vid Djupsundsholmen eller Kungsådran sätta ryskor. Vidare fick ingen sitta på sät eller bruka krok, då ryskorna voro ute.

Karlstads stads historia

Antagligen har dock redan från tidigare år en del av fiskvattnen utarrenderats, eftersom 1632 $\frac{3}{5}$ omnämnes, att Laxepeders (Peder Laxefiskares) tomt försäljes till »Lille Biör». År 1639 ha »fiskarena» bildat ett skrå, för vilket inspektör Flygge tillsatt Bengt Andersson såsom ålderman för att tillse, att dessa yrkesmän icke ha annat arbete för händer än en noggrann uppsikt att ständigt färsk fisk finnes att köpa.

Det var likväl förenat med ett mödosamt arbete att upprensa de med hög vass bevuxna älv- och sjöstränderna. Dessa fordrade en grundlig upprensning, innan de kunde användas särskilt för notkasten, vilket fiskesätt var mycket brukligt och givande, men som fordrade, att platsen därför var absolut fri från alla hinder.

Antagligen hade många av grannarna icke lämnat ett dylikt upprensat notkastområde i fred, enär 1643 $\frac{3}{4}$ resolverades, att ingen något nytt notkast finge »opmödia», utan att han först förslag härför inlämnat till rådstugan och bjudit sina grannar att hjälpa till vid företaget, varigenom samtliga bliva delaktiga i företaget. Men om ingen vill med honom kostnad göra, så må han själv saklöst därom råda, och skulle han äga rätt därtill i sex år, varefter notkastet skulle bliva enligt landslagen »allmeningz häfdh». Notkasten på stadens område, som förut uppröjts, fick varje borgare saklöst använda sig av såsom varandes »till alle mans häfdh»¹.

Bestämmelserna angående fisket, dess utövande och förvecklingar med anledning härav äro så många, att de här omöjliga alla kunna beröras. Man får därför nöja sig med ett försök till återgivande av de viktigaste.

Vilket fiske, som ansågs av innevånarna för det mest betydande, torde åtminstone efter de mångfaldiga utgivna föreskrifterna att döma ha varit slomfisket.

1656 $\frac{14}{4}$ utfärdades en allvarlig varning att skjuta under den tid, då fisken leker »ej heller eldfärdh idka» vid 40 markers tillgörande samt bössans och båtens förlust. 1660 $\frac{27}{2}$ avtalades om slomfisket med gemene mans samtycke följande: »allom skulle vara förbjudet att »sättia» i älvmyningarna, på det fisken igenom deras buller och stängsel icke skall vända och sålunda sin naturliga lek övergiva».

Vid Storholmen och Sunstalandet, såsom ock strax nedanför nya bron stån-
de var och en fritt att »sättia» på det sättet, att kungsådran må vara 6 alnar i var gata och 2 ryskor i bredden, men i längden emellan varje ryska skall räknas 5 famnar.

¹ 1649 är rådman Gustaf Månsson inspektör för fiskarena, så att de med not och nät som vanligt såväl på stadens ägor som eljest sig bruka skola. Huru med stadens fiske senare ordnades, kan icke ur protokollen utläsas. Om Månsson återfinnes i domboksprotokollen för 1683 en upplysning, där det läses, att på borgerskapets begäran Anders Bengtsson blev arrendator av laxfisket, och fick draga not varannan vecka. Dessa bestämmelser ägde bestånd åtminstone till 1700. När man emellertid kommer till 1705 års protokoll, finner man där, att till stadens fiskare utsågos fem personer, likaledes 1708. De äro dock 1712 minskade till tre, 1713 till en. 1714 äro de fyra.

Stadens näringar.

Den som annorledes sätter, river upp och bötar efter lag, »deer klagatt blifwer, och deer inthett så snart kan rättadt blifwa, stånde dhen fritt, som förfördelatt blifwer, at rifwa upp all åwerkan, uthan anseende till personen, klaga åwerkaren an och låthe honom plichta; och these böther gånge till dhe fattiges uppehälle så wäll som de redskap, som androm till mehn sättiass».

I västra älvmyningar är på samma sätt statuerat, både om gatorna, längden emellan ryskorna och eljest i älvgrenen. Var och en som detta angår vete att här efter rätta sig.

Sedan förbjöds borgerskapet att ha några redskap ute om söndagsnätterna.

1666 26/2 påpekades ånyo, att gator skulle avmätas till slomfisket på älven å 6 alnar till kungsådran, liksom 1672 30/3¹, då det påminnes om »elwemunnarne» skola hållas öppna vid slomfisket, så att detta må gå ordentligt till.

På grund av klagomål att det går oriktigt till vid ryskesättandet i slomfisket, bestämdes 1677 29/3, att ingen ryssja finge sättas närmare »Backefallet» än 300 famnar. Sedan skulle ådran vara 6 alnar bred allt igenom, vidare 2 alnar mellan varje ryssja på bredden och 30 alnar mellan var på längden. Vid brott emot denna bestämmelse mistes redskapen.

Att laxfisket var det värdefullaste fisket, som bedrevs omkring Tingvallaön, var utan allt tvivel, men därmed förknippade större omkostnader gjorde dock, att laxen för det allmänna hushållet icke spelade den stora roll, som slommen, gäddan och abborren gjorde. Laxdriften tillhörde s. a. s. därför de förmögnare, vilkas ställning inom samhället gjorde, att de kunde med rätt eller orätt få sig tilldelade eller arrendera sådana fiskvatten, som för laxfångst voro givande. På grund av att man för laxens fångande kunde använda såväl nät som katissor och not, uppstår därför en oändlighet av föreskrifter, förordningar och beslut angående detta fiske. T. o. m. landshövdingen, som hade sig tilldelat laxfiske vid Anholmen i Skoghallsundet, ingriper i striden och utfärdar förordningar, trots han är part i målet. Inskränkningen uti användningen av ryssjor, särskilt i älvmyningarna, vållar bekymmer för laxens vandringar uppåt älven för att nå därvarande forsar och fall.

Från 1683 synes laxfisket vara utarrenderat till en borgare vid namn Anders Bengtsson. Han klagar nämnda år, att han hindras genom notdräkt och nätutläggning i lektiden. Två år senare har laxarrendator Bengtssons fullmäktige påträffat främmande nät vid brokaren, och fingo nätens ägare böta 40 mark. Påföljande år (1686 29/5) bestämdes, att laxfiskaren skulle bruka sitt fiske tillkommande vecka och borgerskapet den därpå följande, ett utarrenderingssätt, som bibehålles även under större delen av 1700-talet.

¹ Karlstadsborna tyckas ha haft svårt att hålla sig till dem tilldelade områden, ty föregående års protokoll (1671 13/3) uppdrages åt rådmännen Lindh och Keyser att beträffande slomfisket uppmärka, huru långt ut det skall begynnas, och skall ingen därutanför vid straff av båtens förlust sig fördrista att »sättia».

Karlstads stads historia

Stadens protokoll äro lika rika på dessa fiskerättsstrider, som på landsköpsmål. 1672 13/4 kan stå som exempel på en sådan tvist:

Henrik i Vidön stod stämd för den fiskegård och de katser han utsatt. De hindra laxen och täppa kungsådran, varför de efter gjord syn skulle rivas.

En annan tvist är år 1683, då arrendatorn av laxfisket, Anders Bengtssons fullmäktige Måns Jönsson hade upptagit främmande nät vid brokaren. Man anhöll, att ägaren av näten skulle bliva arresterad.

Tvistigheterna höllo sig icke endast inom Karlstads stads område. Redan på 1650-talet begynna med hammaröborna tvister, vilka näst påföljande århundrade skulle få så stor omfattning. Vad frågan gällde framgår av protokoll för 1659 31/12: Samlades vid Djupsundsholmen i östra älvgrenen Pleningssköld, Salomon Persson och Johan Börjesson, rådmännen Lars Ingemarsson, Björn Nilsson och Nils Månsson samt 6 nämndemän från Karlstads, Grava och Hammarö socknar, och beslöts då att confirmera den uppgörelse, som träffats 1625 i december mellan borgerskapet i Karlstad och åborna i Djupsundet, Helle-torp och Nolgårds hemman angående ryskestöden i östra älvgrenen, nämligen att var och en »skall blifwa wedh sitt Landh sedan Kongzådran 12 al:r deer diu-past ähr, afstakatt blif:r antingen deer finnes tillfälle att sättia eller eij, hwilcken ådra tå afstakatt bleff». 120 stöden finnas enligt längden.

Särskilda kontrollerande undersökningar gjordes även gång efter annan, såsom visas av följande rapport: Fiskal Swen Swensson har undersökning, vilka som hava ryskor i Skoghallssundet: Rådman Erich Olsson Plaen 2, borgmästare Eek 1, Johan Carlheim 5, Petter hovslagare 1 samt ännu 1, som stod mitt i ådran, och 2 »på andra sidan». I Korsälven befunnos 2 ryskor i bredd, vid Sutterskär 2:ne stöden. Undersökningen tillkom på grund av klagomål, att kungsådran tillstängdes.

Städerna hade utom själva borgerskapet även andra innevånare, vilka drogo stadens tunga, såsom båtsmän, dagkarlar, åkare, bökare m. fl., vilka icke hade några utjordar eller sådana av mycken ringa omfattning. Dessa hade likväl den möjligheten att genom mete och långrevsfiske kunna skaffa sig ett bidrag till familjens och sin egen försörjning.

Då man läser i Gyllenius' dagbok att han 1640 ljustrade gäddor, varav en vägde 14 marker, och något senare tog mycken fisk med ljuster, samt 1664 i Örsholmstjärnen metade upp en marker (= 1 skålpund) abborre och mört, förstår man, vad fisket betydde för familjehushållningen, även om man endast hade metspö som redskap.

Vad fiskredskapen beträffar synas de utom katissor icke hava undergått någon större förändring intill våra dagar. Not, nät, långrev, mjärdar äro alla redskap och fångstmedel, som ännu i vår tid äro de vanligast förekommande. Man finner dock här och var i protokollen såtfiske omnämnt. Utövarne av detta

Stadens näringar

fiske varnas t. ex. för kvarlämnande av störar, bräder, risgrenar o. dyl., som vid vårfloden kunde bliva orsak till sanduppslamningar o. dyl. Såtfisket torde väl nu vara så gott som försvunnet. Det var ett krokfiske, som vintertid drevs både på älven och långt ut i Väneren, huvudsakligast för fångst av lake. Redskapet utgjordes av en tillplattad järnstång 1 à 2 decimeter lång, från vars nedre ända vinkelrätt utgingo 4 à 5 armar, vilka i sina spetsar voro omgjorda till uppåtvända krokarna. Agnet bands efter järnstången, som fastbunden vid en rev rycktes upp och ned. En fisk, som nalkades agnet, måste sålunda ställa sig ovan krokarna, som vid ryckningarna i reven trängde in i fisken¹.

Gästgivare.

År 1623 fastställdes en ordning för gästgivare. Dessa förordnades av borgmästare och råd och skulle mot penningar såväl skjutsa de främmande som, där est de stannade, giva dem traktering. De skulle vara bosatta på en sådan plats i staden, dit man lätt kunde komma med häst och vagn. För att ytterligare underlätta att hitta vägen dit, voro gästgivarna beordrade att hava tavlor hän-gande utanför gästgiverierna. De skulle vara försedda med logementer och andra nödtorfter, som de ankommande kunde behöva. Gästgivarna jämte krögarna voro de enda, som tillätos att sälja öl, de förra även någon gång vin. Andra, som gjorde intrång i denna deras näring, dömdes till höga böter.

De skulle helt naturligt alltid mäta med rätta mått och hålla sig till de i taxorna bestämda priserna. Borgmästaren tillkom det att tillse, att ordning blev hållen.

Som vanligt äro härvidlag de äldre underrättelserna mycket sparsamma; det är först 1642 ^{2/5}, då valborgsmässorådstuga hölls i landshövding Stakes när-varo, som formän tillsattes »den wegfarande man förhjälpa, enär så betarffuas». Detta allt i enlighet med Kungl. Maj:ts förordning av 1638 ^{9/4}, »att wthi Städerna så wäl som på Landzbygden wisse Tafwerner och Gästhuus måtte blifwa upprätta och wisse Fohrmän förordnade, där then reesande Man, så wäl Vthländske som Inländske kunne för betalning blifwe medh Öl, Maat och Herberge, såsom och till theres Reesor medh Hästar, Wagnar, Båtar och eljest i alle måtto beforderade».² Vid valborgsmässan skulle magistraten bland gästgivare och for-män göra en viss ordning, och skulle taxan rättas efter de å orten gängse priserna.

¹ Se för övrigt »Några drag ur såtkroksfiskets historia, ett försvinnande fiskebruk från Hammarön och Värmlands stränder vid Väneren» av Carl Wenzel (Björkhagen), tr. Karlstad 1907.

² 1642 8/12 erhöill landshövding Stake från kammarkollegium svar på en del av honom gjorda förfrågningar, varibland annat kan meddelas följande: Nödigt är att i länet upprätta krogar. Rådet instämmer i att allmogen därigenom i någon mån skulle få lindring i de otaliga »skiutz-, och giästningars beswär». Någon svårighet i dessa krogars uppförande finner kammar-ren ej föreligga. Bönderna skulle tillhållas att nu på vintern köra fram timret. De äro många, så att arbetet och bördorna ej bliva stora på var och en rätt fördelade.

Karlstads stads historia

Sådana uttagna personer stodo under konungens hägn och skydd, varjämte de befriades från utskrivning, inkvartering, dagsverken, brygging, bakning, kontributioner av alla slag samt från acciser, tullar, hjonelags- och bakugnspengar, skott- och tomtören. Våldgästningen straffades med dubbla böter, med dödsstraff, om dråp skedde, och vid vite eller sårnad miste gärningsmannen högra handen, men om å sin sida gästgivare, krögare eller forman icke fullgjorde sina skyldigheter dömdes han till böter första gången 3 dr, andra gången dubbelt och tredje gången skulle han stå till ansvar inför magistraten. Ovanstående är allt, som till gästgiveri, krögeri och skjutsning har kunnat uppletas före 1649, då det första fullständiga rådhusprotokollet kommer till.

Sålunda uppgjordes s. å. 13/10 en förordning på vad en resande skall giva för en måltid mat: en officer giver 20 ö. kmt och en gemen man 12 ö. kmt. Härtill skall ock den främmande hava ett stop öl. Låter någon bereda mat för sig och icke godvilligt betalar, skall han efter gästgivaretaxan plikta.

Påföljande år i november har tydligen en här i staden inkvarterad officer gjort anmärkning på maten, »men her till kunde föga suaras, ty den dyra tiden afbräcker all ordning». Mycket folk synes hava gäststaden, eftersom dåvarande gästgivare, Börje Oluffson, tillsäges att skynda på med förfärdigandet av nya nattstugan vid Torget. När särskilt högt uppsatta och förnåma personer gästade staden, bereddes dem logi hos de mera förnåma borgarna, och avläts då i förväg brev härom till magistraten, som fick ordna upp sådana angelägenheter¹. Sålunda anbefalldes 1651 borgmästare och råd, att logiment skulle beredas åt kommissarien Claus Christiernsson, vilken antagligen var här med anledning av en duellaffär mellan Oluff Wisenheim och Jonas Silverhäst, enär namnet Claus Clausson Mannerschiöld återfinnes å den 14/4 s. å. avkunnade domen. (Han upptages dock ej i Anreps ättartavlor). Denne synes hava varit en högst »viktig» personlighet, enär föreskrives, att i logementet inga trappor skulle få förefinnas att gå uppför, och förmantes fördenskull borgerskapet i gemen allvarligen, att de skaffa sig i förråd, vad som skulle behövas, så att intet fattades.

Året 1651 utkommer en ny gästgiveri- och krögeriförordning, nämligen att gästgivare och formän i mindre städer skola vara »ett» och traktera den resande så till lands som sjöss. Varje gästgivare skulle förutom rum för familj och tjänstefolk hava tre kammare och ett kök, två fria bodar och uthus, ett lider för vagnar samt ett stall för 24, 18 eller 12 hästar, allt för de vägfärande. Formännen, även om de ej voro gästgivare, skulle hava minst åtta hästar, två vagnar, fyra kärror, sex slädar och åtta sadlar.

Gästgivaren skulle därjämte ha nödiga sängkläder samt dukar, handkläden,

¹ 1649 i december inställde sig rådman Gustaf Ersson och begärde av rätten fisket vid Andholmen, som han av staden blivit lovad att bliva »contenterad» med för det hans furstliga nåde hertig Karl (sedermera Karl X Gustaf) var till gäst hos honom för några år sedan; beslöts, att han utan skatt skulle få behålla nämnda fiske.

Stadens näringar

fat och tallrik. Önskar ej gästen någon traktering, »niute han Stufwan, Bord och Bänckiar, så ock Wcdh och Eld och tractere sigh sielf effter machten och förmågan». Måltidstaxan för de resande var per portion 5 ö. smt, vari dock icke dryck ingick. Bättre mat fordrade överenskommelse med värden. Medfördes egen kock, skulle ingredienserna till matlagningen lämnas av gästgivaren mot priset i orten. Denna taxa skulle två gånger om året bestämmas av landshövdingen jämte borgmästare och råd.

För färd med släde eller kärria betalades 6 ö. milen. Båtfärd drog dubbla priset.

I Karlstad slöt sig likväl aldrig gästgivare, krögare och formän tillsammans, utan fortforo de två förstnämnda såsom förut att vara stadens ämbetsmän och för varje år särskilt tillsättas. Formännen åter blevo ett skrå, vars förste ålderman tillsattes på valborgsmässorådstugan 1650 $2\frac{2}{4}$ och hette Eloff Håkansson, och förblev det vid denna bestämmelse, ehuru även dit anslöto sig »dem, som foro omkring i Värmland».

1651 tillsades rådman Oluff Christophersson att ha överste Gordon som gäst; dock hälle översten »sitt eget Kiök», såframt han inte vill gå till Gustaf Börjesson.

Om inskrivning ägde rum här i staden, eller under fred regementet samlades hit för att hålla »campement» å Sandbäcken, tillsades borgerskapet att vid sådana tillfällen uppbjuda alla sina krafter för att skaffa sig öl och andra nödtorftigheter, så att de hit församlade soldaterna och soldatämnena kunde få köpa av varorna och ölet så mycket de ville. Nyssnämnda kampement, vilka på grund av de få fredsåren icke inföllo så tätt, voro för stadens innevånare verkliga högtider. De gävo ju dessutom tillfälle till att åt det dagliga enahanda giva en ganska stor omväxling, som därjämte åt månget hem kunde bidra till ekonomisk förbättring om ock kanhända av mindre mått. Dessa tilldragelser voro även av ett helt annat slag än inkvarteringar, vilka borgerskapet självt fick bestå. Under »campementen» hade vanligen soldaterna en viss dagspenning, varigenom de kunde beredas »helinackordering», åtminstone hos de fattigare, liksom officerarne, inackorderade i bättre borgarhem, även i dessa gävo ett bidrag till den på månget håll allt annat än lysande ekonomien.

I protokollet för 1651 $8/12$ läses om en händelse, som icke på något vis har kunnat kontrolleras såsom verklig, ehuru en svag tradition likväl lever kvar och talar för dess sannolikhet. Ifrågavarande protokoll meddelar: Upplästes landshövdingens brev om hennes K. Maj:ts ankomst efter jul¹, och förmanas borger-

¹ Hon lär vid den tiden hava varit i Kristinehamn, staden med hennes namn, och för att besöka sin gunstling överste Gordon på Hammarön passerat Karlstad. På Hammarön kallas ännu en lång, öppen, jämn väg från gården Torp på Sätters egendom för Drottningvägen. Omöjligt är ju icke, att hon sedan passerat förbi Sättersholmarna, av vilka en just bär namnet Drottningholmen. Vägarna voro sannerligen den tiden så gott som ofarbara, i synnerhet om de voro frusna och utan snö. Kunde därför isen användas vid färder, lämnades nog ingen sådan möjlighet åsido.

Karlstads stads historia

skapet, att de allvarligen preparera sig med öl och mat, hö och havre samt annat nödtorftigt; i synnerhet en skäppa havre och 2 tr hö skall var man ha i förråd och, därest sådant ej är färdigt till jul, böte han 3 dr.

1652 gjorde hans furstlige nåde hertig Adolf Johan staden ett besök, och landshövdingen ansåg det vara tjänligast, att han bodde hos samhällets förmögaste man, borgmästare Johan Börjesson. Borgerskapet anbefalldes, att med sina gevär vara i ordning vid den höge gästens ankomst. (Därjämte anser landshövdingen, att då det ofta händer, att någon förnämlig herre gästar staden, så skall han hos en av rådet ha logi efter följande ordning, vilken skall iakttagas ifrån brevets datum, 1652 4/5: Först välaktade Johan Börjesson och därefter i ordning Gustaf Erichsson, Henrik Kolthoff, Lars Ingemarsson (Tingwall), Gustaf Börjesson, Biörn Nilsson och Olof Erichsson.) Alltfort ankomma till staden förhållningsorder med anledning av besöket: Geväret, vari innefattas icke endast vapnet utan även all annan utrustning, skall överses nästkommande fredag på morgonen. Var och en skall köra sina dynghögar av gatorna, sopa dem rena och hava vasstunnor vid porterna. Strandvrak och läger skola avskaffas från älven, och båtarna skola flyttas, dit bestämt är. Husfolket tillsäges, att göra torget rent; köttmånglaren Olof Andersson beordrades förskaffa sig höns, gäss, ägg och får från landsbygden. Alla ängar och hagar skola nu strax stängas vid böter, ingen ved- eller vrakhuggning av det vålet, som uppsatts vid herrgårdsberget, får äga rum vid 4 drs böter och fängelsestraff. Ingen annan boskap än hästar får utsläppas i Tormesta.

Superintendenten låg sjuk och avhandlades, »huru han i sin swaagheet bäst handteras skall»; Johan Börjesson undanbad sig äran att hysa hertigen, eftersom hans brukshantering hindrade honom.

Sedan vi nu äntligen kommit så långt, att vi i detalj känna alla tillrustningarna för hans nådes mottagande, är det bra snöpligt att inte känna till, huru själva besöket avlöpt.

Från 1653 till 1660 nöjer man sig med endast två gästgivare, och då det är ganska sällsynt, att någon av dem låter omvälja sig, kan man förstå, att gästgivar-sysslan var ganska svårskött. Östen Larsson och Jacob Johansson valdes¹ för år 1653, 1654 Östen Larsson och Erich Guldsmed, 1655 Olof Ingemarsson och Peder Matsson, 1656 Peder Matsson och Thomas Matern och 1657 Peder Matsson, Olof Ingemarsson och Erich Nilsson. Då domböckerna för 1658 och 1659 saknas, finnas inga uppgifter från dessa år.

Förnämheterna synas fortfarande hysa en viss kärlek för staden, ej underligt förresten, då Värmland var ett gränsland av största betydelse under så gott som alla krig. Sålunda äro 1653 riksstallmästaren general Douglas och kommissarien

¹ Valet skedde alltid, såsom förut framhållits, på valborgsmässorådstugan omkring 1 maj varje år.

Stadens näringar

Simon Simonsson Rosenberg här, den förre inlogerad hos Gustaf Erichsson, den andre hos Henrik Kolthoff.

1656 komma riksrådet Erich Fleming och landshövding Soop med instruktion att här hålla ett möte för att med landsbygd och städer överlägga om krigshjälp och soldatskrivning »för landsens Defensions skull, emoot våre åthskillige fiender». Som ombud för staden valdes borgmästarne Pedersson och Börjesson samt Oluff Christophersson. Påföljande år ankommer hit generalmajoren Gustaf Gabrielsson Oxenstierna, som skulle härbärgeras av Oluff Christophersson, vilken härför av staden 11/7 fick 300 dr kmt i ersättning, och lovades han ränta, tills likviden sker. Främlingeströmmen till staden synes allt mer och mer tilltaga, och det är med en suck av klagan, som rätten påvisar, huru främmande denna »tjdh af och an reser», varför rätten förordnade dessa fyra gästgivare, nämligen Matern, Anders Jönsson, Gustaf Skomakare och Erich Lindh »för förnämligitt folck»¹. Därest dessutom några förnämre gäster skulle komma, skulle Bengt Swensson² dem härbärgera. 1661—63 äro Erich Lindh, Anders Jönsson och Erich Persson Smed gästgivare, men sistnämnda år är Lindh borta. Från 1664 saknas uppgifter. 1665 är det Hans Christophersson, Anders Jönsson och Joen Joensson. Gästgivareförordningen publiceras åter, antagligen på grund av att kriget åstadkom en daglig ökning i de färdandes antal. Truppförflyttningar, båtsmäns inställelse vid olika hamnar, enskilda personers ökade resor, allt bidrog till att göra de dåliga vägarna snart sagdt oframkomliga, då de även måste lämna rum för krigsmateriels förflyttning. Klagomål ingingo på att ej gästgivarna här i staden ställde sig till efterrättelse dem givna instruktioner, varför borgmästare och råd ansågo skäligen att även höja gästgiveriförseelserna till 40 markers böter. 1667 blevo Anders Rytter, Jonas Bakare, Hans Christophersson och Johan O:son Plank gästgivare, 1668 Anders Rytter, Jonas Bakare och Nils Holm, 1669 Anders Jönsson, Gustaf Skomakare och Jöns Ingemarsson.

1667 blevo Anders Rytter, Jonas Bakare, Hans Christophersson och Johan Olofsson Plank gästgivare. Påföljande år äro de två förstnämnda kvar. Vidare har Nils Holm tillkommit. 1669 äro Anders Rytter, Gustaf Skomakare och Jöns Ingemarsson, 1670 Anders Rytter och Nils Larsson, 1671 har Lars Erichsson tillkommit, och kvarstå dessa tre påföljande år. 1673 äro Anders Rytter och Hans Halfwardsson och påföljande år den sistnämnde samt Nils Holm. 1675 äro fyra stycken, nämligen läkaren Magnus Ekebohm, Anders Rytter, Gustaf Johansson och Hans Halfwardsson. Alla dessa äro kvar påföljande år. 1679 är Anders Rytter borta, men de övriga tre äro kvar. Därjämte ha tillkommit: T. Nildman, Jöns Nilsson, Jon Jönsson, Per Larsson och Anders Erichsson. Påföljande år äro Ekebohm och Halfwardsson borta; de övriga äro samma. 1681 förordnades till gäst-

¹ Se rådman och riksdagsman Lindh.

² Se borgmästare.

Karlstads stads historia

givare: Lars Andersson och Torbern Nildman. Efter lottkastning blevo fyra mindre borgare, nämligen Lorentz Erichsson Skomakare, Johan Olsson Skeppare, Måns Pålson Glasmästare och Pär Torstensson. 1682 likaså, varför det från denna tid ser ut, som om det liksom 1657 skulle vara särskilda gästgivare för förnämre resande och för de enklare. 1683 äro Daniel Carlbergh, Lars Aman, Lorentz Skomakare, Jöns Hansson, Måns Pålson, Pär Torstensson och Olof Nilsson Skräddare.

1683 bestämdes, att gästgivare tillika med källaremästare skola få sälja vin, och om någon hage skulle finnas, som förut varit gästgivarens, »skulle samma haage nu som tillförende till gästgifwarens haage tagas».

1684 7/5 blevo rådmännen Erik Bergius och Johan Tholerus samt Swen Swensson, Pär Torstensson, Måns Pålson, Oluf Nilsson Skräddare och Jöns Nilsson förordnade till gästgivare.

1685 äro rådman Erich Lindh, Johan Frederich samt Swen Swensson, Johan Börjesson, Lars Persson Windh, Mäster Oluff Nilsson och Jöns Nilsson. Påföljande år äro samma.

1686 9/6 skrives med hänsyn till Karl XI:s besök: »Emedan det Spargeras, att hans Kungl. Majtt hijt på orten sigh begifwa teckes, hwarföre tillsades Borgerskapet, att dhe hafwa sine gewähr färdige, desslijkast att gästgifwarna medh dhe andre af Borgerskapet tillpynta sine huus och förskaffa sigh maat och dricka i förråd samt medh dhet första hafwa stadzens wägar och broar ferdiga».

1688 11/7 blevo Tholerus, I. Bohm, J. Börjesson, Lars Persson Windh, Arvid Böngren och Jonas Odijn gästgivare. Tillsades, att de skulle hava tavlor hängande på portarna, så att de främmande skulle kunna se, var de skulle infara.

1689 blevo Åhman, Bohm, Anders Melin, Windh, Böngren samt Odijn. 1692 voro Bohm, Windh, Böngren, Erich Kopparslagare och Olof Stigman. 1694 Olof Nilsson, Jöns Nilsson, Olof Stigman och Böngren. Påföljande år desamma. 1697 Tholerus, Böngren, Stigman och ägaren Swen Olofsson. 1699 var P. Sundberg i stället för Swen Olofsson. Påföljande år Johan Claréen i stället för Sundberg; de övriga liksom föregående år samma. 1701 Bengt Åhman, Johan Claréen, Böngren och Sara Lagerbohm (innehavare av vinkällaren, se d:o). 1702 Samma som föregående år utom det att Böngren är borta. 1703 tillkommer Swen Olofsson. 1705 tillkommer rådman H. Keyser.

1705 14/6 ber Keyser få slippa tavlan, helst han har så ringa hus för gäster. Åhman åtager sig tavlan. 1708 5/9 ber den sistnämnde att få bliva befriad, enär borgerskapet prejudicerar honom med öl- och brännvinshandel.

1709 äro Sara Lagerbohm och Bengt Åhman gästgivare. Dessa två inneha sysslan till 1711, då Johan Claréen blir i stället för Sara Lagerbohm.

1712 18/1 anhåller Åhman för andra gången att bliva befriad från gästgiverisysslan, som han innehaft i 18 år. Landshövdingen frågade, vilken lindring

Stadens näringar

staden bestode, och upplystes om att ingen sådan fanns. Landshövdingen bestämde, att Ahman skulle vara fri från båtsmanspengarna.

1712 14/6 äro Bengt Ahman, Claréen och Erik Pank. 1714 15/6 är stadens gästgivare Bengt Ahman, som tillsades ackommodera resande folk emot betalning.

1718 17/7 försöker staden att få lämplig person till gästgivare och postmästare.

1718 12/11 utfärdas en skrivelse angående gästgivare och postmästare, vars innehåll återfinnes i kapitlet om postmästare.

Bryggande.

Under den äldre tiden av stadens tillvaro, d. v. s. inpå 1620-talet, funnos inga bestämmelser för huru med bryggandet skulle förfaras. Var och en bryggde till hushov, och bland den ringare befolkningen bryggdes vida utöver vad som i hemmen åtgick. Det inbringade en god förtjänst eller åtminstone god hjälp för dem, som hade svårt att få någonting i pungen, då deras arbete merendels avlönades in natura. Bryggning var emellertid en borgerlig näring och skulle således beskattas genom erläggande av accispengar. I många år syntes det regeringen utan möjlighet att få håll på detta oskick, som nära nog var omöjligt att kontrollera, vartill naturligtvis de svaga och av sina egna ärenden upptagna magistratspersonerna ytterst voro anledningen.

De tid efter annan av regeringen utfärdade bestämmelserna gingo ut på att ett visst antal bryggare, allt eftersom stadens storlek det krävde, skulle vid valborgsmässa tillsättas, och endast dessa skulle taga befattning med den brygd, som var avsedd till försäljning åt gästgivarne eller krögarna. Kontrollen över den spannmål, som åtgick för varje brygd, var för vederbörande tjänsteman jämförelsevis enkel, eftersom den bryggande hade skyldighet att före varje brygd anmäla tiden för nästa brygd. Därvid hade tullnären endast att anteckna antalet tunnor spannmål och enligt accisförordningen uttaga beloppet, vilket uti räkenskaper infördes, som till landshövdingen översändes i och för granskning.

Karlstad fick sitt första »brygghus» (ölbryggeri) år 1642 på till befallningsmannen från högsta ort ankommen order, men detta i protokollet intagna meddelande visar sig vara oriktigt, ty huru duktig karl än Flygge visade sig vara, så höll han likväl på att komma till korta med de *inritade* accisöverträdelserna. Det befinnes nämligen, att det år 1642 anbefallda brygghuset¹ ännu i oktober 1649 ej är färdigt, i det han då anhåller om, att det honom utlovade bryggarhuset

¹ S. å. avslogs stadens framställning, att Västersysslets spannmål skall inlevereras till stadens bryggerier. Stadens ansökan härvidlag hade tillkommit på grund därav, att skörden slagit fel, så att bristen på spannmål vållade ölbryggeriets uppförande. K. Maj:t säger sig icke vara obenägen att stå staden bi till bemälte bryggeriers inrättande och fortsättande, men alldestund spannmålsutlagorna i Västersysslet liksom på annat håll äro till andre riksens nödiga tarver avsedda, så synes det vara betänkligt att »skiärsätta» (förblotta) bruken samt avskära krigsfolket, varför K. Maj:t ville söka andra medel att stå staden bi.

skall byggas. Borgmästare och råd äro tydligen icke med härpå, föredragande såsom orsak, att staden i sin helhet skall omregleras för dess blivande bevästande. Ärendet hade tydligen av Flygge anmälts till landshövding Tönnes Langman, som vid rättens sammanträden 13, 15, 17, 20 och 29 oktober var personligen därvarande. Härvid synes han ganska kraftigt ha tagit itu med borgmästares och råds uraktlåtenhet, framhållande, att besvär skulle förefinnas, om denna myndighet icke skötte sina åligganden. Till bevis härpå tjänade, att icke bryggerhus ännu var upprättat. Anders Månsson (Ekebohm) gav till svar, att framlidne inspektör Petter Flygge väl drivit på därmed och på sistone intet annat kunnat göra, än »att han lät måla (mäta) karen i staden, och att han war dermed wäll nöjd, effter han såg (ansåg) det wara en god ordningh, tij antingen en wille brygga litet eller mehra, måtte han lijkwisst betala accisen effter Karets måt och innehåld, och sade Borgmästare och Råd h ej kunna något bryggerhus förfärdiga, förr än Dessein fattat woro».

Från och med år 1649 finnas så gott som fullständiga längder på såväl bryggare som krögare, d. v. s. tillverkare och avnämare. De förra voro liksom de senare till antalet endast två. Priset på ölet skulle inte stegras till högre 6 öre kanän nan, och ingen driste sig att »tunna» ölet, d. v. s. lagra det på tunnor, förrän det på acciskammaren provat är. Därmed hava vi att bland stadens ämbetsmän annotera två nya ämbetsmän, nämligen ölsmakarna, vilket uppdrag rådman Berent Töök och Östen Skräddare första gången innehade. Dessa tillkom även att bestämma priset på ölet, vilket var av tre slag, nämligen starköl, svagöl och spisöl.

1650 äro bryggarna åtta, krögarna sju. Intill 1670 växlar antalet. Bryggarnes högsta siffra är år 1652, då de voro ej mindre än 14 stycken och krögarna intill samma år 9 stycken; de efterföljande åren äro bryggarna nio à tio; krögarnas antal kan ej fixeras, då de ej stå omnämnda i protokollen. Från år 1670 angives antalet varken för bryggare eller krögare, utan läses i stället i valborgsmässoprotokollet, att bryggare och bakare äro de, som ordentligt giva accis. Man synes således hava genom tillämpning av den stränga ordningen under 1650—60-talen kommit så långt, att den olagliga försäljningen av öl i så hög grad avtagit, att ölförsäljningen helt kunde frigivas. Det är troligen de höga böterna (40 m. = 10 dr), vilka vid flera tillfällen utdömdes, som satte stopp för olagligheterna inom detta område.

Vinkällare.

Så fanns det ett tredje slag av samlingsplats förutom krogar och gästgiverier, nämligen de s. k. tavernerna eller vinkällarna. Där kunde man få viner och öl, av olika slag, såsom »Claret, Malvoisir», ungerskt och svenskt vin, rostocker- och svenskt öl.

Stadens näringar.

År 1633 12/6 nämnes för första gången¹ dessa »Tafwerner», till vilkas skötande antogos Anders Dalbo och Matz Skraddare. Nästa år har man t. o. m. blivit satt i tillfälle att erhålla en liten instruktion, huru en sådan vinaffär skall skötas. Det är Erich Hindersson, som framträder inför rätten och uppvisar ståthållaren Carl Bondes fullmakt med tillstånd för Erich att uti Karlstad upprätta en »winklieller» och hava allehanda slags vin i förråd, det han åtog sig att helt försälja; dock skulle försäljningen icke ske kannevis.

En månad senare anklagar Erich Hindersson Jacob Andersson i Brätte, för att denne skulle mot förbudet låtit fylla vin i kannor. Vid utredningen framkom, att sedan Hindersson köpt en halv åm vin av Per Skraddare, så kom Jacob Andersson och bad Hindersson få köpa en halv åm. Hindersson svarade: »Jaa, men om det är gott, vill jag själv behålla det». En stund senare varseblev Hindersson, att en ryttare kom med en kanna och en riksdaler och ville köpa vin. Men då steg Jacob ut ur sin bod och sade: »Kom och köp vin av mig», varpå båda gingo in, följda av Hindersson, som varnade Jacob för att sälja vin och bad honom betänka, att Jacob vore en fattig karl. Jacob efterföljde dock icke det goda rådet, utan dömdes i stället till 3 drs böter och miste vinet.

Gustaf Börjesson (se sid. 211) måtte hava blivit Hinderssons efterträdare, då det uti valborgsmässoprotokollet för 1649 läses: »Effter långsam Discurs och noga öffwerläggande bewilliades, att Gustaf Börsson skall allena wara wijntappare och loffwades honom Staholmen för 10 dr kmt».

1652 4/5 »antog» *Torkel Swensson* stadskällaren med villkor, att ingen annan skall sälja något vin kannetals varken »utur eller innan gård», dock må ordinarie gästgivare hava något till sina gäster, såframt samma vin är åmetals köpt på källaren, må ock något till borgarna halvåmetals försäljas. Själv blev han fri från all stadstunga undantagandes kronans rättighet såsom tull och accis. Han giver till staden 60 rdr.

Trots de förmåner, som sålunda källarmästaren på den tiden åtnjöt, så ville likväl affärerna inte gå något vidare bra. När således Swensson 1655 24/7 inför rätten åtspordes, om han längre ville behålla stadskällaren, så svarade han bestämt nej. Skulle han behålla vinkällaren, skulle också hyran nedsättas från 60 till 20 rdr. Han är, säger han, icke ens i stånd att ersätta förlidne års hyra, förrän han får tillskott därtill av de, som försålt vin, trots att han är den ende, som har rätt att handla därmed. Han ville därför, att några personer, av vilka han nämner *Oluff Christophersson* och *Olof Eloffsson* och flere, skulle tillskjuta, vad som brast

¹ I ett odaterat brev skriver *Lars Ingemarsson* följande: »Eftersom i andre städer tjänligt och brukligt är, att där blir förordnat och upprättat en vinkällare och en man däröver, som källaren med allehanda slags drycker skall försörja och för alla andra försälja, såsom ock här bredvid uppehålla staden och andra med allehanda spiseri. Så medan ock jag är en skattedragare till staden och har lust och lägenhet denne förberörde handel att driva; därför är min underdånige begäran att eders nåde och härlighet täcktes bebrevna mig samma handel att driva». (Städernas acta, R. A.)

i hyran. Han avslag rättens erbjudande att få hyran sänkt till 50 rdr utan sade källaren »medh tacksäjelser ifrån sigh». Sist överlades, att borgmästare Pedersson skulle behålla källaren i år för 50 rdr med försäljningsförbud för andra; »doch må Borgerskapett något hafwa till sitt och sine gästers behoff, men med den Exception, att der theras gäster effter måltijdh willie sigh lustige giöra och wijn dricka, skola dhe thet på kiellaren hempta».

1657 visar det sig, att borgmästare Pedersson endast varit till namnet arrendator av vinkällaren, och att dess verklige handhavare var Torkel Swensson. Att emellan två sådana personer sämjan icke skulle bliwa långvarig, är givet. Swensson ville räkna mindre antal kannor på halvåmen än Pedersson, vilken senare fick rätt. Denna lilla i och för sig så obetydliga tvist har här upptagits på grund därav, att det i samma protokoll står omtalat, att Swensson förutom den halva dalern per halvåmen även hade rättighet att för egen räkning på källaren sälja öl, bröd, brännvin och tobak.

1659 blev Anders Månsson i stället för Swensson föreståndare, därtill kallad av hela rätten. Därjämte antages såsom vintappare Könich Jordansson, men han får icke tillstånd att sälja öl å stadskällaren¹.

Torkel Swensson gav sig dock icke så lätt. 1660 sökte han åter komma i besittning av källaren. Borgmästare och råd, varmed givetvis här förstås Salomon Pedersson, uppvakta då landshövding Soop med en skrivelse, vars innehåll med säkerhet flutit ur Pederssons penna eller efter hans diktamen: »Denne orolige och staden onyttige Inhyseeman, har tilförene haft kiällaren, den illa förestådt som ock Taxan till staden illa bestådt. Han blef nemligen skyldig 100 dr och mer, som staden efterskiänkt. Nödgades då tillsätta en rådman att handhafva kiällaren, hwilcket denne nu ock ärligt gjordt några år. Denne rådman sitter ock för häst och gäst, har 7 barn och sine ålderstigne föräldrar att försörja.» Anhålles, att Swenssons anhållan måtte avslås.

Många försök gjordes av staden att erhålla lättnader å vinkostnaderna. Så försökte borgmästare och råd vid 1660 års riksdag att bli kvitt såväl accis som tullavgift. I ena fallet lyckades de, nämligen i resolution av 1660 13/3: Enär staden äger ringa medel men ändå vill underhålla en stadskällare för de främmandes och de resandes skull, på grund varav de anhållit om tullfrihet på några drycker, så beslutar K. Maj:t att bevilja frihet för *tapperisaccisen* för de drycker, som på berörde källare tappas under två år. Någon tullfrihet kan K. Maj:t av vissa skäl dock ej tillåta. Vid riksdagen 1672 framställde staden förnyad anhållan om befrielse från stora sjötullen å ett visst parti vin, vilket dock avslogs på grund av de svåra tiderna.

Vid rådstugan 1662 25/1 läses det märkliga, att sedan Månsson genom samt-

¹ En Kiönig Joensson (antagligen samme man) blev vintappare 1655 för borgmästare Pedersson.

Stadens näringar

liga borgmästares och råds vota 1659 12/10 förordnats till föreståndare, blev detta av landshövding Leijonhufwud konfirmerat genom brev 1660 1/9. Det märkliga härvidlag är, att landshövdingen ingriper vid tillsättandet av en sådan befattning, men antagligen var åtgärden av rent ekonomisk art, då med källaromsättningen voro förenade såväl accis som införseltull, vilka medel båda gingo till kronan. Vid sammanträdet blev Månsson omvald.

Två år senare upphävde landshövdingen källarprivilegierna och förklarade, att det stod fritt för »hwariom och enom att sällia win».

Sedan följa täta ombyten av källareföreståndare. 1665 är Torkel Swensson. 1666, Könich Jordansson mot 100 dr kmt, 1667 Johan Gustafsson Karlström¹. 1668 densamme mot årligen 100 dr kmt, 1669 Nils Månsson första halvåret och Torkel Swensson det andra, 1670—73 Torkel Swensson² för 50 dr kmt. En kanna spanskt vin kostade då 5 1/2 dr kmt och en kanna franskt 11 marker kmt eller 2 2/3 dr kmt. På valborgsmässorådstugan 1673 6/5 uppdrogs åt Jöns Oluffson Plan att på ett år (vilket förlängdes till 1687, då han begärde avsked) hålla källaren med oförfalskat vin mot 100 dr kmt i arvode. Under denna långa tid fick han (1682) landshövdingens bekräftelse på att ingen »oturberadt» finge behålla vinkällaren, så länge som han kan tillhandahålla gott vin. För att få kontroll däröver skulle han, då nytt vin anlände, detta för rätten anmäla, så att det där kunde prövas. Påföljande år blev Plan föremål för anmärkningar. Han tituleras inför rätten för »vinskänk» och tillsäges att, därest han fördristar sig att icke hålla vinkällaren med gott vin, så skulle han till nyåret få gå från källaren. Det tyckes likväl bliva allt sämre och sämre för Jöns Oluffson. När landshövdingen är här 1685, anhölls att Oluffson skulle behållas vid källaren. Detta bifölls, därest han höll rent, oförfalskat vin. Eljest ägde landshövdingen tillsätta, vem han ville. Oluffson måtte icke hava varit den man, som kunde försvara de rättigheter, vilka blivit honom tillförsäkrade i hans yrke, som helt naturligt på grund av god vinst och stor efterfrågan olagligt bedrevs av en mängd borgare. Här och var i domböckerna ser man bevis härpå, såsom till exempel 1680, då den blivande hammarpatronen och rådmannen Torbern Nildman står inför rätta av denna orsak. 1686 måste han vända sig till landshövdingen med anhållan om hans hjälp att bliva fri från denna olagliga konkurrens.

Efter Jöns Oluffson Plans avsked hade Olof Stigman hand om källaren sista halvåret.

I november s. å. fattas ett angående vinkällaren ganska viktigt beslut. Den skulle nämligen tillbyggas med en våning eller såsom det läses »en byggning över honom opsettias, vilken utij vackra Camrar skohle afdeelas», varefter en vecka

¹ Son till Gustaf Börjesson och adlad Karlström. Uddeholmsverkens grundläggare.

² Död 1680 före 19/4, då Karin Torstensdotter och hennes sal. man Torkel Swenssons testamente stadfästes.

Karlstads stads historia

senare man överenskom, att övre våningen å stadens källare skulle efter utritningen bebyggas¹. Rådman Erik Lind blev dess innehavare, enär han på ett mycket förtjänstfullt sätt utverkat källarfrihet åt staden (resolutionen härpå är dat. 1687 27/6, vari meddelas, att staden får från införseltullen å vin och främmande drycker avdraga 204 rdr 25 öre smt)². Redan 1689 uppsade emellertid rådman Lind vinkällaren, och s. å. 9/11 bifölls en från vindhandlaren i Göteborg Johan Bocho (= Buchau) gjord framställning att få tillhandla sig stadskällarearrendet för 6 halvåmar spanskt vin, vilket rätten, eftersom det var så långt lidet på året, biföll. När Bocho avgick, finns ingen anteckning om, men 1698 24/10 uppvisar rådmannen Johan Tholerus landshövdingens resolution, att, som han furnerar källaren med goda drycker, så får han förbliva vid densamma.

Efter Tholerus' död 1701 kom vinskänken Johan Baptista hit. Denne var från Stockholm och hade de första åren tydligen såsom katolsk trosbekännare blivit bojkottad, så att vinaffären gått synnerligen dåligt. Saken hade anmälts för K. Maj:t, med meddelande om, att B. nu lämnat den papistiska läran, och erhöill han, för den lidna skadan att i minut och gross få sälja viner vid frimarknaderna i Västerås, Örebro, Kristinehamn och Karlstad. Han erlägger för år 1705 källarfriheten, som nu sjunkit till 176: 28 dr smt.

Sedan de båda kamrarna över stadskällaren 1709 blivit magasin, synes detta hava menligt inverkat på vinrörelsen. Baptistas namn är några år försvunnet, och 1710 gör magistraten förfrågan hos Sara Lagerbohm, om hon ville behålla stadskällaren, eftersom sonen Jonas Bergius en vecka förut (12/2 uppsagt densamma, vilket hon ville. Det blev dock en dålig affär, särskilt på grund av minskning av lokalerna, och redan 1711 anhåller hon genom en son i ett annat gifte, Erich Tholerus, om en del återbetalningar för magasinslokalen och »stugun wedh Torget». I denna obehagliga sak vänder sig magistraten åter till Baptista med förfrågan, om han vill betala stadens källarfrihet. Denne hade tydligen hunnit med att på ett indräktigt sätt begagna sig av de stora fördelar, som starkvarors försäljande under marknaderna medförde, så att han nu antagligen var rika karlen. Han svarade omedelbart ja, och på så vis var läget räddat men tyvärr icke på någon längre tid, ty Johan Baptista tog sig det orådet före att lägga sig ned och dö (enligt protokoll av 1712 7/2). Änkan hade fått landshövdingens tillstånd att utminutera vin under marknaderna men endast i Karlstad och Kristinehamn för denna gången³.

¹ Denna synes hava blivit färdig 1688, enär myndigheterna den 24 mars beslutar, att källarhyran årligen skall ökas till 150 dr kmt.

² Denna källarfrihet skulle enligt kommerskollegiets skrivelse av 1689 1/6 proportioneras efter den bevillning, som städerna åtagit sig. Kristinehamn hade sålunda fått lindring i sin bevillning, varför dess tullfrihet nedsattes från 156: 12 till 148: 30. Under 1700-talet utgjorde källarfriheten i Karlstad konstant 174 dr 28 ö. smt.

³ Bapstista efterlämnade icke blott en änka, madame Christina Backenau, utan även en dotter, som var gift med herr Julius Mattiæ.

Stadens näringar

Detta privilegium blev upphovet till en tvist emellan madame Lagerbohm och Baptistas änka. Den förstnämnda klagar genom sonen Erich Tholerus över att madame Baptista är hitkommen till marknad för att sälja vin, och anhåller han, att detta måste förbjudas, eftersom hans moders näring därigenom blir mycket lidande. Då landshövdingens resolution om madame Baptistas rättigheter till vinförsäljande icke kunde negligeras, uppsade madame Lagerbohm vinkällaren men anbefalldes av rätten att tills vidare furnera den med erforderliga viner, eftersom uppsägningen kom så plötsligt.

Det var tydligt, att stadskällaren under dessa år legat betänkligt uti lägervall. Den icke regelbundet inbetalade källarfriheten, vilken räknades såsom en fast årlig inkomst för staden på nära 200 dr smt (från och med 1719 176: 28), och var anslagen till ämbetsmannens (borgmästarens) löner, kunde icke försäljas, varigenom stadens ekonomi försämrades.

Krigskommissarien Jonas Bergius åtog sig slutligen 1714 i februari det som affär betraktat synnerligen vågsamma företaget efter att ett år varit sin moder därmed behjälplig¹. Stadens innevånare blevo strängeligen förbjudna både att hava vin i sitt hus och att sådant minutvis försälja, d. v. s. i ankare, halvankare, kannor, stop och halvstop. Bergius' åtagande av källaren bestod likväl endast uti att svara för hyras och skatters ordentliga erläggande samt för inbetalning av källarfriheten. Som källarmästare nämnes i ett samtida protokoll en (tysk?) man vid namn Frantzwei².

Slutligen kan nämnas, att 1718 Bergius ännu är kvar. Då blev det kontrakt underskrivet, som avtalades på en tid av tre år eller till 1721. Bergius blev således stadens äldre vinkällares sista arrendator.

Bakare, Bageri och bakugnspengar.

Liksom andra näringsgrenar hade bakningen också en gång varit fri, så att var och en ägt att utan avgift baka till husbehov, men då även härvidlag underlev vid acciseringen förekom, så måste denna näring, särskilt då den förekom såsom förvärvsgren, av myndigheterna ordnas. Sålunda blevo av magistraten särskilda bakareämbetsmän tillsatta, vilka hade den uteslutande rätten att hålla bröd till salu. Denna bestämmelse var en av de allra svåraste att upprätthålla.

¹ Bland handlingarna i samlingen »Städernas acta» (R. A.) kan man inhämta följande: Efter tal om källarens lägervall berättas nu (1713 29/12), att den ej blott undergått restaurering utan även är försedd med goda viner genom kommissarie Bergius. Man har därtill från Stockholm fått en utmärkt kyparegesäll, som genom gifte kan göras behållen för staden. Anhålles nu, att landshövdingen ville hålla främmande vinhandlare borta från staden och därtill giva Bergius tillstånd att besöka Kristinehamn, eftersom här i Karlstad ej allt vin kan konsumeras, och vore detta ett omöjliggörande av källarens upprätthållande, ej blott till stadens utan ock till landets skada.

² Vinuppköparen Frantzwei erhöi burskap 1720 5/12, »enär han alltsedan sin hitkomst wist prof af ett redbart och wackert lefwerne».

Den var helt enkelt omöjlig att genomföra och detta av helt naturliga skäl. Det var den naturligaste utvägen för en husmoder, som plötsligt stod ensam med en talrik minderårig barnaskara omkring sig, att tillgripa detta medel för att hålla svälten från hemmets dörr. Och medlidandet självt tvang rättvisans skipare att se genom fingrarna med dylika förseelser och t. o. m. giva strävsamheten den lönen, att utan vidare åtgärder lämna tillstånd till fortsatt brödbakning, då kanhända medlen uti fattigkassan icke räckte till hjälp härifrån.

Redan i den första punkten i den för bakare utfärdade instruktionen läses också, att böterna för olagligt bakande uppgingo till 10 dr. Brödet skulle säljas i därför avsedda bodar. Om krita blandades i brödet, fick man böta 100 m.

Bakugnspenningarna pressade folket hårt och bestämdes efter vissa förmögenhetstaxor. En förmögen man, som mycket hushåll haver, och som låter bruka vetebröd, skulle betala 6 dr. En fattig man, som ringare hushåll har: 1: 16. Om någon köper bröd hela året hos bakare, skall det angivas på acciskammaren, och lika väl till »vederkänzlö» skall han månatligen erlägga 2 öre. Dessutom skall borgerskapet i städerna härefter årligen taxeras efter förmögenheten från 6 dr till 6 m., de utfattige till 3 m. men ej ringare (enligt 1658 års bestämmelse). Åren 1672 och 1687 fastställdes nya bakugnspengar i samtliga städer¹. För Karlstad hade de följande utseende, varvid 1687 års taxa är angiven inom parentes: superintendenten 6 dr (7: 16), kyrkoherden 3 dr (3: 24), lektorer och rektorer 2 dr (2: 16), kaplaner, hörare, klockare och andre betjante 1 dr (1: 8), kronobetjante av högre »värde» 1: 16 (1: 28), d:o av ringare 1 dr (1: 8), borgmästare 3 dr (3: 24), rådmän 1: 16 (1: 28), grosshandlare och rådmän, som handel driva, 1: 16 (2: 16), förmögen borgare 3 dr (3: 24), d:o hantverkare 1: 16 (1: 28), ringare hantverkare och borgare 1: 16 (1: 28), fattige borgare 24 ö. (30 ö.), utfattige, som hava bakugn 8 ö. (10 ö.), utfattige ingenting, skottmän, som arbeta på landet och inga mantalspengar underkastade äro, 24 ö. (30 ö.). Dessa taxeringar verkställdes av tullinspektoren (1683 3/7 av insp. Hindr. Engelbrecht och 1695 av borgmästare

¹ Kungl. Maj:ts senare resolution härå är utfärdad 1686 22/2 och lyder:

Städerna anhålla i underdånighet om att vid taxeringen av bakugnspenningarna varje enskild persons förmögenhet och villkor måtte komma i mera noggrant betraktande, än vad fallet varit, så att den, som har ringare inkomster, inte må taxeras lika högt som den, som vida övergår honom därutinnan.

K. Maj:ts vilja är alltså, att borgerskapet måtte närmare andraga, varuti den förmente olikheten består ibland dem, som äro av det borgerliga ståndet. Ty den taxa, som K. Maj:t bestämt angående bakugnspenningarnas erläggande, förmenas vara inrättad efter vars och ens villkor. Men om någon tvistighet kunde infalla »vid taxans rätte applikation», så är frågan, huruvida den ene eller den andre av borgerskapet må skattas för fattig eller förmögen, ringa eller förnäm. För att borgerskapet ej skall ha orsak att besvära sig, är K. Maj:ts nådiga vilja, att då taxeringarna av vederbörande ske i följd av däröver gjorda förordning, så skola borgmästare och råd hava lika votum med accisbetjänterna i deras taxering, som äro av borgarståndet; om de ej kunna förena sig, må de andraga hos guvernören eller landshövdingen deras skäl, som skall erkundiga sig om den personens villkor, om vilkens taxering tvistas, och sedan till K. Maj:ts kammarkollegium giva sitt betänkande, som däröver skall »forderligast decidera».

Stadens näringar

och råd samt tulltjänstemän Engelbrecht och Daniel Gillberg). 1690 verkställdes taxeringen av Engelbrecht i hela rådets närvaro.

Bakarnas antal var mellan 2 och 6. När bageribygnaden kom till, är lika okänt som när ölbryggeriet fick sin gård. 1687 30/7 mottog likväl kapten Spak bageriet, vilket möjligen kan visa på, att en bageribygnad då var uppförd. En, som inte trodde mycket på att reglerna för bagerirörelsen och ölförsäljningen i småstäder följdes, var landshövdingen enligt ett uttalande, som han gjorde 1688, vilket år ingen anmälde sig vilja övertaga bageriet. 1689 övertogs det tillfälligt av Ingemar Bohm »till landshövdingens ankomst». Han måtte därvidlag hava övertalats att kvarstå, då han nämnes även året därpå. Sedan synes bagerirörelsen ha kommit ur sina gängor, enär 1692 19/12 Johan Håkansson och Olof Bjur, som åtagit sig bageriet här i staden, besvara sig över att några borgare baka utan lov och dem till förfång, ehuru de av accisrätten äro taxerade för sin hantering. Ärendet remitterades till kämnärsrätten.

Tullinsp. Engelbrecht uppläste 1696 3/10 K. Maj:ts förordning om bageriets inrättande i var stad med påstående, att bakare skulle tillsättas, vilket emellertid Karlstads borgerskap ej kunde åtaga sig för fattigdomens skull. Engelbrecht befallde då tullbetjante och besökare att hålla ett vakande öga på om någon bakar och säljer bröd. I så fall skulle brödet konfiskeras och givas åt de fattige.

1698 3/6 åtog sig borgaren i staden Anders Nilsson bageriet och erlade härför en avgift av 6 dr smt.

Så kommo de hårda åren, som kännetecknade 1690-talets slut. Gräs och örter pinades till strå av den brännheta solen, som kom brunnar och smärre vattendrag att sina, kreaturen att törsta ihjäl och människorna att dö massvis av de landet runt rasande febrarna. Under sådana förhållanden är det ej underligt, att, då krig och örlig från 1700 under tjugo års tid rasade, förvirringen skulle stegras inom alla områden. I Karlstad fick man gå tillbaka till de av många i minnet bevarade svåra arrendeåren av lilla tullen och accisen, en omständighet, som nog bidrog till ovilja att åtaga sig näringsämbeten. Fåfängt frågas av tullarrendatorerna, om icke någon ville *åtaga sig* bageriet, men ingen var därtill villig, trots hot att tillsätta bakare med eller mot deras vilja. 1709 började svårigheterna ytterligare att stegras, då kriget med Danmark utbröt. Bageriet synes fortfarande stå tomt, »varför i vidrigt fall bakare måste införskivas» från annat håll, och när 1717 ställningen var densamma, beslöts skrivas efter en »beskedelig man». Vad som de sista åren passerade, är att anse såsom yttringar av innevånarnes arma tillstånd och misströstan, och vartill den orsaken visade sig vara kraftigt bidragande att befolkningen ideligen år efter år tvingades att inom så gott som varje hushåll till bröd förbaka åt armén all den här samlade kronospannmålen.

Skråväsen.

Skråväsendet har gamla anor, och man läser med stort intresse om, huru ur denna klass utgått mästare, som för alla tider skapat sig både vördnad och beundran. Här hemma i Sverige hade ju en hantverkare inte samma möjlighet som uti medeltidens stora kulturstater. Här rådde mörkret och kölden, som alljämt visar sin oerhörda förmåga att döda konstnärsgnistan. I all sin blygsamhet fyllde dock även de för samhället sin uppgift.

Hertig Karl sökte på alla områden att, så långt i hans förmåga stod, gynna städernas uppkomst och utveckling. Härifrån skulle enligt hans förmenande initiativet till all verksamhet utgå och allt växa till i styrka. Han var således böjd för att bortse från landsbygdens behov av hantverkare och till städerna samla allt, vad därav fanns. Tillstånd skulle dock åt landet lämnas att driva hantverkeriyrket, men endast en mil från staden. Närmare bestämmelser härom finnas i privilegiebrevets 11. punkt, där det heter, att ingen stadens borgare får i sitt hus hålla skomakare, skraddare eller någon annan »giärningsman» från landsbygden, utan få de allenast gästas av ämbetsmän. Vidare få dessa hantverkare utom staden ej avyttra sina verk till stadens medborgare, varöver magistraten skall hålla noga uppsikt. Detta brev är daterat Nyköping 1583 16/2. Att sådana bestämmelser icke skulle verka livgivande och befruktande på yrkenas och yrkesskicklighetens allmännare spridande och utövande, ligger nu i öppen dager.

Skråämbetsmännen äro för varje stad lika gamla som stadens privilegier, men för Karlstad liksom för andra städer av äldre data är tillgången på upplysande handlingar så liten, att man har svårt att ens nämna längder på de olika yrkenas innehavare. Vad man i det hänseendet kan åstadkomma, är följande:

1585: Guldsmeder: Mauritz, som var rådman, samt Petter, båda med tillnamnet Gulsmidh. Bland rådmännen hava vi vidare: skomakare Anders samt Olof och Hans Skraddare. Därjämte äro i mantalsregistret upptagna ytterligare två skraddare. Smeder: Zacharias Smedh och backare (ovisst, om härmed menas bökare eller bagare) och slutligen Nils Koperslare (kopparslagare).

Naturligtvis äro dessa »skråämbetsmän» otillräckliga för en stad, som är under uppbyggande, men bland äldre tiders händiga värmlänningar kunde man, vilket också framgår av hertig Karls räkenskaper, använda sig av folk var som helst från provinsen, som tillfälligt inkallades för att hjälpa till vid allehanda hantverk, såsom exempelvis husbygge, taktäckning, murerarbeten, hägn och gårdsgårdars uppförande m. m.

1610 har tillkommit dessutom Arwuidh Gulsmidh samt Nils Gulsmidh, Isack och Nils Glasmästare, Carol Låssmedh, Joen och Håkan Skomakare samt Swen Skraddare och Nils Trädgårdsmästare samt slutligen Erich Skinnare (= garvare) och Oluff Fiskiare. Av dessa äro samtliga 1585 nämnda hantverkare döda eller utflyttade.

Stadens näringar

1615 äro närmast förut nämnda guldsmeder kvar. Dessa voro 1608 rådmän. Nyttillkommen är Måns Guldsmedh. Denne är 1618 antecknad såsom husfattig och oförmögen till arbete.

Måns, Matz och Herligh Skräddare hava efterträtt Swen.

Enar Smedh och Nils Skomakare.

Såsom husfattiga äro detta år upptagna Erich Skinnare, Pehr Fiskare samt Anders Slathare (slaktare), vilka sistnämnde samtliga för all »skotzmål och eftertaal her ahnteknade, doch ij all wnderdågheet förmode niute frijheet, alldenstund de hafue most flij ifrån hws och hem för fienden och af summan uteslutne». Dessa senare äro således hitflyttade från Nylöse, vilket av Gustav Adolf brändes 1613.

Någon eds avläggande i och för fullgörandet av de borgerliga skyldigheterna eller någon för dem utarbetad instruktion har uti stadens handlingar icke kunnat påträffas, utan härleder sig efterföljande års bestämmelser efter den av Gustaf Adolf år 1619 utarbetade stadslagen.

Det är märkligt, att en sådan framsynt man som Gustav Adolf ej insett, att han genom att åtminstone i viss mån giva hantverkets utövare större frihet, därigenom också skulle lämna dem större möjligheter till utveckling. Tvärtom drev han sin faders grundsats ännu längre genom bestämmelsen, att inga gångande ämbetsmän skulle lidas i landet, utan de skulle draga in till staden för att där vinna burskap. Detta var ju riktat emot landsbygdens och icke emot städernas hantverkare, men förordningen torde förvisso icke haft något gott med sig, då man icke kan fatta den på annat sätt, än att den endast bidrog till att öka klyftan emellan städer och landsbygd, vilka förra därigenom fingo en viss inspektionsrätt i detta hänseende över bönderna. De fingo till och med rättighet att indela provinsen i särskilda intresseområden för sin egen verksamhet.

En viss lättnad kunde ju beredas, nämligen att magistraten efter skrånas hörande kunde tillsätta s. k. gärningsmän, vilka mot betalning till staden berättigades att utöva olika yrken inom vissa områden. Alla andra på landsbygden verkande hantverksmän kallades för bönhasar och kunde för sitt olovliga utövande av yrket stämmas och pliktfällas av magistraten.

Gärningsmännen voro föremål för en noggrann uppsikt från stadens sida, såsom då landshövding Langman vid beivrande av en rådstuga 1649 ^{23/11} ombads av borgerskapet att inmana alla hantverkare på landet till staden. Han tillmötesgick framställningen på så sätt, att order till länsmännen utgick att de ej skulle tåla andra än de från staden utsända. För att få ordnade förhållanden i detta hänseende frågar 1670 ^{14/5} landshövding Leijonhufwud »efter skotpengarna», d. v. s. den avgift, som av hantverkare på landet inbetalades till stadskassan, och på grund varav gärningsmännen även kallas »skottmän». Härtill svarade rådmän Nils Månsson, att han ej förde någon längd på dem. Landshövdingen meddelade då, att ingen uppbördsman bör göra räkning på skottmännen,

förrän han genom vederbörande befallningsman finge uppgifter från varje härad, grundade på länsmännens dit inlämnade rapporter. Vad skottet eller avgiften till staden beträffar, betalade t. ex. 1654 skräddaren i Gillberga Olof Algotsson 2 rdr årligen, skräddare Anders Linnartsson samma summa för att fritt få arbeta i Fågelviks, Töcksmarks, Holmedals socknar. 1676 5/7 har Daniel Andersson sedan 1672 enligt skomakareämbetets medgivande varit häradsskomakare i Jösse. Han anhåller nu om rättens tillstånd att få hava två skomakaredrängar till medhjälpare. Detta beviljades honom, och skulle han mot erläggande av 4 rdr smt i fastingen få tillstånd därtill.

Om stadens hantverkare känner man icke mycket åtminstone ej före 1649, intill vilken tid endast kämnärsrättsprotokollen äro bevarade. Man kan ju fortfarande att genomgå kvarntulls-, mantals- och tiondelängder för att på så sätt erhålla namnen på den tidens hantverkare, vilket dock endast och kanske uti ringa mån skulle tjäna den rent biografiska forskningen, men allt för mycket skulle tynga den historiska framställningen. Så långt hade man likväl icke kommit, att några skrän voro här inrättade, då landshövdingen i slutet av år 1649 förfrågar sig härom.¹

Vid 1664 års riksdag begärde staden för sina hantverkare inrättande av skrän, och meddelades då i K. Maj:ts resolution av den 1 september s. å., att regeringen för att tillmötesgå stadens begäran överlämnat handlingarna i ärendet till kommerskollegiet. Vilka skrän härmed avses, kan icke avgöras, lika litet som år och data för deras tillkomst. 1667 10/6 tillsades, att Märten Larsson Blix skulle söka förlikning med guldsmedsämberet, om han ville bruka sitt ämbete härstädes. Sadelmakeriskräet synes också hava genom kommerskollegiets brev upprättats denna tid. Även detta brev har förkommit, men i rådhusprotokollet för 1665 29/5 finnes härpå följande antydan:

»Ther näst förendtes sadelmakarne Thomas Matern, Johan Thorstensson och Johan Welamsson om Embete sålunda att Johan Welamsson giffwer 8 rdr till Embetet, och ährkiendes för en mästare; (d. v. s.) then som får haffua mester-swener och läropojkar, med sådana förordh (= förbehåll), att ther thetta och beståss (godkännes) i Stockholms skrå, så ware the förplicktade till att leffwerera the 8 rdr tillbaka»².

Att skomakareämbetet ånyo(?) instiftades 1669, synes man kunna sluta sig till av deras sigill, där nämnda år står angivet. Men att döma av ett protokoll för 1665 6/5 är det av tidigare datum. Då hade nämligen en skomakare, Lorentz Erichsson, instämts av en person vid namn Jacob Mattzson, som förut varit hans

¹ När landshövding Soop fem år senare var här, proponerade han »att Handtwärcken må uprättas», och tyder detta på att ingen förändring skett efter Langmans påpekanden.

² Detta skrå synes hava upplösts antagligen på grund därav, att yrket icke bar tre mästare, men erhöll 10 sadelmakare och remsmidare genom kommerskollegiets brev av 1719 15/6 tillstånd att bilda ett nytt skrå.

Stadens näringar.

lärpojke, därför att mästaren slagit honom blå på armarna, då han ej velat göra något utearbete utan stanna på verkstaden. Dömdes böta 12 mark., men »huad som tiensten angår remitteras till Embetet».

Ar 1669 är även ämbete för smederna tillkommet. Då klagar nämligen smedsåldermannen Bryngel Halfwardsson över att hans lärpojke varit borta från verkstaden i tre dagar. Av de lagstadgade tre åren hade endast tre månader gått till ända. Pojken vidgick, att han gått bort men sade sig därtill ha varit tvungen, »för det han swält för myckit och hadhe inga kläder på sigh».

Vid samma tidpunkt är också skraddareämbetet instituerat, om ej förr, ehuru någon ålderman för detta skrå ej finns antecknad förrän 1673 18/3, då Nils Persson Holm svär sin åldermansed, varjämte sämskmakareämbetet inrättades 1708.

Landshövdingens befallning, att skrán skola här som annorstädes inrättas, synes likväl hava åstadkommit införskrivandet av timmermän och åldermans tillsättande¹. Ar 1669 utfärdade K. Maj:t sin »Allgemene ordningh och skrå för handtwärckare i Sverige och Finlandh». Däri äro bestämmelser avfattade, som fullkomligt ange, huru ett gille eller skrå skall inrättas, dess skyldigheter, rättigheter, utbildning av gesäller och lärpojkar m. m. Ett skrå skulle således icke kunna inrättas, förrän dess utövare i staden voro minst tre, av vilka en av borgmästare och råd utsågs till ålderman, och de övriga voro bisittare. Protokollen skulle föras eller förhandlingarna ledas av en av rättens ledamöter.

Då hantverket inom sig inneslöt så mycket av betydelse icke endast för yrkesskickligheten utan även för uppfostran, bibringande av kunskaper m. m., så har det av mig ansetts vara det rättaste sättet för återgivande av en hel bild från Karlstads hantverksliv i äldre tider att framlocka bild för bild och låta den tala för sig själv. Man bildar sig själv därigenom bättre och lättare ett intryck, fritt från alla inflytelser utom sin egen.

1649 26/9. Först proponerades om ett brokar, som måste byggas innan vintern, sedan att tunnbindare och snickare måste hitförskaffas, att icke någon brist på sådana hantverksmän får påträffas.

1649 17/11. Proponerade först välborne landshövdingen att här så väl som i andra städer skrå måste upprättas.

1649 19/11. Glasmästare Anders Elliasson avlade borgareden, och lovades, att utan hans tillåtelse ingen annan av hans yrke skulle få bänka sig i staden.

¹ Ehuru som nämnts intet som helst meddelande påträffats angående skrå, skulle det vara synnerligen märkvärdigt, om ej redan 1630 de så talrikt representerade skomakeri-, skradderi- och smedsämbetena sammanslutit sig till skrå. Skulle detta likväl icke vara fallet, berodde det kanske på att staden själv icke ansåg sig hava någon nytta av skrans inrättande på grund av bl. a. de täta flyttningarna.

Från 1632 års dombok 10/10 har man uppgift på, huru enkelt men värdigt i dessa äldre tider det gick till vid burskaps erhållande: »Tå räckte Erich Swensson guldsmidh Befallningzmannen och Borgmästaren handen, att han wille i Carlstadh winna Burskap och dhær bruka sitt arbete».

Karlstads stads historia

1649 23/11. Rätten fann nödvändigt att skriva efter en god tegelslagare från Vänersborg eller annan ort.

1650 7/8. Nyantagne fällberedaren Hans Keijser anhöll, att rätten måtte på fjorton dagars tid underhålla honom av stadens medel, till dess han fått i ordning någon verkstadsplats, vilket rätten beviljade.

1651 22/2. Anders Månsson begärde av rätten, att M:r Uddo, bokbindare i Västerås, måtte årligen bekomma den boden, som är näst hörnboden på stadstomten fram till torget, för vilken denne årligen vill giva 8 rdr antingen han kommer eller ej. Beviljades, att han allenast skall giva, vad någon annan bjuder.

Arendt Froms hustru Catharina kärade 1651 3/3 till skraddare Oluff Östensson, att hon kommit överens med honom, att hennes son skulle gå i skraddareämbete i fyra års tid, och därpå givit honom 4 rdr in specie. Nu föregiver hon, att hennes son blivit nödsakad att lämna sin tjänst på grund av svält och av dålig behandling över huvud. Oluff Östensson svarar, att pojken olovliga spelande, svärmande och drickande nödsakat honom att gripa till riset. Av denna orsak, flydde pojken, när han såg sin mästare vilja straffa sådant.

Sadelmakare omnämnes 28/6 1651.

Gamlegårds Oluff begärde 1652 3/2 bördsbrev åt sin son, enär han skulle sända honom till främmande orter att lära sadelmakareyrket.

Måns glasmästare blev 1652 13/3 avsagd från sitt förmansämbete för sin ålderdoms skull.

Arfwid Olsson i Sannebäcken blev stadens timmerman 1652 30/10.

En skomakare Swen Nilsson fick 1652 17/11 burskap; han var född i Lidköping.

Glasmästare Anders Eliässon gjorde 1653 22/2 besvär, att en främmande glasmästare Erich Nilsson skulle vara honom till hinder i hans ämbete.

1653 12/9. Lars Simonsson lovade att sätta sin son Petter Larsson till Bertil Larsson att lära av honom stensätta.

1653 12/9. En förfaren medicus skulle till staden förskaffas, dessutom skulle flera snickare samt en god bökare, spiksmed och stensättare efterskickas, och lovade landshövdingen, att en medikus från Åmål allenast till prov hit förskaffas skulle.

1655 4/4 bestämdes, att torget skulle fyllas, höjas och stensättas, och att stensättare från Göteborg skulle efterskrivas.

1655 6/10 klagar fällberedare Hans Keijser över, att han ej får några bockhudar och säger, att om härvidlag ej blir ändring, måste han nedsätta sig på en annan plats, där hans ämbete bättre kan handhavas. Härtill äro köpmännen skulden, som uppköpa hudar och sända dem oberedda till Kristinehamn. 7/10 beslutar rätten, att, enär staden ej kan vara utan fällberedare, så skola alla bockhudar, som såväl av främmande som av innevånarne uppköpas, lämnas till att

Stadens näringar

av vår fällberedare och karduanismakare beredas (det synes sålunda ha funnits en sådan ämbetsman).

1655 3/11 proponerade landshövdingen om handeln här i staden, vilken faller andra städer till nytta. Därjämte måste hantverk upprättas i staden, och bruken bliva hållna vid makt. Rätten besvärade sig ock över att bönderna tagit sig före att uppköpa stora hopar av oxar och försälja dem på andra ställen, staden och bruken till stort förfång.

1656 6/3 klagade bälgmakare Johan Horn över att en annan bälgmakare från Askersund gjort intrång i hans ämbete, varför han såg sig nödgad lämna staden. Lovade rätten, att han skulle fredas, så att ingen intrång gör.

På förslag av landshövdingen 1657 31/3 hitflyttar en smed, som kan laga pistoler och musköter. Han är eljest hovslagare.

1657 4/5 skrevs till Erich Oluffsson i Arboga, att han skulle hitförskaffa en plåt- och spiksmed, en »wantemakare» och en pistolsmed.

1660 11/10. Lorentz Erichsson, född i Västerås, hade lärt sko- och stövelmakare-samt logarvareämbetet i Stockholm. Anhöll nu att få slå sig ned här. Och som staden i detta ämbete var nödtorftigt försedd, gavs tillstånd och tre års frihet från onera.

1663 31/7. Guldsmeden, ärlige och konstrike Erik Larsson Lind framsteg för rätten och gav till känna, hurusom Anders Persson i Gaperhuset kommit till honom med sin son Daniel Andersson med begäran, att han skulle taga honom under guldsmedsämбетet. Lind ville först ej på några villkor taga emot pojken, emedan denne varken kunde skriva eller läsa, men så småningom lät han sig övertalas, därför att han stod i mycket gott vänskapsförhållande till Anders Persson, och överenskom med fadern, att han skulle på sju års tid lära hans son guldsmedsyrket samt läsa och skriva. Persson skulle i gengäld hålla honom med kläder och årligen giva Lind tre tunnor malt. Men som Anders Persson ville ha överenskommelsen skriftlig, så slöto de ett kontrakt av följande innehåll. Daniel Andersson skulle stanna hos Erik Lind i 7 års tid, och fadern skulle försörja honom med kläder i 6 år och därtill giva Erik Lind 30 rdr. Däremot förpliktade sig Erik Lind, att när de 7 åren voro förlupna, skulle han fritt bliva gesäll i ämbetet, jämväl det sista året lära honom att läsa och skriva i bok och detta år själv hålla honom med kläder, såsom själva kontraktet, daterat Karlstad 1660 6/5 med mera utvisar. Så oavsett han nu uti 31/2 år hade använt all möjlig flit med bemälte pojke uti lärande, läsande och skrivande, vilket han också ville fortsätta med, har likväl hans fader i förledne persmässomarknad tagit sin son ifrån honom emot det gjorda kontraktet. Han begärde, att rätten skulle tillhålla honom att så fullgöra sin plikt, såsom han gjort. Daniel Andersson »exciperade» och tillstod med fullhet att ett ackord och kontrakt dem emellan var gjort, och att han därpå tjänat honom i 31/2 år. Pojken hade mist hälsa och syn på det ena

Karlstads stads historia

ögat genom fåktande med en annan pojke, och icke heller var kontraktet hållet såsom utlovat var, då han måste gå på utearbete, köra in hö och korn, binda kattissor och annat mera, resa hit och dit, såsom till Kristiania i Norge och Kialby i Västergötland med ringa tärepennningar, därigenom förslitande sina kläder, som fadern måste giva honom, då han på grund av detta icke kunde deltaga i hantverket, och hemma hade han ett elakt kosthåll. Erik Lind protesterade emot pojakens uppgifter under påstående, att pojken säger, vad han vill, och icke sanningen. Rätten tog detta uti betänkande, och emedan pojken Daniel Andersson har fått ett stort fel på sitt öga förmedelst »indulgentia till att fächta, att han intet kunde uthi Guldsmedhz Embethe, som skarp syyn fordrar, continuera, icke eller kunde Erich Lind ehrhålla sitt contract, att han måtte passera för Guldsmedhz Gesell hoos andre, effter han sielff icke är under thess Embetes skråå, Poijken hafuer och uthi 3 1/2 åhr medh sin skada kiendt, dock inthet att klaga öffuer kosthålldet, men pröffuas honom vidare icke uthan tijdhz förspillan och största ruin förbliffwa kunde. Huarföre ehrkende thenne Retten honom Daniel Andersson för Erich Lindhs tilltahl om wijdare tjenst och Fadern Anders Person för the 30 rd:ne utgiftt frij war her medh aldeles åthskilde.»

Aldermännen befalldes 1668 14/9 att till Michelmässa inkomma med en taxa på sina arbeten.

1669 8/5 tillspordes mästern Hans Söndagh, om han kunde tåla, att hans gamle mästervän Gregorius bosatte sig här och slog under sig arbete. Svarade, att han ej ville detta, utan han skulle först vandra i 3 år och skaffa bördsbrev (se 22/5 1671).

1671 27/2 besvarade sig Lorentz skomakare på sitt ämbetes vägnar över Joen Nilsson Lång, för att han mottagit en skomakare Måns i Stackelrudh i Alsters socken tillsammans med en pojke och en soldat för att göra skor åt honom, emot föreskrifterna. Joen sade sig ej ha kunnat få någon stadsskomakare på en lång tid, varför han, när dessa kommo till honom om Mattesmessoafton, lät dem skära till ett par skor och taga med sig hem. »Så ändoch annorstädes bewijstes, likwäl förskontes Joen Långh denne gången medh 1 dr smt till Lådan, effter Skomakare Embetes 16 Artikel».

1671 22/5. Karduanmakare voro Hans Söndagh och Gregorius Pettersson. Den senare hade lärt hos den förre.

Swen Göransson blev 1672 18/11 stadens borgare och repslagare.

Nils Persson Holm avlade 1673 18/3 skräddareexamens ed.

Stockmakare Hans Jacobsson blev antagen som borgare 1673 4/3.

1673 5/5 omnämnes Bengt Vävare.

1673 23/7 framvisade hattmakare mästern Swen Bergman sitt mästerebrev och testimonium från Stockholm med begäran om tillstånd att här slå sig ner.

Stadens näringar

Beviljades och gavs honom av staden ett lån på 50 dr kmt, och förbjödos alla här i staden varande bönhasar att göra intrång i hans ämbete.

1682 11/2. Stadens barberare hette Lorentz Carling, som stämt ryktaren Erich Roos och Anders Enebergh, för att de överfallit och slagit honom, då, av dem efterskickad, han hade rakat skägget av dem.

1682 21/2. Tenngjutaren Nils Arfwedsson tilläts att på prov bruka sitt ämbete på ett år och beviljades honom frihet från utlagor.

1682 24/9 blevo Lind och Keijser förordnade hava inspektion över ämbetena.

1686 3/3 utfärdades rättighet för kopparslagaregesällen Johan Clarsson slå sig ned här.

1686 3/7 sades, att en behållen hantverkare måste föda sig med sitt hantverk, och att de som äro försumliga, skola anklagas efter skråordningen.

Daniel Andersson Skomakares anhållan att få slå sig ned här i staden avlogs 1686 25/8 på ämbetets protest.

Hantverkare skulle enligt prot. 1688 11/7 ha tavlor på portarna.

Remsmidaregesällen Swen Hemmingsson Reimer tillåtes 1688 28/7 slå sig ned här.

1690 22/3. Hantverkare fingo ej lägga sig hopetals i staden, utan skulle överläggas, huru många som med god disposition kunna hållas.

Hans Halfwardsson avlägger 1690 15/11 sin äldermannaed som smed. Daniel Andersson och Gustaf Fabrin bisittare.

Hela smedsämbetet samtyckte 1690 16/3, att Mr Hans Halfwardsson blev älderman och Daniel Spårsmed och Gustaf Fabrin bisittare.

Gösta Jönsson skomakare och Brynte Oloffsson skräddare avlade 1690 22/11 äldermansed.

Frågades 1694 23/6 av landshövdingen, om det finnes skrå här i staden. Svarades, att här finnas skomakare-, skräddare-, snickare- och smedskrå.

Anhöll 1695 23/2 mäster Petter Krus hattmakare med mästerbrev från Norrköping att få slå sig ned som borgare härstädes, och bifölls detta så framt den andre hattmakaren och skråväsendet kunde tåla honom. Den nuvarande är visserligen ej mästare, men som han är borgare måste han behållas kvar.

Beviljades 1696 24/3 målaren Lars Martijn och bildhuggaren Nils Falk från Näs härad och By socken burskap.

Sämskmakaregesällen Nils Kihlander anhöll 1696 11/7 som ett stadens barn få vinna burskap. Häremot opponerade sig mr Anders Kruskopf, emedan Kihlander ej lärt sina läroår, och som han ej hade avskedsbrev från någon mästare, att han utlärts som gesäll, blev ansökan ej bifallen.

Olof Filtmakare omnämnes 1698 18/5 (bär fattigpungen).

Mr Erik Norman blev 1699 13/12 stadens svarvare.

Hantverkare förbjödos 1700 17/6 av landshövdingen att ha annan näring.

Karlstads stads historia

Sämskmakaremästaren Anders Svänsson Rytting, uppvisande sitt mästarebrev av Mariestad 1700 13/8, anhöll 31/10 s. å. få slå sig ned som mästare i yrket härstädes. Bifölls helt.

Färgare Hendrik Larogie klagar 1702 12/11 över att han præjudiceras i sitt yrke av mästare Lars Falk.

1703 12/10 fann såväl magistraten som borgerskapet nödigt att införskriva en linvävare.

Keijser beder 1705 14/1 att få slippa »tavlan» (alla gästgivare hade skyltar på sina hus), helst som han har så ringa hus, varuti folk kunna sig ackomodera, varför Ahman påtog sig hålla tavlan.

1705 12/6 är en plats avsynt och avmålt åt Anders Rytting vid Kvarnberget, för att han där skall uppföra en verkstad 14 $\frac{1}{2}$ aln lång och 11 alnar bred.

Sämskmakareskrå inrättas 1708 26/8, då Elisabeth Jacobsdotter Ljung fått kommerskollegii tillstånd 1709 23/2 (727).

Byggmästaren och bälgmakare Anders Andersson blev borgare 1705 12/6.

Perukmakare Gerhard Zachoun blev borgare 1709 12/10.

1713 21/1 funnos här 11 stycken skraddare.

Sadelmakare Lars Ekman synes 1715 15/1 ha utövat yrket utan att ha varit mästare. Säger sig nu vara för gammal för att tillverka mästestycke, som därigenom också skulle bli för dyrt.

Landshövdingen bestämmer 1715 23/3, att taxa för hantverkare skall upprättas.

Taxering gjordes 1715 5/4 å alla hantverkare, materialier och arbeten enligt kungl. brev 1715 15/1. De voro: guldsmedmästaren Torsten Fernlöf, perukmakare Gerhard Zachoun (innehade en peruk, värderad till 80 dr smt), skomakareämbetet, skraddareämbetet, snickareämbetet, sämskmakareämbetet, murmästare Jonas Lind, knappmakare Andreas Rose, kopparslagaren Erik Pank, filtmakare Olof Norling, sadelmakare Anders Linder, handskmakare Wilhelm Enders, garvare Johan Gönner, krukmakare Sven Andersson Staf.

Sämskmakaren i Filipstad mr Sven Kulberg får 1717 2/3 tillstånd att här slå sig ned, dels emedan änkan Kruskopf ej kan uppehålla sin salig mans ämbete, dels emedan en sämskmakare behöves för ämbetets consideration, så det skall finnas 3 mästare enligt generalskråordningen och äro endast 2 (467).

Mr Johan Gönner inlämnade 1717 7/3 sitt i Stockholm erhållna mästarebrev, som upplästes och bilades protokollet.

1717 23/5. Därest hantverkare ej gjorde sina arbeten färdiga på avtalad tid, så skulle de plikta 3 m. smt för var dag, som översköte den överenskomna tiden.

Bokbindaregesällen Lars Warlund anhåller 1718 2/8 att få slå sig ned här. Har varit i Lybeck, Hamburg och Borås. Bifalles.

1718 14/11. Vad handeln angår, så består den nu för staden endast i transporterande av göteborgarnas järn, men även den inkomsten är nu stoppad, enär

Stadens näringar

det är förbjudet att frakta fartyg i denna dåliga konjunktur. Hade man eljest något att sälja, så är det ingen annan än militien, som kan köpa och det emot »myntestyvvar», emot vilka borgerskapet försålt, allt vad de haft, men kunna för samma mynt ej skaffa sig något åter. Sak samma med alla dessa stadens hantverkare, som under inkvarteringen uti krigsfolket hade sina avnämare emot mynttecken, som sedan förlorade ej obetydligt, då de valverades till myntstyvvar. Med dessa i hand kunde man omöjligen köpa sig livsmedel eller materialier, eftersom ingen vill dylikt mynt emottaga. »Dhe äro således och ett swårt öde till total undergång underkastade, men will man och dessa handtwärkare hårdt och strängt med Contribution lasta, så blifwa dhe och upgifne och i stället för lust till att bedrifwa sine handtwäreck, uppfyllde med olust och hwad der på föllier, behöfwer man intet nämna om. Derjemte om desse swårt handteras emoot sin förmågo, så sprides det uth, att staden aldrig mehr kan få nödige arbetare, som sig här willia nedersättia. Det öfrige af Borgerskapet består av gemena karlar som dragare, båtkarlar, åkare, skieppare och båtsmän samt arbetzkarlar, vilkas antal är det mesta, men allesammans värre än tiggare, dem man dock till arbetets befordrande ej kan ombära.»

I 1719 års memorial säges i 10. punkten:

Staden har ock haft att utstå mycken vända på grund av Eda skans' anläggande, till vars uppbyggande staden blivitt avtvingad både det ena och det andra till halvt värde, och hantverkare, som smeder, snickare, byggmästare, glasmästare, timmerkarlar och murmästare, m. fl., hava måst givit sig dit för att arbeta med en avlöning på 10 dr smt om dagen på sin egen kost. Därjemte har borgerskapet vid ansenligt vite blivitt befallt att skaffa borgare ditut att hålla marketenteri vid gränsen, oaktat det ej i hela landet funnits något att fournera sig med. Och när de slutligen kommit dit med varor, som de för egna medel med största svårigheter anskaffat, ha de med våldsamer tvungits att sälja efter en taxa, vars pris understigit dem, de själva betalt varorna med.

HANDELN INOM VÄRMLAND.

På handels och näringarnas område eller i de allmänt ekonomiska förhållandena finner man det intressantaste i stadens äldre historia. I intet avseende äro de nuvarande formerna så helt olika gamla dagars, principerna varandra så motsatta. Man har naturligtvis svårt att fatta dessa tvångs-åtgärder, inom vilka alla försök till utveckling så att säga inramades, ehuru man, ju mera man studerar sig in i förhållandena, märker, att dessa åtgärder ytterst mynnade ut i regeringens princip till arbetsfördelning för att skilja och lättare kontrollera stads- och lantmannanärningar, handel och hantverk med alla dess underavdelningar, hyttor och hamrar m. m. Den ekonomiska utvecklingen följer dock sina egna vägar och tål intet tvång, om den skall växa sig stark. En arbetsfördelning, som uteslutande skapats genom tvångsbestämmelser, kommer alltid att utgöra ett hinder. Utvecklingen måste komma av sig själv för att bli fruktbringande. Men å andra sidan finnes så mycket, som talar för att tiden var för omogen, för att ordning skulle kunna bestå utan detaljerade lagbestämmelser och förordningar. Så hjälplösa och svaga, som borgerskapen i våra 1600- och 1700-talsstäder voro, skulle det hava blivit dem svårt att stå på egna ben och vandra sina egna vägar, om de ej haft dessa ledstänger att lita sig till och dessa riktlinjer att följa. Hur trångbröstad och utvecklingshämmande dessa drakoniska lagar än vid första granskningen egentligen förefalla oss, lika nödvändiga hava de dock varit såsom grundläggande element uti folkets uppfostran till självständig verksamhet.

För att komma stadens handelsförhållanden närmare in på livet är följande uppdelning därav lämplig: handeln på landsbygden och inom stadens eget »staket», frimarknader och enskilda marknader samt stadens mellanhavande med andra städer.

Handeln inom stadens handelsområde, landsköp.

Genom stadsprivilegierna fick staden sig tillförsäkrat hela Värmland såsom handelsområde, endast inskränkt till att Mariestad fortfarande fick behålla sin rättighet att handla i Visnums (Kristinehamn) hamn. Vad detta innebar, fattar man först, då man betänker, att all handel inom detta väldiga område skulle ske inom Karlstads stad. Allt köp, som därutanför avslutades, betraktades såsom

Handeln inom Värmland

olagligt och var hemfallet till straff, som i åtskilliga fall voro nästan ofattbart hårda. Vid tredje resan landsköp dömdes gärningsmannen till livets förlust! Sinsemellan ägde bönderna att handla med sina lantprodukter¹, men därest de inlåto sig på något som helst emot köpeavtalen, betraktades det som »landsköp». Skulle en älvdalsbonde således köpa en tunna salt, måste handeln avslutas på stadens torg. Hade hans hustru vävt ett stycke vadmal för att sälja det, kunde ej vadmalsbiten avyttras annat än på samma sätt och på samma ställe. Vilken oerhört tungrodd apparat skulle ej sättas i gång för dessa små finansoperationer, och huru hämmande skulle ej detta bliva för varuutbytet. Man rent av känner sig upprörd över det sätt, varpå bönderna behandlades och över de förmåner, varmed städerna gynnades. Och dock voro dessa bestämmelser, så oförenliga och så omöjliga att förstå i våra dagar, kanske förklarliga. De få väl nämligen anses som de första stappande stegen att åt stadens inkomster bereda någon kontroll. Det var och förblev nog en av städernas huvuduppgifter att bilda så att säga uppbördscentra för större och mindre handelsområden. Ursprungligen utgjorde Karlstad ett dylikt för hela Värmland. Att Filipstad 1611 fick stadsrättigheter med delvis bergslagen på sin lott, inverkade naturligtvis, men dock helt obetydligt, på intressesfären för Karlstad. Med den ökade handelsomsättningen blev det i mitten av 1600-talet för regeringen nödvändigt att skaffa ännu ett uppbördsområde för östra Värmland, vilket förlades till den nybildade staden Kristinehamn. All handels förläggande till städerna förenklade i icke så ringa mån kontrollsystemet och var kanske till och med enda sättet, varpå tullar för export och handelsomsättning kunde uppbäras. De oerhört dåliga vägarna och små kommunikationsmöjligheterna lade naturligtvis en hämmande hand på färdlusten, så att man nog inskränkte resorna till det minsta möjliga. Vid årets enda resa till staden köpte och sålde man fördenskull mestadels för hela året, varför dessa handelsbestämmelser nog förde mindre olägenheter med sig, än vad man vid första intrycket haft anledning att antaga, ehuru de naturligtvis måste ha återverkat på omsättningen.

Orättvisan mot allmogen torde ej kunna bortresoneras, ehuru intrycken därav i ej obetydlig grad kunna mildras. Ty hade städerna förmåner, så hopades på dess borgerskap även skyldigheter, som under hård tid och särskilt under krigen kommo borgarna att digna under bördor. Och med rättigheterna följde också ständiga upppoffringar och slitningar för att åtminstone i någon mån skydda de välfångna privilegierna mot lagöverträdare och mot andra städer, som sökte göra intrång på och kringskära de privilegierade handelsområdena. Man kan

¹ I ett brev, daterat Nyköping den 12 januari 1594, skriver hertig Karl, att en bonde må handla med en bonde »lagligenn, skiälligenn och rett, som the sin emellan best githe och förmå. Det i dannemån alle wele i der som trogne wndersåther ägnar och bör hörsambligenn effterwette, och gifwe i her medh eij allenast hwad osz behagar, wthan och thet som ider sielffwa inbyrdes är till gagn och gode, Gudh ider befolandes». (Originalen i stadens arkiv).

säga, att det var allas krig mot alla, då och då utmynnande i en temporär uppgörelse, som för några år återställde friden. Hade all handeln kunnat föras till stadernas torg, då hade man ju åstadkommit en kontroll, som i alla avseenden varit den bästa. Men då detta ej kunde ske, utan landsköpen tvärtom tilltogo — trots straffbestämmelsernas skärpande —, så var ju den avsedda fördelen jämförelsevis obetydlig.

Uti fjärde punkten av stadens privilegier bestämmes närmare om stadens borgares handelsrättigheter, och här anföres också straffpåföljderna för de s. k. landsköpen, vilka straff äro synnerligen drygt tillmätta (vid tredje resan t. o. m. livets förlust), allt tydande på vilken vikt, som lades på att all handel skedde inom staden; alla, som ville slå sig på denna näringsgren anbefalldes, att flytta in till staden och där skaffa sig borgerliga rättigheter. Att dessa lagbestämmelser voro så gott som omöjliga att efterleva, torde för envar stå tämligen tydligt, liksom huru djupt detta ingripande i den mänskliga friheten skulle kännas. De i domböckerna ofta förekommande brotten mot denna köpstadga vittna också härom. Man kan slå upp en dombok av äldre datum snart sagt var som helst, och man skall ej undgå att träffa på dylika landsköpsmål, varav några, plockade ur högen, här må anföras. Först ett, som visar, huru ytterligt försiktiga även stadens borgare fingo vara för att ej råka i klammeri med rättvisan. År 1642 stod en av stadens forna borgmästare, hammarpatronen Giösta (eller Gustaf) Ersson, inför rätta för ett spannmålsköp, varmed så tillgått: Ersson hade tillskrivit herr Nils i Gillberga »om någrè tunnor till kiöpz» och fick till svar, att han skulle få några, om han ville giva 2 rdr tunnan. Någon tid därefter begav sig Giösta med sin hustru till sin hammare, och även herr Nils drog till Bergslagen, medförande någon spannmål och reste förbi Karlstad. Då Nils på sin färd kom i närheten av Giöstas hammare, tog han av dit för att vila. Giösta var vid detta tillfälle ej hemma. Herr Nils berättade då för Giöstas hustru, att han ämnade sig till Bergslagen med spannmål »och denna min reesa bliffuer mig mödosam helst emedan först slås upp, och mine häster uthi vägen uppgiffuas». Som nu Giösta begärt få köpa spannmål av honom, föreslår han Giöstas hustru mottaga spannmålen, vilket hon ock gjorde, och »tideligen» nästa morgon reste Erik sin väg. Vid sin hemkomst fick Giösta av sin hustru reda på vad som passerat, varvid denne sade sig befara, att Nils, då han reste förbi Karlstad, ej erlagt tull, varför han, då han kom åter till Karlstad, frågade vid tullen, huru härmed förhöll sig. Enär ingen tull erlagts, betalade Giösta denna, »såsom tullenärens book uthuisar». Protokollet slutar med ett vittnesmål av Erich Jonsson, som varit i följe med herr Nils, att denne sagt sig vara på färd till Bergslagen med spannmål, samt av Giösta Ersson, att spannmålen aldrig varit avsedd för hans hammare.

Några andra exempel kunna anföras:

En person Erich i Åtorp hade beslagtigits med landsköp och dömdes till 40

markers böter. År 1626 dömdes Karl sågemestare till 40 markers böter, och förklarades varan (lärf, bomull o. dyl.) förbruten. År 1629 5/5 stod Bengt Håkansson från Lidköping tilltalad av Karlstads borgerskap för det landsköp, som han en längre tid drivit på Näs både med järn och spannmål. Karlstads borgare förstodo, »at Bengtz skuta lågh ferdig och til Redz medh Spannemåhlen och jernet» i Byälven. De lade beslag på den med godset, och det befanns, att den hade 4 skepp. knippejärn och den spannmål, som hade inskeppats därstädes. Karlstads borgare hissade genast segel på skutan, körde den upp till en »bondebij», och de förvarade den »mz godh låss och drogo dher mz hem effter wijdare byte»; och när de sedan återkommo för att hämta skutan och »taga segelen ut», så hade Bengt låtit taga upp låset och taga seglen »effter dhem bönderna berettade, som sögelen hade uthi sin huus». Bengt Håkanssons drängar stå nu inför rätta i Karlstad och överföra skulden på välb. Mattias Kaggs soldater, att de skulle ha gjort det efter Kaggs befallning, vilket allt befanns vara osanning. När seglen hade tagits av Håkanssons drängar, hade dessa begivit sig iväg åt obestämt håll, och utskickade från Brätte och Karlstad drogo efter från hamn till hamn. Ej förrän vid Brätte funno de henne, och då var järnet och spannmålet redan inskeppat i en bod. Fördenskull gingo Karlstads utskickade till borgmästarna i Brätte, »och begiärde aff dhem wänligen at dhem måtte wara effterlåthit at qvarsettia rovit til skutan, så länge dhe fingo rådföra sikh hoos Borgmestarena i Brätte, huar dhe skulle gå til werker mz dhen saken och dhet bleff dhem tillåttit effter som dheris wittnesskrifft uthwijsar, huilken her för dhenne loflige retten up reciterat bleff». Likväl står Bengt Håkansson och kallar dem för rövare, eftersom de på borgmästarnas tillsägelse beslagtagit fartyget, oavsett att Bengt Håkanssons drängar med våld förutan någon »öfuerhetz persons» tillstånd igentagit fartyget. — Ärendet hänsköts till kungliga hovrätten.

Samma dag rannsakades denne nämnde Bengt Håkansson för olaga handel i Bro hamn. På Boo Ribbings befallning blevo hans varor härstädes beslagtagna. Dessa utgjordes av järn (drag-, knippe- och stångejärn), vilket allt dock frigavs av Ribbing på det villkoret, att Karlstads borgare skulle hava »wisning och caution derföre, nemligen thet wallmar och the bulstrar, som lågo på Hamnsöden uthi Hammarön»; det oaktat har Håkansson tagit både vadmal och bolstrar, ehuru järnet löstes med nämnda förbehåll. Även denna sak hänsköts till hovrätten.

1629 10/10, alltså samma år, bötfälldes en borgare från Göteborg, Swen Påfwelsson, för landsköp till 40 marker. År 1633 stod Erik Bengtsson, nyssnämnde Bengt Håkanssons från Lidköping son, anklagad för att hava sålt vadmal till några präster, nämligen 244 alnar till Olof i Ny socken och 10 alnar till Matthias i Nor. Vid förhör uppgav han sig hava sålt partierna vid Persmässan, men befanns detta vara osant, utan leveransen hade i stället på torgdag »utan att wallmaret

waret nu uthi stadzens Torrdag (torgdag) leffererat och bettalning för (= därför) anammat och sådant hemligen i en kyffe förhandlatt». — Frändömdes vadmalen och fick böta 40 marker.

1637 29/5 hölls rådstuga, varvid bland annat två masthuggare vid namn Arffwed Torstensson och Anders Bark anklagades för att under sin timmerhuggning ha drivit olaga handel med salt, för vilket brott de fingo böta 40 marker.

Landsköpen synas för övrigt ej ha betraktats som någon ren lagöverträdelse. Så allmänt syndas mot lagparagraferna häremot och detta av alla klasser. I synnerhet figurera prästerna i protokollen, mindre märkvärdigt kanhända, än det egentligen låter, dels på grund av deras dåliga avlöning, dels ock på grund därav, att denna merendels utgjordes in natura, varför de för att få mynt tvungos avsetta dessa sina alster. Dock synes en och annan vid sidan av sin kyrkliga verksamhet hava drivit rätt omfattande affärer.

1636 17/9 står en herr Tyries i By anklagad, för att han esomoftast plägar bruka handel och köpenskap sålunda, att han årligen uppköper några stycken oxar, som han för till Bergslagen, och därstädes försäljer med järn såsom betalning. Sedan reser han varje år med detta erhållna järn till Norge, där han försäljer och utmånglar det. Härtill kunde han ej neka, och alldenstund man åter nu på Knusesunds marknad uppspanade, att han köpt ett par oxar, »med hvilka han achtade sikh till Bergz Lagen hafua Borgerskapet begierat af Befallningsmannen låta slåå effter honom, och honom till warnagel bringa till sitt tillböhrliga straff, hafuer vår flitige begieran på höga öfwerheetens och sitt Embetes wegnar så efterkommet, och honom uthi Bergzwägen her en mijl ifrån staden funnet samme oxar till Lag och Rätta Arresterat». Herr Tyries gör dock ansatser att försvara sig med påstående, att det finns så många, som göra på samma sätt som han. Denna undskyllan kan rätten likväl ej godkänna, eftersom Tyries är prästman och alltid bör varna andra att falla i annans ämbete och gärning. Därför bör han själv noga taga sig till vara för sådan förargelse. Sedan begär rätten av honom, att han skall namngiva andra personer, som hava handlat på samma sätt som han, vilket han emellertid vägrade att göra, då han menade, att rätten själv kunde ställa så, att de blevo efterspanade och anhållna. Han ville sannerligen inte vara stadens borgerskaps brokikare. Han kunde dock icke neka till detta ovannämnda, utan bekände så vara, som ovan skrivet står. »Hade man nogsampt orsak för sådan ährlig och idkesam handell, effter Höglöflig konung Johans stadga, om sådan otillbörlig köpenskap att straffa», men eftersom han lovar bot och bättring, blev han denna gången dömd att mista oxarna och böta 40 dr.

Ännu ett exempel på präster, som driva landsköp, må anföras. I protokoll 1709 26/6 läses bl. a.: Landshövdingen efterfrågade, huru mycket timmer, som konfiskerats för prosten Daniel Lagerlöf, och huru därmed förhöll sig. Partiet utgjordes av 103 tolfter, och som han således driver stor lanthandel i strid mot

Handeln inom Värmland

stadens privilegier, begärde staden, att sådant måtte honom förbjudas. Landshövdingen omtalade, att prosten för honom förklarade saken så, att när hans åhörare varit honom något skyldige, så plögade de, då de ej kunde betala, lämna några sågeblockar till sin skulds betalning, och sade landshövdingen, att sådant ej kunde konfiskeras. Men det att, såsom Lagerlöf lät göra, till lantmännen låta kreditera salt och kramvaror för timmer är olagligt och skulle beivras.

Besvär över dessa landsköp återfinnas överallt: i riksdagsresolutioner på ingivna besvär, genom klagomål till landshövdingen antingen i skrivelser eller vid hans personliga härvaro och slutligen i domboken.

Följande till landshövdingen 1708 6/1 ställda brev torde vara av ett visst intresse, då man därur kan erhålla ett bidrag till belysande av dåtida handelsförhållanden.

»Drifwes och idkes här uthi stadzens gebet af allehanda ståndspersoner, men i synnerhet af Prästerskap och Bönder en ogemen och otillbörlig lanthandel, hwilket ähr det första, som Stadens Inwånare mächta förswaga, ty En dehl af Prästerskapet försee sigh bådhe medh Sill, Salt och Spannemåhl, att till Allmogen uthprånga och försällie, en dehls för Contant endels ock utaf Bönderne handla för slik waror stora quantiteter med timber, hwilket de medh sine sågar sönderskiära, Bönderne till andre Städer försällie, som Åmåhl, Wenersborg och Giöteborg; Bönderne anse sålunda sins emellan, att dhen, som behåller af dhem, han icke allenast sine grannar på ett swårt Intresse Penningar utlåner antingen på Såd, Oxar, getter eller fåår, Ja, och hela dhet utlånte Capitalet med Intresse der medh betalas; hwilket sedan den rijke bonden åter medh Prång affsetter uthom dess köper den ene Bonden af den andre Spannemåhl, Oxar och bockar och dher medh till städerna bortfar och åt det allra dyraste försällie; warandes och den stoore oseeden inkommen, att dhe medh Oxar och Bockar med hwad mehra till Nærie (= Norge) fördraga, och sålunda uthi sielffua Landet medelst en slijk egenwillig och öfwerflödigg uthförsel dyr och hårdan tijdh förorsakar. Ja, det ähr medh ett ord tillsägandes, att på sådant maneer och sätt ähr landtmannen borgare. Men åter Borgaren landtman, effter han därigenom Staden allan handell och wandell betager. Och som detta är emoot sielffua lagen, Kungl. förordningar samt stadens tijdh ifrån tijdh åthskillige uthi Næder ährhåldne Privilegier stridande, af hwilka man her allenast bifoga will.» Så anhåller magistraten om att en sträng befallning måtte utgå för ofogets stävjande.

År 1636 medförde första gången stadens riksdagsfullmäktige till riksdagen klagomål över landsköpen. Svaret blir såsom vanligt: en hänvisning till gällande privilegier, författningar, konungens förut utfärdade förordningar, till guvernörer och till landshövdingar. Resolutionen på de nu gjorda vädjandena lyder som följer:

Karlstads stads historia

Hennes Kongl. Maj:t hade fast gerna sedt och önskatt att på detta mötet något hälsosambligen hade kunnat blifwa stadgat och förordnatt om samptelige Städernas i Rijket wällfärdh, förkofring och tillwäxt, till hwilcken ända dee och mäst för dhänne gångh äre hijt förskreffne wordne. Men medan nästan ingen af städernas fullmechtige, hwarcken i gemeen eller i synnerheet hafwe welat någre besynnerlige medell der till föreslå, H:ns Kongl. Maj:t icke håller sielff nu så enkannerligen kan deer påbetäncht wara för många andre Richsens förefallande högwichtige ährenden skulldh, som H: K: M:t med alt sådant till en lägeligare tijdh opskiuta, då H: K: M:t nådigst will låta Städerna provinciatalss hijt förskrifwa, deras Privilegia wijdare alt öfwersij, dem confirmera och tijden accomodera. Såsom och elliest då Stadga och sluuta, hwadt skiäligen befinnes och pröfwat kan, att lända städerne och Borgerskapet till upprättelse, gagn och tillwäxt. I medelertijdh måge Borgerskapet i Carlstadh Rätta sigh effter Stadzlagen, deras wällfångne Privilegier och Handels Ordinantzien, och hwadh intrång them deer emoot skier, andraga och klaga för Landzhöfdingen, hwilken skall effter deet Memorial H: K: M:t honom i synnerheet deer hafwer giffua låtit, hwar och en deerwidh handhafwa och Assistera, och alt hwadh deer emoot aff en eller annan brijtes, affhielpa och tijdigt böther påskaffa, så wijda honom thet giörligen är och icke sträfwer directe emoot någens sedermera wällfångne Particular indult och Privilegium.»

Redan år 1624 hade staden av Gustaf Adolf på sina besvär fått bekräftelse på sina privilegier, ytterligare av honom utökade med några ganska viktiga bestämmelser.

Själv gjorde Gustav Adolf 3—4 februari staden ett besök, och underlät han icke att giva borgarna företräde, varvid de fingo anföra, vad de ansågo vara dem till skada och oförrätt. Härvidlag beröredes naturligtvis det florerande landsköpet, och lät konungen till bekämpande av detta ofog, som icke blott drabbade staden utan även staten, utfärda ett kungl. brev av följande lydelse:

»Wij Gustaf medh etc. etc. Giöre witterligit, att oss wåre trogen undersåther menige Borgerskapet uthi wår stadh Carlstadh underdånigst hafue tillkenna gifuit, huruledes ett skadeligit Landzkiöp der omkringh uthj Landet drifues deras stadh till största praeiudicier och nachdeell, I dhet att een part löpa in i hambnen och der upstiga till at bruuka kiöpslagan, Een part åå Landedt boendes sigh in öfuer Gränssen och af Allmogen upkiöpa alle dhe wahrur de öfuerkomma; Desslikest så understå sigh och andre Städers Borgare emot dess Stadz privilegier i Marknadztijder at utborga sitt Godz, och sedan Marknaderna emellan deet stå låtha och då alle wahrur af Bonden anamma och Uptaga, praeiudicerendes dem dermedh i deras handell. Hwarföre och på dhet förbe:te wåre stadh av sådan olagligh handell icke må lijda ruin och undergångh, då wele wij uthj thette wårt Breefz krafft allfuarligen hafua sådant Landzkiöp för budit, och dess innewähna-

Handeln inom Värmland

re här med fullkombligen tillstå sådant Godz som i så måtto köpes lageligen confiscera.

Såsom wij och i lijka måtto alle andre städers Borgare wijdh deras Godz förbrijtelse något Godz har efter i Marknadztijder att utborga emot förbe:te Carlstadsz privilegier Och huadh Godz som de i så måtto kunna beträda som anten olagligen köpes, sällies eller Utborgas, det unne wij staden till ensak. Wಿದare unne wij och tillstå ofuan be:te Carlstadsz innewåhnare, dedh de effter deras privilegiers lijdelse brede widh Philipstads sin handells och närings der sammatstädes I Bergslagen drifua och sökia måge. Deer huar och en weet sigh efterrätta. Datum Stockholm den 9 Maj Åhr 1624.»

Oaktat dessa viktiga bestämmelsers utfärdande dröjer det ej länge, förrän landsköpen återigen äro i farten. Redan 1628 klaga uppstäderna över att arrendatorerna i bergslagerna bredvid sina arrenden driva handel med oxar, salt och fisk m. m., vilka varor de hos borgmästarna utborga och uttaga betalningen på samma gång som utlagorna, köpmännen och borgerskapet i städerna till stor skada och avsaknad. Underdånigt anhålles hos regeringen, att sådant måtte avskaffas, och att de måtte åtnöjas allenast med arrendepersedlarnas och kronans uppbörd, som de av borgmästarna hava att förvänta, vilket allt av konungen »ganska gunstigt» upptagits, i synnerhet som det relaterade strider emot handelsordination, och landsköpet ej är tillåtet. I kraft av detta öppna brev vill konungen därför allvarligen förbjuda alla arrendatorer uppe i Bergslagen att hava någon understucken handel för sig utan åtnöjas med de persedlar, som äro tillslagna deras arrende. Brevet är daterat 1628 9/1.

Karlstads borgerskap har till regeringen 1638 inlämnat klagomål angående det landsköp, som Filipstads borgare driva med norrmännen, och K. Maj:t svarar följande 1642 22/2:

»Dett Landzkiöp som Philipstadsz Bårgerskap medh dee Norske föröva, Och att Cronans enskijlte tienare såsom Fougten, Länssmannen och Gräntztullnären icke effter deras Plicht och skyldighet sådant förderfweligit Landzkiöp afwärie, uthan mehra Städerna till Undergångh fomentera och styrkia, seandes igiönom fingren medh dem, som bem:te Landzkiöp idke och bruka, sålunda Participera och giöra sigh deelachtige aff derass obillige och olaga handell, förnimmer och förmerker H: K: M:t icke uthan serdeles misshagh. Och såsom H: K: M:t i betrachtande aff den olägenheet, som Städerna aff sådant olageligit Landzkiöp tillwäxer, hafwer offta för detta, så wäll som nu, dess Landzhöfdinge i Commission och befallningh gifwit, doch att rätta och skaffa böther uppå. Alltså will H: K: M:t dess undersäter till bem:te Landzhöfdinge hafwa förewijsat och Remitterat att sökia Assistance till sådan oredas affhielpande sampt begge parternas bådhe derass, som bem:te Landzkiöp föröfwa, så wäll de andress, som slicht icke allenast förtija, uthan sielffwe underbyggia, Laglige och Rät mätige affskaffande.»

Karlstads stads historia

År 1668 vänder sig staden till landshövdingen med besvär över ett stort »och olageligt landzkiöp, som drifwes av alla utstädes borgare samt prester, fougтар, skriffware och bönder», och bifölls dess anhållan att få tillsätta en utridare.

Tid efter annan påfanns en mångfald utvägar att kringgå lagbestämmelserna. En av de vanligaste var, att köpmän utborgade varor från den ena frimarknaden till den andra, varigenom köp under året onödiggjordes genom pantställande eller mot borgensförbindelser av dem, som ej kunde erlægga betalning för hela sitt årsbehov på en gång, men varigenom givetvis också staden bedrogs¹. Trots däremot utfärdade resolutioner torde även dessa olagligheter fortgått.

Ett annat mycket vanligt sätt var att avlöna t. ex. skogsarbetare eller sjöfolk med varor (sill, salt, o. dyl.) i stället för kontant betalning eller att till och med driva järn- och timmerhandel, varvid sådana varor gällde som kontant ersättning. Båda tillvägagångssätten voro naturligtvis alldeles emot gällande lagar; och man skall nog ej undgå att träffa på ett dylikt landsköpsmål, varpå härnedan må nämnas några ur domböckerna tagna exempel för att ytterligare belysa de säregna förhållandena.

År 1636 blevo två göteborgare dömda till 40 dal. smt, därför att de utanför tullportarna köpt några läster tjära, varjämte såsom i varje dylikt fall varan förklarades förbruten. År 1649 bekände sig Lars Jonsson hava begått landsköp, i det han av en bonde i Dämpestad köpt en ox för 6 dr smt och två stycken i Rustan i Nors socken för samma pris per styck. Dömdes till 40 markers böter och miste oxarne. Strax förut hade Per i Näs uti Värmskog köpt en ko för 3 rdr, som han gick miste om. År 1642 köpte Olof Christophersson två oxar på landet i närheten av Amål. Dömdes, då han handlat av ovetenhet, till endast halva böter men fick avstå från oxarna i enlighet med den för två år sedan utkomna kungliga resolutionen om landsköp, där det heter: »Där någon borgare fördristade sig att resa ut på landsbygden att driva någon handel med bygdemän och allmoge antingen med köp eller med säljande, då skall, när den samme kommer tillbaka in i staden, fråntagas honom och staden till godo användas allt det gods, som han av landet inför och ej bevisligen kan förklara, att han köpt det i annan stad eller å frimarknad på landet.» Några år förut hade Christophersson uppträtt inför rätten och klagat på en göteborgare Nils Bryntesson, att denna »i miuggh och hemligen i herberget försållt något Krydderij och annat mehr till fremmand Marknadt emillan», vilket renderade 40 marker i böter.

Än värre blev det för borgarna, då de rikaste och förnämste av dem, hammarpatronerna, började förse sina bruk, de bästa avsättningsplatserna för stadens

¹ Det är huvudsakligast de främmande köpmännen, som stå anklagade för dessa förseelser, t. ex. 1629 S:t Petri tid, då Nils Bryntesson från Göteborg får böta 40 marker för utborgning av en tunna sill till bönder, och hans landsman Erich Botholfsson överbevisades att hava borgat ut saltunnor till Borsjö i Ny och Sätång i Väse socknar.

Handeln inom Värmland

införskaffade varor, med sill, salt och spannmål. Efter åtskilliga klagomål resulterar det hela i en kunglig resolution, i det att år 1664 K. Maj:t fäller följande utslag:

Staden besvärar sig över den olaga handel, som en del av borgerskapet, som förvaltar och är innehavare av bruk, i staden förövar, i det att de understå sig att överflödigt handla med allmogen, för vars arbete och körslor de ej betala med rena penningar utan med gods och varor. Staden har nu i underdånighet bitt regeringen att söka stoppa denna olaga handel, så att den ej blir till förfång för den del av borgerskapet, som ej är ägare av bruk, utan allenast »deras kiöphandell idkar». K. Maj:t har fuller detta uti borgerskapets allmänna besvär nådigst besvarat, så kan K. Maj:t likväl icke förvägra bruksägare att förse lantmännen med åtskilliga nödvändighetsartiklar och med detta giva honom betalning för hans körslor och andra arbeten i bruksägarens tjänst, helst emedan bruksägarna också tillhöra stadens borgare och invånare.

Huru sedan denna för staden så ömtåliga fråga ordnas, framgår av ett rättegångsprotokoll 1686 21/6.

Johan Carlström söker att mot genantsavgift få tillstånd att fritt uppköpa och handla med nödtorftiga varor till bruksfolkets uppehälle. Detta strider dock emot både till riddarskapet och adeln samt även till städerna givna resolutioner, i vilka genantsborgare och genantshandel absolut förbjöds och avskaffades, så att ingen, som ej är edsvuren borgare, får bruka borgerlig handel. Därest någon annan utom borgerskapet vill bruka handel, skall han vara förbunden till sådan handel, som sker med hans egen avel eller sådan, som är tillåten främmande personer. Ty kunde ej rätten bifalla ansökan på grund av dess gynnande av stadens borgare, utan skulle Carlström, i likhet med de andre, som äga bruk i Bergslagen, årligen giva specifikation på sitt bruksfolk, som under bruket försvaras, och huru högt det till mantalspengarnas erläggande kan stiga, för att landshövdingen med magistraten därefter må kunna avgöra, vad som behöves för folkets vid varje bruk uppehälle. Brukspatronerna eller någon annan må icke giva undersken av att furnera bruken större provision, än vad som nödvändigtvis tarvas.

Försök gjordes väl upprepade gånger av Karlstad att få lanthandeln att sluta, och K. Maj:t resolverar slutligen följande å denna besvärspunkt, som stadens fullmäktige vid riksdagen, borgmästare Daniel Carlberg, låtit inleverera. Resolutionen är daterad 1693 13/12.

»För att stävja hammarpatronernas handel med allmogen hade staden föreslagit, att svåra och höga böter skulle påläggas dem, som därmed beträdas, av vad stånd de än vara månede, varjämte varorna skulle förklaras förbrutna, och att sådant skulle offentligen kungöras från predikstolarna. Detta bifalles, men måste staden själv söka beslå sådan handel samt taga laglig dom och exekution

Karlstads stads historia

på dess utövare, varvid landshövdingen ägde att lämna staden handräckning. Vad böterna beträffar, hade staden att rätta sig efter K. Maj:ts resolution sjätte artikeln på allmänna besvären». Trots denna skarpt avfattade resolution glider detta handelsområde allt mera staden ur händerna och torde ej i obetydlig grad hava vållat den allmänna nedgång i affärsverksamheten, som framträdde så märkbart i slutet av 1600-talet, och som gjorde staden än mindre mäktig att stå emot den hårda och dyra tid, som följde under de första årtiondena av 1700-talet.

För att kunna bevaka sina intressen på landsbygden hade staden särskilt avlönade tjänstemän, som reste omkring och gävo akt på och inrapporterade allt av vikt,. Märkligt nog synes ingen utridare, såsom denne kallades, hava tillsatts förrän år 1649, då staden hos generalguvernör Torstensson klagat över landsköpet och sade sig av drottningen hava blivit lovad hälften av alla konfiskerade varor, men att intet därav inflöte. Anhåller staden därför, att Torstensson skall låta utsända på landet en »express karl», som skulle giva akt på slikt landsköp. Härtill samtyckte Torstensson; dock skulle staden hålla sådan tjänsteman på egen bekostnad, och förbjöd han vidare envar att för denne person ställa något hinder. Enligt domboksprotokoll av 1651 erhåller en utridare vid namn Erich Oluffsson $\frac{1}{3}$ -del av allt det gods, som han konfiskerar till staden. Denne ämbetsman synes årligen hava tillsatts till och med 1662, varefter sysslan synes hava stått obesatt. Ej heller är den upptagen i 1667 års lönestat. Följande år tilläts staden ånyo att hålla en utridare, enligt landshövdingens brev av samma år, och sedan var sysslan merendels förenad med stadsfiskalstjänsten. Enligt 1693 års lönestat skulle utridarna vara två till antalet, och utgick lönen med 20 dr smt till vardera.

Däremot höll staden sedan gammalt folk, som sjöledes spanade efter landsköpare. Första gången spår av deras verksamhet förmärkes är så tidigt som år 1629, och att sysslan ej var någon sinekur framgår av protokollet den 5 mars s. å.

Från mitten av 1600-talet äro »the, som foro omkring Wänern» namngivna och växla i antal mellan 4 och 6.

Frimarknader och andra marknader.

Vad som utgjorde säkerhetsventilerna, om man så får uttrycka sig, för det våldsamma trycket på handeln, voro de årligen återkommande marknaderna, vid vilka samtliga tillfällen *allmogen* hade rätt att köpa och handla efter behag utan inskränkningar. Marknaderna voro likväl av två väsentligen skilda slag: frimarknader och enskilda marknader. Till de förra hade vem som helst tillträde. Således lämnades även köpmän och näringsidkare från andra konkurrerande städer och landsändar full och öppen frihet att avsluta vilka som helst handelsavtal. De enskilda marknaderna hade däremot en intimare prägel. Här voro

Handeln inom Värmland

tillfällen lämnade endast till stadens invånare att av allmogen tillhandla sig förnämligast sina livsmedels- och hushållsförråd, varjämte stadsborna uteslutande ägde rättighet att åt bönderna försälja krydderier, specerier och viktualier, förnämligast sill och salt. De senare marknaderna voro således ett ytterligare privilegium för städerna, en avsevärd hjälp för isynnerhet de mindre i deras hårda kamp för tillvaron mot de större och rikare köpsamhällena, särskilt mot sådana, som gynnats med stapelrättigheter.

Stadens frimarknader blevo i privilegiebrevet bestämda till två stycken, den ena i februari månad, »fastingen», så kallad, enär den begynte andra söndagen i fastan, den andra, med början den 29 juni, Peter Pauli dag. Det var samma marknad, som i medeltiden sammanföll med mässorna till detta helgons ära, varför den också intill senaste tiden benämnts *Persmässomarknaden*. Båda voro stora marknader, de största i Värmland och tidvis de mest betydande i hela Vänerstrakten, vilken roll den senare bibehöll ända till in på senare hälften av 1800-talet. Fastingen däremot behöll sin karaktär av frimarknad endast i något över 100 år och detta förhållande har sin egen historia.

Utan tvivel voro dessa frimarknader till stort avbräck för stadens egna köpmän, en ofrånkomlig inskränkning uti de omfattande förmåner, varmed deras handel genom förut berörda förordningar omgärdats. Allteftersom tillströmningen av främlingar växte, och i samma mån som handelsomsättningen ökades, inskränktes borgarnas möjligheter till avsättning. Ju mera därför den fria handeln kunde kringkärvas, desto mera skulle det enskilda handelsintresset vidgas. Ansträngningarna koncentrerades därför för att få bort åtminstone den ena av de stora marknaderna. Persmässan kunde härvidlag näppeligen komma i fråga med dess för staden så viktiga tillförsel av spannmål och viktualier från västgötabygden. Återstod sålunda »fastingen». I Västerås 1623 21/4 utfärdar Gustaf II Adolf brev med tillstånd för Karlstad att göra fastingen till torgdag, vilket likväl aldrig torde hava fullföljts. Ty till 1635 års riksdag hade »herredagsmannen» medfört en petition, att denna marknad skulle förvandlas till en enskild sådan, men svarar regeringen, »så tillåter nu intet tidsens Lägenhet, att någon förändringh här uthinnan skeer». Bättre lycka medförde det upprepade försöket 1642. I kungl. resolution av 25 december säges: »Så ändoch Hennes Kongl. Maj:t hafwer stått i betänkiande be:te marknadh att affskaffa i betrachtande, att Allmogens å Landet wälfärd och conservation icke ringa aff be:te Frij marknadt befordras och styrkias. Så hafwe Hennes Kongl. M:t icke dess mindre uppå dess undersåtares underdånige ansökian effterlåthit och bewilliat att bem:te Frijmarknadh om andre Söndagen i Fastan må tills Wijdare Hennes Kongl. Maj:tz förordning ophäfwas och aflysas, och den om Persmässo för en frij marknat hållass och aff fremmande städers borgerskap besökias och nyttias.»

Karlstads stads historia

Denna förändring befanns dock snart vara synnerligen oklok. En frimarknad under vintern var nära nog nödvändig, *ej blott* för en uppgörelse i järnaffärerna utan ock för avslutande av sommarens fraktavtal. Den lättnad, som vintervägarna beredde i kommunikationerna, gjorde, att allmogen från särskilt landskapets nordligare delar i allra största utsträckning begagnade sig härav för sin handelsomsättning. Då nu kundkretsen minskades till att omfatta endast Karlstads borgerskap, minskades också de långväga handelspatronernas och böndernas intresse för resorna hit och vände sig i stället till närmare platser i gränstrakterna, med vilka handeln åtminstone tidtals var förbjuden, men där den med försiktighet kunde bedrivas utan inskränkande förordningar. Redan 1643 29/12 säger sig K. Maj:t ha erfarit och förstått, »huru som Allmogen aff Landet hafwa på förbe:te marknadztijdh medh sitt godz och warur uthi stoor myckenheet kommit till stadz i förhopningh att bekomma för dett dee hafwa hafft att medhfahra. Men efftersom de hoos borgerskapet i Carlstad icke funnit meedel att handla aff dem deras medbrachte wahrur, eller warit mächtighe att försörja dem medh deras nödtorffter. Hwarföre haffwer bem:e Allmogen tagit tillfälle mehr än som dee före haffwa warit wahne att draga öfuer grenzen och således föra Landzens fettma dem fremmandenom till handa och förkofring. Men landzens städer lembna nu såsom H. Maj:t wäll kan betrachta, hwadh olägenhet, som här igiönom icke allenast andre städer, som omberört är, utan ock Allmogen i landet tillwäxer. Hwarföre ähr H. K. Maj:t worden förorsakat att sättia förbe:te marknadh uthi sitt förra Lag och Skick att besökia, såsom dee förr hafwa warit wane ock elliest uti Stadens Privilegier stå uttryckt och förmält».

Till stadens stora olycka upphörde ej försöken att få fastingen avskaffad med detta bakslag. Som vanligt under dessa tider gjorde uteslutande en egoistisk småborgaranda sig gällande, för vilken det förhandenvarande individuella intresset var huvudsaken, utan att man hade förmåga och möjlighet till en handelspolitik, vars mål var förlagt ett stycke in i framtiden.

Efter upprepade försök kröntes äntligen ansträngningarna med framgång, i det att, genom Kammarkollegii brev av 1688 16/12, Värmlands mest betydelsefulla frimarknad flyttades till Kristinehamn från Karlstad, som i stället fick en enskild marknad på samma årtid. Det sista var något, som, ehuru i och för sig helt naturligt, dock ej av stadens ledande män hade kunnat beräknas. Att fastingen skulle dit överflyttas, låg ju nära till hands, dels då regeringen visade sig obenägen att alldeles avlysa en vinterfrimarknad såsom förut framhållits, dels då Kristinehamn hade en marknad just denna tid på året. Vid 1660 års riksdag hade till och med staden hos regeringen anhållit, att tiden för denna Kristinehamns marknad måtte ändras, då den inföll samtidigt som Karlstads marknad, något som regeringen förklarade sig efter landshövdingens utlåtande framdeles vilja bestämma. I ett enda slag stod hela den begångna dumheten i öppen

Handeln inom Värmland

dag. I stället för att denna affärsmarknad, under vilken staden genom de vid tillfället ifråga avslutade järnaffärerna, varit medelpunkten ej blott för Värmlands utan även för en stor del av Västergötlands och Bohusläns ekonomiska liv, fick staden nöja sig med en blygsam enskild marknad snarlik en torgdag, vars omsättning endast var en svag erinran av den gamla handeln och rörelsen, som även åt det fattigaste barn i staden förmått lämna en pekuniär handräckning till avsevärd hjälp under vinterns svåra förhållanden. Vid 1693 års riksdag är ansökan inne att återfå marknaden igen¹, men K. Maj:t resolverar, att, som ändringen skett på stadens egen begäran och på landshövdingens inkomna berättelse, så skall med saken därvid bero. Denna marknadsfråga är ett typiskt exempel på de styrandes ståndpunkt och uppfattning. Uppvuxna i dåtida märkvärdiga handelsystem och naturligtvis genom sin ställning helt inne i de olika intressesströmningar i affärsvärlden, särskilt städerna och handelsområdena emellan, borde de ej så fullständigt hava saknat blick för följderna av ett dylikt steg. Men troligen hade deras synvidd varit så begränsad, att de ej kunnat inse eller beräkna följderna utan måst praktiskt och i verkligheten erfara dem för att förstå missgreppet i hela dess vidd. Av kompetensen hos de ledande har man att sluta sig till densamma hos de mindre handelsborgarna, där osäkerheten och osjälvständigheten varit betydligt större; kanske man också blir böjd för att se de stränga handelsbestämmelserna i en mildare dager.

Av enskilda marknader hade staden av hertigen beviljats »thesslikest tuåå Marknader then Ene om Brijgittomässe, then andre Märmessotijdh wid Knuse sund, huilka Marknader förb: Carlstads borgare enskiljlt och för sig sielffua altid Niuta, bruka och behålla måge». Till dessa två lade hertigen genom brev av 1594 12/1 ytterligare en tredje på Luciadagen den 13 december, vilken dock mera hade karaktären av torgdag, men som likväl in till allra senaste tider bibehållit sig under namn av »Lussemarken».²

Brittmässomarknaden den 7 oktober var förlagd till staden för att åt stadsborna bereda tillfälle att förstärka sina kött- och spannmålsförråd för vintern. Den bestod således huvudsakligast av en kreaturs- och spannmålsimport från staden angränsande socknar, ehuru naturligtvis även ett ganska stort varuutbyte

¹ Redan 1690 1/3, då landshövding Wrangel var här, inlämnades av borgerskapet en supplik, där de bönfälla honom att återförhjälpa dem till Fastingen. Vid supplikens uppsättande hade hela borgerskapet varit närvarande, och att det var deras allmänna, enträgna begäran förstås därav, att en del velat mista Persmässan i stället.

² Hertigen tillkännager, (i brev 1594 12/1), att han ämnar »att uti vår köpstad Carlstad uprätta en torgdag på Luciadagh att den bruka och widmacht hålla.» Han vill därjämte avskaffa det landsköp, som hittills mot lag och privilegier mycket i bruk kommit, varför han befäller alle sine trogne undersåtar i Öster- och Västersysslet, att de samtliga hädanefter skulle föra till Karlstad sin spannmål, järn, fisk och andra varor, som de sälja och föryttra vele, och vill han tillåta, att en bonde må handla med en bonde, »lagligen, skiäligen och rett, som the sins emellan best githe och förmå. Der i dannemän alle wele ider som trogne undersåthar ägne och böre hörsambligen effterwette, och giöre i her med eij allenast hwad osz behager, uthan och thet om ider sielfwe inbyrdes är till gagn och godhe, Gudh ider befalandes.»

Karlstads stads historia

samtidigt gjordes. Den torde ännu leva kvar i den kreatursmarknad, som årligen fortfarande äger rum, ehuru nu framflyttad till november månad.

Mårmässomarknaden vid Knusesund inföll den 8 september. Den hölls i By socken vid Byälven. Platsen synes i äldre tider hava växlat¹ men blev sedan stationär vid Säfflebron. Den marknaden var tillkommen för att bereda allmogen vissa lättnader på så vis, att borgerskapet där infann sig för att »försällia sina Wahror, hwadh som dee hafwa att föryttra (och) hwarest allmogen komma medh boskap och Pundwahror att försällia till Borgerskapet».

Dessa enskilda marknader ökades efter hand till antalet, emedan regeringen i dem såg ett verksamt medel mot handeln på Norge. Så beviljades staden genom kungl. resolution av 1617 29/5 på framställning till riksdagen en enskild marknad vid den nyanlagda Morast skans i Eda socken (på kyndelsmässodagen eller den 2 februari), »deer medh inlänske wahrurne kunne hållas ifrån dee Norske städer inne i Swerige», såsom det heter. År 1649 28/9 anhöllo stadens borgare hos Lennart Torstensson att få en höstmarknad i Sulviken, och eftersom staden nu med stor kostnad förfärdigat och måste underhålla två bryggor vid »store Bron», får den tillstånd att av varje skepp. stångjárn, som där väges, få taga 1 öre kmt. T. resolverar, att som drottningen i resolution av 15/3 detta år föreskrivna ärenden till honom remitterat att besluta såsom han för gott finner — staden icke allenast må få denna marknad utan även begärda 1 öre kmt med villkor, att bryggorna underhöllos. Troligen har platsen för Morasts marknad varit i alltför hög grad obekväma på grund av dess avlägsna läge, varför stadens anhållan att få en enskild marknad vid Sulvik (i Älgå s:n) icke innebar något annat än att få Morastmarknaden flyttad dit. Marknaden blev såsom nämnt beviljad, och beslöts på rådstuva 1650 6/5, att den skulle hållas vid korsmässotid (4 september). Ändamålet med marknaden var detsamma: »att dämpa och förtaga de Norske öfwerfarter och sin emillan förhindre handell», som det heter i tillståndsbrevet av 1649 28/7. Däri förekommer följande uttryck om Sulewijks höstmarknad: »hwilcken Borgerskapet i Carlstadh för detta en tijdh haffwer warit», vilket allt angiver, att marknadsplatsen härstädes varit gammal. Ett domboksprotokoll av 1634 10/10 tyder också på att så verkligen varit fallet. Enligt detta har Torsten Skräddare angivits för olovlig handel med bockhudar på Sulewijks marknad.

Dessa såpass långt från staden liggande marknadsplatser skulle naturligtvis förr eller senare visa sig för borgerskapet rätt obekväma, ej blott på grund av resornas längd utan även på grund av svårigheterna att genomföra en ordnad kontroll, så att främmande intressen höllos borta. Redan år 1664 börja strävandena att få dem förlagda inom stadsområdet, men regeringen håller med kraft

¹ Så beordras 1650 5/6 rådman Elias Matzon (Fogelius) att resa ned till By socken för att överenskomma med »Tällesebönderna» om plats för marknaden och 1653 15/3 frågar landshövding Langman borgerskapet, om man betalt välb. Johan Nieroth för marknadsplatsen vid Knuseed, vartill jakas, men tillades, att man nu ej längre ville behålla den.

Handeln inom Värmland

tillbaka, värnande böndernas intressen. Vid riksdagarna 1675, 1680, 1683, 1686 avslås framställningarna därom. Från år 1709 lägges frågan på en annan bog, i det man söker få Knusesundsmarknaden förlagd till Varpnäs, förebärande som skäl staden Amåls närhet till Säfflebron. Avståndet hindrade också folk från Filipstads bergslag att närvara vid denna marknad, varför därifrån sällan någon kom. Varpnäs vore en lättare tillgänglig plats för såväl Kristinehamn som Filipstad, varjämte möjlighet funnes att därifrån driva de osålda kreaturen till bergslagen i och för försäljning. Ansökan ledde också till önskat resultat, fast senare, nämligen 1719. Uti den förnyade framställningen åberopades ungefärligen samma grunder för marknadens förflyttande, särskilt tullens underlättade uppbörd och kontroll.

Även vad Sulviksmarknaden beträffar, gjordes under denna period ansträngningar att få den flyttad. Sålunda heter det i 1719 års riksdagsbesvär, att den dels låge för nära norska gränsen, dels kunde ej något ärbart folk dit begiva sig på grund av det myckna fylleri, svordom och slagsmål, som där bedrevs. Saken remitterades av regeringen till kommerskollegium 1719 och, sedan allmogen och lantmännen hörts, blev genom kollegiets föranstaltande Knusesundsmarknaden flyttad till Varpnäs och Sulviksmarknaden till Skärmnäs, varvid staden tillförsäkrades att bli bibehållen vid samma gamla rättigheter.

Marknadernas betydelse i forna tiders kommersiella liv kan säkerligen ej underskattas. Hur lamslagen var ej handeln i tider med så till den grad inskränkta kommunikationer och förbindelser! Intet som helst av nutidens många medel funnos för dåtida handelsmän att komma i kontakt med allmänheten, inga tidningar, ingen annonsering. Postförbindelser började ju så småningom att inrättas, men de voro dåliga och osäkra, varjämte detta sätt att kommunicera behövde åtskillig tid på sig för att komma i ett allmännare bruk. Och huru många av den tidens köpmän var det förresten ej, som på grund av sin bristande kunskap i skrivkonsten måste avstå från korrespondens. Svårigheten att underhålla och framför allt att knyta affärsförbindelser var därför större, än vad i vår förmåga står att fatta, men av det lilla, som här ovan framhållits, blir det kanske i någon mån tydligare, att det är just här, i handelskommunikationernas förmedlande, vi ha att söka de gamla marknadernas största insats.

Vad marknaderna och torgdagarna beträffar finnes med dem så mycket för-
enat, att man ännu i den dag, som i dag är, således nära 60 år sedan de upphört,
hör åldringar tala om dem såsom särdeles minnesrika händelser i deras liv, och
vad är icke naturligare än detta, då marknaderna utgjorde de stora tilldragelserna
i vardagslivet. Tillredelserna härför togo veckor i anspråk, då allting måste göras
i ordning, spannmålssäckarna packas, hemvävda tyger av allehanda slag iord-

ningställas, slaktboskap gödas, så att djuren blevo för en köpare i den bästa kondition, och slädar och vad det nu fanns för kommunikationsmedel göras i ordning för den kanske tiotal mil långa vägen till marknadsplatsen. Ett ännu värre bestyr vållade emellertid en marknad på den plats, där den skulle hållas.

Ej i en enda stuga fanns då en lugn stund vare sig natt eller dag. Magistraten hade utfärdat bestämmelser om att öl skulle bryggas i mängder, bröd förbakas, fläsk saltas, så att stadens innevånare värdigt kunde emottaga de ankommande marknadsgästerna och dem väl förpläga. Marknaderna voro sålunda för platsens innevånare ett synnerligen välkommet tillfälle att öka sina små inkomster, ehuru naturligtvis den vanliga saluaccisen fick betalas.

Största mängden av marknadsfarande passerade över Västra bron, där de i tullporten erlade lilla tullen. Stränderna runt Västra bron voro omgivna av fartyg och båtar, som trälats eller rots upp från älvmyningen vid Skoghall, eller från österut liggande socknar. Östra bron var kommunikationsleden till det östra Värmland, varifrån dock ej så mycket folk inställde sig, då Kristinehamn var huvudorten för östra landskapsdelen.

Man frågar sig verkligen med skäl, huru ett samhälle med 300 à 400 innevånare skulle vid marknaderna kunna svälla ut till det femdubbla antalet. Var finna de hus, alla dessa främlingar? Man förstår naturligtvis, att det endast kunde ske genom upptagande av allt, vad staden kunde erbjuda av boningsutrymme, ja, t. o. m. att uthus ofta därtill måste användas. En ganska klar föreställning, huru vid hysande av dessa människor det egentligen tillgick, får man av en domstolsutredning på 1680-talet, där rannsakingen gällde en hustru, Ellika Svensdotter, som under sömnen kvävt sitt barn, för övrigt en icke ovanlig händelse, då vanligen den stora stolpsängen inrymde hela familjen både stora och små. Vad nu hustru Ellika beträffar, så förtäljde hon, att hon under marknaden härbärgerat 16 fryksdalingar. De hade efter kvällsvarden kl. 7 suttit och pokulerat på hembryggt öl och, då den siste gått och lagt sig, hade hon släckt elden i spisen. Barnen, 4 stycken, det minsta $1/2$ år, hade hon lagt strax efter kvällsmaten, och mannen, som varit uppe sedan kl. $1/2$ 3 på morgonen, hade gått till sängs samtidigt. Ellika sade sig för sin trötthets skull ej minnas, huru med saken passerat, förrän hon på natten vaknat för att ge flickebarnet di, då det befanns vara dött. Det är ju av en ren tillfällighet man fått tillfälle att blicka in inom väggarna till ett hem, bebott av en den tidens sämre lottad borgarefamilj, men helt säkert torde detta exempel icke vara ensamt i sitt slag, och trångboddheten torde nog hava varit en av de största orsakerna till att dödslistorna i kyrkböckerna på 1600-talet upptaga så många barn i förhållande till äldre personer.

Magistraten hade också sitt ökade arbete vid varje marknad. Där skulle utfärdas kungörelser och ordningsregler, såsom t. ex. följande, utfärdad för persmässan 1653 och avskriven av rådman Piscator:

Handeln inom Värmland

»Alldenstund på denna tid en fri allmän marknad här i staden är förordnad:

Ty haver magistraten nödigt eraktat efterföljande punkter att låta publicera, på det ingen framdeles må säga och föregiva, såsom han av sådan lag och order ej förr visste.

1. Förmanes och rådes var och en att rättvisligen, redeligen, kristligen och ärligen handla och vandla med sin nästa, undfly allt bedrägeri och flärd, varav stor tråta och oreda esomoftast förorsakas.

2. Denna marknad skall nu strax begynnas, och den huius om aftonen skole alla främmande med all köpslagan upphöra.

3. Ingen främmande fördriste sig lantmannen marknader emellan någon borga eller kreditera.

4. Ingen understår sig något järn, koppar, bly, humle, lin, hampa eller annat slikt i gårdarna ovägt sig tillhandla, utan allt sådant skall och lär komma på *stadens våg*, på det så köparen som säljaren sig icke framdeles må besvära, vara besveknä.

5. Ingen uppköpe eller betinge någre varor, utom eller i tullportarna.

7. Sammaledes bliva alla främmande förbudne, att de intet salt försälja pundetals ej heller sill stycketals utan allena tunne- och lästetals.

8. Alla vin- och ölkrogar skola eftersom i vård är ringt, vara tillslutna vid 40 markers straff, som häremot bryter.

9. Förbjudes allt parlament och slagsmål, ropande och överdådigt skriande.

Ho, som lagligen och skäligen bliver tillvunnen emot ovanbemälte punkter att handla och göra: skall efter Svärjes beskrevne lag och stadsens välfångne privilegier och sedermera gjorde stadgar plikta.

Detta var och en emot sig att efterrätta.»

Därjämte skulle torgplatser indelas. Härvid skulle hänsyn tagas till de magistraten tillhandakomna skrivelserna från främmande köpmän, som däri framställt sina önskemål. Först i början var det icke noga med sådana saker, utan var det merendels byfogden, som fick detta ärende sig pålagt liksom inkaseringen av hyresmedlen, vilka betydligt växlade olika tider. Stadens egna handlande kommo naturligtvis billigast ifrån med 1 dr kmt per plats. För de fyra främsta göteborgsbarnas stånd betalades 20 dr kmt, för de andra 16 dr kmt och för boråsbarnas stånd 12 dr kmt¹. Ståndstaxeringen överlämnades så småningom till en av rådmännen, ja, t. o. m. stadsborgmästaren var själv i egen hög person ute för att tillse, att platserna blevo riktigt utstakade. T. o. m. skiss med angivna storlekar och spekulantens namn utsatt uppgjordes till magistratens ledning. Ståndspenningarne voro en icke föraktlig inkomstkälla för staden, och där-

¹ Samma rådstuga (1652 28/6) som ståndstaxorna beslötos, föreslog landshövdingen, att staden vid nästa riksdag skall petitionera om att fastingsmarknaden skall bliva enskild för staden, och att göteborgarne må förbjudas att av lantmännen tillhandla sig stångjärn, bockhudar och annat skinn, samt att de ej skola till lantmännen få försälja sill och salt.

Karlstads stads historia

för blevo bestämmelserna allt hårdare och hårdare. För det gemene borger-skabet voro dessa av plankor och bräder uppbyggda marknadsstånd av ett stort intresse, då dessa arbeten skaffade dem möjlighet att tjäna en extra slant.

Senare (1656 6/3) beslöts, att inga stånd skulle byggas utanför gårdarna eller bodluckorna, utan skulle de upprättas på torget, och är detta uppfyllt från det ena hörnet till det andra, må bodägarna uthyra sina bodar, och för de stånd, som nu ligga utanför bodluckorna, skall hyra till staden tagas efter vanlig taxa.

Till slut kan nämnas, att ingen handel fick ske, förrän marknaden ifråga var vederbörligen inlyst, och köpet måste avslutas, då densamma utlystes. Dessa »lysningar» voro med stor högtidlighet förenade. Företrädd av en spelman och en trumslagare (vartill sedermera tillkom även en »pipare») vandrade en magistratsperson genom gatorna och uppläste i varje gathörn magistratens kungörelse angående vad som skulle iakttagas såväl vid köpenskap som enskilt uppträdande, ty marknaderna voro förr i världen i det senare hänseendet veritabla tummelplatser, varvid den förstärkta och ofta särskilt kommenderade vakten hade svårt att bemästra situationen, i synnerhet som själva ordningsmakten var allt annat än ovillig att själv delta i slagsmålen. Man kan naturligtvis inte här inlåta sig på någon längre avhandling om dylikt, men här kan återgivas, vad som finnes uti ett års dombok.

Enligt rådhusprotokoll 1681 1/7 hade Anders Swensson i Stohne (Stodene, Grava socken) och Olof Simonsson från Arneby i Sunds (Sunné) socken kommit ihop sig under Persmässan om en tunna salt, som den sistnämnde begärde hjälp av vapenbrodern till att välta, men då denne nekade att biträda krigskamraten, hade denne i vreden flugit på honom och hårdragit honom, vilket Swensson erkände, men sade detta vara skett i vredesmod över att hans vän fordrat betalning.

Så ankom stadsvakten, som lämnade det besked, att Anders Swensson hör-samt gått i fängelset, men däremot Olof Simonsson kallade en hop andre soldater med bara värjor, vilka togo Simonsson ur vaktens händer. Att detta var sant, bevittnades av att en av bardisanerna var huggen i skaftet 13 eller 14 hugg, samt att en hatt träffats av en värja och visade, att blodvite uppstått. Så blev vakten jagad in i magister Carolini gård, där herr borgmästaren (Eek) logerade, och då de av vaktmännen, som i huset inkommit, satte bardisanerna ut genom dörren, så höggo de anfallande i järnet på bardisanen, varefter åtskilliga hugg syntes, varjämte Per Nilsson skomakare klagade över att han träffats över armen med en stör.

För rätten kom även en borgare från Örebro med besvär över soldaterna och berättade, att han dagen förut, då han satt i en stenkällare och njöt av ett stop öl, satt där också Erich Maase, soldat under kapten Jägerfälts kompani, och drack. Maase säger plötsligt: »Rätt nu skall iag gå wth och giöra ett Mirakell, iag har skaffat ihop 16 pehrsoner med mig». Emellertid går Persson dädan

Handeln inom Värmland

och strax efteråt skedde ett starkt oväsen, i det att de överfölo mest alla de kunde komma över, och då de framkommo till Perssons stånd, måste hon ge Maase något, eljest hade han överfallit henne.

Ån framkom för rätten Bengt Erichsson i Ämterviks socken och Swenseruds by. Han klagar över att han mött en soldat vid namn Nils Sälle. Han kallar denne vid namn och säger, att han tyckte det var angenämt att träffa honom. Nils svarar med orden: »Hvem har Christnat migh med det nampnet?» Bengt svarar honom, att han hört honom så benämnas vid kompaniet. Nils tog emellertid sin värja och högg den i huvudet på Bengt, vilken bad Nils lugna sig, eftersom de voro släkt. Han upphörde ändock ej med misshandlingen. Bengts svärfader Jöns Olsson i Bondsta i Kils socken berättar, att han sett Nils slå av sin värja tre gånger på Bengt, och ej nog härmed; han ville också, att Bengt skulle betala Nils' värja, varpå Jöns Olsson svarade, att han för allt i världen inte skulle slå ihjäl pojken, samt att han skulle betala värjan. Fältskären Abraham Browall, som förband Bengt, för vilket han erhöll 1 rdr, säger, att skadan i huvudet var av mycket otäck art. Vidare hade han smort ryggen och axlarna, och för hela kuren vill han ha 6 rdr. Bengt har även en blånad under ögat. Banemannen håller sig undan, och rätten kan denna gången intet göra i detta mål.

En glasmästarehustru från Åmål och en annan fru från Askersund samt en borgare från Örebro m. fl. klaga också över soldaternas framfart, och för att de förstört deras salustånd. Skolans rektor Magnus Carolinus beklagar sig, att han ej fick fred uti sitt eget hus. Där hade nämligen Maase samt hans anhang trängt sig in i porten. Vakten måste fly in i stugan. Magister Carolinus, som hade gäster hos sig, fick tillsammans med dessa fly.

Dessa soldaters regementspräst, Lars Eek, berättar, att då desse orolige soldater voro i förstugan och ingen vågade ut, gick han själv ut, emedan han kände dem bättre än andra, och bad dem taga sig i akt. Det såg då ut, som om de lydde honom. De följde honom till porten, men där drabbade de åter tillsammans med vakten. Under detta slagsmål fick Eek ett slag i huvudet av Maase, men om det var menat åt honom eller ej, kan han inte veta.

Soldaterna sattes i förvar i stadens häkte till dess kronans arrest blir färdig.

Stadens mellanhavande med Värmlands städer.

Med de ökade affärsförbindelserna följde dock något, som för oss ter sig helt naturligt, men som de gamla stadsborna betraktade som något fullständigt lagstridigt: konkurrensen. Och på sitt sätt hade de också rätt. Ty lika berättigad och nödvändig som konkurrensen är för fri och sund handelsutveckling, lika oförenlig och lika ofrånkomlig var den för äldre tidens affärsverksamhet, intvungen i så trånga former. Utan att man själv lagt märke till huru det hela tillgått, befinner man sig plötsligt mitt uppe i strider av allehanda slag. Nu gäller det ej

längre landsköp och privata tvister inför rådstuvurätten. Den allmänna utvecklingen har gått såpass framåt, att staden får allt större kännning av andra städer under dessas försök att vinna större möjligheter dels till avsättning för varorna och dels till erhållande av handelsprodukter. Värmland med sina rika naturtillgångar har naturligtvis i särskilt hög grad, alltsedan insikten härom vaknat, blivit utsatt för spekulationslystnad, och därför har också Karlstads historia redan från tidigt blivit en enda fortgående kamp för bevarandet av erhållna privilegier och intressen, i vilken strid staden dock så gott som alltid dragit det kortaste strået. Mångfalden och olikarten av tvisterna rörande ej blott handeln utan även sjöfarts- och fraktförhållanden göra en framställning härom synnerligen invecklad.

Vad således beträffar stadens mellanhavande med värmlandsstäderna, har man att söka dessa striders huvudorsak i det märkliga förhållande, att någon begränsning av de olika handelsområdena inte fanns, och att någon sådan aldrig senare kom till stånd, utan dessa angelägenheter fingo ordnas genom tillfälliga överenskommelser, vilka slutligen fingo giltighet som hävd. Regeringen fick nog tidigt blick för de missförhållanden, som följde med en ny stads anläggning, men drog sig tydligen för att röra vid de förut befintliga städernas äldre, stadfästa privilegier. Hade en reglering av handelsförhållandena eller en omarbetning av dessa äldre privilegiebrev skett vid varje nytt stadssamhälles grundläggning, skulle det visserligen till en tid medfört en hel del missnöje, men det skulle efter hand lagt sig inför trygghetskänslan att ha gränserna för handelsområdet bestämda. I stället sökte regeringen komma ifrån saken genom befallning, att värmlandsstäderna skulle stödja och hjälpa varandra genom en »reciproque» (ömsesidig) handel. Det ligger visserligen en ej ringa grad av framsynthet i denna bestämmelse: att söka vidga värmlandsstädernas handel genom att landskapets samtliga städer fingo fritt tillträde till varandras enskilda marknader i och för handelsutbyte och varuomsättning¹. Vilken ökad omsättning skulle ej ett sådant steg i rätt riktning hava medfört! Men samtidigt spåras häruti regeringens oförmåga att finna rätta lösningen av svårigheterna. Ty nära nog samtidigt som de gamla privilegierna konfirmeras, och försäkringar utfästas, att de gamla handelsfriheterna skola »oturberat» åtnjutas under alla de förut stadfästa formerna, har regeringen intet annat svar att lämna på de mångfaldiga klagomålen över ingreppen än att åberopa sig på resolutionen om »den reciproqua handeln»².

Vad *Filipstad* då först angår, hade redan från stadens tidigare år förekommit förvecklingar med Karlstad angående handeln, huvudsakligast järnomsättningen,

¹ Det egentliga syftemålet var nog att uti denna intressesfär inrama alla städerna vid Väneren, d. v. s. Mariestad och Lidköping, vilka uppstäder genom likheten i sjöfartsförbindelser hade så många gemensamma intressen och på grund därav mer än en gång uppträdde gemensamt. Vänersborg kunde ej räknas hit av många anledningar, såsom vi snart skola finna.

² I detta sammanhang torde här också lämpligen omnämnas den vidsträckt förmån, som lämnades boråsborna, och som troligen i alla städers historia torde återkomma såsom orsak till mycken förargelse och upprepade klagomål.

Handeln inom Värmland

så att Gustaf II Adolf såg sig föranlåten att genom brev av 1624 9/5 bestämma, att karlstadsborna »effter deras privilegiers lydelse brede widh Philipstad sin handell och nähring der sammastädes I Bergzlagen drifua och sökia måge». Misshälligheterna äro detta oakttat föremål för förnyade klagomål från Karlstad, att filipstadsborna vilja förtaga dem deras fria handel i bergslagen, vilka klagomål föranleda en kungl. resolution av 1638, där Karlstads borgare »och gemene man på Landzbygden sampt Bergzlagerne i Wermelandh» tillförsäkras att köpslå såsom av ålder varit brukligt. Samma resolution utfärdas ånyo 1642, men ändå fortsättas klagomålen, och utfärdas resolutioner i all oändlighet med ideliga påpekanden av de beslut, som i saken förut fattats. Det hela verkar som en evighetsskrub, som vid varje tillfälle ånyo vrides runt ett varv. En förklaring till trakasserierne torde vara den inkomstbringande järnhandeln, som nog låg under det hela, och som filipstadsborna helt naturligt ville ha för sig själv, men som karlstadsborna med ålderns rätt ej ville släppa. De förra sökte därför komma de senare till livs genom försvårade vägningsbestämmelser och genom tvång att införa det i bergslagen inköpta järnet till Filipstad att där vägas, varigenom också vågpenningar där skulle erläggas¹. Striderna fortsätta ända till dess att Filipstads privilegier 1695 indrogos.

På 1640-talet uppträder en ny vapendragare för Filipstad: den nya värmlandsstaden *Kristinehamn*. Det var tydligen den i denna stads privilegier inryckta bestämmelsen om att mellan Karlstad, Filipstad och Mariestad tillåtits en »reciproque» handel med Kristinehamn, vilken ej varit till belåtenhet, ty redan tre år efter sin tillkomst har Kristinehamn av Karlstad blivit inför riksdagen påtalat för intrång i de enskilda marknaderna. Regeringen, som tydligen ser, att Karlstad i själva verket har rätt, då staden fått sina enskilda marknader sig tillförsäkrade utan inblandning, ser sig å andra sidan i så fall nödsakad att återtaga de privilegier, som nyss utfärdats. Följden härav blir också den, att år 1649 29/3 utfärdades en resolution, däri karlstadsborna erinras, att Kristinehamn för någon tid sedan privilegierats, »icke allenast på Carlstadh, wthan och Marie- och Philip Städens i Wärmelandh sampt flere enskijlte Marknader att niuta uthij dem en reciproce handell», och vill regeringen därvid förbliva. Därvidlag glömmes K. Maj:t dock sin två år tidigare gjorda förklaring som svar på karlstadsborgarnas klagan över borås- och kristinehamns-bornas intrång i Karlstads enskilda marknader: »Emädan K. Maj:t inthet will, att Borgerskapet i Carlstadh emoot

¹ I kungl. resolution av 1638 bestämmes, att järnet skall vägas på de rätta tullplatserna, varför Filipstad ej har rättighet tvinga någon erlägga vågpenningar i nämnda stad. Denna bestämmelse blev ej långt därefter upphävd. I resolution av 1649 heter det nämligen, att vad järnhandeln beträffar, som Karlstad säger sig av Filipstad förvägras, så har K. Maj:t genom sina för någon tid sedan till Filipstads borgerskap utfärdade privilegier därom bestämt, och skola Karlstads borgare ställa sig dessa bestämmelser till efterrättelse och ej däri göra dem intrång. Men Karlstad får gärna köpa järn i bergslagen bäst det kan, sedan det är gängel genom stadens väg. (Avskrift i rådhusarkivet).

dess wndfångne Privilegier i någon måtto skole förfördelas», så skola de njuta sina privilegier till godo, och skall landshövdingen »in loco» se till, att staden ej i något hänseende praejudiceras.

Efter sådana resolutioner dyka klagomålen snarast möjligt ånyo upp. Sålunda inträffar, då landshövding Soop 1655 3/11 är här för att göra sig under rättad om »Commerciën», att denna av borgerskapet anses »praejudicerlig» och drages till andre städer, varav även bruken, som skola vidmakthållas, taga skada. Ej blott att bönderna taga sig före att uppköpa stora oxehopar och dem på andra håll försälja, utan såväl Filipstad som Kristinehamn ha börjat köpslå i stadens enskilda marknader, »oss till störste skadha och till stort menn i synnerheet för oxars och Fetaliers inkiöpande». Hans nådes löfte att i saken göra, vad han kunde, synes ej haft något vidare resultat, enär då kammarfiskalen Johan Röding våren påföljande år är här, samma klagovisor höjas på nytt. Den »reciproque» handeln synes förbliva ett ont, som vare sig Karlstad eller någon annan värm-landsstad — enligt vad som framgår även av deras klagomål — hade svårt att förlika sig med, men som regeringen envisades att finna synnerligen förmånlig. Så heter det i en resolution av år 1680, att, då den reciproque handeln är inrättad till städernas nytta, kan K. Maj:t ej upphäva bestämmelserna därför, vilket 1683 itereras: den reciproque handeln anser K. Maj:t ej böra avskaffas. Den ömse-sidiga ställningen blev ju också så småningom en annan de sista årtiondena av detta skede. Filipstad försvann ju såsom stadssamhälle för en tid, och de ändrade förhållandena under Karl XII:s tid uppmuntrade ej till några fortsatta förvecklingar med Kristinehamn. I ett till landshövding S. Cronhielm inlämnat odaterat memorandum, anhålla borgmästare och råd, att gränsen för de båda städernas verksamhet må bestämmas såväl österut till Kristinehamn som västerut. Någon åtgärd med anledning härav vidtogs icke, såsom synes därav, att landshövdingen 1713 28/4 vid rannsaking angående till Kristinehamn försäld tobak frågade, var gränsen mellan dessa båda städers distrikt ginge. Då sådan ej förefanns, befallde han, att åt några borgare skulle uppdragas att härom förhandla. Något resultat synes dock ej ha uppnåtts.

Småtullar och acciser.

All handelsomsättning tvangs att utgöra tull. Städerna omgävos därför med staket, varigenom portar ledde ut och in. Tullhus uppfördes vid samtliga portar. (Karlstad ägde före 1620 tre sådana små tullhus, ett strax norr om västra bron, ett ungefär på platsen för ännu befintliga gymnasiehuset för dem, som färdades över östra älvgrenen, samt ett å den stadsdel vid västra älvgrenen, som än kallas för »Sjötullen» och som upptog »lilla tullen» av sjöfarande från Skoghall. Å lilla Orrholmen tillkom senare en tullstuga, som ändrade holmens namn till »Tullholmen», varom vidare framdeles.) För att komma ut eller in tvingades samtliga

Handeln inom Värmland

att vid passerandet av tullporten uppgiva, vad de medförde. Invid och omkring portar och tullställen skulle finnas en inhägnad plats, dit alla från landet ankommande med sina varor, boskap, hö och ved m. m. skulle begiva sig, till dess att allt de medfört förtullats. Först sedan detta skett, ägde de fortsätta in i staden.

Alla hade således dylik anmälningsskyldighet hos vederbörande tullmyndighet. Adelsmannen fick med hustru och barn passera »omolesterat», dock endast om han medförde kistor, skrin och vägkost. Allt annat skulle i vederbörlig ordning förtullas. Vad själva tullförrättningen vidkommer, funnos följande bestämmelser. Om sommaren skulle tullskrivaren med tullknektarna vara vid tullporten klockan 4 på morgonen »uppå sielfwe slaget», och om vintern skulle han infinna sig klockan 6. Hans vidare åligganden voro att anteckna alla, allteftersom de anlände, deras namn, varifrån de kommo, varest de tjänade, samt vad de medförde. Uti en särskild liggare antecknades allt detta sistnämnda. För att i intet hänseende någon orätt skulle begås, vägdes och mättes allting av en edsvuren mätare eller vägare, som biträdde tullnären och kontrollerade räkningarna, då boskap eller vagnar passerade. Fordon betalades efter särskild taxa: ett tvåspänt lass betalades efter 4 tunnor, ett enspänt efter 2. För en vagn med hästar och en kärra med en häst erlades samma avgift. »Ett foder uppå Hästbaak erlades efter en tunna spannemål». Samma bestämmelse gällde i regel för sjöfarande, för vilka den uppgivna lasten fördes in till staden för att kontrollmätas av vägaren.

Så snart vägningen var färdig, skulle tullnären visa fram tullförordningen och efter däri upptagna siffror uträkna avgiften. Därefter skulle godsets förare inför tullnärens ögon uppräknat penningarna men ej lämna dem till honom utan själv »kasta» ned dem i en för ändamålet i tullhuset uppställd kista genom ett i dess lock gjort hål, så att tullnären både förde räkenskaperna och tog emot pengarna utan att dessa senare dock passerade genom hans händer. Nycklarna till kistans lås förvarades av ståthållaren, som själv med sin sekreterare varje onsdag skulle genomgå räkenskaperna och kontrollera kassan.

Efter tullpengarnas betalande erhöll den vägfärdande av tullnären ett märke eller en sedel, som skulle lämnas till därtill förordnad person (antagligen en magistratsperson), varefter passagen var fri, och den till staden anlände främlingen äntligen blev berättigad att sälja sin medförda vara.

En lantman, som endast färdades genom staden, var fri från tull, men skulle han vid ankomstporten erhålla ett märke, upptagande det införda. En tullknekt skulle åtfölja honom under färden genom staden, tills han kom till utfartsporten, då han fick passera denna, men först mot avlämnande av den sedel, han vid infartsporten erhållit.

För betalning fastställdes, som ovan vidrörts, taxor för ej mindre än 127 persedlar. Dessa belopp ändrades naturligtvis undan för undan, men följdes den

Karlstads stads historia

ordinantia, som Gustaf II Adolf utgav 1623 6/12, således 2 månader, innan han själv infann sig i staden, varvid antagligen även dessa förhållanden voro på tal och diskuterades. För i taxan ej upptagna varor betalades $\frac{1}{32}$ -del av värdet. Beloppen växlade därefter från 32 till $\frac{1}{16}$ öre, en tunna siktat vetemjöl 5 öre, en tunna bjugmjöl $1\frac{1}{2}$ öre, en gödd ox 12 öre, en tjur hälften därav och en ko $\frac{1}{3}$ -delen, ett svin 2 till 1 öre, skinn av bäver 4 öre, av mård $1\frac{1}{2}$, av lo 18. Ett pund smör drog $1\frac{1}{2}$ öre, ox-, får- och getkött $\frac{3}{4}$ -dels öre, ett vinterlass hö $1\frac{1}{2}$ öre, ett sommarlass $\frac{3}{4}$ -dels öre och ett lass ved $\frac{1}{4}$ -dels öre.

För att snarast möjligt få pengarna inkasserade till staten tillgreps den åtgärden att utarrendera hela häraden, ja, t. o. m. hela sysslen. Sålunda innehades hela Västersysslet av befallningsmannen Peder Oluffsson, Tingvalla från 1624 av karlstadsborgaren Swen Bengtsson, vilken jämte Måns och Olof Erssöner 1626 fingo arrende på hela Jösse härad samt de tre socknarna i Karlstads tingslag.

Man måtte hava råkat i vissa tvivelsmål om huru det skulle förhållas med arrendeavgiften och avgifterna för tull och accis. I brev av 1624 27/8 säger sig Boo Ribbing vilja, att de goda herrarna i kammaren skola få veta, huru det är beställt i städerna med lilla tullen och accisen, varpå han får till svar, att K. Maj:t har befallt städerna utgiva: Karlstad 250 dr, Filipstad 190. Högre har han ej kunnat gå och frågar om tull skall tagas för järn, enär städerna hava arrenderat samma tull. Detta brev åtföljes påföljande år av brev av 14 juli, där han låter kammareherrarna till upplysning angående tull och accis uti städerna veta, att han upplåtit städerna att i en summa ett för allt giva Karlstad 250 dr, Filipstad 190. Högre har han inte kunnat komma, då tillstånd icke givits att betala arrendet i järn.

Landshövding Gustaf Leijonhufwud synes med sina synnerligen stora kunskaper inom alla kamerala och andra dithörande områden så väl i Örebro som Värmland redan tidigt hava fäst sig vid de med lilla tullens uppbärande sammanhängande olägenheterna. Hans utlåtande i ärendet 1635 21/1 tyder härpå. Han vill hava redlige och edsvurne tjänare förordnade till tulltjänstemän, vilkas tjänster voro förenade med så tilltagna löner och tantième, att de kunde leva härpå och icke behövde utsätta sig för oärlighet, vilket förslag nog hade gått igenom, därest icke hela denna tullinstitution hade omorganiserats. Om utarrendering hade han året förut stått i kontakt med kammarkollegiet, som skriver till honom: »Om Lille tullens förpaktande hava vi för några dagar sedan skrivit landshövdingen till med begäran, att han ville däröver specificerade summor excolera, till kronans nytta det högsta han gitter — — —

P. S. Belangande lilla tullens, accisens och bakugnspengarnas arrenderande, så är det bättre, ju högre de kunna utbringas, ty de äro i tillkommande år anordnade till Värmlands stat.»

Karlstads stads historia

som kanske skulle giva mest, alldeles undandrog sig tull, vilken därigenom hårdast drabbade bonden, »att han helt skyr att draga något till torgs». Slutligen framkastas, att landshövdingarna själva något »in hoc passu peccerant» (härvidlag synda), nämligen i överträdandet av ordinantien¹.

De medel, som lilla tullen inbragte, levererades vad Karlstad beträffar, då det var förenat med hertigdömet, till fogdarna för de olika sysslen, vartill Karlstad tid efter annan räknades, och infördes uti fogderäkenskaperna. Då Carlsbergs gård med omgivande delar på grund av krigskostnaderna utarrenderades, ägde också arrendatorerna att uppbära tull- och accispengarna, men dessa måste i sin tur till kronan inleverera medlen, som enligt Boo Ribbings brev 1626 28/3 för staden uppgingo till 150 daler, vilka av honom inlevererats.

Fullmakt utfärdades 1631 28/10 för Nils Hanson och Mats Bryngelsson att vara inspektörer för lilla tullen, accisen, brygg- och bakugnspengar över alla städer och tullplatser i Västmanland samt koppar- och järnbergslagera i Närke och Värmland.

Det torde, som framhållits, icke ha varit så väl beställt vid lilla tullens och accisens erläggande, ty enligt en rapport av 1632 8/10 säger ståthållaren Karl Bonde, att som inga brygge- och slaktehus äro uppförda, måste K. Maj:t förordna inspektorer över tull, accis, brygge- och bakugnspengar uti alla städer och tullplatser inom hans ståthållaredöme, vari Värmland också innefattas. Dessa inspektorer skulle hålla uppsikt och driva på arbetet med staketer, påskynda uppförandet av brygge- och slaktehus samt hålla dessa vid makt. Ingen andlig eller världslig skulle vad ordningen beträffar få någon frihet, ty allt som fördes till marknads- eller torgplatser, skulle efter tryckta förordningar förtullas och nedläggas. Inspektorerne meddelades fullständig makt att antingen visse personer bemälte tull och accis tillslå för en viss summa i arrende på ett år från 1633 1/1 eller också tillsätta trovärdiga uppbördsmän, som veta att förstå rätta ordningen och riktig caution ställa. Begäres för den skull, att Bonde ville lägga detta på befallningsmännen samt borgmästare och råd i städerna, att var i sin stad handhava lilla tullen, accis, brygg- och bakugnspengar efter förordningar och i synnerhet bemälte inspektor och tullnär räcka en hjälpande hand vid fullgörandet av deras tjänst². Dessa olika benämningar på tullarna inom mindre städer hade den olik-

¹ Kammarråden skriva 1638 17/4 till Leijonhufwud och meddela honom att regeringens allvarliga vilja och befallning är, att lilla tullen och accisen i städerna icke allenast efter ordinantien må handhavas, utan ock att *marknadsplatserna* må med staketer »blifwa försäkrade», så att tullen vid allmogens sammankomst må riktigt utläggas. Alltså skulle landshövdingen med det snaraste tillhålla allmogen i Värmland, att marknadsplatserna vid Bro, Knuse och Sulvik må med rätta staketer med sin rätta storlek intagna och med goda bommar och portaler försäkrade bliva, så att Peder Flygge eller hans underhavande, som tullen darsamma-städes uppbära skall, må handen räckas.

² I brev från Kammarkollegiet meddelar landsbokhållaren Arvid Persson (Roman), att lilla tullen är »deputerad» till landsstatens avlöning (år 1633).

Handeln inom Värmland

heten sinsemellan, att den förra avsåg staden och landsbygden, den senare däremot uteslutande handeln inom staden.

År 1638 den 19 mars är förordnandet för Peter Flygge daterat att vara inspektör över lilla tullen och accisen i Närke och Värmland samt i en del västgöta-städer. Han skulle, heter det i hans härför utfärdade instruktion, anställa visitationer därstädes, varvid först och främst skulle tillses, att staketerna med portar, bommar och lås omkring staden voro i behörig ordning, samt tullhus upprättas. Han ägde vidare att göra besked och räkenskap för huru nästföregående års tull föreståtts. Var tullen bortarrenderad, skulle arrendet fortgå, men där ej så vore förhållandet, ägde han att på tjänliga platser tillsätta tullfunktionärer. Borgmästare och råd skulle tillhållas att efterse, det var och en hölle sig till sitt, så att ej köpmän utövade något annat ämbete (= yrke) eller också tvärtom. Städernas fördärv förorsakades till stor del därav, att en hop lättingar slog sig ned därstädes, medförande kättlar och på så sätt födande sig med öl- och brännvinshandel, lärades en hop odygder men intet beflitande sig om det allmännas bästa. Därför skulle särskilda bryggare förordnas och »Kättla-Bryggeri» avskaffas.

Värmlandsstäderna kunde liksom nog de flesta små uppstäder räknas till dem, som icke hade sitt tullväsende i ordning. Då Flygge, lübeckare till börden och en ovanligt rivande man, med största kraft gick in för att i enlighet med utgångna instruktioner och förordningar ställa det hela på fötter, så att systemet verkade i enlighet med regeringens önskan, är det tydligt, att hans befallningar skulle mottagas, varhelst han visade sig, med hätska känslor, som till och med under hans första verksamhetsår fingo karaktären av rent uppror. Värst synes upphetsningen hava varit på Bro marknad (Kristinehamn), varom Gyllenius i sin dagbok berättar:

»Daghen tilförende nemligh den 21. September (1638) tå almogen war församlat i Broo- eller Christinehampns Marcknat, och Petter Flygge, som war Inspector öffver tullerna i Wermelandh och på Daal, wille haffva tull aff them som til marcknan kommo, ty tilförende gaffz på then platzen ingen tull, thär öffwer almogen bleff så förbittrat och bullersam, att the nederreffvo thet plancket som Flyggen hade omkringh then platzen låthit vpbyggia, the hade ock vthan tuiffwel slagit samma Flyggen i hiäl, huar om icke han hade kommit til flychten på en bååt öffwer Siöön sin kooss.

Sammaledess haffuer almogen vthi Hofva marcknat i Wassboo något tilförende, thet samma giordt, såsom ock mestedels huadh som vpbygdt war upbränt, och ruinerat, och ther medh giffvit them androm förargeligt exempel. Tå thetta rycktet kom för Högha öffverheeten, kom Swerigess Rijketz Drotzet Hanss Excellens Herr Gabriel OxenStierna, såsom och många andre höga Herrer tijt nedher och the kommo först till Broo som nu kallas Christinehamn, thär almogen aff ÖsterSysset och Bergzslagen woro tillhoopa Stämde,

Karlstads stads historia

och thär ifrån kommo the til CarlStadh den 8. Novembris, och heela Wester-Syslet kommo thär tilhoopa».

Även Karlstad besöktes av »the höge Herrer», och enligt här anförda källa voro de här den 9. och »woro the medh Scholan i iacht i Långöön, och den 10. i Herrehagen och Landhberget. Den 11. om Söndaghen woro the i CarlStadz kyrckia, och den 14. reste the tädhan, och til MarieStadh, thär bleffvo tuenne Steglade, som hade bränt vthi Hoffva.

Ärendets behandling återfinnes uti riksrådets protokoll, där för den 29 januari 1639 finnes en diskussion rörande dessa tumult uti Värmland, ehuru Karlstad därvidlag synes hava åtminstone icke gjort sig anledning till någon uti hävderna återgiven orolighet. Så läses följande:

»Om accijsen: i Carlstadh var alldrigh accijsen optagen. Bormestare och Rådth haffve de facto stått der emott; när effterfrågas, hvarföre thet ähr skeedt, så haffve thee sagt, att thee måste förlöpa staden. (När vij förehölle dem), dett dhe peccerat haffve, så låffvade (de bettring). Präster haffva beklagatt öffver dett ook, tull och accijs, lamenterat offentligh på predikestolen och beditt, att Gudh ville sådant hämnas. Hvar så vore, att alla ville draga lasten och förmana hvar andra, så skulle alt väll tillgå.»

Såsom bevis på att det uti riksrådsprotokollet intagna anförandet var med förhållandena överensstämmande, tjänar Karlstads stads riksdagsmans yttrande till riksdagen i Nyköping 1640, då han uti borgerskapets framställningar begär, att borgerskapet må bibehållas vid det, som det förr varit vant vid, nämligen att söka sin näring med bakande, bryggande och öltappande. K. Maj:t svarar, att då städernas välfärd består av goda ordningar och väl fattad handel och vandel, men deras fördärv och undergång beror på oordningar och oskilligt hökande, som någre få egennyttige öva, de där intet öga hava på det gemensamma bästa, så har K. Maj:t med hänsyn härtill låtit avfatta en viss ordning för stadens uppkomst, vilken förordning är avfattad så, att den icke tillåter, att några enskilda föda sig med tappande och snappande, utan att enskilda må också sig därav tillgodogöra, dock att den, som otillbörligt därmed sysslar, må antingen söka sig tjänst i staden eller också söka sig till landet för att där med bondearbetsig försörja.

På 1630-talet var Värmland i sin helhet utarrenderat. Österssyslet hade göteborgaren von Vossel redan 1625 i flera år innehaft, då han den 5 april fick arrendet förlängt på 6 år, varefter Louis de Geer blev hans efterträdare och fick det 1639 prolongerat på 2 år. Ännu längre tillbaka hade fogden Peder Oluffsson innehaft arrendet på Västerssyslet, och hade han det ännu 1639,¹ då ytterligare

¹ Det är ganska märkligt, huru lilla tullen och accisen stiga, sedan ordning och reda härvidlag införts. Sälunda äro de influtna medlen för 1638 endast 330 dr smt, 1639 stiga de nära nog tredubbelt eller till 930 dr 8 ö. smt, 1640 inflyta ej mindre än 1007: 19: 8 för att 1641 sjunka till 970: 14: 4.

Handeln inom Värmland

som hans medarrendator tillsattes Oluff Ersson, fogde på Carlsberg, vilken likväl 1643 lämnade fogdetjänsten för att helt ägna sig åt köpmanskapet.

Karlstads stad jämte en hel del övriga städer såsom Kristinehamn, Mariestad voro utarrenderade till Peter Flygge åren 1637, 1638 och 1639. På grund av att staten i intet annat hänseende med dem hade att göra än att övervaka arrendesummornas ordentliga inbetalande, fördes räkningarna över lilla tullen och accisen av arrendatorerna själva såsom en helt och hållet privat sak. I 1641 års landsbok är det första gången, som detaljerade uppgifter angående porttullen äro att finna. Dag för dag månad för månad hela året igenom läsa vi namnen på bönder och lantfolk samt de gårdar, varifrån de forslat sina varor till avyttring inom stadens staket.

Då ett återgivande av namn och summor skulle bliva alltför vidlyftiga att här återgivas, medtages här endast ett

Sammandrag af Port-Tullen och gemene införseln för Carlstad 1640.

I samma bok finnas även uppgifter på accispengarna, d. v. s. den avgift, som stadens borgare måste erlägga för vad de till sitt eget hushåll använde. Således finner man här, att karlstadsborna

År 1640 bryggat:

	Malt	Silf. m.
Januari	11 t:r	1: 12
Februari	27 1/2 t:r 1 kanna	3: 14
Mars	31 1/2 t:r	4: 16
April	39 t:r 4 k:r	5: 2
Maj	17 t:r 16 k:r	2: 12
Juni	16 t:r 24 k:r	2: 12
Juli	9 t:r 8 k:r	1: 8
Augusti	14 t:r 12 k:r	1: 30
September	23 t:r	2: 30
Oktober	24 t:r 16 k:r	3: 6
November	27 1/2 t:r	3: 14: 18
December	37	4: 26

År 1640 slaktat:

	Accisavgift: d:r öre pgr
<i>Januari:</i> 6 unga svin, 2 gamla svin.....	15
<i>Februari:</i> 1 kviga	2
<i>Mars:</i> 9 unga svin, 1 gris, 9 oxar, 3 kor, 2 kalvar, 1 lamm.....	2 6
<i>April:</i> 1 gris, 1 get	1 18
<i>Maj:</i> 3 oxar, 6 unga svin, 5 lamm	26 12

Karlstads stads historia

<i>Juni:</i> 1 kviga, 1 kalv, 2 unga svin, 4 får, 8 lamm.....	14	12
<i>Juli:</i> 1 kalv, 1 ungt svin, 1 får, 6 lamm	6	18
<i>Augusti:</i> 1 kviga, 1 ungt svin, 5 killingar, 11 får, 9 lamm, 12 risbetar (gamla bockar), 8 getter, 1 killing.....	5	27
<i>Oktober:</i> 61 oxar, 13 kor, 14 får, 29 lamm	11	17
<i>November:</i> 5 oxar, 3 tjurar, 3 kor, 16 unga svin, 1 gris, 5 får, 1 killing	2	36 6
<i>December:</i> 3 oxar, 1 tjur, 24 unga svin, 2 får	1	29 12

Accisavgiften var:

för oxen	5 öre smt
» ko	3 » »
» kviga	2 » »
» kalv	12 penningar smt
» gammalt svin	3 öre smt
» ungt svin	1 öre 12 penningar smt
» gris	1 » »
» får	18 pgr smt
» lamm (= kille)	12 » »
» risbet (gammal bock).....	18 » »
» get	18 » »

Följande hava år 1641 acciserat tobak:

		d:r öre
Mars 2: Olof Arwidsson i Alingsås	1 skepp.	2
Sven Månsson i Alingsås	1/2 »	1
Henrik Kolthoff	18 »	1 4
Juni 25: Hustru Karin Joensdotter på Brätte ..	1 »	2
» 26: » Karin Anderss Påfueßsons	1 »	2
» 29: Anders Olsson i Göteborg	1 »	2
Christopher Bengtsson i Göteborg	1/2 »	1
Bengt Andersson i Alingsås	1/2 »	1
Juli 25: Nils Joensson i Karlstad	3 »	6
Summa		27 1/2 skepp.; 1 dr 21 öre.

Följande hava bränt brännvin till husbehov:

21 mars: Elof Erichsson	malt 1 1/2 skeppa	1: 12
30 » Jon Persson	» 1 1/2 »	1: 12
April: Joen Persson	» 1 1/2 »	1: 12
Israel Månsson	» 1 1/2 »	1: 12
Håkan Andersson	» 1 1/2 »	1: 12
Summa		8: 14

Handeln inom Värmland

Följande hava acciserat efterskrivna drycker:

Oktober	20: Gustaf Ersson, gästgivare, framställt vin 2 oxehuvuden ..		4: 16
	framställt vin 2 halvåmar.....		2: 8
	mjöd 1 tunna		1: 16
	till husbehov Lars Ingemarsson framställt vin 5 halvåmar		1: 28
	» » Olof Erichsson framställt vin 2 halvåmar ..		: 24
	» » Måns Ersson framställt vin 2 halvåmar		: 18
	» » » » » » 1 halvåm		: 12
	» » » » » » mjöd 1 t:a		: 24
Augusti	12: Johan Börsson	» » 1 »	: 22
November	23: Anders Erichsson	» » 1 »	: 22
Summa			13: 30

År 1641 är utskeppat i Karlstad 7,634 skeppund 116 lispund och 5 skålpund stångjärn.

Bakugnlängd, utvisande i hushållen förbakat mjöl enligt följande längd:

(allt beräknat i pengar ur avkortningsboken 1641).

Landshövding Oluf Stake 6	Anders Dalbo 1: 16
M:r Israel kyrkoherde 6	Olof Håkonsson 1: 16
Peder Oloffzon, befallningsman 6	Anders Olsson speleman 1: 16
Olof Erichsson, befallningsman 6	Jon Bryntessons änka 1: 16
Joen Larsson, häradsskrivare 6	Brynte Andersson 1: 16
Anthonius Matzon, häradsskrivare 6	Östen Larsson, skräddare..... 1: 16
Måns Ersson 6	Iffuar Persson 1: 16
Anders Erichsson 6	Joen Eloffzonn 1: 16
Lars Ingemarsson 6	Herr Benkt Nilsson Rector.... 1: 16
Johan Börsson 6	Caspar skomakare 1: 16
Gustaff Erichsson 6	Torsten Skräddare 1: 16
Swen Bengtsson 1: 16	Hans kopparslagare 1: 16
Bärendt Töök..... 1: 16	Erich Bengtsson Dalle 1: 16
Erich Jonsson 1: 16	Anders Jonsson 1: 16
Olof Andersson 1: 16	Olof Marbo 1: 16
Olof Börsson 1: 16	Johan Enarsson 1: 16
Jöns Tolson 1: 16	Ivan skomakare 1: 16
Sander Fallentinsson..... 1: 16	Erich Nilsson 1: 16
Nils Jonsson 1: 16	Israel Månsson 1: 16
Matz Skräddare 1: 16	Hieronimus guldsmed 1: 16
Lars Månsson, trädgårdsmästare 1: 16	Gunmund Jönsson 1: 16
Elias Matzonn 1: 16	Lille Simon 1: 16

Karlstads stads historia

Per Jonsson 1: 16	Oluf i Sundstan 1: 16
Anders Hansson 1: 16	Anders Amundsson 1: 16
Anders Olofzon guldsmed 1: 16	Håkon Andersson 1: 16
Bertill Hansson 1: 16	Hendrich Persson 1: 16
Måns Andersson 1: 16	Töres Andersson 3: —
Anders Jakobsson 1: 16	Per skomakare 1: 16
Henrik Kolthoff 1: 16	Anders Månsson 1: 16
Oluff Christophersson 1: 16	Erich Swenson guldsmed 1: 16
Jöns Gunmundsson 1: 16	Thomass skräddare 1: 16
Swen Påfwelsson 1: 16	Cnut kopparslagare 1: 16
Torkell Swensson 1: 16	Erich Smädh 1: 16
Benkt Persson 1: 16	Simon murmästare 1: 16
Lars Anundsson 1: 16	Nils Elofzson 1: 16

Summa: 166: 16 d:r

Johan Börjesson; Lars Ingemarsson.

Månatlig längd på tull och accis i Karlstad år 1641.

	Porttull	Accis	Bakugnspengar
Januari	17: 25: 15	6: 4	166: 16
Februari	23: 18: 12	9: 16	
Mars	68: 29: 6	14: 24: 12	
April	5: 13: 18	10: 4: 6	
Maj	15: 4: 12	11: 4: 12	
Juni	95: 23: 12	14: 28: 12	
Juli	111: 6	13: 1: 18	
Augusti	14: 12: 6	13: 23	
September	83: 20: 12	20: 25	
Oktober	102: 29: 1	35: 8	
November	17: 14: 18	13: 28	
December	70: 4: 12	14: 17: 12	
	626: 10: 4	177: 25: —	166: 16

Summa: 917: 19: 4.

fördelade på cirka 3,500 poster.

Största importen är av livsmedel och avgiften var för:

råg 2 $\frac{1}{2}$ öre per tunnan, *havre* 1 $\frac{1}{4}$ öre, *malt* 2 $\frac{1}{2}$ öre, *blandkorn* 2 öre, *bröd* 1 $\frac{1}{2}$ öre per pund, *smör* 1 $\frac{1}{2}$ öre per pund, *kött* 1 öre, *fläsk* 1 $\frac{1}{2}$ öre, *fisk* 1 öre, *ost* 1 $\frac{1}{2}$ öre, *humle* 3 öre, *hö* 2 öre lasset, *ved* 1 $\frac{1}{4}$ öre lasset och *stångjärn* 1 öre per skeppundet.

Handeln inom Värmland

I 1642 års riksdagsresolution återfinnes ett uttalande om stadens anförda besvär angående dess förseende med inkomster, särskilt avsedda för avlönande av stadens ämbetsmän, offentliga byggnaders inrättande och andra nödiga utgifter. Därvid beslöts, att staden hädanefter skulle uppbära för dessa ändamål $\frac{1}{3}$ -del av accisen, varvid först skulle tagas i anspråk det, som slaktas både till husbehov, och det, som av köttmånglarna försäljes. Därest detta icke räckte till, skulle tagas av det, som till husbehov brygges inom stadens jurisdiktion, samt slutligen av det som av bakugnspenningarne erlägges. Villkor för denna uppbörd vore, att borgmästare och råd jämte andra personer, som med dessa förrättningar hade att beställa tillika med inspektoren, som K. Maj:t förordnat, tillsåge, att småtullar och accis efter bestämmelserna erlades, och tvivlade K. Maj:t icke, att detta såväl som andre stadens intrader (vari angives tomtören, rättigheten av främmande städers lega vid marknader, inkomster av stadens våg, åkrar, täppor och mulbeten, med vad härtill mera hör), tagas i akt och till stadens inkomst nyttjas.

Detta statens medgivande, att staden skulle intill $\frac{1}{3}$ -del disponera samtliga lilla tull- och accispenningar, synes hava från magistratens och vederbörandes sida åstadkommit en livlig verksamhet, varav man får det första intrycket genom magistratens år 1649 utfärdade bestämmelse, att något saluavtal med bönderna ej får ske, förrän säljarna varit på torget minst en halvtimme. Man kanske icke får taga dessa bestämmelser såsom en direkt åtgärd för höjandet av priserna och därmed även accispengarna, ty härmed sammanhänger också de under följande åren från magistratens sida härutinnan så ökade intressen. Man märker det på dessa snart nog månatligen utfärdade prislistor, upptagande uti den dagliga minuthandeln förekommande varor, men man märker det även på det ingripande, som magistraten gjorde för reglerandet av såväl priser som behandlingen utav till staden importerade varor, särskilt sådana, som gällde livets uppehållande. Ty i dessa tider, då sådan himmelsskriande nöd rådde, att människor både på landsbygd och i stad måste tillgripa barken såsom huvudnäring, och då massor utav folk på vägarna kunde hittas med mossa och andra föga närande ämnen instoppade i munnarna, måste något göras för mildrandet av nöden. Första tecknet, till insikt om att hjälp härvidlag måste presteras, återfinner man i domboksprotokollet 1652 26/6, där två medlemmar av rådet anbefallas att träffa överenskommelser med säljaren om priset, då spannmålen från Västergötland anlände¹. Huru denna befallning fullgjordes, meddelas senare 1654 3/5, visserligen ej direkt men tydligt läsligt mellan raderna. Borgerskapet står här till-

¹ Påföljande år 10/9 befalldes taxor även från landshövdingen genom Erich Meenlös, (märkligt nog), att ingen av borgerskapet skulle giva mera än 2 rdr för en tunna råg, vid 40 markers vite.

Landshövdingen bestämde priser och taxor på spannmål och åsatte höga böter för deras överskridande:

Karlstads stads historia

talat, därför att man mot borgmästares och råds ordning sänt ombud till hit inkomna spannmålsbåtar och till skada för stadens medborgare gjort inköp från dessa av »stritt» spannmål för 6 1/2 marker skeppundet, då andra tillförende hava sålt det för 6 marker skeppundet. Det har ock gått dem, som för dylik handel voro tillsatta, förbi att »betinga och sluta om» köpet och sedan dela spannmålen emellan borgarna, allteftersom var och en kunde behöva och hade »huushållit» till. Denna ordning än repeterades, än confirmerades, som följer: När en spannmålsbåt kommer till tullen, skall tullknekten Lars Ingemarsson och Hans Joensson giva detta tillkänna för dem, som äro tillsatta att om köpet sluta. Dessa skola visa säljaren, varest han skall lägga till med spannmålsbåten. Vidare skola de se efter, så att ingen »sticker penningar i händerna på säljaren uti båten, förrän kiöpett slutit ähr, och der medh beslagen och öfwertygadt warder, den samma skall först mista penningarna, som han således utgaff, och sedan medh 3 markers myntt plichta».

Räkenskaper saknas för dessa år. Arrendatorerna hava återigen tagits till nåde, och därför står man frågande inför lilla tull- och accisinkomsterna. Karl X Gustavs krig medförde, att Värmlands genom gränsstriderna återigen utarmade landskap fick genomleva en ny period av svält och umbäranden, vilket även avspglas i stadens protokoll, såsom då 1663 11/5 bestämdes:

Alla spannmålsskutor och dito båtar, som anlända till staden, skola lägga till vid stadens brygga, och de som över land komma med spannmål, skola föras till torget. Den som köper, förrän så skett är, skall böta 40 marker, och godset skall vara konfiskerat. Handelsinspektorerne skola vara tillstädes och giva värde på de persedlar och varor, som införas, såsom ock pröva, om det är riktigt och fullt gods, som hitsändes från Göteborg.

Flygge skulle enligt därom träffat avtal bibehållit arrendet till och med 1650. Men då kammarrådet i brev av 1648 10/11 meddelat, att Flygge avlidit, står naturligtvis staden här inför en ny regim. Rådet anser, att den lilla tullen, som under Flygges omvårdnad hade stigit kraftigt, återigen skulle bliva staten tillslagen för att bortarrenderas på nytt, till vilket arrende stadens borgare och

1 t:a krögareöl	10 1/2 dr	kannan	7 öre kopparmynt
1 » gott svagöl	3 »	»	2 » »
1 » spijsöl	1 rdr	»	1 » »

Bröd:

Vetebröd 12 lod	1 » »
Rågbröd 25 lod	1 » »
Korn- och havrebröd 30 lod	1 » »

Köll:

1 lispund fårskt oxkött	2 dr 16 » »
1 får	2 » 16 » »

Handeln inom Värmland

råd anmäla sig villiga. De visa sig synnerligen tillmötesgående i såväl villkor som avtal, framför allt försäkrande, att de skulle avskaffa, vad som bröt mot kungliga förordningen¹.

Detta erbjudande blev av regeringen avslaget, och uti kammarkollegii protokoll av 1652 17/11 förbjödes, att *städerna själva* skola få arrendera småtullarna. Femton år senare eller 1667 den 13 mars ankommer till kammarkollegiet K. Maj:ts befallning, att alla arrenden på småtullarna skola upphävas. Visserligen hade Peder Flygges son Crispin Flygge år 1651 varit här och gjort framställning om att brygg- och slakthus skulle inrättas, vissa bryggare och bagare förordnas, såframt sådant ej redan skett, särskilda krögare och öltappare tillsättas, samt vissa förordningar om staket utfärdas, såsom att de måtte repareras till de delar, som ligga i ruin, samt att bommar över älven skulle läggas ut för att vara till hands, då de behövdes (vid marknader etc.). Det märkliga med detta sammanträde är, att dels de av fadern Peter Flygge gjorda anordningarna för lilla tullens och accisens uppbärande nu redan synas vara förfallna, dels att Crispin Flygge icke förrän senare övertog arrendet, samt att dessa frågor ännu ansågos vara av så stor betydelse, att landshövding Langman var närvarande vid de flesta av dessa sammanträden.

1655 13/1 kompletteras förordningarna angående bryggande och slaktande, i det att borgerskapet förbjöds tända eld under pannan, när de vilja brygga, förrän de hos uppsyningsmannen angivit detta och erlagt accisen; sammaledes även med slaktandet, så framt ej accisen skall förfalla till böter. Påföljande år fortsätts förklaringarna till accisordningen, vilken synes hava varit mäktiga svår att förstå, och för så gott som varje begånget misstag fordrades ytterligare utläggningar. Nu får man åter ett tillägg, som säger: Då oxen köpes, skall husbehovsaccisen erläggas vid tullporten (observera således här, att lilla tullen kallas för accisen); vill man sedan slakta oxen och sälja hel- eller halvpast, skall köttmånglareaccisen erläggas för pundetal. Vid samma tillfälle klagades över att tullnären Hans Joensson var för sträng, vartill denne svarade, att borgerskapet var trög accisbetalare. Rätten bjöd honom dock ha större fördragsamhet, i synnerhet om han fått pant, och påföljande år klaga accis- och tullskrivarna på borgerskapet, att det ej avlämnas accis utan personer draga med sin fisk och ved tullportarna förbi.

1657 i mars är Flygge åter här, och klagomålen börja ånyo. Östra tullstugan låg för långt från staden, och staketen syntes förfallna. Borgmästare Persson svarade härtill, att han med tullbetjänters samtycke låtit flytta bron, så att tullknekten nu på platsen kunde så väl av dem, som färdas uppför och nedför älven, lika ordentligt utkräva tull, som av dem, som färdades till lands eller begagnade

¹ Sista ansökan undertecknad av borgmästaren Salomon Persson samt Henrik Kolthoff och Johan Börjesson är av 1652 1/12.

sig av bron. Beträffande staketet vid älven, så kunde de för flodens växandes skull ej bliva så beståndande, varför de borgare, som där bo, pålades att hålla goda plankor uti sine gårdar, »allenast the haffua een lijten wassport, den the kunna bära een såå i giönom». Vad angick de runt omkring staden upptagna lyckorna och kålgårdarna, så voro deras ägare befallda att på dessa ägor åt stadsidan uppsätta höga »skigårdar» näst staden och dem sedan årligen vidmakthålla med port eller grindar. Flygge gjorde inspektion på de staket, som nu skulle vara färdiga, och befallde tullbetjänterna att sätta en pojke uti tullstugan vid östra bron, varjämte Björn Nilsson tillsades både föra tjära och beck, då dessa hans produkter av lantmannen föras till Knusesund.

Västra tullstugan skulle av dem, som erlade bakugns- och accispengar, underhållas.

Vad bagare, bryggare och krögare beträffar, underrättas inspektoren, att de förordnas till sina ämbeten varje valborgsmässorådstuga, samt att vid alla marknader, skrivningar och mönstringar det alltifrån hans faders tid varit sed, att alla utan åtskillnad fingo brygga mot erläggande av dubbel accis.

Tillfrågad, om slakteriordningen och slaktarhuset skulle vidmakthållas, svarade Flygge, att slakthuset vid stadens västra broända ännu vore i stånd, och att stadens edsvurne slaktare således voro skyldiga att efter från acciskammaren utfärdad sedel verkställa den begärda slakten. Han själv ägde således icke att slakta boskap, för vilken endast vid tullporten erlagts tull, utan fordrades därtill även accisedel. För inom staden avlade djur behövdes dock endast accisedel presenteras.

De lysande frederna 1658 och 1660 synas hava återverkat på rikets finansiella ställning, och sedan man så gott som uti 60 år med de hårdaste fredsslut genomlevat oerhört mycket lidande, syntes fredens välsignelse bringa det ekonomiska läget i jämvikt igen. Klagomålen på skatterna minskas, några goda år vad växtligheten beträffar gjorde sitt till att öka välståndet, men drottning Kristinas slöseri med statens jordar bragte statens finanser uti en synnerligen dålig ställning. År 1668 synas likvisst förhållandena så pass ha ljusnat, att staten till varje pris måste utarrendera sina inkomster. Sålunda uppmanas arrendatorn över Värmland Crispin Flygge i brev samma år 24/11, att arrendet skall upphöra och förslag infordras, huru med lilla tullen och accisen hädanefter skall förfaras, varom likväl uti stadens handlingar icke något kunnat återfinnas, ehuru dock är att förmoda, att Flygge själv eller någon honom närstående person tog hand om dessa förmodligen synnerligen givande inkomster.

Freden varade dock icke länge; redan 1675 bröt kriget ånyo ut, och samma år utfärdade konungen följande bestämmelse av 13/12: K. Maj:t har på grund av bristen i statsverket orsakats tänka på alla görliga utvägar, om något kan till

Handeln inom Värmland

rikets tjänst besparas och funnit för gott bortarrendera småtullarna, så att de betjäntes löningar, som årligen konsumera stora summor, kunna indragas.

Först nämnda år finna vi en av borgmästare och råd uppgjord kalkyl över lilla tull- och accispengarna. Även senare finnes en, varvid kan konstateras, huru märkligt staden tilltagit på de femtio sista åren. Denna uträkning till lilla tullen, accisen och bakugnspengarnas förarrenderande i Karlstad åren 1691 till 1710 visar nämligen följande siffror:

	Summa efter småtulle- huvudboken.
Anno 1691	4223 dr 3 1/3 öre
1692	3554 » 24 2/3 »
1693	4730 » 9 »
1694	4776 » 20 1/2 »
1695	2971 » 19 5/6 »
1696	4552 » 18 1/2 »
1697	1980 » 3 »
1698	2014 » 30 1/6 »
1699	2128 » 19 2/3 »
1700	2363 » 28 1/3 »
1701	1932 » 16 5/6 »
1702	2095 » 12 2/3 »
1703	2169 » 1 2/3 »
1704	2285 » 17 2/3 »
1705	2118 » 24 1/6 »
1706	2054 » 14 1/2 »
1707	2195 » 6 »
1708	1850 » 28 2/3 »
1709	2153 » 23 5/6 »
1710	2756 » 10 2/3 »

Summa: 54808 dr 10 2/3 öre.

Två av stadens borgare, tullinspektoren Johan Lysell samt handlanden och rådmannen Johan Tingberg arrenderade Karlstads småtullar jämte accis. Uti ett brev till kammarkollegium, daterat 1716 19/6, säger borgmästare Ringer och magistraten i övrigt, att som med detta år arrendet skall förnyas, torde hänsyn tagas till att arrendet ej må bliva alltför stegrat, samt att den ene intressenten Tingberg uti den våldsamma och helt olyckliga branden, som nu i dessa dagar nästan till en fjärdedel ödelagt staden, förlorat sina tvenne vackra gårdar och kanske tvingas att trots sin redlighet och sin hustrus och sina många små barns uppehälle att uteslutas från arrendet och vädja till kristmilde människor för sitt nödtorftiga uppehälle¹.

¹ Tingberg och Lysell hade förut haft arrendet för 2100 dr smt enligt brev av 1714.

HANDELN UTOM VÄRMLAND

Källorna för kännedomen om denna äro vad staden beträffar ytterligt små och svåråtkomliga. Om kungsgårdens handel har ju någonting kunnat inhämtas utav gårdens ganska fullständiga fogdehandlingar. Då hertigens avsikt med Karlstads anläggning varit att öka möjligheterna för provinsens handel och sjöfart, som skulle av stadens innevånare handhavas och utvecklas, hade man väntat, att därmed åsyftade resultat skulle vara lätt tillgängliga¹, om de också till en början varit av små dimensioner. Man blir därför ganska överraskad, då man uti Peder Svenssons räkning för tullen i »Lödesjö stadh» 1584 finner, att köpmannen Hans Präll (hette även Spräll), borgare i Karlstad, infört tyger, bondehattar och kramgods för sammanlagt 147 $\frac{1}{2}$ dr, för vilka han betalat tull med 10 marker och 7 öre. Följande år finnes ej Karlstad nämnt vare sig i »införning eller utförelse», men 1586 påträffar man i registret över de inländske köpsvennernas införning Byrie (Börje) Persson i Karlstad (där han var rådman), med uppgift att han till Karlstad fått sig tillsänt spannmål, torggods, tyger och kramgods för 115 dr; vidare att borgmästaren darsammastädes Jon Olsson infört klädesvaror utan angivet värde, och att slutligen Hans Spräll infört spannmål, tyger, hampa och kramgods för ej mindre än 80 dr.

Handelsomsättningen synes ha varit god för karlstadsborna, då införelsesiffrorna alltjämt stiga. 1587 är Sprälls hemtagna varor uppe i 580 dr, och år 1589 angives, att till Nylöse från Rostock, Lübeck, Hamburg, Holland och Skottland samt från Danmark på rekvisition av karlstadsborgarne Bengt Persson (rådman), Erich Månsson (byfogde), och Knut Olsson (borgmästare) varor införts för 305 dr med tillägg av en tunna mjöd för ståthållaren Schering Eriksson Arp. Härmed synes staden sålunda hava trätt i förbindelse med utländska handelshus, en omständighet, som ej får förbigås, då den ju tyder på att bland karlstadsborgarna

¹ Något bidrag till Karlstads stads handelsförhållanden under 1500- och 1600-talen har icke kunnat återfinnas uti Kommersekollegiets arkiv, vilket överhuvud taget innehåller få och ganska obetydliga akter rörande Karlstad. Avdelningen bergsbruk i kammararkivet innehåller endast bruksräkningar för Asphyttan och Nykroppa. Undersökningar av Nyköpings arkiv i förmodan att hertigen varit såpass självhushållare, att han tvingat exporten dit, gävo intet som helst resultat. Örebro stad synes ej hava haft någon tullkammare, åtminstone saknas räkenskaper. För Köping och Arboga likaledes. Västerås har en stor serie sjöfartshandlingar, men så gott som uteslutande rörande järn- och kopparexporten från västmanländska bruk. Undersökningar av Lödöse räkenskaper gävo så mycket bättre resultat och visar tydligen, att denna stad var »stapelplats».

Handeln utom Värmland

funnos personer, som voro förfarna och driftiga uti konsten att handhava och utveckla en hamnstads förnämsta inkomstkälla, handeln. År 1590 träffa vi äntligen och för första gången Karlstads stad såsom *exporterande*, varvid upptagas följande borgare:

Hans Präll:

Räfskin	12 st.	18 öre.
Bäfuere	6 st.	3 marker.
Järn	5 faat	20 öre.

Erich Månsson:

Järn	2 läster 8 faat	4 daler.
Oxehuder	5 $\frac{1}{2}$ deker	3 dr 14 öre.
Bockskin	1 dek	6 öre.
Smör	1 $\frac{1}{2}$ t:a	28 $\frac{1}{2}$ öre.
Talg	1 $\frac{1}{2}$ t:a	9 $\frac{1}{2}$ öre.
Räfskin	4 st.	6 öre.
Utter	3 st.	6 öre.
Bäfuere	2 st.	8 öre.

är wdi Toll

Peninger 11 dr 12 öre.

Börje Persson:

Järn	1 läster 11 faat	2 dal. 28 öre.
Oxehudar	3 dek	7 $\frac{1}{2}$ marker.
Bockskin	8 dek	6 marker.
Talg	1 $\frac{1}{2}$ t:a	9 $\frac{1}{2}$ öre.
Smör	1 $\frac{1}{2}$ t:a	9 $\frac{1}{2}$ öre.
Räfskin	10 st.	15 öre.
Utter	2 st.	4 öre.

Nils Olsson:

Järn	8 faat	1 dal.
Oxehudar	1 dek	20 öre.
Räfskin	12 st.	18 öre.
Bäfuere	5 st.	20 öre.

Hans Prådl:

Järn	5 läster	7 $\frac{1}{2}$ daler.

är wdi Toll

Peninger 17 daler 24 öre.

Karlstads stads historia

Knut Olsson:

Järn 18 faat 9 marker 6 öre.

Erich Månsson:

Järn 4 faat 2 marker.

4 junii

Hans Prål:

Järn 1 läst 7 faat 9 marker 4 öre.
är wdi Toll

Peninger 4 $\frac{1}{2}$ dr 10 öre.

22 augusti

Nils Månsson Skipper:

Hans Prål:

Järn 3 $\frac{1}{2}$ läster 5 dr 8 öre.
Smör 3 $\frac{1}{2}$ tunna 2 dr 2 $\frac{1}{2}$ öre.
Stångeiern 4 skepp. 1 dr.
Oxehudar 3 $\frac{1}{2}$ dek 6 marker 2 öre.
Kohudar 6 st. 6 öre.
Elgzhudar 9 st. 5 marker 2 öre.
är odi Toll

Peninger 11 dr 12 $\frac{1}{2}$ öre.

Ingemar Larsson:

Järn 4 läster 6 dr
Oxehudar 1 st. 2 öre.

Erich Månsson:

Järn 16 faat 2 dr.
Elgzhudar 1 st. 6 öre.

Jonn Olsson:

Järn 10 faat 5 marker.
är odi Toll

Peninger 9 $\frac{1}{2}$ dr.

SUMMA

på alt thz godz, som Carlstads borgere hafwe vtfördt ifrå Nilödisiö och gifuit toll efter dhen ordning, som ther vpå giord är Anno 1590.

Bäfwer 13 st. 6 $\frac{1}{2}$ marker.
Räfskin 38 st. 6 marker 5 öre.

Handeln utom Värmland

Järn	23	läster 9 faat	35 daler 20 öre.
Oxehudar	12	dek 1 st.	7 dr 18 öre.
Bockskin	8	dek:r	6 marker.
Smör	5 ^{1/2}	t:a	13 marker 12 öre
Talg	1	t:a	19 öre.
Utter	5	st.	10 öre.
Stångeiern	4	schiph.	1 dr.
Kohudar	6	st.	6 öre.
Elgzhudar	8	st.	6 marker.

Summa odi Toll

Peningar 54 dr 26^{1/2} öre.

(Såsom jämförelse kan nämnas: Lidköping och Brätte 28 dr, Skara 16 dr, 2^{1/2} öre, Stockholm och Skara 66 dr 23 öre, 19^{1/5} penningar, Bogerud 11 dr 30 öre).

1591 nämnes såsom stadens skeppare Nils Månsson, men huruvida varorna utfördes och infördes med stadens egen skuta, finnes ingen anteckning om. Tullar äro erlagda den 29 maj för införsel och den 15 april och 19 augusti för utförsel med sammanlagt 44 dr 23 öre. 1591 återfinnas likaledes speciellängder och uppbördsdagar. 1592 finnas tre olika skeppare: Detmar Möller, Jon Redsmansson och Jens Monsson, och utföres detta år:

4	t:r smör
13	läster osmundsjärn
4	skepp. stångjärn
8	st. rävsinn
8	st. bäversinn
5	st. älghudar
6 ^{1/2}	deker oxhudar
11	st. kohudar
8	deker bockskin
8	deker kalvskin

Alltsammans av borgarna i staden, Börje Persson, Nils Olsson, Ingemar Larsson, Erich Monsson och Joen Oloffsson. 1593 är utförseltullen 52 dr 13 öre och införseln uppgår till ej mindre än 1475^{1/2} daler, dragande i tull 88 daler och 16 öre. Importörerna, samtliga karlstadsborgare, äro ej mindre än 8 st.: Jöns Simonsson, Erich Monsson, Börje Persson, Erich Persson, Nils Olsson, Knut Olsson, Ingemar Larsson och Hindrik Barthelsson.

1593 införes till Karlstad för 2753 dr, således nästan dubbelt mot föregående år.

Karlstads stads historia

1595 uppgår utförseltullen till 144 dr, och utgöras exportartiklarna av:

Smör	14 t:r 3 fjärdingar.
Järn	66 t:r 2 faat.
Slagjärn (knippe-)	2 skepp.
Oxehudar	2 deker 9 st.
Bockskinn	139 deker.
Elgzhudar	23 st.
Räfskinn	15 st.
Ekebordh	50 tolter
Ekebalkar	1 tolt
Ekestolpar	1 tolt
Knapholt	4000 st.

1596 är utförseln tullfri enligt K. Maj:ts förordning. Skulle den hava erlagts, hade den belöpt sig till 151 dr 1½ öre.

Införseltullen uppgick till 99 dr 31 öre. År 1602 hava vi tillfälle till jämförelse mellan Mariestad och Karlstad, varvid befinnes, att Mariestad är Karlstad betydligt överlägset, i det att utförseltullarna belöpa sig till resp. 45 och 21 dr samt införseltullarna till resp. 66 och 44 dr. 1603 har kungl. förordning trätt i kraft, att tullen till hälften skall erläggas i Karlstad och hälften i Nylöse,¹ och uppgå de respektive hälfterna för Karlstad till 35 och 57 dr. 1604 importerar Jöns Simonsson för 466 dr, Knut Bryntesson för 240 dr, Börje Persson för 200, Nils Oluffsson för 460, Ingemar Larsson för 134 och Anders Hansson för 214 eller tillsammans för 714 dr. Utförseln består fortfarande i de vanliga artiklarna, järn, smör och skinn med tillsammans hel tull 133 dr 26½ öre. 1605 är såväl införsel som utförsel specificerade, och båda beräknade till 27 dr och 6 öre i införsel och ej mindre än 384 dr och 3 öre i utförseltull, båda beräknade efter halv tull. 1606 är karlstadsutförseln från Nylöse (tillsammans dragjärn och stångjärn) 22 läster och 10 fat. Vidare förekommer här spik, 3 fat, och tjära, 5 läster 9 tunnor, för vilket allt i halv tull gavs 78 daler. 1607 synes hava varit ett märkesår i stadens dåtida handelshistoria, då efter halv tulls betalande uti Karlstad återstående halva tullen uppgick till 641 daler 19 öre. »De exporterande orternas zedlar» äro bevarade i särskilda häften, varav de för Karlstad upptaga en anseelig del, och specifikationen för karlstadsvarorna tar i anspråk ej mindre än 8 sidor.

År 1608 läses: uppstädernas halva tull bliver här till avkortning, efter denne hele tull till uppbörd förd är, varför således nedanstående siffror endast utgöra halva tullen. Karlstad står här främst med ej mindre än 405 dr 5 öre, Mariestad med 129:11, Lidköping med 159: 23, Bogesund med 119: 3 och slutligen Hjo med 71½ dr.

¹ Förordningen är givetvis tillkommen i och för åstadkommande av kontroll.

Handeln utom Värmland

För år 1610 finnas utförliga utförsel- och införsellängder på adelns export, på uppstädernas halva tull och andra friheter med deras sedlar, order, reversaler och kvittenser. Vad Karlstad beträffar, vars export fortfarande domineras av järnet (71 läster 2 fat osmundsjärn, 4 skeppund stångjärn samt 20 läster 5 tunnor tjära), belöper sig halva tullen till något över 296 dr. Halva införseltullen till något över 290 dr.

För 1611 och 1612 saknas räkenskaper (kriget?).

1613 års räkenskaper äro de sista, som finnas för Nylöse och därför värda att återgivas. Följande nio karlstadsborgare hava ut- och införts:

	<i>Export:</i>	<i>Import:</i>
<i>Nils Oluffsson</i>		
Bockehudar	29 deker;	Kramgods 150 dr
Oxehudar	2 »	
Kohudar	2 »	
Getskinn	11 »	
Osmundsjärn	6 läster 9 fat	
Knippejärn	8 skepp.	
Dragjärn	5 »	
Tjära	4 t:r	
<i>Jöns Simonsson</i>		
Plåtekoppar	15 lisp.	
Knippejärn	5 skepp.	
Dragjärn	4 »	
Osm. järn	4 läster	
Oxehudar	4 deker	
Kohudar	2 »	
Bockehudar	30 »	
Getskinn	10 »	
Tjära	8 t:r	
<i>Ander Hansson</i>		
Osmundsjärn	11 läster 3 fat;	Kramgods 150 dr
Knippejärn	1 skepp.	
Dragjärn	10 »	
Stångjärn	8 »	
Tjära	4 t:r	
Oxehudar	2 deker	
Bockehudar	8 »	
Getehudar	4 »	

Karlstads stads historia

Börje Persson

Osmundsjärn 1 läster 8 fat; Kramgods 150 dr.

Björn Pedersson, Oluff Erichsson, Jöns Jöransson

Osmundsjärn 1 läster 10 fat

Oxehudar 1 dek

Kohudar 2 deker

Knut Olsson, Per Salomonsson:

Osmundsjärn 3 läster 3 fat

Bockhudar 10 deker

Gethudar 6 »

Oxehudar 2 »

Kohudar 1 dek

Hans Mattsson och Sven Bengtsson:

Osmundsjärn 2 $\frac{1}{2}$ läster; Kramgods 100 dr.

Knippejärn 6 skepp.

Dragjärn 6 »

Bockehudar 10 deker

Bärent Tök:

Osmundsjärn 2 läster: Kramgods 400 dr.

Talg 1 t:a

förutan det han fått av välborne Boo Ribbing.

En lybsker köpman benämnd *Hindrich Botsek*

Osmundsjärn 2 läster 9 fat; Kramgods för 200 dr.

Oxehudar 1 deker

Talg 1 t:a

samt Osmundsjärn 7 fat

Bockeskinn 10 deker.

Härmed upphör plötsligt dessa uppgifter rörande Karlstads handelsomsättning. Räkenskaperna sammanslås med andra städers och orters och ingå som »klumpsiffror» uti skeppskompanier, Stora sjötullen samt förmodligen även i stapelstädernas räkenskaper.

I Svenska handelskompaniets journal 1630—34 (K. A.), vilket handelskompani står under Abr. Cabeliaus direktion, läses å fol. 53: »Directores über Arboga Schiff debit dr 29112: 2 — an hernach benambte 5 Stätte / vmb das vermög übergebenen Specification, selbige ihnen vor ihr Capital geliffert unnd bezahlt, wie volgert vor zeichnet zue sehen haben, also(?) fol. 52:

Carellstadt, d:r 5214: ör. 6 vmb die angemette directores tonill obgel unnd entriht haben — — — — 5214: —: 6: samt å fol. 53:

Philip Stadt, d:r 110: 3: 3, das selbige von ihnen eingenommen unnd bezahlt haben, als gemelt — — — — 1101: 3: 3.

Handeln utom Värmland

 Dessa i handelskompaniets räkenskaper intagna konton stämma med en i K. A. (Städernas acta) funnen, odaterad och ej underskriven handling, som till överskrift har »Special-Längdh uppå hwadh som hwar och (en) Borgare i Carlstadh wthj Richzdaler till Skipz betalningen participerat hafwa:

Swänksa D:r

682	— 16 Nils Oluffsson	195	str (stänger)
701	— 24 Måns Erichsson	200 $\frac{1}{2}$	str
324	— 8 Swän Bengtsson	92 $\frac{1}{2}$	str
488	— 15 Oluff Erichsson	139	str 2 $\frac{1}{4}$ ort.
525	— Anders Erichsson.....	150	str
525	— Göstaff Erichsson	150	str
525	— Lars Ingemarsson	150	str
262	16 Erich Hindersson	45	str
28	Per Salmonsson	8	str
10	2 Anders Hannsson	2	str 3 $\frac{1}{2}$ ort.
112	— Pedher Oluffsson	32	str
87	16 Erich Benchtsson	25	str
155	24 Johan Björsson	44 $\frac{1}{2}$	str
42	— Berrendt Tok	12	str
120	24 Oloff Börsson	34 $\frac{1}{2}$	str
85	24 Erich Joennsson.....	24 $\frac{1}{2}$	str
21	Pedher Bengtsson	6	str
56	Oloff Andersson	16	str
15	10 Anders Siwardhsson	4	str 1 $\frac{1}{2}$ ort.
18	8 Nilss Snickare.....	5 $\frac{1}{2}$	str
10	46 Minor Oloff Andersson	3	str
20	4 Bertill Hansson	5	str 3 ort.
5	8 Ehloff Gunnarsson.....	1 $\frac{1}{2}$	str

S:ma 4852 — 15 Swänksa

S:ma 1386 $\frac{9}{16}$ Rzdr

5	8 Anderss Oloffsson	1 $\frac{1}{2}$	str
22	24 Israel Männsson	6 $\frac{1}{2}$	str
33	8 Nils Joennsson	9 $\frac{1}{2}$	str
26	8 Nils Eloffsson	7 $\frac{1}{2}$	str
11	26 Kasper Skomaker	3	str 1 $\frac{1}{2}$ ort
10	16 Pedher Snickare	3	str
42	28 Männss Andersson	12	str 1 ort
11	12 Lille Simon	3 $\frac{1}{4}$	str

Karlstads stads historia

8	24 Lasse Amunsson	21/2 str	
42	— Jönss Tyllssohn	12 str	
22	24 Sander Fallantinn	61/2 str	
29	8 Erich Andersson	51/2 str	
14	28 Anderss Jakobsson	41/2 str	
10	16 Oloff Smedh	3 str	
13	4 Erich Smedh	33/4 str	
19	20 Anderss Anunsson	51/2 str	1/2 ort
4	12 Håkan Andersson	11/2 str	
15	25 Joenn Skomakare	41/2 str	
21	28 Månss Börgessonn	62/4 str	
3	30 Joenn Eloffssohn	1 str	1/2 ort
35	— Thomass Nilsson	10 str	
49	— Östhen Skräddare	14 str	
14	28 Larss Månsssohn	41/2 str	
7	— Anderss Nilsson	2 str	
11	12 Jeronimus Gulsmedh.....	31/4 str	
3	16 Lars Simonnssohn	1 str	
5	16 Erich Bengchtssonn	11/2 str	
54	9 Elias Madzon	151/2 str	
S:ma 567: — Swänksa		Summa 162	Rz dr
6	18 Hindrich	13/4 str	1/2 ort
11	26 Knut Kopparslagare	3 str	11/2 ort
5	22 Hanns Swänssonn	1 str	21/2 ort
5	8 Jönss Peerrssonn	11/2 str	
21	— Joenn Knutsson.....	6 str	
29	31 Gudmundh Joennssonn	8 str	21/2 ort
10	30 Simon Larsson	3 str	1/2 ort
1	16 Jacob Snickare	11/2 D	koppar- mynt
Summa 92 d. 23 öre Swänksa		261/16 Rz dr	

Omkostnatt som på åtskillighe Terminor ähr opå Skieppett ahnwendt medh
 Ressande wthj penningar..... 3573/4 Dr.

4582: 15

567: —

92: 23

Capitaldt effter

booken — 5214: 6.

JÄRNHANDELN

Det har varit omöjligt att finna några exakta uppgifter för exporten av järn ifrån Karlstad före 1590. Att järnhandeln redan från 1584 och ännu tidigare drivits, ser man av ett av hertigen utfärdat brev av 1586 26/6, vari han säger, att Karlstads borgare beklagat sig att »både fremmande och utstädes borgare af bönderna upköpa jern och låta utföra det ofatat och owägitt», därigenom förtagandes staden den rättighet, som den i likhet med andra köpstäder här i riket hava bör, varför han bestämmer, att ingen vare sig uppstädes (wpstädes) eller andra främmande borgare må — denna förestående marknaden dock undantagen — efterlåtats att uppköpa något järn i pund eller hundradetal och ofatat »wtan alt ther i staden medh fathen köpe och stadsens pijndare, then wij ther effter legenheten förordne vele, wäge och wtföre, opå wilket och stadsens merke skal rendt varde, så att ingen fördrister någodt Jern utföhre, som ofatet och omärkt ähr wijd sine fyrtije mark, Såsom och bönderne i lijke måth skal förbudith wara att sälie någre främmande och uthstädes borgare någedt Jern ij hundert eller pundetaal widh laga böter».

Stora mängder av järn gingo naturligtvis till kontributioners och skatters betalande, varjämte det även till stora delar ingick såsom betalningsmedel i dessa utfattiga tider. Först 1590 finnes specifikation på utförseln, vars sammandrag anger, att detta år av fem karlstadsborgare utskeppats 23 läster och 9 fat järn.

Sedan man kommit underfund med, vilket ofantligt värde järnet hade, icke endast inom provinsen, utan även i och för export, utvecklades denna inkomst- och förvärvskälla för Värmland i en allt raskare takt. Striden om det värdefulla bytet blev ofta av mycket häftig natur. Var och en, som på något sätt kunde framkonstruera rättighet att slå under sig delar av socknar, härader och t. o. m. hela sysslen, dröjde icke att så göra. Stora och små, enskilda såväl som stads-samhällen kastade sig över de rika platserna, varför 1600-talets värmlandshandel visst icke företer några vackra bilder.

Så långt tillbaka som år 1620 finner man, att tvisterna äro i gång. Karlstads domboksprotokoll äro en rikt givande källa för ett studium av huru många hundratal olika knep man använde sig av för att undgå vågpenngar och tullar. Även ännu mera omfattande detaljer fick emellertid rätten taga hand om och utreda på grund av de många fall, som angingo stadens borgare, vilka anlagt bruk för

Karlstads stads historia

hammarsmide. Är t. ex. ett köpeavtal rörande ett vattenfall laggiltigt, frågas uti ett protokoll. En sådan fråga kan vara ganska svår att utreda på grund av hävd, börsrätt m. m. Är ett köp av skog till bruket klanderfritt, då partiet har såsom frälse tilldelats en annan person, som därpå fått regeringens brev? Alla sådana ärenden gingo merendels till kammarkollegiet med landshövdingen såsom mellanhand men vållade naturligtvis en hel del besvärligheter för såväl fogden som övriga uti rådhusrätten.

Ett ganska egendomligt fall var förre borgmästaren i Karlstad Oluff Erichsson Spaks tvist med ryttmästare Blanckenfiell. Erichsson hade genom brev 1628 29/6 av ståthållaren Carl Bonde fått tillstånd att uppbygga en hammare vid Grossbols kvarn i Nedre Ulleruds socken på sitt eget hemman Kvarntorp. Då i samma ström både hammare och kvarn ej samtidigt kunde hållas i gång, hade Erichsson måst nedlägga en av dem och endast nyttjat hammaren men likväl årligen givit skatt för såväl kvarnen som hammaren. Nu hade han emellertid förnummit, att kvarnen såväl som skattehemmanet hade inköpts under frälse av ryttmästaren Lars Torstensson Blanckenfiell, och om denne nu vill bruka kvarnen, så måste hammaren ödeläggas, eftersom vattnet hindras genom kvarnen. Då nu K. Maj:ts befallning är, att slike bruk skola upprättas, finnes intet annat att göra än att överlämna saken till kammaren, så att Erichsson måtte få njuta kvarnen och därigenom hammaren, som han mycket påkostat, bleve behållen.

Blanckenfiell synes dock inrikta sin oroliga verksamhet på flera håll att döma efter ett brev från räkningekammaren 1648 4/5 till landshövding Stake, att kammaren av karlstadsborgaren Gustaf Erichsson (Carlholm) erfarit, att denne i Nyed förvärvat skog, mark och strömmar för upprättande av två hamrar, men alldestund de två hemmanen Norum och Getebol, varå hamrarna ligga, för någon tid sedan skänkts till Blanckenfiell, så gör denne på grund av sin skatträttighet stort intrång i skogar och strömmar, varför anhålles, att Stake måtte rannsaka i ärendet. Endast några dagar senare meddelar kammaren, att borgmästare Salomon Persson föredragit, huruledes en hel hop av Karlstads borgerskap har beklagat sig över att de hindras i sitt bergsbruk av Blanckenfiell, varför även detta ärende överlämnas till kammaren.

Först 1634 påträffas en uppgift om »Stånge Jernss wthskiepnigen från Carlstad», intagen i samma års landsbok. Boken är emellertid så skadad, att den endast delvis är läsbar:

Joel Oluffsson stångjern	skepp.	45
Tomas Mougnilsson.....	»	1023
(vilket skedde i 7 frakter mellan 2/5 och 22/9. Största posten 22/5, då han ut-skeppade 302 skepp. och 23/5, då han avsånde 290 skepp.)		
Sven Påfvelsson	»	2171/2

Järnhandeln

Jöran Lengerke	skepp. 428
(största partiet 14/5, 335 skepp.)	
Daniel Nilsson	» 61
Erich Siggesson	» 16
Hendrich Eliasson	» 367
Nils Adriansson	» 73 ¹ / ₂
Allert(?) Steinkamp	» 133
Anders Andersson	» 315 ¹ / ₂
Arwidh Gunmunsson	» 9
Casten Nilsson	» 33 ¹ / ₂
Wälter Diliusson	» 35
Erich Nilsson	» 12 ¹ / ₂
Erich Botholfsson	» 4
Anders Swensson	» 150
Nils Börison	» 6
Michil Joensson	» 8
Påwel Swensson	» 11
Hans Matzon	» 18
Nils Bruntesson	» 19
Per Skräddare	» 53 ¹ / ₂
Siwert Suensson	» 2
Bengt Håkansson	» 48
Anders Christophersson	» 65
Anderss Erichsson	» 83
Oluff Erichsson	» 93
Lars Ingemarsson	» 60
Hendrik Colthoff	» 120
Johan Böriesson	» 105
Gustaf Erichsson	» 105

Summan av exporten var 3730 skeppund, och handlingen är undertecknad av Oluff Erichsson. Tidigaste frakten avgick den 2 maj och sista den 22 oktober.

De många kända göteborgare, som här ovan på listan äro upptagna, visa tydligt, huru Göteborg redan inmängt sig i köpenskapen uti provinsen.

Landshövding Leijonhufwud är här uti Värmland den 16 och 17 mars 1636 för att hålla landsting. Med anledning härav skriver han till kammarråden ett brev, vari bifogas ett »kort förslag på Järntullen i Wermeland, som wid Bergslagen förtolles» och sedan i Karlstad och Bro hamn visiterats från 1635 1/1 till 1636 1/1. Där anges, att stångjärnet från

Karlstads stads historia

Karlstad löpt till 4049 $\frac{3}{4}$ skeppund samt
 Bro hamn » » 7112 $\frac{1}{4}$ »

Summa 11162 skeppund.

som löpa uti riksdaler 5582.

Ungefär 3000 skepp. av de 3750 torde av göteborgare inköpts och härifrån vidare exporterats, liksom även brättabor synas hava deltagit i exporten. Svårt är dock att på grund av enbart namnen sluta sig till, vilket borgerskap dessa olika personer hörde till.

1641 utskeppade göteborgare från Karlstad

under april 871: 15: 10
 » maj 1942: 7: 12
 » juni 1311: 14: 15
 » juli 1308: 11: 15
 » aug. 318: 15: 8
 » sept. 404: 18: 8
 » okt. 906: 5: 15
 » nov. 390: 16: 1

Summa 7454: 15: 5

Därjämte utskeppades åt annat håll cirka 150 skepp. av Karlstadsbor.

1642 utskeppades till Göteborg:

under april 2539: 18: 19
 » maj 2056: 3: 10
 » juni 1007: 1: —
 » juli 1234: 10: 10
 » aug. 207: 9: 10
 » sept. 456: 17: 10
 » okt. 444: 10: —
 » nov. 334: 17: —
 » dec. 157: —: —

Summa 8259: 18: —

Expenser av tullen:

En inspektor vid Brattfors	med hans folk 200 rdr
» » » Bjurbäcken	» » » 150 »
» » » Fors	» » » 100 »
» » » Karlstad	» » » 200 »
» » » Bro	» » » 200 »
» » » Brätte	» » » 100 »

Järnhandeln

Det är nog de många arrendena, som gjort, att man har så få uppgifter angående järn- och timmerhandeln. Man läser därom i Almquists Göteborgs historia:

»Några av Göteborgs kapitalister förstodo att omedelbart efter stadens grundläggning vinna fast fot i Värmlands bergslag genom att göra sig till arrendatorer av kronans skattekol och samtidigt till delägare i brukshanteringen; göteborgsköpmannen såsom brukspatron möter oss under alla skeden i stadens historia. Önskemål i denna riktning framställdes redan i april 1622, närmast med anledning av ryktet, att konungen efter hertig Karl Filips nyligen timade bortgång ämnade bortarrendera en del av hans till kronan återfallna tillgångar. Van Dijck tog sig an spekulanternas intresse i denna sak, varvid han särskilt framhöll, att dessa voro förmögna personer, som icke blott kunde göra för kronan fördelaktiga anbud, utan också ordentligt betala arrendet.»

Det var under de första femtio åren under 1600-talet, som karlstadsborna helst så nära staden som möjligt men så småningom allt längre och längre bort byggde dessa hammare, som till en tid skulle bliva stadens förnämsta inkomst.

Dömle två hammare anlades av Henrik Kolthoff (1632)

» Jöns Gudmundsson (1639)

Kvarntorp » » Olof Eriksson (1628)

Mölnbacka bägge hamrar i slutet på 1620-talet.

Ransåters tre hamrar av Johan Börjesson åren 1646, 1647 och 1661.

Johan Börjesson anlade vidare hammarbruk vid Munkfors samt i Råda, Sunnemo-hyttan, varjämte hans brorson blev grundläggare av Uddeholmsverken.

Västerut hava vi Edsvalla, privilegierat 1644 till karlstadsborgaren Olof Christophersson, vid vilket bruk uppförts två stångjärnshammare i slutet av ifrågasvarande sekel.

Borgviks bruks första upptagande torde hava skett så tidigt som omkring år 1595. Anläggarna voro arrendatorn Jöns Bock och Christopher Antonsson. De sålde emellertid sitt bruk 1627 till göteborgaren Sven Påvelsson, och bruket var i slutet på 1600-talet i händerna på de berömda värmlänningarna bröderna Borgström.

Så hava vi slutligen i Eds socken Kyrkbyn, som upprättades av guldsmeden och rådmannen i Karlstad Erich Lindh någon gång på 1660-talet.

Uti de anteckningar och utdrag, som stadsskrivaren och rådmannen Peter Piscator gjort ur stadens tänkebok, som antagligen gått förlorad vid den stora eldsolyckan 1719, kan inhämtas järnexporten från 1642 till 1653:

		Daler öre
1642:	8259 skepp. 18 lisp.....	à 4 öre i vågpgr 1032: 16
1643:	6666 »	» 4 » » » 833: 10

Karlstads stads historia

1644:	2242 ¹ skepp.	å 4 öre i vågpgr	280: 08
1645:	4308 »	» 4 » » »	538: 16
1646:	7256 »	» 4 » » »	907: —
1647:	6524 »	» 4 » » »	815: —
1648:	7941 »	» 4 » » »	992: 20
1649:	6312 »	» 4 » » »	789: —
1650:	9372 »	» 6 » » »	1694: 27
1651:	6185 »	» 6 » » »	1159: 20
	med bryggpengar		580: —
1652:	7974 skepp. järn	» 6 » » »	1159: 22
	med brygg- och ståndpgr		580: —
1653:	8797 skepp. järn	» 6 » » »	1649: 14
	med våg- och bryggpgr för samma		
	järn	» 6 » » »	137: 14

Allt härovan nämnda järn var från de mängder av bruk, som icke endast voro anlagda av Karlstads borgare utan även från sådana bruk, som nödgades nedföra järnet till Karlstad för att där vid vågen väga sitt exportjärn, innan det utskeppades. Uppgifterna på det här vid Karlstads våg uppvägda järnet saknas, till dess att de från 1685 bevarade stadsräkenskaperna därpå fortsätta uppgifterna. Sålunda upptagas i räkenskaper från 1685 stångjärn 19638

skeppund å 31/6 öre smt.....	1943: 11 dr
Från Edsvalla bruk (Borgm. Kolthoff) 350 skepp å 22/6 öre smt....	25: 164/6
Rådman Lindh från hammaren i Eds socken 50 skepp. å 22/6 öre smt	3: 202/6
Frånvarande hammarpatroners 8198 skepp. å 1 öre	256: 6
Bondejärn å 1 öre	4: 25
Utskeppades 1686 19387 skepp. järn, för vilket vågpengar erlades	
med	1905 dr.

De främmande hammarpatronerna hade redan nu börjat besvära sig över att de nödgats erlægga vågpengar till Karlstad, då de hade bättre och lämpligare hamnar till buds. Detta blev upptakten till en lång och för staden synnerligen olycklig historia, men bleve för vidlyftigt att i detta sammanhang närmare ingå härpå.

År 1690 hade exporten av stångjärn ökats till 21729 skepp. samt av dragarejärn för de hammarpatroner, som ej voro borgare, hade utskeppats 10323 skepp. Edsvallajärnet belöpte sig till 409 skepp. och borgviksjärnet till 532 skepp.

År 1692 äro utskeppade 22762 skepp; från Edsvalla hammare, som nu äges

¹ Man ser av de allt lägre blivande siffrorna, att något särskilt förefanns, som i så oerhörd grad pressade ned exporten. Orsaken återfinnes i det då som värst här i gränsprovinserna och på Dal rasande kriget med Danmark, som upphörde 1645, då siffrorna så småningom gå upp igen.

J ä r n h a n d e l n

av Herman Kolthoff, 414 skepp. och från Borgviks hammare för 1691 och 1692 1981 skepp.

Salige herr Johan Carlström var skyldig i dragarepengar för sitt järn för åren 1683 t. o. m. 1691, dem han å såväl riksdag som hos landshövdingarna tid efter annan sökt bliva fri från men däri misslyckats att förhålla staden sin rätt, varigenom borgmästare och råd beklageligen blivit i mistning av sina löner. K. Maj:t har nu befallt, att pengarna skola på stadens stat föras, och landshövdingen resolverar, att de skola utbetalas, såsom vågboken utvisar, nämligen 30517 skepp. å 1 öre eller tillsammans uppgående till 953 dr 21 öre.

Dragarepengarna för hammarpatronernas järn har betydligt förmerats, och är nu uppe i 14135 skepp. å 1 öre eller 471 dr 23 öre.

År 1695 redovisar den nye vågmästaren P. Lindblom för 23622 skepp.

År 1696 äro vågpengarna beräknade efter utförda 25,120 skepp.

Åren 1697, 98 och 1700 håller sig utvägningen ännu över 21,000 skepp. Efter en sänkning 1701 till endast 12,293 skepp., ökas siffrorna 1702 till 23,924; 1703 sjunka de åter litet, nämligen till 21,844. 1704 förmärkes åter en stegring, i det att siffran detta år är 23,765. 1705 är den 23,693. 1706 fortsatt ökning till 24,592. 1707 23,481, 1708 20,042, 1709 24,237, 1710 26,978, 1711 22,515, 1712, 24,600, 1713 28,079, 1714 26,231, 1715 31,780, 1716 32,749, 1717 31,189 och 1718 22,344; 1719 sjunker siffran till 17,065.

År 1718 finnes en förteckning på de hamrar, som lydde under Karlstad samma tid:

Brattfors, Henrik Kolthoff

Älvsbacka, » »

Näås, Olof Lennartsson

Lindfors, Robsahms arvingar

Bökels hammare, Christian Nackreij

Hökebo, Gustaf Bratt, Daniel Strokirk

Rölanda, Lars Bratt

Övre Föske, Olof Swenssons arvingar

Nedre Föske, Lars Biörkman

Norum, Herman Kolthoff

Forsnäs, Olof Kolthoff

Alstrum, Lars Åmans arvingar

Gräsbosjö,

Gunnerud, Abraham Eek

Dömle, Christian Nackreij

Nedre Mölnbacka, Olof Norijn

Övre Mölnbacka, Leonard Nackreij och Anders Ulquist

Qwarntorp, Olof Kolthoff

Karlstads stads historia

Övre Ransäter, Nils Knöppel och Johan Gilius Schröder
Nedre och Mellanransäter, Henrik Kolthoff
Övre Munkfors, Henrik Herwegs arvingar
Nedre Munkfors, Anders Ekebohm
Uddeholm, B. G. Geijer
Torsby, Carl Schröder
Gårdsjö, Petter Lindbohms arvingar
Börke, » » » »
Råttnedal, Jonas Bratt
Råttneholm, Löjtnant Matthias Gyllenspetz och Jonas Bratt
Skarped, » » » »
Boda och Ohlby, Olof Swenssons arvingar
Gräsbosjö, Sekreterare Rappholt och B. G. Geijer.
Ovanstående förde sitt järn till Karlstads våg.
Övre Borgvik, Matthias Assmundssons arvingar
Nedre Borgvik, Erich Borgström
Swaneholm, kapten Carl Ugglå
Edsvalla, Christian Nackreij
Stömme, Gustaf Magnelius
Övre Glasforsen, Gustav Bratt
Nedre Glasforsen, Anna Bratt (moder till Gustaf Bratt).
Brunsborg och Rinneforsen, Johan Arfwicander.
Kolsäter, Fredrik Langh
Älgå, Cornelius Thorf.

TIMMERHANDELN

En av Värmlands blivande största exportartiklar, så småningom tävlande med järnet i betydelse, var timret, som man egentligen kände mycket litet till i äldre tider. Förhållandet är naturligtvis det, att provinsen så överflödade av denna vara, att träet föga värderades, vartill de svåra transportererna givetvis bidrogo. Staden Karlstad liksom de runt omkring befintliga arrendatorerna hade icke kapital tillräckligt att enskilt eller sammanslutna åstadkomma en härutinnan givande export. Det var i stället bönderna själva, som avverkade timret, vilket de sedan gemensamt sökte utföra medelst flottning till vissa samlingsplatser i och för försäljning till stapelstäderna. Ej med ett ord förekommer i Karlstads räkenskaper någon virkeshandel, vilket styrker antagandet, att stadens intressen ännu icke var riktad åt detta håll.

Första tecknet på att icke allt var ställt, såsom det borde, är en skrivelse från Boo Ribbing till kammarråden, vari han 1625 14/7 gör en förfrågan, huruvida det är arrendatorerna medgivet att själva hugga eller lova andra att fälla timmer för att sedan exportera och försälja detsamma. Vidare frågar han, eftersom göteborgare hugga ned timret här i trakten, om detta ej endast är Karlstads och Filipstads borgare tillåtet, emedan de bo i Värmland. De andra hava likväl sin utkomst, eftersom de utföra och försälja timret.

Vad som ligger under en sådan fråga, är den för varje år alltmera ökade bruksdriften, som slukade ofantliga massor av ved. Därjämte uthöggos undan för undan stadens skogar, som voro avsedda till bränsle för hushållen, så att stadens innevånare snart nog stodo inför en ganska olycklig situation. De råkade i strid med befolkningen i trakterna runt omkring, vilka i sin tur genom kontrakt förbundit sig att leverera till hammarbruken, vad dessa behövde för sin drift. Man kan få en uppfattning om vad dessa bruk fordrade i vedåtgång uti det brev, varmed magistraten besvarar herrarna i kammarkollegiet angående olika byggnaders uppförande för staden, vari den uttalan göres, att såsom material härtill bäst vore sten och icke trä, varigenom skogarna skulle ruineras.

Magistraten svarar härtill, att vad denna fråga beträffar, så är därmed ingen fara, ehuru väl man ej kan neka till att någon skog utginge. Om även över brukspatronernas ohejdade kolningar kunde hållas bättre hand, så att de för detta ändamål tvungos att ej taga den vackraste skogen, så skulle ännu finnas i förråd

Karlstads stads historia

master, spiror och gott timmer till många städers uppbyggande. Detta göres nu till kol och användes till brukens drivande, »der elliest BrukzPatronerna wille inställa sigh dehras öfwerflödiga smide», som numera till ingen del är i proportion med hammarskatten. Härigenom råkar ock järnet i vanpris hos den, som icke tillhör detta handelsområde. Och när man vill göra förslag, vad till stadens uppbyggande erfordras, så kan det inte överträffa den kvantitet trä, som behöves för att under ett års tid förse två hamrar med kol, och sålunda kan staden förmodligen allra minst och icke till en tusendedel vara vållande till skogarnas utdödande. Såsom exempel kan nämnas, att en större hammare här i Värmland och även av dem, som ligga nära intill staden, årligen smida 1,200 skepp. Denna måste då förse med 1,200 stigar kol. Då en stig är lika med 24 tunnor, vilket tillsammans gör 28,800 tunnor, och då till varje tunna åtgår minst en timmerstock, som man här i staden kan betjäna sig av såsom byggnadsmaterial, åtgå sålunda 28,800 timmerstockar, vilka på så sätt äro för staden förlorade. Till tvenne hamrar åtgå sålunda 57,600 timmerstockar, och ju smärre skog användes, desto flera träd konsumeras. Eftersom så mycket skog åtgår till två hamrars behov, kan dock deras avgift till staten gå upp emot den skatt, som staden erlägger, »der icke BrukzPatronerne för wida och alt för bredt finge Extendera sina friheter, som de först under souverainiteten, städerna ohörda, åhr 1700 ehrhöllo, i det att de rächna på 3 à 4 mill omkring sig alt boende folk för enskyldt brukzfolk, allenast för deras kolningars och kjörslors skull». Men likväl tager man till bevis, att staden kontribuerar mera än tvenne hamrar. 1717 exempelvis erlade staden med kontribution och upphandlingsavgift, tull, båtsmän, boskaps- och mantalspenningar samt femte penningen av löningarna jämte en hel del andra utgifter en summa uppgående till 9,000 dr smt. I betraktande härav lever man i den underdånigaste förtröstan, att vår allernådigaste överhet, med flera höga vederbörande, lär såväl städernas som brukens välgång var för sig uti en högrättvis konsideration hos sig låta komma, så att den ene ej må förtrycka och avmätta den andre till rikets oemotsägeliga skada, ty när skogarna äro skövlade, så förfalla bruken av sig själva, och då vore oförgripeligt först hälsosamt, att städerna voro i det stånd, att de kunde bidraga något i stället till det allmänna bästa. Det timmer, som redan använts för redan uppförda byggnader, är därjämte taget från trakter, där bruk varken finnas eller komma att upprättas, och där allmogen ej är van att sälja något timmer.

Ur ett brev från magistraten 1714 1/2 angående stadens svårigheter under det pågående kriget med Danmark inhämtas följande:

Ljus och ved har blivit förtärt, sängkläderna äro alla utnötta, och artilleristaten, som ej fått något gage på tre år, hade mot borgen tagit sin föda, där den varit inkvarterad, skogen är uthuggen o. s. v. På grund därav har det varit en synnerligen märkbar vedbrist. Följaktligen har inkvarteringen denna gång varit

Timmerhandeln

svårare än något år förut, och varit staden till större men dessa fem år än kontributionen. Utom dess är beklagansvärt, att det ej här i staden finnes vedbrand. Stadsskogen är för länge sedan åtgången, Hammarö och Grava socknar samt Alster äro förbjudna att sälja ved, längre bort från staden är ej brukligt att införa ved till salu, och ha nu invånarna intet annat tillfälle och lägenhet att skaffa sig vedbrand än att söka olovliga utvägar.

Sådant kunde hända i det skogrika Värmland, men orsaken var att söka i den hejdlösa avverkningen, som drevs från kringliggande städer, Göteborg, Vänersborg och Åmål för att icke tala om vårt grannland Norge. Timret började komma i ropet, och gott om köpare fanns det, som hos de av skatter tyngda bönderna gjorde lysande affärer. Timret samlades i småflottar¹ ned efter de talrika vattendragen antingen till Väneren eller över gränsen. Skogsskövlingen fortfor, trots landshövding Leijonhufwuds förbud av Agnhammar 1636 14/2 för Göteborg och brätteborna att hugga master i Värmland, men en myndighet, som icke minst bidrog till skogens utdödande, var kronan själv, vilket framgår av ett förslag, som angiver, vilka ofantliga mängder timmer, Värmland och Dal fingo kontribuera till Göteborgs befästade.

Stake skriver 1643 19/7 angående byggningshjälp och bifogar följande: »Designation oppå det Trävirket, som på närskreffne åhr åhr uthaff Kongl. Regieringen ifrån detta Landshöfdinge förordnad till Götieborgs fortification. Effter H. K. M. Nådigste och skrefftelige Befallndingh. Dateradt Kiöpingh denn 16: Decemb. A:o 1639 åhr beordrat till Götieborgh åhr 1640;

460 st. furu bielkar 10 och 16 alnar långa

200 stycken spiror aff 10: 12: och 14 allnar

50 st. vrakmaster aff 16 och 19 allnar

400 tolfter vrakmaster aff 18 och 16 allnar långa

Stockar aff furuträ, som skall brukas till pålar 100 st.

Pålar aff furuträ aff 9 allnar långa.

Vidare äro anslagne genom Kungl. brev 1640 17/9 till Göteborgs befästade 1641:

5000 st. timber à 16 alnar långt

500 » pålar à 12 » länge

200 » bielkar à 15 » »

¹ Kaptenen Börje Matzon anklagar Johan Börjesson, borgare härsammastädes, om några masteträd, som han säger sig på Kronans vägnar ha funnit i Elfuehaget vid Brätte uti Johan Börjessons masteflotte samt dem »Aresterat» och »Johan Böriesson förbjudit slå ut för strömarna eller till någon annan utan till honom på Kronans vägnar försälja». Matzon synes vid något tillfälle ha önskat köpa vissa masteträ från Börjessons skog, men att intet bindande avtal därom träffats, därom tyder rättens frikännande dom.

Oluff Stake skriver från Karlstad 1640 31/5, att allmogen fått sig ålagt att hugga och till Brätte överföra virke för »Elfsborgs byggningar». På grund av is- och väderleksförhållanden har detta icke kunnat ske. Allmogen besvärar sig hårdeligen över denna befallning, *varjämte den icke heller har farkoster.*

Karlstads stads historia

Än vidare genom Kungl. brev 1642 31/12 till samma ändamål:

5000 st. furutimber à 16 allnar långt

300 » toltf:r Palme master à 36 alnar länge.

År 1642 hade Brätte till riksdagen ingivit besvär över mastehandeln, och resolverade regeringen, att Brätte, Karlstad och Åmål skulle erhålla tillstånd att upprätta ett kompani med en direktör som ledare. Detta kompani skulle tillhandla sig alla master, som fälldes i Värmland och på Dal, och skulle direktören föra räkenskap häröver, så att de tre städerna av företaget skulle få en vinst, som var proportionerlig mot varje stads omkostnader. Att ett sådant bolag uti dessa tider icke skulle hava det minsta framtid för sig var givet. Snart var striden åter i gång med misshälligheter icke blott emellan allmogen och städerna utan även emellan städerna inbördes. Ett nytt försök att åstadkomma sämja städerna emellan gjordes på en sammankomst i Vänersborg 1646 21/6, då det beslöts, att Karlstad skulle få hugga 300 toltfter timmer, Vänersborg 400 och Göteborg 300. Åmål synes icke vid sammanträdet ifråga ha varit resresenterat. Ej heller detta ledde till något längre uppehåll i tvistigheterna, och såväl vid borgerskapets allmänna rådstuga som vid riksdagarna är mastehandeln en stående »fråga för dagen», varmed mycket annat sammanhänger. Så finner man i riksdagsprotokollet 1647 29/3, att den del av stadens borgare, som äger hamrar, besvärar sig över att de ej få någon skog till kolbränning, och att de ej i sin nöd kunna tvinga någon att avyttra sin skog enbart för detta ändamål. Regeringen svarade med ord, som nog torde i sig innehålla en hel del tillrättavisningar och därjämte upplysningar om att man på högre ort nog kände till, huru allmogen behandlades, när brukspatronerna ville komma åt deras skog. K. Maj:t anser dock, att dessa borgare själva må underhandla med skogsägarna och tvivlar ej, att när borgerskapet bjuder för skogen vad skäligt är, så få de så mycket skog, som de till sin kolning behöva. För övrigt kunde ingen tvingas att avyttra sin skog för sådant ändamål mot sin vilja.

Vad Karlstad beträffar utfärdades redan 1652 ett särskilt mastedeputat. Borgerskapet hade samlats 23/8 på Carlsbergs herrgård, där gemene man klagade över mastehandeln, och att de ej kunde njuta den till godo som andre städers borgerskap är i tillfälle till. Borgmästaren gav kort och gott till svar, att den som vill hugga får hugga. Gemene man påstod då, att i andre städer mastehandeln var delad på borgerskapet, eftersom var och en är beskattad, och att den, som ej är mäktig eller i tillfälle att själv hugga, säljer sina »deputerade» träd för 1/2 riksdaler stycket till den, som har makt att hugga, eller som de bäst överenskomma sins emellan, men ha Karlstads borgare hittilldags aldrig fått njuta denna förmån. Gemene man tillspordes, om de äntligen ville, att mastehandeln skall drivas på samma sätt, som i andra städer sker. Därtill svarade alla ja. Det begärdes ock vedergällning för de träd, som från 1647, när resolutionen härom var given, ned-

Timmerhandeln

huggits. Borgerskapet ville också ha detta draget inför K. Maj:t, eftersom de, som hava drivit mastehandeln, hitintills inte velat avstå därifrån och ställa på sådant sätt, som den i Vänersborg bedrives.

Senare på året (14/10) är åter borgerskapet församlat, och framställes nu frågan, om mastehandeln skall drivas efter det manér, som hittilldags skett, eller på det sätt, som gemene man begärt, d. v. s. att en viss »genant» (avgift) därför skulle givas till staden. Och beslöts, att alla de gode män, som hittills brukat denna handel, sig betänka, om de den hädanefter ville driva och en billig penning därför till staden avläggga. Därpå de med det första skola giva besked.

Något vidare härom kan uti protokollen ej återfinnas, och blev det, vad Karlstad beträffar, de närmast följande åren att fasthålla vid det gamla.

Mastehandelsfrågan var för staden av största vikt, men den synes icke drivits så, att den kommit stadens kassa eller borgerskapets gemensamma bästa till godo. Man får ett gott belägg härför, då kammarfiskalen Johan Röding år 1650 frågade magistraten, huru med mastehandeln förfares; det är ju så, sade han, att K. Maj:t bestämt, att ur stadens kassa medel skola tagas i och för huggning av master, och genom försäljning härav skulle staden få sina inkomster ökade. Han fick då det märkliga svaret, att kassan ej var mäktig någonting sådant, utan hade denna handel överlämnats till sådana borgare, som haft medel att driva den. Magistraten påpekade, att borgerskapet ofta tillfrågats, att om någon hade lust till dylik handel, så skulle andra, som hittills handlat med timmer, få upphöra därmed. Fiskalen bjöd, att rätten äntligen skulle laga så, att handeln genom borgerskapet och staden skulle njutas denna till godo, *och därjämte skulle noggrant tillses*, att icke bönderna inmängde sig i en handel, varav denna kan komma i vanpris och förringning.

Till slut tillsattes 1673 en särskild kommission under ordförandeskap av riksrådet Claes Stiernskiöld till förekommande av den i Värmland och på Dal överflödiga och för riket skadliga handeln med sågblockar. I det påföljande år avslutade kontraktet, varvid även allmogen från olika delar av landskapen närvor, gjordes mellan landsbygden och städerna Karlstad, Vänersborg, Uddevalla och Åmål en överenskommelse, att ingen fick sälja mera årligen än 12 tolfter av helt hemman, 8 tolfter av ett halvt hemman, 5 tolfter av ett tredjedels hemman och 3 tolfter av ett fjärdedels och ett åttendedels hemman.

Jag vidrörde nyss, huru nära nog omöjligt det var att bringa sämja städer emellan, som hade några gemensamma intressen. Orsaken härtill var naturligtvis i första rummet den, att när nya städer grundades, så erhöles de rättigheter utan att någon tanke skänktes åt att dessa friheter tilldelades den nya staden på andra städers bekostnad. Det hela hade ju varit lätt undanröjt genom en kunglig resolution till de äldre städerna, att deras forna fri- och rättigheter hade

Karlstads stads historia

i ett eller annat avseende förminskats eller indragits. Bestämda gränslinjer, angivna i privilegiebrev och omfattande namngivna härader eller socknar, skulle hava bragt ur världen många sådana slitningar¹, handeln till förfång, men hur skulle det hava varit möjligt att undvika osämja mellan Karlstad och Filipstad, då i femte punkten i den förstnämndas privilegier säges, att inga andra köpmän skulle handla vid Värmlandsberg än Karlstads och Mariestads borgare, men ändå t. ex. Filipstadsborna redan 1625 tillåtas att i Älvdalen och Fryksdalen hålla marknader. I nyssnämnda punkt av karlstadsprivilegierna tillförsäkras Karlstad all handeln i hela Värmland, varför den svävande bestämmelsen i Filipstads stadsprivilegier, att staden ägde med Karlstad och Mariestad ingå en »reciproque» (ömsesidig) handel, lämnade de vidlyftigaste tillfällen till missförstånd och split. När Åmål år 1646 fick stadsprivilegier, började en förut ganska oaktad handelsvara, timret, att komma högt i rop, och nu blevo de hittills ganska obemärkta, men genom sin skogrikedom i hast så värdefulla landsändarna Nordmarken och Jösse med sina utmärkta vattenkommunikationer ett långvarigt tvisteämne, vars huvudstrider dock huvudsakligast inföllo efter 1719. Regeringen hade ganska svårt att lotsa sig fram genom de många klagomålen. Å ena sidan stodo de äldre privilegierna, stadfästa och beviljade för evärdeliga tider, å andra sidan de unga uppväxande samhällena med krav, att deras skapare och gynnare skulle tillförsäkra även dem medel för sin existens.

Regeringens avsikt med anläggningen av denna nya stad var nog ursprungligen den att draga handeln från norska gränsen över till svensksidan, men stadens utomordentliga läge vid Väneren gjorde, att dess borgerskap snart började vända sina blickar åt andra mera närbelägna och av naturen gynnade trakter. Redan 1647 äro stridigheterna i full gång, och vad därvid föreföll, kan ju tjäna som ett exempel på huru svensk handelspolitik drevs på 1600-talet.

Karlstad hade i sitt fundationsbrev fått sig tilldelat hela Värmland såsom handelsområde. Timmeravverkningen kring Glavs fjorden och frakterna därifrån ned igenom Byälven lågo sålunda inom Karlstads handelsgebiet, då åmålstridigheterna började, vartill som bevis tjänade Knusesunds marknad, som var beviljad Karlstads borgare, vid Byälven. Sedan långliga tider tillbaka hade Brätte fört en ganska betydande handel såväl på Dal som på området kring Byälven, vilket landsköp av Karlstad visserligen beivrats men detta på ett så lamt sätt, att brätteborna i dessa trakter kände sig rätt så ogenerade. Nu tillkom som nämnt på 1640-talet staden Åmål, som genast torde ha funnit, att dess påtänkta,

¹ Den 28 april 1714 är landshövdingen närvarande vid rätten, vid vilken bland annat förekom följande: Sven Olufsson beskylldes för att ha sålt tobak på »Christinehamns gebiet». Frågades, var skillnaden var, men som därpå väl intet svar kunde lämnas, befallde landshövdingen några borgare från båda städerna att sammankomma för att besluta därom. Ingen sådan sammankomst omförmäles sedan, varför någon gränslinje mellan de båda gebieten troligen aldrig eller åtminstone ej tidigare än 1760 blev bestämd.

Timmerhandeln

Karlstad tillhöriga handelsområden voro till stor del upptagna av staden Vänersborg eller det förutvarande Brätte. Åmål ingår då 1647 till K. Maj:t med klagomål över att Vänersborg såväl på Dalsland som på *Byälven* driver en för dem besvärlig landsköpshandel med tillhörande trafik. Åmål vänder sig således såsom redan innehavare av handeln på *Byälven* mot Vänersborg, båda lika litet berättigade till denna handel! Åmåls besvär synas hava kommit för Karlstads stads fullmäktige såsom en överraskning, då intet finnes om Åmåls egendomliga aktion. Åmål får i alla fall rätt, och anses Vänersborgs förfarande vara någonting mycket misshagligt, varför landshövdingen i orten beordras allvarligen sådant landsköp förhindra och lagföra.

Följden blir naturligtvis upprinnelsen till tvistigheter, som vara över ett århundrade, men som emellertid äro för långgrandiga att helt återgiva. Här må endast ett par exempel nämnas för att visa, huru olika frågan på olika tider av K. Maj:t betraktades.

1649, den 13 december, säger K. Maj:t, att Åmål fått resolution att *allena* handla med *Byälven* $1\frac{3}{4}$ mil från staden. År 1675 $23/9$ bestämmer nämnda myndighet, att Karlstad skulle få njuta blockhandeln i By- och Norsälven samt Jösse härad okvalt emot *vänersborgarna*, eftersom dessa fått en sådan handel på Dalsland, Nordmarks härad och annorstädes.

År 1697 $29/12$ bestrider Åmål Karlstads rättighet till timmerhandeln på *Byälven*, som åmålsborna ensamma tillkommer. I detta sitt trångmål hänvisar regeringen ärendet till kammar- och kommerskollegiet, och efter ärendets prövning härstädes resolveras, att 1675 års resolution skall kvarstå.

År 1709 hade dåvarande rådmannen L. J. Ringer till riksdagen framfört klagomål över att åmålsborna trängt sig in både i Näs, Gillberga och Jösse härad. Saken hade dessförinnan samma år av landshövding Ekeblad behandlats vid ett besök här i staden, då han å allmän rådstuga meddelade, att han tillskrivit Vänersborg med anhållan om utfärdande av handelsförbud mot åmålsborna i sagda härad och begäran att detta förbud skulle publiceras i länet.

Trots att 1709 års resolution i viss mån gått karlstadsborna emot, släpper staden likväl icke taget, utan söker envist behålla sitt en gång erhållna privilegium. På ett sammanträde med landshövdingen 1714 ställer sig denne obetingat på stadens sida, anförande som skäl för denna sin ställning den skogsskövling, som Vänersborg, Uddevalla och Åmål prestera uti västra delarna av Värmland.

I ett privatbrev från borgmästare L. J. Ringer till landshövdingen 1714 $9/2$ uttrycker han sin glädje över landshövdingens snara hitkomst för att få ett slut på bråket med Åmål angående *Byälvshandeln*. Han säger sig ej kunna underlåta att berätta, huru han vinnlagt sig att få »saken utur mörkret och det långsamma förtegandet uphielpa, och till den ändan haft omkring både här och där att skaffa attester, och lär Eders höga Nåde så väl af de, som denna staden, som

Amol bemöda sig skaffa, nådigast kunna se, vad för skadedjur Amolsboerne ähre, längre att lidas uti Edert höga Nådes guvernemente, så för allmogens beswijkande som denne stadens Inwånares beskådande samt oförswarlige handterande med skogarne, som vederbörande med blinda ögon åse». 1714 19/1 säger sig magistraten hava erfårit, att landshövdingen skall angående denna sak sammanträffa med landshövdingen i Älvsborgs län Anders Sporfelt och beder att i denna för staden så oerhört viktiga sak få överlämna en promemoria för att genomläsas av landshövdingen.

Vid 1719 års riksdag är ärendet åter före. Stadens talan föres återigen på ett utomordentligt sätt av Ringer, som medför en av landshövding Ekeblad samma år 18/4 utfärdad resolution, i vilken denne yttrar, att han redan förut ingivit memorial, vari han bl. a. betonat nödvändigheten av att skogarna i Värmland av Vänersborgs, Uddevallas och Amåls borgerskap icke måtte skövlas till hela rikets obotliga skada, som hittills skett, vilket ock Karlstad i sina inlagda postulata påpekat. Innan K. Maj:ts resolution utfaller, vill han fördenskull anbefalla jägmästarna med vederbörande kronobetjante att hålla noggranna undersökningar, så att skogsavverkningen hädanefter blir mycket sparsam, och att skogarna ej bliva så omåttligt uthuggna som förut skett, i synnerhet vid huggandet av master och spiror, vilka trån måste till rikets bästa sparas. Det åligger sålunda befallningsmännen att förekomma, att Amåls borgare och andra under bedrivandet av trähandeln inte betala kontant till de bönder, som de tillhandla sig timmer utav, för undvikandet av all lanthandel, medan eljest Karlstads borgerskap i sin näring av Amåls och andra städers uppförande och utkrediterade varor i landet lider men till avsättning på sina varor, som de sig kunna tillägga, och allmogen även medelst de överflödiga utpräglade varor och i dess ställe sparsamhet på pengar blivit utarmade, såväl till de stora utskylders klarerande såsom ock att kontant sälja sitt bästa köp till de omträngande varors upphandlande.

Kungl. Maj:ts resolution av 1719 8/8 lyder:

1. Beträffande det, att amålsborna måtte förbjudas att driva vidare trähandel på Byälven till skogarnas totala ruin, och att de måtte påläggas att inför en förordnad kommission stå till svars för en dylik skadlig handel.

2. Att Amål måtte få en remiss till kommerskollegiet att vidare rannsaka över denna stads föregivna ogrundade skäl och angivande om den dem 1649 tillåtna delaktigheten till trähandeln på Byälven vid Karlstad.

3. Huruvida bemälte stad vidare må kunna bibehållas vid stadsprivilegier, emedan den fördärvar allmogen med sin ockrande handel och stegrade varors påtvingande samt hindrar all tillförsel från Dalsland, som är Värmlands visthusbod, så vill K. Maj:t rannsaka såväl i det begärda förbudet mot amålsbornas överflödiga timmerhygge vid Byälven, till den ännu bibehållna skogens kvar-

Timmerhandeln

stående som ock om den av Åmål bestridda delaktigheten i trähandeln på förutnämnda älv, vilken av kommerskollegiet genom dess resolution av år 1714 den 31 augusti skall hava blivit tillerkänt Åmål, men Karlstad förmenar sig medelst vite och handgripande skäl kunna vidtaga ändring uti detta brev och om dessa bägge ärenden i orten noga låta rannsaka samt därefter förordna efter sakens befinnande beskaffenhet. Men vad det anbelangar, huruvida Åmål i anseende till de av Karlstad anförda omständigheterna vid stadsprivilegier vidare må handhavas kunna eller icke, finner K. Maj:t nödvändigt, att dess bergs- och kommerskollegium sammanträda därom, och att dessa sedan inkomma med sitt betänkande till K. Maj:t.

Twistigheterna med Åmål voro av små dimensioner vid jämförelse med de handelsfejder, som Karlstad förde emot Vänersborg eller Brätte. Här gällde det huvudsakligen två intressesfärer, dels exploaterandet av västra Värmlands väldiga skogar, vars timmer hade de naturliga farledsvägarna genom Borgviks- och Byälvarna samt Dalslands sjöar och vattendrag, dels och icke minst sjöfarten från vänershamnarna. På grund av sitt läge spelade Vänersborg rollen av en mellanstation mellan de under Karlstads kontroll stående värmlandshamnarna och Göteborg. All trafik mynnade vid Vänersborg, där varorna omlastades och fördes landvägen förbi forsarna för att sedan på båt göra sluttransporten fram till Västerhavet. All sjötransport från Norsälven, Borgviksälven m. fl. mindre vattendrag disponerade Karlstad, men Vänersborg ville naturligt nog hava del däri, så framt ej denna stad fick all transport från sin hamn till alla dessa platser. Följden blev, att järnskutorna från Karlstad nekades att i Vänersborg taga ombord karlstadshandlandenas i Göteborg rekvirerade varor utan fingo gå hem på tom köl. Och samma blev förhållandet med vänersborgsskutorna, som efter fraktfart till Skoghallsundet måste vända åter utan järnlast. Att följa alla facerna i denna strid är så gott som omöjligt. Ingen av parterna ville giva sig. Göteborg grep in och ställde sig på vänersborgarnas sida, då de hade allt att vinna för att minska värmlandsstadens resurser. Regeringen grep in, men inför de båda städernas orubbliga privilegier visste man varken ut eller in. På varje resolution följde nya klagomål, och när förhållandena gingo allt för mycket isär, fingo landshövdingarna på ort och ställe order att gripa in. Blott vid några få tillfällen bilagd blossar striden ständigt upp igen, och ännu så långt som i slutet av 1700-talet fortgår den med till synes samma goda stridshumör. Det var dock tydligt, att det här gällde annat än själva sjöfarten, ty dess ordnande var väl en överkomlig fråga. Nej, grunden låg vida djupare, och huvudanledningen voro skogarna och den indräktiga timmerhandeln, vars betydelse under 1600-talets senare hälft började inses av göteborgarna. Vänersborgarnas tillvägagångssätt vid dessa skogsskövlingar omkring Borgviks- och Byälvarna hade redan 1664 fäst regeringens uppmärksamhet på sig. K. Maj:t säger sig nämligen med all makt

Karlstads stads historia

vilja stävja såväl detta deras tilltag som för övrigt deras där drivna landsköp. År 1680 10/12 bevisar Karlstads herredagsman inför regeringen, huru Vänersborg utefter stränderna vräker ned »kapitale träd» (d. v. s. balkar om 6 alnars längd och 6 kvarter i fyrkant), där de få ligga och ruttna ned. Denna anmälan följdes av ett förbud för vänersborgsborna att ej få utöva någon timmerhandel mellan de fria marknaderna annat än i Nordmarks härad, som nu blev anvisat Vänersborg som dess gebiet. Vid frimarknaderna hava de sålunda tillstånd att handla med timmer med lantmannen och sedan vid lägligt tillfälle avhämta det. Dock skola, för att allt skall tillgå riktigt och lagenligt, köpare och säljare inför rätten uppvisa sina kontrakt för att få dem attesterade.

Emellertid kan man få kännedom om att redan under tidigare skeden Karlstad hade handelsintressen gemensamma med Vänersborg. I domboksprotokollen för 1625 (7 juli) förekommer ett mål mellan en brätteborgare Swen Påfwelsson och karlstadsborgaren och skepparen Rolf Andersson. Den förre hade träffat avtal med Andersson, att denne skulle medtaga en del gods och köpmansvaror i frakt. På hemresan hade emellertid sjön blivit så hög, att en del av lasten måste kastas överbord. De dömdes att dela förlusten lika.

Innan timmerhandeln hade börjat visa sig så betydande och så vinstgivande, hade Karlstad och Vänersborg eller snarare Brätte levat i en god sämja. Först under 1600-talets senare hälft visar denna handel sin betydelse, och det är just vid denna tid dessa båda städer börja sina tvister, som innerst grunda sig på en strävan för var och en att bliva ensam herre på Vänern. Även genom den skriande nöden, försakad av de ständigt återkommande krigen, tvingades vårt lands befolkning till gärningar, som ej alltid voro överens med lag och rätt.

Efter år 1668 förekomma ideligen klagomål och resolutioner. Sålunda hade Vänersborg vid riksdagen detta år besvärat sig över att ej ensam få ha seglationen på Vänern. Regeringen svarar på denna begäran 30/9 s. å., att den icke finner skäligt att förunna Vänersborg allena denna fördel, helst staden nu härefter får njuta mastehandeln enskilt i Nordmarks härad i Värmland. Sålunda skall enligt K. Maj:ts nådiga vilja varje stad göra sitt bästa för sjöfartens blomstring och idka och bruka den som förut.

Såsom synes av denna resolution, hade alltså Vänersborg frantagit Karlstad en del av dess handelsområde, i det att staden hade fått tillstånd att oturberat driva timmerhandel i Nordmark, som var ett av Värmlands mest skogrika härader. Visserligen funnos verkliga storskogar inne i Värmland, men med den tidens dåliga kommunikationsförhållanden var det omöjligt att utvinna något av dessa outtömliga förråd. Orsaken till att Vänersborg helt enkelt får övertaga en del av Karlstads handelsområde står att läsa i en kunglig resolution, given 1668 30/9. K. Maj:t säger, att Vänersborg vid 1664 års riksdag fått timmerhandeln i Nordmarken, varför kommerskollegiet 14/11 s. å. tagit ärendet i noga

T i m m e r h a n d e l n

betraktande och därpå skriftligen förklarar, att i betraktande av att Vänersborg är en gränsstad utan andra näringsmedel, varemot de andra städerna vid Vänern hava bergslagerna för sig såsom sin förnämsta inkomstkälla, kollegiet fann rådligast på grund härav och i kronans egna intresse för skogarnas bevarande, att Vänersborgs stad enskilt måtte få njuta bemälte timmerhandel. De övriga städerna skulle däremot tillsammans med Vänersborg få njuta den övriga trähandeln. K. Maj:t har alltså, i betraktande av allt detta, velat stadfästa ovanbemälte mastehandel för Vänersborg allena alldeles efter det av generalkommersekollegiet gjorda förslaget. De andra städerna skulle sålunda få bruka den övriga trähandeln, varmed menas blockar och annat slikt.

Nästan omedelbart inkommer Karlstad med ett besvär, riktat mot Vänersborg, som strax förut som nämnt erhållit förutnämnda resolution med dess för denna stad så fördelaktiga innehåll. K. Maj:t svarar den 24 oktober och tillsäger landshövdingen att tillse, att Vänersborgs borgare inte föröva något landsköp under sin mastehandel inom Karlstads handelsområde med varors utmånglande eller förbytande i timmer, utan skall landshövdingen sådant förhindra, och, om sådant händer, skall det omedelbart lagföras.

Vidare meddelas i samma resolution, att K. Maj:t håller skäligt, att Karlstad får handla med vem som helst, allenast det sker efter lag och laga ordinationer samt efter vars och ens stads »välfångna» privilegier. Med blocktullen kan ingen ändring göras, utan blir det vid samma bestämmelser, som förut varit.

När en stad plötsligt erhåller så förmånliga handelsrättigheter som Vänersborg, nyttjas dessa ofta utöver vad som är lag och rätt, och ideligen förekomma tvistigheter rörande den lanthandel, som vänersborgsborna under utövandet av sin timmerhandel göra sig skyldiga till. Oaktat påstötningen från regeringen år 1668 angående vänersborgarnas landsköp, så förekommer denna olaga handel vilt i Karlstads handelsgebiet. Helt naturligt klagar sistnämnda stad oupphörligt på den lagbrytande, men resultatet blir endast, att nya bestämmelser med samma evinnerliga uppmaningar utfärdas från regeringen, och att landshövdingarna få förnyade tillsägelser att hålla efter denna lagstridiga handel.

Vänersborg blir synbarligen mer och mer gynnat, vad timmerhandeln och sjöfarten beträffar, och slutligen erhåller Karlstad en bundsförvant i dessa häftiga handelsstrider, Kristinehamn, som även det kände sig hotat av Vänersborgs intrång på värmlandsstädernas handelsfriheter. Alltså klaga Kristinehamn och Karlstad tillsammans på Vänersborg om trähandeln och sjöfarten, och till svar gives 1683 12/1 en resolution av följande innehåll:

På grund av tvistigheter mellan å ena sidan Vänersborg, å andra sidan Karlstad och Kristinehamn angående trähandeln samt seglationen på Vänern, vilket ofta tidigare förekommit vid riksdagarna, blev K. Maj:t föranlåten vid 1680 års riksdag att åt landshövdingarna å bägge sidor uppdraga att detta avgöra. Dessa

Karlstads stads historia

ha emellertid ej kunnat förmå nämnda städer att göra slut på stridigheterna, varför K. Maj:t förmedelst dess till borgerskapets besvär upptagande förordnade kungliga råd och kommissarier ovanbemälte städers fullmäktige avhöra låtit och efter inhämtad berättelse om sakernas beskaffenhet för gott funnit således därpå i nåder resolvera:

1. Att vänersborgsborna skola tillåtas att på fria marknaderna i Karlstad och Kristinehamn tillhandla sig av lantmännen blockar och bräder och dem med egna, eller vad farkoster de behaga, avhämta på tid, som är bekvämligast, från de orter, där lantmännen bo eller hava sitt timmer liggande; dock till större riktighet skola köparen och säljaren, när de som ovanförmält är, på frimarknad köp slutit, sådant å stadens rådstuga tillkännagiva och taga attestatum därpå, på det att icke något underslev eller landsköp emellan marknaderna må förövas, vilket efter lag och ordning bör hämmas och avstraffas. Beträffande beslagtagandet, som vänersborgsborna anklaga Karlstad ha gjort på en del av deras blockar, så remitteras den saken till lag och rätt.

2. Vad seglationen i Vänern beträffar emellan ovannämnde städer, med järnfrakten i synnerhet, varuti ock Göteborg med sin klagan mot Karlstad är inkommen, besvärande sig, att man påtränger dem sådana farkoster, med vilka de ej äro nöjda, så finner K. Maj:t skäligt, att en ömsesidig frihet bör vara, så att, när Vänersborgs farkoster komma till Karlstad eller Kristinehamn, de skola ha lika rätt till återfrakt åt Vänersborg som Karlstads och Kristinehamns farkoster och vice versa, varigenom ock de, som behöva båtar till varors exportrande, icke må tvingas att emottaga sådana som oanständige äro utan hava fritt val och till handelns faciliterande av returer sig kunna betjäna. (Stadens arkiv Litt. D. pag. 52/53).

I samband med timmeraffärerna följde ofta olaga handel, och resolutioner och klagomål över detta påträffar man oupphörligt. 1686 22/11 resolveras angående denna olaga handel i samband med mastehandeln följande:

Vad angår, att en del personer på landet arrendera sig sågar och kvarnar, köpa sig sågtimmer och bräder, bygga skutor och föra timmer och bräder till Vänersborg för att där sälja det och sedan avhämta salt och sill och andra varor därifrån, som de sedan avlåta till lantmannen vid hemkomsten, så kan Karlstads klagomål över dylik handel ej bifallas, ty lantmannen kan ej förhindras att föra till vilken stad han vill, vad han på sitt hemman avlar och tillverkar. Ej heller förmenas honom att tillhandla sig sågtimmer av andra skogar, att såga det till sitt eget behov eller att därför skaffa sig salt, sill och andra varor till sina egna tarver. Men om han säljer sådana varor till andra och gör sig förtjänst härav, så är det landsköp, och må staden, när den sådant finner, *beslå varan efter landsköpstadgorna* och lagföra den brottslige.

Timmerhandeln

Karlstad och Kristinehamn hade hos K. Maj:t anhållit om fri handel med Uddevalla samt andra inrikes städer, föregivande, att trafiken eljest lider mera såväl med järnets avslag som varornas stegrande och brist på tillförsel, eftersom hela landet och bergslagen tvingas att handla med allena en stapelstad. Kammar- och kommerskollegiet anbefalles 1689 12/4 att inkomma med betänkande över både Uddevallas och Göteborgs handel, varvid också Karlstads och Kristinehamns ansökning också skall komma att tagas i betraktande.

Vidare hava klagomål framställt från Karlstad och Kristinehamn, att dessa städer ej få några returer från Vänersborg, ja att de icke ens med sina egna skutor få avhämta sitt eget gods, eftersom Vänersborgs innevånare, efter vad det berättas, skola samla allt godset för sina skutor, för att de skola få full last. Så har K. Maj:t 1686 22/11 såväl för Göteborg som de andra städerna resolverat, huru det skall förhållas med detta; så snart någon farkost kommer med last från den ena staden till den andra, så får den också taga returer; fördenskull får ej Vänersborg vägra Karlstads och Kristinehamns farkoster, då de komma med last till Vänersborg, att få returer och särdeles av Karlstads och Kristinehamns egna varor. Vänersborgsborna uppehålla i annat fall de andres gods, varvid de handla emot kunglig resolution, varför K. Maj:ts vilja är, att landshövdingen häröver skall rannsaka och förmå vänersborgsborna att avstå från sådana hinder, och skall av vederbörande landshövdingen å andra sidan tillses, att icke Karlstad och Kristinehamn göra på samma sätt, varför dessa städer må inlägga till landshövdingen denna sin klagan jämte kopia av denna resolution, varvid de då hava att förvänta behörig handräckning och rättning. Och må desslikes landshövdingen tillhålla Vänersborgs innevånare att uppsätta så många bodar och magasin, som behövas för varornas nedläggande. Men vad den ändringen angår, som dessa städer begära med »Lastadie»-platsen vid Vänersborg, så har den saken för detta varit överlagd och därpå svarats i fjärde punkten av den resolution, som Karlstad 1683 12/1 undfått.

Sedan komma de svåra krigen städerna att för ett tjugotal år glömma sina slitningar sinsemellan, men vid slutet av det stora nordiska kriget blossar brandfacklan upp på nytt. Sålunda gives en resolution från landshövding Ekeblad 1719 18/4, vari han betonar nödvändigheten av att skogarna i Värmland ej av Vänersborgs, Uddevallas och Ämås borgerskap måtte få fullständigt skövlas till rikets obotliga skada, som hittills skett, något som också Karlstad i tidigare inlagda postulata påpekat. Han anbefaller därför Värmlands jägmästare och kronobetjante »att hafwa ett noga och strängt inseende, det skogarna mycket sparsamligen hädan effter i så måtto blifua handterade, och inthet så omåtteligen uthuggne och fördärfwade blifua som förnimmes härtill wara skedt wid deras hårda answar, i synnerhet med Masters och Spirors huggande, hwilka trän till Hennes Kongl. Maj:t:z och Rijkets nytta aldeles böra conserveras», varför det

Karlstads stads historia

åligger befallningsmännen att tillse, att vederbörande städers invånare kontant betala det timmer, som de av allmogen tillhandlat sig.

Sedermera utvecklas tvistigheterna vidare, och under 1720-talet sammanträdde städerna och uppsatte en skriftlig överenskommelse för att få slut på de annars till synes aldrig avtagande handelsfejdena.

Den stad, som dock mest inverkade på Karlstads handel, var Göteborg. Staden var ej så gammal, men dess läge vid Göta älvs mynning gav den så gott som omedelbart en oerhört stor betydelse. Allt, som bars på Vänerns vatten, hamnade i Göteborg. De stora upplandsområdenas rikedomar, särskilt järn och trä, fastnade obönhörligt i göteborgarnas händer för att sedan vidare befordras till ut- eller inrikes orter. Man nöjde sig emellertid ej härmed. Man sökte också på olagliga vägar kringgå den laglige innehavarens rättigheter genom landsköp eller direkta handelsavtal med säljaren.

Vi hava förut i domböckerna gjort bekantskap med göteborgarna. Redan före 1620-talets slut hava de givit sig tillkänna och även en och annan blivit stämd och bötfälld för olaga handel (se sid. 121). År för år ökas nämnda stads tilltagsenhet att tränga sig in på Karlstads handelsområde. Det är huvudsakligast salt och sill, som lämnas i likvid för järn och timmer, ett ingrepp i de värmländska städernas rättigheter, som vållade dem stort avbräck, då stadens burkapsägande handelsmän och brukspatroner lagligen ägde rätt att såsom genantsborgare förse provinsen eller delar därav med livsförnödenheter mot att vid stadsvågen erlægga vissa vågpenningar för utskeppat järn. Ställningen försvårades slutligen ytterligare, i synnerhet sedan bruken också begynt samma taktik att vid upphandlingar förbigå städerna. Det klagades redan på 1600-talet, att göteborgarna helt dominerade den värmländska affärsverksamheten. Det var nämligen de, som bestämde priserna på värmlänningens huvudsakliga föda, sill, salt och spannmål, d. v. s. vad han icke kunde undvara, men det var tillika göteborgshandelsmannen, som bestämde priset på vad han från Värmland köpte.

Förgäves vände sig värmlandsstäderna till K. Maj:t och riksdagar med sina besvär, såsom här nedan visas.

1649 31/3 klaga samtliga städer i Västergötland och Värmland, att göteborgsborna förfördela dem i deras handel. Fördenskull gives åt generalguvernör Torstensson i uppdrag att uppreta missförhållandena. Uppstäderna i landskapen kring Vänerne anhålla vidare i ovannämnda klagoskrift att få driva handel med utrikes ort, vilket emellertid av regeringen avslås.

1654 ha karlstadsborna återigen klagat på Göteborg, och är deras önskan, att K. Maj:t skall förbjuda göteborgsborna att idka handel i Karlstad. K. Maj:t

Timmerhandeln

säger sig dock ej kunna förhindra detta för de många konsekvensernas skull, varjämte bergslagera skulle lida i sin viktualietillförsel av ett sådant beslut.¹

1660 21/12 avslås Karlstads, Mariestads, Kristinehamns och Lidköpings framställning, att stapelstäderna måtte förhindras att på uppstädernas frimarknader få handla med tunnegods till lantmän och bergsmän. Dock skall denna handel ej ske i större utsträckning, än varje stads privilegier medgiva, varöver landshövdingen skall ha noga uppsikt.

För att hindra göteborgarne att oskäligt stegra priset på sina varor samt att vråka och förringa uppstädernas gods anhålla Karlstad, Mariestad och Kristinehamn om fri järnhandel samt ut- och inskeppning i Göteborg, men kan K. Maj:t ej göra någon förordning, utan hänvisas till det, som förut är resolverat, vilket länder såväl dessa städer som Göteborg till hörsam efterrättelse.

I en resolution 1680 10/12 på Karlstads besvär säger sig K. Maj:t omöjlig kunna förbjuda göteborgarna att besöka stadens frimarknader, enär alla då ha rätt att där driva köpslagan. Men bruka de handel mellan marknaderna, skall landshövdingen, därom underrättad, vidtaga åtgärder för att bibehålla staden vid sina privilegier.

Lika litet kan K. Maj:t förbjuda Göteborg att tillhandla sig järn av allmogen, som Karlstads borgare kunna hindra allmogen att till staden införa sitt järn under frimarknaderna och sälja det till vem som helst. En annan sak blir det, om dylik handel sker emellan marknaderna emot stadens privilegier och undfångne resolutioner. I händelse sådant skulle inträffa, så är det som ovan nämnt landshövdingens skyldighet att vidtaga åtgärder för att hindra detta.

Då värmlandsstäderna anhålla om tillstånd till handel på Uddevalla, medges detta med det förbehållet, att ingen järnexport sker till Göteborgs skada.

Ett odaterat brev² till K. Maj:t behandlar Göteborgs besynnerliga och bryska affärsmetoder. Bergskollegium anmäler, att borgerskapen i Mariestad, Filipstad, Kristinehamn och Karlstad besvärat sig över att några borgare och järnhandlare i Göteborg slutit sig tillsammans och edligen förbundet sig att ej bjuda mera för järnet, än de föresatt sig, alltid ställandes priset per skeppundet 1/4-del billigare än varmed det betalas i Stockholm. Då nu bruksförvaltarna tillbjuda förbemälte personer sitt järn, bliva de med sådana ord avvisade, att emedan man denna tid ej kunde få någon förtjänst på järn, så skulle de vända sig åt annat håll och till

¹ Även påföljande år anföras svåra klagomål av karlstadsborna över göteborgarna. Den 3 nov. 1654 är landshövding Soop närvarande i rätten, varvid klagomål framställas över att göteborgarna uppföra allehanda varor hit, som de försälja till lantmännen och det ofta till samma pris som Karlstads borgare betala, när de köpa av bönderna. Annars utlämna de varorna på kredit till lantmannen »marknaderna emillans». Därtill uppköpa de av lantmannen stångjärn, tjära och bockehudar, och allt vad han för till marknad. Allt detta är till största men för Karlstad. Landshövdingen lovade göra vad han kunde för att hjälpa borgerskapet.

² Tillhör landshövdingars skrivelser 1684. Brevet är skrivet med anledning av arvode åt städernas fullmäktige, kommissarie Håkansson. Se f. ö. rådhusrättens protokoll härom (1694 dec.).

Karlstads stads historia

andra avnämare, som togo mindre betalt för järnet. Och emedan dessa städer i kraft av Göteborgs stads privilegier äro förpliktade att försälja sitt järn till göteborgsborna och ingen annan, nödgas de lägga ner sina järnbruk. Förden-skull anhålla brukspatronerna hos K. Maj:t om tillstånd att få försälja sitt järn till Stockholms stads borgare samt att få utskeppa vad de sålt från Göteborg eller annan välbelägen sjöstad. Emedan nu bergsmännen måste sälja sitt järn till ett pris, understigande själva omkostnaden för dess bearbetning, så tillstyrkes ansökningens beviljande av bergskollegiet.

I en odaterad skrivelse, vilken antecknats vara inkommen 1708 6/2, upp-vakta stadens borgmästare och råd sin nye landshövding med en mängd klagomål. Den sjunde punkten behandlar förhöjda fraktpengar och är av följande lydelse: Som genom riksdagen i Halmstad 1678 3/5 lämnats till landshövdingens bestämmande, om fraktpengarna på Vänern skola ökas eller ej, anhålles om 1 öre smts förhöjning i frakten över Vänern för varje skeppund järn, till någon lisa för borgerskapet i dessa svåra tider, helst frakten 4 öre smt från Karlstad till Vänersborg är för liten, »kunnandes Giöteborgarne utan någon kiäntzel eller afsaknad denna 1 ö. S:mt Staden lembna, när dhe hoos sigg Betrachta hwad för traffique dhe ifrån Wärmeland åhrl:n haf:a, Medelst dhet dhe nu hela landet tuingat effter sin pipa att siunga» — — —.

STADENS STYRELSE

Ståthållare, generalguvernörer och landshövdingar.

I den mån hertig Karls krafter engagerades på annat håll, och han personligen ej hann med att taga del av alla angelägenheter inom hertigdömet, måste han taga hjälp av personer, som i hans stad och ställe efter av honom lämnade direktiv skulle genom undersökningar och förslag rörande förvaltningens alla delar lyfta en del av bördan från hans skuldror¹.

Dessa guvernörer och ståthållare voro personer, till vilka hertigen hyste det mest oinskränkta förtroende. Uppfostrade vid hans hov och söner till män, vilkas verksamhet och sinnelag prövats av Gustav Vasa, kunde han obetingat rådgöra med dem om saker och ting, som även lågo utanför hertigdömet's angelägenheter och därmed sammanhängande frågor.

Att döma av med hertigen förd brevväxling, vilken ej är vidare omfattande, då han esomoftast kallade dem till sig i och för »samtal», torde man dock få en inblick i vad deras verksamhet omfattade. Ärenden, som rörde sig om administration och därmed sammanhängande organisationsspörsmål, utgjorde naturligtvis deras viktigaste och betydelsefullaste uppdrag. Man har dock alltjämt förmönligheten, att hertigen själv med sin otroliga arbetskraft och kunskap om detaljerna var den, som gav uppslaget och i stora drag uppgjorde planläggningen. Störst var arbetsbördan under tider, då krig rasade så gott som på alla sidor av landet. De ständiga utskrivningarna och därmed följande indelning, marschrouter, proviantering m. m., krävde av dessa konungsmän icke blott fysisk vitalitet utan även uppfattning och aldrig slappnande energi — särskilt i tider, då guvernören skulle inom sina landamären leda och uppgöra planer för krigsoperationerna.

Vad som för dem dock var det mest krävande, var skatten och därmed sammanhängande frågor. Ty skatterna krävde ständigt övervakande och reglerande: torka, väta, missväxt m. m. fordrade så gott som årligen vidsträckta resor,

¹ Ståthållare och generalguvernörer blevo senare, då Sverige gjort Östersjön till en insjö, nödvändiga här och var, såsom i Ingermanland, Estland, Livland och Pommern, för vilka ej heller någon särskild instruktion var utfärdad, att döma av Axel Oxenstiernas yttrande i R. R. 1637: »Ähr och aldeles nödigt, att Ståthållare kalles tillhopa att informeras, på det the må sa myckit bättre kunne förrätta deres embethers plicht. Dhe som icke äre tjänlige och dugelige, kunne sei ja sigh deraf qvitt, och substitueras andre unge qualificerade karlar i stellet igen, som kunne disponera till H. M:tz contentement om Chronones intrader och räntor, justitiäväsendet, afhjelpandes i landet dhe många klagemahl och besvär, att holla handh öfver Konungens regalier, att dhe icke förtryckes, medh annat sådant som till dehres officium resorterer.»

för att furstendömets eller rikets bästa ej skulle trädas för när eller å andra sidan de skattedragande ej skulle utblottas, eller hamrarna och torpen ödeläggas. Endast dessa två från varandra vitt skilda ärenden skulle ha krävt sin man. Men ståthållaren tillkom också att svara för uppbörden, fogdarnas indrivning, hålla förhör vid misstänkta redovisningar, granska arrenden och deras handhavande, varvid landsbokhållaren, som ägde att nagelfara de olika uppbördsområdenas bokföring, var hans hjälprede, vilken därigenom gav sin förman möjligheten att överblicka den ekonomiska ställningen och därför var honom till gott stöd.

Även rättvisan ägde guvernören att hålla hand över. Han skulle därför någon gång på året närvara vid rådstuvurätts- eller landstingssammanträden, ej endast i och för granskning av avgjorda i domboken intagna ärenden, utan skulle han ock vid dessa visitationer emottaga överklagade ärenden, skipa rätt i till honom hänskjutna tvistemål samt göra sig kunnig om huru ekonomien i staden eller städerna handhades. Han hade härvid till biträde lagläsaren, som var juridiskt bildad och väl informerad i lagböckernas olika balkar och paragrafer.

Vid genomgående av registratoret kan man ej undgå att finna, att dessa ståthållare besvärades med en massa ärenden av ganska obetydlig art, såsom gäldsindrivande för handelsmän, oenighet mellan äkta makar, inlösen av järn, inköp av salt, kläde till uniformer liksom vapens anskaffande m. m. För oss nutidsmänniskor synes kanske dylikt ej tillhöra ämbetsmän i sådan ledareställning som guvernörerna, men förvaltningsförfattningarna voro då ännu i sitt vardande.

Den av dessa män, som vid stadens grundläggning innehade nämnda värdighet, var *Lasse Botvidsson*¹. Han var infödd värmlänning (son till Botvid Larsson Ankar och dennes hustru, dotter till Gustav Vasas förste fogde över Värmland Pehr Kart) och hade därför god inblick i dessa äldre tiders förhållanden, i synnerhet i allt, som rörde skatter. Död 1595, men från ämbetet avgången redan 1587, då han efterträddes av *Schering Eriksson Arp*, som även hade mångårig kännedom om Värmland, i det han redan före Lasse Botvidsson innehåft tjänsten 1577—1582, då han kallades till kammarråd. Erhöll fullmakt på befattningen i Värmland 1587 25/11. Schering Eriksson var en kraftfull natur, som stod sin herre mycket nära, och av honom anförtroddes ärenden, som angingo andra förhållanden än Värmlands. Brevväxlingen dem emellan var synnerligen omfattande, även om endast en del därav äro i riksregistratoret antecknade; största delen återfinnes i avskrift uti fogderäkenskaperna. Han åtnjöt stort anseende, och då han under Uppsala möte avled, åtföljdes han till graven av rikets förnämliheter med hertig Karl i spetsen.

Boo Ribbing, Arps efterträdare, var från ungdomen fäst vid hertig Karls person. Vid unga år hade han blivit vid hovet tjänstgörande och därvid dragit sin

¹ Erhöll 1582 5/2 fullmakt att ha uppseende med arbetsfolk och andra Hans Furstliga Nådes undersåtar i Värmland, då Schering Eriksson Arp ej var tillstädes.

Stadens styrelse

herres uppmärksamhet till sig för sin klokhet och snabba uppfattning. I registraturet påträffas han först 1590 vid nyss fyllda 30 år, då han får i uppdrag att utdela pälsar åt militien samt överbringa till Johan III hertigens brev, guld och penningförsträckningar. Året därpå är han landshövding i Vadsbo, varjämte han får order att mönstra krigsfolket i Livland, där

Bro Ribbing

han synes ha stannat flera månader, då till honom stora belopp översändes gång efter annan i och för krigsfolkets avlöning och för förhyrande av fartyg för hemtransport av de sjuka landsknektarna. Han skall 1592 rekognoscera väg mellan Varberg och Mark nedåt Höjantorp och så tillse de skepp, som med trälaster skola avgå till Amsterdam. År 1593 befaller han att inventera slott och gårdar samt hålla hussyn. Blir detta år lagman över Värmland. Visserligen finnes ingen befallningsmanna- eller ståthållare-

Bror Andersson Rålamb.

fullmakt för Ribbing att träda i Arps ställe, men av korrespondensen mellan hertigen och Ribbing framgår, att han likväl innehåft företrädarens ämbete. Blev ståthållare på Kalmar slott 1599 och över Värmland 1602 till 1606, då han också erhöll samma befattning över Närke och Örebro slott. Avgick s. å.¹ men år 1612 bekläddes han åter med denna värdighet, som han bibehöll till 1627 med avbrott för åren 1622—1624, då *Bror Andersson Rålamb* uppehöll befattningen. Ribbing ägde Värmlands-Säby, där han dog 1640 i en ålder av 80 år. Boo Ribbing var en av de berömligaste herrar Värmland ägt, säger Fernow.

Bonde, Karl, friherre, blev Ribbings efterträdare, även han en synnerligen dugande man, vilket man erfar av hans meritlista: ståthållare över Dalarna 1607, vid Kopparberget 1611 och Salbergslaget 1613, i Västerås 1620 och i Jönköping 1624. Blev 1633 riksråd och från början av påföljande år kammarråd med inspektion över bergsbruken samt slutligen bergskollegiets president.

Han ingrep synnerligen kraftigt i reglerandet av värmlandsförhållandena, och hans brev rörande Värmland och Karlstad finnas i stort antal såväl i riksregistraturet som Kammarkollegiets arkiv. Hans omfattande arbete tillät honom

¹ Åren 1606—1612 var Oluff Christophersson (Sjöblad) ståthållare i Värmland. Han var av Forstenasläkten och ägde bl. a. nuvarande Rosenborg på Näset, där han var född 1563. Död 1647.

Friherre Karl Bonde.

dock ej att så ofta synas vid stadens rådstuguförhandlingar, där han första gången är närvarande 1628 3/7; från och med år 1631 är han försvunnen från dessa.

Under dessa ståthållaredömets tider intog Karlstad i jämförelse med många andra städer en särställning vad stadsförvaltningen beträffar, i det att icke endast ståthållaren längre eller kortare tider här var bosatt på kungsgården utan därjämte även fogden (utom Peder Oluffsson, som var handelsborgare och således hade skyldighet att här vara bosatt).

På grund härav gavs tillfällen såväl för ståthållaren och fogden som borg-

mästare och råd att sammanträffa med »nämnden av landet» för att diskutera mångskiftande ärenden, som angingo både hela landskapet och staden, vilken ända till 1611 jämte Mariestad var så gott som allenarådande i allt, vad handel och köpenskap i provinsen beträffar. Tyvärr finnas för dessa äldre tider endast ett fåtal protokoll bevarade: fyra för år 1602, i vilka sammankomster Boo Ribbing trots sina många göromål var närvarande vid två, samt ett protokoll för 1605 och ett för 1621.

Några särskilda sammanträden uteslutande *för stadens del* hava nog icke förekommit under tiden före 1622, d. v. s. under de år, som Södermanland, Närke och Värmland utgjorde eget hertigdöme. Det finns också uppgifter, som styrka detta antagande. Flerstädes hava nämligen påträffats utdrag ur stadens »tänkebok», vilka avhandlat vid rätten avgjorda tvistigheter rörande gårdar m. m., vilket sålunda tyder på att de ärenden rörande staden, vilka vid »landstingen» härstädes avgjorts i närvaro av stadens borgmästare och råd, icke hava intagits i tingsprotokollet utan förts i särskild stadsbok. I städerna vädjade man från rådstugurätten till lagmansrådstugan. — Även vid landstingen i Karlstad av-

Stadens styrelse

gjordes ärenden, som angingo borgerskapet; man antecknade dessa särskilt i stadens bok, skriver Westling å sid. 20 i sin avhandling om hertig Karls furstendöme.

År 1619 tillkom »stadga om städernas administration och uppkomst i riket», som var ett resultat av de till Stockholm inkallade stadsombuden, vilka medförde sina gamla privilegier, vilka handlingar utgjorde grunden vid utarbetandet av den ordinantia, som följande år utkom. Vid dessa sammankomster voro utskickade från staden Karlstad likväl icke närvarande, eftersom staden tillhörde icke riket utan Karl Filips hertigdöme. Något direkt tillämpande av dessa stadsförfattningar skedde heller icke, ej ens sedan 1622 hertigdömet indrogs till kronan, utan först så småningom tillkommo särskilda instruktioner, överensstämmande med Gustav II Adolfs ordinantia. Ända till 1642 leddes således stadens rådstugusammankomster av fogden och vid hans sida utgjordes rätten av två borgmästare och rådmän, vilkas antal, enligt rådmanslängderna, växlade olika år.

Fogden representerade därjämte den exekutiva makten, vartill naturligtvis även hörde utfärdande av förordningar och beslut samt tillseende, att sådana efterlevdes.

Från och med 1622 finnas med vissa luckor domböcker för rådstuvurätt och kämnärsrätt; de senaste dock ej förrän 1683. 1622 och 1623 hölls rådstugusammanträde endast två gånger, och förhandlingarna voro ej vidlyftigare, än att de äro avskrivna på en vanlig skrivsida och undertecknade av borgmästare Swen Bengtsson och Peder Salomonsson. Sedan ökas storleken undan för undan; 1624 omfattar domboken fyra sidor och 1625 sex sidor; båda likaledes underskrivna av borgmästarna, av vilka Swen Bengtsson nu är utbytt emot Nils Oluffsson. Innehållet utgöres av straff för tjuveri, olydnad, fusk, olaga handel samt naturligtvis gårdsköp. I 1624 års förhandlingar påträffar man för första gången en bestämmelse, som tyder på att magistraten hade till sin efterrättelse en instruktion utfärdad. Där heter det nämligen 2 1/2, att Berndt Tööke, Jesper Andersson, Erland Nilsson, Gustaf och Nils Erssöner dömts till 3 markers böter för förfallolös frånvaro från rätten.

Med 1634 års regeringsform avskaffades ståthållareskapen, som ersattes av landshövdingeinstitutionen, varvid den stora ändringen gjordes, att landshövdingarna frántogos befälet över militien ävensom rätten att deltaga i lagskipningen, över vilken de hädanefters endast skulle utöva kontroll. För övrigt skulle landshövdingen vara i konungens ställe, befrämja undersåtarnes bästa enligt de närmare bestämmelser, som nämnda regeringsform i sig innehöll. Han skulle tillhålla borgmästare och råd, att var och en i sin stad utan försummelse, våld och orätt skulle göra sin plikt; vidare skulle domböckerna, varuti förefallande domslut ordentligt skulle upptecknas, uppgöras i tvenne exemplar, av vilka det ena stannade i landskansliet, det andra levererades till hovrätten. Han skulle se

Karlstads stads historia

till, att goda och beskedliga män förordnades till borgmästare och stadsskrivare, hålla hand över stadens uppbörd samt tillse, att ingen borgare drev mera än ett slags näring. Olovlig näring skulle han beivra liksom från städerna avvisa löst folk och lättingar. Slutligen skulle han naturligtvis hålla hand över kronans räntor och inkomster, tullars och kontributioners indrivande m. m.

Man kan ej undgå att förvåna sig över att uti dessa oroliga tider makten och befogenheten att handla blev i synnerligen hög grad beskuren genom borttagandet av ståthållareämbetena. Utrikesförhållandena tedde sig mycket mörka, och just året 1634 med nederlaget vid Nördlingen torde väl ha varit ett av de allra svåraste. Kom så därtill, att förmyndarregeringen måste ha känt sig orolig för de inre politiska förhållandena, där de för varje år allt hårdare och hårdare tilldragna skatteskrubarna skapade ett tilltagande missnöje, som ej kunde lämnas obeaktat, då sakerna togo en sådan vändning, som de fingo i Värmland och Västergötland. Det hela var dock av så allvarlig art, att regeringsrepresentanter själva, av oro för att upphetsningen skulle tilltaga i styrka, måste lägga hand vid utredningen och därvid så mycket som möjligt se genom fingrarna med de ogärningar, som blivit förövade. Regeringen måste hava varit betydligt bekymrad för dessa excesser och antagligen ångsat sig över de kraftförsvagade inre organen, som buro ansvaret för upprätthållande av allmän ordning och lagarnas efterlevande.

Riksrådsprotokollen avspegla ganska tydligt förekomsten av en dylik oro.

Men även andra anledningar funnos till bekymmer i inrepolitiskt hänseende. Västergötland och Värmland, som förut dragit regeringens blickar på sig, hade under danska kriget, som slutade med freden i Brömsebro, undergått de allra grymmaste härjningar, vilka på sina ställen varit så tillintetgörande, att det skulle dröja många tiotal år, innan spåren till någon del skulle vara utplånade. De, som drabbats av olyckorna, särskilt gränsbefolkningen i Värmland, Dal och Västergötland, hade påverkats av förtvivlan och missmod, pest och sjukdom jämte fortsatt ökning av skatter. Freden var visserligen lysande, men allt detta elände, som följde i spåren, bragte oro i sinnena. En på trettio år erövrade provins, Halland, som låg intill ett av de nämnda landskapen, bidrog väl också i sin mån till all förutvarande oro, och år 1648 kallas fältmarskalken Lennart Torstenson till generalguvernör över Värmland, Dal, Västergötland och Halland. Med sitt ofantliga inflytande inom alla klasser, som med aktning och vördnad sågo upp till honom, med sin trots sjukdom oerhörda arbetsförmåga samt verkliga vilja att göra envar både gott och rätt, utträttade han mycket under de knappa två år, som han beklädde nämnda värdighet, och staden må bevara honom i tacksamt minne, därför att donationen av Carlsberg ursprungligen var hans verk. Han efterträddes av Adolf Johan, Karl X Gustafs broder, som 1653 avgick från guvernörstjänsten såsom den siste av dess innehavare.

Stadens styrelse

På senhösten 1634 blev *Gustaf Leijonhufwud*¹ nämnd till landshövding över Närke och Värmland efter den nya stadgan. En synnerligen dugande man, som på grund av sina förtjänster på sin höga post stod väl anskriven hos regeringen. De dystra tiderna efter Gustav II Adolfs död och de ofta vådliga och hopplösa situationerna i Tyskland nödvändiggjorde täta resor inom hövdingedömet för att lugna de av skatter tyngda människorna, och Leijonhufwud var den, som därvidlag icke sparade sig. Man kan av dateringen på hans många brev följa honom på hans resor. När slutligen förbittringen över accisen och lilla tullen väckte sådan oro, att allmogen övergick till våldsamheter (såsom skildrats i annat sammanhang), och riksledningen ansåg dessa begångna excesser såsom början till ett allmänt missnöje, beslöts, att Värmland jämte Dal skulle bilda ett särskilt hövdingedöme, för att dessa landskap skulle kunna hållas under noggrannare övervakning. Åtgärden var ju helt och hållet överflödig, men 1639 bragtes den i fullbordan, då Leijonhufwud behöll Närke, och till ny landshövding över Värmland och Dal utsågs Olof Stake.

Friherre Gustaf Leijonhufwud.

Olof Stake hade liksom de flesta genomgått krigets skola. Han var rytteriöverste, och föranleddes nog hans utnämning (1639 16/3) till landshövding²

¹ Svårson till den i Linköping 1600 halshuggne Erik Sparre, riksråd och ägare till Växnäs frälse vid Karlstad. Sedan sparreska godsen återställts till arvingarna, skiftades Växnäs på en annan svårsons, Bengt Skytte, del. Hade detta frälse i stället fallit på Leijonhufwuds lott, hade kanhända växnäsfrågan gått andra öden till mötes.

² Att gränslinjerna emellan de olika landskapen ännu ej voro bestämda, utan att de »flöto i hwarandra», visar en skrivelse från Stake, daterad Karlstad 1639 3/8, vari han meddelar, att han hållit ting härad från härad i Dalsland. Fortsätter sedan: »Efter såsom att Wermland är parterat, att en hel del deraf under Nerikes ståthållaredöme lagt är och emedan åtskilliga handla i Bergslagen med allmogen och derfor att åtskilliga besvär och klagomål falla dem emellan, som jag ock fulle beder på mitt embetes vägnar hwar och en till sin rätt förhjelpa. Och dem som besväret angår är utom mitt ståthållaredöme, derfor jag icke kan skilja deras klagan. På det att sådant må desto bättre förrättat bliva och icke lång väg derefter förresa om Eder N:dh Gabriel Bengtsson Oxelstierna tackas nådigast, att Wermland blifver »i hooph», förhoppas jag näst Guds hjelp att använda all flit att var och en skall vederfaras, hvad rätt är. Jag hafver nu den 2 aug. begynt med Tingningen (tingen) här i Wermland och vill Landet om förresa och förmodas dem till den 1 sept. fullända. Då skall Eders N:dh hvad beställt blifver på det ödmjukeligaste adviserad blifva.»

Till svar på detta säger kammaren, att den icke ville förhålla Stake regeringens resolution, att »Wisnums, Ölme härader och Nij Soken, som för detta är ärnat under Närkes landshövdingedöme, skulle höra till Wermelandh, men Carlskoga och Philipstads bergslager skulle bliva behållne under Örebro landshövdingedöme.»

Karlstads stads historia

i Värmland och Dal av just denna hans militära erfarenhet. Stake visste, vad som förestod honom på en dylik ansvarsfull plats, där han tvangs att i egen person ombestyrta länets såväl administrativa som militära ärenden. Den tid kom ock, då han mer än väl behövdes att såsom de gamla ståthållarna taga ledningen av gränsernas försvar, nämligen åren 1644—1645 under Hannibalsfejden, så kallad efter danske ledaren Hannibal Sehestad. Till ytterlighet djärv och tapper kunde Stake likväl ej hålla landet fritt från svåra förödelse. För ringa var den hjälp han fick, och för fattiga voro båda provinserna för åstadkommande av ett kraftigt försvar. Karlstad deltog däri efter förmåga och mottog härför drottningens tack. Stake var bosatt på Carlsberg, ehuru han för det mesta befann sig på resande fot för att personligen förskaffa sig meddelande om skatterna och pålagorna, möjligheten till deras förvandling i persedelslag, som med mindre svårighet kunde utgöras, vidare vägars förbättrande, broars byggande och gästgivaregårdars inrättande. Vad staden angår, framställde han nödvändigheten av att bro byggdes över östra älvgrenen, av bättre skolhus liksom hospitals uppförande, varjämte han åstadkom nyupprättande av en byggnad på Carlsbergs gård. Efter 1648 erhållet avsked dog han 1664.

Landshövding Olof Stakes namnteckning.

Landshövding Tönnes Langmans namnteckning.

Tönnes Langman blev hans efterträdare 1648 29/11. Han var finne till börden och hade börjat sin tjänstemannabana i räkningekammaren, där han under trettioåriga kriget steg till kamrerare och kammarkommissarie. På honom föllo räkenskaper och redovisning för vad som under kriget uppburits och utgivits, poster, som infördes i väldiga skinnbundna volymer, som förvaras i K. A. Han blev också adlad på grund av sina härmed ådagalagda framstående egenskaper. När han vid krigets slut fick avsked från nyssnämnda ämbete, blev han landshövding här i länet efter Stake. Den svenska stormakten behövde ej nu längre taga hänsyn till militära kunskaper vid tillsättandet av landshövdingar i gränsprouinerna.

Han var sjuklig på grund av sina många i kriget ådragna krämpor men en ovanlig man, som trots sin svaga fysik likväl icke underlät att med energi och kraft sköta sina åligganden. Vad stadens angelägenheter beträffar synas

Stadens styrelse

Friherre Gustaf Soop.

Jacob Fleming.

dessa hava legat honom nära om hjärtat, och i detta yttrande ligger ej ett »tomt ord». Ty från och med sitt första uppträdande i rådhusrätten 1649 17/3 till och med det sista 1653 17/9 hade han närvarit vid ej mindre än 54 sammanträden.

I brev av 1654 1/2 talas om att Langman varit sjuk i feber, så att han ej på 20 veckors tid varit över tröskeln. Han hade då 14 dagar förut av drottning Kristina fått tillsägelse att, *som Wärmelands län under Örebro landshöfdingedöme lyda och höra skall*, ställa sig detta till efterrättelse och, så snart han brevet erhöle, strax administrationen av länet cedera samt forderligast sig personligen vid hovet inställa. Han avled 1656 27/5.

Härmed var återigen Närke och Värmlands provinser förenade till ett höfdingedöme. Dess innehavares åtgöranden vad Karlstad beträffar torde framgå här och var i denna skildring, varför här nedan kommer att lämnas en redogörelse endast om deras personer.

Gustaf Soop; friherre, född 1623, blev landshövding i Närke och Värmland 1654, således vid endast 21 års ålder. En för övrigt märklig man, som på grund av sin duglighet och trots sin ungdom redan vid 24 år blev riksråd samt 1660 kammarråd och 1663 president i reduktionskollegiet. Nära allierad med hovet, blev han s. å. generalguvernör över änkedrottningen Hedvig Eleonoras underhållsländer. Han omfattade med stor förkärlek allt, vad bildning hette, och i enlighet med denna sin läggning lät han inrätta stipendier vid Uppsala akademi och Strängnäs gymnasium. Död 1679.

Clas Fleming.

Gustaf Lilliecrona.

Abraham Leijonhufwud; friherre, född 1627 och son till förutnämnde landshövdingen i Värmland Gustaf L., assessor i bergskollegiet 1652; blev tillika landshövding i Närke och Värmland efter Gustaf Soop 1658. Därtill var han ståthållare på Örebro slott. Död 1676.

Jacob Fleming 1676—1677, då han erhöll transport till Umeå. Torde egentligen aldrig hava utövat något ämbete här i länet, enär han under den korta tid han här vistades, hade som vikarie Gustaf Lilliecrona, som sedan blev ordinarie landshövding härstädes (se nedan). Flemings födelseår är okänt, men han dog 1689 i Stockholm.

Martin Reutercrantz; född på 1630-talet, kunglig hovstallmästare 1672, häradshövding i Tjust och Tuna län i Småland 1677 och s. å. landshövding i Närke och Värmland, åter häradshövding i Tuna län 1678. Död 1680, då han efterträddes av

Clas Fleming; född 1649, kansliråd 1677, överste för ett finskt regemente till häst 1678, lantmarskalk vid riksdagen i Stockholm 1680 och s. å. landshövding i Närke och Värmland samt president i revisions- och likvidationskommissionerna; landshövding i Uppland och president i kammar- och kommerskollegierna samt kungligt råd 1681 o. s. v. Död 1685 i Aachen.

Landshövding Abraham Leijonhufwuds namnteckning.

Stadens styrelse

Didrik Wrangel.

Fromhold Fägersköld.

Gustaf Lilliecrona; efterträdde såsom landshövding 1681 Clas Fleming. Han var född 1623; svensk president i Danmark och blev 1674 utnämnd till landshövding i Viborgs län men tillträdde aldrig ämbetet. Landshövding i Kronobergs län 1676, i Uppland 1679, och två år därefter kallades han som nämnd till landshövdingeämbetet i Värmland. Blev kungligt råd samt president i kammar- och kommerskollegierna 1685; död 1687 i Stockholm. Hans efterträdare blev

Didrik Wrangel (av Adinal); född 1637, underlöjtnant vid amiralitetet 1653, kapten 1658 major 1666, amirallöjtnant 1670, landshövding i Österbotten 1674. Blev landshövding i Närke och Värmland 1688, kungligt råd samt president i bergskollegiet 1693. Död 1706.

Fromhold Fägersköld; född omkring år 1640, ryttmästare 1660, major vid Livregimentet till häst 1679, överstelöjtnant

Claes Ekeblad.

Karlstads stads historia

1680, överste 1688. Landshövding i Närke och Värmland 1693 och s. å. generalmajor. Död 1707.

Salomon Cronhjelm; född 1666; kunglig kammarherre; stallmästare 1698; landshövding i Närke och Värmland 1701. Ombudsråd i handelsexpeditionen 1714; överstallmästare 1717; riksråd 1719. Död 1724 i Stockholm. Landshövdingeämbetet innehade han till 1714, då han efterträddes av

Claes Ekeblad; född 1669, volontär vid Livgardet 1683, kapten 1697, överstelöjtnant 1700, överste 1704, kommandant i Elbinten s. å., generalmajor i infanteriet 1710, kommandant i Stralsund 1711, landshövding i Närke och Värmland från 1714 till 1719, då han blev riksråd. Död 1737.

Conrad Ribbing; 1719—1729. Född 1671, död 1736.

Fogdar.

Såsom förut framhållits, delades Värmland från och med år 1551 i två sysslen, Öster- och Väster-sysslet, vart och ett underställt en fogde. Sysslena ändrades tidvis, så att Carlsbergs gård jämte Karlstads tingslag tillhörde Östersysslet t. o. m. 1602. Östersysslets fogdar från 1585 hava varit Lasse Andersson 1585—1586, Måns Andersson 1587—1590 (se »Räkenskaperna för Carlsbergs gård», där han förut var fogde), Nils Andersson 1591—1592, Gerdt Andersson 1593—1598, Jon Sonesson 1599—1602. Påföljande år blev Sonesson fogde i Västersysslet, och övergick då Karlstads tingslag till detta syssle. Efter Sonessons avgång därifrån såsom fogde¹ 1609 tillsattes Jon Skog, som innehade befattningen 1610—1615. Han efterträddes av Peder Oluffsson till Björnö 1616—1626 (arrendator av Västersysslet eller delar därav tillsammans med karlstadsborgare). Måns Ersson Ekebohm var Västersysslets fogde 1627—1639, varefter Olof Ersson i protokollet antecknas såsom närvarande vid rådhusrätten i egenskap av fogde². Han är försvunnen ur rättegångsprotokollen 1642, då staden fick justitieborgmästare.

Om justitien i staden.

Redan hertig Karl umgicks med tankar på att dels minska antalet magistratspersoner, dels välja dem på längre tid än ett år, vilket allt ju var synnerligen klokt tänkt, då ett antal av 24 rådmän ovillkorligen skulle förlänga förhandlingarna och nyval varje år skulle äventyra kontinuiteten. Härav blev dock intet bestämt varken i hans eller sonens tid. Karlstad synes aldrig hava haft mera än två borgmästare med undantag av år 1642 och 1643 till 13/5, då tre borgmästare samtidigt äro närvarande vid rådstugusammanträdena, antagligen beroende på att staden tillfälligt fått en extra borgmästare genom det nyblivna justitieborgmästareämbetet.

¹ Kamrer Fryxell uppgiver, att år 1606—1608 vid rådhusrätten skulle hava uppträtt som fogde Jonas Barck.

² Enligt Fryxell är han omtalad såsom fogde över Västersysslet »och hette Stenros».

Stadens styrelse

Först 1632 får man första meddelandet om huru *valen* skedde. Det säges då i valborgsmässoprotokollet, att Anders Ersson blivit vald (till rådman) *med samtycke av hela borgerskapet*. Samma dag valdes även Erich Hindersson på samma sätt. Valformen var således den allra enklaste. Efter i kyrkan uppläst kungörelse om ifrågavarande valborgsmässorådstugas hållande (denna gång den 3 maj) samlades borgerskapet i rådstuvulokalen på Carlsberg, och valdes de båda ämbetsmännen, förmodligen med acklamation. Nästa år inträffar något, som måste hava varit ganska uppseendeväckande i det lilla samhället. Då läses nämligen i protokollet för den 12 juni, att den rådstuga, som varje år hålles om valborgsmässan, är detta år uppskjuten både för sädesanden och för utskrivningen till denna dag. Samtidigt uppsäga båda borgmästarna sina ämbeten och bjuda »att rådhet medh gemene man wela welia sigh Borgmestare, them dee besth åthnöijas (med), doch för gemene mans tragne begieran haffua de bewilliat bliffua i samma Embethe ähn ett åhr». Härefter uppräknas rådmännen.

1649 års dombok är den första mera fullständiga, som finnes bevarad, och var detta år jämte de två påföljande landshövdingen här närvarande, och tillsattes då ämbetsmännen »effter Sweriges Lagh och gamla stadga».

Från 1652 tillsattes ämbetena i landshövdingens frånvaro och tydligen genom votering. Vem som därvid ledde förhandlingarna, eller hur därvidlag tillgick, finnes ingen anteckning om. Men antagligen var det väl justitieborgmästaren, som fungerade såsom ordförande.

Vid valet 1655 till successor efter stadsborgmästaren Johan Börjesson voterades och föllo rådmännen Nils Månssons, Anders Månssons, M:r Hennings (Piper), Gustaf Börjessons, Lars Ingemarssons, Oluff Erichssons, Johan Börjessons och Salomon Pederssons röster på Henrik Kolthoff, men Björn Nilssons och Swen Påfwelssons på Lars Ingemarsson, alldenstund han mera vistades hemma. Kolthoff sade sig vara betydligt betungad, då han nästan alltid måste vara vid sina bruk och med möda kan resa här emellan, men eftersom rätten önskar ha honom till borgmästare, vill han denna gången icke undandraga sig utan åtager sig ämbetet detta året. Av detta protokoll framgår tydligt, att borgmästare valdes av magistraten.

Trots de många valen synas ändock grunderna härför växla. 1660 väljas två rådmän *efter rådets och gemene mans samtycke*. 1662 väljes en d:o *med samtliga borgmästares och råds vota*. År 1667 väljes Gustaf Börjesson till borgmästare i närvaro av landshövding Abraham Leijonhufwud. I valet deltog samtliga medlemmar av rätten och borgerskapet. Då Gustaf Börjesson 1669 avgick, valdes Nils Swensson av *rådet*.

Första gången det talas om förslags upprättande för återbesättande av ledigbliven rådmanstjänst är 1669, då, sedan stadsnotarie Valnaeus undanbett sig, Hans Keijser, Hans Christophersson, Per Matzson och Lars Erichsson uppfördes

på förslagslistan. Detta torde likväl ej hava haft någon annan betydelse än att för borgerskapet tillkännagiva rättens ställning till vakansernas besättande. Vid valborgsrådstugusammanträdet nämnda år valdes först *borgmästare*, varvid *magistratens* röster fördelades så, att Lars Ingemarsson och Bengt Swensson fingo fyra röster vardera samt Nils Månsson två. »Thernäst blef Bengt Swensson förordnad till borgmästare och aflade sin ämbetsed.» Vid därefter företaget *råd-mansval* utsågos de två på förslaget första stående namnen, Keijser och Christophersson, till rådmän. Eftersom åtskillnad i domboken göresm ellan dessa val, tyder det också på att valen skedde efter olika principer, och att borgerskapet vid valen av rådmän fingo deltaga däri.

Det är således mycket, som tyder på att nyval till rådmän skedde efter röstning mellan borgerskapets medlemmar. En utförlig skildring av ett rådmansval, betydelsefullt även därigenom, att man tog hänsyn till förutvarande släktmedlemmars nedlagda arbete för samhällets förkovran, läser man om i protokollet för 1655 23/7, då ett mycket försenat valborgsmässosammanträde hölls. En rådmän i stället för nyligen avlidne Berendt Töök skulle tillsättas. Tre stycken hade uppsatts såsom valkandidater, nämligen Anders Swensson, Börje Oluffsson och Nils Månsson (Ekebohm), om vilka sedan voterades. Emedan rätten besinnade, att Nils Månssons farfar, sal. Erich Månsson, under en lång tid varit borgmästare i staden, och likaså hans far Måns Ersson innehaft detta ämbete och gjort staden mycket gott, så föllo allas vota på Nils Månsson, vartill ock gemene man samtyckte. Han avlade samma dag sin ed och inträdde omedelbart i rätten.

Efter vad som av domböckerna framgår, torde det således icke hava rått något tvivel om att *rådmännen* då valdes och tillsattes av borgerskapet.

Borgmästarne torde däremot hava tillsatts av rådmännen med undantag av justitieborgmästaren, som hade kunglig fullmakt och således tillsattes på landshövdingens förslag av K. Maj:t. Stadsborgmästarne eller från och med 1643 stadsborgmästaren valdes av rådmännen och avgående borgmästare eller av magistraten i sin helhet¹. Av protokoll för 1656 12/5 synes denna uppgift vara riktig. Borgmästare Börjesson begärde åter att på någon tid få lämna borgmästareämbetet, dels på grund av att han så många år vid rätten haft befattning, dels för att han hade så lång väg till sina bruk. Han lovade dock att träda i tjänst, »när lotten honom påfaller och rätten sådant behagar». Han blev av rätten betackad, för att han ej ville undandraga sig att med råd och dåd vid behov biträda, och beviljades hans ansökan. Men begärde Börjesson ytterligare att bliva fri såsom rådmän, vilket även beviljades honom på ett år.

Enligt vad sålunda rådhusrättens protokoll omförmåla, synas landshövdingarna icke hava tagit någon mera ingående befattning med magistratens val och

¹ Fernow uppger utan angivande av källan, att av stadens tio rådmän valdes två till borgmästare.

Stadens styrelse

åtgöranden, detta antagligen beroende därpå, att ingen anledning förefunnits att häri ingripa, enär allt gått lugnt och fridsamt tillväga. Visserligen hade justitieborgmästaren Salomon Persson givit anledning till missnöje vid åtskilliga tillfällen, såsom 1667 vid valborgsmässorådstugan, vilken synes hava varit rätt stormig, och då borgerskapet anklagade honom för att ej rätt hava förfarit med stadens intrader. Landshövding Leijonhufwud hade också tillsport gemene man, vad de visste om den saken, vartill alla svarade sig ingenting härom veta. Anmälan ifråga medförde dock fastställande av lönestat, vartill vi härnedan återkomma.

År 1682 27/6, då rådmän efter avlidne Johan Valnaeus och den till borgmästare befordrade Herman Kolthoff skulle väljas, var landshövding Lilliecrona närvarande, och bestämde han då, att det var tillräckligt med åtta ordinarie rådmän och en extraordinarie. Till fyllande av de två vakanta platserna utsågos Erik Bergius och Johan Tholerus, *vilka val av landshövdingen konfirmerades*. År 1684 har magistraten fattat ställning till en fråga, som aldrig förut inom rätten vållat något bekymmer, nämligen rangordningen. I protokoll 6/9 resolveras, att Erich Olofsson Plan skall före Torbern Nildman »hava preference» och nästkommande år åtnjuta 80 dr smt av vägaren Jacob Christopherssons lön såsom rest på hans rådmanslön för år 1682. Den 24 september uppläses landshövdingens brev, att Daniel Carlberg skall hava företräde framför Torbern Nildman. Den senare sade, att Carlberg ej har något skäl att beropa sig på sin salig faders tjänster, och då det säges, att Carlberg längre dragit *borgerlig tunga*, ville han med stadens protokoll bevisa motsatsen. Carlberg begärde, att Nildmans ord måtte annoteras. (Men något vidare om saken förekommer ej.)

Från och med 1680-talet kan man anse, att landshövdingen utfärdar fullmakter för såväl borgmästare som rådmän.

Arbetsfördelningen emellan justitie- och stadsborgmästare var visserligen förut gjord, efter vad man kan döma av de i domböckerna lämnade uppgifterna angående handel, stängsel, renhållning, övervakande av byggnaders uppförande, fördelning av fisket m. m., men 1683 26/5 läses i protokollet för valborgsmässorådstugan följande: Sedan fördeltes ämbeten emellan borgmästarne, nämligen: först för justitieborgmästaren Daniel Eek att hava uppseende, att lag och rätt både i kämnärskammaren och rådstugan tillbörligen må handhas; desslikes att omyndige barn och de fattigas rättighet blir iakttagen, varjämte förordnades till hans hjälp rådmännen Erich Olofsson, Lars Erichsson och Johan Tholerus. — Sedan emottager stadsborgmästaren all handel och vandel, att den måtte tillbörligen handhas, alle ämbetskrån, stadens byggningar, regularitet samt togs, gators, bryggors, broars och landsvägars tillsyn, hägn och stäng kring åker och äng, likaledes skjuts- och gästgiveriordningen, skute- och båtordningen. Till hans hjälp förordnades rådmännen Erik Lind, Hans Keijser, Magnus Ekebohm

Karlstads stads historia

och Erik Bergius. Därjämte förordnades ytterligare rådman Per Piscator att ha inspektion över »byggningarne med dessein» (antagligen sådana byggnader, för vilkas uppförande infodratts ritning) jämte eldvaktandet, varjämte rådman Erik Lind fick särskild uppsikt över vägar och broar. Åt Keijser uppdrogs att observera stensättningen i staden med biträde av »monsieur» Nildman. Ekebohm och Bergius skulle aktgiva på stängningar i åker, kålgårdar, ångar, stadens skogar och mulbete.

Samarbetet och samförståndet rättens medlemmar sinsemellan samt mellan dessa och borgerskapet var kanhända inte alltid det bästa.

Redan Salomon Persson, den andre i ordningen av justitieborgmästarne, råkade i delo med såväl rätten som borgerskapet, varvid en hel del drogs upp såväl om mastehandeln, som om de ägor han tagit sig till att bruka utan att begära tillstånd därtill. Det är mera än en gång P. gör sig skyldig till sådana anmärkningar, beroende kanske därpå, att han utövat advokatverksamhet i Stockholm och därvidlag idkat flitigt umgänge med den unga, glada lyckosökaren Lars Wivallius m. fl. Om hans liv i huvudstaden känner man icke mycket till, men tydligen är han samme man, som 1638 var sekreterare i bondeståndet och var den, som förmedlade underhandlingarna mellan regeringen och sagda stånd. Under sin borgmästaretid i Karlstad kastade han sig genast in i vidlyftiga affärer, reste omkring på marknader i städerna kring Väneren och torde därunder fört ett ganska högt liv, varom många detaljer t. o. m. voro föremål för rådhusrättens behandling. 1668 arbetade han för att bliva stadens riksdagsman, vilket gav anledning till en hel del uppträden. Året förut hade han som nämnt blivit häftigt angripen för att ej rätt hava förfarit med stadens inkomster, men då borgerskapet av landshövding Leijonhufwud tillfrågades om några detaljer härvidlag kunde lämnas, svarade borgerskapet nej. Att han likväl icke hade rent mjöl i påsen, kan man förstå därav, att landshövdingen anbefalldes särskilda åtgärder för stadens bokföring. Agitationen emot honom fortsatte även påföljande år, och vid ett sammanträde på rådstugan säger stadsborgmästaren Johan Börjesson rent ut, att de ville bliva av med honom. P. nödgades s. å. gå i konkurs och måste sälja sin gård. Sista året han levde, säger han sig hava hört, att borgerskapet skall klaga på honom, då landshövdingen kommer hit, och frågar han, om han någon har förfördelat, vartill dock svarades nej.

Stadsborgmästare Bengt Swensson var likaledes mindre väl tåld, isynnerhet från borgerskapets sida. S. var synnerligen förmögen, och när han hitkom från Göteborg, kom han ej som en främling, då hans fader Swen Bengtsson, som här i staden på grund av sin omfattande handel och sina arrenden skapat en betydande förmögenhet, ännu levde kvar i mångens minne. S. torde likväl ha varit mycket högdragen och otillgänglig samt maktlysten, egenskaper, som just inte stämna värmlänningarnas sinnelag till någon sympati.

Stadens styrelse

Missnöjet bröt ut i full låga 1680 på grund av Swenssons vägran att godkänna ett gårdsköp. Staden delade sig i två hälfter, för och emot honom. Vid ärendets avgörande samlades borgerskapet på torget, och två borgare, stads-

majoren Anders Jönsson Rytting (eller Rytter) och Johan Tholerus (sedermera rådman) infunno sig uppe i rätten för att efterhöra, huru det gick med borgmästare-tjänsten, sägandes, att ingen av borgerskapet ville gå upp på rådhuset, så länge Bengt Swansson där sitter, och de ej få rätt svar på sin framställda begäran att erhålla annan borgmästare. Juniuppträderna fortsatte påföljande månad, varvid Johan Gustaf Carlström, son till Gustaf Börjesson och Uddeholmsverkens anläggare samt köpare av ovan berörde gård, framträder inför rätten och meddelar, att han från landshövdingen erhållit ett brev, vari C. av denne på grund av Swenssons framställning av saken beskylles för att ha velat bringa borgerskapet till uppror. Tillfrågade borgerskapet om så förhölle sig, vartill svarades allmänt nej, varom C. ville ha attest. Sedan framträdde vice fiskalen Lars N. Carlbohm med brev från landshövdingen, som anmodat honom uppläsa det, vartill Torbiörn Nildman framhöll, att borgerskapet väl kunde läsa självt samt uppläste detsamma. Brevet visade sig vara order från landshövdingen med ett post scriptum, som lydde: »Hoos hr Borgmester Bengt S. finnen i ett breff, som iagh nu skrif:t till samtelige Borgerskapet i Carlstadh, dhet skolen i upläsa för dem alle samtelige och låta migh få dheras swar dher på tilbakars igien». Häremot invände Nildman, att landshövdingen ej själv skrivit detta, utan det var tillfogat under landshövdingens namnteckning av landssekreterare Loffman, och förresten stod ej i postscriptat, att brevet skulle uppläsas på rådhuset. Därefter steg Rytter fram och frågade, om någon ville göra sig »exempt» i aktionen emot borgmästaren, så skulle denne gå avsides. Ingen följde uppmaningen, utan svarades: »Wij lära fuller stå widh dhet oss emellan slutit ähr». Rytter yttrade då: »I wetta fuller dhet, att dhetta som nu ähr i dagsliuset, haf:r fuller för 2 eller 3 åhr sedhan welat stäldtz i werket, men förmedelst dhetta, att borgmestare Bengt S. har årl. låhit sigh förmerkia, dhet han tröttats widh dhet stora beswäret, huarför han skolat sagdt, om iagh lef:r till Wallborgmess, skall iagh upseija dhetta besuäret, Gudh skie lof, dhet tränger migh inthet om att (iagh thet) haft. Iagh kan sittia detta föruthan i roo, och lef:a myckit better. Rytter tillsporde Borgerskapet, om dhe icke sådant hördt, swarades ja.» Slutligen sade Rytter, att »eftersom

han sagdt så det ena allt efter det andra och ej efterkommit det», så hade de nu på grund av särskilda orsaker gjort som sport är.

Rytting synes ha varit en man med energi, och påföljande augusti kallade han borgerskapet till herrgården i och för besiktning av dess gevär. Kallelsen, som utfärdats i hans egenskap av stadsmajor, visade sig gälla en opinionsyttring mot borgmästare Swensson. En libell uppsattes och undertecknades av 27 borgare, vilka infunnit sig. Man får av domstolsprotokollet ingen uppgift om de däri intagna mot Swensson riktade 5 anklagelsepunkterna. Endast guldsmeden Straub meddelar, att han av S. »schimpfats».

Swensson är själv närvarande och inlämnar han likaledes en libell mot vaktmästaren Lars Nilsson på grund av dennes »begångne allehanda injurier», vilka bestodo däri, att Nilsson inför sittande rätt beskyllt Swensson för att själv varit anklagare, domare och executor, samt att Swensson och rådman Lind skulle hava (för egen del) tagit skottpengar och således »ett snilleri påfört».

Bråket hade givetvis fått stora dimensioner och varat flera år, om icke Bengt Swensson 1682 19/3 gått ur tiden. Tvistigheterna avslutades så gott som genast på ett för den avlidnes efterkommande och för hans minne rehabiliterande sätt. Det opponerande borgerskapet ingick med en förlikningsskrift, däri det erkände sig hava felat och ville göra avbön hos änkan, »förklarande thesslikes sal. Borgmästaren uthi sin döde mull som en ährligh man». Erbjud sig därjämte till de fattiges underhåll erlægga 15 rdr smt per man eller tillhopa 90 rdr. Fjorton dagar senare uppträder advokaten Pacqualin och frågar, om dessa 90 rdr ej kunde användas till kyrkans och orgelverkets reparation, vilket förslag av de ångran- de antogs med erbjudande att öka summan per man med 10 rdr smt, men beslutade rätten, att det, som en gång avgjorts, skulle stå fast, men ville vederbörande erbjuda mera, så såge rätten gärna »att dhet kundhe komma Gudhz hus til prydingh och ähra»¹.

Därmed voro emellertid icke 1680-talets slitningar och tvister rörande magi- strat och borgerskap slut. Nu vidtager bråket med

Salomon Perssons efterträdare, justitieborgmästaren Daniel Jesperi Eek (Milander). Han gör det bästa intryck, då han vid installationen till sitt ämbete

och efter domareedens avläggande gör en vacker förmaning till borgerskapet att

1 Då landshövdingen senare på året är här och framställning göres av borgerskapet att få rådman Erich Oluffsson Plan till stadsborgmästare efter sal. Bengt Swensson, svarade Lilliecrona: »Jag vet icke, om K. Maj:t lär taga staden sitt förmente privilegium ifrån på grund av att borgerskapet ansett sal. Bengt Swensson så dristigt, som ses av protokollet 1682 14/4. Det- samma lär ännu icke slippa det straff, som å konungens och stadens del falla kan, androm till 'ski' och varnagel. Med tjänstens tillsättande bör anstå, till K. Maj:t själv i saken resolverar.» Därmed dröjde det dock icke längre än fjorton dagar (27/6), då landshövdingen själv proponerar om den lediga tjänstens återbesättande, och röstas där inom rådet, varvid Herman Kolthoff blev vald och avlade eden.

Stadens styrelse

beflita sig om en rätt gudsfruktan, icke försumma kyrkan och gudstjänsten, och att den ene icke skulle på något sätt söka förfördela den andre, såframt de vilja hava fred och välsignelse. Vidare påminner han rådet, att alla gamla stadsräkningar måste klareras och »föras till Richtigkeit. Ty Borgmestaren wil inthet taga på sitt answar, hwad som för dhetta Dato i dhet (häri) möjligen kan wara, som han doch förmodar all godh richtighet». Han synes också bibehålla det goda samförståndet både med rätten och borgerskapet till och med 1683, vilket år han begär tomt och ämbetsjord, vartill bifall lämnas, att han får utse den tomt, som för honom synes vara tjänligast¹. Därefter vidtager den stora striden. Den börjar egentligen med ett tvisteämne, som staden icke alls har något att göra med. En yngre broder till Eek hade 1682 fått fullmakt på Väse härads pastorat men måste återlämna den, enär konungen dit utnämnt en annan person, Tvi- sten härom uppdrogs åt en s. k. kommissarialrätt, d. v. s. en för ärendet ifråga tillsatt särskild rättskommitté. I denna torde hava ingått förutom Väse härads nämnd åtminstone en del av Karlstads rådhusrätts medlemmar under ordförandeskap av den nyblivne stadsborgmästaren Herman Kolthoff, vilka ledamöter icke med någon större glädje emottogo detta uppdrag utan tvärtom besvärade sig häröver. Gången av ärendets behandling är ju här onödig att relatera, men torde likväl genom såväl härvarande rådstuguledamöters som sagda nämnds ställningstagande mot bröderna Eek hava varit den tän- dande gnistan till vad som senare blev orsaken till borgmästare Eeks fall. År 1685 i januari anhåller han om förtroende votum före sin resa till hovrätten i Jön- köping, vilket intyg huvudsakligen innehöll, att borgerskapet hade »orsak honom ett gått Lofordh och beröm gifa, att han sigh uthi sitt Embete haver redeligen och wäl förhållit, warföre de honom betackade».

År 1686 börjar det egentliga bråket. Det gäller nu redovisning av stads- medlen, huru utgifterna verifierats m. m, alltsammans egentligen småsaker, som av Eek anses böra av rätten avgöras men av Kolthoff hänvisas till högre rätt. I bråket inblandas även åtskilliga andra personer, och förhållandena inom magi- straten bli allt mera tilltrasslade. Stadens räkningar blevo på efterkälken, kon- tributions- och taxeringsräkningarna likaså, vilket allt blir föremål för lands- hövdingens uttalanden vid hans närvaro här 1686. Superintendenten råkar också i delo med Eek, och dom faller 1688 till den förres fördel. S. å. är landshövdingen här för att själv taga itu med stadens oordnade förvaltning. Hans första fråga är, om någon valborgsmässorådstuga hållits under året, vartill svaras nej, enär justitieborgmästaren sagt, att härmed må anstå, till dess landshövdingen kommer, emedan först då ämbetsmän av- och tillsätts. Dock tillstod rådet, att det jämte

¹ 1683 20/10 »suppböds» rådman Nils Månssons forna tomt för andra gången av borgmästare Eek.

Eek underskrivit ett svar, som avsänts till landshövdingen, vartill landshövdingen genmälte, att skrivelsen skulle till hovrättsfiskalen lämnas »vid handen».

Sedan klagade rätten över att Eek kallat dess ledamöter vid allehanda skällsord. Han hade en gång hos rådman Torbern Nildman sagt, att »dee skohle gåå her ifrån medh hwijte kiäppar», annars skall han giva dem mera att göra, än vad de äro skyldiga till. Rådman Erik Lindh önskade sig till och med härifrån, vilket ock hela rätten sade sig åstunda. Berättade vidare huru han förändrat en fälld dom, något som notarien Hungwidius intygade. Anders Rytting vittnade, att då hans son begrovs, Eek uppträtt på ett stötande sätt, varvid han fällt sådana yttranden, som att han skulle »plocka Ehr här i staden, att i icke skohle haf:e så mycket i Edre huus, som fjädren på ett kycklingseskofft» — samt att »iagh skall lähra Edher att bijtas medh edre Borgmestare» etc. Eek bestred beskyllningarne, särskilt vad det för myckna arbetet gällde. Han sade sig själv alltid ha åtagit sig de svåraste breven och rannsakingarne samt begärde att få förklara sig skriftligen.

Det för Eek så olyckliga året 1688 inträffade en händelse, som för honom var synnerligen obehaglig, då den icke blott berövade honom återstoden av hans anseende utan även ledde till hans ekonomiska ruin. Till staden hade i början av maj anlant en major Christopher Falkengren. Då denne ej kunde återfinna gården, där gästgiveri hölls, hade han skickat sin dräng till borgmästaren, alldeles riktigt för övrigt, då borgmästaren var den, som stod i ansvar för att lämna resande nödiga upplysningar. Det bar sig likväl ej bättre, än att då drängen kom till borgmästaren, denne legat drucken och vid drängens förfrågan sprungit upp och slagit honom med en eldgaffel. Strax efter drängens till sin husbonde framförda berättelse hade majoren mött borgmästaren på gatan, »hafande allenast nattmössan på sigh». Denne hade då fört den resande till rådman Nildmans hus, där Eek kommenderat skinka och kött åt majoren, sägandes: »låt honom vråka i sigh, du skall få mer Mat, öhl och wijn än du har penningar till». De kommo härefter i ordväxling, och sedan stadstjänarne och några av borgerskapet tillkommit, fördes majoren i arrest under rådhuset, sedan värjan fråntagits, men Nildman kom tillstädes och tog majoren ur arresten, på grund varav Eek befallde stadstjänaren att sätta Nildman dit i stället. Förehållen av majoren om det olämpliga i hans uppträdande hade Eek sagt, att om det ock vore konungens bror, skulle han in i arresten. Hovrättens dom 1689 27/9 blev för Eek mycket kännbar. Han dömdes icke blott att offentligen göra avbön utan även betala Falkengren 300 dr smt i expenser. Vid utslagets avkunnande meddelade Eek, att hans lön för 1689 redan var utbetald, men kunde han ej förvägra motparten all sin fasta egendom såväl i staden som på landet, tills likviden var fullgjord.

År 1689 äro protokollen fyllda av Eeks kamp mot såväl rättens ledamöter som borgerskapet, än gällande riksdagsmans tillsättande, än borgerskapets ho-

Stadens styrelse

telser emot sin borgmästare, än om dennes förklenande yttranden om rätten, än om taxering och slutligen även om räkenskaper, varvid båda parterna beskylla varandra för falsk bokföring, så att slutligen dubbla räkenskaper inlämnades. Detta senare leder till att landshövdingen bestämmer, att ny stadsräkning skall uppgöras, och att samtliga rättens medlemmar underskriva densamma. På valborgsmässorådstugan 1691 bragtes saken till sin spets, då inför landshövdingen rådmännen Lindh, Carlberg, Nildman och Aman uppstego och anhöllo om avsked från sina ämbeten på grund av den oenighet, som här vid rätten alltid är mellan borgmästare Eek och övriga magistratspersoner. De fingo till svar, att som handlingarna ligga i hovrätten, och utslag därifrån snart vore att förvänta och därmed ett slut på stridigheterna, så måtte de stanna kvar. Förmanandes Eek, att han, som är justitieborgmästare, ej borde föregå med sådant, som endast länder till oenighet, och fast rådmännen »äro enfaldige och intet så snälla i lagen som Borgemestaren, så bör han dem däri informera i stället för att träta med dem».

Akterna i hovrätten synas dock hava varit av ett innehåll, som nödgade Eek att avgå. 1691 27/10 är han sista gången ordförande i rätten, och 2/11 installeras hans efterträdare Daniel Carlberg av häradshövding Erik Schreuder (Gyllenflycht) i landshövdingens frånvaro.

Borgmästare i Karlstad.

Jon Olsson; 1585 (1584?)—1587. Står 1586 upptagen såsom rådman.

Knut Olsson; 1585 (1584?)—1587, 1610—1613. Står liksom Jon Olsson som rådman 1586. G. m. Emerentia Krako. Hans son, justitiepresidenten Petter Canuti Carolstadius, blev adlad Bäfwerfelt. En annan son, magister Israel, var pastor, först i Karlstad, sedan i Filipstad, är stamfader för släkten Canutius på Gotland. En tredje son, Sigfrid, blev stadens förste kyrkoherde.

Anders Joensson; 1591. Rådman 1586.

Erik Persson; 1603—1609.

Nils Olsson; 1603—1607; 1610—1622; 1625. 1625 endast nämnd på ett sammanträde, nämligen 13/7, då han troligen är vikarie; år 1632 rådman och följande år avled han. Vid hans död uppstodo arvstvister, av vilka framgår, att en dotter var gift med borgmästare Swen Bengtsson och en med »konstrikke mästare Hendrich», samt att en son Nils Nilsson funnits, som synes hava upptagit faderns bruksverksamhet. Nils Olsson var nämligen ägare till Brattfors och Mölnbacka hamrar, vilka han troligen båda grundlagt.

Erik Månsson Ekebohm; 1608—1610. Bondeson från Fölswik i Östra Emtervik. Far till befallningsman Måns Ersson, stamfar för Ekebohmarne och son till konungens fogde och lagman i Värmland Måns Andersson.

Anders Hansson; 1614 6/5—1621. Rådman 1610—1614 och 1632 till 1644.

Sven Bengtsson
1621—1624, 1629
—1630

Sven Bengtsson Ekerot; 1621—1624, 1629—1630; efter nämnda år rådman. Arrendator av Carlsberg. Överflyttade till Göteborg. Fader till stadsborgmästaren här Bengt Svensson.

Per (Peder) Salomonsson; 1622—1629, 1631—1632. Son till borgaren Salomon Knutsson, som blev borgare i staden 1590 23/7. Rådman 1608. Gift med Carin Knutsdotter, född 1591, död 1669, dotter till stadens förste borgmästare Knut Olsson och Emerentia Krako. Justitieborgmästaren Salomon Persson var hans son och en son till honom, Jonas Carlstedt, blev adlad Cederstedt.

Olof Erichsson Spak; 1629—1633. 1637, väljes åter 1645 5/5. Blev borgare i Karlstad 1608. Son till Erich Olofsson Spak, kronolaxfiskare vid Dejevorsen, som denne även var, innan han blev borgmästare i Karlstad¹. Gift med 1. Kirstin Börjesdotter, 2. Karin Henricsdotter². Dog 1662.

Anders Ersson Ekebohm; 1633, 1637—1639; son till Erik Månsson och broder till Måns Ersson Ekebohm. G. m. Karin Swensdotter, som (enligt Fryxells släktbok) andra gången var gift med rådman Oluff Oluffsson. Denne har ej någonstädes i protokoll eller andra handlingar påträffats.

Gustaf Ersson; 1634—1637, fattigföreståndare 1649—50. Död 1658 22/2. Hans son Gustaf Carlholm blev juris professor och tillika assessor i Dorpats hovrätt; blev adlad med namnet Carlhjelm. Gustaf Ersson var gift med 1. Brita Swensdotter Caméen, 2. Maria Wulffsdotter Hack.

Elias Mattsson Fogelius (eller Fogel); 1634—1637. Rådman 1632. Son till handelsmannen Mathias Eliasson i Mariestad och Birgitta Hansdotter Fegrea. Hans son var postmästare Tobernus Eliæ Fogelius. Hans änka hette Marg. Torbiördsdotter. Död före 1651 19/11.

Johan Börjesson; Vald 5/6 1638³. 1643 13/5 avsade sig Johan Börjesson borgmästaretjänsten och satt sedan såsom rådman. 1647 31/5 blev han åter borgmästare; denna gång till 1656, då han avsade sig borgmästaretjänsten för andra gången, dock ej för att mera sitta såsom rådman, eftersom han så länge beklätt borgmästareämbetet. Efter Henrik Hermansson Kolthoffs död 1661 valdes han åter 6/5. Denna gång satt han kvar till 1665 29/5, då han för alltid tog avsked

Johan Börjesson

¹ Enligt gåvobrev av 1651 19/11 (upptaget i prot. 1672 20/3), konfirmerat 1650 11/1, giver Olof Erichsson å sina svågrars Anders, Lars och Olof Börjessons vägnar sin son Börje Olsson en gård. Anders Börjesson säges av rätten i 31 år eller mera ha varit en torftig man. Olof Erichsson var tydligen första gången gift med Börje Perssons dotter.

² Hon var faster till rådman Nils Månsson.

³ 1633 12/6 var han byfogde.

Stadens styrelse

ur rätten. Johan Börjesson föddes 1606 24/6 och dog 1676 9/3 på Sunnemo bruk. Hans hustru hette Kristina (Kerstin) Olofsdotter Spak och var född 1616 i Karlstad. Med henne hade Börjesson 13 barn¹. De kallade sig Carlberg. Börjesson var son till rådmannen och handelsmannen i Brätte Börje Oluffsson och hans hustru Anna Pedersdotter. Han blev borgare i Karlstad 1629 5/5.

Lars Ingemarsson Tingwall; 1640—1645, då han avsade sig borgmästareskapet. 1646 åter borgmästare till 1648. Sista sammanträdet han bevisar är 7/3 s. å. Första sammanträdet utan honom är 3/7 s. å., då han är rådman. Tingwall var son till rådmannen Ingemar Larsson. Lars I. nämnes i prot. 1672 17/1 såsom »salig».

Henrik Hermansson Kolthoff; Efterträdde 1656 Johan Börjesson och innehade ämbetet till sin död 1661, då han i sin tur efterträddes av ovannämnde Johan Börjesson. Beklädde, innan han blev borgmästare, flera ämbeten i Karlstad; sålunda var han 1638 kämnär och 1640 rådman. Kolthoff blev borgare i Karlstad 1632 9/9. Han var dessutom brukspatron och anlade Edsvalla, Östanås, Ransäter, Brattfors, Lindfors, Hedensskog, Norum m. fl. järnbruk i Värmland. Stamfader för släkten Kolthoff.

Erik Andersson Ekebohm; 1665 21/6—1667, då han dog före 10/6. Var rådman 1658—1665. Son av stadsborgmästaren Anders Ersson Ekebohm.

Gustaf Börjesson; 1667 10/6—1669. Ville avgå redan året förut men kvarstod för rådhusbygget. Bror till förutnämnde Johan Börjesson. Död 1680 8/5. Barnen kal-

¹ De vid hans död levande barnen samt mågarna voro:

(*Anna Johansdotter*, g. m. borgmästaren i Linde, Anders Stensson. Hon var död redan vid faderns bortgång.) *Johan Carlberg*, sedan biskop i Göteborg. *Maria Johansdotter*, g. m. Johan Rudberus, pastor och organist i ett pastorat utanför Lidköping. *Magister Börje Carlberg*, pastor i Kristinehamn och Ölme härad; hans hustru hette Anna Gudmundsdotter Norberg. *Christina Johansdotter*; g. m. Bengt Caméen, superintendent i Karlstad. *Sara Johansdotter*; gift första gången med inspektoren vid packhuset i Göteborg, Johan Conrad Braun, andra gången med överste Makelér. *Daniel Carlberg*; blev borgmästare i Karlstad, g. m. Britta Gustafsdotter Carlholm. *Ingel Johansdotter*; g. m. Christian Geijer, inspektor och brukspatron. *Elisabeth Johansdotter*; g. m. Anders Kentzel, bergmästare i Värmland och borgmästare i Filipstad.

Börjesson var på sin tid Värmlands största bergsbrukare. Anlade Sunnemohytan, Rottneros, Ransäters tre hamrar samt Munkfors övre och nedre hamrar.

Karlstads stads historia

lade sig för Carlström, av vilka Bengt blev adlad Tigerhjälm. Swen adlad med sitt namn Carlström och Johan adlad Karlström. Gustaf B. var liksom brodern stor bruksägare. Bodde på Älvsbacka bruk och ägde dessutom hytta vid Hedensskog och hammare vid Råglanda.

Bengt Swensson; 1669 3/6—1682. Rådman 1661. Född 1634 30/6, död 1682 19/3¹. Son till borgmästaren Swen Bengtsson Ekerot, född i Göteborg. Gift med Maria Hack, dotter till borgmästare Hack i Mariestad och änka efter borgmästaren i Karlstad Gustaf Ersson (Carlholm), med vilken hon hade två barn. Bengt Swenssons barn kallade sig Carlheim, av vilka Swen blev adlad Gyllensköld. Sonen Håkan och tvenne sonsöner, Svante Johansson och Bengt Gustaf Wolmersson, blevo adlade med sitt namn (Carlheim). Svante Johanssons barn fingo sedan tillstånd att kalla sig Carlheim-Gyllensköld.

Herman Henriksson Kolthoff; Valdes 1682 7/6. Innehade ämbetet till 1691, då han tog avsked ur rätten, emedan *stadsborgmästaresysslan indrogs*. Dock fick han enligt K. Maj:ts resolution av 1693 7/2 åtnjuta stadsborgmästarelönen under resten av sitt liv. Son till ovannämnde Henrik Hermansson Kolthoff och var född 1643 samt dog 1696. G. m. Britta Carlberg, dotter till Johan Börjesson.

Matthias Erics Pleningius; Blev *justitieborgmästare* i Karlstad 1642 17/9, vilket ämbete han innehade, tills han genom fullmakt av 1647 10/4 blev assessor i amiralitetskollegiet. Var under borgmästaretiden även underlagman i Värmland från 1640. Född i början på 1600-talet; dog 1675. 1654 14/4 adlades han Plening-sköld till Wästsjö. Han var son av rådmannen i Uppsala Erik Israelsson. Med sonen Johan, häradshövding på Dal, utslöknade ätten.

Salomon Persson eller *Pedersson*; fick efter Pleningius 1647 16/5 fullmakt å justitieborgmästareämbetet² och innehade det till sin död 1681 10/5; var son av stadsborgmästaren och rådmannen Peder Salomonsson och kallade sig Carolstadius. Han var född 1610 14/8. Hans första hustru hette Emerentia; hon levde vid brittmäss 1656, men död före 1657 25/2. Hans andra hustru överlevde honom. Hans son Jonas Carlstedt blev bergsråd och adlad Cederstedt.

Daniel Jesperi Eek Milander; kyrkoherdeson från Millesvik, blev justitieborgmästare 1681 25/6. På grund av sitt hetsiga sinne förgick han sig så, att han

¹ 1681 3/4 är borgmästare Swensson sjuk, varför rådstugusammanträdet hölls hemma hos honom. Sammanträdet förut hölls utan någon borgmästare, eftersom båda voro av sjukdom förhindrade att delta. (Borgmästare Salomon Persson dog 10/5 s. å.)

² Piscator skriver: »1648 15/3 wardt Salomon Persson, aff Landshöfdingen Oluff Stake, Borgmästare och Rådhs samt gemene man till Borgmästare antagen, effter Kongl. M:ts Nådige förordning. Afflade strax sin Ed, den 3 julij höllt han första rådstuga.»

Stadens styrelse

1691 avsattes. G. m. Christina Skragge, f. 1667, dotter till kyrkoherden i Filipstad mäster Simon Skragge. Eek nämnes som död 1709 30/1.

Daniel Johan Carlberg; 1691 efter att förut ha varit rådman; begärde och fick för sin sjuklighet avsked 1703. Han var son till stadsborgmästaren Johan Börjesson; född 1648 5/5 och död 1704 18/4. G. m. Britta Gustafsdotter Carlholm, dotter till borgmästare Gustaf Ersson.

Peter Ingewaldsson Kihlberg; 1703—1712, då han avled. Bondeson från Ilberg i Kilen, var förut kronobefallningsman i Mellansysslet (1683—1703). Fadern hette Ingewald Eriksson. Kihlberg var g. m. I. — — —. II. Caisa Herwegh Hinriksdotter.

Jacobus Jacobi Montell; 1713; borgmästare i Malmö s. å.

Leonhard Johan Ringer; 1713—1743; Född 1680, död 1755. Blev stadsnotarie 1704; 1705 postmästare; 1709 ordinarie rådman och 1711 krigsfiskal vid värmländska fältstaten. Han var gift med Engelborg Dionysia Chenon. Efter att 1702 ha

blivit änka efter rådmannen Johan Breman ingick hon äktenskap med Ringer 1705.

Rådmännen i Karlstad från stadens grundläggning.

1586. *Knut Olsson*; 1585 borgmästare.

Jon Olsson; 1585 borgmästare.

Anders Jansson;

Erik Persson; Blev 1603 borgmästare.

Börje Persson; g. m. Brita Olofsdotter.

Jon Torstensson;

Anders Skomakare;

Jon i Diupedalen;

Erik Luth; Var föregående år stadsskrivare. Hans son, Olaus Erici Luth var kyrkoherde i Nyed. Erik Luth var broder till Olof Jonæ Luth, teologie professor vid Uppsala universitet.

1589. *Bengt Persson*; tillika handelsman.

Eftersom protokollen från 1586 till 1604 äro förkomna, så är det föga känt, vilka rådmän under denna tid tillträtt eller avgått. 1604 ha emellertid följande rådmän tillkommit:

Måns Bengtsson; under 1600-talets första år.

Karlstads stads historia

Erik Månsson Ekebohm; borgmästare 1608.

Jacob Wiborg; någon säker uppgift om när han tillträdde sitt ämbete finnes ej. Hans son Christian Wiborg blev adlad Silfwerax. Jacob W. död 1605 och var tillika handlande.

Ingemar Larsson; Bondeson från Hensgård i Västra Emtervik. Stamfader för släkten Tingwall i Värmland. Hans änka, Kirstin Arfwedsdotter, blev sedermera omgift med Olof Erics Luth, prost i Nyed och levde ännu 1665 $\frac{4}{3}$, då enligt prot. studenten Petrus Tingwallius' farmor (Kirstin Arfwedsdotter) »ännu lefwer». Ingemar Larsson ägde Älvsbacka bruk i Nyed.

Måns Gullsméd, rådman under 1600-talets första år.

1606. *Henrik Berthilsson (Barthelsson)*;

1608. *Arfwid Gullsméd*;

Per (Peder) Salomonsson; blev borgmästare 1622.

Nils Gullsméd;

1610. *Knut Bryntesson*; bondeson från Magnebyn i Gillberga. Stamfader för släkten Magnelius eller Magnell i Värmland. Han var svåger till prosten i Karlstad Jonas Arvidi.

Anders Hansson; borgmästare 1614. Rådman 1632—1644.

1614. *Olof Erichsson Spak*; borgmästare 1629—1633, 1637, 1645. Dessemellan rådman. Sista gången i rätten 1666 $\frac{1}{2}$.

Henrik Danielsson;

1616. *Swen Bengtsson*; borgmästare 1621. Rådman 1631—1633.

1620. *Olof Henriksson*; innehade ämbetet 1622.

1621. *Måns Ersson Ekebohm*; fogde 1632.

1626. *Berendt Töök* eller *Krako*; innehade rådmansämbetet ända till 1655 $\frac{23}{7}$. Kallas salig 1656 $\frac{31}{3}$. Var tillika kyrkovärd 1652—1654.

1630. *Gustaf Ersson*; borgmästare 1634.

Erik Swensson; levde 1657.

1632. *Nils Olsson*;

Anders Ersson Ekebohm; borgmästare 1633.

Christopher Ersson Grund; son av borgmästare Erik Grund (eller efter tyska uttalet Grunt) i Skara, som inflyttade hit till Sverige från Tyskland under Karl IX:s tid och blev stamfader för släkten i Värmland med samma namn. Christopher Ersson hade fyra söner: Olof, Hans, Matthias och Jacob, av vilka de två förstnämnda blevo rådmän i Karlstad.

Bengt Andersson Brase; var även följande år rådman. Vid sidan av detta ämbete var han hemmansägare.

Jan Knutsson; rådman även 1633. Son till borgmästaren Knut Olsson.

Erich Jonsson; till 1645 $\frac{5}{5}$.

Stadens styrelse

Elias Mattsson Fogelius eller *Fogel*; borgmästare 1634—1637, då han åter blev rådman till sin död 1651.

Olof Andersson; valdes 1632 3/8. Innehade ämbetet 1633.

Erich Hindersson; rådman 1633. Var enligt domboksprotokoll död 1645 16/8. 1633 6/1 antagen såsom uppbördsman. Fick vinhandelsrättigheter 1634. Avflyttade från Karlstad 1639. Enligt 1641 års landsbok arrenderade Hindersson Forsnäs och Kilsta i Alsters socken med sågkvarn och hammare. Erik Luth och Lars Ingemarsson voro förmyndare för barnen.

1635. *Zander Valentinsson*; var förut fogde i Västersysslet. 1639 har han titeln häradsskrivare. 1644 åter rådman.

1636. *Lars Ingemarsson Tingwall*; borgmästare från 1640 till 1645, då han är rådman. 1646 borgmästare till 1648, då han åter blir rådman, vilket ämbete han innehar till 1672 17/1. 1656 är han inspektor för handeln.

Johan Börjesson; se borgmästare. Rådman 1643—1647.

1640. *Swen Påfwelsson*; död 1660. Ägde sedan 1628 Borgviks bruk. Hans söner hette Arfwed, Påfwel och Peder (en dotter hette Ingrid Swensdotter) Swenssöner *Bånge*. Nils Assmundsson Borgström på Borgvik (född i Amsterdam) var gift med Swen Påfwelsson Bånges dotter.

Gustaf Börjesson; begär för sina bruks skull avsked 1665 29/5 men är dock med i rätten 29/6 s. å. Dock saknas han helt och hållet i protokollen under påföljande år. Se f. ö. borgmästare.

Henrik Hermansson Kolthoff; rådman till 1656, då han valdes till stadsborgmästare.

1645. *Joen Larsson Ekman*; till 1651, då han är befallningsman i Västersysslet. Död 1680. (I ett brev till kammaren av 1680 19/5 skrives, att han nyligen dött. Häradsskrivaren Anders Olofsson Roman anmäler sig 1680 19/5 såsom sökande till den vakanta platsen.)

1646. *Gustaf Månsson Ekebohm*; son till fogden Måns Ersson; född 1614, tillika stadsskrivare eller »Secretarius» 1649, sedan underlagman i Värmland. 1650 23/12 står han upptagen såsom vikarie, men påföljande år i november valdes han till ordinarie rådman. Blev därefter borgmästare med kunglig fullmakt i Kristinehamn. G. m. Anna Roman. Han dog 1682 15/3.

1649. *Björn Nilsson Skragge*; sista gången i rätten 1675 4/1. Kallas 3/2 s. å. salig. Begravningen kostade 84 dr 15 öre kmt. G. m. Swen Påfwelssons dotter.

1651. *Anders Månsson Ekebohm*; valdes 19/11 efter Elias Mattsson Fogelius; inspektor 1656 för handeln; sista gången i rätten 1680 3/6, då han kallades till borgmästaresysslan i Halmstad. Broder till rådman Gust. Ersson och far till Magnus Ekebohm.

Henning Piper; valdes 23/4 efter Joen Larsson Ekman och kvarstod till sin död 1660.

1655. *Nils Månsson Ekebohm*; valdes efter Berendt Töök. Kvarstod till sin död 1684. Var enligt Gyllenii diarium 1665 21/5 bosatt på Sandbäcken. G. m. Elisabeth Israelsdotter. Enligt prot. 1657 23/3 var Ekebohm måg till Matthias Plenin-

gius, varför han synes ha varit gift två gånger.

1658. *Erik Andersson Ekebohm*; stadsborgmästare 1665.

1659. *Erik Larsson Lindh*; valdes 1667 till kyrkvärd, vilket ämbete han tillika med rådmanssysslan till sin död 1691 innehade. Riksdagsman 1686. Uppbyggde Eds hammare. Han var första gången g. m. Anna Eriksdotter Lideman (Anrep), född 1649 26/4. Hans andra hustru, som överlevde honom, hette Carin Jonsdotter Ekman.

1660. *Erich Swensson Lindh Gullsméd*; g. m. Ragnela Nilsdotter¹ (enligt protokoll 1663 3/6). Han dog 1668.

Peter Olofsson Piscator, son av stadsbåtsmannen Olof Jonsson i Karlstad, var förut stadsnotarie. Död 1685 17/5. Piscator valdes till rådman efter Swen Påfwelsson.

Olof Christophersson Grund, son till Christopher Ersson Grund. Vald efter Piper. Död 1678 före 19/6. Änkan hette Mätta Brun. Han var tillika handelsman.

1661. *Bengt Swensson*; valdes efter Gustaf Ersson. Avlade borgareeden samma dag 1661 6/5, som han valdes till rådman. Borgmästare 1669.

1662. *Anders Swensson*; broder till föregående; tillika vågmästare. Efterträddes 1664 av Erich Olofsson Plan. Enligt Gyllenii diarium var Anders Swensson gift med Lisbeth Giöstafsdotter.

1664. *Erich Olofsson Plan*; valdes 9/5 efter föregående. Tillika vågmästare 1670. Död 1690 och rådman till detta år. Tidigare tullnär.

1669. *Hans Keyser*; död 1692. Karduanmakaremästare. Ägde den tomt vid östra Torggatan, där Betlehemskyrkan är uppförd, vilken tomt dessförinnan var sank och träskartad, så den uppläts utan avgift till Keyser. En av hans söner, Leonhard, blev adlad Adelsvärd.

Hans Christophersson Grund; sista året han är med i rätten är 1671. G. m. Ingrid Hansdotter från Mariestad, som sedan blev gift med regementsfältskären Magnus Andersson Ekebohm.

¹ I protokoll 1682 27/5 säges änkan vara en ålderstigen kvinna, som beklagar, att hennes sal. man endast ägde gården vid torget. Hon hette Sophia Jochumsdotter.

Stadens styrelse

1672. *Nils Larsson*; endast vikarie; var egentligen kämnär.
Anders Jönsson; vikarie; egentligen kämnär.
1673. *Johan Olofsson Valnaeus*; valdes 5/5. Blev stadsnotarie och postmästare efter Piscator 1660. Död 1681.
1674. *Herman Henriksson Kollhoff*; stadsborgmästare 1682.
Lars Ersson Freuswidius; blev uppördsman 1675 14/2. Död 1690 8/1. G. m. *Margareta Erichsdotter*.
1675. *Magnus Andersson Ekebohm*; död 1686 före 23/6; son till rådmannen *Anders Månsson Ekebohm*. (Se vidare H. Grund, sid. 216).
1681. *Erik Andersson Bergius*; bondeson från Berg i Väse härad; död 1685 18/4.
Johan Persson Tholerus; son av skraddaren *Pehr Pehrsson* i Karlstad, som var fogdeson från *Tollerud* i *Huggenäs* socken. Född 1640 15/2, död 1701 22/3. G. 1689 med *Sara Lagerbom*, dotter av pastorn i *Visnum* *Jonas Lagerbom Wismenius*, änka efter *Erik Bergius*. En son, *Erik Johansson Tholerus*, blev rådmän i Karlstad.
1684. *Daniel Johan Carlberg*; förut kämnär, son till stadsborgmästaren *Johan Börjesson*. Justitieborgmästare 1691.
- Torbern Nildman*; var ägare till *Björkefors* och *Gårdsjö* hamrar. Kallas salig 1707 9/10. Hans änka låg för döden 1732 26/4. Hon har fattigmansunderstöd. På 1690-talet var N. en av stadens rikaste män. Ägde det hörnhus, som låg på residensets nordvästra sida och var till hälften uppfört av sten. Missväxt, nödår och det stora kriget bragte honom på fall. Riksdagsman 1689.
1685. *Johan Friedrich Straub*; av tysk extraktion. Rådman till sin död 1713 före 5/6. G. m. *Kristina Olofsdotter Spak*, änka efter prostén *Håkan Herlichius*.
- Lars Åman*; död 1710 13/1. G. m. *Anna Carlberg*, född 1676, dotter till borgmästaren *Daniel Carlberg*.
1686. *Jonas Brandt*; stadsnotarie 1673—1686; död 1698.

Johan Tholerus

Daniel Carlberg

Torb. Nildman

Lars Åman

Karlstads stads historia

1690. *Johan Porat*; född 1656; son till slottskirurg Clas Johansson Porat; var tillika vågmästare. Död 1722 3/9.

Johan Olsson Hungwidius; förut stadsnotarie; död 1691.

1692. *Johan Breman*; var tillika rector cantus vid skolan i Karlstad och organist vid domkyrkan härstädes. Dog 1702 24/5. G. m. Ingeborg Dionysia.

Henrik Hermansson Kolthoff; född 1667, död 1749; blev förmögen brukspatron på Brattfors, där han dog. Son till rådmannen och borgmästaren Herman Henriksson Kolthoff och Britta Carlberg. G. m. Britta Bratt.

1694. *Jöns Nilsson*; 1708 26/8 beklagar denne sitt sjukliga tillstånd, samt att han blivit skild från sin extra rådmanstjänst, ehuru han för sin långa tjänst bort bliva befordrad till ordinarie. Har dålig ekonomi.

Johan Barck; valdes 25/6. Död 1695 i slutet av året.

1700. *Gustaf Wallman*; måg till rådman Erik Larsson Lindh; g. m. Anna Lind och andra gången Anunda Olufsdotter. Han avlägger ordinarie domareed 1701 6/4. Död 1713 före 7/3.

Niclaes Florell *Niclas Florell*; e. o. till 1702; ordinarie enligt landshövdingens brev 7/6. Installerades 11/6. Alderman i skutskeppareskrået.

Död 1705 12/6. Änkan hette Brita Forsell.

Hindrich Malm; 1704 11/1 e. o. Enligt protokoll 1714 10/3 var han gift med Sophia Schröder. 1718 19/11 anmäler han sig vilja avgå och anhåller att få mågen Martin Rosell på sin plats.

Joh. Tingberg

1702. *Johan Tingberg*; valdes 27/8. I rådman Amans ställe befalldes rådet genom landshövdingens brev av 12/8 att installera Tingberg till ordinarie rådman, och avlade han denna dag

eden. Var tillika handelsman; död 1738 enligt protokoll 17/11.

Arvid Böngren; avlade e. o. rådmansed i stället för Florell enligt landshövdingens brev 6/9. Ordinarie 1706, avlägger ed 7/11. Död 1709 före 10/2. G. m. Brigitta Falk, dotter till Jöran Falk, guldsmed i Karlstad 1669.

1705. *Leonhard Johan Ringer*; e. o. detta år. Ordinarie 1709.

Abraham Eek; valdes 6/7 till e. o. Ordinarie 1716 7/4. 1717 27/3 anmälde han, att han ej kunde kvarstå för sina bruks skull. Fick s. d. avsked; i hans ställe Niclas Hofsten.

Matth Noreen

1706. *Matthias Noreen*; uppvisade såsom stadskirurg 1706 16/7 landshövdingens brev och resolution, att om någon e. o. befattning vore ledig, skulle han i avvaktan på ordinarie dit befordras. Han blev s. å. 4/11

Stadens styrelse

e. o. Född 1660, död 1736. Son till prosten i Nor, Matthias Norenus; g. m. Apollonia Kellman.

1708. *Sven Olofsson Strömberg*; 1708 19/12 ber han, att då det förut varit fyra e. o. rådmän, och det nu endast äro tre stycken, han måtte få den lediga platsen. Hänvisades till landshövdingen, som tillmötesgick framställningen, i det Strömberg 18/4 utnämndes och »gick eden» 24/5. Död 1726 19/12.

1709. *Niclas Böngren*; utnämndes 4/9 till e. o. Kallas en Nils B. 1713 fältauditör (möjligen Nils Böngren, son till ovanstående, assessor och brukspatron, g. m. Märta Herwegh).

1714. *Anders Månsson Norsell*; valdes 1714 5/6. 1735.

1716. *Erich Johansson Tholurus*; död 1743 3/6; född 1690

3/3. G. m. Lisa Beata Wallman, dotter av rådmän Gustaf Wallman och Beata Anunda Olufsdotter. Andra gången med Anna Caisa Aman, dotter av patron Lars Aman och Anna Carlberg.

Martin Rosell; blev e. o. 4/7. Född 1689 20/4; död 1748; g. m. Beata Schröder.

1717. *Niclas Hofsten*; valdes 27/3. Född 1685; g. m. Anna Caisa Geijer Christophersdotter.

1718. *Anders Kruskopf*; förut kanslist; 1730 6/2 voro val efter Kruskopf, som blivit vågmästare. Han får dock stå kvar såsom e. o. Han var född i Norrköping 1688 5/5 och dog 1750 5/8. G. m. Margareta Porat Johansdotter. Kruskopf var son till sämskmakaren i Karlstad med samma namn (död 1715).

Gustaf Hvass; valdes till e. o. 17/4. Stads-kassör 1721 15/4—1724 21/12. Blev protokollförare i kämnärsrätten 1725 23/1. Dog 1730 23/4. Hans hustru hette Anna-Greta Aman.

Kämnärsrätt.

Kämnärsrätten var egentligen endast en underrätt, som tillkommit i äldre tider men under så dunkel gestalt, att dess verksamhet och former knappast äro åt eftervärlden bevarade. Den utgjordes av tre »fogater» eller domare, och hade att avgöra förlikningsmål, med rätt för den missnöjde att vädja till rådhusrätten. Tydligen torde den ock hava något att göra med uppboriden och dess redovisning. Först 1529 framträder den i Stockholms stad såsom en dömande myndighet med uppdrag att handhava skatteärenden.

Uti Gustav II Adolfs stadga om städernas administration erhåller kämnärsinstitutionen ett slags instruktion att behandla enklare fall och förseelser samt efter lag, ordinantier och privilegier döma. Kämnärernas antal skulle vara två, och skulle kämnärsrätten även nu hava indragningsärenden om hand.

Karlstads stads historia

Vad Karlstad beträffar finnas ej många av kämnärsprotokollen kvar. Intill 1719 äro samtliga borta, ehuru 1700—1702 och 1719 års protokoll enligt anteckning i Göta hovrätts äldre arkivförteckning funnits. För egen del skulle jag dock vilja beteckna såsom kämnärsprotokoll alla dem, där valborgsmässorådstuga icke finnes intagen. Ty sådan var nödvändig för utseende av ämbets- och tjänstemän, ej blott i högre befattningar utan även sådana som åkare, fiskare, gästgivare, tavernare och allt vad de nu heta. Visserligen finnas i dessa smärre protokoll, som uteslutande behandla ärenden, rörande kindpuster, landsköp och tjuvnadsbrott m. m., eller typiska kämnärsmål, såväl ståthållare, fogdar, borgmästare och råd antecknade såsom närvarande, men detta kan också bevisa, att ingen kämnärsrätt under de första åren efter Karl Filips död 1622, och då staden ingick i riksenheten, icke förefunnits.

Första gången, som i domböckerna återgivas val av kämnärer, är 1632 just i (det första) valborgsmässoprotokollet, den 3 maj, varvid icke mindre än fyra medlemmar Anders Olsson, Oluff Håkansson, Erich Nilsson byfogde och stadstjänaren Rusme Torbiör (Rasmus Torbjörnsson). Det märkliga härvidlag är, att ingen präses eller ordförande, vartill alltjämt i senare tider en rådman utsågs, finnes medtagen. Att valet föll på en stadstjänare visar hän på att fortfarande det gamla uppdraget angående sakörens indrivande levde kvar.

Först 1649 träffar man åter på kämnärerna, men nu äro alla tre rådmän.

Stadsskrivaren synes i denna sin befattning varit självskriven, och anbefalles såväl han som övriga kämnärer »att annotera allt på Cammaren». Detta kan ju dock uppfattas som att inga protokoll förut förts utan endast som en påminnelse.

1650 äro tre rådmän och en borgare utsedda och s. å. säges, att Torbjörn Eliassons (se postmästare) böter skulle tagas av hans kämnärslön. Hans namn har dock icke förut nämnts i samband med denna underrätt. Varje år har rätten ny sammansättning: i regeln tre à fyra rådmän, men 1653 endast två. Det var naturligtvis förenat med ganska stort besvär att tre dagar i veckan sitta med dessa segslitna mål och långrandiga utredningar; och detta utan lön. Å valborgsmässorådstugan 1661 bestämdes, att hittillsvarande stadsskrivaren Piscator och dennes nyblivne efterträdare Olof Valnæus skulle få 50 dr kmt var och en »såsom bisittare i kämnärrätten». Piscator satt medlem härstädes i fyra år, men Valnæus blev fri 1663 från postmästartjänsten. V. återkom 1673 och är han den förste, som utses till präses i kämnärrätten och blevo hans två bisittare tagna ur borgerskapet. Rådman Bergius blev hans efterträdare och innehade denna värdighet 1675—85 med två bisittare första året, varav den ena var Valnæus och den andre guldsmeden, sedermera rådmannen Johan Friedrich (Straub). Därefter växlade antalet mellan 3—4, varav flera gånger alla voro rådmän och andra år alla voro »rätt och slätt» borgare.

Stadens styrelse

Under de år Johan Tholerus var kämnärsrättens præses, (var gift med Erich Bergii änka) råkade han liksom de flesta andra av rätternas medlemmar i det häftigaste bråk med den hetsige justitieborgmästaren Eek.

På ett sammanträde 1689 16/2 bringas kämnärsrättens verksamhet på tal av ett tjuvnadsmål i förening med sabbatsbrott, vilket mål kämnärsrätten anhållit skulle skärskådas av rådstugurätten. Præses Tholerus anhåller om en skriftlig »Process», efter vilken kämnärsrätten kunde ställa sig, eftersom den ej får efterleva Gustav II Adolfs givna politier eller »Collegii Assessorum» fattade beslut. Eek svarade, att K. Maj:t har föreskrivit dem lag och process, varefter de skulle handla, och var ej mäktig annorledes att göra. När Tholerus avlägsnade sig, för att rätten skulle skrida till beslut, yttrade Eek att »utj Cämnrätten förstå de ljetet eller intet på Lagh och Rätt», ett yttrande, som Tholerus ville ha protokollfört. Beslöts, att kämnärsprotokollen skulle inlämnas till granskning.

Härmed är emellertid ej bråket slut. På sammanträdet 1689 18/2, kommer det till stormiga uppträden mellan Eek och Tholerus, varvid många heta ord och beskyllningar fälldes. Då Eek slutligen sade, att han vore hitkommen för att granska kämnärsrättens protokoll i egenskap av exekutor, anhöll Tholerus om uppskov, då han såg, att Eek hade annat än gott i tankarna. Denne sade sig endast »hava i tankarna» att döma efter lag och rätt, hemställandes till hovrätten »att justitien således skall wederliggia, i det han icke är wärdigh att få see Cämnräs Protocollet effter Rättens resolution förledne Rådstugudagh». Tholerus ville, att de andra av rätten skulle överse det omtalade protokollet, och upplästes detta, sedan Eek och Tholerus tagit avträde.

Även detta ärende överlämnades till hovrätten och avgjordes samtidigt som Eek dömdes till avsättning.

Följande præses äro därefter nämnda: Rådmanen Torb. Nildman till 1690 28/6 med rådman J. F. Straub som efterträdare, »ehuru denne ej kan skrifwa swenska». 1691 27/6 sitter Tholerus åter som ordförande och rådman Lars Aman 1691 2/11; 1692—1694 rådman Jonas Brandt samt Tholerus 1695—1701, då han dog.

1698 18/5 hölls valborgsmässorådstuga. Borgmästaren klagade över kämnärspræses rådman Tholerus, dels därför att han vägrat lämna ifrån sig kämnärsrättens protokoll, dels därför att han allena verkställt boutredningar och arvs-skiften utan därtill utsedde deputerades vetskap men aldrig framvisat i rätten några arvsskifteshandlingar, varför rätten ansåg sig böra tillsätta annan præses. Här till vägrade Tholerus efter att först ha framlämnat men sedan återtagit »del-protokoll», sägandes, att ingen annan än landshövdingen kan avsätta honom, varjämte han sade, att för övrigt ingen av borgerskapet hade något att klaga på beträffande honom. Breman föreslogs, eftersom han i sex år varit extra ordinarie utan lön; han sade sig ej åstunda tjänsten, men skulle han, om så önskades, åtaga sig den; »doch blifwer Rådm. Tollerus(!) wed sin tjänst alle som förr».

Karlstads stads historia

Protokollet ifråga är ju av intresse ej minst därför, att man får upplysning om att kämnärsrättens uppgift även omfattade boutredningar och arvsskiften, samt att en på valborgsmässorådstuga vald kämnärspräces skulle hava sitt val konfirmerat av landshövdingen ¹.

Alltifrån 1687 utgöras bisittarna av ur borgerskapet valda medlemmar, och rådsmedlemmar äro därifrån uteslutna. Antalet växlar mellan 3 och 4 för att 1699 nedgå till endast 2, nämligen mästarna Johan Claréen och Olof Sundberg, som detta år avlade kämnärseden.

Präseslängden på 1700-talet kan kompletteras med följande rådmän: 1702 T. Nildman, 1703 J. F. Straub, 1705 G. Wallman, 1707 H. Malm, 1708 A. Bönngren, 1709 H. Malm, 1710—1713 L. J. Ringer, 1714 A. Norsell, vilken senare synes hava varit åtminstone t. o. m. 1717. Vad om dessa kämnärsrätter under 1700-talets första år vidare kan tilläggas, är dels att såsom bisittare antalet uppgår ofta till 3, dels att bland dessa märkas ungdomar, som avlagt examina vid universitet och tydligen genom denna sin kämnärstjänstgöring sökt göra sig kompetenta vid tillsättande av andra stadens tjänster.

Stadssekreterare (-skrivare, -notarier) i Karlstad.

Jacob Pehrsson gjorde stadsskrivaretjänsten under den tid han innehade stadsfogdesysslan, således från stadens grundläggning till 1605. Fernow säger, att Lars Ersson var stadssekreterare härstädes 1588, men har han troligen i detta påstående gjort sig skyldig till en felskrivning. Den sekreterare Lars Ersson, som han funnit, var ej stadsskrivare utan synes vid noggrann granskning hava varit gubernator Eriksson Arps privata sekreterare, som vid det tillfället varit med sin herre närvarande vid rådstugan.

Henrik Bertilsson var stadsskrivare till år 1610 och torde ha innehaft detta ämbete från 1605. Tillika rådman; ovisst när han upphörde med sysslan, och när han dog.

Erich Sewardsson 1630—32; (erhöll varje år i ersättning för »verk, papper och substans» 6 dr.)

Nils Hansson mottog sysslan 1632; innehade den till 1634.

Jon Persson efterträdde Nils Hansson; avlade sin stadsnotarieed 1634 2/2. Blev tillika vågmästare s. å. den 3 juni. Rådman 1636, men innehar ännu stadsnotariesysslan. Borgmästare Pleningius förrättade under sin borgmästaretid tillika nämnda stadsskrivaretjänsten.

Elias Matzon underskrev en tid av år 1636 protokollen till hovrätten.

¹ 1699 5/6 är ett brev från hovrätten daterat med innehåll, att präses skulle växla varje år. Valdes Breman, som i sin tur lämnade sysslan åt Tholerus.

Stadens styrelse

Gustaf Månsson Ekebohm, son av rådmannen Måns Ersson, blev skrivare och tillika rådman 1646.

1647 har Anders Swensson undertecknat protokollen. 1648 är han skrivare t. o. m. 1649 19/11, då han blev vägare.

Peter Olofsson Piscator 1651. Avlade notarieeden s. å. 19/11, sedan rådman.

Johan Olofsson Valnæus. Efter Piscator 1660. Innehade ämbetet till 1673, då han blev rådman, och efterträddes av

Jonas Andersson Brandt, som även han blev rådman (1683), då han avgick från tjänsten.

1683 blev Johan Olofsson Hungwidius.

Johan Barck 1690. Hungwidii efterträdare. 1694 blev han rådman; behöll dock stadsskrivartjänsten till sin död 1698 emellan 7/10 och 6/11.

1696 22/2. Anders Månsson Norsell fick landshövdingens interimfullmakt att vara notarie i Barcks ställe, tills man får se, om N. är skicklig nog till denna tjänsts förrättande, då han skall få fullkomlig fullmakt. Förde protokollen t. o. m. 1704 7/3, då han blev suspenderad på grund av inblandning i de nildmanska affärerna, till vilka han lämnat oriktiga protokollsutdrag. Leonhard Ringer söker platsen 12/7. Under vakanstiden förestod Niclas Florell befattningen. 1704 29/8 tillåtes Ringer genom landshövdingens brev av 18/8 att interimsvi sköta stadsnotariatetjänsten.

Angående Norsells suspendering finnes antecknat i protokollet av 1706 12/6, att han utgivit två mot varandra stridande protokollsutdrag. Genom Göta hovrätts dom 1706 28/4 skulle han ånyo få tillträda tjänsten. Han har nu beskyllt borgmästare och råd att till egen nytta tillgripit konungens och stadens medel, vilken sak hovrätten remitterat till kammarkollegiet. Som rätten säger sig av brev 12/6 nämnda år ej kunna »förtro sig under en sådan persons penna och protokolls anförande», anhålles, att Norsell »så länge» måtte stängas från protokollet, till dess han bevisar eller återtager sina kränkande beskyllningar. Då Norsell i maj s. å. anhöll att återfå platsen, menades, att som landshövdingen honom därifrån avlägsnat, så får han också sätta dit honom igen. Att han ej för alltid försvann, visar, att han 1714 5/6 blir rådman.

1714 25/8 uppvisar vice häradshövding Johan Lagerlöf landshövdingens fullmakt på stadsnotariatetjänsten. Fullmakten var av 3/7.

1716 2/5 avlägger den genom landshövdingens fullmakt av 14/4 utnämnde nye stadsskrivare Niclas Hofsten sin ed¹. 1717 27/3 utnämndes han till rådman, och i stället blev

Jonas Hoflander stadsnotarie från att förut ha varit kanslist.

¹ Se rådmän.

Peter
Piscator? civil: Carl G.
Notarius.

Våghus- och vågmästare.

Från järnet hade staden sina största inkomster, och därför var vågen eller våghuset en av stadens viktigaste byggnader. Dess plats var nere vid älven, nedanför nuvarande Stadshotellets trädgård vid mynningen av den vid stadens reglering bildade Lilla Herrgårdsgatan. Därifrån ha under de 250 år, som vågen under olika former och byggnadssätt funnits, milliontals skeppund järn fraktats ned till Skoghalls hamn för att vidarebefordras till Göteborg och sedan därifrån vidare till olika delar av Sverige och utlandet.

Tiden för det första våghusets byggande är okänd, men nämnes uti handlingarna, att ett våghus 1632 är under uppförande. Det 1632 uppförda våghuset återfinnes synnerligen tydligt avbildat å kapten Schmolls skiss och visar formen av ett torn, antagligen uppfört i samma stil som det första. Att en sådan byggnad med så väldiga järnexporter snart nog blev för liten, är uppenbart. Det är förvånansvärt, att staden i 60 år kunde reda sig med denna trånga lokal, då under många år exporten på grund av försämrade transportförhållanden ej kunde utföra allt ankommande järn, utan detta måste stå upprest till påföljande år. 1695 byggdes likväl äntligen ett nytt våghus, vilket liksom de föregående var av timmer i en våning¹ under spåntak med formen av ett vanligt boningshus; dock var taket ej såsom på senare våghus brutet. Två dörrar ledde ut till den utanför liggande »bryggan» (varmed förstås kaj). I båda våningarna voro gluggar av nära kvadratisk form men av dörrarnas halva höjd, och på kroppåsens båda ändar voro uppsatta två kulor av järn, vilket ju anger, att man började försöka att giva åt offentliga byggnader ett prydligare utseende.

Vågmästaren (i äldsta tider kallad »pijndare») var den, som ansvarade för det hela. Hans ställning inom samhället var ganska betydande, då han ju var den, som handhade den högsta direkta ledningen av den inrättning, som lämnade åt staden det största ekonomiska bidraget. Såsom stadens ämbetsman var han liksom alla andra underkastad att rätta sig efter de instruktioner, som av borgmästare och råd utfärdades.

Såsom den först utfärdade instruktionen får man väl betrakta hertigens brev av 1586 26/6. Den av stadens borgmästare och råd utfärdade vågmästareinstruktionen återfinnes uti domboksprotokollet för 1634 3/6 och är av följande innehåll:

Vågmästaren skall hava noga reda på, huru mycket järn inkommer till vågen samt anteckna, vem järnet tillhör, »huru det blir satt», huru många hela och halva stänger, som finnas inne samt ombinda järnet med vågen tillhörig duk. Vidare skola för var tolfte stång (av järn, som tillhör ej i staden boende), så länge järnet står i vågen, betalas 1/4-dels öre smt. Järnboken skall utvisa dagen det kommer

¹ 1710 i mars påbyggdes en andra våning till magasin och proviantförråd.

Capitain Gmelles afteining af
 Carlstadh
 1692

- A. Uti vinda den jern.
 B. Uti vinda den jern.
 C. Uti vinda den jern.
 D. Uti vinda den jern.
 E. Uti vinda den jern.
 F. Uti vinda den jern.
 G. Uti vinda den jern.
 H. Uti vinda den jern.
 I. Uti vinda den jern.
 K. Uti vinda den jern.
 L. Uti vinda den jern.
 M. Uti vinda den jern.
 N. Uti vinda den jern.
 O. Uti vinda den jern.
 P. Uti vinda den jern.
 Q. Uti vinda den jern.

- A. Kyrkan av sten.
 B. Den främre delen nedtill av sten och ovan till av trä.
 C. Rådhuset av sten.
 D. Gymnasiet.
 E. Vägen av trä.
 F. Ett stort stenhus.
 G. Ett stenhus.
 H. Biskopshuset av trä.
 I. Älvgrenen åt öster.
 K. Älvgrenen åt väster.
 L. Bron på denna sidan staden.
 M. Bron nedan för staden.
 N. Ett stenhus.
 O. Tornet på kyrkan.
 P. Rådhusornet.
 Q. Våghusspiran.
 R. Ett stenhus.

Karlstad ligger på en ö och har i norr sina jordar; i söder och öster finns en vik av Vänern. Nedför floden kommer järnet och fraktas 1/2 mil från staden med batar ut i sjön Vänern, där det lastas på skutor och föres till Vänersborg och därifrån till Göteborg. Ön är omgiven av berg och klippor (bevuxna med gröna träd och granar).

Carlstadh ligger på en ö i Vänersjön och har i norr sina jordar; i söder och öster finns en vik av Vänern. Nedför floden kommer järnet och fraktas 1/2 mil från staden med batar ut i sjön Vänern, där det lastas på skutor och föres till Vänersborg och därifrån till Göteborg. Ön är omgiven av berg och klippor (bevuxna med gröna träd och granar).

Första skiss till karlstadsbildens i Sueciaverket.

Stadens styrelse

in, och när det tages ut, varefter räkning skall göras. Av hushyran tager vägaren i lön $\frac{1}{4}$ -del och staden $\frac{3}{4}$ -delar. Stadens innevånare giva fjärde parten emot de främmande. — Skall strax förordnas om huru många karlar, som skola tjänstgöra i vägen. De skola anamma järnet, när den ena stångändan kommer i dörren, och strax föra järnet på vägen eller skattas upp, eftersom ägaren täckes, och när de så hava bragt järnet upprest och av skålen igenom dörren räknat och upphävt, skall den som det anammat giva för ett parti av 8 stänger $\frac{1}{2}$ öre smt.

Vågpengarna voro som sagt stadens förnämsta inkomst och utgjordes i ett visst antal öre kmt¹ per skepp., vilka medel av vågmästaren redovisades och vars sammanlagda belopp vissa år kunde uppgå till 2,000 dr smt. Erhöll staden efter dåtida förhållanden avsevärda inkomster på järnförseln, så hade den också ett oerhört arbete för att komma i åtnjutande av densamma. Huru många tusen sinom tusen dagsverken har icke borgerskapet fått utgöra för att hålla älven transportklar ned till Skoghall. Så gott som årligen återkommande uppslamningar och sandbankar, bildade vid vårflödena, hotade somliga år att alldeles stoppa upp älvförbindelsen med Skoghall. Därtill kommo år med lågvatten såsom 1713 och 1714, då älvådran mellan Sandbäcken och staden ej var bredare än en vanlig båtlängd, och man så gott som torrkodd kunde gå från strand till strand. Samma förhållande kunde nog råda även vad östra älvgrenen beträffar, som vid stadens grundläggning ej lär ha varit bredare än en vanlig liten å, men som vid pass år 1700 var så djup, att järnbåtarna från Alster och Skattkärr utan svårighet kunde forsla sitt järn älven uppför till vägen².

Vågmästarelängd i Karlstad 1634 till 1722.

Jon Persson, stadsskrivare, blev vägare 1634 och avlade sin vägareed den $\frac{3}{6}$ s. å., blev tillika rådman 1636, vilket ämbete han till sin död 1652 innehade³. I ett protokoll av 1645 $\frac{19}{4}$ finnes Israel Månsson såsom vågmästare. Han synes dock endast tillfälligt bestritt detta ämbete, då 1645 $\frac{21}{7}$ Persson återigen är vägare.

1649 $\frac{19}{11}$ sökes en ny vägare, eftersom den förre, Persson, är mindre lämplig för ålderns skull. Anses stadsnotarie Anders Swensson lämplig, och avlade han eden samma dag. Han finnes kvar i protokollerna t. o. m. 1662 $\frac{22}{5}$, då han blev rådman. Han gifte sig 1664 $\frac{22}{5}$ med Lisbeth Gustafsdotter (enligt Gyllenius, sid. 292).

¹ Från 1687 $\frac{18}{2}$ skola de betala i smt uti proportion 1:3.

² Den som först kom upp med förslaget om vågs upprättande i Skattkärr, var förre borgaren i Karlstad Anders Andersson Bänge, som sedan blev tullnär i Brattfors. Han inlämnade 1661 $\frac{26}{6}$ en anhållan härom för att från Skattkärr utskeppa järnet. Han lovade underkasta sig kronans tull och stadens rättigheter, men det avslogs såsom stridande mot stadens privilegier (Alster och Skattkärr blevo icke lastageplatser förrän 1729, ehuru landshövding Fägersköld genom resolution 1699 $\frac{20}{9}$ medgivit kommissarien Johan Carlheim att från Skattkärr utskeppa sitt järn.)

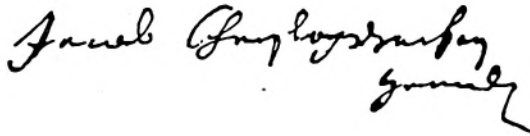
³ År 1641 är Sander Fallentinsson vågmästare.

Karlstads stads historia

Swenssons efterträdare är Erich Oluffsson Spak, som 1664 4/3 avlade sin vä gareed. Han dog 1667 30/3.

1669 6/10 är Erich Oluffsson Plan vågmästare. Sista gången han nämnes är 1682 20/5, men senare s. å. är

Jacob Christophersson Grund tillsatt. Drev här i staden en omfattande järnexport. Svärfadern var den för mögne Nils Nilsson Assmundsson (Borgström) på Borgvik i hans gifte med dottern till rådmannen och hand landen härstädes Sven Påfwelsson.

1695 22/4 uppvisades bergskollegiets skrivelse, att Petter Lindblom må bliva vä gare. (Således har Grund endera dött eller tagit avsked). Dock skulle han söka sin fullmakt och instruktion hos kollegiet. Han avlade eden 17/1 efter kollegiets formulär. 1696 18/6 förklarar han sig vara kronans vågmästare, varför han ej står till tjänst med privatupplysningar, som järnfaktorerna själva må skaffa. Han endast väger järnet.

Efter Lindblom blev Olof Hermansson Kolthoff, som sista gången nämnes 1703 25/5. Kolthoff uppdrager 1702 8/10 åt Abraham Eek att förestå tjänsten, sedan Kolthoff uppsagt densamma. Bergskollegiet ville nu hava utlåtande om Eek. Rådmannen Porat inlämnar då en skrift, vari han åberopar sin gjorda tjänst och begär att få komma i åtanke; magistraten lämnar honom förord.

Rådman Porat 1705 10/4—1722 11/6, då han dog.

Såsom ovan synes har bergskollegiet ingripit uti tillsättandet av vågmästarebefattningarna. Anledningen härtill torde hava varit de denna tid uppstående tvistigheterna mellan staden och brukspatronerna. Huvudanledningen till dessa strider var naturligtvis tvånget för brukspatronerna att föra sitt järn till Karlstad i och för uppvägningen därstädes samt därmed förenade vågpenningar; vidare deras önskan att slippa furnera sina bruk med livsmedel från Karlstad, vilket de själva ville sköta om. Många av bruken slöto sig tillsammans i gemensam aktion mot staden, och dessa många och långa förvecklingar, som ofta gingo till riksdagen, översändes av K. Maj:t till bergskollegiet i och för utredning, och på så sätt torde sagda kollegium fått rättigheten att taga ställning till vågmästare-tjänsternas tillsättande.

Då dessa tvistigheter voro av synnerligen stor omfattning och fortsatte till långt in på 1700-talet, har behandlingen av dem lämpligen ansetts böra uppskjutas till nästa del för att där i ett sammanhang skildras.

Stadens styrelse

Mycket möjligt, ehuru därom icke något direkt ur handlingarna kunnat avläsas eller i bergskollegiets arkiv återfunnits, är, att 1682 års våginstruktion har blivit till detta kollegium insänt i och för godkännande. Den finnes i domboksprotokollen av 1682 24/3 och är av följande innehåll:

1. Skola vågmästaren och dragarna uppassa vid vågen från december till april månad från kl. 6 till kl. 11 förmiddagen, dock bönestunden undantagen. Vidare efter middagen från kl. 1, tills det blir mörkt, om så är nödvändigt. Men de övriga månaderna skall vågmästaren med dragarna vara tillstädes kl. 4 på morgonen till kl. 8 på kvällen utom de timmar, som förut angivits.

2. När järnet kommit »i dörrn», skola dragarna efter »förra Wahnligheet» lägga det på vågen, som av vägaren vederbörligen justeras. »Jämwell af rächnaren rätt rächnas, och Wichten med stångetahlet netto af Wägaren antechnas, meddelandes hwar sin Attest som Wederböhr, när det fordras». Samma järn skall sedan kastas ned i våggluggen och tillräknas båtkarlen samt »skåreståcken» av båtkarlen och räknaren hållas, varefter vågsedeln skall givas till båtkarlen . . .

3. Vägaren förbjudes vid förlust av sin tjänst att hava någon korrespondent, kreditor eller köpare, av vad stånd eller villkor han än må vara. Icke heller skall vågboken öppnas eller relation givas mera än till försäljaren allena, där så nödigt är. Avnämaren eller faktorn skall dock tillåtas att gå igenom vågsedlarna så att han vet, vad som från vågen är gånget och ej vidare, med mindre det av borgmästaren skäligen prövas.

4. Tillåtes köparen eller avnämaren att betinga sig vissa »faktorer», som skola förrätta deras beställning för skäligen provision. Dessa måtte begära köparens järn till uppvägning och leverans.

I vågen funnos även andra tjänstgörande, av vilka först må nämnas de av borgmästare och råd tillsatta s. k. vräkarna, som 1650 voro två rådmän, men av vilka åtminstone en kunde utbytas mot en vanlig borgare med gott anseende. Dessa vräkares uppgift var att tillse, att från våghuset icke utfördes något järn, som icke var fullgott eller under transporten illa hanterats, såsom avbrutna stänger m. m. Dessa vräkare hade också till uppgift att, innan särskilda bodar, våg och mätarhus för inkommet gods såsom spannmål m. m. inrättades, hava uppsikt över sådana artiklar, då dessa i brist på lokaler fingo inrymmas i våghuset för järnet. De näst vågmästaren stående voro järndragarna¹. Dessa tillkom att direkt taga hand om järnet, föra det upp i våghuset, väga det inför

¹ Ur kuriositetsintresse kan nämnas, att dessa järndragare 1714 4/11 avsåde sig sitt arbete, begärande avsked av den anledningen, att de icke kunde samarbeta med en av kamraterna. De togos av rätten i allvarlig upptuktelse för ett slikt tillvägagångssätt. En av dem lovade återgå, och på vågmästare Porats goda vitsord lovades honom, att han skulle bli räknare, d. v. s. någon slags älderman från och med nästa år. De två övriga vägrade likväl bestämt att återtaga sin tjänst, såvida ej den påklagade kamraten avskedades, och lovades dem begärt besked. Magistraten tackade dem för deras gjorda tjänst, varför denna första strejk i staden icke synes hava vållat några större förvecklingar.

Karlstads stads historia

vågmästaren, resa det upp till förvaring, därest det ej genast skulle transporteras ned i järnbåtarna samt i övrigt förrätta de sysslor, som då och då inom vågen kunde förekomma. De voro 4 till antalet, ehuru detta någon gång likväl kunde växla. I lön hade de i äldre tider en viss procent eller öretal per skeppund, vilket sedan ordentlig lönestat av 1687 tillkom, förvandlades till 50 dr kmt kontant i årlig lön.

Slutligen hava vi att omnämna båtkarlarna. Dessa voro till antalet sex för frakterna av järnet utför älven från Skivedsforsen ned till våghuset och nio för att föra järnet därifrån vidare ned till Skoghall. Att antalet så växlade, berodde på att järnbåtarna, efter järnets utlastande vid Skoghall på dit ankomna skutor ofta togo gods med sig på återfärden till Karlstad. Denna, som måste ske motströms, var synnerligen ansträngande, då den försiggick genom trålning, d. v. s. båtkarlarna fingo draga båtarna upp för strömmen medelst linor. Formen på deras båtar återfinnes i de prämar, som ännu i dag trafikera älven. Således voro de spetsiga i fören, med plats för styråran, och hade flat botten, av vilken orsak de voro synnerligen grundgående. Om dessa järnbåtar av äldre typ voro försedda med master och råsegel, såsom senare tiders typer, har icke av handlingarna framgått.

En järnbåt, som på grund av de tunga frakterna måste vara starkt och solitt byggd, representerade ett efter dåtida förhållanden ganska högt värde. De ägdes av båtkarlarna själva, mestadels hälften var, då den tredje karlen ombord var anställd av de båda andra.

Båtkarlarna utgjorde ett skrå med särskilt för dem utfärdad instruktion.

Stadsvakten.

Enligt stadslagen tillkom det det burskapsägande borgerskapet i städerna att deltaga i sin stads bevakande och försvar. En sådan betydelsefull uppgift skulle man väntat hava lämnat några spår efter sig uti stadens handlingar även under tiden före 1650, enär redan då en sådan borgarbevapning uti Karlstad förefanns¹. Uti Gyllenii dagbok nämnes 1644 11/1, att Gyllenius under sina sockengångar dagen förut kommit till Grums, dit samtidigt underrättelse anlände, att de danske och norske infallit i Värmland, och att var man skulle förse sig med vapen. Han begav sig genast på hemväg, och därvid träffade han vid Varpnäs en myckenhet bönder församlade, medförande allehanda överdrivna rykten. »Men när vij kommo til Carlstadh, huilcket var om en torsdagh, tå höllo borgerskapet på och mönstradess exercerandess sigh medh sina musköter, pijker och hillebårdar, och tå förnummo vij i Sanningh att thet war emellan the Suenske och Danske feigd, och att man icke borde vara säker för fienden. Thetta rychtet

¹ I mantalet för Carlsberg år 1615 är en »stadsvaktare» upptagen, och är han bosatt på gården.

Stadens styrelse

om fienden kom till Staden kläckan 11. om natten emellan tidzdagen och odenz-dagen, och föregaffz, att fienden skulle vara in på them, ia vthi näste socknen häria och bränna, tå gaffz strax tecken om natten medh kläckor och trommor, och folcket begynte att fly aff stadhen, en part bortförde också sina godz och saker. Ett sådant ryckte kom också til Ölmehäradt och Christinæhampn att fienden skulle vara in på them. Folcket var tå på alla orter mycket bedröffat.»

Vad som efter 1650 angående stadsvakten gives vid handen, är, att dess uppgift var av två slag, dels en ordningshållande, förnämligast nattetid¹, under marknader m. m., dels som försvar för staden, därest den skulle bliva föremål för krigsoperationer.

Som bevis på att stadsvakten utövade en ren polisuppgift, har man från prot. 1651 15/3, då landshövdingen på förfrågan fick till svar, att under mönstringar beslutats att två korpralskap skulle gå vakt, först i tre dygn, och därefter ett korpralskap för varje dygn, så länge det behövdes. Påföljande år uppräknas de rotar, som skulle hålla vakt vid marknader. »De skola presentera sig i gevär i morgon afton efter aftonsången, enär marknaden pålyses klockan 3 eftermiddag på söndag.» Året därpå skulle borgerskapet den 2 maj vara i gevär för att möta mönsterherren. 1654 förbjöds man till vakthållning under persmässan sända pojkar och obeskedligt folk vid vite. Det ser ut, som om borgerskapet skulle ha dragit sig för eller ansett en sådan vakthållning för olämplig, vilken för övrigt var ganska besvärande för borgare, som just under marknaderna hade sin brådaste tid. Det är därför också ganska naturligt, att denna stadsvaktens uppgift försvinner och helt överlåtes åt annat folk, förnämligast därtill lejde soldater vid Närke—Värmlands regemente. (Detta åtminstone från 1682 bestående av 1 underofficer och 24 man med respektive löner av 12 och 6 öre smt per dag).

Den andra uppgiften steg därmed fram uti förgrunden. Försvaret av staden i krigstider var ett uppdrag, vilket av lätt insedda skäl torde alltmera hava fångat borgerskapets intresse. Den då för tiden rådande allmänna stämningen låg åt det hållet. Gevär, värjor och andra vapen av allehanda slag var ett allmänt bruk att bära och ingick t. o. m. uti de civiles både vardags- och högtidsdräkt. T. o. m. scholares gingo beväpnade med värjor. Överallt i domböckerna återfinner man rättegångsmål, där vapen kommit till användning. De få under 1600-talet förekommande fredsåren verkade så, att en viss krigisk anda var den stadigt rådande, trots skatter och nöd. När så också därtill kom, att bland borgerskapets skyldigheter även hörde att värna sin stad, mottogs en sådan befallning antagligen med glada känslor.

Att en fullständig indelning var gjord redan före 1650, är nog ganska säkert, men storleken av stadsvakten kan icke angivas. 1650 28/6 finnes en anteckning

¹ Vakttjänstgöringen om nätterna började enl. prot. 1662 14/6 kl. 8 om aftonen, och erhö de, som uppspårade stöld och tjuveri, en fjärdedel av tjuvgodset, om detta återfanns.

om att brobyggaren Erich Menlös var stadslöjtnant, och påföljande år angives, att samma officianter skulle förbliva vid stadskompaniet som förra året. Borgerskapet skulle förskaffa sig över- och undergevär till Filippi Jacobi dag, då de skulle presentera sig i gevär vid vite av 3 m. smt. Sedan komma så gott som varje år order om borgerskapets mönstrande och exercerande. Dessa vapenövningar ägde rum i slutet av sommaren, och meddelades från predikstolen kungörelser om att borgerskapet skulle hava sina gevär i ordning till nästkommande söndag, då »exerceras skall».

Beväpningen synes regeringen haft för avsikt skola bekostas av borgarna själva¹, vilket ledde till förvecklingar. De fattigare hade naturligtvis icke sådana möjligheter därvidlag som de bättre situerade. Följden skulle således bliva den, att de förre icke kunde utbildas i vapentjänst, och då det t. o. m. var brist på vapen och ammunition för till gränsen kommenderade, så var vapenfrågan, vad städerna anbelangar, svårlöst². Man beslöt t. o. m. att i en skrivelse till krigskollegiet utverka att vakten skulle få halvpikar till vapen³.

Först 1674 7/12 finnas i domboken närmare förordningar angående stadsvakten, då sedermera rådmannen Hans Keijser förordnades till stadskapten, Anders Johansson till stadslöjtnant, Erich Bergius till fänrik, Erik Månsson till fältväbel, Gustaf Johansson till »skirssant», Johan Fredrick (antagligen guldsmeden och rådmannen Straub) till förare och Johan Hammar till »trommeslagare».

Om ej förut så skett, så är nu grunden lagd till stadens borgargarde, ehuru någon gång det kunde hända, att vaktmanskap därifrån kommenderades. De i så fall därtill uttagna tillsades av rotemästaren och för denna sin tjänstgöring beväpnades de med bardisaner.

Varest det s. k. »corps de guardiet» haft sina lokaler är svårt att säga, men torde förläggningen nog dels varit i rådhuset vid älven, dels på herrgården. Från och med den nya rådhusbyggnadens tillkomst voro vaktliksom en del fängelselokaler inrymda därstädes uti nedra våningen.

Stadsvakten hade vid vissa tillfällen sin särskilda uppgift, nämligen den att utgöra det militära inslaget vid besök av furstliga personer. Åtminstone finnes vid dylika tillfällen aldrig ur bestämmelserna utslutet, att borgerskapet skulle ha sina gevär putsade och i ordning.

¹ Sålunda rekvirerade 1674 21/12 staden 100 värjor att betalas vid fastingen (= fastingsmarknaden).

² Anledningen härtill var (såsom i skriv. 1659 27/10 framgår), att en del av det krigsfolk, som dels uppsattes av staden frivilligt, dels var här inkvarterat, var vad de förre beträffar icke med vapen försedda, och vad de senare angår voro de »i mangel af gewähr», varför kompletteringen fick utgöras av borgarbevapningen.

³ 1688 11/8 beslöts, att för det fattigare borgerskapet skulle till K. Maj:t skrivas om 50 musköter och några pikars hitförsändande, men 1690 22/2 meddelar stadslöjtnanten Florell, att dessa fattiga fortfarande voro utan gevär. Ännu 1693 anmäldes av dåvarande stadskapten Straub, att »icke många av de fattiga hade gewär», och beslutades påföljande år, att ur tyghuset skall uttagas gamla gevär åt borgerskapet.

Stadens styrelse

Då drottning Kristina i slutet av år 1651 tänkte sig hit, talar landshövdingen visserligen i sina brev till borgmästare och råd endast om mat och dryck m. m., utan att nämna ett ord om beväpning, men året därefter, då hertig Adolf Johan är i annalkande, tillsades borgerskapet att hava sina gevär i ordning till hans »förstl. Nådes» ankomst, och skola deras gevär överses nästkommande fredag (16/5) om morgonen. Likaså påminnes borgerskapet 1673 7/4 vid Karl XI:s ankomst hit, att »de skola vara försedda med wackre klädningar och gewähr». Likaledes påminnes härom i prot. 1675 2/10, då hans ankomst förebådas. Han kom likväl ingendera gången. Allvarligare ärenden höllo honom fast å andra orter, varför enda nyttan med dessa budskap var, att vapenutbildningen ökades i intensitet. Men 1686 kom han, 1691 likaså, och då undergingo väl borgarna en mönstring, som de på länge icke glömde. Hans stränga mönstringar voro väl kända.

I och med det stora nordiska krigets utbrott blev det ju mera liv och rörelse uti den ganska tynande tillvaron, ganska förståeligt, då staden kom att leva under rätt så exceptionella förhållanden, och stadsbevakningen på grund härav fick finna sig i att användas till allehanda olika förrättningar. Anteckningarna flyta dock nu så rikligt, att man skulle kunna uppgöra längder på åtminstone be-fålet, vilket dock endast vore att förlänga denna avdelning i onödan. Det är bättre att ha något utrymme besparat till längre fram i historien, då borgarbevapningen kom att spela en viss roll i stadens historia. Då borgerskapet nu var sysselsatt med kronobak, körslor, sjötransporter och så gott som ständiga inkvarteringar förutom väglagningar, expressorder m. m., blev stadsvakten alltmera betungad med uteslutande vakttjänst¹. Det blev i stället att vid östra och västra broarna hålla vakt mot pesten (enligt prot. 1711 21/6 och general Mörners brev s. å. 29/11). Mörner lät visserligen strax därefter vakten utgå från militära truppstyrkor, men skulle dessa (1 över-, 2 underofficerare och 24 gemene) av staden erhålla hus och kosthåll. Denna vakthållning blev dock staden för dyr, och beslöts på-följande år att ersätta vakten med 4 borgare. Den trägna vakthållningen vållade t. o. m. insubordination, i det att 1711 26/8 fiskalen G. Fabrin (d. 1712 i augusti) anmälde 8 borgare för uppror vid mönstringen den 17 dennes. Stadskaptenen (guldsmeden Thorsten Fernlöf, d. 1716 i febr.) berättade, att när han utkom i akt och mening att anträda marschen med borgerskapet utom staden, hade de vägrat att upptaga sina gevär, emedan rådmansdrängarna ej utkommenderats. Då F. förehållit dem deras opposition och därjämte lovat, att dessa drängar vid nästa sammanträde skulle närvara, hade de sina gevär upptagit, men yrkade Fernlöf, att de av magistraten skulle dömas.

¹ Den verkliga, militära utbildningen torde dock aldrig hava varit något vidare att skryta med, som man kan förstå, då 1714 5/6 kapten Fernlöf av magistraten anmodas att »exercera Borgerskapet några gånger på årets». Det låter litet annorlunda, när landshövdingen i brev 1719 3/8 påpekar nödvändigheten att till borgerskapet utdela gevär och flitigt exercera office-rarna, så att de kunna bibringa folket färdighet och föra det emot fienden.

Karlstads stads historia

Ett ganska egendomligt uppdrag erhöll borgerskapet genom ordern att bevaka kapten Anders Gyllenrot. 1713 19/6 blev denne dömd till 80 rdr smts böter samt att stå tre söndagar på pliktepallen i kyrkan för lägersmål med Britta Skragge. Sitter ännu i arrest och har intet att betala med, varför anhålles om förhållningsorder, säger protokollet.

1713 21/7 klagas över vakthållningen över Gyllenrot. Vakten är nu minskad till 2 man från att förut ha varit 4. Kostnaden härför är ej ringare än 1/2 karolin för varje dygn och vaktkarl. Anhålles, att G. måtte få vistas var han vill mot revers. Om denne Gyllenrot läses i landshövdingens skrivelse 1712 9/6 från Karlstads magistrat, att G. är katolik och gift med en kvinna tillhörande samma lära. Han skall hållas i sträng arrest under bevakning av 4 man, vilken befallning magistraten efterkommit. I rådstuguprotokoll 1712 7/6 läses, att Sara Gyllenrot på tillfrågan, vilken trosbekännelse hon tillhör, säger, att hon helt och hållet håller fast vid den lutherska läran. Hon har tre barn, av vilka tvenne undfått dopet men en tredje dött strax vid födelsen. 1712 13/12 säger sig magistraten från landshövdingen fått dels för sig, dels för befallningsmannen Warg order att inkomma med förklaring, huru den arresterade kunde »utom Gudztiensten bruka ett så fritt umgänge i staden och elliest uti erfarenhet kommit». G. uppkallades i förhör och sade: 1) att han såsom »Arrestant af Duel» hade frihet att gå omkring i staden, när han suttit arresterad ett år, och att han nu suttit 1 1/2 år; 2) som han av K. Maj:t icke åtnjutit ringaste uppehälle under denna tid och själv ej ägde några medel att uppehålla sig för, så skulle han ha svält ihjäl i arresten, om han ej fått gå omkring till »godt folk».

Denne Gyllenrot arresterades härstädes 1711 på grund av duell med en kapten Petter Hogg.

Gyllenrot blev förvisad staden, och hans närmare öden äro okända, till dess han dyker upp i affären angående den ur rysk fångenskap hemkomne översten Lorentz Stobée. Den uppseendeväckande saken blev bragt till det slutet, att centralfiguren i dramat, Gyllenrot, blev halshuggen på Galgbacken utanför Skanstull i Stockholm 1722.

Avlöningar.

Vad dessa beträffar finns uti äldre tider ingenting, åtminstone ej något angående de kontanta lönerna. Ämbetsjordarna däremot påträffar man några upplysningar om här och var, dock utan egentligt sammanhang. Så nämnes 1633 8/4, att denna dag borgmästaren erhöll Mon som enskild äga, och skulle de, som borgmästare äro eller bliva, hava där sin »häffdh», så länge de äro borgmästare, vilket icke blev länge, ty två månader senare utbytes Mon mot 4 lotter i Södra Våxnäs¹.

¹ Skiftet av den till staden donerade jorden i Södra Våxnäs hade ägt rum 26/3 s. å.

Stadens styrelse

År 1642 hade drottning Kristina till ämbetsmäns avlöning och för byggnaders underhåll låtit staden behålla $\frac{1}{3}$ -del av slakt, krögeri- och bakugnspengarna med meddelande, att hon förväntade sig, att ämbetena *väl* skulle bibehållas. Någon avlöningsstat kan likväl icke återfinnas i samband med den välkomna gåvan. Först 1644 11/1 beviljas stadens första justitieborgmästare, Pleningius, ett underhåll av 200 dr smt årligen, vilka medel av landshövding Stake skola i 1643 års räkenskaper upptagas. Landshövding Langman fick Staholmen såsom ämbetsäga efter en uppgörelse med justitieborgmästaren Pedersson, som ville däruti bli va delaktig, men rätten förkunnade, att den sistnämnde skulle behålla och njuta Mon allena, och landshövdingen lämnade, enär han kallats till Stockholm, Staholmen till borgmästare Börjesson 1652 »för billig skatt».

1652 är en skarp diskussion emellan justitie- och stadsborgmästarne, d. v. s. S. Persson och Börjesson, under vilken den senare beskyller den förre, att han i några år haft Mon och »stadsjordsägan», för vilket penningar borde läggas till staden att därmed stadens tarver stoppa. Han vände sig till borgerskapet med förfrågan, huru med stadens ägor skall förfaras, och därom dom givas. Efter Perssons svar, att Mon var hans ämbetsäga, och att stadstomtens ägor blivit bortbjudna, så hade han nyttjat dem, eftersom ingen dem brukade. Rätten medgav, att P. skulle få bruka utjorden till stadstomten utan vedergällning, emedan han den med vintersäd besätt, men kommande år skulle sådan erläggas, dock endast för det han innehade av stadsjorden.

1667 10/6 hade det varit en stormig rådstuga i landshövdingens närvaro, och borgerskapet anklagade S. Persson för att ej hava förfarit rätt med stadens intrader, ja, mäster Erich Lindh sade rakt ut till honom: »Någott kommer aldri gh i Cassan. så länge i ähr borgmestare», vartill Persson genmälte: »Hwarken I eller någon ehrli gh karl skall bewisa migh haffwa någott staden försnillat, iagh haffwer intet hafft någre intrader under henderne, uthan upbördsmanen och icke haffwer iagh allena ther om disponerat uthan hela Rätten». Så helt torde det dock ej hava varit med disponerandet av inkomsterna, helst gemene man på landshövdingens fråga, om de visste något om stadens ekonomi eller hade någon känedom om stadens intrader, alla svarade nej, varför borgmästare och råd synas hittills utan ansvar hava handhaft stadens drätsel; åtgärder att årligen insända stadens räkningar till landshövdingeämbetet i Örebro synes endast hava resulterat i en siffer- och verifikationsrevision. Atminstone förspörjes aldrig någon anmärkning emot dem. Den av borgerskapet till landshövdingen insända klagoskriften medförde dock äntligen fastställandet av lönestat. I prot. av den 15 juni finnes följande infört: »Effter iagh, A:o 1667 d. 10 juni j, då iagh Rådstugu holt i Carlstadh, bland annat haffwer ransakatt om stadsens intrader, och thes utgifter, och funnit en stoor oreda bland de betientes aflöningar, i thet att Borgmestare och Råd h intet haffwa hafft någon wiss *Staat*, hwareffter dee sigh full-

Karlstads stads historia

kommeligen haffwa bort rätta, uthan sielff sin emillan giordt sådanne aflöningar, som them bäst haffwa syntz, hwarföre haffwer iagh, så i Consideration aff stad-
sens alegemene beste, såsom och att förtaga the irringar och twister, som en så-
dan stadsens intraders disposition emillan Borgmestare och Rådth och thet gemene
Borgerskapett medh sigh bringar, funnitt för Rådsampt och skähligitt och uppå
H. Kgl. Maj:ttz min allernådigste konungz och herres Nådige behagh, formerat
en sådan Staat, som stadsens inkompster någorlunda skall kunna thola, och the
betiente niuta hwadh skähligitt kan wara, och som brukeligitt ähr i andra sådanne
städer. Befallandes fördenskull uppå högst b:e Kgl. Maj:ttz min allernådigste
konungz och herres wägnar, Borgmestare och Rådth sampt wederböranden att
de rätta sigh effter denna ordning, icke fördriztandes sigh här emott att giöra,
wid plicht som lagh förmår.

Staaten, hwar effter Borgmestare och Rådth i Carlstadh sigh rätta skulle

Kgl. Borgmest: om åhret	Dr 200	silf:r myntt.	
Andre Borgmest: om åhret	Dr 83 $\frac{1}{3}$	»	»
Rådmanen Lars Ingemarsson för thet han waritt Borg- mestare, länge tient och hans tillståndhs skull	Dr 66 $\frac{2}{3}$	»	»
9 Rådmän, hwardera om åhret 33 $\frac{1}{3}$ Dr	Dr 300	»	»
Stadsskriffwaren om åhret	Dr 83 $\frac{1}{3}$	»	»
Organisten	Dr 50	»	»
Wächtaren	Dr 10	»	»

Datum Carlst: d. 10. Junij Ao 1667.

Abraham Leijonhuffwud.

Lönerna äro ej stora, men kontanta medel voro den tiden sällsynta. För att
något så när få reda på penningvärdet, måste man söka få fatt i något med nutida
begrepp jämförligt exempel. Någon markegångstaxa finnes ej uti handlingarna
angiven förrän år 1693, då ett lispund smör är upptaget till 1 $\frac{1}{2}$ dr, 1 lp kött
1 dr, en ko 4 $\frac{1}{2}$ dr och ett får $\frac{1}{2}$ dr, allt beräknat i silvermynt. Då man därjämte
betänker, att varje gård hade sin utjord och fiskevatten, så utgjorde de pekuniära
bidragen ett icke föraktligt tillskott, under förutsättning dock att de till fullo
utbetalades, vilket icke alltid var händelsen. Hur gjorde man ej i dessa tider,
då det nya rådhuset skulle uppföras. Till detta ändamål fingo borgmästare och
råd årligen utbetala större summor av sina egna löner. Det måtte hava resone-
rats som så, att de, som hit fingo sin ämbetsverksamhet förlagd, också skulle be-
tala byggnaden. 1674 $\frac{25}{4}$ inger rätten till landshövdingen en klagan över att
de till »stadens dessein, regularitet, iemwäll Rådstugu platzen och dess Byggningh»
måste avstå största delen av sin lön.

Stadens styrelse

Enär räkenskaperna 1669 och 1670 visa höjda avlöningar (justitieborgmästaren 600, stadsborgmästaren 250 samt äldste rådmannen¹, samtliga övriga rådmän 100, notarien 250, medikus 100, väktaren 40, klockeställaren 30 dr smt), synes vädjandet till landshövdingen ha gjort verkan åtminstone nämnda två år. Räkningar saknas för 1671, men påföljande år och t. o. m. 1683 utgå lönerna i en lägre stat. Justitieborgmästaren får sänkt till 300, stadsborgmästaren till 200, rådmännen till 80, notarien till 150, organisten 100; vägaren har 200, dragarne i vägen 50, byfogden 30, två stadsridare 33 $10\frac{4}{6}$, väktaren 16 och klockeställaren 12 dr smt.

Därmed voro emellertid ej borgmästare och råd fria från avdrag på sina löner. Under 1677 års fejd blev Karlstad pålagt »att taga 2331 Daler aff Borgmästare och Råds löningar, eftersom då för krigsbesvär intet fanns eller kunde komma i Cassan, utan nödgades wij så mycket pengar till låns på intresse upptaga, att wij nu ha att förvänta en mycket ringa lön», skriver rätten till landshövdingen med förfrågan om icke landshövdingen hos K. Maj:t ville göra framställning om staden liksom andra städer kunde få någon källarfrihet. Av intresse kan ju vara att erfara, vad de olika beloppen uppgingo till för stadens ämbetsmän. En förteckning finnes nämligen 1683 $30/8$ på vad borgmästare och råd utgiva i kontribution och tiondepenning², allt i smt:

Borgmästare Eek: 30:	Lars Erichsson: 6: 8 (8)
Herman Kolthoff 14: 12 (20)	Magnus Ekebohm: 30: 14 (8)
rådmännen:	Erich Bergius: 11: 16 (8)
Nils Månsson: (8)	Johan Tholerus: 1: (4)
Erich Oluffsson: 15 (8)	Stadsmedicus 3: 10 $\frac{4}{6}$
Per Piscator: 1: 10 (8)	Præces i kämnärsrätten (2)
Erich Lindh: 24: 16 (8)	Fiskalen 5 (2.)
Hans Keyser: 10: 24 (8)	

Samma lönebelopp, som uti staten för 1672 äro angivna, återfinnas uti en skrivelse, av 1687 $19/5$ från borgmästare Daniel Eek, dock med den skillnaden, att organistens lön i senare fallet är upptagen till 150, uppborrdsmannens till 100, præces i kämnärsrätten till 20 (vilka senare två poster icke återfinnas i 1672 års stat), stadsmedici 33: 10 $\frac{4}{6}$ dr samt två utridares till 40 dr, och utgjorde hela avlöningssumman 2271: 10 $\frac{4}{6}$ dr smt.

Under Karl XI:s besök i Karlstad 1691 var borgmästare Eek ännu kvar. Med sin vanliga noggrannhet att syna allt i detalj har konungen förvisso begagnat sig av tillfället att granska stadens ekonomi. Följden härav blir ett reglemente, »huruledes stadens medel och inkomster i Karlstad härefter skola dispo-

¹ Förre borgmästaren Lars Ingemarsson.

² Tiondepenning återgives inom parentes.

neras och förestås». Handlingen är daterad 1693 ¹⁸/1 och avfattad i 6 punkter. Konungen säger sig hava låtit författa denna plan för staden i och för dess avlöning av magistrat och övriga betjante samt för de publika byggnadernas underhåll. Bestämmelserna skola »stricte» efterlevas, och äro borgmästare och råd förbjudne att några medel själva röra, utan skola de, antingen när det gäller deras löner, eller något annat nödigt betarvas, till stadens allmänna nytta och förkovran meddela sig hos landshövdingen för att av honom jämte landsbokhållaren få assignation på beloppets utbetalande, och skulle stadens inkomster ej täcka lönerna utbetalande, ägde landshövdingen att disponera medel därtill av våg- och bropenningar.

Kassören skulle vid förlust av tjänsten icke understå sig att utbetala något, med mindre än landshövdingen gjorde assignation, ej heller några medel »angripa», varpå icke anordningar finnas vara ställda, på det att icke någon sammanblandning av medlen må ske. Därjämte skulle inte någon tillåtas att avkorta sin skatt och kontribution på lönen, utan bör och måtte alla stadens medel, vad namn de än bära, flyta in i stadens kassa och uppföras uti räkenskaperna, varandes kassören skyldig att till ytterligare säkerhet ställa borgen samt månatligen inkomma till landskontoret med uppgift, huru medlen stå samt låta kassan varje kvartal inventeras av vissa genom landshövdingen beställda »Personer». Alla stadens inkomster skulle förvaras i en särskild beställd kista, som skulle stå i något säkert rum på rådstugan, och de medel, som vid årets slut översköto, sedan alla utgifter täckts, skulle stå under K. Maj:ts disposition samt anmälas till stadskontoret, så att K. Maj:t kunde dem efter behov använda.

Som K. Maj:t har förordnat om huru med centonalen och de penningar, som erläggas i fullmaktslösen, förhållas skall, så tilläts ingen assignera något därav till änkors understöd.

För övrigt skulle stadskassören efter den form och metod, såsom härjämte varder föreskrivet, inleverera räkenskaperna med verifikationer i rättan tid till landskontoret vid fastställda böter.

I samband med det av Karl XI år 1693 utfärdade reglementet för stadens ekonomiska förhållanden vidfogades till denna bestämmelse en ny avlöningsstat, där stadens olika ämbetsmän fingo följande avlöningar för sig bestämda:

Justitieborgmästaren 400, 6 rådmän à 80: 480, 1 Präses på Kiemner Cammarren, som der iempte ähr Rådman, niuter uthan Rådmans Löhnen 30, 1 Stadznotarius 180, 1 Casseur 80, 1 Fiscal löner sigh aff Tertialen, 1 Organist 100, 1 Bardberare 100, 1 Wägare 200, 4 Dragare i wägen à 50: 200, 1 Räcknare i Wägen 6, 1 Byfougde 30, 2 Uthrijdare à 20: 40, 2 Wächtare à 16: 32, 1 Kläckställare 12, Till Publique byggningsars underhållande som giöress Rächning före 300; Summa 2190 dr smt.

Stadens styrelse

Till Förbem:te Carlstadh Stadz Betienters aflöningar samt Publique Byggningar, blifwer underbem:te Stadzenss Medell, som nu för tiden falla, eller där framdeles fleere falla kunde, anslagne och anordnade, hwilka effter dhen affattade Instructionen och Reglementet blifwa handterade och disponerade, hwarföre åhrlig riktig redo och Rächning giöras bör Nembl. WågePenningar, Saakören, Marknadz Ståndz Penningar, Kiällare Frijheeten, Bode och Kiällare Hyra, DragarePenningar, Packare Penningar.

Skulle ock så hända någon gång att Medlen intet åhrligen dhen Summan som till Statens aflöning och Publique Byggningar requireras, så måste Listan på Hwars och ens aflöningh proportionaliter ankomma, men om någre medel öfwer-skiuta, skola dhe hållas oförryckte till hans Kongl. Maj:ttz Disposition. Datum Stockholm d. 18 Januarij 1693.

Carolus.

Tiondepengarna synas ha utgått t. o. m. år 1690, då de uppgingo till ungefär 225 dr smt per år. Under Karl XII:s regering indrogos lönerna till hälften (enl. K. Maj:ts brev 1700 29/11), detta dock endast för dem, som hade över 200 dr i årlig lön. Kronoräkenskaperna upptaga för 1700 och 1701 avdrag i enlighet med denna bestämmelse, uppgående till respektive 200 och 390 dr smt; åren 1704, 1705 och 1706 samt åren 1709—1714 till 390 dr smt. Åren 1702, 1703, 1707, 1708 finnas inga medelsavdrag gjorda för ämbetsmän med lön överstigande 200 dr på grund av att indragningar, tillfälliga skatter m. m. sänkt lönerna. Tiondepenningen utgår 1700 med 169: —, 1701 och 1702 med nära 150: —, 1703 med 102: —, 1704 med 212: —, 1705, 1706, 1709, 1711, 1712 och 1714 med 111: —, 1707, 1708 med 109: —, 1710 med 222: — (tiondepenningen fördubblades detta år till tjugondepenning). Från och med 1715 nämnes inga procentavdrag å lön mera än för 1719, då femte penningen utgår med 189 dr smt.

Att magistraten och stadens betjante hade det svårt i dessa vargatider, förstår man av de många skrivelser, vari de, beklagande sin nöd, sökte skaffa sig bättre villkor.

Magistraten och stadens betjante vända sig i brev av 1713 26/8 till landshövdingen med anledning av sitt betryckta läge genom sina till hälften innestående löner. I skrivelsen vidröras också hela stadens svårigheter, som vålla, att ingen kredit kan lämnas, så att deras ställning, då de flesta äro hänvisade till sina löner, blivit ytterst svår. En del, som äro arbetare, hava knappast kläderna på kroppen.

Pensioner och understöd.

Nu för tiden är det ju ganska förmånligt ställt för efterlevande änkor och barn, och blir det allt mer och mer i samma mån som folkpensioneringen kommer att växa ut till beräknad storlek. Redan länge hava statens och även kommu-

Karlstads stads historia

nala inrättningar genom änke- och pupillkassor kunnat tilldela de överlevande bidrag till deras existens, om ock det skett i jämförelsevis ringa mån.

Av intresse kan det därför vara att söka utreda, huru man i forna tider bragte hjälp i sådana ömtåliga förhållanden. Man hade ju fattigvården, som genom sina obetydliga belopp kunde bringa den fattige och utarmade någon hjälp. Men huru betedde man sig, då det gällde att understödja familjer efter män, som ägnat hela sitt liv uti stadens tjänst? Trots att under forskningarna särskilt intresse ägnats just häråt, är resultatet särdeles magert. Man torde alldeles riktigt kunna hänvisa till att ämbetsmännen huvudsakligast togos ur handelsklassen, där förmögenheterna voro hopade, och där sålunda inga understöd borde behövas. Men så var ingalunda alltid fallet. När borgmästare Pederssons hustru, tillhörande den förnämliga släkten Roman, blev änka, stod hon på bar backe, och på hennes framställning om hjälp kunde endast från fattigkassan utlämnas 3 dr kmt i veckan. Likaledes fick 1680 änkan efter rådman Anders Månsson Ekebohm samma summa. Däremot fick rådman Nils Månssons änka en tredjedel av mannens lön samt 100 dr kmt, men måste sedermera även hon begagna sig av fattighjonsmedel. Hon blev av landshövdingen vägrad några nådeårsmedel med den motiveringen, att hennes man icke innehade någon lön året 1684, enär han dött så tidigt, att han icke någon tjänst gjort, vilket som ovan synes blev ändrat, så att han fick uppbära sådana medel med 25 dr 30 $\frac{4}{6}$ öre smt. 1685 $\frac{13}{6}$ beviljades rådman Piscators änka 100 dr kmt till begravningshjälp. 1692 erhöll rådmannen, brukspatronen och guldsmeden Erich Lindhs änka ett halvt nådeår och bekom sålunda 40 dr smt. När rådmannen Johan Breman 1702 avled, beslöt rätten att till landshövdingen ingå med anhållan om nådeår. Av intresse hade varit att erfara, efter vilka grunder framställningen gjorts. Breman hade nämligen även såsom direktor musices vid skolan här haft 100 dr smt i årlig lön för denna befattning och endast 80 dr smt som rådman. Intet har dock härom påträffats. Stadens en gång rikaste man, brukspatronen och handelsmannen Torbiörn Nildman, drevs av en göteborgare till cession och dog utfattig strax därefter. Änkan befann sig med sina små i fullkomligt utfattiga omständigheter, men fick fattigdomsunderstöd, vilka hon synes hava uppburit till 1732 $\frac{26}{4}$, då hon ligger för döden, och rätten överlägger, huruvida hennes fattigmanspengar skola tilldelas en änka efter sal. stadssekreteraren Joh. Hoflander. Änkan efter sal. rådman Niklas Florell, som dog 1705 och lämnade efter sig fyra omyndiga barn, fick i slutet av påföljande år sex månaders vakanslön.

Nämnes därtill, att borgmästare Oluff Erichsson Spak vid sin avgång 1657 fick behålla sin lön på livstid, så har allt, vad domböckerna i detta ärendet innehålla, här ovan behandlats. Det hela tyder ju på att med pensions- och understödsförhållanden var det i dessa tider sorgligt illa ställt, och skulle det så förbliva till långt fram på 1800-talet.

Stadens styrelse

Rådhus.

I Hofstens »Beskrifning öfwer Wermeland» säger förf. vid behandling av stadens grundläggning följande: »Rådstuga blef ock inrättat med Magistrat, och thet först neder om kyrkan wid elfwen wester åt, hwar nu wåghuset är, äfwen som thet och tå war af trä men mycket mindre än thet nu är, öfwer hwilket war en stor sal, ther Borgmästare och Råd sammanträdde at hålla rättegång. Magistraten fick oc nu egit sigill af en half blå örn emellan twenne torn.»

En annan källa meddelar, att rådstugubyggnaden avbränts ej mindre än tre gånger. Varifrån Hofsten fått sina uppgifter, meddelar han ej själv, men torde han ha inhämtat dessa genom muntlig tradition. Någon handling, som om saken har något att förtälja, torde med säkerhet icke existera, men utslutet är ju ej, att ett rådhus 1584 eller något påföljande år uppförts nere vid älven i närheten av kyrkan, vilken plats den tiden synes hava utgjort stadens förnämsta del. Detta rådhus skulle således ha strukit med i branden 1616, men i så fall synes vara egendomligt, att stadens borgerskap vid framförande av sina klagomål inför änkedrottning Kristina icke omnämnt rådhuset, som dock åtminstone i lika hög grad som prästens gård varit värt att upptagas bland det brunna. Det strider därjämte emot de äldre protokoll och meddelanden, som upplysa, att rådstuvu- och landstingsförhandlingarna skedde på Carlsbergs gård. Den enda anteckningen om ett rådhus återfinnes i landshövding Stakes brev av 1641 30/1, där denne, samtidigt som han meddelar, att carlsbergsbyggnaden är mycket nedrutten och förfallen, säger, att borgarna i Karlstad hava begynt ett vackert fundament till en rådstugu- och skolebyggnad samt andre nyttige våningar, till vilkas uppförande han anhåller om hjälp. I räntekammarens registratur finnes medgivande om Carlsbergs reparerande men icke någonting om övriga framställningar. Detta behöver ju icke vara något bevis på att staden icke själv utan hjälp från överheten slutförde rådhusbygget¹.

Synnerligen märkvärdigt är det dock, att intet härom finnes i domböckerna, där ändå utförliga diskussioner och rådplågningar föras, så snart fråga är om något så viktigt som ett publikt hus' uppförande. Lika litet påträffar man någonting därom, vare sig i brev till högre ort, främst landshövdingens, eller i de anteckningar, som Piscator gjort med ledning av den under 1700-talseldsvådan förstörda stadens »Tenckiebook», med undantag av att denne senare, som dock var stads-skrivare och rådman, nämner, bland utgifterna för Karlstad år 1650 »wijn på rådstugen 10» (dr smt).

Sistnämnda år 26/6 finnes uti rådhusprotokollen antecknat, att bryggan vid rådhuset skulle till marknaden förfärdigas.

¹ Man kan på talet om kungsgårdsbyggnadens förfall icke komma från den tanken, att husets skröplighet nödgade magistraten att skaffa sig egen lokal.

Karlstads stads historia

Dessa anteckningar äro de enda återfunna uppgifter, som tyda på att staden åtminstone tidvis haft eget rådhus, och av den senare framgår, att detta i enlighet med Hofstens uppgift skulle hava legat vid älven. Visserligen finnes denna rådstuga icke upptagen bland de hus, som brunno 1652, men troligt är, att så varit fallet. I 1654 års protokoll återfinnes ett tvistemål angående den gård på Storgatan vid torget, vilken staden köpt till rådstuga och källarplats, och meddelar sedermera borgmästaren Henrik Kolthoff om denne Nils Pederssons gård följande: »Hans (Kolthoffs) svärfader (framlidne borgmästaren i Lidköping Bengt Håkansson) hade till Kolthoff i pant för penningar, som denne till Nils Pederssons kreditorer betalt, överlämnat denna gård, som nu för Kolthoff var lagbunden och lagständen. Svärmodern hade lovat Kolthoff, att hon skulle bebygga gården, men då staden behövde tomten till rådstuguplats, blev den inköpt för 200 rdr, vilka Kolthoff översänt till Hans Maklier i Göteborg som avbetalning på hans skulder till denne man.

Detta stadens inköp av ny tomt, avseende uppförande av rådhus, måste anses såsom ett mycket kraftigt bevis på att en rådhusbyggnad förut funnits, och att av en eller annan anledning den gamla blivit förstörd eller för gammal; detta allt dock under förutsättning, att lokal för rättsförhandlingarna icke stod att få i någon av byggnaderna på kungsgården.

Men samtidigt med dessa tvister om tomten förekommer även uti protokollen talet om den »nye herrgårdssalen». Så anmäler 1654 22/6 nyssnämnde Kolthoff, att å den hörntomt, som han fått sig tilldelad på södra sidan gatan vid »Nye Herresalen», har Gustaf Ersson låtit sätta en gammal stuga, och därest ej rådman Ersson får stugan behålla, så ärnar han rygga den överenskommelse, som träffats: att överlämna sin gård till kyrkoherdegård.

Benämningen *nya herresalen* kan ju tyda på att den använts även för rättegångssammanträden eller kanske för båda ändamål, då utrymmet här i staden efter branden 1652 torde ha varit synnerligen begränsat. Huru härmed än må förhålla sig, finnes ingen anteckning om rådstugubyggnad förrän 1667, då den 18 november borgmästare och råd tillsammans med borgerskapet samråddes om rådstugubyggningen, varvidlag borgmästaren Gustaf Börjesson proponerade för gemene borgerskapet, vad som borgmästare och råd *tillförene fattat* om denna byggnad, nämligen att den väl kunde byggas av timmer och trävirke på grund av den förhandenvarande svåra tiden och många andra besvär, som borgerskapet blir betungat med. Härtill svarades på gemene borgerskapets vägnar, att man ville förbliva vid borgmästares och råds mening, att rådstugan skulle byggas av trä, varemot en del magistratspersoner anmälde avvikande mening, i det de ville, att rådstugan skulle av sten uppmuras för eldsvådor¹.

¹ Byggnaden uppfördes enligt senare beslut av tegel.

Stadens styrelse

Redan i januari påföljande år träffar man uppgörelse med murmästaren Nils Simonsson om byggnadens uppförande på de villkor, att han för byggnadens uppförande skulle erhålla 1000 dr kmt och efter borgmästares och råds »disposition then troligen bearbeta medh 4 Spisar, som alla genom en skorsten skulle uppgå».

Utav riksrådet Soops brev, som i rätten upplästes 1668 1/8, vari han beordrar, att tornbyggaren mäster Anders Larsson skyndsammast möjligt skall begiva sig hem, när rådhuset är färdigt, får man den föreställningen, att arbetstakten på byggnaden varit oerhört hastig. Detta var likväl ingalunda förhållandet. I räkenskaperna för 1670 pågå ännu leveranserna av tegel, och 1678 låter man täcka rådhuset på nytt med 10 tolfte bräder, varför man får antaga, att huset blivit färdigt ett par år tidigare. Taket försågs 1689 med spån, vitlimades 1696 och kalkades 1703. Man känner föga till om husets utseende; den enda bild därav man äger, återfinnes på kapten Schmolls ritning. Tornet på rådhuset var uppfört 1689 och försett med klocka, som gav tecken till rättens sammanträden. Före detta torn hade ett mindre sådant varit uppbyggt ovanför ingångsporten, men detta nedtogs av obekant anledning och ersattes av en huv. 1689 tjärades såväl tak som torn för en kostnad av 30 dr.

I nedre våningen var »corps de gardiet» förlagt, varmed förstås, att där lokal var inredd för dem av borgerskapet, som under nätterna skulle svara för vakthållningen. En trappa upp voro rättslokalerna förlagda. Mitten upptogs av stora bänkförsedda rådhusalen, i vars mitt rådhusbordet stod uppställt, till vars bordsyta åtgått 30 alnar vallmar. Rummen å ömse sidor användes såsom lokaler för kämnärsrätt, tull-, acciskammare m. m.

Detta är i huvudsak allt, vad man vet om denna byggnad, vilken låg på västliga delen av nuvarande tomten n:r 51. Den tillkom under de fruktansvärda krigsåren på 1670-talet, då det var så till den grad ont om mynt, att magistrat och rådmän fingo till byggnadshjälp försträcka sina löner.

Byggnaden avbrann i den stora eldsvådan 1719.

Post.

Något postväsende här i Sverige kan man inte tala om förrän med 1620-talets ingång, då Gustav II Adolf på grund av sin vistelse utomlands måste uppätta någon slags korrespondensförbindelse med hemlandet. Dessförinnan hade statens post befordrats av enskilda personer, vid viktigare och särskilt skyndsamma uppdrag av kurirer eller s. k. briefwijsare, och i andra fall genom bonde-skjutsning, som således ingick i gästgiveri- och skjutsningsskyldigheterna.

Vad Karlstad beträffar skriver landshövding Stake 1642 17/10 till räkningekammaren, att det vore skäligen, att en person förordnas till postmästare härstädes snarast möjligt. Skrivelsen lyder:

Karlstads stads historia

»att då såsom man esomoftast hafver af nöden att avisera och förfråga sig om ett och annat hos den Högl. Kungl. Regeringen och Räkningekammaren och alltid med egna posters avsändande faller besvärligt för allmogens molest och skjutsning, hafver jag till dess förmedling och afhjälpande här i staden förordnat om postmester, derigenom alle bref till sine behörige orter kunna fortkomma. Och anhåller jag att sådan tjänst må komma på samma medel och samma vilkor som i andra höfdingedömen.»

I kammaren emottages förslaget med välvilja, då skäl föreligga att förordna en postmästare i Karlstad, för att preven desto bättre skulle föras till behöriga orter, och skall försorg dragas om att detta ärende blir ihågkommet vid »Statens formerande».

Det blev likväl intet utav med tillsättandet av någon postmästare den gången, antagligen på grund därav att ingen därtill lämplig person förefanns, vilket landshövding Stake anmäler i brev 1644 27/2. Han klagar över att ingen postmästare finnes i staden, varför han måste sända breven till K. Maj:t och regeringen med eget bud, på grund varav allmogen ofta betungas med skjutsningar och gästningar, vilket kunde avhjälpas, om en postförvaltare här kunde förordnas. Han påpekar, att han om detta ärende förut skrivit med begäran att här i staden »måtte bestås löohn oppå en postmästare», och vill han nu än en gång, påminna om denna förut gjorda framställan.

Härpå svarar regeringen, att enligt K. Maj:ts order och resolution skola där som allmänna stråkvägar äro poster förordnas, vilka med breven komma fort fram till behöriga orter, varför landshövdingen äger att i Karlstad förordna en, som tager detta i akt.

Stadens förste postmästare blev Tobernus Eliæ Fogelius¹, son till rådmannen Elias Mattsson Fogelius. Att postmästaretjänsten anförtroddes åt denne Tobernus, var icke lyckligt. Han var nämligen av ett mycket häftigt lynne, förde ett högt och skroderande språk, förgick sig ofta på krogar och vinkällare, varför han råkade i förvecklingar och strider med stadens borgare och även högre personer.

År 1651 förekom sålunda ett mål emot Tobernus Eliæ, att han förolämpat borgmästare Salomon Persson i krögarhuset hos Thomas Sadelmakare. Thomas Sadelmakare vittnade: »Berendt Töök och Iagh, såto först allena uthi mitt huus och taltes widh och hade itt stoop öl oss emillan: Effter en stundh kom Tobernus in medh itt breff, som min swåger, Quartermästaren Joen Hansson migh tillskrefwit, och iagh badh honom sittia: Thereffter kom Renholt i Norum och på thet sista inkom och så Hans Söndagh, ett ährende hoos migh att uthrätta:

¹ Han hitkom 1644 efter studier i Uppsala och torde redan s. å. eller påföljande blivt postmästare, trots Kugelbergs uppgift i sitt arbete om »postmästare i Sverige och Finland», tryckt 1898, att han erhöi tjänsten först 1651.

Stadens styrelse

hwilka såto och drucko tillhopa en stundh, och iblandh annat taal som földt them emillan sade Tobernus, att Borgmästare och Rådth hafwa satt en stadzskriffware och en Rådman till, och thet icke på Maneer som borde, nemblighen, uthan waahl, som wanligit ähr: Jag war likwäll i fiol twungen sade han att affleggia min kiämnenärs Eedh, dock lofwades migh Promotion: Men det första iagh möter Petro (borgm. Persson) på Gatun, skall iagh stöta mitt swärdh igiönom honom; monne iagh inthet så wäll hafwa deet förtient som han! Anders Månsson är en Speleman, när wij komma till hopa och han icke will spela, skall iagh gifua honom några örefijler: Så sitter och Gustaff Erichsson i Rätten, männ är der inthet wärdh at sittia, tij han förstår sigh inthet på Rättegångz Saker: Thereffter gick iagh wth, och när iagh åter inkom, hörde iagh i hastigheet Torbernum säija, iagh tröster bewijsa Borgmästaren tiufwerij: Och när han förmantes aff Berendt Töök och andra att haffwa medh sådanne ordh fördragh, sade han: iagh achtar Borgmästare och Rådth slätt inthet, effter the eij wille Promovera migh: mehra hörde iagh inthet derom Hans Söndagh Kardewantzmakaren wittnade att Torbernus 'knurrade' öfver att han eij blifvit vald och sade: Jag menar att iagh hade så wäll tient til thet Embethet som Petrus, mijne föräldrar hafua hållet migh till Schola och Academia och kostatt mycket på migh, ty menar iagh thet hade bort migh medh rätta hafwet: Om thet effter Proceteras borde tvänne warit i wahlet, och sedan derom Discurreras och pröfwat, hwem tienligare warit». Eliæ böter skola tagas av hans *kämnärslön*.

Man tycker han borde ha tagit varning härav, men i stället gjorde han sig skyldig till ytterligare och grövre fel.

Enligt protokollet 1657 31/8 inlade landshövdingen en skrivelse i rätten, vilken skrift han mottagit från Erik Åkesson Soop, vari han anklagade postmästare »Torbjörn Eliasson», att denne attackerat hans ära och redighet, i det han utspritt, att Soop konspirerat genom brevväxling med guvernören på Bohus, Ifwar Krabbe. Eliasson hade sålunda beskyllt Soop att ha »fört avogen sköld» emot sitt eget fädernesland, vartill han säger sig vara alldeles oskyldig. Eliasson hade sagt, att han väl kände brevens innehåll, vilket omöjligen kunnat ske, utan att dessa brutits, varav följer, att han skulle ha gjort sig skyldig till bedrägligt förfarande. Soop kunde naturligtvis icke tåla »detta hans gruffwa blamerande», varför han begär undersökning i saken, dels för sin egen person för att bliva rentvådd, dels för att få motparten straffad, för att han icke »rättrådeligen omgåss medh andras breff». Förhören blevo långvariga, men visade det sig, att Torbjörn ej kunde styrka sina påståenden. Och framkommo även en del beskyllningar, att den anklagade illa skött sin tjänst. Följande dagen föll domen efter att hava varit föremål för votering bland rättens ledamöter. Han dömdes efter 30. kap. rättegångsbalken, och eftersom Torbjörn med sådan orolighet ofta förut varit »beslagin och aff Rätten till bättringh förmant», varvid han ofta fått erlægga stora böter; ty kunde hans för-

Karlstads stads historia

seelser ej längre tålas, utan skulle han under ett års tid utestängas från staden. Beträffande postmästareämbetet, som han illa handhaft genom brevs otillbörliga genomläsande, skulle detta ärende remitteras till landshövdingen. Han fick åtta dagar på sig, innan han från staden skulle sig begiva, men om han därefter påträffades här, skulle han för varje gång straffas med åtta dagars häkte med vatten och bröd och sedan ändå fly staden.

Hans efterträdare blev stadsnotarien och kämnrasskrivaren Johan Oluffson Walnæus. Enligt Kugelberg blev han postmästare först 1675, vilket tydligen är fel, enär i domboken för 1660 31/3 läses: »tå upbödh (till försäljning) *Postmestaren Johan Oluffson* 1 sölfbälte, Pantsatt aff Peer Peersson skraddare till hans swärfader, sahl. m:r Nilss Magni A:o 1649». Walnæus erhöll 1670 8/4 för 13 års posttjänst 20 dr smt i »postpenningar». (Enligt protokoll av samma datum.) Han dog 1681, då postmästaretjänsten övertogs av hans änka Maria Hungwidia, vilken uppehöll den till 1691. Hon var dotter till lektorn härstädes Nicolaus Magni Hungwidius. Hon ägde likväl icke förmågan att sköta tjänsten utan tvingades att lämna den på grund av balans. Bråket härom fortsätter år efter år ända till 1728, då hon går ur tiden efter tunga och olyckliga år i elände. Redan 1698 har hon begärt och fått fattigpengar. Stridigheterna gällde, om den för hennes make ingångna borgen även skulle gälla de år, som änkan skötte postmästaretjänsten.

1691 2/11 är Walnæi och Hungwidæ son Olof Walnæus postmästare¹. Om denne saknas vidare underrättelser. Antagligen har han tjänstgjort endast såsom hjälp och biträde åt sin moder².

Lars Biörckman var postmästare 1697—99, fullmakten daterad förstnämnda år 30/8 och uppvisas inför rätten detta datum, då han samtidigt begär gode män för inventeringen från änkan».

Torbjörn Nildman (rådman, handelsman och bruksägare) blev postmästare 1699. Då han 1704 gjorde konkurs, beslagtogs de akter och handlingar, som

¹ Till en odaterad skrivelse till Kammarkollegiet har Gustaf Dijer bifogat avskrift av ett brev från något av åren 1681—1685 (R. A.) från postmästarinnan *Margareta Hungwidia* i Karlstad, däri hon till svar på förfrågan om, »huru posten går till de gränsetullarne, som mot Norge ligga», meddelar, »att efter det postbönderne här emellan mestadels stått i rota och skrefne till knektar, för den skull hafva de givit öfver postförandet, och vilja intet gå med något bref, änskönt det är aldrig så angeläget, och enär posten (: som skall däråt:) kommer en mil härifrån, blifver han liggandes, till dess någon, som den vägen reser, honom med sig tager. — — — Landshövdingen Lilliecrona hafver fuller befallt befallningsmannen Olof Håål tillsäga postbönderna, (att de), nu som förr föra skole, men bönderna säga sig ingen frihet därföre hafva, alltså är jag utan skuld härutinnan — — —». Det var i en dåvarande avkrok dylikt kunde gå för sig; på de större stråkvägarna gick det ej så lätt för bönderna att »gifva öfver postförandet».

— — — »Och, ehuru postbönderna genom de ofvan anförda dels ock öppna bref uttryckligen voro frikallade för utskrifning, synes man dock, då indelningsverket under åren 1682—1688 genomfördes, på många håll hafva underlåtit att taga hänsyn till postböndernas ifrågavarande frihet utan — såsom i *Margareta Hungwidias* skrivelse nämnes — tagit äfven dem att »stå i rota».

² 1693 4/12 lät postmästaren Olof Walnæus inteckna en obligation på 380 dr kmt, given av systern Maria Johansdotter Walnæa.

Stadens styrelse

angingo posttjänsten. Rätten säger sig på landshövdingens befallning skola genomgå hans böcker och handlingar, varefter allt övrigt, som ej berörde posttjänsten skulle ställas till Nildmans disposition, vilket skedde två dagar senare.

Johan Leonhard Ringer tillträdde efter Nildman¹ postmästaretjänsten 1705 (fullmakten upplästes 1704 3/11). Han avträdde därifrån 1723 20/3 enligt överdirektör Bunges anmälan i brev av 15/1, att Ringer frivilligt avträtt från sin postmästaretjänst. Redan dessförinnan synes han tillfälligtvis måst lämna postmästaresysslan från sig för sina andra krävande befattningar, ej blott i stadens tjänst utan även såsom krigsfiskal. Något, som direkt angiver detta, finnes icke, men i prot. 1718 15/7 anmäles, att herr Teofilus Siegert ej längre vill behålla postmästare- och gästgiveribeställningen, och att ingen annan vill övertaga den. Man hade sökt övertala »sieur» Niclas Brun, som är därtill skicklig och lämplig samt därtill hade en vacker gård, men han ursäktade sig med att han var ungar, och trots löfte om förskott m. m. vägrade han. Man var alldeles villrådlig, då inga andra funnos än Brun och Siegert. Alla övriga innevånare hava nämligen fullt upp att göra och sakna därjämte tillräckligt husutrymme, varjämte den dyra tiden förbjuder hållande av hushåll.

1718 12/11 är landshövding Ekeblad här för tillsättandet av posttjänsten, eftersom herr Siegert begärt avsked härifrån. Rådman Erich Tholerus övertalades att påtaga sig posten och skjutsningsbesvären, men gästgiveriet ville Siegert behålla. Den sistnämnde skulle dock behålla båda sysslorna till årets slut. För övrigt tillslog postmästaren till lisande i skjutsen 12 st. hästar av borgerskapets, som månatligen av magistraten därtill skulle förordnas, så att de 12 borgare, som den eller den månaden blevo förordnade med sina hästar, måtte vara tillhands genast på postmästarens bud. Om någon »treskades» skulle han böta 10 dr smt till postmästaren varje gång. De hästar, som postmästaren själv efter bestämmelserna skulle hålla, fingo beta på ängar och hedar, som lydde under staden, men måste han för detta betala arrende. Magistraten lovade att bispringa gästgiveriet och postväsendet så gott den kunde.

¹ År 1718 synes Ringer på grund av sina mångfaldiga göromål ej haft tid att, såsom han velat, handhava postmästaresysslan, utan har borgerskapet på sammanträdet i juni s. å. valt en man vid namn H. Siegert till vikarierande postmästare. Han synes dock ha varit mindre lämplig härtill, då han icke, såsom landshövdingen vid tillfället i fråga yttrade, var såsom tysk mäktig svenska språket. I stället övertalades rådman Erich Tholerus att förestå såväl postmästare- som gästgiverietjänsten.

STADENS ÄLDSTA KYRKOR

Kyrka förefanns på Tingvallaön redan då staden där grundades, vilket till fullo styrkts av de många brev, som århundraden förut underskrivits av tingvallapräster, varom även nämnts. Tingvalla socken var visserligen den minsta av de tre socknar, vilka tillsammans bildade Tingvalla gäll, och som, förutom Tingvalla, bestod av Grava och Hammarö socknar, av vilka Tingvalla nämnes främst och således var någon slags moderför-samling. Enligt 1540 års jordebok upptages Tingvalla stomms uppörd (d. v. s. inkomsterna av de till prästerskapet inom Tingvalla gäll anslagne underhållen) på följande sätt: Från Hammarön 5 pund smör, 6 dagsverken och 2 cent. gingärdsjärn; från Grava 11 pund smör, 3 c gingärdsjärn samt 4 »tiwg» järn och 9 dagsverken, varav dock en del avgick till Nors stom; från Tormestad 9 pund smör, 3c järn och 9 dagsverken.

Av ovanstående ser det ut, som om Tingvalla var för litet att underhålla en präst; detta är emellertid icke med verkligheten överensstämmande, ty även om denna sockens prästunderhåll icke var så stort som Grava sockens, översteg det dock Hammarö sockens.

Samma källa uppgiver även *dessa kyrkors uppörd, vilken i nu nämnd ordning upptager:*

för *Tingvalla:* ett ödetorp ligger wnder Queggene skyllar 1/2 c järn, ett torp heter Erisgatan skyllar 1 rwnstykke;

för *Hammarön:* een iordadell ligger y Rwds gerde skyllar 2 skeling;

för *Grava:* inthet mer en tionden.

Visserligen äro inkomsterna icke stora, men då Tingvalla kyrka ändock upp-bär ett årligt anslag, så måste den naturligtvis ha funnits till. Hennes värdighet såsom moderkyrka¹ kan ej heller bestridas henne. Hon nämnes såsom främsta i ordningen. I en mantalslängd i Östersysslet för år 1563, som angår brudskatten av prästerna i nämnda syssel, återfinnes Thomas i Tingvalla, vilken s. å. 3/2 får all den tionde, som årligen faller i Hammarö socken.

Vad som utgjort det bestämmande för dem, som framhållit, att kyrkan byggdes året efter stadens grundläggning, torde hava varit den av Erland Hof-

¹ I 1546 års räkenskaper är upptaget Tingvalla gäll med två annexer, Grava och Hammarön.

Stadens äldsta kyrkor

sten hävdade meningen, att, som han skriver, »sedan thet (grundläggandet) war skiedt, bygdes ther en Kyrkia, emedan tilförne lågo the trenne förr upnämde gårdar på Thingwalla-Öö under Grafwa socken, tit the ginge til Gudstiensten. Men sedan bekom staden sin egen kyrkioherde, och hette den förste H:r Sigfrid». (Hofsten har tydligen fattat saken så, att de tre tingvallagårdarna legat under Grava kyrka.)

Kollega J. W. Alsterlund förvånar sig också över att Hofsten, vilkens fader både såsom lärjunge och lärare länge vistats i Karlstad, och vilken själv var där lektor knappt hundra år efter stadens anläggning, nekar till att kyrka någonsin funnits på Tingvallaön, vilket vore ett fullständigt misstag. Emellertid torde detta Hofstens påstående ganska lätt kunna förklaras. Hans fader Nils Hofstenius blev student i Uppsala 1632. Han var från Köla, och enligt Hammarins uppgifter bondson från hemmanet Hofsten därstädes. Då det var vanligt, att sådana ynglingar sent började studera, får väl antagas, att han icke kom i Karlstads skola förrän omkring 1620. Då fanns emellertid ingen kyrka i Karlstad, ty den hade brunnit 1616 och nya kyrkan var ännu ej tagen i bruk, då han lämnade staden för att i Uppsala fortsätta sina studier. Visserligen var för karlstadsborna tillfälle berett att avhöra gudstjänsten i staden på herrgården, men tillfälle härtill gavs endast åt ett begränsat antal eller åt själva borgerskapet. Djäknarna och andra fingo därför använda sig av andra gudstjänstlokaler, vilka icke lågo på närmare håll än i Grava och på Hammarön. Hofstenius dog 1661 och torde före sin död hava meddelat och berättat för sin son om ett och annat från äldre tider. Därvid torde han ha omtalat, huru han måst under sin skoltid vandra ända bort till Grava kyrka för att få höra Guds ord, vilket fäst sig i pojkens minne och blivit återgivet av honom på ovan angivna villsamma sätt. Då Hofsten därjämte icke hade tillfälle att kontrollera uppgifterna medelst äldre handlingar, har ingen ändring av honom kunnat göras.

Att den flera sekler gamla kyrkan likväl redan vid stadens grundläggning behövde restaureras, är ju icke att förvåna sig över, och den 5 maj 1584 skriver hertigen:

»Må tu weta Ambiörn Jonsson¹ att wij aff gunst och Nådhe haffue bewilliat och effterlåtitt till Karlstads kyrkie all Tionden som aff dhen samma ena Sochn in wthj Kyrkeherbergit årligen ingiort bliffuer, wthj nogre åhr till hielp och förbettra² samma kyrkie medh, och befaller iagh att tu samma Tionde tehr till bliffue, doch skulle dhe, som samma Tionde till kyrkone upbera och affwende, gives Beskedh, huru hon förestånden bliffr, dhet rette tigh effter, aff Nykiöpingh dhen 5 Mars åhr 1584.»

Enligt 1587 års tionderegister belöpa sig dessa anslag till följande mängder:

¹ Ambiörn Jonsson var 1584 fogde i Östersysslet.

² Således ej till nybyggnad.

Karlstads stads historia

råg 9 skäpp., korn 7 tr 4 $\frac{1}{2}$ skäpp., blandkorn 3 tr 1 $\frac{1}{2}$ skäpp. 1 fot(?), havre 3 tr 4 $\frac{1}{2}$ skäpp. 1 fot.

Norr om kyrkan låg huvudsakligaste delen av kyrkogården, som dock led mycket av den vattensjuka marken och älvens årliga utskärningar, varför Karl IX 1609 9/5 donerade kronotionden av Grava socken för ett år i och för åstadkommande av en pålning runt kyrkogården. Åt stadens förste kyrkoherde mästare Sigfrid (Canuti eller Knutsson), gav hertig Karl 1584 12/8 ett »torp (Helltorp) på hambbrönn», men erhöll Sigfrid 1595 Almare prästbol i Grava, vilket behölls till 1649.

År 1616 brann emellertid såsom nämnt kyrkan.

Man känner föga eller intet om hennes utseende. Hon var givetvis uppförd av knuthugget timmer, antagligen omålad och ej byggd i korsform. Uti 1706 års räkenskaper förekommer en utgiftspost till »Pelle Persson, snickare», för att han lagat *den gamla klockstapeln*. Nära till hands ligger då det antagandet, att härmed avses ett byggnadsminne från denna gamla kyrka, och att stapeln fått kvarstå för upphängning av klockorna under de många nybyggnaderna och reparationerna av det senare tillkomna tornet. Så fort sig göra lät, sändes meddelande om branden till änkedrottning Kristina genom stadsdeputerade, vilka såsom det i hennes brev heter: »Oss uthij wnderdånigheet besöcht och ynkelighenn sigh beklagat», och tillförsäkrar hon den så svårt hemsökta staden, vilken mistat både kyrka, klockor och prästgård, att den för kyrkans och prästgårdens upprättelse för tre år skulle få uppbära all den kyrkotionde, som i Karlstads kyrkohärbärke årligen falla kunde, jämte sakörena¹ från hela provinsen. Beloppet var ju skäligen litet, även om de årliga anslagen blevo förlängda att gälla ännu in på 1630-talet. År 1621 belöpte sig tionden endast till 15 tunnor och 6 skäppor strid säd (realisationsvärdet dock okänt). År 1624 försålles tionden för 48 dal. 12 öre kmt, 1628 för 101 daler och 1629 för 117 daler. Man märker huru dyrtiden, kriget och missväxten stegra spannmålsprisen och därmed även kyrkoinkomsterna. Sakörena gävo för nämnda år respektive 21: 16, 200: — och 6: —, således synnerligen växlande belopp. De otillräckliga medlen måste därför på annat sätt anskaffas, vilket skedde dels genom uttaxering och dels genom insamlande av

¹ Märkligt nog griper även Gustav II Adolf in uti hertigdömet angelägenheter, då han uti ett brev, daterat 1617 27/2, tydligen efter ett sammanträffande med deputerade från Karlstad medgiver, att till kyrkan och prästgårdens uppbyggande må användas tre års kyrkotionde i Karlstad samt sakören under två år över hela Värmland. Kyrkoherden får 20 tr spannmål årligen jämte frihet från gårdar och hjälper. Borgerskapet får allt efter omfattningen av liden skada två till tre års frihet från alla utlagor utom Älvsborgs lösen. Ståthållaren Boo Ribbing skall därom rannsaka.

1623 17/4 ger han änyo sakören inom Värmland, som kunde falla vid utskrivningar av knektar. 1624 13/5 skänker han på fyra år sakören i Karlstad och Östersysslet. 1638 8/2 gav Kristina åt kyrkan på två år kyrkotionden inom Karlstads stad och socken. Detta utgör svar på borgerskapets genom landshövding Leijonhufwud 1635 6/10 framförda anhållan om »kyrkans uppresande och förbättrande».

Stadens äldsta kyrkor

frivilliga bidrag. Uttaxeringen gjordes »tomtevis» och beloppen växlade mellan 1/2 till 3 daler, det sistnämnda ett belopp, som uttaxerades för anskaffande av »segarewercket», varom mera härnedan. De frivilliga bidragen voro dock en aldrig sinande källa och kunde vissa år uppgå till betydande belopp, som t. ex. 1627, då summan uppgick till icke mindre än 80 daler från endast utsocknes¹. Att dessa inflytande medel likväl ej voro tillfyllest, visa de talrika lån, som försträcktes av enskilda, de flesta borgare i staden, vilka genom sina denna tid anlagda hyttor och hamrar begynte komma till ett visst välstånd.

Detta kyrkobygge blev för dåtida värmländska förhållanden av omfattande art såväl till storlek som till kostnader. Kyrkan byggdes av sten², ett byggnadsmateriel, som Karlstadstrakten är fattig på, varför teglet och även en stor del av stenen måste »skuteledes» fraktas över från Västergötland. Hela tolv år drog det om, innan kyrkan blev såpass färdig, att den kunde tagas i bruk, och många år skulle ytterligare åtgå, till dess att kyrkoarbetet kunde anses vara avslutat. År 1629 invigdes den på midsommardagen, då predikan hölls »aff D:no Nicolao Benedictj, och gjordes tacksäjelse till dem, som mildeligen till kyrkiones bygningh någett förärratt hafua, på Petrj och Pauljdagh aff M:ro Carolo Prætorio, Pastore civitatis», berättar Piscator.

Huru kyrkan till sitt yttre tog sig ut, framgår av Erik Dahlbergs Karlstadsbild i Sueciaverket. Av en anteckning i rådhusprotokollet för 1690 27/10 meddelas, att hans brev upplästs av innehåll, att borgmästare och råd skola giva honom »beskied om denne stadhen Carlstadh».

Den av kapten Barthold Otto Schmoll 1692 ritade skissen var således den

¹ Listan upptager följande personer och penningbidrag: Herr Håkan i Wåse 5: —, Herr Lars i Visnum 5: —, Herr Oloff i Nysochn 0: 16, Michel Hansson 2: —, Tideman Pärsson 2: —, Mäster Sven i Kila 2: —, Mäster Hindrich 10: —, Herr Göran i Kila 8: —, Jan skrifvare 2: —, Peder Olsson 4: —, Herr Zachris i Blomskog 2: —, Herr Bengt i Elfvedalen 5: —, Mäster Svän i Frijsdalen 5: —, Lars Svänsson på Brätte 2: —, Herr Erland i Noor 5: —, Erich Hansson på Brätte 1: —, Herr Nils i Ölmehärad 2: —, Anders Andersson i Mariestad 1: —, Herr Nils i Gillberga 0: 8, Måns Ersson på en fruus vägnar 3: —, Antonius Mathson 3: —, Herr Erich i By 2: —, Pumpil i Pump 3: —, Herr Erich Collega 2: 20, Johan Böriesson 5: —.

Även efter kyrkans fullbordande voro gåvorna en betydande del av kyrkoinkomsterna: år 1644 skänktes 31: 28, år 1646 — 149: 12, 1668 — 60: 7.

Några andra ordinarie inkomster än den anslagna tionden (vilken år 1647, då superintendentia här inrättades, genom drottning Kristinas brev 4/8 detta år utbyttes mot ordinarie anslag av 63 t:r) och de frivilliga bidragen, hade kyrkan icke i dessa äldre tider. Först 1643 inflyta pungpengar, varför kyrkhåvar då synes ha kommit i bruk och från 1645 även avgifter för ringning med klockorna. För åren 1647—1666 saknas räkenskaper, men från 1667 redovisas bänkhjror, begravningsavgifter samt marknadshjror för kyrkans bodar. Gravplatser betalades med olika belopp, allteftersom gravplatsen låg inom eller utom kyrkans murar. De i koret voro dyrast: för Johan Carlheims betalades 1668 ej mindre än 45 dal. smt. De på kyrkogården voro billigast: 3 à 4 daler, varjämte naturligtvis även för de fattiga funnos gravplatser utan avgift.

² I räkenskaperna för 1627 nämnes »Mäster Johan Byggmästare». Männe man icke här har att finna den mästare, som byggde kyrkan? I alla händelser har han varit ledaren för arbetet, enär han nämnda år uppbär ett så betydande arvode som 507 daler.

Karlstads stads historia

först gjorda Karlstadsbilden. Schmoll var född 1657 i Kurland och efter vidsträckta resor (bl. a. till Västindien) gick han i svensk tjänst 1690. Påföljande år fick han i uppdrag att som ingenjörkapten undervisa officerare »på papperet och på fältet» i fortifikationskonsten. Det var förmodligen under en av dessa resor, som han avritade Karlstad. Slutade sin växelrika bana som kommandant i Göteborg. Död 1719.

Sveciaverket begyntes på 1660-talet, men på 1690-talet måste Dahlberg på grund av sin tjänst låta förarbetena göras av andra. Holländaren Aveelen synes hava varit en av de sista kopparstickarna och står också angiven såsom Karlstadsbildens återgivare 1699. Emellertid kan, enligt ett registratur över Sveciaverket i Upsala (U. 147 i Upsala U. B.), originalteckningen vara av Dahlbergs egen hand på grund av ett brev, daterat Stockh. 1696 27/1 till hans biträde vid verkets publicering, kamrer Blåman: »Här innehj hafwer H:r Kam:n att undfå mina förfärdigade afritningar af 1. Carlstadh, 2. Christinehamn, 3. Philipstad — — — skohle framdels — — — som dhe förre stickas i koppar och aftryckas». (Medd. av aktuarien i Kommersekollegium E. Wennberg).

Kyrkan var av långskeppstyp och grundformen således rektangulär, med en ungefärlig storlek av 80 × 30 alnar, att döma efter de stadsplaner, som från 1600-talet äro i behåll, och där hon finnes intecknad. Östra kortsidan var utbyggd till kor med tre väggar, så att korets planform blev en tudelad sexhörning. Å norra sidan var sakristian¹ uppförd, färdigbyggd 1629. Intill denna och väster därom uppfördes en mindre »källare» av sten. Å västra sidan fanns även en utbyggnad, ehuru ej såsom sakristian genom vägg skild från kyrkans inre. Denna utbyggnad tillkom dock först år 1639 och då för att bereda plats för orgelläktaren. Tillträde till kyrkan skedde för menigheten genom någon av portarna väster eller söderifrån. Samtliga portar voro försedda med »hugar» av trä intill 1673, då den västra överbyggdes med ett valv av tegel. Förmästa ingången blev med tiden den södra, av vilken de från torget kommande begagnade sig. Alla dörrarna voro av trä och oljemålade, varjämte den västra portens dörrar, enligt 1682 års räkenskaper, voro gallerförsedda. Ännu en liten port fanns, som från koret ledde ut på kyrkogården, varigenom den för altaret officierande hade möjlighet att nå sakristian utan att gå genom kyrkan. Över samtliga portar (utom sakristians) uppsattes år 1672 »timestenar», vilka infälldes i muren. Över långskeppets murar uppfördes mäktiga valv, förstärkta genom fyra järnsträvor, som gingo

¹ Sakristians uppförande å norra sidan kan ju möjligen bero därpå, att den varit där placerad även i den äldre kyrkan, när församlingens prästgård låg strax norr om kyrkan både då och i senare tider. Man undvek på så sätt, att koret förbyggdes, utan dagern fick under de ljusare årtiderna obehindrat strömma in genom korfönstren in i kyrkan. Vid sitt besök i vår nuvarande kyrka uttalade också den store kyrkobyggmästaren, professor Brunius, den åsikten, att intet i en kyrka vore av mera storslagen verkan än det från korets bakgrund inströmmande dagsljuset.

Stadens äldsta kyrkor

från den ena långsidan till den andra, ett arbete, som synes vara slutfört 1625. Valvet över sakristian färdigbyggdes dock först 1639.

Det yttre taket vilade på väldiga bjälkar, som uppe vid nocken möttes i en skarp, spetsig vinkel, varigenom det med tjärad spånt täckta brädtaket erhöll en synnerligen skarp lutning åt alla sidorna. Från takets mitt reste sig ett fyrkantigt torn av tegel med en ansenlig, smäcker spira, som slutade i en järnstång, prydd med ett kors och en »hane», skänkta 1634 av fogden Måns Erichsonn (Ekebohm). Detta torn med sin djärva resning vållade tidigt bekymmer och synes redan år 1643 hava undergått en ganska genomgående reparation. Sju år senare befanns det tarva ny sådan, för att det oaktat av »tornbyggaren från Arboga» förklaras fallfärdigt 1662. Det ombyggdes ånyo 1668 av »Anders tornresare», som i arvode härför uppbar 700 daler, och vid detta tillfälle utbyttes den gamla stängen med hanen mot ett med »knappar» försett, vid Råglända hammare utsmitt kors. Men även nu hade tornet erhållit alltför klen konstruktion, att döma av en anteckning i Gyllenii dagbok för den 1 maj 1674, där det läses: »Medan wij woro I kyrckian om afftonsången, kom itt förskräckligt nordan wäder, lijkasom ijlingar, at Tornet när hade blåst neder, tå föll myckin kalck och Steen neder, regnade så häfftigt, at watnet slogh in igenom fenstren, at folcket måtte uthur Stolarne, och åskian dundradhe hårdt, thet mörcknade på, och Liunghelden flögh i mörckret». Trots detta tyda icke räkenskaperna på, att någon reparation ytterligare gjordes, utan tornet fick stå som det var, tills dess att det nedtogs 1702 i samband med den stora kyrkoreparationen.

I tornet hängde två klockor, en större och en mindre. Av dessa göts den ena, ovisst vilken, i Örebro och hitfraktades 1627 av en Örebroborgare, som härför erhöll 6 $\frac{1}{2}$ daler. Den andra blev senare gjuten, och först i 1641 års räkenskaper nämnas båda klockorna, då *dels* en järnstång på 4 lisp. inköpes till band på storklockan, *dels* Erich Menlös (den *första* östra brons byggmästare) fick 2 daler för axeln till den lilla klockan. Denna synes hava varit av sämre materiel. Den reparerades ett par gånger och erhöll 1713 en rämna, som lagades samma år.

Kyrktaket ståtade med en i dessa äldre tider sällsynt tingest, ett kyrkur eller »Segarewerck», som 1630 uppsattes å västra gaveln av »Casper segermakare» och vilket drog dryga kostnader, varom förut är nämnt. Det blev, liksom det första orgelverket, ett sorgebarn och var ständigt föremål för reparationer. År 1643 blir det överbyggt med en huv. Det torde, då det nedtogs, icke hava gjort tjänst på flera tiotal av år. Något av de första åren på 1690-talet blev det ersatt med ett nytt, varom dock föga är bekant, enär räkenskaperna för just dessa år saknas. Det är dock under uppsättning 1694, enär timmerkarlar, som haft arbete därmed, få 3: 19 $\frac{1}{2}$ i ersättning, samt inköp av »lås till uhrewärckiet» m. m. tyder ock härpå. Det hade *två* urtavlor av koppar, skänkta av Gunneruds ägare, rådman

Karlstads stads historia

Lars Ahman, varför möjligt är, att detta senare ur var placerat i tornet för att kunna visa tiden både åt väster och öster.

Den omgivande kyrkogården hade formen av en oliksidig fyrhörning, omgiven av en »kyrkobalk» eller mur, som först byggdes av trä men år 1643 utbyttes mot en mur av sten, över vars krön byggdes ett bräddtak, sluttande åt båda sidor. Ingångarna voro överbyggda och hade gallerförsedda portar. Söderut begränsades området av gymnasiabyggnaden i sydväst och rådhuset i sydost. Östra gränsen utgjordes av Norra torggatan (nu »den västra»), utefter vilken lågo de tvenne stenbodar, som 1653 uppmurades »midt emot sahl. Anderss Erichsonns gårdh, till kyrkiones inkompst»¹. Söder därom uppfördes år 1675 en »nattstuffwa» av så stora dimensioner, att till taket åtgick ej mindre än 700 st. torv. Den användes till uthyrning åt marknadsbesökande och fyllde nog ett stort behov i äldre tider, då vid anhopandet av mängder av folk möjligheterna till nattlogis voro minimala. Herrgårdsgatan utgjorde begränsningen i norr, och här på denna del av tomten var »benhuset» uppfört, där kistorna uppställdes i avvaktan på jordfästning. Västerut var kyrkogårdsmuren gränsen mot älven.

Ej heller av kyrkans inre finnes någon bild. Endast en ytterst kortfattad, samtida beskrivning är vad som från äldre tider är bevarat. Den är författad på latin (antagligen en »stilus pro exercitio», av vilka många ännu finnas bevarade i konsistoriearkivet) av sedermera komministern i Ämtervik O. Morell och av Fernow bevarad i hans Archivum Vermelandicum i Karlstads stifts- och läroverksbibliotek². Enligt anteckning skulle den vara författad under Morells gym-

¹ Under årens lopp, ovisst när på grund av luckor i räkenskaperna, dock före 1667, tillkommo ytterligare tre, så att enligt ett inventarium efter stadens brand 1719 funnos ej mindre än 5 stenbodar vid gamla kyrkogården. »Den första med trenne dörrar, för den ena lås och den andra innanstånge. Item 3 luckor me gångjärn och krokas der til. Boden inredt med hyllor och diskas. Hyres (vid marknader ut) för 12 Rdr smt om året. De andre 4 boder äro alla lika, bestående af en dör med lås, 2 luckor med gångjärn och krokas der til, samt diskas uti hwar bod. Alla täckte med nåf:r och torf. De 2 hyras för 6 Rdr smt om året. De andre 2 stå ledige.»

² »Den åt Karlstad helgade byggnaden är märklig såväl genom sitt läge som genom sitt utseende. Den är uppförd mitt i staden vid den berömda floden, som bär namnet Klara och som sköljer den bekanta staden efter dess västra gräns. Den har väldiga dimensioner både i avseende å bredd, längd och höjd. Väggarna äro uppförda av sten och kalk och äro glänsande vita, taket är av trä och bestruket med tjära. Den stora byggnaden är försedd med två framskjutande ingångar, en mindre mot väster och en större mot söder. Den har hittills saknat torn, men församlingsborna hålla just på att med stor iver framskaffa material till ett sådant; och får man önska Guds välsignelse åt detta deras företag. Templets inre är ganska tilltalande. Valven äro ingalunda vanliga och stärkas genom fyra järnband, som äro sträckta från ena sidan till den andra, och från vart och ett av dessa band nedhänger en konstnärligt förfärdigad ljuskrona av mässing. Gångarna i kyrkan äro fyra, av vilka de större dela bänkarna i fyra kvarter och de mindre gå utefter väggen. Predikstolen är belägen till vänster och är märklig; den prydes förutom av andra prydnader såväl av evangelisternas och apostlarnas som Frälsarens förgyllda bilder. Templet prydes även av en utmärkt orgel och ganska många epitafier efter utmärkte män. Sakristian, i vilken silverkärlen samt prästernas dräkter jämte andra till den heliga tjänsten hörande föremål förvaras, är uppförd vid den sidan av templet, som vetter mot norr. Templets såväl inre som yttre plan bildar en rektangulär form.»

Stadens äldsta kyrkor

nasietid år 1712, vilken uppgift är oriktig. Morell blev student i Uppsala 1708, varför hans gymnasietid och därmed året för beskrivningens tillkomst få tillbakaflyttas. Då han omnämner, att materialer till tornet hålla på att framföras, torde 1704 eller 1705 vara rätta tidpunkten för skildringens tillkomst. Den återgives här i den översättning, som finnes uti Larssons: Karlstads domkyrka. Tack vare räkenskaperna, inventarieförteckningar och domböcker kan denna skildring i många hänseenden kompletteras.

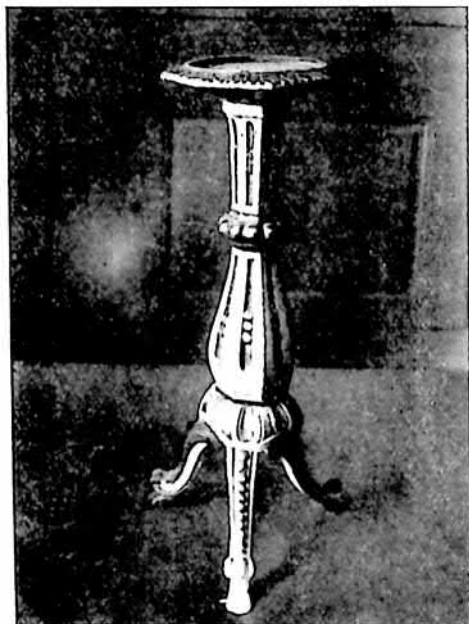
Såväl ut- som invändigt voro kyrkans murar helt vita. Ytterväggarna voro rappade och kalkade, och till den invändiga limningen hade mjölk använts för att göra väggarna skinande vita¹. Två stora fönster funnos å långsidorna, ett å vardera sidan om ingångsdörrarna. Två fönster funnos även i koret uti de vinkelbyggda väggarna å ömse sidor om altaret. Ytterligare fönster tillkommo senare. Sålunda gjordes tvenne ovanför läktarna å båda långsidorna, varjämte tillbyggnaden för orgelläktaren försågs med två sidofönster och ett fönster ovanför portuven i västra väggen. Samtliga fönster voro inbyggda i täljstensinfattningar och fingo med tiden genom gåvor och insamlade medel en synnerligen praktfull utsmyckning. Sålunda hade 1629 välaktade (dåv. rådmännen) Lars Ingemarsson och Erich Hindersson skänkt »Wapnerne wthj södre medelfenstret medh Steenroosen, Pelarne och fenstren» och 1642 rådmannen Oluff Erichsonn »Steenroosen sampt Wapnerne till dett norre Chorfenstret», berättar Piscator. Vart och ett av dessa fönster utgjordes av 24 blyinfattade, målade rutor. Ett lika vackert fönster invid predikstolen hade fogden Måns Erichsonn skänkt, och till fönstret »Sönnen i Choret» hade av göteborgaren Daniel Nilsson donerats likaledes 24 glasrutor. År 1643 betalas av i kyrkokassan fallna medel ej mindre än sex stenrosor, vilka samma år försågos med glas av »Aron glasmästare» och blevo uppsatta. Dessa gamla kyrkfönster utgjorde antagligen templets allra förnämsta prydnader.

Golvet var av bräder, som slutligen kommo att helt vila på därunder uppmurade gravar. Man skulle hava förmodat, att alla de hällar eller »likstenar», som täckte dem, skulle hava bildat själva golvytan, men så var likväl icke fallet, att döma av en del utgiftsposter. Tid efter annan inköpas sålunda bräder till golv. År 1675 får klockaren Kiönig Jordansson ersättning »för det han lagdt Golfwet Jemt», och 1682 utbetalas ersättning för stolarnas fäste i golvet. Tydligt är dock, att stora delar av korgolvet utgjorts av reliefuthuggna kalkstenshällar, ty här hade de förnämre och mera framstående stadsborna och deras ättlingar (Bärfverfeltar, Carlheimar, Gyldensköldar, Karlströmar, Tigerhielmar m. fl.) sina gravvalv.

Vad som är svårförklarligt med alla dessa begravingar inom kyrkans murar är, huru alla där kunde få rum. Sådana mängder av lik angivas uti räkenskaperna vara begravda »söder om Altarett, neder om korsgången» etc., att utrymmet svår-

¹ Första gången kyrkan kalkades var 1632 eller först tre år efter invigningen.

ligen kan räcka till. Visserligen ser man av de i domboksprotokollen ofta förekommande tvisterna om äganderätt till och försäljning av »murade gravar, likstenar och hallar», att överlåtelser därav voro rätt så vanliga. Men detta förklarar ändå ej saken tillfyllest. En annan sak att fundera över är det störande inflytande

Underrede till dopfunten.
(Tillverkad 1714.)

och det myckna arbete, sådana gravsättningar skulle vålla. Först hade man att frigöra och undanskaffa stolarna från golvet, sedan bryta upp golvtilljorna för att först därefter kunna lyfta den ansevärd hällen, allt helt visst ett både tidskrävande och omfattande arbete. Förmodligen utsattes bestämda tider för dylika jordfästningar, och fingo kistorna i »benhuset» avvakta denna tidpunkt, varom också en hel del häntydingar finnas.

Golvet i koret låg något högre än det övriga kyrkgolvet, dit ett par trappsteg ledde ned, varförutom ett år 1652 uppsatt skrankverk bidrog att åt koret giva en mera avskild, högtidligare prägel. Mittelväggen upptogs av altaret med altartavlan, vilka dock skjutits så pass mycket från väggen, att där bakom upp-

stått ett litet utrymme¹, varifrån den förut omnämnda dörren förde ut till kyrkogården. Altaret var av trä (1667 betalas »Contrefeieren» för att han *målat* disken fram i koret). Därövanpå var upprest den stora oljemålning, som vid kyrkans uppförande skänkts av ståthållaren över Närke-Värmland herr Carl Bonde och hans fru Beata Sparre², och vilken tavla år 1636 blev av Peer Måhlare renoverad. »1640 Iuleaffton läät Borgmest:n w:tt Lars Ingemarsson upslå på altarett ett kostelgett prijdt Altarekläde, Gudz huus till pryddo. Herren prijde them, som hans huus till sitt Gudomelige nampns ähro prijda», skriver Piscator³. På altaret låg »den stoore handbooken medh Evang: och Epistl:», en gåva av fogden Måns Erichson, som synes hava varit en flitig givare, samt den tre år senare av råd-

¹ Vid invigningen 1629, då altartavlan ännu ej anlant, synes disken hava stått omedelbart framför kordörren med ett »Pelarwerck» uppöver.

² Tavlan hitfördes 1630 av Bondes tjänare, som i ersättning härför erhöll 14 daler. Tavlan synes dock hava farit illa på vägen, ty ett omedelbart inköp av lim blev nödigt för »at fästa dee stycker, som woro lösse på tafflan».

³ Det var enligt 1676 års inventarium »aff blommeratt Atlask samt rödh atlask-kappa medh gullknytning». Dessförinnan var altardisken klädd med rött kläde, fastsatt med »tenlickor». (1629 års räkenskap).

Stadens äldsta kyrkor

mannen (ägaren av Borgvik) Swen Påfwelsson skänkte »Swenske Biblin»¹. På altaret voro även uppställda två stora ljusstakar av förgylld mässing. Framför detsamma stod en dopfunt av koppar »med tre fötter samt måladt underwärc af trä»².

I koret voro bänkar eller stolrum uppförda. Superintendenten hade där sin särskilda biskopsstol, liksom före superintendentians upprättande 1647 kyrkoherden även hade sin. Här i koret fanns också en särskild s. k. herrestol, för vilkens beklädande år 1675 inköptes icke mindre än 11 alnar rött kläde. Den var avsedd för de förnämre gäster, som alltemellanåt gästade staden. Invid skrankverket stod en bättrings- eller pliktepall, varå de »till uppenbar kyrkoplikt» dömda fingo knäfallande och vända mot menigheten öfvervara gudstjänsten.

Stolrummen nere i kyrkan voro såsom av Morellska beskrivningen framgår, delade i fyra kvarter av de båda korsgångarna. De voro oljemålade och försedda med dörrar såväl utåt mot de stora gångarna som inåt mot de mindre gångarna längs väggarna. Stora gången från koret delade dem uti »karl- och qwinfolksstolar». De voro vidare numrerade och antecknade i särskilda stolrumslängder, vilka längder årligen reviderades av superintendenten och därtill utsedda medlemmar av rådhusrätten. I längden antecknades de respektive innehavarna. Enligt 1669 års längd innehades sålunda bänk n:r 1 av landshövdingen³, n:r 2 utav herr Erich Soop till Hammar i Väse och Alster (vilken såsom ägare till gård här i staden, i dagligt tal benämnd Sopegården, hade rättighet till plats i kyrkan), n:r 3 av lagmannen Mattias Pleningsköld, n:r 4 av justitieborgmästaren jämte rådmän, n:r 5 av stadsborgmästaren jämte rådmän o. s. v., allt efter samhällsställning. N:r 1 på spinsidan innehades av landshövdingen och fru Soop, n:r 2 av kyrkoherdens fru etc. Längst ned voro bondestolarna placerade, avsedda för folk från landsförsamlingen, såsom från Växnäs, Vidön m. fl.

Å norra väggen öster om sakristiedörren var predikstolen uppsatt. Den var av ek och synes hava varit ett synnerligen vackert arbete för att ej säga ett konst-

¹ År 1683 inköptes ytterligare en bibel för caplanen Nils (Carlroth), vilken bibel såldes till Östervallskogs kyrka för 20 daler 11 1/6 öre kmt år 1713, då biskopinnan Caméen skänkte Karl XII:s stora kyrkobibel »medh förgyllt band».

² Den funten hade sin lilla historia. I rådhusrättens protokoll för den 31 mars 1657 besväras sig »kyrkones föreståndare Anders Månsson öfwer Hans klockgjutare, som för en tijdh sedan haffwer tagit aff kyrkian 6 lp (lispund) koppar och 1 lp blij at Iuta en Funth aff, på hwilken koppar fattas 1 lp och 15 m(arker), hafwer han (Månsson) ock kostat till deet arbetetz fortsättiande öfwer 45 dr kmt, doch är thet ogjordt. Han sade, att första giutningen gick illa för honom, i thet molet gick sönder, och då affbrändes fuller deet som fattas, emedan deet ej war annat ähn oreen grythekoppar, allenast han sedan tagit 11 m. der aff, hwilken (han) aff sitt egit tillade, och hade han ej sedan det arbetet kunnat för handen taga, förr ähn Iorden bliffwer stadigh, badh för den skull ödmuikeligen och med tårar han kan få dee saker, som der till behöfwas. Resolutio: Denne hans begieran ansåg Rätten och bewilliade thet förord att, så framt han ej effter 14 dagar haffwer arbetet medh tillbörlig wicht förferdigat, skall han under 60 par spöö, tre gånger gatulop löpa, och sedan staden förwijsas.»

³ Även hans stol synes hava varit klädd. I 1692 års räkenskaper läses, att 64 alnar boj inköpts att kläda kungsstolen, landshövdingens stol och predikstolen med.

Karlstads stads historia

verk, skänkt år 1636¹ av borgmästaren Anders Erichsonn. »1636 d: 15 Maij», säger Piscator, »höltz förste Predikan på den nye Predikstolen aff Pastore M:ro Israeli Canutio (över texten) Nehemia 8: och gjorde dess tacksäjijelse för ett sådant kostelighet Wärcck». Uti Morells skildring säges, att den pryddes, förutom av andra prydnader, även av evangelisternas och apostlarnas samt Frälsarens förgyllda bilder. Bland dessa *andra* prydnader får man väl då räkna »D: Lutherj och D: Philippi Melanthonis beläter», som stadens medicus Hindrich Rath år 1649 lät uppsätta över predikstolen² (enligt Piscator). Vad apostlabilderna angår, så voro dessa från Leckö. I räkenskaperna för 1675 finnes följande anteckning: »Kiöpt af H:r Hopman Oluff Brems på Lecköö Effter hans hög Ehrewyrdige biskopen Sal. M:r Anders Börgiessons³ årder 10 Apostler och ther På kostat att Upsettia Effter Specification 48 (daler)». På predikstolen tronade ock den dubbla ljusstake, som lagman Mattias Pleningskiöld skänkte kyrkan den 14 september 1661, samt timglaset, som givits till kyrkan av stadens justitieborgmästare Salomon Persson Carolstadius.

På södra väggen hängde tre oljemålningar⁴, som skänkts dit av Johan Karlström, son av stadsborgmästaren Gustaf Börjesson och jämte modern (syster till Värmlands förste superintendent Sven Elfdalium) begravd i koret 1683.

Södra väggen var också prydd med en oljemålning, som 1637 uppsatts av nyssnämnde medicus Rath »på södre muren till ett oförgängeligt minne, kostnaden togz aff gemene Erfwett». I övrigt pryddes väggarna av fem adliga huvudbanér: kapten G. Bäfverfelts, sekreteraren B. G. Tigerhielms och broderns, sekreteraren Johan Karlströms, lagman M. Pleningskölds och sonens, häradshövding Johan Pleningskölds. Därtill voro till kyrkan överlämnade två epitafier, av vilka det ena, över rådmannen Torbern Nildman, var uppsatt i koret; det andra, över justitieborgmästaren Daniel Carlberg, hade sin plats över det »scillerie», som dolde sakristiedörren. Slutligen böra omnämnas tre tavlor i förgyllda, utskurna ramar: med plakatet över jubelfesten 1693, Karl XI:s begravningskrift samt Narvasegern.

Mässingskronor hade kyrkan ej mindre än fem stycken, av vilka fyra nedhängde från järnsträvorna, som uppsatts till stöd för valven. Närmast koret, som upplystes av en mindre krona med 8 armar, hängde den stora, vackra 24-pipiga ljuskrona, som Oluff Erichsonn skänkte 1642. De övriga voro mindre:

¹ Före denna tid fanns en annan på samma plats. Den hade över sig en predikstohls-himmel. (1635 års räkenskaper).

² Möjligt är också att dessa bilder flyttats, och att det är dessa, som avses i 1680 års räkenskaper, där det läses: Bengt Smedh med 2 andre upsatt stoder på lecharen under bielcken, för stoder och arbete — 2 daler.

³ Härmed avses superintendenten härstädes Anders Birgeri Kilander. Enligt 1670 års räkning försträckte han kyrkan 25 rdr specie à 5 daler och i silver 2 rdr eller tillsammans 134 daler kmt.

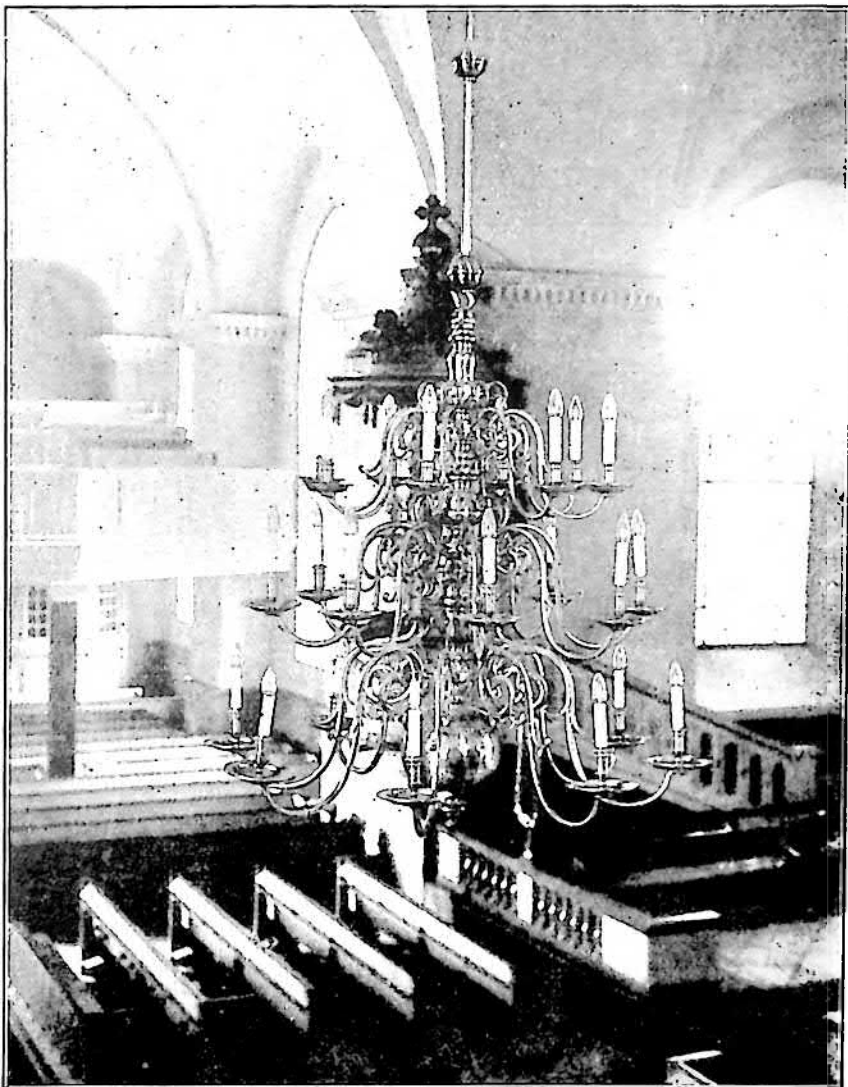
⁴ De voro enligt 1710 års instrument då uppsatta på nattstuvan.

Stadens äldsta kyrkor

en med 12 pipor och två med 8, av vilka vågmästaren Jacob Christoffersson Grund skänkt en.

Orgelläktarens utseende är ej mycket känt. Det enda man med säkerhet

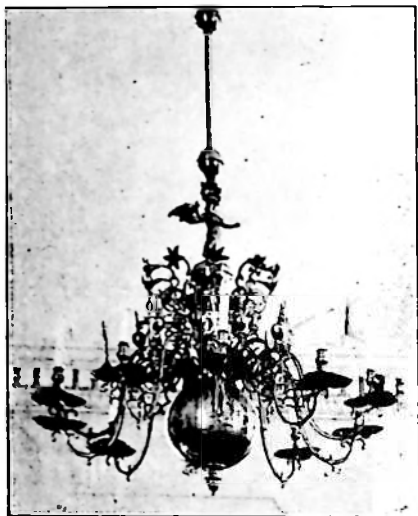
vet är, att den vilade på utskurna träpelare, och att trappan dit hade »pelarwerck». Den uppfördes samma år som kyrkan tillbyggdes västerut eller 1639. Orgeln, som där hade sin plats, var ett s. k. positiv (enl. Hülphers) och torde hava varit rätt oansenligt o. svagt. Det var en gåva av tre framstående karlstadsborgare: Måns Erichson, Gustaf Erichsonn (förut nämnda som donatorer) och Johan Börjesson. Hammarin nämner 1643 som årtal för gåvan, men detta år torde nog icke

Den av Rådmanen Oluff Erichsonn och hans hustru år 1642 skänkta ljuskronan. (Hänger nu vid kyrkans södra läktare.)

vara så alldeles riktigt, enär 1640 orgelbyggaren Päder Jönsson erhåller 70 daler för dess uppsättande. Men 1643 målas det, varjämte Hans Snickare detta år gjorde »2 floyglar till Orgelwärcket med en tafra, der Contrefejn stå uppå». Tydligt var orgelverket prytt med målningar. Det var och förblev dock ett sorgebarn och tyckes ständigt vara i behov av reparationer. Slut-

ligen tröttnade man dock och beslöt anskaffa ett nytt, vilket uppdrag överlämnades åt den då för tiden så kände orgelbyggaren, kyrkoherden i Lyrestad Johan Rudberus. År 1669 transporterades sjöledes ett orgelverk över till Kristinehamn och året därpå landsvägen till Karlstad. Själva trästommen har således byggts

Ljuskrone skänkt omkring 1690 av vågmästaren J. Grund.
(Kronan hänger nu i koret.)

i Lyrestad. Brev sändes s. å. till »bildhuggaren», antagligen avseende ornamenten. Måne man icke i denne till namnet okände bildhuggare har att söka mästaren till de bilder, som ännu finnas i kyrkan och som med stor visshet prytt just orgelverket? Enligt kontraktet skulle orgeln göras lika den i Mariestads kyrka, men det drog om många år, innan den blev färdig¹. Först 1674 vid pingsthelgen kunde den tagas i användning efter att hava dragit synnerligen betydande summor i kostnader, förutom att stora pengar kostats på dess utsmyckning. Så hade borgmästaren Johan Börjesson 1672 skänkt ej mindre än 1000 daler för uppförande av dess »Ryggeverck». — Men ej heller nu synes glädjen hava blivit långvarig. Redan 1680 är orgelbyggaren Mäster Mathias Stödh här i och för verkets istånd-

sättande, vartill åtgår mängder av bly, engelskt tenn m. m. Det gäller tydligen ett omfattande reparationsarbete, som tager även följande år i anspråk, när arbetet då varar i 46 veckor. Reparationen tyckes hava blivit till belåtenhet, i det att räkenskaperna upptaga »en ährekäldning åt orgiebyggaren», vilken per sedel i materialkostnad går till 21 daler och i skräddarelön till 2: 10²/₃.

Förutom orgelläktaren funnos två andra läktare, en på norra och en på södra sidan. Märkligt är, att Morell icke nämner något härom, då läktare uti en inredning väl utgöra såpass betydande inslag i lokalens utseende, att man ej i en skildring skulle hava förbigått dem. Att de emellertid funnits, visa räkenskaperna. Så annoteras år 1643 en utgift för ett nytt fönster vid »norre lechtaren» samt för igensättning av ett sådant »på denne Sönnre lechtaren». Samma år köpas av Simon murmästare (antagligen samme man, som deltog i kyrkomurarnas första uppmurande) en hel del pelare till »lechtaretrapporna»; omöjligt är icke att dessa läktare tillkommo vid nämnda tid. Att de även funnos på Morells tid kan slutas

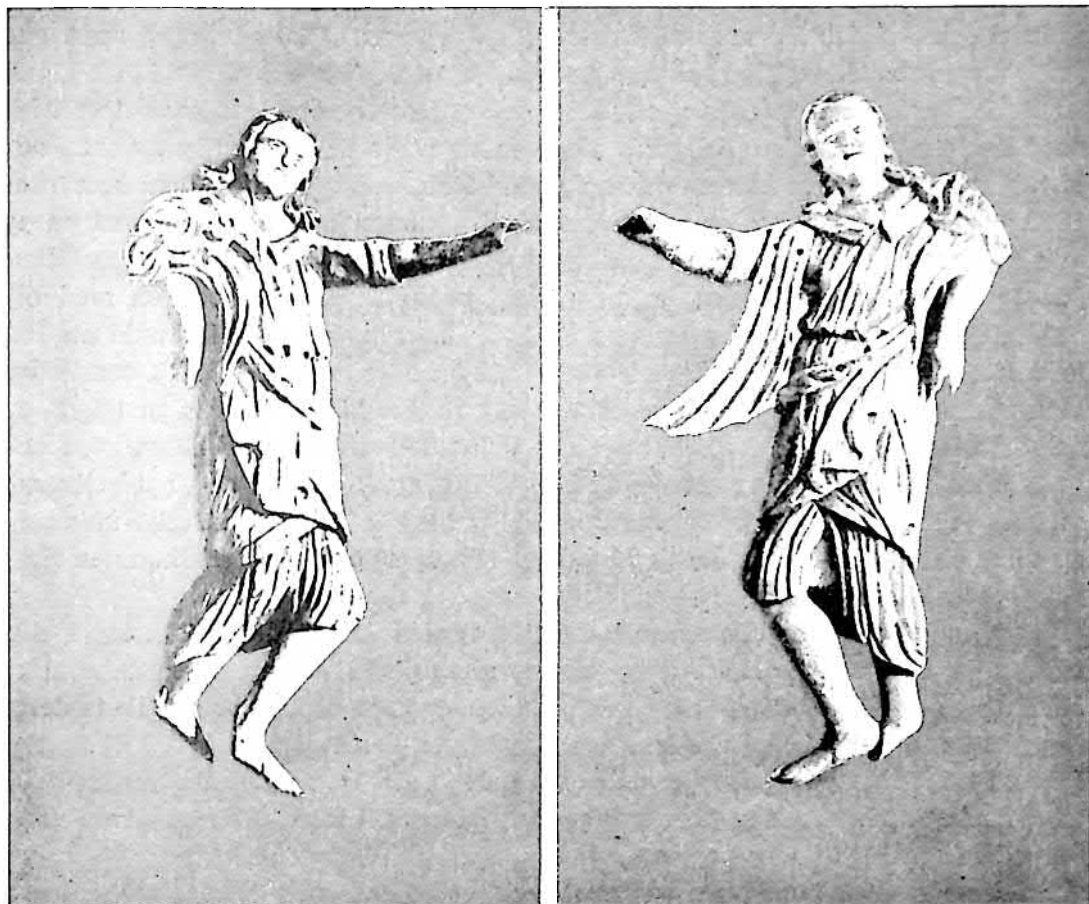
¹ 1671 14/7 skänkte monsieur Arvid Kolthoff för sig och sin hustrus stolerum 20 rdr.

S. å. 31/7 tillsades, att stolerummen skulle betalas, enär till orgelverket erfordrades 1 skepp. tenn. Och erbjödo sig följande att skänka: borgmäst. Persson 12 m(arke) tenn, Erich Oluffsson Plan 1 rdr smt, Hans Keijser 1 rdr smt, Erich Lind 1 1/2 pund tenn, Hans Christophersson 1 rdr, And. Ryttare 3 m. smt, Nils Larsson 9 m., Hans Söndagh 9 m. penningar, Johan Sadelmakare 9 m., P. Piscator 3 dr kmt, Lorentz Skomakare 6 m., Swen Jönsson 9 m., Börje Eliässon 6 m., Gustaf Johansson 3 dr kmt.

Stadens äldsta kyrkor

av den ersättning, som Anders glasmästare erhöll 1707 för ett nytt fönster »på norre sijdan öfver lechtaen».

Vad innertaken slutligen angår, så voro de brädfodrade. Detta torde hava

Två träskulpturer. (Antagligen prydnader å 1670 års orgelverk.)

skett 1639, då Casper snickare fick likvid för att »himbla» kyrkan, och åtskilliga andra poster såsom spik till kyrkohimmeln¹ m. m. tyda härpå. Något som hänvisar på att dessa tak voro målade förekommer ej, men egendomligt vore, om så ej varit förhållandet. En kyrka, som denna, vilken ju var stiftets förnämsta, torde väl ej ha lämnats i avsaknad av dessa takmålningar, som den tiden voro så vanliga uti landskyrkorna, och att någon utgiftspost för sådan målning icke återfunnits, kan ju mycket väl bero på, att räkenskaperna ej äro fullständiga.

Som avslutning på dessa försök att skildra kyrkans allmänna utseende göra

¹ Samma uttryck förekommer även 1683, då bräder inköpas för att skydda korets »kyrkohimmel» för dropp.

vi ett besök i sakristian, därvid bevarade inventarieförteckningar äro goda ciceroner. Å ömse sidor om det västerut vettande fönstret äro uppställda två bilder: David och Esra (männe dessa voro utgallrade ur Leckösamlingen?). På väggarna voro 1710 uppsatta oljemålningar: De tre vise männen från Österlandet, ängeln Gabriel och Jungfru Maria samt Kristus och Johannes. Av möbler äro upptagna den »Wennestohl», som organisten Anders Månsson (Ekebohm) år 1649 jämte ett bord skänkte »till Consistorio nyttio», vilket häntyder på, att konsistoriet hit hade sina sammanträden förlagda. Inredningen utgjordes för övrigt av skåp och kistor, i vilka kyrkans klädes- och bokförråd förvarades. Av det förra bemärkas 1676 den av Lars Ingemarsson skänkta, förut omnämnda altarduken samt en ny mässhake av svart plysch, broderad med »Christi crucifix» och skänkt av Hans Jörgensson i Göteborg, samt en mässhake, gammal broderad, och en med blå snören. Omöjligt är att avgöra, vem av dessa, som åsyftas med följande utgiftspost 1629: »Anthonius bekommit 50 daler, att igenlösa den Messehake, som Måns Hansson pantsatte i Stockholm.» För övrigt funnos här i kistorna nedlagda en hel del altarkläden, hyenden, arme- och kalkekläden samt bårkläden med och utan fransar, svarta tyger att användas vid begravningar och sorg gudstjänster m. m. Till dessa förråd få också räknas de praktfulla »pungarna» eller håvarna, av vilka en var skänkt av Jacob Johansson (Skröder) och en av rådmannen Erik Lindh, som i många år var kyrkans föreståndare.

Kyrkans silver, kyrkokassan och fattigmedlen förvarades uti kistor i den tillbyggda »källaren», som torde ha varit den enda lokal, som i dessa äldre tider ansågs som säker och därför ofta fick mottaga enskilda depositioner. Trots detta kunde man ej fria sig från påhälsning av tjuvar: första gången 1653, då fattigkassakistan bröts upp och därur togos 8 daler 4 1/2 öre kmt, vilka medel dock tillrättaskaffades. Andra gången lyckades tjuvarna bättre, enär en silverkanna blev deras byte.

Förrådet av silverpjäser var ansenligt, att döma efter räkenskaperna och däri påträffade, ehuru skäligen oregelbundet förda anteckningar om gåvorna. År 1630 återfinnes en utgiftspost på 1 dal. 16 öre till »Hieronymus gulsmedz Mest: Suen (mästersven) för han byggde kalken». Vidare är antecknat, att Peder Kanutius (borgmäst. Per Salomonsson) år 1638 skänkt »en kostelig silfwerflaska, förgylt wthan och innan, hwilken wthj wichten håller» (tyvärr är denna icke ut-satt). En av dessa kannor var det, som blev bortstulen, men som 1669 ersattes med en nytillverkad silverkanna om 87 1/2 lod. Kostnaderna äro i räkenskaperna upptagna till 196 dal. 28 öre kmt, men som inkomst är samma år upptaget 92 1/2 lod silver, värderat till 182 dal. 3 1/2 öre kmt. Här är således den kannan, som i 1710 års instrument står upptagen såsom skänkt av Johan Friedrich Straub. I sistnämnda instrument är också upptagen en stor silverkanna med lagman Pleningskölds vapen, vägande 134 1/2 lod. Den torde dock ej vara skänkt av Ple-

Stadens äldsta kyrkor

ningsköld, utan omgjord av en av kyrkans äldsta kannor, som utökats med silver, skänkt av Pleningsköld. I denna uppfattning styrkes man av följande räkenskapsanteckning för 16 april 1687: »Rådm: W:tt Johan Friedrich (erhållit) emellan (på) en kyrkokanna å 94 lodh och en, stor å 134 $\frac{1}{2}$ lodh, daler 40: 16».

Ingen av dessa kannor är behållen. Den Straubska och den Pleningsköldska omgjordes 1768 till *en*, som ännu finnes och brukas. År 1672 skänkte herr Herman »för sin grav fram i koret En sölf:r skåål, väger 27 $\frac{1}{2}$ lodh å 2 D:r — är 55 dr kmt». Skålen (en dopskål) är densamma, som ännu finnes i kyrkan, och Herman Heinrici är Herman Kolthoff, son till stadsborgmästaren Hindrich Kolthoff, Edsvallaverkets skapare.

Av Straub hade ytterligare skänkts en oblatask om 22 lod och av superintendenten Bengt Cameen en stor förgylld kalk med paten om 78 lod.

Med 1690-talet begynner ett nytt kapitel i vår gamla kyrkas historia. Och anledningen därtill är dess vattensjuka byggnadsplats.

Det synes hava varit helt naturligt, att man redan under de år, den *äldsta* kyrkan existerade, skulle hava vunnit såpass tråkig erfarenhet av alla de redan då årligen förekommande pålningarna och risningarna till skydd mot älvens urskärningar, att man vid det nya kyrkobygget skulle hava sett sig om efter ett lämpligare byggnadsområde, helst som ju en kyrka av sten skulle erfordra fastare mark än en sådan av trä. Men tungt vägande skäl förefunnos nog för platsens bibehållande. Förutom det att den låg centralt till inom det lilla samhället, så att kyrkan stod som den *skulle* stå eller »mitt i byn», så bevarades ju traditionen — genom den nya kyrkans uppförande på den härtill helgade tomten, där ju redan många av de bortgångna anhöriga erhållit sin sista viloplats. Man hade för övrigt ej mycken jord att disponera, då stadens område i öster begränsades av Herrgården, d. v. s. att gränslinjen åt detta håll löpte utefter nuvarande Östra torggatan. Hade Herrgårdsbacken den tiden varit i stadens ägo, kan nog antagas, som säkert, att kyrkans byggnadshistorik blivit en annan.

Omkring år 1690 befann sig staden inför nödvändigheten av en större reparation. Den lösa sanden hade vållat betänkliga rubbningar i murarna, som man erfar av de ständiga reparationerna, varvid man nödgades uttaga och ombygga fönsterna, laga murarna m. m. Ofrånkomligt syntes nu vara, att taket helt nygjordes, valven förstärktes, nytt torn byggdes, vilket endast detta skulle betinga kostnader, som staden själv ej mäktade bära. Kom så härtill de stora olägenheterna med älvvattnet, som särskilt vid vår- och försommarfloderna trängde igenom de lösa sandlagren och fyllde icke blott gravarna ute på kyrkogården utan även griftvalven under kyrkgolvet. Skulle man icke våga taga steget fullt ut och i stället för den vidlyftiga, kostbara ombyggnaden söka komma ifrån de många

olägenheterna, som platsen nere vid älven alltjämt skulle vålla? Förslaget hade förespråkare både i konsistoriet och på rådstugan.

Så stod saken, då Karl XI lördagsaftonen den 25 juli 1691 kom till staden för att inspektera Närke-Värmlands regementes tio kompanier, som för den skull sammandragits på »Campementsplatzen wid Sannebecken». Att konungen därvidlag icke underlätit att vid gudstjänsten påföljande dag taga kännedom om kyrkan, dess tillstånd och ekonomi, är helt naturligt, liksom han också av superintendenten Cameen, hos vilken han påföljande onsdag bevistade dotterns bröllop, blivit upplyst såväl om reparations- som flyttningsplanerna. Han logerade för övrigt uppe i herrgårdsbyggnaden och hade sålunda tillfälle att förvissa sig om den föreslagna platsens lämplighet. Stadens och kyrkans myndigheter anbefalldes att inkomma med skriftlig framställning, som hade till följd en utredning av kostnaderna, vilken utredning gjordes av byggmästaren Anders Larsson Ranck, som hitreste för att »effter Kongl. Maj:ts befallning öfwersee kyrkian». Av nådiga skrivelsen till landshövding Fägersköld framgår, att en fullständig reparation av gamla kyrkan skulle uppgå till en kostnad av 4,167 dal. 13 öre smt, samt att förslaget, som avsåg kyrkans flyttande till »backen strax wid Kungzgården, emädan den gamble platzen, der kyrkian nu står, är mächta sumpig, så at grafwarne, serdeles om höst och Währ, äre fulle med Wattn (och) sielfwa grunden jemwål är något löös», slutade på 5,132 dal. 16 öre smt. I valet mellan dessa båda alternativ anser Kungl. Maj:t bäst vara, att kyrkan uppföres på nytt område, och anslås härtill de medel av stadens inkomster, som överskjuta staten årligen, och för så lång tid, som erfordras för att kyrkan skall bliva färdig. »Dock måste desseinen deraf projecterad (bliva) af Cammarherre Thessin och I bära inseende at möjligaste ménage brukas med Medlens employerande till samma kyrkiobyggnad, förordnandes Wisse personer som derföre skole göra redo och räkning», slutar skrivelsen.

Beslutet om kyrkans flyttande är härmed fattat och medel därtill anslagna. Den 4 december 1695 säger sig borgmästaren Daniel Carlberg hava mottagit order »om kyrkiobyggnadens» fortsättande och anhåller, att landshövdingen ville laga så, att en fullkomlig ritning kunde meddelas från kammarherre Tessin.

Men därmed är också allt ordande om kyrkans nyuppförande slut.

Man spanar förgäves i handlingarna de två påföljande åren efter ytterligare meddelanden om kyrkbygget eller planerna härför, men därom nämnes intet. Att hinder på ett eller annat sätt uppstått är ju tydligt. Mindre troligt är att detta hinder skulle ha presterats från stadsbornas sida: idén att kyrkan skulle flyttas hade ju utgått från dem, stadens ekonomi var synnerligen god, kyrkans likaså, och de anslagna medlen inflöto ordentligt. Kom den ritning, som Tessin skulle uppgöra, aldrig staden tillhanda, och har man häruti att söka det långa uppskovet? Allt detta är frågor, som hittills icke kunnat besvaras, men som väl

Stadens äldsta kyrkor

även de få sin lösning. Vad som nu är känt är, att dröjsmålet blev för kyrkans förflyttning ödesdiger. De goda tiderna förbyttes hastigt i onda. De fruktansvärda nödåren 1697—99 med åtföljande pestsjukdomar förvandlade snart välståndet till fattigdom och därmed de stolta kyrkobyggnadsplanerna till ett istånd-sättande av den förutvarande kyrkan. I brev av 1699 1/12 bifaller Karl XII en av superintendenten Cameen och borgmästaren Carlberg gjord anhållan att få använda de av Kungl. Maj:t till en ny kyrkobyggnad anslagna medlen till reparation av den gamla kyrkan, enär borgerskapet ej hade råd att uppföra en ny sådan kostbar byggnad.

Redan den 14 påföljande februari anmäla Cameen och Carlberg, efter framförande av sitt tack till landshövdingen för hans bistånd till resolutionen och med försäkran att »hela församlingen nu är willig detta wärcket till Gudz namns ähre angripa», att de vilja vända sig till en byggmästare i Göteborg, som reparerat Tyska kyrkans tak och torn, och nu skall bygga nytt torn på Svenska kyrkan, och med honom träffa avtal om uppgörande av förslag till reparationerna. Framställningen bifalles, varefter Nicolaus Möller i Göteborg hitkallades. Han avritade kyrkan »till taak, thorn och stoledehlning» och uppgjorde materialförslag, varefter med byggmästarne Jonas Rangh och Márten Rangh kontraktet om reparationsarbetet uppgjordes, vilket här nedan återgives:

Witterligitt här medh giöre wij underskrifne, oss hafwe uppå Wår kyrkios wäagner contraherat och slutit med byggemesterne M:r Jonas och Magnus Ranger at de Wår kyrkie nästkommande Wåhr A:o 1702 först in Aprili skola begynna reparera på sätt och wijss som följer

1. Skole byggemästarne medh Församlingens tillhielp nedertaga klockerne, tornet och taket af kyrkian och Sacristigen, och taken återigen å nyo på det sätt och modell uppsättia, som Möllers afritning remonstrerar och uthwijsar med Proportional resning, godt brädeslägningh och spåningh, med godt utskott öfwer muren, och derunder ett tienligit listwärcck.
2. Giöre ett brädehwalf innan uthi effter den afritning öfwer nämbt är, med listwärcck omkring.
3. Sacristigtaket med spåån och listwärcck beklädes;
4. Skole de all flijt använda at orgiewärccket kan blifwa oskadat och orubbat ståendes.
5. Lägga grundsyllarne till afdehningen mellan Choret och kyrkian, jembwäl och till stolerne.
6. Med brädetaak conservera den muren, som till tornet destinerat blifwer.
7. Giöra twenne dubbla dörer, som tienligaste för en kyrkia wara kunde.
8. Skole någon af byggemästarne imedlertijd igienom döden afgå, då är den som igenlefwer, obligerat werket fullborda.
9. Materialierne till alt detta af hwad namn och sort de wara kunde, skall församlingen sielf framskaffa.
10. Deremot skola wij byggmästarne frij kost för sigh och en dräng bestå, doch skall drängen ej längre kost bestås än hwalwet förfärdigas.

Karlstads stads historia

11. Skall församlingen af staden som socknen rotetals effter byggiemästarnes begiäran wara dem som så många om dagen wid handen, som de pröfwa nödigt, och skall hwar och en dugligt folk uthskicka, och der någon snickare i den Roten, som till arbete stämbd blifwer, finnes, skall den i egen person giöra sitt dagzwirke el:r och för sig en lika dugligen karl förskaffa.
12. Försäkra wij byggiemästarne den betahning, som wij dem, effter noga betingande lofwat och härmed tillsäija, nembl:n 450 Rd s:mt hwar af de nu på handen skola till större säkerhet hafa at bekomma 100 dr kopp:mt och när uthantaket blifwer färdigt, halfparten af den ofwannämbde summa, och den andre halfparten 225 dr s:mt skall stå för arbetets säkerhet skull, till dess alt hwad detta Contract dem tillbiuder förswarligen färdigt blifwer; till yttermehra säkerheet på bägge sidor hafwa wij twänne lika lydande instrument uprättat. Och at de af oss å bägge sidor oryggeligen hållas och effterlefwas skola, corroborera och bekräfta wij dem med våra nampns underskrefwande, som skedde i Carlstad d. 6: Novemb: A:o 1701.

Benedicht Cameen.

Daniel Carlbergh.

Jonas Rangh.

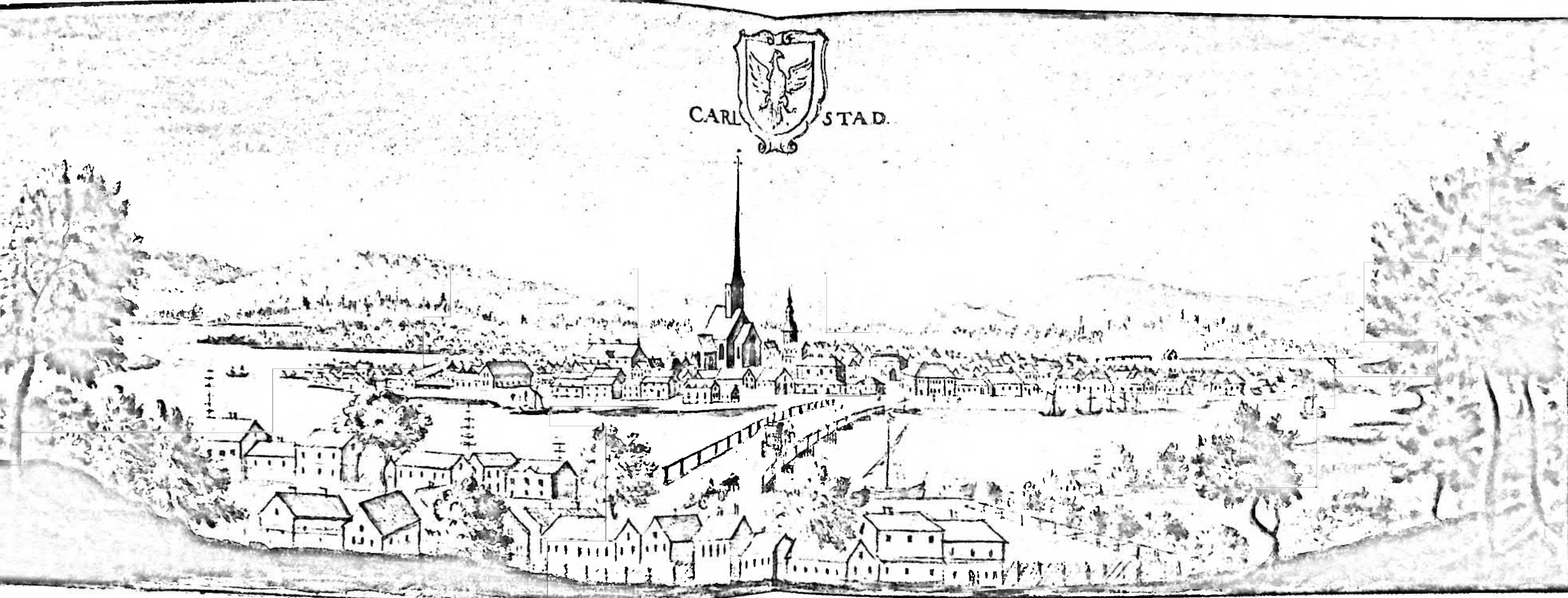
Mårten Rangh.

År 1702 är reparationen i full gång. Detta år nedtogs tornet och verkställdes den nya takläggningen. Spånet av det gamla taket uppgick till ej mindre än 76 lass och såldes för 5 öre smt per lass. Till taktäckningen inköptes 40,000 spån för 5 dal. smt per 1000 st. och för spånens hyvling, täljning och borring betalades 2½ dal., också per 1000. Spikprisen ha sitt intresse: 25,000 läktespik kostar 75 dal., 40,000 spånspik 93: 10 $\frac{4}{6}$ dal., 4,000 5-tumsspik 25: 10 och 3,000 6-tums 25: —. Virkespriserna voro: en tolf goda bräder stodo i 1 dal., en d:o av sämre kvalitet ½ dal. Allt som allt inköptes virke detta år för 316 dal. smt. Byggmästarne »Rangar» uppburu i arvode 450 dal.

Urverket måste naturligtvis nedtagas, då tornet revs, och anförtroddes detta åt urmakaren Anders Ludolf de Witt, som också uppsatte det i rådhus-tornet, varjämte han lagade förslitna hjul, fodrade alla hylsor med mässing samt gjorde en ny perpendikel, för vilket allt han skulle hava i arvode enligt med superintendenten och borgmästaren träffat avtal 80 dal., varpå han erhöi 30 dal., »men han rymbde bort, innan wercket war i gång, hwarföre klockeställaren Oloff Pistolesmed fick taga emot det och ställa det i full gång, hwarföre han fick 4: 12».

Inuti kyrkan nedtagas predikstolen, altardisken och skrankverket, varjämte stolarna brytas upp och försäljas. Orgelverket fick stå kvar överbbyggt. Själva murarna blevo av Johan murmästare och hans två gesäller översedda och undermurade, varjämte de förstärktes »med bandbielckar». Följande år rappas och kalkas murarna samt vitmenas kyrkan invändigt, som vanligt med krita och mjölk. Golvet i koret och kyrkan nyinlägges för 20 dal., disken blir nygjord för samma belopp och gången samt trappan till predikstolen renoverad, 58 stycken bänkar inflyttas och uppställas i de gamlas ställe, varjämte slutligen grepar och

CARL STAD.

Ur Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna.

Karlstads stads historia

11. Skall församlingen af staden som socknen rotetals effter byggiemästarnes begiäran wara dem som så många om dagen wid handen, som de pröfwa nödigt, och skall hwar och en dæligt folk uthskicka. och der någon snickare i den Roten. som till arbete

Stadens äldsta kyrkor

beslag »förtentes». Invändigt blev kyrkan såpass färdig 1704, att begravningar i koret åter begynte påföljande år.

År 1704 tjärbråddes taket för andra gången och dörrarna målades med linolja, zinkvitt och brunocker. Först nu synas arbetena på tornbyggnaden hava begynt, vilket angives av utgiftsposten »10 läst lim till kyrkiotornets uppmurning». Detta uppfördes på kyrkans västra gavel, över och intill det år 1639 uppförda utbygget för orgelläktaren. Det byggdes av gråsten med en överbyggnad av tegel och trä. Gråstensmurarna uppmurades av Oluff Göransson från Halsmo 1705—08 och tegelmurarna utav murmästaren Lars Ersson 1708—09. Gråstenen bröts och framkörde av borgerskapet utom 300 lass, som skänktes av rådmann Thingberg. Teglet inköptes¹ från Leckö. Timret, som för tornbygget anskaffades, var av väldiga dimensioner: största längden är 32 alnar med en tjocklek i lilländan på 1/2 aln, största tjockleken är 3/4 aln i lilländan med en längd av 18 alnar.

Genom uppförande av detta torn måste även takformen på kyrkan ändras. Taket hade förut sluttat åt alla fyra sidorna. Nu blev det nödvändigt att förlänga västra delen av kroppåsen, så att den nådde tornmuren, och åt de på så sätt nybildade takdelarna giva en sluttning söder- och norrut. Det var byggmästaren Måns Rangh, som gjorde detta år 1709.

Det är dock utan allt tvivel, att man vid uppförandet av detta torn med dess ofantliga belastning på den vattensjuka sandmarken gjort en felräkning av ganska bekymmersam art. Som vanligt uppfördes antagligen tornet på liggande timmer, vilket av den vattensjuka marken konserverades och på grund härav kunde anses utgöra en rätt så pålitlig undergrund. Härvidlag synes man dock som sagt räknat miste. Ett inför rådhusrätten den 1707 21/10 behandlat mål, vilket hittills ansetts för kyrkohistoriken mindre viktigt, har dock härvidlag befunnits av största intresse. Inför rätten äro nämligen instämnda byggmästaren Måns Rangh och murmästaren Olof Jöransson för de felaktigheter, som de vid kyrkobyggnaden låtit komma sig till last. Konsistoriet har sin fullmäktige närvarande, vice pastor Elis Kjellin, och stadens intressen bevakas av (kyrkodeputerade) rådmannen J. Tingberg (fader till givarinnan av den stora dopskålen, som ännu i kyrkan bevaras) samt rådmannen Hendrick Malm, och (antagligen såsom någon förstärkning till dessa) Swen Oluffsson Plan, stadens förre kassör. Dessa gjorde nu sina berättelser såsom besiktningsmän, huru murmästaren »dragit sielfwa tornmuren och bundit den tillsammans wedh Kyrkiomuren, hwaraf Kyrkiomuren skall taga skada, om det skulle framgient blifwa beståendes». Och lovade Oluf att ställa detta tillrätta på egen bekostnad, men om arbetsfolk skulle behövas, skulle sådant ställas till förfogande. Och desslikes förband sig Måns Rangh att ställa till rätta, vad som därvid felats.

Som ovan sagts har mindre avseende fästs vid denna rättegång, om ej på-

¹ Utom 8,000 st., som 1709 inköptes från Helltorp, Hammarön.

Karlstads stads historia

träffats ett brev, intaget i de i gymnasiebiblioteket i Västerås förvarade samlingar, som Abr. Hülphers gjort angående orgelverken. Där finnes nämligen ett brev från medicus Christopher Gedner, daterat Carlstad 1773 27/3, vari berättas om kyrkan följande:

»Den gamla kyrkan har haft et trädtorn, som stått mitt på hånne, men (hon) har ej varit korskyrka. Då detta (torn) blef för gammalt, så har det nedtagits och et annat bygts af sten wid wästra änden af kyrkan, och det wid pas 1708 å 1709; men det har ock i anseende til den löse grunden så tvingat kyrkan, at hon just spruckit twärs öfwer, hwilket igenom Sal. Commerce Rådet Polhems råd och biträde blifwit hulpet. Under all denna tiden har man ej fådt spela på Orgorna, ty ljudet har än mera ökat denna spricka. Denna berättelse gafs mig i afton af vågmästaren Kruskopfs moder, en beskiedelig Fru, mot 80 år gammal. Kanske det dock ej», tillfogar han, »kan passa wid detta tillfälle, som herr Directeuren nu har under händer, men jag nämner det dock för ro skull».

Denna upplysning är ju av allra största intresse, därför att den direkt framhåller den vattensjuka markens äventyrliga beskaffenhet och arten av de svårigheter, som förr i tiden varit föremål för bekymmer. Fru vågmästare Margareta Elisabet Kruskopf var född 1697 och således vid olyckstillfället c:a 12 år, varför hon mycket väl haft personligt minne från dessa kyrkoreparationer. Att de vidtagna, av Polhem föreslagna förstärkningarna icke uti räkenskaperna förekomma, beror väl antagligen på att kostnaderna härför ersattes av vederbörande bygg- och murmästare.

Under tornspirans uppförande är från år 1706 att anteckna en stor olyckshändelse. En uppgift 16/7 d. å. i domboken, att till de vid kyrkoarbetet skadade har från kristmilda människor insamlats 133 dal. 18 öre kmt, som av magistraten fördelades, kompletteras av magistratens skrivelse till landshövding Fägersköld av 18/6, där det bl. a. heter: »Såsom wijd vår kyrkiobyggnad här sammastädes skedde den 23 Junij sistledne den olycklige händelse, att 12 Personer utaf högste ställningen stupade medh en så myckenhet stora steenar neder in på kyrkiogården, hwarutaf de allesammans blefwo illa skadade och sönderkrossade både till hufwud, bröst, armar och been, så att stadz Chirurgus Mester Matthias Noreen nödgades såga benet af den ena, och ehuruwähl 2:ne af dhe 12 äro af sine swåre Blessurer skull igienom döden afledne och 2:ne ännu hållna wedh sängen, så hafwer ändock bemelte Mester Noreen så hoos dhem, som dhe öfriga giordt sin största flijt, så att 8 der af äro aldeles restituerade och i dagh quitterade hans Cur medh högsta beröm och witnesbördh för hans osparde flijtiga och stoora beswär så natt som dagh, hwilkett ock undertecknade af Magistratz Personerne offta bem:te Mester Noreen till beröm Attestera och lemna wilia af Carlstad den 18 Julij 1706

Petter Kihlberg. Jan Straub. Johan Porat. Johan Tingbergh.»

Stadens äldsta kyrkor

År 1710 och 1714 förfärdigas några stolerum »på qwinfolckssidan» och nere under orgelläktaren, och därmed äro i stort reparationerna avslutade, vilket ock var hög tid. Kriget lade beslag på alla tillgängliga medel och krävde varje skärv, som kunde uppbringas. Även en del av kyrkoinkomsterna gingo till ränteriet, som synes av följande anteckning: »Hälften af domkyrkotunnan är gången till Carlstads magazin» eller: »Organistens lön indragen på grund av kyrkans utblottade tillstånd». Det blev ont om pengar. När i saldosumman ingår »en guldked om widpass 117/8 ducat, värderad efter 12 d:r kmt ducaten för 47 d:r 104/6 öre smt», vilka kyrkans föreståndare lagt dit i stället för kontanta medel, är ju detta ett tydligt tecken på, vilken brist på penningar som förelåg. Men »D: 21 februarij togz uhr Cassan 9 dal. 11 öre smt, då jembwäll fans wara gifwen af Kongh Carl XII en Ducat uthj háfwen, då han Effter sin hemkombst ifrån Turckiet war här i Carlstads domkyrkia d: 19 febr: hwilken Ducat sedermera blef bortwäxlad för 10: dal. smt».

Hade den slanten icke behövt bortväxlas, så hade den nog varit ett av kyrkans märkligaste curiosa¹.

År 1716 hade staden drabbats av en eldsvåda, som var ganska omfattande, i det att ej mindre än 35 gårdar blevo lågornas rov. Trots de strängaste föreskrifter för eldens handhavande — det utfärdades till och med en detaljerad brandordning — skulle tre år senare olyckan upprepas, men nu med den olyckliga utgång att, såsom förut omnämnts, hela staden gick åt så när som på några få gårdar.

Kyrkoherdar.

När staden grundlades, var (sedan år 1573) kyrkoherde i Tingvalla gäll² *Laurentius Jonæ*, vilken från 1584 fick åtnöja sig med Grava socken³. Enligt tiondelängderna uppbar han dock tionden i Tingvalla från 1571. I jordeboken för 1585 lades Kjärne (Kärne) i Grava socken, enligt fogdens räkenskap, till präst-

1 Det var år 1716 som detta hände. Fransmannen de la Motraye meddelar på sid. 114 av sina *resor* 1711—25 om Karl XII:s besök härstädes: Jag begav mig den 26:e tidigt på morgonen till denna stad, som är litet större än den förra och ligger tre mil längre norrut vid Väneren. Den företer intet anmärkningsvärdare än ett behagligt läge vid mynningarna av två stora floder, som utfalla i Väneren, ett allmänt magasin för järn, som man ditför från Värmlands bruk, samt sin egenskap av residens för en superintendent, en högre andlig, som icke tyckes sakna något annat än biskopstiteln. Man berättade mig där bland annat, att konungen tagit kvarter hos sagde superintendent; att dennes maka, som hade tyckt, att hans majestät färdades väl apostoliskt, i synnerhet vad beträffar linneförrådet, i all hast låtit sy ett halvt dussin skjortor av det finaste linne, som fanns i staden; att hon slagit in dem i en servett och lagt dem i den slåde, i vilken han skulle resa, samt att konungen, när han fått se knytet, gjort med det liksom han gjort med gästgivarfruns kudde i Kristinehamn (den kudden blev också utkastad), sägande, att han icke ville hava något bagage.

² D. v. s. Karlstads, Grava och Hammarö socknar.

³ Detta enligt Hammarin.

Karlstads stads historia

gården, enligt hertigens brev 1584 6/3 för »Här Lariss i Graffa. Almar var stombnen aff ålder» (enligt fogderäkenskaperna för 1585).

Hertigen utnämnde nämligen i hans ställe den framstående skolmannen, rektorn i Örebro, *Sigfridus Canuti*, till kyrkoherde i Karlstad och Hammarön. Han får i sistnämnda socken 1584 12/8 torpet Hellekil, enär, såsom det i brevet heter, i Karlstad ej finnes något hus eller annan lägenhet, som han kan hjälpa sig med och underhålla boskap och annan del, som honom tillkommer¹. Både han och »Här Lariss i Graffa» dogo 1595. Sigfrid fick till efterträdare den bereste och lärde *Jon Gevalensis*, förut hertigens hovpredikant och kyrkoherde nere i Vadsbo härad i Västergötland. Med hans tillträde här följde den ändringen, att Hammarön lades under skolan i Karlstad som prebende åt skolmästaren, och Grava socken med Almar lades till Karlstad².

Sedan »herr Jon», som Gevalensis i handlingarna benämnas, 1603 avlidit, erhöll *Carl Pretorius* (namnet efter fadern, som var fogden i Västersysslet Bengt Michelsson) fullmakt på kyrkoherdesysslan³. Han säges ha varit den förste värmänning, som tagit graden i Wittenberg (1602). Prost över Mellansysslets samtliga samt Kils och Nors pastorat. Hans lärdom och ämbetsgåvor gjorde honom till Värmlands mest betydande prästman, åt vilken gavs många och stora förtroendeuppdrag. Hans gård låg norr om kyrkan, ungefärligen på nuvarande biskops husets tomt. Död 1632 under riksdagen i Stockholm.

Israel Canutius, son till stadens förste borgmästare Knut Olsson; dispute-
rade även han i Wittenberg och därefter rektor över Mariestads skola till 1634, då han blev kyrkoherde här i sin födelsestad. Prost liksom samtliga hans företrädare från 1584. I samband med Elfdalins utnämning till superintendent i Karlstad, var meningen att förflytta mäster Israel till kyrkoherde i Mariestad. De över superintendentians förflyttning uppretade mariestadsborna undanbådo sig

¹ Hertig Karls brev till Lasse Andersson angående kyrkoherde Sigfrid i Carlstadh: »Må du weta Lasse Andersson (fogde i Östersysslet), att denne wår undersåte H:r Siffrid, kyrkoherde i Karlstad, hafwer här underdånigen oss tillkännagifvit att du icke låter blifwa honom wid de friheter, som wi gunsteligen förlänt Karlstads borgare uthan fordrar af honom Kohlgård, Taxen och annan umgåld. Desslikes har han sig beklagat intet hafwa fått all den wedelag honom hafwa bör; så är för den skull wår wilja och befallning, att du låter herr Siffrid niuta de friheter, som Borgarne der hafwa; sammaledes skall han och wara fri från Taxe, gårdar och annat som påläggas någon tid tilgörandes. Wi wele ock att du låter honom bekomma, hwad honom står tillbaka på hans wedelag. Örebro 20/3 1586.

² I 1601 och 1603 års avkortningsbok läses: »1. kyrkiohemman Almar brukas under Prestegården uthi Carlstad, efter ther til ingen åker och angh ähr» (till Karlstad hörde Almar ända till 1649).

³ Han hade i underhåll 1604: råg 2 tr, bjug 18 tr, bjugmjöl 18 tr, blandkorn malt 18 tr, eller tillsammans 72 tr (!).

År 1607 lade Boo Ribbing och Hans Erichson under Karlstads prästgård, »effter slätt ingen Eng är der till belägen, 1 Cronortorp Aspesäter».

Slutligen fick han, då han begärt att få tionden i någon viss ordning, sig beviljad att få den i Stavnäs, så långt den där räckte, och resten från Grava, varvid 2 tr havre räknades som 1 t:a ren säd.

Stadens äldsta kyrkor

emellertid detta, och erhöll denne i stället genom byte sin svågers kyrkoherdebefattning i Filipstad.

Karlstads pastorat blev 1647 prebende åt superintendenterna.

Caroli's Protorius Carlstad

Kyrkoherdegård.

Efter skildringen av kyrkan ligger ju nära till hands att söka göra en teckning av vår stads äldsta kyrkliga boställsförhållanden, helst som några försök i den vägen hittills aldrig gjorts, och trots att den lucka, som förefinnes i Hammarins herdaminne, nu ej står att fylla, då domkapitelshandlingarna äro bragta ur världen.

Som vi förut sett, utnämnde hertig Karl till stadens förste kyrkoherde den forne skolmästaren i Örebro Sigfrid Canuti (Knutsson). Denne, som väl redan på sommaren 1584 anlant hit, torde hava funnit sitt härbärke allt annat än i ordning, vilket ju ej var att undra på, då var och en hade fullt upp för händer att skaffa sig egna bostäder. Tak över huvudet fick han dock i Tingvalla gamla prästbol, men med ekonomihus var klen beställt, att döma av hertigens förut anförda brev av den 12 augusti nyssnämnda år, vari det heter att, »althenstundh ther till Prästebolet icke är någonn synnerligh huss och annan deel, som honom tillkommer», så fick han Hellekil på Hammarön att bruka och behålla på någon tid fritt från utlagor. En ganska god bild av en dåtida prästgård få vi i Karl IX:s lagförslag, där kyrkobalken meddelar, att församlingsborna åt sin kyrkoherde skola uppföra sju hus: »Stuffwa, Stekerhuus, Lada, Kornherberge, Wisthuus, Sömnherberge och Fähuus», vilka skulle med tak och golv förses. »Men annan deel, som huus medh dörr och all annan inredhe behöffwes, som ähr bakare ugn, spiell, bänkiar, bordh, fönster, dörrelåås för try rum, och annat sådant, thet skall Presten aff sitt eget byggia och förbättra å sin egen omkost». Det var således inga stortartade lägenheter, som bestodos dåtida präster: det med torv täckta, låga envåningshuset, innehållande tre små rum, kunde nog näppeligen varken till det yttre eller inre jämföras med en nutida dagkarlstuga. Kom så därtill den knappa utkomsten. Till levnadsvanor och förmögenhetsvillkor stod nog flertalet av dessa präster ej högre än »gemenskapen», d. v. s. i städerna det lägre borgerskapet och på landet allmogen. Gustav Vasas kyrkoreduktion hade gjort rent hus och försatt det rika och förmögna prästerskapet i ett tillstånd, som på mångt håll gränsade till armod. Men utgångna, som de allra flesta voro ur fattiga hem, där de redan från tidigaste barndomen vants vid nöden och försakelsen, ja, kanske

Karlstads stads historia

under uppväxttiden t. o. m. fått vänja sig med att göra både dags- och drängverken, funno många av dem helt naturligt att trots sin prästerliga ställning personligen deltaga i de personliga utomhusbestyren. Liksom lektorn i skolan fick använda sina ferier till att gå omkring i de honom tilldelade socknarna för att själv uppbära den spannmål och de viktualier, varmed familjens många munnar skulle mättas, så fick prästen på sina fristunder plöja åkern, bärga grödan eller i arla morgonstund sköta om sin notedräkt och sina »katzor» i de honom tilldelade fiskevattnen. Tiderna hava för mycket ändrats, för att vi skola kunna förstå och fatta äldre tiders många egendomligheter. När vi exempelvis i någon anekdot läsa om att prästen för tillfället befann sig »bakom plojen ute på åkern», blir enda reflexionen den, att prästen var antagligen en högst originell eller kanske driftig man, men huru många tänka på, att han trots sin tjänsteställning på grund av sin dåliga utkomst nödgades förrätta dessa sysslor i likhet med många av hans ämbetsbröder. När det franska sändebudet Ogier besökte den ryktbare västerås-biskopen Rudbeckius, så höll denne sig undan av blygsel över att överraskas i sitt torftiga hem bland pigor och barn, och vid sitt besök hos Svea rikets ärkebiskop Kenicius kunde han i dennes rum ej upptäcka annan prydnad än de fat och tallrikar av tenn, varmed väggarna pryddes. I proportion därefter var naturligtvis tillståndet hos det övriga prästerskapet. Gylleni dagbok har därom mycket att berätta, och än mera kan där med lätthet läsas mellan raderna. Och vilken inblick i karlstadskyrkoherdens ekonomiska förhållanden får man ej genom en liten anteckning i stadens mantalsregister för år 1615, där främst står upptagen »M(äster) Carll sielf», men utan både dräng och pigal. Denne Carl Prætorius var dock måg till ovannämnde ärkebiskop Kenicius.

I stadens domböcker framstå prästerna såsom dåliga skattebetalare, vilken föga tilltalande egenskap dock till största delen får tillskrivas deras fattigdom. Att de här och var stå till svars för landsköp, är väl ock en följd härav, och ha de väl tvungits till denna då för tiden så vanliga olaglighet i sina försök att förbättra sin ställning för sig och sin familj. Men i samma mån man kommer 1500- och 1600-talens präster in på livet och skådar dem på närmare håll i deras små förhållanden, så stiger aktningen, för vad de uträttat. Ty släpet och slitet i kampen för tillvaron hindrade dem ej att vid sidan av sin kyrkliga tjänst stå såsom stöttepinnar för församlingsborna i deras enskilda angelägenheter, en aldrig tillräckligt uppskattad verksamhet i dessa tider, som sakna minsta tillstymmelse till kommunalförvaltning, varjämte ständigt skall minnas deras allra största insats: den, att på starka skuldror hålla kulturella strävanden uppe och föra dem framåt genom mörka tidevarv.

Prästgården låg söder om kyrkan utes efter Kungsgatan eller på nuvarande Stadshotellets tomt och var genom en liten gata skild från kyrkogården. Enligt 1646 års karta skulle dess tomt motsvaras av den del av nuvarande Herrgårds-

Stadens äldsta kyrkor

gatan, som ligger väster om Västra Torggatan, utökad med en liten del av Färjestadsbryggeriets och hela Karlstadsbryggeriets tomter. Gatan från torget gick ej längre än från (Stora) Herrgårdsgatan, och de två kvarter, i vilka detta område nu är delat, voro före 1616 ej bebyggda. Troligt är, att en stadsträdgård, varom då och då talas i stadens protokoll, varit hit förlagd, och skulle den väl då hava varit en kvarleva från tingvallaprästernas dagar. Ehuru antagandet har den allra största sannolikhet för sig, måste man dock stanna därvid, då en utredning härav torde vara omöjlig, helst som ovannämnda karta saknar beskrivning och inskränker sig till att visa gatornas och kvarterens läge.

Branden 1616 14/9 ödelade även denna gård, och i änkedrottning Kristinas brev av den 27 därpå följande februari, vari hon giver uttryck åt sin medkänsla, bestämmer hon uttryckligen, att hon beviljar »till kyrkionnes bygningh och Prestegårdzsenes upreddelse, opå trj Åhr, all denn kyrkiotijonde, som i Carlstadsz kyrkioherberge falla kann, som ock all den Saköre, som på tu Åhr, öffuer heela Wermelandh, så wäll Wester som Östersysslet ifrånn detta Breffz Dato sigh kann belöpa». I brevet säger hon sig hava erfarit, att »kläckar- och Prestegården» äro avbrända. Förmodligen lågo dessa boningshus på samma tomt. Mäster Carl hade förlorat allt sitt, och blev han av drottningen särskilt ihågkommen: »kyrkioherden Mester Carll, som och haffwer mistz dhz han ägdte, hafue wij nådigst giffuitt till förbetringh på sitt underhålldh af oförläntt tijonde tiugo tunnor Spannemåll åhrligenn, så och frijheet på denn gierden, som sidst pålades, och der till trij Åhrs frijhet, på huad giärder eller hiellper som här effter påläggias kann, på dhett hann må komma sigh til macht igenn.»

Huru det gick med uppbyggandet av prästgården, finnes ingen anteckning om, men av vad som längre fram i tiden finnes protokollfört, kan slutas, att såväl bonings- som uthus byggdes i knappaste mått. Den knäck, som staden genom branden fått, var också avsevärd och gjorde sig kännbar långt fram i tiden, så att möjligt är, att borgarne, som förutom uppbyggandet av sina egna hem även hade återuppförandet av kyrkan, måste dröja med prästbostället. Ovisst är ju, om ens någon av dessa anledningar varit den bestämmande, men säkert är, att mäster Pætorius ganska snart skaffade sig eget hus. På förut angivna tomt vid Kungsgatan lät han uppföra sina byggnader och kallades gården, såsom brukligt var i dessa tider, efter ägaren för mäster Carls gård. Son som han var till fogden över Västersysslet, Bengt Michelsson, efter vars tjänstebefattning han tagit sitt tillnamn, torde han ha varit eller åtminstone kommit i bättre ekonomiska villkor. Den spannmål han fick i förläning var ju också ett gott tillskott till den, som han i lön hade att årligen uppbära. Då denna kvantitet tyckes hava utfallit ojämnt, utverkade han hos Gustav II Adolf, som år 1624 besökte staden, att den skulle stadigt utgå med 92 tunnor. Gåvobrevet, återgivet efter en avskrift, bevitnad av stadens skolrektor Sveno Benedicti, lyder:

Karlstads stads historia

»Wij Gustaff Adolph etc. giöre witterligit att effter oss Elskeligh Hederligh och wel (achtade) magister Carolus Pretorius Kyrkieherde her wthj Carlstadh haffuer aff oss wthj wnderdånighet begerratt att honum någon wijss kyrkie tionde tildelas måtte och at hann de Nietijo två tunnor spannemåhl honom till underhåldh deputerede ähre, bekomma kan, så hafue wij hans wnderdånige bönn gunsteligen optagitt och honum effterlathe all Behåldne tionde spannemåhl, som uthi Staffuenäs kyrkieherberge faller, så widt den kan förslå, Räcknandes tuo tunnor hafra för En tunna reen sädh, och hwadh honum sedann felar uthi bemälte Nietijo och två tunnor spannemåhl, dett skall honum aff behållenn tijonde i Graffua åhrligenn tildelas och uppfyllas; Wij befalle fördenskuld wår fougde eller Arrendatorn, som nu ähr eller framdeles förordnatt blifuer, at han honum samma spannemåll owägerligen tillsteller och lifrerar; den bemälte fogde eller Arrendator så well som alle andre haffue sigh at effterrätta. Datum Carlstadh denn 3 Februarij år 1624.

Gustavus Adolphus.»

Under stadens siste kyrkoherde Israel Canuti Carolstadius finnes intet antecknat om kyrkoherdegården. Förmodligen bodde han därstädes, och klockaren, som under mäster Carl ensam där residerat, fick väl maka åt sig. Såvida ej mäster Israel såsom befryndad med mäster Carl (han var bror till justitieborgmästaren i Göteborg Peder Canuti, adlad Bäfwerfeldt, som var gift med mäster Carls dotter) fick bo i sterbhusets gård, som familjen behöll till år 1645. Den 24 mars detta år läses i domboksprotokollet: »Sedan upbödh Henrik Kolthoff Sal. M. Carls gårdh, then han aff M. Peder Canuti i Giötheborg köipt hade, första gången och effter M. Swen i Frychzdalen hade låtit sigh förmärkia igenom sin swåger M. Gunmund, thet han will börda honom in. Ty bestältes twenne aff Rådhet, som skulle hembiuda honom Gården». Protokollets innehåll är märkligt såtillvida, att det ser ut, som prosten Swen Elfdalius redan nu skulle hava blivitt underrättad om sin befordran till superintendent, d. v. s. två år, innan superintendentian här inrättades.

Superintendentian flyttas till Karlstad.

Superintendenten och hans boställe.

Att superintendentian i Mariestad förr eller senare skulle flyttas därifrån och till Värmland, var något ganska självklart, sedan dess betydelse gentemot skarabiskoparna upphört. Axel Oxenstierna var den, som inom regeringen var förkämpan för denna idé. Så finnes hans yttrande uti riksrådet 1640 30/9 angående denna sak återgivet på följande sätt: »Ther bredevijd förmälte Rijkz-Cantzlern, att ther Gud sparde H. Exc. lijfvet, till thess Superintendenten i Mariestad

Stadens äldsta kyrkor

blefve död, skulle med superintendentien så lagas, 1. att Superintendenten skal residera i Carlstadh, 2. thertill leggies Vermeland och Daal. 3. Men Vasbo och Vallehära(d) till Skara stift tilbaka igen.» Ärendet förekommer åter i riksrådsprotokollen år 1647 icke mindre än tre gånger, vid vilka samtliga sammanträden drottningen själv var närvarande. Den 7 juli talades om superintendentian i Mariestad, om den skulle bliva kvar där eller transfereras till Karlstad, varvid drottningen ansåg det för »landen» vara lägligast, om superintendentian transfereades till Karlstad, varefter ordades om huru därvidlag underhållet av Mariestads kyrka skulle uppordnas. Härmed synes frågan egentligen vara avgjord. Vid sammanträdet den 14 därpå följande juli drager drottningen själv ärendet på tal, och då riksdrotsen framhöll, att intet annat än underhållet av Mariestads kyrka vore till hinder, svarade hon, att »den considerationen icke vore så stoor, at ju translationen motte skeep, hälst emädan Carlstad ähr mycket lägligare för en superintendentiæ loco än Mariæstad, och förthenskul hadhe och Regeringen altidh varit sinnat at transferera superintendentien. Man kunde sökia dessförutan medel at underholla kyrckian i Mariæstadh med.» Den 28 samma månad bringar hon åter på tal superintendentian, och då drotsen gjorde samma invändning som vid föregående sammanträde, »meente H. M:t det inthet kunne göra emot Gudz församblingz nytta och välfärdh; man kunde gifva äntå kyrckian nogot til underhold. Altså laass Secreteraren Tungel up H. K. M:tz bref om superintendentiens translation, det af R. Rådet blef got funnit, och förthenskul skref H. K. M:t brevet¹ så under.»

När superintendenten i Mariestad, Johan Oriensulanus, dog 1646, valdes enhälligt av såväl prästerskapet i stiftet som borgerskapet i Mariestad Sven Elfdalius till den avlidnes efterträdare. Det enhälliga valet visar, i huru stort anseende Elfdalius stod, ett anseende, som likvisst, vad Mariestad och socknarna

¹ Brevet ifråga lyder: »Wij Christina etc. Göre vitterligt att såsom oss för någon tijdh sedan nådigst hafver behagat, att j framlidne Superintendentens i Mariestadh Mag:r Jonæ Oriensulanj ställe, att förordna vår troos Undersäte och för detta Kyrkioherde uthi Fryksdals giäld den j Wärmeland, wyrdige och vällärde Mag:rn Svenonem Benedicti, till Superintendent i den landsorten, och sedermera förnummit hafve, huruledes bem:te Mariestadh är till Superintendents säte något otjänligh, enkannerligen för dess aflägsenheet skull, hwilcken myckin difficultet, serdeles uthi Superintendentens kalls och ämbetes förrättande förorsakar. Altså och emedan äthskillige Stånds Personer af Wärmelands Inbyggjare hafwa hos oss underdånigst anhålla låtit, det Sedes Superintendentis der ifrån och till Carlstadh, såsom en mitt uthi landet belägen ort måtte transfererat blifva. Hvarföre hafwe Wij samme wåre trogne Undersätares begäran och underdånige förslagh tagit i nådigst betänckandhe och den saken med Wårt älskelige Rijks Råd h öfwerlagt, och j anseende af ofvan bem:te och flere skääl, och nyttigheter skull, funnit för rådsampt resolverat, stadgat och förordnat, efftersom Wij här medh och j detta Wårt öpne Breffz krafft, resolve, stadge och förordne, att bem:te Sedes Superintendentis j Wärmeland, som här till hafver varit j Mariæstadh, skall här efter wara och blifva i Carlstadh; till hwilcken ort bem:te Mag:r Sveno Benedicti sigh begifwa skall och samme sitt Superintendentens kall och ämbete aldeles effter sin för detta der på undfångne Fullmachts lydelse och innehåldh i wärcket ställe och förrätta. Här alle som detta angår etc. . . Stockholm den 27 Julij A:o 1647.» (Denna skrift finnes i Lignellska samlingarna i ett band »Samling af Kongl. Bref och Resolutioner för Carlstads stift».)

Karlstads stads historia

däromkring beträffar, hastigt skulle försvinna. I och med det att ryktena om att superintendentians förflyttande voro förestående, alltmera togo fastare form, kom Elfdalii personlighet att bliva föremål för hetsiga uttalanden, att han var den, som varit verkliga orsaken härtill. »Strax därefter (utnämningen) begick han hos hööga öfverheten at sedes superintendentiæ til Carlstadh vardt transfererat».¹

A handwritten signature in cursive script. The name 'Svend' is written on the top line, 'Carlff.' on the bottom line, and 'S. Benedict' on the top line to the right. There is a dark ink smudge or stamp between 'Svend' and 'S. Benedict'.

Mariestadsborna synas för övrigt hava tagit förlusten av superintendentian synnerligen hårt, och beklagade de sig inför K. Maj:t, att superintendenten dem ovetande fått sin plan genomförd.

Klagandenas missnöje och beskyllningarna mot Elfdalius voro ju alldeles oriktiga. Man kan nu utav ärendets här ovan relaterade utveckling sluta sig till hans »oskyldighet» härvidlag, och att en präst uppe i nordliga Värmland 1640 skulle hava tänkt sig, att han i framtiden eller sex år efter frågans diskuterande i riksrådet skulle spela någon roll häri, är ju uppenbart oriktigt. Att han kallas till Stockholm i och för hörande av hans inställning till frågan, är ju tydligt, och är det väl att antaga, att dessa stockholmsresor gjorde honom misstänkt för att hava haft inverkan å ärendets utgång. Att något sådant emellertid icke förekom, därför borgar Elfdalii egen person och orädda väsen, som omöjliggjorde, att han skulle ha inlåtit sig på hemliga förhandlingar. Tvärtom skulle han (enligt Hammarin) hava rest till Stockholm för att undanbedja sig superintendentsbefordran på grund av sin ålderdom. Dock skulle han enligt samma källa såsom villkor för mottagandet av det ansvarsfulla ämbetet hava utverkat, att superintendentian i enlighet med regeringens åsikt skulle flyttas till Karlstad².

Sven Elfdalius är en märkesman vad värmländsk kultur och andlig odling beträffar. Han var trots sin ålder (f. 1588) en organisatör av rang. Född värmlänning och med en tjänstgöring bakom sig dels såsom skolman i 7 år och dels som kyrkoherde i ett 20-tal år, kände han bristfälligheterna i det nyvordna stiftet

¹ Enligt minnesskriften över Mariestad, tryckt 1933.

² Genom kungl. brev av 1647 4/8 överflyttades domkyrkotunnan, som i hela Värmland faller till Karlstads superintendentia, »att kyrkan därstädes må bliva tillbörligen reparerad och vidmakthållen, så och till stadens zirat och prydnad som till superintendentssätets heder och nödtorft». Domkyrkotunnan angives av Hammarin till endast 63 tr. Enligt Märten Sigfrids-sons tionderäkning för 1615 skulle den utgöras av 128 tr.

Om domkyrkotunnan på Dalsland, vilken spannmål bibehölls vid Skara domkyrka, uppstod tvist efter stadens brand 1719, varom framdeles avhandlas i sammanhang med domkyrkans nyuppförande.

Stadens äldsta kyrkor

kanhända bättre än någon annan. Aldern, som han själv beklagade sig över, och detta förmodligen därför, att han vid yngre år kunnat uträtta mera, hindrade honom dock ej att uppgöra och få antagna organisationsbestämmelser för det

Sven Elfdalium

Anders Kilander

nya stiftets konsistorium av största betydelse. Konsistoriet skulle årligen hava två *större* sammanträden för behandling av viktigare ärenden och dessemellan mindre sammankomster i och för avgörande av smärre mål. Det förstnämnda bestod av prosterna, skolans rektor samt några för tillfället kallade kyrkoherdar, det mindre av rektor, konrektor, teol. lektor och en eller två kollegor.

Elfdalium höll visitationer icke bara inom stiftet utan även uti de dit ännu hörande Vadsbo och Valla härader i Västergötland¹. Hans insatser på upplysningsverksamhetens område behandlas i kapitlet om skolan.

En naturlig fråga är, varifrån lönen togs för den nya superintendenten. Den första anteckningen härom finnes uti 1648 års avkortningsbok, vari det heter, att han låter bruka Aspsäter. Vederlag 4 tr havre och 1 1/2 t:a blandkorn. Detta hemmans brukande föranledde en hel del förvecklingar med sonen till borgmästaren härstädes Knut Olsson, justitieborgmästaren i Göteborg Petrus Bäfverfeldt, g. m. dottern till kyrkoherden i Karlstad Carl Pretorius. Men även

¹ Dessa härader lades först 1658 till Skara stift, och i stället lades Dalsland och norra Bohuslän till Karlstads superintendentia. De förstnämnda socknarna gingo efter Bromans död (se nedan) 1693 till Göteborgs stift.

Karlstads stads historia

om icke dessa tvistigheter hade gått Elfdalium emot, njöt han enligt Kungl. brev av 1649 7/4 mantalspenningarna av prästernas taxa av Kils gäll samt mantalspenningarna av Kils, Frykeruds samt Övre och Nedre Ulleruds socknar (9 öre

Erland Broman

Bengt Caméen

per hemman), därjämte all behållen kyrkotionde av Råda, Ekshärads, Ny och Dalby socknar, varjämte han enligt Kungl. brev av s. å. 18/7 fick Vidön fritt från utlagor, vilken egendom 1653 förlänades honom med frälserättighet. Sven Elfdalium dog 1666.

När man träder in i konsistoriets nyrestaureerade sessionssal, är det ej utan känslor av vördnad man ser sig omkring uti den vackra, gediget inredda lokalen med de imponerande samtida porträtten av de gamla helskäggsprydda superintendenterna, som ur de gamla ramarna blicka ned på besökaren, i ena handen hållande en foliant eller också med en bakgrund av dylika, angivande deras lärdom och stora bokliga kunskaper. Ty lärda män voro de, och en hel del av dem såsom Elfdalium hade vid tyska universitet fullbordat sina studier.

Närmast Elfdalium ser man bilden av byskomakaresonen *Anders Kilander*, som tog sig namnet efter födelsesocknen (Visnums-)Kil. En lärd man, han också, skolman och rektor liksom företrädaren, som vid sitt anträde till superintendentian gjorde Kilander till stiftets förste konsistorienotarie. Hans porträtt återfanns efter lång tids bortovaro, om redan då med utstungna ögon känner jag ej till. Nu hänger det renoverat på sin plats, ett värdefullt tillägg i stiftets biskopskrö-

Stadens äldsta kyrkor

nika, en from och älskad man, som han var. Jag förbigår efterträdaren *Johan Scarinius*, utnämnd 1673, som gjorde stiftet endast ett enda besök före sin transport till biskopssätet i Växjö. Kyrkoherdesonen *Erland Broman* utnämndes till

Jonas Arnell

Torsten Rudén

sysslan samma dag, som Scarinius fick fullmakt på Växjö. Adopterad och arvtagare efter burggreven i Malmö Lars Broman beredde honom en ofantlig förmögenhet tillfälle till vistelse vid utländska universitet och vidsträckta resor. Blev fäst vid hovet som predikant och assessor vid konsistoriet; två år senare kyrkoherde i Vingåker och sex år senare superintendent här. Ägde Apertin i Stora Kils socken. Var naturligtvis en grundlärd man, älskad och vördad i sitt stift. Död 1693.¹ Efterträdaren, *Bengt Cameen*, var son till Värmlands förste superintendent, Sven Elfdalius. Hemkommen efter utländska studier blev han först faderns predikomedhjälpare och slutligen prost över Jösse härads kontrakt såsom kyrkoherde i Köla. Hade såsom medtävlare till superintendentsbefattningen pastor primarius *Math. Iser*, också en värmlänning. Förvaltade sitt äm-

¹ Fru Catharina Ehrensten skrev 1672 till sin make med anledning av missväxten detta år, och de herremän funnos, som till slem vinning begagnade den rådande nöden: Prästen i Vingåker, Mäster Erland, sedan biskop i Karlstad, gjorde sig rik detta år. Han sålde över 250 tr spannmål för 14 till 16 rdr tunnan, nära dubbelt över det vanliga priset, och därtill klagade alla, som köpte, över det knappa målet. När vi i vintras voro hos honom, sade han, att han vore god få sälja 20 tr. Jag håller intet av honom. Vår herr Johan har måst giva honom 14 rdr tunnan. När han så handlar med sina medbröder, vad skall han göra med andra. (Ur Ellen Fries: «Svenska adelns familjeliv: En diplomatfrus brev», sid. 214).

bete med sådant nit, allvar och klokhet, att han stod i stor nåd hos överheten. Måg till stadsborgmästaren i Karlstad Johan Börjesson och död 1704. *Jonas Arnell* var norrlänning och hade som informator för två ynglingar Posse haft tillfälle till utländska resor under tre år, varunder han besökte ett flertal länders akademier. Blev på grund av sina ovanliga predikogåvor enhälligt kallad till kyrkoherde i Maria församling i Stockholm, ehuru icke prästvigd. Utan sin egen vetskap och utan val förordnades han av Karl XII genom fullmakt, daterad Ravitz i Polen, 1704 till superintendent här. Hans värmlandsvistelse blev dock ej långvarig. Han avled redan 1707. Med *Torsten Rudén* blev ett av provinsens barn åter innehavare av superintendentian. Innan han utnämndes till denna värdighet hade han i över 15 år varit fäst vid Åbo universitet som professor. Transporterades härifrån till Linköping 1719. Han var en utomordentligt framstående man och ansågs som sin tids yppersta latinska poet. Död 1729¹.

Superintendentens gård.

När den nye stiftschefen kom till Karlstad, fann han bostadsförhållandena för små för sina villkor, varför han köpte egen gård. Över hans gårdstransaktioner har ej varit möjligt att förebringa någon utredning av brist på äldre kartor och på grund av den omreglering, som under dessa decennier vidtogs först på grund av anbefallda befästningsåtgärder och sedan för att bringa ordning och reda i tomt- och gatuförhållanden. Då han därjämte var intresserad i ej mindre än tre olika gårdsköp, har detta ökat svårigheterna. Hans spekulationer på mäster Carls gård 1645 hava förut berörts. År 1649 »uppböd» han Hans Oluffssons (Spak) gård, som var belägen vid dåvarande Norra (nu Västra) Torggatan på dess östra sida. Spak, son av stadens forne borgmästare och rådman Olof Ersson, synes hava varit en häftig herre och vållat den nye superintendenten en del obehag med anledning av gårdsköpet, så att rätten finner skäl förmana Spak att »regulera sigh wäll» emot köparen, varjämte ett vite på 40 mark sattes honom före, om han överfölle Cameen »antingen med ord eller gärning». Fasta på gården begärdes den 26 november nämnda år av superintendentens måg, rådman Gustaf Ersson (Carlholm), men ännu 1651 är gårdsavträdelsen ej verkställd, eftersom den 14 juni Spak anbefalles att med avseende å denna gård skaffa sig annan lägenhet, »elliest skall stadztienaren all hans egendom utkasta på gatan». Men samtidigt som Cameen köpte denna gård, låg han i underhandlingar med Jöns Gunmundsson om inköp av dennes vid kyrkan liggande gård, vars tomt efter 1652 års stora brand föreslogs till inköp för uppförande av ett nytt skolhus. Huruvida detta köp kom till stånd, är åtminstone mycket tvivelaktigt, ehuru Jöns på för-

¹ Stamfader för Rudensköldska ätten och fader till riksrådet Carl R., som i mitten på 1700-talet, särskilt efter branden 1752, var stadens mäktige beskyddare och förespråkare.

Stadens äldsta kyrkor

frågan svarar sig vara villig avstå gården för nämnda ändamål. 1654 15/8 får han fasta på en gård, tillhörig Nils Månsson Ekehohm, son av befallningsmannen och rådmannen Måns Ersson och sonson till stadens forne borgmästare Eric Månsson samt svärson till stadens förste justitieborgmästare Matthias Pleningius, adlad Pleningsköld. Gården var troligen en del av befallningsman Måns Erssons stora tomt söder om kyrkan (där Stadshotellet nu ligger), men osäkert är även härvidlag, om köpet blev av varaktighet. Förmodligen avhände sig arvingarna gården, enär Elfdalius' namn ej återfinnes i något av protokollen såsom säljare. Den gård, som på 1696 års karta står angiven såsom »Mäster Sven Cameens Erfwingars», ligger öster om Norra Torggatan, och dess huvuddel sammanfaller med nuvarande Herrgårdsgatans västra del.

Det hade varit tyst med frågan om denna tomts tillbyggnad de första åren av Elfdalius' vistelse härstädes, och själv synes han ej hava påmint därom. Gården stod där obebodd och öde, såsom framgår av borgerskapets svar på landshövding Soops begäran 1654 att få disponera en gård under en (tillfällig) vistelse här i staden, att han erbjödes bo i kyrkoherdegården, men som rummen voro kalla, enär gården ej var bebodd, anhölls om meddelande, när han vore att hit förvänta. Att frågan under alla dessa år varit på tal är ju givet, ehuru handlingarna ej därom något förmåla förrän 1654 4/4, då borgmästaren Salomon Persson påminner »Rådhet om en annan kyrkioherdesgårdh att betänkia, emedan denna kyrkioherdesgårdhen ähr för lijten och för trångh. Säjandes thet wara hr Superintendentens och Prästerskapets begiäran W:tt Hendric Kolthoffs gårdh widh Elfwen att inlösa.» Redan vid frågens första framförande visade det sig, att man haft ögonen fästade på en försäljning av denna gamla gård, svarande mot norra delen av den tomt, där biskopsgården än i dag är belägen mellan gatan och västra älvgrenen, ehuru nu genom äldre tiders årliga pålningar och risfyllningar betydliga områden vunnits från älven, vars östra strand flyttats alltmer västerut, så att på de senaste åren nya tomter där kunnat utstakas och bebyggas.

Med en för den tiden ovanlig fart bringas frågan till avgörande. Som protokollet härom torde vara det enda av stadens sockenstämmoprotokoll, som finnes i behåll, tack vare dess införande i domböckerna, anföres det här nedan sådant det därifrån avskrivits:

»Den 29 Aprilis å hållen rådstuga beslöts att fölliande skulle införas: Anno 1654 d. 12 Aprilis wardt Sockenstämbö hållin i Carlstadh. Närwarandes hans Ehrewyrdighet Superintendenten M:r Swen Benedicti, kyrkioherden i Frychz-dalen M:r Måns Suenonis, kyrkioherden i Noor, H:r Matthias Erlandi, Rector Scholæ, M:r Anders Birgerj Kilander, Lector Theologiæ M:r Anders Petri Hoflander. Thess lijkest Borgmesterne, w:tt Salomon Pedersson och w:tt Oluff Erichsson, Gustaff Erichsson, Lars Ingemarsson, Hendric Kolthoff, Henningh Piper och Anders Månsson samt GemeneBorgerskapet och Sochnemännerne i Carlstadhz Sochn.

Karlstads stads historia

Samma gångh proponerade hans Ehrewyrdigheet Superintendenten om kyrkioherdegården här i staden, huruledes han ähr allför trångh, så att nödtorfftige huus dheer å eij kunna upsättass; och begiäradhe fördenskull att så Borgerskapet i staden, som sochnemännen i Sochnen boendes wille sigh betänkia om en annan Rumbbligare och Deer till bequemligare Platz, och thet icke allenast på Hans uthom och för Successorns skull. Der på gaff Borgmestaren W:tt Salomon Persson till kienna, att rådmannen W:tt Hendric Kolthoff ähr sinnat sin gårdh dher till uplåta, hwilken tillförendhe, kyrkioherdens Sahl. M:r Carls warit hafwer: Och emädan så Borgerskapet som Sochnemännerna sadhe sigh nogsampt kunna see och förnimma, att nu warande kyrkioherdegårdh ähr för dess trånghets skull aldeles obequemligh, så att huem som här samma Embethe beträder, måste sigh med en annan gårdh försee, Antingen till kiöpz eller för hyra, såsom the förre Pastores sahl. M:r Carl och M:r Israäll giordt haffua. Och the nu Endels hafwa af Borgmestaren w:tt Salomon Persson förstådt, dhet hans Ehrewyrdigheet Superintendenten och Borgmestaren wille sigh bem:de kyrkioherdegårdh tillhandla. Ty war the samptelige öfwerens, samma gårdh till Hans Ehrewyrdighet Superintendenten och Borgmestaren W:tt Salomon Persson för 300 Rdr att försällia, Hwillkett dhem för högt och dyrt synthes wara påslagitt, doch omsijder Loffwade the sigh wille bem:te 300 Rdr riktigt ehrläggia och bethala, på deet kyrkioherdegårdhen måtte medh en bättre Lägenheet försedd bliffwa.

Sedan tillspordes w:tt Hendrich Kolthoff, hwadh han för sin gårdh begärer? Han sadhe, ändock iagh myckett på Egornas uprödiandhe och husens Reparandhe kostatt haffwer, Nembl. 700: Rdr. Hwarmedh sampteligen war tillfredz: Strax öfwerladess, aff hwadh medell bem:te 700 RDr betalas skulle: Tå sadhe Borgmestaren w:tt Salomon Persson, dher till kan wäll finness Rådth, så att hwarken staden, borgerskapet eller Socknen någon tunga eller beswär her aff taga skole. Thy dhe 300 Rdr, som hanss Ehrewyrdighet Superintendenten och iagh för gamla Stombnen uthgifwa skole, kunna w:tt Kolthoff först tillställass; Sedan haffwer och wår Kyrkia i någre åhr haft skiöna intrader, så att hon och wäll förmår; dhertill någott contribuera, dher Hans Ehrewyrdighet så täcktes. Deer till swaradhe hanss Ehrewyrdighet och fullkomligen försäkradhe allom Så tillstädes warande, att aff kyrkioness medell skall till den Nya kyrkioherdegårdens inlösandhe 400 RDr uthläggia, Lofwadhe Kolthoff sigh willia till en tijdh medh 100 RDr Dilationera; Deermedh han gården medh alt nagelfast sampt dhess inredhe, som wahr, när han gården kiöpte, effter Inwentarij innehåld afstå och uplåtha skall.

Om Egorna bleff slutatt som föllier. Nembl. att frällselyckian på Wästre sijdan Elfwen behålles under then nyköpte stombnen eller kyrkioherdegården, efftersom den af Socknen till Stombnen upröjd ähr: Men den andre längre wäster, som sahl. M:r Carl sielf till sin gårdh upröjdt haffwer, behåller Kolthoff för sigh.

Stadens äldsta kyrkor

Lyckian wedh Långögårdett medh Prästängen i Långöön, blifwer wedh den Nya Stombnen, som the förr wedh then gamble waritt haffwer: Kåhlgården, 2 qwarter i Trägården, Katzefisket i Haranäas och Ryskestödett wedh Herrgårdz Bergzudden blifwer ock som förmält ähr.

Hans Ehrewyrdighet Superintendenten och Borgmestaren behåller till den kiöpte gården Lyckian, som Kolthoff på Herrgårdzgårdett näst wästan för Borgmestarens w:tt Salomon Perssons tagitt haffwer; Engen i Wåxnäass, Katzefisket i Haranäas och Ryskestödet uthi Elfwemunnen wedh Skoghaldz inlopett. Husen belanghande, som nu på den gamble kyrkioherdegården ähr, så bleff om them såledess slutatt och bewilliat: Att aldenstundh en Cappellans och klockaregårdh uprättas skole, och staden beqwämelige tompter deer till förskaffar, Ty skole Sochnemännerne husen dädan flyttia och på Cappellansgården upsättia, så och ett huus eller tuu på klockaretompten: kiällaren. Bryggehuset medh Boden emillan Porten och Borgmestarens w:tt Salomon Perssons bygningh erhåller Borgmestaren för skiählig betalningh.»

1657 11/5 beviljades fasta för staden på den nya kyrkoherdegården och för superintendenten och borgmästare Persson på den gamla.

Ehuru beslutet för en längre tid troligtvis bragt den kyrkliga boställsfrågan ur världen, blev det dock ej så. Långvariga förvecklingar och misshälligheter blevo en följd därav, och både stadens borgerskap och Cameens arvingar fingo ångra, att kyrkomedlen någonsin blivitt tagna i anspråk för denna angelägenhet.

1666 26/8 gick den gamle Cameen ur tiden, följd av stadens för att ej säga hela stiftets välsignelser.

Givet var ju, att boställsfrågan ånyo skulle komma på tal, då efterträdaren skulle tillträda gården, men redan dessförinnan eller samma år den 2 oktober ventilerade man saken på rådstugan, förmodligen på grund av ont samvete med anledning av de ur kyrkkassan disponerade 400 riksdalerna. Den avlidne superintendenten hade ju varit en av de drivande krafterna vid beslutets fattande, och då han nu var borta, sökte man hos arvingarna säkerhet för att slippa från ersättningen. Som den otrevliga handlingen ej av superintendenten underskriwits, vilken upptäckt nog vållade frågans så tidiga framförande, skulle arvingarna »tillbiudas» att teckna under densamma, varjämte de skulle förmås att tillförsäkra staden befrielse för allt eftertal på de av kyrkomedlen uttagna 400 dr, vilka de ville låta påskina, att superintendenten utanordnat på sitt eget ansvar. Men ej nog härmed. Den vid bytet år 1657 såsom så präktig omordade Kolthoffska gården visade sig ej vara så alldeles utan fel, eftersom av arvingarna fordrades en hel del reparationer, varjämte boet häftade i skuld för tionden.

Cameen hade 13 år före sin bortgång trätt i ett andra äktenskap med en dotter till landskamreraren Arvid Roman. Som arvingar stodo nu änkan, som ej långt därefter gifte om sig med kronolaxfiskaren vid Deje Erik Olofsson Spaks

sonson, sedermera amiralitetsrådet Gudmund Ehrencrantz — Anrep nämner 1673 såsom året för bröllopet, vilket är oriktigt, enär hon redan i ett protokoll av 1671 14/7 nämnes såsom fru Maria Ehrencrantz» — samt barnen från Cameens tidigare gifte med Sara Norenia, däribland sönerna Daniel, död såsom justitieborgmästare i Stockholm, Sven, adlad Caménhjelm, död som professor i Dorpat, och Bengt, som blev en av faderns efterträdare i superintendentian. Barn i det senare giftet funnos även och påminnes i protokollerna, att inventarium för de omyndiga barnen skall upprättas och till förvaring nedläggas i stadens kista.

Den långvariga tvisten med dessa arvingar, vilken tvist endast återfinnes i rätt stympat skick i rättegångsprotokollerna, enär den naturligtvis till allra största delen avhandlades på sockenstämmorna, lämnar oss dock en inblick uti de små förhållanden stadens innevånare befunno sig i. Alla dessa småsaker, som vid ett ytligt genomläsande förefalla såsom utslag av rena trakasserier, voro tillkomna till stor del på grund av den enskildes tryckta ekonomiska ställning, där varje uttaxering om än aldrig så ringa i betänklig grad minskade de redan förut genom mångfald av utskylder och acciser så knappa existensmöjligheterna. Det var således näringsbekymren, som till största delen voro upphovet till dessa små detaljerade diskussionsdebatter på rådstugan, ej snålhet och småsinne, vilka dåliga egenskaper nog emellertid skymtade fram, ehuru ej — såsom förut vid flera tillfällen framhållits — då det gällde kyrkliga förhållanden: »Gudz ähra och hans prydning».

1667 7/3 kommer landshövdingen Abraham Leijonhufwud hit, och man passar då på att draga fram saken inför honom. Läget är nu ytterligare försämrat, ty prästgården är befunnen synnerligen förfallen: antagligen förestå en hel del både reparationer och nybyggnader. Rädslan att få återbetala kyrkkassan gör sig ånyo gällande, men härvidlag lugnas man av landshövdingen, som ej tror, att något klander häremot skall uppstå, då pengarna använts till ett sådant ändamål som skett. Arvingarna borde dock stämmas »ther något therom skall ageras», varjämte räkning skall göras med salig Kolthoffs arvingar. Så blir saken vilande, åtminstone i rättegångsprotokollen, till i augusti 1669. Nu synes återbetalningsfrågan till kyrkokassan hava avgjorts till stadens nackdel. Vad man länge fruktat, hade nu kommit, och man hade ej annat än att taga sättet för kostnadernas uttaxering under diskussion. På tillfrågan om sockenmännen vilja gå med på en utdebitering av 1 dr smt per man, svaras olika. En vill, att arvingarna först skola klarera sitt; Bengt Smedh vill erlægga sitt, »thertill allenast alla gåå under samma ook som ägor och gårdar», men Gustaf Skomakare förklarar sig gärna betala sin riksdaler utan förbehåll. Saken beslutas också så, sedan borgmästaren lovat, att hädanefter ingen uttaxering skulle ske med mindre än att tolv »gemene» av borgerskapet då skulle vara närvarande. Byggnads- och reparationsarbetena skulle också genast taga sin början: den, som ej med sitt folk kl. 6 om morgonen

Stadens äldsta kyrkor

vore å platsen för att börja sitt arbete och stannade »stadigt» hela dagen, fick plikta 3 mark smt. Beslutets utförande visade sig dock betydligt svårare än beslutets fattande, vilket framgår av landshövdingens påminnelse i maj följande år, att det vore borgerskapets plikt att uppbygga prästgården, något, som visar, att hjälp med biskopsgårdens underhåll från övriga delar av stiftet ej ännu var påtänkt, utan tillkom denna börda staden och socknen ensamma. Kyrkokasseskulden var ej heller betald, och dess nitiske redogörare, guldsmeden Erik Lind, påminde om likvid. Beslutet, att resterande skuldbeloppet skulle betalas av våghusmedel, är väl också en illustration av förmögenhetsvillkoren.

I september månad antogs en fördelning av arbetet å prästgården rotarne emellan, vilket visar, att arbetet pågick.

Hittills har det varit jämförelsevis tyst med anspråken på arvingarna, men i samma mån som den nye boställsinnehavaren superintendenten Kilander kommer med framställning än om nattstugornas och uthusens taktäckning, än om reparationer å fönster m. m., vilket allt drog sina kostnader, bli kraven allt bestämdare. En inventering synes hava gjorts (ehuru inget syneinstrument tyckes hava förefunnits vid Cameens tillträde), och enligt denna häftade sterbhuset en skuld på 200 dr smt 1671 5/6. Något senare är man färdig med en skrivelse till fru Ehrencrantz, däri hon avfordras redovisning för de inventarier, som funnos vid tillträdet, samt uppmanas att göra behöriga reparationer. Då hennes till landshövdingen ställda svar uppläses på rådhuset den 2 september, gör borgmästare Bengt Swensson en resumé över hela denna bedrövliga bostadsfråga, som alltifrån början blev så snedviden genom bortbytandet av den gamla prästgården, varigenom staden kom i besittning av en fallfärdig gård, som ej ens låg inom »dessein», d. v. s. inom den nyutstakade stadsplanen. Detta nödvändiggjorde ju i sin tur en del ombyggnader, för att ej beröra de förvecklingar och ledsamheter, som uppstått genom det sätt, varpå likviden skedde. Och till allt detta obehag kommo gång efter annan från Kilander påminnelser om att han ingenstädes hade att bo, vilket till slut nödgade borgerskapet att i oktober nämnda år skrida till en ytterligare uttaxering av 530 dr 30 ö. kmt, något som blev en omedelbar följd av superintendentens 1671 11/10 framförda klagomål, att regnet gick genom taket på källarna, och att den »nya byggningen» ännu ej vore färdig. Det synes således hava gått därhän, att nytt boningshus måst uppföras, då tydligen mästare Carls gamla byggnad ej stått att reparera, trots att den ej kunnat vara mycket över 50 år. Allt detta trassel vållade oro i sinnena, vilket man väl utläser ur protokollen. Man frågar sig, vem som är upphovet till oredan, man går igenom de fattade besluten och synar dem från alla möjliga håll för att finna någon utväg ur ledsamheterna. En skrivelse om saken uppsattes och avsändes till landshövdingen, sedan den godkänts av såväl borgmästare och råd som menige borgerskap. Det passerade har gjort var och en betänksam; ingen vill göra något på eget be-

våg. Ett svar från landshövdingen anländer också, vilket uppläses på allmän rådstuga 1671 13/1, men ingen av dessa skrivelser finnes i behåll. Sammanträdet är talrikt besökt och åter genomgås ärendet från dess första början in i minsta detaljer. Något nytt kan dock ej utvinnas mera än att rådman Piscator, som varit kyrkvård, upplyser att orsaken till att salig superintendenten ej velat underskriva bytesinstrumentet varit, att kyrkoherdegården av denne ansetts vara för trång, varför han »blef sittiandes qwar uthi honom», varmed ej gärna kan avses annat, än att Cameen förblivit kvarboende i sin egen gård. Ytterligare utgifter förestodo till utdebitering. Röster saknades ej heller nu att till deras täckande använda sig av domkyrkotunnan, trots den svidande erfarenhet man helt nyligen haft av ett sådant tillvägagångssätt, men förslaget vann ej någon anslutning, då borgmästare Swensson framhöll risken härav, »på det att borgerskapet ej framdeles skulle blifwa graderat och betungat dermed».

Cameens arvingar äro ock tillstådes för första gången, företrädda av sekreterare Ehrencrantz, som sade, att därest borgerskapet bevisade, att hans fru försatt något av vad, som hörde till prästgårdsinventariet, så ville han »refundera förr än han avreste». Sterbhusets skuld hade nu ökats till 300 rdr, från vilket kravmål han äntligen ville bliva fri, och fick han till svar, att han så skulle bliva, då han visade kvittens på att den var betald. Därefter vidtager en undersökning om de inventarier, som förkommit, varefter åter insinuationer göras, att arvingarna skola betala även kyrkokassans 400 rdr. Sammankomsten avslutas med att Ehrencrantz säger, att svågern, kyrkoherden i Nyed, Bengt Bergius, givit kvitto å skulden på 300 rdr, varifrån han alltså vill bliva befriad samt protesterade mot kravmålet på kyrkokasseskulden.

Därmed synes tvisten om ersättningarna avslutade, och staden fick tydligen betala den sistnämnda summan. Men byggnadsfrågan skulle ännu i många år verka tyngande på stadsborna, som redan i juli nyssnämnda år fingo en ytterligare uttaxering av 3 rdr kmt per mantal. De tryckta tiderna — man befann sig ju sedan ett år tillbaka i ett nytt krig, som ehuru ej så omfattande dock återverkade på den lilla stadens ekonomi — försinkade byggnadsarbetet, och möjligt är, att Kilander, som dog 1673, aldrig fick inflytta i den av honom omnämnda »nye byggningen». Och med all sannolikhet dröjde det, innan efterträdaren Erland Broman fick där taga sin bostad, ty så sent som 1680 23/8 »proponeras, att prästgården måtte förfärdigas och befalles alwarligen, att de som restera medh penningar, bräder och näffwer måtte strax gifwa ifrån sigh». Först sedan Broman tagit byggnadsarbetena i egna händer, blir det en längre tid tyst med prästgården. År 1686 heter det i protokollet för den 23 mars:

»S. d. uplästes för Borgerskapet een upsatz på Biskopzgårdens förlägenheet och effter tillfrågan war Borgerskapetz mehningh, att dee gärna sågo, dett H:r Biskopen wille sig påtaga den sielfwer att reparera, hwarföre dhe kostnaden be-

Stadens äldsta kyrkor

tahla willia. Rådman Johan Fredric (Straub) och And:s Rytter, hwilka af Rätten uthsände woro, berättade, att H:r Biskopen dhem swarade, dher han får Medell i händerna, will han sigh dhet omaket uppå taga och låta Biskopz gården reparera». Och sådana medel synes han hava fått.

Tillägges slutligen, att biskopsgården — först på 1680-talet fick den denna benämning — under hösten 1709 genomgick en grundlig reparation, så är härmed denna gårds historia framförd till 1719, då den helt och hållet avbrann i den väldiga eldsolyckan.

Superintendenten, som bott här i gården efter Broman, voro ovannämnde Benedictus Cameen (död 1704), Jonas Arnell (död 1707) och Torsten Rudén (död 1729, stamfader för Rudensköldarne), vilken något mer än en månad före branden 1719 blev utnämnd till biskop i Linköping.

Kyrkans lägre tjänstemän.

Om man ock, såsom vi sett, något så när hjälpligt kan följa kyrkoherdegårdens byggnadshistoria för äldsta tider, så är denna, vad kaplansgården beträffar, höljd i mörker. Ehuru det är troligt, att kaplanen liksom kyrkoherden hade *boställe*, kan detta likväl ej avgöras. En möjlighet kan också vara, att han, då mäster Carl inflyttade i egen gård, fick disponera kyrkoherdegården, men därom finnes ingen antydning. Först under stadens påbörjande omreglering på 1650-talet får man några exaktare uppgifter. 1652 $\frac{4}{10}$ ställer superintendenten den frågan till borgmästare och råd, om ej tomtplatser för »Schole-mästare-, Capellans- och klockareboställen» skulle kunna upplåtas och får till svar, att detta skulle ske med det »foderligaste». Detta skulle ju kunna tyda på att någon kaplanstomt hittills ej funnits, men lika nära till hands ligger, att vid den nya stadsplanens genomförande, som snart sagt vände upp och ned på alla äldre gator och tomter, kaplanstomten uppgått uti någon annan tomt eller legat hindrande i vägen för någon gatas framdragande, varför den måst försvinna. Beslutet av 1654 $\frac{26}{4}$ bestämmer, att den nya kaplans- och klockaregården, vartill staden ämnar skaffa »beqwämelige» tomter, skulle uppföras av timmer från den gamla kyrkoherdegården, på grund varav man antager, att frågan snart nog skall bliva lyckligt löst. Så blev också förhållandet. 1655 $\frac{4}{8}$ läses: »Sist öfwerladhes om Capellans- tomt, och enär Anund Swenssons tomt på Hammarögatan i några år varit obbyggd, resolverades, att bemälte tomt skall därtill bebyggas, dock utan ägor, och arfwingarna gifwas en annan tomt till ägorna och på annat rum belägen, hwarjämte staden betalar 100 D:r kmt. Dock när änkan Sigrid Anundsdotter, som nu tompten besitter, får annan råd eller igiönom döden afgått, kännes samma tomt under staden. Men ägorna besittas av arfwingarna.» Saken är åter före den 17 nästföljande oktober: »Sist framkallades Anund Krinktz arfwingar och

tillspordes, om de wille låta sin tomt (till) Capellanstompt?» Sigrid Anunsdotter sade: »wij ähro tre sonsystrar och hafwa en halvesyster, hwars meningh här om iagh icke grant wett, för min Person deer medh nögdh, där iagh kunde fåå en lägeligh tomt igien». Tomten värderades till 150 dr kmt, ägora förutan, vilka syskonen fingo för sig behålla.

Först följande år synes kaplanen äntligen fått husen flyttade till rätt plats enligt beslut av 9/7, att husen å kyrkoherdegården skulle denna vecka bortflyttas och uppsättas å kaplanstomten. Fyra rotar skulle köra dem och sex rotar taga ned dem och uppsätta dem. Förste boställsinnehavaren var Ericus Nicolai Högvaldius, som 1661 blev kyrkoherde i Dalby. Ägor fick kaplanen på »Sunstaholm» och fiskvatten (katzestöd) först vid udden på Kanikenäset och sedan, från 1666, vid Sunstaholmen.

Många årtionden stodo dock ej dessa bostadshus utan reparation. Redan 1666 påminde kaplanen Torb. Forssman om dess reparation, och 1707 var gården obeboelig, enär dåvarande kaplanen Lars Sörström anhåller att få begagna de två rummen framför salen i gamla biskopsgården, vilket beviljades, eftersom han i den gården är (inrymd). I stället för att reparera upp den gamla gården synes staden sedan hava valt att hyra boställslägenhet åt sin kaplan. 1710 21/2 frågar överstelöjtnant Soop, om han ej slipper betala båtsmans- och kontributionspengar för sin gård, i vilket fall han är villig att utan hyra lämna den till kaplanen Ullstedt, »som i vår lär flytta in till staden». Detta befanns skäligt, för att borgerskapet skulle få lindring i denna hyra. Protokollet av 1713 3/10 lämnar också ett bidrag till historiken. Det gällde nu landsförsamlingens bidrag med en tredjedel till biskopsgårdens underhåll, något som en del landsförsamlingsbor ville undandraga sig. »Biskop» Rudén besegrade dock motståndet genom att påvisa, att landsförsamlingen så mycket mindre kunde undandraga sig detta, som staden i sex år betalt kaplanshyra.

Kaplansgården försålde 1718 7/5 till kommissarien Johan Bergius, eftersom husen voro för dåliga och skulle draga för stor kostnad att reparera. Den låg då vid avl. rådman Straubs gård.

Vad dessa äldre kaplaner beträffar, finnas om dem i Hammarins herdaminne fullständiga längder och upplysningar.

Vad domkyrkosysslomännen angår, säger Hammarin, att de troligen varit vid kyrkan i Karlstad förordnade, ifrån det staden blev superintendentssäte. De äldste äro obekanta, men från 1692 vet man, vilka som innehaft tjänsten. Den har alltid varit förenad med någon annan tjänstebefattning, och merendels hava skolmän varit därtill förordnade.

Kompletteringar i det följande av domkyrkosysslomännen och en del andra kyrkans tjänstemän äro hämtade ur stadens domböcker, enär val av dem skedde på valborgsmässorådstuga varje år.

Stadens äldsta kyrkor

Antagandet, att tjänsten tillkom samtidigt med superintendentssysslan, är nog riktig. I intet protokoll före denna tid finnes någon anteckning om att dylik tjänst fanns inrättad, då den däremot på ett eller annat sätt nästan årligen framskymtar under tiden därefter. Troligt är väl, att kyrkoherden själv handhade den omedelbara vården om kyrkans ekonomi, men att denna tjänst ej medhans av superintendenten utan överlämnades åt särskilt därtill utsedda. Ehuru man får antaga, att dessa utsågos på superintendentens förslag, eller att valen av honom stadfästes och gillades, ser det likväl ut, som om rådet och borgerskapet självständigt tillsatte dessa tjänster dels på valborgsmässorådstugorna, dels på sockenstämmorna. Vid ett tillfälle (1685 8/5) klagar till och med superintendenten, att borgmästare och råd tillsatt en annan, än han tänkt sig. Som inga bestämmelser härför funnos, var det ju ej märkvärdigt, att osäkerhet och olika uppfattning gjorde sig gällande härvidlag som i allt annat. Något som även förtjänar att nämnas, är kyrkvärdarnas redovisningsskyldighet inför landshövdingen, dit de hade att för granskning årligen insända kyrkoräkningarna. På så vis kan man ofta i våra landshövdingearkiv, särskilt i landsböckerna, återfinna värdefulla handlingar angående våra kyrkor, om vilkas historia man på grund av eldsolyckor uppgivit allt hopp. De första kyrkvärdarna voro Daniel Sandersson och Börje Oluffsson, båda på sin tid betydande män i staden, den förre ägare av Mölnbacka, som han 1651 måste avträda, efter vanligheten till kreditorer i Göteborg, den senare¹ ägare till Kvarntorps hammare och gift med en dotter till prosten Matthias Noreen i Nor. Vid sidan av dessa står en »oeconomicus templi», vilken befattning innehades av kaplanen. Dessa tre skulle enligt protokoll av 1649 23/11 gemensamt hava inspektion över kyrkans såväl uppbörd som utgifter.

År 1651 tillsattes stadsmedicus Mäster Henrik Lennartsson Rath², som dog påföljande år och ersattes med den gamle rådmannen Berendt Töök (en släkting till den för sitt tappra försvar av Gullbergs fäste bekante Márten Krakau). Han kvarstod till 1655, då Jacob Johansson Schröder valdes, också han en betydande man, välsituerad och ägare av Råglanda hammare. År 1656 efterträddes han av Nils Månsson, som året förut blivit rådmän. Han var av den ansedda ekebohmska släkten och gift med en dotter till stadens förste justitieborgmästare Matthias Pleningius. Följande år äro åter två kyrkvärdar utsedda: borgmästaren Johan Börjesson och rådmannen, uppbörds mannen, organisten och sedermera även stadskällareföreståndaren Anders Månsson. Dessa kvarstodo till 1660 24/4, då Börjesson uppsade tjänsten för sina många hammarbruks skull. Skänkte 10 rdr till kyrkan och fick till efterträdare Petrus Piscator, som sedan 1651 var stads-skrivare och från 1660 rådmän. Han blev, då han den 24 april valdes, lovad att få den lön, som Erich Nicolai Högvaldius hade haft, »för det han kyrkans räkning

¹ Han var son till Karlstads borgmästare Oluff Erichsson Spak.

² En längre följd av år är endast en kyrkvärd tillsatt jämte kaplanen.

Karlstads stads historia

hålla skall, nembligen 10 t:r spannmåhl af domkyrkotunnan, till hwilcket äfwen superintendenten samtyckte». Ännu 1666 kvarstå Piscator och Månsson. Följande år valdes den 29 mars Erich Larsson Lindh, rådman och guldsmed, som genom energi och driftighet samlade en ansenlig förmögenhet. Anlade hammarbruk i Eds socken (Segmon) och var stadens fullmäktige vid de märkliga riksdagarna 1682 och 1686. Lindh var en synnerligen nitisk kyrkvård, som förde räkenskaperna med anmärkningsvärd ordning och reda. Han fick också såsom en gärd av tacksamhet »för de tienster han gjort staden och kyrkan efterskänkt den 10. penning, som sterbhuset skulle betala» av boets behållning vid hustrun Ragnela Nilsdotters död. 1676 8/5 begärde Lindh att bliva fri från sitt ämbete »af särdeles orsaker», varom skulle rådgöras med superintendenten, men ej förrän följande år blev han genom sockenstämmans val av Daniel Jonæ Kijlander avlöst. Härefter följer Hammarins förteckning, varför längden här avslutas. Följande tillägg kunna dock göras. Kijlander kom 1691 på balans, något den tiden med dess osäkra uppbördssätt synnerligen vanligt, och som sällan medförde några andra efterräkningar än möjligen konkurs. Förmodligen var det vetenskapen om denna balans, som gjorde, att rådman Johan Tholerus och guldsmeden Johan Fredrik Straub 1685 tillsattes såsom kyrkovårdar, varigenom superintendenten fann sig tillbakasatt. Balansen, som vid Kijlanders död vid årsskiftet till 1702 uppgick till 613: 2/3 dr smt, fick ersättas av superintendenten Bromans änka. 1693 6/5 blev åldermannen för skuteskräet, sedermera rådmannen Niclas Florell kyrkvård. Huru länge framgår ej, men han kvarstod åtminstone följande år.

Vad Hammarins organistlängd beträffar, kan nämnas, att Jacob Norske ej var detta ämbetes förste innehavare med tillträde 1658. På valborgsmässorådstugan 1649 17/5 valdes nämligen Anders Månsson till uppbördsman och *organist*. Ludert Dijkman transporterades till organisttjänsten vid Storkyrkan i Stockholm redan 1686, enär detta år (27/3) »borgerskapet antog biskopens förslag att till organist antaga Johan Breman, helst han var capabel att åtaga sig rector Cantustiensten wid Scholan, på grund hwaraf han kunde åtnöija sigh medh mindre löhn». På rådman Erich Oluffson Plans förslag skulle valet underställas sockenstämman. Axel Montan uppgives hava varit organist i Maria församling i Stockholm. Enligt protokoll av 1716 10/11 skulle det hava varit i Klara församling han uppehållit befattningen.

Vad som den tiden förstods med klockare, är ganska svårt att bli klok på. Denna ämbetsman tyckes redan den tiden hava varit en mångbetrodd person. Innehavarna finnas namngivna sedan 1668 och förordnades av magistraten »med consistorii Consens». Deras huvudsyssla synes hava varit att ringa i tornet, men även klockstället torde tidvis hava ålegat dem. Vid ett tillfälle framgår det, att klockaren även var kyrkstöt; 1698 18/5 blev Peder Klockare *våktare*.

Stadens äldsta kyrkor

Slutligen ha vi punghävararna, vilka ämbeten tillsattes årligen jämte andra ämbeten vid valborgsmässorådstugan. De voro två till antalet och ombyttes varje år. Den ene hade att gå med kyrkopungen, i vilken nedlades de gåvor, som skulle komma kyrkan till del, då i fattigpungen insamlades bidrag till de fattigas underhåll.

Andlig och juridisk rätts fostrande verksamhet.

Det kyrkliga livet och religionen i allmänhet utövade med stränga medel sin fostrande verksamhet på folket, som ännu hölls kvar uti en myckenhet av förvildning och råhet från gamla tider. Det fanns i dessa äldre tider, om man undantager den världsliga rätten, intet, som kunde utöva sådan inverkan till sinnenas bättring, som kyrkan och skolan, vilka under utmärkta ledare kunde och ägde makt att utöva den mest välsignelsebringande verksamhet i samhället bland dem, som ständigt levde i den gråa verkligheten, och som under en allvarstyngd och arbetsfylld tillvaro alltjämt drevos att spänna sina krafter till det yttersta för att uppehålla livet. Inga som helst förströelser funnos att tillgå med undantag kanske utav dessa då och då förekommande familjhögtidligheter eller ett och annat högtidligare besök. Här nedan ha ur stadens rättegångsprotokoll hopsamlats en del utdrag, som, ehuru de icke utgöra annat än skildringar ur folkkaraktärens dåliga sidor, likväl i sin mån nog bidra till att visa, huru såväl världsliga som kyrkans makter ingrepo i gemensamt arbete för bortarbetande av oseder och missbruk.

1634 9/6 tilltalades Lille Nils av Erich Collega om ett par åror, som lågo i herr Erichs gård. Eftersom ingen fanns i gården utom Nils, emedan folket var i aftonsången, förmodades han vara tjuven. Nils försvarade sig med, att han under tiden för brottets förövande varit i kyrkan. Nu befanns emellertid, att han ej så varit utan i herr Erichs gård under predikan, varav synes, att han troligen tagit årona. Men för det, att han försummat kyrkan på böndagen, blev han tilldömd att antingen böta 40 m. eller arbeta därför till kyrkan.

1638 3/9 klagades, att Hans Kopparslagare hade sålt några kannor öl under gudstjänsten. Erkände och dömdes 6 m. efter köpebalken.

Ingen får sälja öl, vin och andra drycker, sedan det ringt i vård. (1650 9/3).

1654 20/3 förbjöds borgerskapet att sälja öl om kvällarna, sedan det är ringt i vård. Penningböter. Den, som säljer öl, medan folket är i kyrkan på sön- och helgdagar, böte 40 m. smt. »Capittletz sak dock förbehållin» (d. v. s. att förseelsen även skulle dragas under domkapitlets domvärjo).

1653 23/2 framhades för rätten Bengt Smedhs dräng här i staden Nils Larsson bemäld, född i Sijlaby och Kleffwa Giäldh i Västergötland. Han hade, sedan det ringt ur vård, krupit in genom ett utblåst fönster in i kyrkan, med en yxa brutit upp en kista och av de fattiges församlade penningar uttagit 8 dr 41/2 öre

Karlstads stads historia

kmt och 3 öre smt. Sönderslog sedan ett annat fönster på norra sidan och hoppade ut igenom det i några personers åsyn, sprang hem och gömde pengarna under en timmerhög. Penningssumman påträffades och uppbars på rådstugan. Nils Larsson tillstod allt, »och badh sigh gudh bättre, att han så illa giordt haffuer». Tillspord om någon hade varit tillsammans med honom i ogärningen, sade han: »Neij, ingen menniskia, uthan dieffulen haffuer migh det ingiffuit, att iagh så göra skulle, ty iagh kunde i förledne natt intet soffua, uthan tänkte alt der uppå, huru iagh dhetta uthrätta skulle». Han frågades vidare, om han hade tänkt på detta länge, varpå han svarade, »iagh tänckte det aldrig, förr ähn i natt, kom migh så ondt före, eij eller haffuer iagh någon sin så giordt före». Karduanmakaren Hans Söndagh sade, att drängen varit inne i hans hus och köpt en kanna öl, och när han hade gått, saknades ett par skor, som hade stått på stugugolvet, varför han misstänkt honom. Erich Menlös påstod, att Larsson dagen förut gått till hans verkstad, slagit sönder en ruta och tagit ett par knivar. Han hade misstänkt denne dräng, emedan han är halt och »skeeffotad», och fjät efter en dylik person voro iakttagna omkring hans verkstad. Härtill nekade drängen under påstående, att han varit sjuk några dagar. Tomas Sadelmakare berättade, att välborne Ifwar Bagge saknat några penningar, sedan denne dräng och hans husbonde voro ute på Bagges gård Assber (Aspberg) och arbetade. Tillstod dock endast kyrkstölden, »till huilcken så hungeren som ondh inguiffelse haffuer honom driffuet». Efter att vid en följande rannsaking erkänt, att han på Aspberg den 7 mars tagit ett par ullstrumpor värda 1 rdr kmt, avkunnades domen: »Oansedt största delen af rätten eij annorlundha pröffua kunde, ähn att denne Nils Larsson en owettigh och Fåhne wara skall, lijkwisst kan denne Rätten honom eij fria eller wärgia, uthan för denne sin begångne tiufnadt, kenne honom wara skyldigh effter det 3 Cap: Tiuf: B. St. L. att hängia: Nåden will man, den högl. Kongl. Hofrätt ödmiukeligen haffua hemställdt».

Varje gång pungebärarne försummade sig, böte $1/2$ rdr till kyrkan eller de fattige, beslöt rätten 1654 $26/4$.

Förmanades borgerskapet 1656 $19/7$ allvarligen att gå i kyrkan om söckendagarna, i synnerhet onsdagar och fredagar till att avbedja det syndastraff, som över varje huvud hänger.

Rasmus Marbo hade »i går» (d. v. s. 1666 $8/7$), som var söndag, sålt $41/2$ aln. lärft till en flicka. 40 m. smts böter.

Rådman Erich Lindh gav 1669 $19/7$ tillkänna, att första bönedagen, då Nils Simonssons hustru kom i kyrkan och skulle sätta sig på den stol, som henne tilldelad var, ville hon inte gå dit utan gick och satte sig i sin gamla stol; då »hon inthet slapp in, sadhe hon iagh gif:r Erich Lindh fanen, iagh går i min gamla stol, Erich oåtfågadt». Resolverades: Eftersom det skedde i kyrkan, remitteras till högvördiga konsistorium.

Stadens äldsta kyrkor

Framvisade 1673 9/10 änkan efter Johan Klockare, hustru Ingrid, Stockholms norra förstads kämnärskammars beslut av 1671 21/4, att tjuven Swen Andersson, som förlidne år för sina missgärningar blev hängd i Södermalms galge, samma datum bekände, att en soldat vid namn Mattz, som tillsammans med Swen stulit en silverkanna ur Karlstads kyrka för ett par år sedan, av samma kanna sålt 12 $\frac{1}{2}$ lod silver till guldsmedens i Örebro, mäster Petter Grundel, hustru Lissbetha Jönsdotter. Angående detta tillfrågades Petter, om han efter förmaning förledne fastingsmarknad tillfrågat sin hustru om detta köp. Han ger till svar, att hans hustru nekar därtill. Åter frågades han, varför han ej lät sin hustru resa till förledne persmässa. Detta förklarade han med att hon inte kunde komma på grund av ett flertal beställningar, som måste färdiggöras. Resolution: Emedan rätten förstod, att Petters hustru (sedan detta i Stockholm bekändes) absecuterat sig från marknaderna här i staden, vilken städse här brukade infinna sig på dessa, kunde ej rätten annat göra, än att approbera denne samme bekännelse. Dömdes fördenskull mäster Petter Grundel att igengiva berörde 12 $\frac{1}{2}$ lod brutet silver eller dess värde uti penningar betala, halvparten till kyrkan och det andra till Ingrid.

Som det visade sig, att Per Didrichsson, Ingebår Nilsson, Jarls hustru och Lars Perssons dotter ej varit i kyrkan sistlidne böndag, dömdes de 1676 26/6 till fängelse, då de ej hade något att betala med.

Fiskalen, e. o. rådman Johan Tholerus anklagade 1683 1/5 Bengt Smedh för att hava malt förledne söndag, som var böndag. Sade, att han haft biskopens tillstånd, och att det var biskopens eget folk, som använt kvarnen.

Avsades 1685 6/6, att Jöns Hanssons hustru ej hädanefters skall intränga i rådman Lars Erichssons stolrum i kyrkan, utan får hon se sig om efter annan plats.

Brödförsäljning förbjödes 1687 26/10 på torget och mellan gårdarna på söndagarna och större böndagen, liksom att sälja öl efter klockan nio.

Natten mellan 24—25 juni 1690 bortstals vid pass 30 dr kmt ur kyrkolådan. Sigge Ambiörnsson misstänktes, men kunde ej fällas. För sin vårdslöshet med kyrknyckeln fick han ersätta stölden.

Ingen må enl. beslut 1692 19/11 om sön- och helgdagar företaga sig världsliga sysslor, särskilt under predikan, varöver stort klagomål är. Fiskalen, byfogden och stadsfiskalen skulle ha uppsikt.

Fiskalen anklagade 1695 18/5 Anders Lufvas änka, att hon kört vatten efter aftonsången. Medgav detta, men hade hon tre gånger varit i kyrkan. Hade haft värningsfolk stugan full. Vittnades, att vattenkörningen skett efter klockan fyra, då aftonsången var slut. Målet avskrevs.

Fiskalen anklagade 1696 9/5 Hindrich Malm, att han givit sin skeppare order att segla från Skoghallsundet på söndags morgon.

Karlstads stads historia

Magister P. Kjellin påminde 1698 6/4 från biskopen, att vakt skulle hållas om söndagarna under predikningarna för den självsvåld, som då bedrives.

Straff för förskräcklig svordom: 10 dr smt och sitta i stocken två söndagar. (1699 8/2).

Stod en hustru till borgaren Anders Andersson 1708 7/3 tilltalad för trolldom. Hon brukade en »specium af Trulldom» således, att när något kom bort, använde hon sig »till slika förborgade tings utforskande» av ett såll, en bok, en sax och en borste. Dömdes för sålleri skyldig till sabbatsbrott och pliktade 40 m. smt.

Med anledning av den predikan biskopen i går (1712 2/12) höll i kyrkan, enligt vilken han låtit förljuda, att en oenighet brutit ut bland äkta folk, borde detta korrigeras av dem, som böra hämma och förekomma. Därjämte vore önskvärt, att oenighet ej funnes hos sådant äkta folk, som skall föregå med gott exempel. I följd härav vill rätten gärna veta, om någon av dess ledamöter idkat något sådant, och frågades fiskalen, om han hört något härom, varpå denne svarade, att sådant skulle hava passerat i kassör Swen Oloffssons (Plan) hus, vartill bemälte rådmän enständigt nekade. Han påstod, att ingen ärlig man skall kunna övertyga honom om detta, och om någon skulle försöka att påbörda honom något sådant, så begärde han, att fiskalen måtte anklaga honom och rätten resolution därom utöka. Magistraten förmanade honom att, om någon oenighet skulle inträffa emellan honom och hans maka, varom är ett allmänt rykte, taga sig tillvara, så framt de skola erkänna honom som kamrat. Rådmanen påstod sig likväl vara fri från en sådan beskyllning.

Beslöts 1713 20/4, att intet stångjärn skulle utskeppas om söndagarna efter aftonsången, samt att ingen hantverkare då må göra något arbete, som det är en dag Gud själv helgat har.

Stadslöjtnant Stigman skall (enligt beslut 1714 13/1) göra anstalt, att från morgonen kl. 4 vakt blir hållen, som bör stå över natten tills över böndagen, »granneligen efterseendes att uppå den dagen all Tingh gudeligen och skickeligen tillgår, äfwen så lagandes att dhe Resande blifwa anhållna, till dhess dhe alla gudztiensterna bewistat».

Föreställde 1714 6/2 borgmästaren borgerskapet det oskick och gudlösa förehavande, som här i staden är, i det att husmödrar, husbönder, barn och tjänstefolk ligga hemma under gudstjänstens förrättande, eller gå av och an på gatorna, kristligen sinnade människor till förargelse. Detta borde efter K. Maj:ts förordning om eder och sabbatsbrott hämmas, vilket borgerskapet till sådant hämmande samtyckte, att varje helgdag några gå vakt, som skola hava uppsyn över detta.

Blev 1714 15/6 bestämt, att alla verkstäder skola uppehålla att arbeta om helgdagsaftonen, när klockan sju är slagen.

Stadens äldsta kyrkor

E. Tholerus skildrar 1714 13/7, huru han inkommit på Marie »besökelses dags» afton på stadskällaren för att möta sin halvbroder Johan T. Kornetten Haqwinus Herwegh hade då inkommit och begärt öl, tobak och vin, men hade källarmästare Frantzweij svarat, att han ej vågat servera, då klockan var över nio. Kornetten blev då missnöjd och frågade, om magistraten gjort ett sådant förbud och utbrast, att han inte aktade något sådant förbud utan gav magistraten »tusende dieflar». Fiskalen hade då bett honom hålla sig från sådana eder. Kornetten utropade då: »Skall du understå dig att swara en Cavalier ell:r will du förbiuda mig att dricka». Han hade sedan slagit fiskalen två slag med handen samt dragit värjan och påkastat honom namnen skurk och »hundsvott». Då fiskalen dagen därefter låtit instämna kornetten för övervåld, hade de åter kommit varandra till mötes på stadskällaren. Kornetten hade då åter överfallit fiskalen med hugg och slag samt påkastat honom skällsord, varefter han blev tagen i arrest. Något därefter hade han sänt bud efter borgmästaren, men då denne ej kommit tillstädes, hade han yttrat: »Är han för god att gå till mig, iagh gifwer honom fahnen». Vid rättegången företrädde Herwegh av kommissarien Mathias Ståhl, som å hans vägnar ville bestrida »Litis contestationum» (att ingå i svaromål), eftersom han hade K. Maj:ts fullmakt, och han på grund därav är förment den »honeur», som med anledning därav borde tillkomma honom. Hans svåger Gustaf Bratt och hans broder Henrik Herwegh hade dock »caverat» för honom, och hade han sagt sig själv skola infinna sig att stå till svars. Flera vittnen hördes. Saken gick till hovrätten.

Kornetten Herwegh dömdes emellertid 1714 9/10 att för örfilarna böta 6 dr kurant eller 9 dr smt, för två skällsord sammaledes dubbelt, 4 dr kurant eller 6 dr smt, för ett skällsord och en örfil 6 dr smt. För sidvördnad mot magistraten 40 m. smt, för oljud på en fri källare och för sabbatsbrott (svordom på helgdag) 25 dr smt.

Lärgossar och drängar voro 1716 7/4 uppkallade i rätten och uppsträcktes allvarligen, för att de tvärt emot magistratens förmaningar gå ute i staden om nätterna och dricka och fylla sig och härunder låta förleda sig till värvning till husbondens skada och mästarsens fördärv, vilket så småningom kommer att bidra till stadens ruin. Sattes dem vite före, därest de någon natt lågo utom husböndernas eller mästarnas hus. Och bestämdes 40 m. vite till den, som upplåter sitt hus åt lärpojkar och drängar att hava tillhåll eller sammankomst i.

I sammanhang med att arvprinsens och rådets brev om en allmän e. o. bot- och bönedag 1713 21/12 publicerades, höll borgmästare Ringer ett »widlofftigt christeligt tahl förestälte samptelige Borgerskapet dhe många olyckor, som träffat vårt Kungliga Fädernesland, till hwilka allena vårt obotfärdiga lefwerne är ordsaken, och der det eij instält blifwa fruktas ändå werre, som främmande öfwerheet och den Rena Ewangeliska lärans utslåknande. Deriämpte wiste huru Gudh oss

Karlstads stads historia

Swea barn igenom en 20 års fred och många härliga förlänte Segrar öfwer våra Fiender, samt andre Ränte wällsignelser har wellat låckat och uppmuntra oss till San omvändelse, Och som sådant intet kunnat något förmå utan folket blifwit mycket frijare än före, utan Sky hwarken för Gudh eller wärden att synda, hafwom wij sedermehra måst känna de stoora och swåra landz plågor samt en obarmhärtig fiendes grufsamma Tyrannin, hwilken Gudh i sitt ställe nu sänt har, bättring att Predijka, och lærer så länge dermedh Continuera, till des han allting försödt och lämbnat oss (i stället) för krusat håår ett skallat hufwud och (i stället för) en wijd Mantel en trång Säk (= Säck), der eij elliest wij nu fatta gudh om rijset. Och på denna store och extraordinarie förordnade Bönedagen, giöra och som sanna och botfärdige Nineviter en Extraordinarie bättring och sedan utij den framhärda. Hr Borgmästaren förmante Borgerskapet att de wille taga sig tillwara för de store synder, som uppenbarligen i denna lilla staden gå utij ett fullt traf; som i synnerheet Gudhs ords föracht, högfärd, horerij, Illewillie och afwänd, swirandet, swalg och dryckenskap, samt sabatens ohällgande, uti hwilka hwar och en för sig är: Till slut önskades hwar och en lycka och wällsignelse till den instundande höga julefast, gått Nyår samt botfärdige och ångerfulle hiärtan öfwer Synden, den stora bönedagen att fijra och begå. Jämwall deruppå att upskiära den ädla frukten, att få wår kiäre konung hem i landet, ofreden uphör, fångarna lösa, med dit mera.»

Som det befunnits, att den på sön- och högtidsdagar av magistraten förordnade vakten ej aktas, utan i stället under gudstjänsten bedrives allehanda otillbörligheter med »Spasseringar på gatorne samt at en dehl sedan synda bekiennelsen är läsen, komme in uti kyrkan och en dehl gå tädan, förrän wällsignelsen är undfången: ty resolverades 1717 8/5 det skall Niclas Nildman och wachtmästare Lenman hwar sin söndag ha vakt och inseende på det folk, som står vid Vägen, på kyrkogården och annorstädes, att de bli inkiörda uti kyrkian till syndabekieennelsen och ej heller utan förfall gå derut, förrän wällsignelsen är sunge, till hwilken ända, sedan gudztiensten är begynter och til des hon slutas, stadsfiscalen Rudstedt, utridarne och Jean Lenman hwar sin söndag skola sittia wid hwartdera dörren uti den nedersta och uptekna alla dem som heremot sig förbryta, hos magistraten angifwa och sedan till wederbörligt utslag hwars och ens förseelse befordra». Vakten, fiskalen och utridarna tillsades att också anhålla de bönder, som om sabbaten komma och köra till kvarnen.

Bönen på morgonen var slut kl. 9. (Prot. 1718 26/2).

I samband härmed meddelades, att stölders förövande av minderåriga barn skulle med ris avstraffas av föräldrarna i magistratens närvaro.

SKOLVÄSENDET

Skola och gymnasium.

Den första anteckning om lärdomsväsendet är en avskrift ur Petrus Piscators Anteckningar förvarade i Karlstads Rådhusarkiv: Om skolans fundering och byggnad.

Carmen ostendans, quo tempore et sub quibus magistratibus hæc schola fundata hæcque domus constructa sit carlstadij Anno 1575. (Se nedan).

Hanc quando dulces sedem cepere Camoenæ,
Erectam quando hanc obtenuere Scholam
Carolus, Hæredem Regni quem terra fatetur
Suetica, Vermelandi Dux pia jura dabat:
Huius at absentis partes Laurentius egit
Bothvidi Patris filius ille sui.
Hacque gregis Domini Pastor in urbe fuit;
Consul erat Jonas, eius collega Canutis.
Utrique ac Patrium nomen Olaus erat.
Hunc portum doctis servate, Christe, Camoenis!
Doctrinæ hic cumules mens puerilis opes.

D. 18. Calend. Decembr. Anno D:ni MDLXXXV¹.

Översättningen har följande lydelse:

Frågas, när lärdomen först här började taga sitt säte,
Och när ett eget bo skolan har funnit en gång?
Karl, blott hertig ännu, men erkänd arving till riket,
Då gav Värmeland lag och de betryckta sin rätt.
Var han i staden ej själv, Laurentius förde hans talan,
Denne hövding var då. Botvid nämndes hans far.
Sigfrid kallades han, som Guds ord lärde i staden
Och som för Herrens hjord då till en herde var satt.
Jonas borgmästare var och hans ämbetsbroder Canutus,
Olofsson var deras namn. Bröder de voro dock ej.
Ungdomens sinne här skola mogna i kunskap och dygder.
Kriste! Bevare du själv hamnen för lärdom och sång.

A:o 1575 18/12.

T. P. G.

¹ Författad av skolmästare Thomas Petri Gevalensis. (Märkligt är ju, att dagen under versen 18/12 stämmer med dato för Thomas Petri Gevalensis' fullmakt, som är utfärdad 1584 18/12. Året 1575 skulle således ändras till 1584. År 1575 finnes för övrigt intet »Carlstad». (Detta namn förekommer först 1582, då namnet »Tingwalla socken» är utbytt mot »Carlstads socken».)

Karlstads stads historia

Det har stått mycken tvist om anledningen till förut berörda sång angående skolans uppkomst. Den säges vara byggd 1575. Själv skriver kamreraren Fredrik Fryxell: »Detta årtal finnes merendels skrivet 1570, men att det är orätt, bevises klart af följande: 1) Har den i Skriften nämnda Lars Botwidson ej bliwit Ståthållare förr än 1582 och var til 1588; 2) Prosten Sigfridus Canuti blef ej Pastor i Carlstad förr än 1585; år 1570 var Thomas Peter här Pastor, honom succederade Laurentius Jonæ 1573, som lærer dött 1584; 3) Borgmästarne Knut Olofsson och Jon Olofsson kommo ej till Borgmästare syslan förr än 1586, då de bägge coniunctim woro Borgmästare til 1587, då twenne andre efter den tidens bruk blefwo af Borgerskapet walde; 4) Har jag sedt detta årtal, wid denne *elegie*, på flere ställen olika tecknat, såsom uti et Lector Mag. (skall vara *rådman*) Ol. Piscators Mscr. (manuskript) 1575, och på ett annat ställe 1580; men af föregående synes, att årtalet måste wara 1586».

Denna slutsats kan ju knappast vara riktig, enär mycket finnes, som talar däremot. Om verkliga skolhuset kom till först år 1586, varför var det då nödvändigt att få lärare hit två år, innan något skolhus fanns. Då denne fick annan tjänst, erhöll efterträdaren *omedelbart* fullmakt (s. å. 18/12). Räkenskaperna för 1585 gälla för året förut, och där läses, att trävaruleveranser 1584 gällde uppförande av ett skolhus. Vad de angivna borgmästarna beträffar, skedde valen i maj ena året och gällde till maj nästa år, *såvida de ej omvaldes*, vilket vanligen var fallet. De av Fryxell nämnda borgmästarna blevo enligt bevarade handlingar borgmästare för åren 1585—86 och återvaldes 1586—87 för att kanhända ånyo omväljas, varom dock ej finnes bevis. Med allra största säkerhet voro de ock borgmästare år 1584, ehuru ej heller detta kan med bevis styrkas.

Efter materialet att döma var denna första skolstuga av rätt så obetydliga dimensioner, antagligen endast bestående av en större lärosal. Uppgifter om detta äldre lärohus säga, att skolan byggdes av trä, där rådhuset sedan stod, d. v. s. på nuvarande Stadshotellets östra del jämte en del av framförliggande Kungsgatan. De små stock- och brädleveranserna tyda förvisso icke på ett skolhus i två våningar, såframt ej en mindre undervåning byggts av sten: man skulle ju ha en »proba» (arrest)¹ samt en del ekonomilokaler. Skolmästaren torde ha

¹ I lektor Erland Hofstens (1651—1717) beskrivning över Värmland står skrivet, att skolhuset uppbyggt av trä och bestod av en stor sal, som var fördelad i tvenne delar, av vilka på höger sida var rektorsklassen, varest rektor, lektorn och tvenne andra hade sina lektioner. På den vänstra sidan sutto tvenne kollegieklasser från främste gaveln till dörren. — — — Här lästes nu samtidigt på behöriga tider och timmar om dagen. Och var nu en vacker hop av ungdom icke allenast från hela Värmland utan jämväl från andra orter, särdeles från Västergötland, som hit inkommo och läto sig här betjäna uti vishetsövningar. Han fortsätter sedan: år 166. (sista siffran är ej utskrivet) vid pass blev detta stora trähus nedtaget, emedan det begynte nu mycket förfalla och var ej bekvämt för de många olika klasserna. Härmed kan han tydligen icke åsyfta annan byggnad än herrgårdsbyggnaden, som just nedtogs 1661, och som var den enda större byggnaden förutom kyrkan, som staden då ägde, och vars nedtagande vållade icke blott byggande av ny rådstuga utan även av en ny skola.

Skolväsendet

haft eget boställe, enär landshövding Stake i ett brev, daterat Carlsberg 1647 3/12, skriver, att bland de gårdar, som överste Gordon fått, är även den prästgård, som skolmästaren här i Karlstad, wyrdige och wällärde M:r Gudmund Erlandi innehaft, och som han måst avstå med K. Maj:ts befallning, att landshövdingen skall lämna honom en annan gård till »präbstombn». Då ingen gård av lika hög ränta finnes här, har Stake måst inrymma honom i en annan gård i ett annat prästgäll, varöver han sig dagligen beklagar och anhåller om vederlag. Rådet infordrar 15/12 s. å. uppgift på gården.

Den förste skolmästaren var Nicolaus Petri, som utnämndes till rektor i Örebro i december s. å. (1584), varvid han blev efterträdare till Sigfridus Canuti, borgmästareson från Karlstad, och som återvände till sin fädernestad såsom kyrkoherde.

Uti fogderäkenskaperna finnes avskrift av denne förste skolmästares fullmakt från hertig Karl. Den är av följande lydelse:

»Wij Karll medh gudz Nadhe Suerigis rikz arfförste, hertig till Sudermannlandh, Nericke och Wermelandh giör witterligt at effter wij nog sampt besinne kunne, huru storligenn och myckett aff nödene the ähr, att Scholer blifue medh lärde skickelige och i allo måthe Trogne Men och lerofäder wpholdne, och förseddhe och försörgde för wngdomens skull, som ther skall wardhe, thett werdzlige så well som andelige regementh til godo och biståndh, rätteligen och well wptuchtatt och wnderwijst ther til medh kräfwer och wor fvrstligenn Embette det wij för all tingh, kirkior, scholer och thenn rette rene gudz tiennestand skolle fordre och fremie, herom wij oss gierna gudh till ähra och wårt fädernelandh till godhe effther wort macht och förmögenheett, welle altidh windlegga och beflijta. Så haffue wij nu fördenskuldh tilskickatt hederligh och wellerdh mann Nils Perssonn thenn Scholle som wij wdj Karlstadh welle upprettatt haffua, Och wngdomenn som tijtt framdellis sökandes warder, så att hann skall samma sin ombetrodde wngdom i för:de Skola i thenn rette wptuchtelsen till lerdom och Nöd-torfftigh discipliner medh störste flijt och wthann all försummelse föreståå Såsom han sigh ij thenn måtto emott gwddh och oss förplichtat haffwe. Och therföre haffue wij utsagdt, undtt och effterlåtett honom till årlige underhåldh två pundeläster spannemåll wttaff them oförlenthe tiende att bekomma, som ij Östersysslitt årligen faller, Och förmane wij och biude the diecknar Eldre och ijngre som wår Schole ij Karlstadh för godh lärdom besöcha lijkes, att the annamme och bekenne för:de här Nils Perssonn för theras rette skolemestare och lerfader. Bewijsandes honom wtj sin wmbetrodde kall hörsamheett och Lijdno. Wij biude och wår fougte wdi Östersysslet att hann lefwererar i rettan tijdhe och wthan wpholdningh för:de wnderholdh tijlfijlest som honom aff oss effterlåtitt ähr. Ther wor cammare och andre måga i lijka måthe wetta sigh Effter retta. Dat. Nijkopii then 18 Decembris Anno 84.»

Karlstads stads historia

Nils Perssons förste efterträdare blev Thomas Petri Gevalensis, som utnämndes 1584 18/12 men ej förrän följande år tillträdde sitt ämbete¹. Enligt fogderäkenskaperna för 1585 uppbar han av fogden i Östersysslet Lasse Andersson 28 tr spannmål. År 1586 erhöll han 30 tr korn. Lönen torde därför hava växlat. 1587 9/12 erkänner sig samme Thomas »Scholmestare i Carlstad» på sitt underhåll hava mottagit 1 1/2 skäppa vete, 18 tr 4 skäppor råg, 21 tr 4 skäppor malt, 18 tr 2 1/2 skäppor malt, blandkorn samt 4 tr havre. Enligt 1604 års räkenskaper erhöll Zacharias skolmästare 2 tr råg, 18 tr bjugmjöl, 18 tr blandkornmalt, summa 72 tr.

Värmland hade i långliga tider i ecklesiastikt hänseende legat under Skara kyrka, på grund varav denna hade stora inkomster så väl för sig som skolan. I och med hertig Karls tillträde till hertigdömet lät han Värmland läggas under Örebro skola², och allteftersom sedermera skolor även i andra städer växte upp, fingo örebrodjäknarna möjligheter att i värmlandssocknarna gå s. k. sockengång. Denna sockengång var en urgammal rättighet att låta djäknarna vandra omkring inom dem tilldelade områden, merendels motsvarande en socken och därav namnet. Fyra gånger om året eller under varje förekommande avbrott i undervisningen, vandrade djäknarna ut för att samla livsmedel för kommande skolterminer. Det hela ter sig som ett enda stort tiggeri, men sålunda var likväl icke förhållandet, då sockengången nog i stället var en av forna tiders många pålagor, som ansågs vara mindre tyngande därigenom att de av djäknarna själva uppbars i stället för att utgöras av en allmän i lag påbjuden gård, som av vederbörande länsmän eller kronobefallningsmän indrevs. Det dröjde ej många år inpå 1600-talet, förrän även lärarna själva fingo följa elevernas exempel att genom vandringar på landsbygden bidra till sin och familjens uppehälle.

Efter många förändringar, vidtagna huvudsakligen för att minska med sockengången förenade olater och upptåg, så avskaffades den slutligen³.

Till en skolas grundläggning i dessa äldre tider hörde därför att snarast möjligt vidtaga åtgärder för att de i skolan intagna skulle få möjlighet till uppehälle. Redan 1585 18/5 tillskriver därför hertigen sin fogde Måns Andersson, att han såsom sockenområde åt skolan givit hela Västersysslet. Hertigen synes för övrigt hava varit synnerligen väl stämd mot dessa unga studerande, som välfägnades

¹ Denne skolman var av hertig Karl synnerligen omhuldad och blev vid flera tillfällen bjuden till hertigen att där tillbringa årshögtider, såsom påsk och jul. Han dog 1603.

² Att samtliga värmlandssocknar en gång disponerats av Örebro skola, var något som kom denna skola att anse sig för mera än de andra i hertigdömet. Således säges i ett gymnasieprotokoll av 1627 19/6, att Filipstads (som fått Fernebo och Eds socknar), Mariestads och Karlstads skolor voro »kolonier» utav Örebro skola.

³ I Karlstads veckotidning 1781 27/2 läses: »Enligt kungörelse 1781 7/2 har K. M:t fastställt, att s. k. djäknepengar, som böra beräknas efter 6 dr (skall troligen vara öre) smt per riksdalern, hädanefter icke skola av 'Scholæ Betijenterna och de studerande sjelfwa' utan af Kronans Uppbördsmän upbäras».

Skolväsendet

både av honom och hans gemål direkt från Kungsgårdens förråd, i det att till dem utdelades fyra gånger om året såväl nötkött som korn.

En visserligen varken undertecknad eller daterad handling, funnen i K. A. (antagligen dock från tidigare delen av 1600-talet) kan i viss mån vara upplysande för sockenfördelningen i Värmland. Den lyder:

these effterschreffne sochnar haffua aff ålder leghat wnder Örebro schole och ähre för 12 åhr sedan tätan kompne och wnder Carlstadhz och Phijlipstadz scholer:

Kijlen	}	medh dheras annexer
Noor		
Bij		
Kijla		
Milleswijk		
Färnebodha		

These efftersch:ne haffua här till dagz leghat wnder Örebro schole:

Wäsehäradt	}	cum annexis
Ölmehäradt		
Wisnum		
Nij sochn		
Bodarna eller Carlskogha		
Rhoda (Råda).		

These förwthän äre ännu till Carlstads schole behåldne, som ther till aff ålder leghat haffua:

Frijsdalen	}	cum annexis
Elffuedalen		
Staffuenääs		
Arffwijk		
Gilberga		
Holmedalen		
Blomskogh		
Kölan		

Hambröön: et fortassis plura, quæ ignoro, beneficia (= och flera, som jag ej känner, kanske ha varit till välgörenhet anslagna).

Sedan Sigfrid Canuti avlidit 1595, gjordes Hammarö socken till prebendepastorat för »Rector Scholæ» i Karlstad såsom tillökning på dennes lön, och tillträdde Claudius Petri både skolmästaresysslan och prebendepastoratet 1595¹,

¹ Enl. Sandbergska saml. i K. A., varest tillägges, att det upphört 1588, erhöll skolmästaren 1608 Aspsäter (och sedan V:a Tholerud i Grava i stället, då Aspsäter lagts till Sven Elfdalium).

Karlstads stads historia

varefter Hammarön alltid varit prebende för skolans äldste lektor, tills sysslan blev förvandlad till teol. lektorslönen, som den förblev ända till 1921.

Kan möjligen denna fördelning av socknarna hänga ihop med vad rektorn i Örebro, Andreas Canterus (1612—15), säger, nämligen att under hans tid sockendeleningen skedde så, att Visnum, Ölmesund, Kijlen, Nor, Kijla och Millesvik utbyttes mot Sköllersta, Ekeby, Glanshammar, Lillkyrka och Götlunda?

Från skolans äldre år finnes ej en enda upplysning att hämta ur stadens egna handlingar. De många eldsvådorna hava strukit streck över alla sådana möjligheter. Men då Karlstads förste skolmästare förflyttades härifrån till Örebro för att efterträda den dåvarande örebrorektorn, som i sin tur såsom kyrkoherde skulle flytta till Karlstad, är det givet, att Örebro och Karlstads skolförhållanden skulle ganska mycket likna varandra såväl i lektions- som undervisningsuppdelning. I det av K. F. Karlson utgivna arbetet om Örebro skolas äldsta historia nämnes, att skolmästaren skulle skifta skolan i några vissa hopar eller kretsar, 3 eller 4. Nedersta avdelningen skulle utgöras av barn och smådrängar, som minst kunde eller först nu skulle begynna undervisningen, vilken uteslutande bestod av läsning av ABC-boken och latinska grammatikan. Deras lärare utgjordes av äldre och mera försigkomna djäknar, den andra klassen eller kretsen hade latinska grammatiken såsom huvudämne; den tredje likaså, ehuru den skulle ha grundligare utbildning. Någon fjärde klass, där de lärdaste inom skolan voro elever, fanns troligen icke här i Karlstad förrän på 1620-talet.

Klockan 5 på morgonen började undervisningen, som varade i tre timmar. Därefter var en timmes rast, varpå mellan 9 och 10 åter lektion följde. Middagen äts mellan 10 och 12, varefter läsningen fortgick till klockan 5. På söndagarna var det obligatorisk kyrkogång, varefter ungdomen samlades på skolsalen för att förhöras på dagens text.

När man genomgår förteckningar över lärjungarna, som omkring år 1600 bevistade Örebro skola, förvånar man sig över det stora antal värmlänningar (16 st.), som där inhämtade kunskaper. Man får kanhända en föreställning, att undervisningen i Karlstads skola kanske ej ansågs vara jämförlig med den i Örebro, men då man närmare studerar stadens gamla skolmästarelängd¹ och därvid finner, att två av medlemmarna legat vid utländska universitet, en av dem blev utnämnd till biskop samt en till superintendent (Sven Elfdalius, som tjänstgjorde

¹ Enligt tiondelängderna voro följande pastorer i Hammarön och *•Scholæ Carlstadianæ Rectores:*

Zacharias Reinholdius 1601—06;

Haquinus Jonæ 1610—15 (i omskriften å sigillet lästes: *In manibus Dei sortes meæ*).

Andreas Olai 1616—19;

Sveno Benedicti 1621—24;

Sveno Anundi Faxelius 1626—31;

Benedicti Nicolai Carlstadius 1639—41.

1619—1626), så måste man frånga denna första tanke. Det var antagligen bergslagens livliga kommunikation med Örebro, som vållade dragningen dit.

Ehuru man icke har någon närmare kännedom om huruvida skolmästaren hade till sin hjälp någon kollega¹, kan detta dock med visshet antagas. Namnet på någon sådan är dock icke upptaget vare sig i räkenskaper eller längder. Likväl kan han dock väl hava funnits, skötande sin tjänst utan lön, i och för samlade av meriter. Här liksom på andra håll och även i långt senare tider uttogos lärjungar ur de högre klasserna (s. k. hörare), vilka pluggade in läxorna hos dem, som gingo i lägre klasser.

Skolordningen av 1611 indelade rikets skolor i två slag, schola cathedralis och schola provincialis. Högsta klassens elever undervisades i latin och grekiska, logik, teologi, sång och något matematik. Karlstads skola blev naturligtvis endast en provinsialskola med fyra klasser, vilka voro tvååriga, så att första årets kurs repeterades andra året. Skolhuset hade som nämnts endast en enda större skolsal, i vilka samtliga klasser undervisades gemensamt. Att ett sådant system skulle vara synnerligen olyckligt, är ej svårt att förstå. Icke blott lärarna och »hörarna» stördes av varandras undervisning utan även disciplinerna. Vilket surr och oväsen skulle icke där råda, särskilt som »skolbarnen» icke endast utgjordes av minderåriga utan ofta av trettioåriga drängar, som förde en viss råhet och vildhet med sig icke blott i skolsalen utan även på gator och torg; slagsmål anställdes, medförande icke blott blodvite och brutna lemmar, utan kanske även någon fick sätta livet till.

Förmodligen avbrann icke skolhuset i den stora branden 1616. Försök hava gjorts att få några underrättelser härom, men det enda, som synes bevarat, är änkedrottningens donationsbrev på stadens deputerades framförda klagomål över olyckan. I hennes brev nämnes, att av offentliga byggnader endast kyrkan, präst- och klockaregården uppbrunnit. Ehuru således skolhuset icke låg långt från kyrkan, har det tydligen räddats.

Man står ändock undrande och spörjande, huru man kunde reda sig med denna skolbyggnad, då det är känt, att år 1648 skolan hade 142 lärjungar delade på tre klasser². Man kommer då ovillkorligen att fästa sig vid den framställning av 1641 30/1, som landshövding Olof Stake insände till kammarrättsråden, om

¹ Hammarin gissar på 1 à 2 kolleger före 1620, och Lars Dalgren uppgiver i sin Karlstads läroverks historia (tr. 1931), att från 1623 finnas rektor och konrektor, en förste och en andre kollega samt en sånglärare.

² En möjlighet, att myndigheterna åtminstone efter krigets slut 1645 icke ställde sig oförstående emot skolbyggnadsförslaget, kan man finna av de många diskussioner, som på rådhuset fördes åren 1649—56. Om förhandlingarna börjades först 1649, kan ej avgöras, då domböckerna just intill detta år äro synnerligen defekta. En annan orsak till ärendets behandling just vid det tillfället torde kanhända vara den förestående omläggning av gator och torg, som nödvändiggjordes på grund av 1647 års befallning, att staden skulle befästas. Då det huvudsakligen gäller tomplatsen för skolan, synes den av landshövding Stake år 1641 omnämnda »grunden» ej hava varit av något vidare värde.

Karlstads stads historia

icke konrektor måtte bestås någon lön, eftersom »mycken wacker ungdomme äre uti Callestads skolle», samt eftersom borgarna i Karlstad hava börjat ett »wackert Fundament till een Råd- och Schollestugu samt andre nyttige wåningar och deriblandh finness många fattige, om der icke måtte få någon hielpp». Härvidlag har uti kammarkollegiets register intet svar kunnat uppletas, men vi återkomma till Stakes »Schollestugu».

Vid rådstugusammanträdet 1649 3/12 var landshövding Langman samt borgmästaren Pedersson närvarande. »Sedan proponerade wälb. Landshövdingen om en platz, som tiänligh skulle wara till scholæstugu, och förmente stadztompten der till tiäna, begierade att Borg: r och Rådhsigh derpå betänkia. Hemmarande av Rådhet, kunde her till intet suara.» Det hela uppsköts till längre fram.

Den svårlösta frågan var en vecka senare åter före, i det att den 12 november s. å. åter av Wälb. Landshöfd. proponerades om scholæstuguplatzen och wille äntligen der till haffua stadztompten wid torget. Discurrerades här om myckit och wilöfftigt, och omsider skulle herom voteras som följer: Borgm. Johan Börjesson och Oluff Ersson, Elias Matsson och Gustaf Ersson wore i denne meningh. 1) Om 3 alnar kunna gå in på dessein, så bleffuo bådhe skolan och Rådstugan wäll tillhopa på stadztompten. Jon Larsson sade, om stadzbodarna bliffua behåldna, så må wäll skolan och Rådstugan bliffwa på den platzen. Gustaf Börjesson, Gustaf Månsson, Biörn Nilsson mente wara för trångt för Rådstugu och scholæ ihop, fast bättre wore at utwidga scholen, der han nu är. Lars Ingemarsson och Berent Töök sade, at scholen och Rådstugun äro ingenstädez tillhope, ty Rådstugun bör wara wedh torget. Hindrik Kolthoff mente att borgm. och rådhs icke understå sig at anwenda samma platz till annat än till Rådhsstugu. Borgmästare Salomon Persson mente wara fast bättre quittera hela tompten än före 2 collegia tillsammans på en liten platz. 2) När fortifikationen angår, bliffuer intet roligt för skolan, effter trumman var dagh höres på torget. 3) Måste rådhsstugun wara wedh torget, der man wäll en annan läglig platz till scholæ upsätta kan. 4) Kan sådant icke ske, efter magistraten tänker der uprätta stadzkiällare, och tuiflar, at nödtorfftige hus, såsom Rådstugu medh 2 eller 3 kamrar, Kiemmenärsstuga, kiällarestugu med två kamrar samt fångehus skola kunna på samma platz upsättias, myckit mindre scholen der tillijka rymmas. 5) är samma platz aff staden till rådstugu kiöpt, kostar staden stora penningar och skall näplig kunne försvaras, om en sådan fördel ut ur händerna släppas skulle.

1649 12/11: »Effter stadztompten intet stod till att mista, frågades hans Ehrewürdighet Bispen, om han den gården, han aff Jöns Gudmundsson kiöpt haffuer, wille uplåta, effter den på en rolig platz, och nära kiyrkian är belägen, hwilcket han ock samtyckte, så framt ingen lägligare platz funnes».

Angående skoletomt förklarade borgmästare och råd 1649 14/11: När K. Maj:ts brev tillika med 1649 års resolution om gaturivningen upplästes, befanns

Skolväsendet

att ingen viss plats ännu kan förordnas därtill, utan så snart besked härom kommer, skall ock detta efterkommas.

Ären 1650 till 1652 finnes ingenting om skolbyggnaden vare sig uti stadens handlingar eller i andra genomgångna arkiv. 1653 beslöts enligt stadens dombok, att skolmästaretomter strax skulle avstakas på Berget (d. v. s. gamla Lagberget, som i dagligt tal kallades för Berget. Detta omfattade de delar därav, som icke voro bebyggda med hus tillhörande Carlsbergs gårds komplex) på södra sidan gatan vid den *Nye Salen*, vilka tomter landsbygden skall uppbygga och sedan vidmakthålla. Nye Salen? Den nämnes på flera ställen uti domböckerna, men på intet angives dess ändamål. I nämnda års protokoll 17/10 läses: Deltas tomt till sämskmakaren Hans Keyser mitt för Swen Skräddare på hörnet, därnest Oluff Ingemarsson Skräddare österut samt landshövdingens skrivare Samuel Erichzon eller mitt för Nyia Salen. 1654 22/7 talar Herm. Kolthoff om den hörntomt han fått sig tilldelad på södra sidan gatan vid Nye Herresalen belägen.

Mig har alltid föresvävat, att denne »Nye Sal» haft något att göra med skolväsendet, vilket ock befanns vara riktigt, eftersom Gyllenius säger sig haft undervisning i nye salen vid Torget efter att förut hava läst i en liten kammare. »Salen» omtalas 1653 såsom nyuppförd eller möjligen nyrestaurerad, men säger Gyllenius s. å. 4/11, att i skolan vid torget ingen spis var, så att, då kölden ökades, måste han efter fjorton dagar taga lärjungarna med hem i nattstugan. Året därpå i januari fortsätter han undervisningen i nattstugan, men 2/5 är han i »skolan vid Torget». 1664 i januari förflyttades åter undervisningen till nattstugan, och 2/5 s. å. »sattes Scholen och iagh begynte läsa j then Scholen som är wedh Torget». 1666 i januari fattas uppgift, men påföljande år synes skolan ha blivit så färdig, att den även kunde användas på årets kallare månader, eftersom han då i januari började läsa »j Scholen» och ej i nattstugan.

Tomtfrågan synes således icke vara någon lättlost gåta. Det gällde att till stadens disposition få den till gamle kyrkoherden mäster Carl Pretorii donerade gård, som odelad torde hava sträckt sig utefter Kungsgatan alltifrån nuvarande nermanska huset till Stadshotellets västra hörn. Av arvingarna torde hava frånsålts en av tomterna, nämligen hörntomten vid Stora torget, till rådmannen, hammarpatronen och handelsmannen Oluff Christophersson, som sedan i sin tur avyttrade den till handelsmannen och borgaren Jöns Gudmundsson¹. Vad som därefter återstod med hus och byggnader hade köpts av nyhitkomne superintendenten Sven Elfdalius. Mellan dessa två tomter och kyrkan lågo de gamla skolehusen, som synes hava bestått av två byggnader, enligt vad man kan sluta sig till av prot. 1655 3/11².

¹ Jöns Gudmundsson var släkt med superintendenten Elfdalius.

² Då landshövding Soop vid sitt besök härstädes 1655 3/4 tillsade rådet att vara »bekymbratt om Scholans bygning», svarades honom, att rätten tyckte tjänligast vara den plats, där nu »gamble Scholan ståår»; »staden skaffar Platzen och Landett bygger husett».

Karlstads stads historia

Ett domboksutdrag 1665 19/7 tyder också på att någon ny skolbyggnad icke påbörjats nere vid älven, enär uppbördsmanen Anders Månsson tillsades att klarera med Oluff Christophersson om Jöns Gudmundssons tomt, som är köpt till skoltomt, och vilken befallning har till följd, att Gudmundsson två dagar senare uppbygger sin tomt vid torget, vilken staden köpt till skoltomt.

Då den *nya salen* i och för undervisning tagits i anspråk 1654, och tomtfrågan för den nya skolan synes avgjord först 1656, så måste man frångå tanken på att den »nya salen» och den nya skolbyggnaden möjligen kunde ha haft någon annan samhörighet än att de båda tjänstgjort såsom undervisningslokaler.

På sommaren 1661 har man likväl kommit i gång. Detta år 20/7 läser man en av rätten avsågd hotelse, att den, som utför järn, och ej som återlast har med sig sten till skolbygget, skall förbjudas att exportera järn¹.

Vad man ur lektor Hofstens beskrivning över Wermeland kan inhämta om denna nya skola, är, att två rum av sten blevo uppmurade och tillika grunden lagd till tvenne bodar, som vettade åt älven. Nämnade tvenne rum, som vettade åt kyrkogården, blevo färdiggjorda, »then ena som weter åt kyrckan norr ut för Rectoris Classe, then andra som är söder ut för then andra och tredje Collegarum Classe: hafwandes them förste sina disciplar hemma i sitt hus, effter the alla ey kunde få rum i the, som byggde woro». På 1660-talet uppfördes av sten den grund, som tillförene är nämnd och ämnad till två bodar. Den inreddes till ett auditorium, där rektorsklassen inflyttades, varvid sålunda de tvenne förut nämnda kamrarna lämnades till första och andra kollegieklasserna, då den tredje måste betjäna sig av något hus ute i staden, vilket »Præceptoren» fick hyra för sina disciplar.

Slår man upp den svenske Mercurius för 1759, är där intagen en historisk berättelse om gymnasiet och skolan i Karlstad, författad av kamrer Fredrik Fryxell. Här finner man en skildring av skolhuset 1664, som icke alls stämmer med Hofstens. Fryxell säger nämligen, att det 1664 färdigblivna skolhuset bestod av följande rum: två auditorier för gymnasium, tre klassrum, konsistorierum, biblioteksrum, prästamötessal samt ett rum till förvaring av diverse materialier förutom ett arrestrum eller »proba», som den tiden var nödvändig, då en del djäknar voro nog så ostyriga.

Att härvidlag avses vid två olika tider uppförda skolbyggnader, kan man inte komma ifrån. Uti genomgångna handlingar har intet påträffats om att ytterligare en större byggnad uppförts efter 1660-talet, om man utesluter, att vid landshöv-

¹ Skolmästaren Joh. Wallmoenius anholder 1661 29/7 enträget, att två bodar måtte få uppföras för skolans räkning mitt för skolbyggnaden nere vid älven, och påstår härmed vara så angeläget, att hellre må skolbygget uppskjutas. Borgerskapet ansåg begäran orimlig, helst den föreslagna platsen var allmänning »thessa stadzens innewanare som främmande medh sina bather anlända. Likwäl och i anseende till att Scholæbyggningen måtte fortsättias, effterlätz att byggia the tvenne Bodar widh elfwen, och ther stå in till thes scholan blifuer fullkomligen upbygd.»

Skolväsendet

ding Wrangels härvaro 1694 i mars månad han frågade, om stadens skola var färdig, och om medel därtill voro tagna ur stadens kassa. Han fick då det förvånande svaret, att konsistorium därom dragit försorg, och att skolan var färdig, men någon kommunikation emellan konsistorium och borgmästare och råd hade aldrig skett, och inga penningar hade ur stadens kassa använts, vartill landshövdingen yttrade, att med borgmästare och råd hade bort kommuniceras, varom magister Grund tillsades.

Då 1660-talets skolhus ständigt är föremål för magistratens och rådets omsorger, som t. o. m. gå så långt, att dessa jämte staden giva insamlade medel därtill, så är ju detta ett bevis på att en annan byggnad tillkommit. På kapten Schmolls teckning av Karlstad, varå han med bokstäver angivit de olika större husen, finnes en mycket vacker och till synes av sten uppförd byggnad, vilken är betecknad med bokstaven D, som anger huset i fråga vara gymnasiet.

Men varifrån hava penningarna kommit. Härmed förhåller sig nog saken så, att superintendenten Broman, som stod i förbindelse med hovet, dit framfört de bekymmersamma förhållanden, varunder stadens skola existerade. Särskilt säger han, att de trånga lokalerna nödgade till lärorums förhyrande hos enskilda personer. År 1680, 27/11 utfärdas en Kungl. resolution, i vilken läses: »Såsom medlen ännu icke heller hafwa welat tillsäija at för *Gymnasio* som för rum tidh sedan till Carlstadh förlagdt är, något wist Huus eller Byggnad haar kunnat uppsättias, uthan den ena Classis discentium här, den andra där i staden medh stoor olägenhet måtte hyra huusrum; Altså på det lijckwäl att Gymnasii Huus medh det aldra fordeligaste där å orten måtte blifwa byggt, will Kongl. Maj:t giöra den förordning, att aff Saakörerne, som vthi Kongl. Maj:ts Justitie-Revision falla, någon hielp till bem:te Gymnasij byggning föllia må». Summan bestämdes till 6,000 dr smt, och samtidigt beviljades en kollekt »aff de förnämste församlingarne i Rijket» såväl i städerna som på landsbygden.

Den myndige superintendenten Broman tog naturligtvis företaget uti egna händer utan något som helst rådgörande med stadens myndigheter, varför gymnasiebyggnadens uppförande passerade obemärkt i stadens tideböcker.

I och för fortsättning av skildringen av undervisningsväsendet, vilken förts till 1620-talet, finnes ingen annan möjlighet än att återgå till Gyllenii diarium¹,

¹ Man får dock ej bortse från den viktiga upplysning, som Fernow ger angående undervisningen under Nicolaus Magni Emtiago Phrychius, vilken var konrektor 1632. Denne började den 16 maj att låta sina *disciplar orera* antingen på latin eller svenska, dock mest latin, om varjehanda ämnen, och till december 1637 voro genomgångna tvenne centurier, vilkas titelblad och auklorer samma år med företal blevo tryckta. Gossarna lärde mestadels sina tal ur minnet. Detta måtte för konrektorn hava varit ett trålsamt men dock hedrande arbete, och det är ej underligt, att gubbarna den tiden kunde väl latin, om de ock ej visste mera. Manuskriften lära ha förkommit vid 1719 års brand i Karlstad. Det hade i flera avseenden varit av intresse att ha dem kvar; ty en oration fanns *de Vermlandia*, två *de Carolstadiano Oppidulo*, en *de Muribus Monstrosis Vermelandiam* 1635 *infestantibus* och en om den *hungersnöd*, som 7 års tid å rad hårt tryckte Värmland, o. s. v.

Karlstads stads historia

där dock uppgifterna flyta så mycket rikligare. Född 1622 hade Gyllenius, 14 år gammal, erhållit inträde vid Karlstads skola, där lärarne då utgjordes av en rektor, en konrektor, två kollegor samt en sånglärare (rector cantus). Således voro lärarne till antalet samma som 1625. Märkligt nog uppger han, att ingen kollega fanns för »glunteclassen» (nybörjarklassen, där barnen började lära sig läsa innantill). Visserligen kom denna tredje kollegan till år 1641, men man undrar, var de första grunderna inhämtades dessförinnan.

År 1647 blev såsom förut berättats superintendentssätet flyttat från Mariestad till Karlstad, och såsom superintendentians förste innehavare utsågs Sven Elfdalium. Denne, som redan nått åldern av 59 år, visade sig vara en kraftnatur med intresse såväl för kyrka som skola, i synnerhet vad beträffar skolväsendet. Han hade ju varit lärare härstädes, så att han, redan innan han hit kom, ägde noggrann kännedom om vilka brister som här förefunnos. Här rådde stor brist på lärarekrafter, och hans första åtgärd var att tillsätta en adjunkt, som tjänade utan lön, endast för tur till befördran. Hammarin skriver, att Elfdalium därjämte ingivit ansökan om löningsstat för inrättande av ett gymnasium, men att han fått avslag. Så torde likväl icke förhålla sig, då Kungl. rådets brev av 1650 7/8 meddelar, att drottningen i nåder befallt anordnandet av vissa kyrkohärbärgen till lön och underhåll »af docentes in gymnasiis och scholis», över vilka medel endast superintendenten ägde att befatta sig. För den skull hade till Karlstads superintendentia i detta ändamål följande kyrkohärbärgen ställts till disposition: av Östersysslet: Ölme härad, Rudskoga, Visnums, Kils, Frykeruds, Övre och Nedre Ulleruds samt Sunne socknar och av Västersysslet: Kila och Gillberga socknar.

Sedan den vanliga avkortningen avdragits, skulle all spannmål från dessa kyrkohärbärgen utgå som avlöning åt i skolans tjänst anställda personer. Anordningsstaten är uppgjord på följande sätt:

B e h o f w e t :

3 Barnskolor: tr Mariæstads præceptor 50 Philipstads d:o 50 Christinehamns d:o 50 1 Trivialskola i Carlstad: 1 Rector 150 1 Conrektor 100 4 præceptores med Apologista 200 600:	Anordnas följande kyrkoherbergen: tr Östersysslet: Ölmehd:s 161 Rudskoga 44 Wisnums 31 Kijls 46 Frykeruds 24 Ö:e Ulleruds 50 N:e d:o 37 Sundhs 140

Skolväsendet

Västersysslet:

Kijla	38
Gillberga	45

616:

Detta brev torde utgöra svar på Elfdalii omnämnda skrivelse eller ock en bilaga till svaret, ty något annat har icke kunnat återfinnas. Det var förmodligen denna fastställda stat, som för Elfdalies möjliggjorde att tillsätta en teologie lektor. Uti registratoret i K. A. finnes för 1650 7/11 brev till »åthskillige» landshövdingar om anslag för skolstaten på kyrkotionden, däribland till landshövding Tønnes Langman för Karlstads superintendentia på efterskrivna kyrkohärbärgen uti Värmland (Östersysslet): Ölme härad, Rudskoga, Kil, Frykerud, Övre Ullerud och Nedre Ullerud samt Sunne socknar; (Västersysslet) Kila och Gillberga socknar. Någon uträkning, vad den behållna tionden härav skulle uppgå till, är ej meddelad. I besittning av denna spannmål bestämdes av superintendenten avlöningen för lärarna i katedralskolan till följande belopp:

Rektor 120 tr, teologie lektor d:o, konrektor 70 d:o och för varje apologista 30. Genom att förse rektorsklassen med fem lärare vann han det resultatet, att undervisningen där blev densamma som vid gymnasier i andra större städer. Därigenom bereddes lärjungarna tillfälle att direkt gå till akademierna i stället för att dessförinnan fullkomna sina kunskaper i exempelvis Örebro, Västerås eller andra platser, där tillgång till gymnasieundervisning meddelades.

Så småningom blevo under superintendenterna Kilanders och Bromans tid lärarna i rektorsklassen kallade lektorer. Förut hade i konsistoriet¹ suttit endast

¹ 1688 3/10 skriver superintendenten Erland Broman:

K. Maj:t har givit order om insändande av specifikation på alla kolleger och hörare från alla skolor och orter i Värmlands superintendentia i och för undersökning, om de till antalet äro för få eller för talrika, om de hava för stor eller för ringa lön och huru mycket för var och en kan förslå. Detta ländes till det svaret, att kollegerna i stiftet knappast kunna ha det sämre ställt än de nu hava. En lista utvisar, huru många de äro, och huru ringa lön de åtnjuta, huru de liksom sina disciplinar varit nödgade att gå sockengång. Här i stiftet äro förutom gymnasiet i Karlstad fem barnskolor, en i varje stad. Dessa lära sig läsa svenska språket samt något latin. Sedan de inhämtat dessa ringa kunskaper, fara de in till Karlstad, där de, sedan de genomgått vederbörande klasser, övergå till gymnasiet och av fem »lectores» erhålla undervisning. Av dessa lärare hava »lector theologiæ» samt rektor ett litet skolegäll, bestående vardera av en socken, som de åtnjuta såsom en ringa förmån för deras långa tjänst. De hava dock fördenskull ingen frihet från skatter, utan måste såsom andra betala kontribution. Eftersom städerna voro belägna på efter dåtida förhållanden stora avstånd från varandra, så var det nödvändigt att i varje stad inrätta s. k. »barnescholer». Denna skall en »pedagogus» förestå. Några andra förmåner än de på förteckningen upptagna finnas ej, och ej heller ha några dokument påträffats, som visa, huru härmed var ordnat i forna tider. Deras tillstånd är dåligt och förslag till något bättre hava vi fattiga undersåtar ej kunnat finna, utan vänder han sig till K. Maj:t med anhållan om hjälp. — — Han upplyser vidare, att i *Karlstads skola* finnas fyra hörare, av vilka ingen bekommer någon spannmål utan endast ett pastorat till sockengång. I *Filipstad* och *Kristinehamn* finnes en hörare vardera med 20 tr spannmål. I *Åmål* likaledes en med en halv gård och sockengång samt slutligen i *Strömslad* en, som åtnjuter kost av staden jämte 20 dr smt.

Karlstads stads historia

de av skolestaten, vilka innehaft prebendepastorat, men i Bromans tid blevo samtliga lektores konsistoriales.

I samma mån som lärarna fingo högre titlar, övergick även s. a. s. av sig själv rektorsklass till *gymnasium*. Detta blev dock, enligt Hammarin, av regeringen aldrig konfirmerat. I en kopia ur 1698 års prästverk för Närke och Värmland (R. A.) av ett Kungligt brev, daterat 1690 21/11, läses: Wij sände Edher här Innelijckt tillhanda dhe af oss författadhe Staaterne för Carlstadhz Gymnasium sampt Stockholms, Carlstadz och Strömstadhz Trivial Scholar medh Nädig Willie och Befallningh, att j wedh Nästkommandhe åhrs Staats wärkz Betienterne dher anrechnadhe Löhnen, hwilcken dhe här effteråth skohle haffua att åthniuthe aff Bibeltryckz tunnan, som faller öfwer heela wårdt Rijke. Huar mädh wij Befalle Edher Gudh allsmächtigh synnerlighen nådel. aff Stockholm Dhen 21 Nowemb. Ao 1690.

Carolus.

Gymnasium uthij Carlstadh

Haar här tills åthniutet på Staaten

			<i>Augment</i>
Lector.....	1.	Spannemåhl	120 tr
Lector.....	2.	Spannemåhl	120 tr
Lector.....	3.	Spannemåhl	70 tr
Lector.....	4.	Spannemåhl	30 tr; 40 tr. = 70
Lector.....	5.	Spannemåhl	30 tr; 40 tr. = 70
Notarius		Spannemåhl	6 tr; 30 tr. = 36

Carlstadz Schola

Har här tills hafft.

Collega.....	1.	Ett pastorat till Sockengångh	100 dr kmt
Collega.....	2.	Ett pastorat till Sockengångh	100 dr kmt
Collega.....	3.	Ett pastorat till Sockengångh	100 dr kmt
Cantor		Ett pastorat till Sockengångh	70 dr kmt
Apologista			70 dr kmt

Fattigskolan.

Vad fattigskola beträffar så omnämnes den ej på något ställe, varför den knapphändiga bokliga bildning, som fattigmansbarnen erhö, troligen tilldelades dessa i hemmen. Från 1642 eller åtminstone från 1643 erhö pojkar ett av rummen i gamla kungsgården, men från och med dennas nedtagande ställdes skolan utan lokal. Enligt Hammarin skulle en fattigmansskola hava inrättats

Skolväsendet

av superintendenten Broman 1680, vilken skolas lärare eller »pedagog» hade en sockengång i lön. Undervisningslokalen nämnes ingenting om, men barnen skulle undervisas i innanläsning och kristendom. De, som härvid visade någon större fallenhet och håg för boken, borde därjämte få lära sig att skriva något och räkna.

Vad stadens egna handlingar härom givit tillkänna, förekommer första gången uti domboksprotokollen 1702 21/4, då magister Kjellin å biskopens vägnar begärde, att Lars Burman måtte få bli borgare här i staden, emedan han vill informera ungdomen i »rechnande och schriffwande». Borgmästaren svarade, att därmed skall anstå, till dess att valborgsmässorådstugan giver besked. Hur det härmed gick omtalas påföljande år i protokollet 23/11, då biskopen säger, att Burman vistats här i 1 1/2 år, och att han av biskopen fått i uppdrag att undervisa barnen i »rechnande».

Det synes sålunda inte hava varit för vederbörande klart, vilken som hade befogenhet att tillsätta och förordna sådana lärare, som icke visat sig kompetenta att efter avlagda examina befordras till högre lärdomsplatser.

Enl. prot. 1708 26/8 förmälte landshövdingen, huru »pedagogus» gjort framställning om att det behövdes några »husrum till de fattiga barnens desto säkrare information». Magistraten svarade, att den härmed ej kunde göra mera, än vad den redan gjort, nämligen befriat lärarens tomt och gård, dock ej hans ägor, från kontribution. Medel till några »särdeles» rums byggande funnos ej. Magister Kjellin påminte om att det skulle lända ungdomen till märklig uppbyggelse, om man kunde villfara läraren i hans önskemål. Härtill funnos dock inga möjligheter.

1718 26/2 tillsades fiskalen att gå omkring i staden för att höra efter, om föräldrarna hade sina barn att läsa hos herr Wennerholm eller hos någon djäkne, varom magistraten ville hålla sig noga underrättad. Påföljande månad s. å. tillsades de fattige, som inte låtit sina barn läsa, att skicka dem till »pedagogus hr Wennerholm». Samma dag hade magistraten uppkallat samtliga de fattiga barnen här i staden tillsammans med sina föräldrar och förhört dem i och för undersökning, om föräldrarna låtit dem läsa i bok och undervisas i kristendom. Det befanns, att mestadelen »var derutinnan oförfarne och ogrundade», varför efterföljande (uppräknas namnen på 11 gossar och 12 flickor) beordrades att gå till herr Wennerholm och ställas under sträng disciplin, om de försumma någon timme, som »till läsning och bookeliga konstners utövande warder».

Djäknelivet på 1600-talet.

Skolans egna handlingar och protokoll liksom konsistoriets från denna tid äro brunna och förkomna, varför man angående djäkarnas liv och uppförande för dessa äldre tider så gott som uteslutande är hänvisad till vad domböckerna härom ha att berätta. Visserligen torde härigenom en viss ensidighet komma

Karlstads stads historia

att göra sig gällande, men denna ensidighet är likväl icke av den omfattning, man vore böjd för att tro. Djäknelivet kommer givetvis att ställas uti skarpare belysning, men man får också på samma gång en ganska klar bild över »skolesocietetens» vardagsliv och uppträdande, framgången som det var ur äldre tiders sedvänjor och vanor. Sovringen av materialet kunde kanske ha gjorts med mera varsam hand, och mängder av biografiska meddelanden kanhända också bort inflyta, men det senare har helt uteslutits på grund av materialets rikedom, och vad den förra synpunkten angår, har medtagits sådant, som kunnat fullständiga 1600-talets karakteristik. Anteckningarna äro gjorda i tidsföljd de varit inför rådhusrättens behandling.

1628 december. För fäder, som hade att hålla sina söner i studier vid utrikes lärdomsskolor och universitet, visade det sig vara såväl kostsamt som i viss mån äventyrligt och ansvarsfullt, om de samtidigt skulle vara præceptorer för rikare mäns söner, om vilkas escapader med svåra efterräkningar för deras informatorer vår litteratur har att framvisa många exempel. Då även Värmland har att uppvisa exempel, vore det frestande lämna några skildringar härifrån, men underlåter jag detta på grund av utrymmesskäl. Jag vill dock ej förbigå ett decemberprotokoll från 1628, däri en tysk Michil Bärger framvisade ett brev från hovrätten rörande Jöns Bock (en storman i Värmland, fogde och ägare av Agnhammar i Grums), att denne skulle utbetala pengar, som sonen Anders Bock blivit skyldig i Wittenberg 1623, och som skulle betalas påföljande år, rörande sig om 64 rikzdaler. Bock visadé sig likväl ha levererat pengar till sonen, i det att han lämnat dels 70 rdr mot kvitto till Göran von Lengercke, dels 30 rdr till samme man att tillställas sonen, dels ytterligare 30 rikzdaler i samma syfte och ändamål i enlighet med en handskrift av stadens borgare, Swen Bengtsson. Emellertid hade en student, Israel Canuti, som var unge Bocks præceptor, lånat pengar av Jörgen von Lengercke och lovat honom järn därför, men järnet uteblev. Bock blev befriad från att lösa förbindelsen, som rätten dömde Lengercke och Bengtsson att betala. Därjämte skulle de ersätta unge Bocks resa från Wittenberg och hit.

1631 24/7. Samma tid kom för rätten en djäkne vid namn Anders och kårade till Knut kopparslagare, innevånare här i staden, som har »berycktat dieknen, at han skall ha belägrat Anders Jacobssons dotter, och effter är skiähl och witne som dher till funnis kunde Knut icke leda sig derifrån at han dieknen beskyldt hafuer effter som witnen honom dhet öfwertygade, dhet dock aldrig fanns mz dieknen eller någon kunde honom dhet öfwertyga, huarför Knut effter dhet 30 Cap. i Rådstugu Bal. dömdes till 60 marker trijskiftes».

1636 19/10. En djäkne hade hjälpt ett par bönder, som med 6 skepp. järn »stulit sigh cronans tullplatz förbi» att skriva tullsedlar. Järnet förklarades förbrutet, och böterna uppgingo till 30 daler »men dieknen, som sedlarna skriffuet

hafuer, skötz af Retten under skolmestarens straff att mista huden, effter han eij annat ähr än en poijke».

1636 7/12. »Blef Oluff Gunnarsson anklagat af hans diekne Michael Bartholomei, att han haffuer honom slaget och öfuerfallit; frågades effter wittnen. Då bleef een Ryttare Anders Swensson framkallat, hwilken då war stadder i dieknens stuffwa, och blev trovärdig kiend, vilken och gjorde Eed. Och berättar han sålunda, att han inkiörde om Andersmessoafton ett lass weed till een diekne-gosse, som gieste hos Oluff Gunnarsson. Och när han war ingången i dieknens stufua, sänd(e) strax Michil effter een kannä ööl, samaledes och Ryttaren, och så satt Olof Gunnarsson och drack i sin stuffua, haffuandes hooss sigh en Båtsman Olof Ersson be:dt och Lenarsson Johan be:dt. Imedlertijd när Olof förnam, att de ock drucko i dieknens stuffua, gick han medh de andre uth på gården och upstötte farstugudörren för dieknestuffuan och sade, här uth. Då steg Ryttaren med dieknen uth och frågade, huarföre de upstötte dörren, swarade Olof, Jag wille pröfua huad mod dieknarna hafua, då sade Lenarsson Johan till dieknen: minnes du, att du haffuer slagit min Broder, swarade han, huad komer mig wid, wij äre länge för likte, swarade Johan: jag haffuer mood at betaala digh, och dermedh skilldes dee åth. Ryttaren och dieknen gingo i sin stufua och Olof medh dee andre gingo i sin stufua. Lijtet der efter gick Johan uth ig:n och gick in till dieknen i hans stufua och hade sin broder medh sigh stondandes i förstuffwan medh een hamar, då frågade strax dieknen, huad han går effter. Jag minns, huad du sade i jäåns, kånse att du hafuer knijv och kommer till att skamföra migh medh, swarade Johan, du hafuer slagit min Broder, Jag skall bettala digh derfor. Då slog dieknen en pust och fick honom under sigh, i det förhindrade Ryttaren honom, att han inte fick slåå honom mehr. Och dermedh kom Johan undan och gick in i Olofs stuffua igenn. Strax der efter gick Olof in i dieknens stuffua och sade till Ryttaren, sitter i frid. Jag hafuer ingen owänskap med Eder, uthan Michil will jag dela med. Swarade han, jag hafuer ingen owänskap medh Edher utan kan skee att I willie liuga på mig, swarade Olof det lög du, och i det slog Olof honom en pust, då fick dieknen Olof hårdt i håret och fick honom under sigh, då begynte Olof att ropa. Strax komo hans döttrar och hustru och skilde dem åt, och dieknen fick till en yxa och språng upp i Bänken och bad låta bliffwa sigh, män der folgde honom efter at han måste springa up i sängen, och när han kom i sängen, fingo de der yxan ifrån honom. Då togh Ryttaren frid, att han kom till flyckten uthi genom dören och när han kom i dören, slog Johan honom en Pust och der medh unkom han och lopp till bormestaren och klagade sig. Imedeertijd sökte dee i husen efter honom såsom hos hans granne, och i det Johan kom dijt löpandes att sökia honom, mötte der honom en annan diekne, nästan den förre lijk, och begynte strax att slåå och slog honom tre pustar, hwar uthinnan Johan hafuer sigh högeligen förgripit, och begierade Nåden och icke Rätten

och efter han var en ung Person och uthlofuade boot och bättring, blef han denne gången (af) sin höga öfwerhetens Nådiga behag förskont med lindrigt straff och sakfällt till dhet 12. kap:l i sårnåle med willie för streck 4 pustar å en dal. huar Pust. Men huar han wijdare igen kommer, skall heela saaken stå honom öpen. Såsom och Olof Maarboo efter hans sak synes grym emot dhet 1. kap:ll edzöret, likwål emedan man förnimmer att dieknen hafuer warit emot honom näsewijs och Olof hafuer warit en billig och rättwijs man såsom hans vittnes bewijs nosamt uthwijsar, blev han för denne gången sakfälld för een pust till 6 dal. efter det 12. kap:ll sårn: medh willie.»

Att det redan nu rådde ett slags klasskillnad den studerande ungdomen emellan förstår man av ett mål mellan Hans Kopparslagare och Israel Kyrkoherde, varuti den senare instämmer den förre som givit kyrkoherdens son en förmodligen ganska välförtjänt örfil.

»Then 30 Julij 1638 höltz rådstugu i närvaro av fogden Måns Ersson med borgerskapet och råd. En diekne Andreas Svenonis klagade till Hans kopparslagare, att han hafuer honom slaget blodssåår, hwillket så tilldraget är, att dieknen med sin stallbroder gingo om een morgon tideligen uthij Hans kopparslagares Roglyckie att hempta någre blomster till spiror, och strax dee wore ingångne i Rogen, kom Hans återlöpandes och när Anders blef honom varse, blef han rädder och begaf sig uthur rogen och kom så i möte vid Hans, i det han språng öfuer gården och strax kastade Hans till honom med en sten wid tinningen att han tog jorden, sedan slog han honom med en störssända, och der til med tog till en knif och fick dieknen i håret säijandes, jag skulle betala digh din skielm, och när han blef honom öfvermächtig hålt han honom i håret och ledde honom fram med sigh till stadztienaren, och då blef han af honom genomstungen (ärmen) och skuren uthi handen, i dhet han bød till att weria sigh. Bleaf Hans tillfrågat, om dhet war så, swarade han, att när han om morgonen kom til sin Roglyckia, blef han warsa att de wore inne i lyckian, då steg Hans på gården för att se huem dhet war, då rände dee igjenom Rogen, strax språng Hans neder på gården för att se huem det war, då rende deeå ter tillbaka g:m rogen, strax wende Hans emot dem, och mötte strax den ena i det han språng öfuer gården, genast fick dieknen Hans i håret och fick honom strax under sigh i backen, då togh Hans sin knif att skrema honom och bad sleppa sigh upp, då togh dieknen om knifseggen, då skar han sigh sielf, frågades efter witnen, då kom Andræas stallbroder Jonas och wittnade, att när Andræas kom på sidegården, kastade Hans till medh een steen honom vid tinningen, att han föll tillbaker, blef dieknen tillfrågad, om han kan der på giöra sin eedh, hwilken han strax ock aflade. Hwarföre Hans sigh förgripit hafuer, i det han wille giöra sigh sielf rett, och der dieknen någon orätt giort hade, skulle han det hafua klagat för sin skolmestare och elliest blef roghen synter af en rådman Bengt Andersson sampt byfogden Hieronymus gull-

Skolväsendet

smedh, det ingen skadha skedder war, huarför han icke kunne werias ifrån dhz, d. 9. kap:ll i sårn. medh willie och derföre saakfellt för huart blodsår 12 marker och för hårdraget 6 m., detta till treeskipptes.»

1639 3/12 klagade Östen Larsson, skraddare, att studenten Hans Salomonsson dragit honom i skägget ute på gatan och lupit i hans gård med draget svärd. Tillkallade vittnen Erich Erichsson och en »Trummetare» Bengt Jonsson meddelade, att Östen gick efter Hans, och bad honom in med sig till måltid, var till denne svarade: »Jag går inthz medh Digh, Du hafuer giordt migh orett medh den halfua 1/2 Richzdalern'. Och i detsama tog han Östen i skieppet och strax kommo öfuer vittnen och skilde dem åt. Litet efter Östen var inkomen, kom Hans i Östens farstugu der medh ett draget svärd och badh Östen och sade: Kiäre Broder, kom uthur tin tomt ute på gathan dher wele wij fächta och sedhan blifua godhe wänner. Effter noga Ransakan kunde Retten inte besina Hans Salomonsson hafua något upsåat att willie tilfoga Östen någon skadha uti hans Huus eller gårdh, blef saakfällt för hårdragh till sine 6 m., efter thz 12 Cap:ll i sårn. medh willia till treeskipptes: Målsegaren, Konungen och Staden.»

1652 3/3 kårade en person vid namn Henrik Persson till en Nils Oluffsson, född i Backe i Kila s:n, att denne senare skulle vara skyldig Persson 27 skäppor spannmål för en 9 års lång inackordering, som Oluffsson åtnjutit. Djäknen sade, att han var överens med Persson om 1 skäppa ren spannmål om året för huslegan och 4 skäppor för dricka, vilket också Henrik bekände sig hava bekommit, men han sade sig ej ha fått ren spannmål utan ömsom havre, ömsom stött blandkorn. Nils framlade en skrivelse, vari han påstod sig hava betalt till Henrik 1 skäppa i huslega om året och 4 skäppor för dricka ända till sista året, då han ej fick någon dricka, och han kunde helt naturligt ej betala för sådant, som han ej bekommit. Han sade sig också ofta hava arbetat åt Henrik både med att hugga i skogen och att skära på åkern, och för detta hade han ej ens fått mat, utan efter sitt arbete var han tvungen att låna en gryta hos en granne, och när han två veckor fick dricka, fick han intet den tredje. Henrik presenterade vidare inför rätten en skrivelse, vari en djäkne vid namn Lars Bängtsson, som vid samma tid som Nils Oluffsson varit inackorderad hos Persson, vittnade, att han i hyra årligen betalat 4 skäppor samt för dricka lika mycket. Några borgare, som hava djäknar »i legio», intygade ock detsamma som Lars Bängtsson. Nils Oluffsson beropade sig på vittnen, att »Contraherat» var endast om 5 skäppor om året både för dricka och härbärge. Rätten kunde ej avgöra tvisten till någondera partens fördel, utan sade den endast, att om de ej sinsemellan kunde förlikas, så skulle de till en annan gång förskaffa sig vittnen.

Målet fortsatte den 29 mars, då rektorn (hans namn var Anders Börjesson), framlade en vittnesskrift i rätten, i vilken några bönder i Kila s:n, som också

Karlstads stads historia

haft sina söner inackorderade hos Henrik Persson, vittnade, att de för sina söner ej givit mera än 5 skäppor spannmål för härbärg och dricka. Därefter vittnade en vid namn Sven Oluffsson efter en berättelse av en man vid namn Sven Joensson från Varpnäs och Sven i Mon i Nors s:n, att de för sina söner årligen givit 4 skäppor stundom ren, stundom »slöjd» spannmål för själva inackorderingen och sedan dessutom för dricka 4 skäppor. Henrik gjorde ed på sin själs salighet, att djäknens far sade så till honom: »Efter iagh haffuer stridt spannemål och dhe andre slögt, så förskonen migh med tre skieppor om året för rumslegan», varpå han av Henrik fick till svar, att han skulle lika gärna taga emot sådant som de andre, men av vad slag än spannmålet var, så kunde han ej taga emot mindre än den bestämda mängden. Bonden sade emellertid, att han ej hade något annat än strid spannmål, något som dock icke Henrik tog någon notis om. Och har han nu att fordra 2 skäppor spannmål om året för 9 år. Rätten tillsporde Henrik, om han inte ville vara nöjd med 10 skäppor, eftersom priset på spannmål under de sista åren betydligt ökats. Han var tillfreds därmed, och resolverade rätten, »att han skulle behålla, vad han i arrest haffuer, och deet han mera har att fordra, söke han ut af faderen».

1653 10/12. Djäkneslagsmål, vari djäkarna Jonas Nicolai och Andræas Jonæ äro inblandade, varvid Jonas blev huggen med svärd 2 köttår i armen och handen av presidenten Lars Bromans tjänare i Göteborg, Petter Oluffsson, som, fick böta 24 dr smt. Dieknen Andræas fick för hårdrag böta 6 dr smt.

1654 20/3. »Beswärade sigh mäster Johan Valmoenius öfwer Peder Mattsson, hwilken haffuer borydt (borgat) till en lijten dieknepoijke Daniel Nilsson be:dh silkebandh och knijfwer på 5 dr kmt och derföre tagit hans böker i pant. Poijken widgick, att han bekommit sakerna. Knijfvarna haffuer iagh behåldne, men banden fördhe iagh hem till mine syskon.» Peder Mattsson befalldes leverera böckerna tillbaka och förbjöds härefter att vidare handla med sådana omyndiga utan föräldrarnas vetskap.

1654 18/11. Denna dag är ett mål före, där djäknens Anders Erici Biuur be:d (kallad) anklagar Swen speleman för slagsmål. Anders, hans bror Jonas och Sven speleman hade en kväll suttit tillsammans, varvid de kommit ihop och slagits, så att Swen anmält bröderna, och de kommo i fängelse. Då de kommit ut därifrån hade Swen kommit in i deras stuga, där de suttit och ätit med två andra djäknar, Olaus Jesperi och Nicolaus Brynolphi. Swen vände sig då till Anders och sade: »Hwij fahnen slog Du migh så i gåår, wij wille nu ingå å wänskap; men han swarade, iagh ähr nu för denne gången inthet berådd, då gick Swen åter på golfwet och sadhe: Jagh seer jagh får inthet, dher medh gåår iagh uth, men icke för den skull sadhe han, wändhe så om igjen, och slogh till honom en örfijl, tå kom Oluf Jespersson att taga fredh, tå sloog Swen honom i hufwudet,

Skolväsendet

så det uplöp en kula, och höggh till honom medh en knijff, att dhet synes i tröjan. Men wärdinnan förtegh deet stinget och sedhan Peder Mattsson hadhe skåffwitt Andræas på dörren staak Swen hans broder et sting wedh ögatt medh en knijff, och dhet andra i bröstett. Sedan kom Swens h:u, Peder Mattsson, Jonas skomakare och hans h:u och togho Swen uth medh sigh; tå lööp han in efter sitt swärd, hwilckett han sönderbrööt, togh sedan Erich Meenlöses swärd och kom tillbaka och stack sönder fönstrett. Han hade äfwen kallat dieknarna för dieknetiuffwar och dieknehundhar.

Swen dömdes för 2 pustar till 13 m. för 2 köttsår 24 m., för okvädinsord 6 m., för att han andra gången igjenkom i deras gård med dragitt swärd viljandes göra skadha, dock han ingen giorde, 40 m. Han skall och betala bårdskiärran 2 dr och förlijka Jonam för sueda och wärk.

Sedan blevo parterna förbudna, att ingendera skall i ordom eller gärningar the andra quällia, antingen sielfwa eller igönom andra. Doch hwad swaranden emot dhem hafuer, ständhe honom fritt uthi Consistorio att uthföra. Och effter Swen hafwer nu twänne resor brukat en sådan Leed mordwäria, nembl. knijff; derföre bleef aftalt, att om han tredie gången dermedh beträdes, skall knijfwen igiönom hans hand gånga.»

1656 13/9. »Matthias Eliæ begierade ödmiukeligen aff Retten, att den saken måtte Examineras, som passerat är emillan honom och Studenten Olaum Torbernij, wthi sal. Oluff Ingmarssons hus och dommen bestå låta till Wederparternas ankomst, och gick detta så till sadhe han: Jagh råkade in uthi sal. Oluff Ingmarssons huus, der Phendrich Oluff Larsson i Gamblegården, Cornelien Bengt Nilsson i Swijnebergh, och twenne studenter, Christophorus Benedicti i Smärijs och Olaus Toberni uthi dryck inne woro och wedh iagh litet hade suttit, begynte Olaus Tobernij och Phendrichen trätta, och Olaus sade sigh så godh wara som Phendrichen, der till swarade iagh och sade, i ähren fuller intet så godhe som phendrichen, men kunnen fuller bliffua och ändoch iagh länge hafuer warit från mina studier, och i ähren Recens in Studio will iagh lijk wäll så wackert medh eder Discutera, och när wij något litet hade talats wedh, stego Olaus och Christophorus upp ifrån bordet, uth på gården, när de igjenkommo, satte Olaus sigh mitt för migh på sätet, som tilförende saat brede widh migh, och Christophorus saate sig hoos migh, wedh wij så sutto slog Olaus migh ett munslagh tå sade iagh quid hoc tibi vult! Och tå skulle iagh slå honom igjen, men Christophorus frijtoogh deet, slogh så till honom andra gången och intet råkade honom, men tredie gången week han huffwudet undan, tå råkade iagh Phendrichen Oluff Larsson, der effter togh Olaus Christophori swärd och stegh uth på dören, ställandes sigh i försååt för migh, och wedh iagh försatte medh armen, höggh han migh 2: hugg i armen, tå begynte iagh bedia att han skulle göra för gudz skull och skona migh, alldenstund den andre migh så illa tracterat haffwa, tå låfuade han låta der medh

blifua migh, men när iagh kom till Fägårdzporten, stodh han åter der för migh. och högg migh tå fram i pannan, tå begynte iagh att löpa undan honom, men han följde fort effter migh medh hugg och stickande (såsom på mine kläder wäll synas) in uthij Per Erichssons farstuga, der han tå hinnade migh och stack migh i buken och hade icke Nils Staffensson och Per Erichssons hustrur, som då kommo ifrån barnsängsqwinna, kommit migh till hielp hade han tagit lifwet aff migh. Ty sedhan dee hade hulptit migh in uthi stugan, och han war sin koos gången, kom han åter tillbaka och sökte effter migh, williandes ändteligen taga lifwet aff migh, säijandes sådant intet achta, alldenstundh han en Student war; detta förutan enär iagh der i Oluff Ingemarssons huus så illa traacterat, att Daniel speleman ömkade sigh öffwer migh; Daniel härom tillfrågadt, sade, att han wäll hörde det de Discurerade och talade Latijn, men när dee slogos war han wthij en annan stuga, weet fördenskull intet huru dermedh tillgått. Matthias frågade, huru länge han haffwer hållit wedh sängen? sade han wthij 3 weckor och äre wäll the uthwärtens såren läkte, men Olofi Fader Torbjörn Erichsson i Dye tillbödh sigh willia på sin sons wägnar medh Mattia förlijkas, men emedan Mattia begierade 30 dr föruthan Balberare löhnen, kunne the inthet förenas, dock sade Torbiörn, att han allaredan haffwer giffuit åth Bardberaren 10 dr och will han ännu haffwa 6 rdr dertill; doch der Matthias wille billigt begiera, will han gierna förlijka honom, endoch hans son haffuer honom ensam ej skadt. Matthias sade ingen förlikning vilja ingå med mindre, än att vederparterna kommo tillstädes, vilken tid han med gott samvete wille förwänta.

1666 16/5. Sedan effter Bryngel smedh hade om Bönedagen brukat onyttigh mundh, slagit näfwarna tillhopa och hotat Andream Christopheri för thet han uppenbarade, att hans son skreff på mr Hans Keijsers lukor försmädliga ordh, öffuer huilka mr Hans Keijser nu sigh högeligen beswärade; huarföre skall Bryngel Smedh plichta till de fattige 1 rdr smt och hans son, effter han hörer under Scho-læ disciplin, remitteras ther hähn att aff straffes.

1666 25/11. Kom för retten Torsten Jönsson, fullmächtige aff Oluff Hansson snidkare och gaff till kienna att be:te Oluff Hansson blef om en Söndagh skutin medh två hagel af en diekne gåsse, om 12 åhr gammal, Andreas Petri. Bemäldhe dieknegåsse Andreas Petri bekiände och tillstodh, att effter han intet loff hade att skuta i gården hemma för sin wärdinna, gick han neder i kongz trögården först, när han kom tillbaka fick han see en skata sittandes på planket, lade då sin bössa på andra planket och sköt åth skatan, men räckte Oluff Hansson, som han inthet weste aff. Rätten pålade fadren Per Nilsson i Espelunda, som nu var kommen tillstädes för att skaffa borgen åth sin son Andrea, intill ther man får see, huru medh Oluff Hansson blifwer.»

1668 21/10. Skoldjäknen Andreas Brynolphi från Tillhagen, Bolstad på Dal, blev för tillämnat tidelag med en ko, vilket »djäfwulska och onda uppsåt»

Skolväsendet

förhindrades av tillstädeskommande personer, förvisad från staden och ärendet remitterades till hovrätten med anhållan om overseende på grund av hans ungdom, och därför att han var föräldrarnas ende son.

1682 25/9. Näst kom Simon Danielis och klagade, för att han för någon tid sedan blev huggen på torget, men vet ej av vem, refererandes »dher hoos», att Ingemar Bohm, Johan Carlman och Oluf Stolpe voro i hopen. Stolpe var nu bortrest, men Bohm och Carlman sade, att »vi med några andra troligen kommo i träta med en hop djäknar på torget, då vi omsider intet sluppo förrän vi måste försvara oss mot deras påkar med våra värjor, och det hände ej bättre än att denne Simon blev huggen», men av vem kunde de med säkerhet ej säga, utan förmodade de, att det skulle vara utfört av Stolpe, som nu är bortrest. De medgävo, att de ej kunde undandraga sig det straff, rätten pålägger dem, då de voro med i »flock och föllie». Stolpe dömdes, ehuru frånvarande, till 12 m:s böter och att i barberarearvode utlägga 8 dr smt samt giva Simon 3 rdr »för sin tidzspil-lan». Och lovade Bohm och Carlman att i dessa 13 rdr bidra med var sin 1/3-del, varjämte Carlman för svärddrag fick böta 6 m. Bohm hade för liknande förseelse även mot djäknar bötat samma summa den 18 sept. »Sattes och emellan dhem och diekna 40 m. wijte om någon dhen andra mz ordh heller gerningar öfuerfaller.»

1686 20/9. Skoldjäknen Sveno Andreae anmälde, att Johan Hamelius s/s i Pehr Thorstenssons hus givit honom 3 örfilar, kallat honom hundsvott »och gifwit honom medh dhe andre af societeten Fahnen».

Natten till den 21 november 1687 begicks ett dråp, varvid skoldjäknen Laurentius Theodori fick sätta livet till. Vid därom hållet förhör framkom följande vittnesmål av Jacobus Benedicti. När han föregående afton tillsammans med sin kamrat Christopher Christopheri suttit och skrivit i sin kam-mare, hade en djäkne vid namn Laurentius Theodori kommit till dem och sagt, att det satt en dräng och drack hos Anders Rytter tillsammans med Salomon Isaci. Omsider bad Christopher, att Jacobus Benedicti skulle gå med honom hem till sig av den orsaken, att han skulle få gå med Benedicti hem, om han ej kunde komma in, eftersom det var sent på natten. De gingo således alla tre ut ur porten. Laurentius gick ett stycke efter de båda andra. Slutligen hörde de Laurentius giva någon en örfil, men vem han slog till, kunde de ej säga, eftersom det var mörkt, och de ej hade hört någon träta, utan när Laurentius kom tillbaka, frågade de, varför han slår en, som ej gör motstånd. De gingo därmed ifrån honom utan att vidare få veta något om det stundande dråpet. Sedan vittnade två pojkar, att de varit ute i ett ärende till Stålhuset, och på återvägen därifrån, då de kommit till sal. rådman Anders Månssons gård, hade de sett drängen Erich Bengtsson (hos kämnären Johan Börjesson och som häktats av misstanke för mordet) stående vid väggen. Laurentius hade då kommit fram och frågat, vem

Karlstads stads historia

det var, som skriket och givit Bengtsson en örfil, varefter pojkarna av rädsla sprungit sin väg. Johan Johansson säger sig ha hört liksom slängar av en stör utanför sin stuga, och då han gått ut för att se, vad som stod på, så hade han sett en springande karl samt en död liggande på gatan. Bengtsson svarade nej på rättens fråga, om han kunde erinra sig örfilen. Vid förhöret den 23 november erkände han sig under tårar ha förövat brottet. Han sade sig ha stått vid väggen för att lösa sina byxor, då Laurentius hade kommit till honom, ehuru han med honom ej haft något att beställa. Om han slagit den dödade med någon stör, kunde han ej erinra sig. Stadsbarberaren Johan Porat, som besiktigat den döde berättade, att ett knivstyng funnes på den dödes strupe på vänster sida och gånget innanför axelbenet och sex finger djupt. Därjämte är arteria gularis avskuren, men någon blånad kunde ej upptäckas. Vid mordets begående hade mördaren varit drucken och varit i sällskap med Salomon hovslagare, Anders Rytter och sal. Lars Pancks änka.

1687 12/12 besvärade sig värvaren och fältväbeln välb. Reinhold von Levenvolde under överste Nils Strömbergs regemente, att han i Kristinehamn för vid pass 3 veckor sedan värvat Johan Hansson, vilken före detta varit här i skolan. Han hade givit fältväbeln en sedel med hans namn och signet att bliva mönster-skrivare vid regementet, men nu vill han ej stå vid sitt loven. Hansson sade, att han aldrig samtyckt till värvning, utan hade fältväbeln utkommit till hans kvarter, då han låg och sov och ej ville mottaga nämnda skrift, utan lades den på bordet. Han sade sig för sin fattigdoms skull måst vara från staden, och förmodade han nu, att prästerskapet skulle försvara honom. Sändes byfogden till rektorn, Magnus Carolinus, som dock sade sig ej kunna göra något åt saken, förrän han talat med biskopen och det övriga prästerskapet, när de om onsdag komma tillstädes. Då målet 14/12 påropades, framvisade Hansson en attest från Carolinus samt från magistrarna Petrus Tingwall, Erland Hofsten och Petrus Hoflander, att de ville återförhjälpa honom till skolan, varemot värvaren protesterade, och ville han åtminstone hava åter, vad han på honom bekostat, vilket avslogs då det befanns, att han ej givit Hansson några värvningspengar.

1690 11/1. Lorentz Carling anklagar sin hustru Cherstin Nilsson för att 2 gånger ha haft lägersmål med skolpersonen Jonas Elai, som nu är bortrest, men vet han ej, hur det förhåller sig med saken, då hon är huvudsvag. Säger sig ej kunna leva i äktenskap med henne, enär hon ej tål se honom för sina ögon utan griper till kniven för att skada honom och genom dryckenskap och slöseri förskingrar hon deras ägodelar. Hon sade sig ej heller kunna bliva hos sin man, om han ej vederbörligen försörjer henne och hennes barn. Hon dömdes på sin bekännelse, att hon i november 1689 fött ett flickebarn, att böta 80 marker smt.

Skolväsendet

1691 1/4. Studenten Jonas Hedræus har kommit falskt rykte åstad, därigenom att han åt skolpersonerna Laurentius Andreæ och Anders Jacobsson lär ha sagt, att han 1685 haft lägersmål med hustrun Cherstin Björsdotter. Bedyrar sig dock detta varken haft eller sagt.

1691 7/12. Djäknar äro stämda för oljud. 4 stycken nämnas: Olaus Frykman, Carl Nildman, Lars Enhörning, J. F. Straubs son Hans Hindrich.

1692 19/11. Borgerskapet tillsades att vid 40 m. ej sälja något öl till någon djäkne sedan klockan 9, på det att det parlamentterande måtte undvikas, som de eljest föra om nätterna med slagsmål, skrik, spelning och annat.

1694 12/9 anförde hr Johan Gyllenspetz, huru han olyckligt kommit i slagsmål med några skolpojkar; det hela hade tilldragit sig på följande sätt. Sistlidne söndag efter aftonsången kom han till Lars Persson Wind, där redan förut en skolyngling vid namn Jonas Herlik befann sig, tillsammans med vilken han, sedan de fått mat, utdrack en kanna öl. Den ene av dem tyckte, att de skulle få dit några fler, som kunde sjunga, så att de skulle få en trevlig afton. Andreas Erics, Andreas Svenonis, Daniel Kollberg, Johannes Johannis efterskickades. De gjorde sig lustige sinsemellan. Även en man vid namn Lars Nilsson kom tillstädes samt värdinnan i huset. I mörkningen kommo flera personer, varibland voro Olaus Olai och Sveno Nicolai, som de kallade trädgårdsmästaren, de andre kände han inte, ty de voro 40 à 50 stycken. Sedan började de att dricka och Olaus Olai kom till Gyllenspetz' bord, slog händerna i bordskivan i mening att reta upp honom till att slåss, och var han den förste, som tog Gyllenspetz i håret. När vaktmästaren Lars Nilsson kom emellan, slog Olai honom i ryggen och följde sedan efter Gyllenspetz gatan igenom från Lars Persson till Lars Erssons med hugg och slag. Olai sade sig inte alldeles fri till föregående käromålet, men han var dock ej först att taga i Gyllenspetz, utan Sven Welijn kastade Gyllenspetz under bordet, vilket Gyllenspetz säger sig ej ha hållit för allvar. Olaus sade Sven Welijn varit största orsaken och att han slagit Gyllenspetz första slaget. Denne sade vidare, att studenten Erland Carlgren samt skolynglingarna slagit honom, dock ej i stugan utan på gatan, vartill dock Carlgren nekade. Olaus frågades, om han ej kunde erinra sig ha slagit Carlgren, men han sade sig intet veta därom. G. påstod, att Lars Persson Winds dräng Anders varit med efter Olai angivande i »Consistorio», vartill emellertid Anders nekade, och på tillfrågan sade Olaus, att han varken sett honom slå eller annat, men dock hört andra ropa efter honom ute på gatan. Sedan framkallades hr G:s vittne Torsten Bengtsson, som av sin matmoder tillsagts följa G. hem. Denna berättade efter avlagd ed, att G. blivit hejdad i porten av en för honom obekant person. G. blev slagen, så han raglade, men han såg ingen, då han stod utanför porten, utan ropade, att han skulle ta bort värjan. Dock, när de kommit till Erich Olssons bakport, »haar Olai kommit och slagit herr Gyllenspetz, att han wille fara omkull,

Karlstads stads historia

seendes och derhoos Nicolaus Nicolai slå i ansigtet på Gyllenspetz och således blef lychtan uthslächt, hwarmedh Torsten gått sin väg i fruktan att få hugg medh och lemnat wärian till Lars Nilssons hu(-stru). Men Carlgren sade han ej sett Torsten men allenast i stugan, dhet och Olaus Olai bethygade Lars Nilssons h:u Maria berättade, att hon ej vet, vem som slagit G., men allenast det, att när de öfwerfallit honom, hade Torsten G:s värja, och när dhe ropat tagha wärian, då hade en skolpojke Petter Waster kommit och slitits om värjan. Hon berättade att Olai först slagit G. och ingen värre varit än han. Lars Persson Winds h:u Maria sade sig intet slagsmål sett, ej heller hade något skett i hennes hus, utan att de allenast där dansat, så att G. fallit omkull, men om det var allwar eller ej vet hon inte.

FATTIGVÅRD

S amhällets skyldighet att taga vård om de nödlidande, har i hela Norden sedan urminnes tider ansetts som självskriven och betraktades t. ex. på Island som en av dess viktigaste uppgifter. I de flesta av våra gamla landskapslagar finnas bestämmelser om avgifter härtill, och i regel anslogs för detta ändamål en del av tionden; för det mesta två niondedelar, ehuru därmed var växlande. Så lämnades i Hälsingland tre tiondedelar, och i Västergötland gavs en halv tionde till »spitalin» (hospitalet), medan återstoden skulle av bonden behållas »hema mæth sin fatöka manna loth», d. v. s. för att därmed bespisa fattiga. I andra lagar, såsom i Södermanna- och Västgötagarna finnas bestämmelser, som tyfts så, att de fattige i någon bestämd ordning fått vandra från gård till gård, och att bonden för längre eller kortare tider fått föda dem och bereda dem tak över huvudet. Med kyrkans under medeltidens senare hälft på alla områden ökade inflytande kom fattigvården snart under hennes direkta ledning, och det är från denna tid som barmhärtighetsinrättningarna, hospitalerna, äro att anteckna, utgörande ett försök till centralisation av fattigvården. »Spettal'n», som de av folket kallades, uppfördes i de större, kyrkliga städerna, varjämte mindre iordningställdes och sköttes vid klostren av munkarna. Vid Gustav Vasas reduktion kvarstodo de och underhöllos som förut av fattigtionden.

Värmland fick ej något hospitalshus förr än ett gott stycke in på 1700-talet, och därför var fattigvårdsväsendet helt och hållet överlämnat åt kommunerna själva¹. I stadgan om städernas administration av 1619 finnas visserligen utfärdade förordningar dels om fattiga barns vård, dels om äldre barns hållande till arbete samt om upprättandet av ett barnhus i varje stad. Något barnhus blev dock aldrig inrättat i staden, som för övrigt, då denna stadga utkom, nyss genomgått sin första stora eldsvåda, på grund varav man ej var något sådant mäktig. Till vilket hospital fattigtionden utgick är osäkert. Antagligen var det

¹ 1635 års landshövdingeinstruktion innehåller åtskilliga bestämmelser om fattigvården. Så föreskrives, att de, vilka på grund av ålder eller sjukdom ej förmådde försörja sig själva och ej heller hade barn eller vänner, som kunde draga försorg om dem, av landshövdingen skulle förskaffas in på närmaste hospital, samt att fattiga barn skulle intagas i barnhus, till dess att de kunde förtjäna sin föda (se även Gustav II Adolfs fattigvårdsstadga av 1624). »Siuke- och Käringestuffworne» på kyrkbackarna skulle ingalunda tillstädjas. Därjämte åläggas landshövdingarna att hava flitig uppsyn på tukthusen och barnhusen samt ej mindre på hospitalen »att de efter ordningen hålles widh macht».

till Örebro, och ägde staden att här inlösa sina fattiga mot erläggande av 20 dr smt. Att den begagnat sig härav, har man dock aldrig lyckats påträffa, utan synes staden under till och med de hårdaste tider själv dragit försorg om de fattige. Därpå lämnas också direkta bevis, såsom i protokollet av 1655 3/11, då landshövding Gustaf Soop frågade, »huruledess här hålles medh Spetalen? Rådet swaradhe, att dhe fattige hafwa sitt tillhåld hoos Borgerskapett här och theer i staden och blifwa upphåldne medh wekopeningar, af Borgerskapett samman-skuttne, att de kunna widh Staden blifwa behållne.» Ehuru det är oförtydbart, att staden såsom andra kommuner lämnat sin årliga underhållsdel till hospitalet och för den skull hade enahanda rättigheter som andra till delaktighet i denna även av stadsmedel underhållna anstalt, föredrogs att bibehålla vården och omsorgen om sina nödställda. Man skulle tro, att åtminstone de sinnessjuka avsändes dit, kanske ej så mycket för att de där skulle erhålla bättre vård, ty denna var nog på dylika ställen mycket underhållig, utan för att bliva kvitt den besvärliga omsorgen, men därpå tyda protokollen lika litet. Så t. ex. beslöts 1655 11/3 att hustru Kerstin, Welam Welamssons, skulle få 3 dr kmt i veckan för sin »owettiga dotter». Denna obenägenhet för hospitalet är ej tillfällig. Gång på gång gives till den nytillträdande landshövdingen, som merendels vid sitt första besök gör sig underrättad om stadens och ortens förhållanden, samma svar.

Vad de inkomster beträffar, varmed underhållet bestreds, så fick man dessa så gott som uteslutande på frivillighetens väg, ehuru vid några svårare år, såsom t. ex. 1651, även en del av kyrkotionden dit avsattes. Nämda år avsattes därav 1/2 spann råg (3 dr), 1/2 spann blandkorn (9 mark), 1/2 spann havre (7 mark). Uttaxering skedde också, men detta synes likaledes hava hört till undantagen. Sättet synes även hava tillgripits i extraordinära fall, såsom 1653 3/1, då Henrik Kolthoff besvärar sig över att inga pengar finnas i fattigkassan, varför beslöts, att underhållet skulle utgöras av borgerskapet enligt en längd, och uppräknas namnen på sju »huusfattige», till vilka underhållet skulle utgå med 3 dr kmt i veckan. Sådana »repartitionslistor» upprättades också under Karl XII:s krigsår, de hårdaste tider, som staden genomlevat. Att tanken på de fattige under dessa nödar ej fick helt falla, utgör också ett talande bevis på äldre generationers varmhjärtade sinnelag. Eljest förekomma tid efter annan förmaningar att »förskjuta något till de fattige» (1655 13/3); »de som lofwat de fattige något, skola nästa onsdag leverera det till Anders Swensson» (1656 18/12); »borgerskapet förmanas gifwa åt de fattige, att de ej lida nödh» (s. å. 11/3); »borgerskapet uppmanas att nästkommande måndag något medföra, emedan nu inthet mehr finnes hos deras skaffare» (1657 14/11) o. s. v., vilka tätt följande uppmaningar tala för sig själva. Andra inkomstkällor för fattigmanskassan voro böter för brott mot de ordnings- och förhållningsregler, som av magistraten faststälts. Så heter det 1650 5/6, att de, som ej hade rättighet att ha häst och ko, skulle böta 1 dr, varav hälften

Fattigvård

gick till stadstjänaren, hälften till de fattige. 1656 14/4 blev »afsagdt, att der någre getter eller bockar funnes her i staden, i morgon efter middagen uthe på gathorna, eller på lyckorna, dee samma skulle af stadztienarna upptagas och delas mellan de fattige, emedan der öfwer beswäras, att de skade giöra». Sålde man bröd, och ej var av staden tillsatt »bakare», kostade det ej mindre än 6 dalers böter, som vandrade till fattigkistan (1655 23/1), och den, som sålde kött och ej var slaktare, förlorade varan till de fattiga (1712 14/6). Om någon av borgmästarna, rådmännen »eller af stämbde vederparter in puncto icke kommer tillstädes», blev det 3 dalers böter, som gingo samma väg. De dagkarlar¹, som togo mera för sitt arbete, än taxan tillät, betalade 3 mark till de fattiga o. s. v. En annan inkomstkälla voro böterna för sabbatsbrott, varmed antagligen förstods endera uraktlåten kyrkogång eller ock missbrukande av Guds namn på helgdag. 1669 30/9 pliktfälldes ej mindre än 4 personer för dylikt brott till 2 marks böter åt de fattige. Vanligt synes ock hava varit, att man vid biläggandet av tvistigheter, där man insett sig hava haft orätt, velat försona detta genom gåvor till fattigkassan. Så gav Bengt Smedh 1676 18/5 »för någon otidighet wid laxfisket» 2 dr smt, och 1682 14/4 gävo de sex skyldige i det vidlyftiga bråket med stadsborgmästaren Bengt Swensson ej mindre än 15 dr smt var.

Till inkomsterna får också räknas bruket att skänka all eller viss del av egendomen mot åtnjutande av fattigpengar. Första gången härom talas är 1660 22/2, då »Margaretha, sahl. Thomas skräddeles effterleffwerska haffwer af en good willia och wälbetänkt modh skiänkt och giffuit till the fattige här i stadhen all sin egendom i löst och fast, hwar emoth henne loffwades uppehälle aff the fattiges Penningar så länge hon leffuer». Det var sålunda ett sätt att skaffa sig undantag. Svårt är att avgöra, om avsikten var densamma med den tomt, som Segol Mattzon vid Dömlé hamrar skänkte till de fattige 1683 21/3. Men 1697 överlämnade (avl. fiskalen och utridaren) Swen Fyrhakes änka Helga och hennes son Lars godvilligt sina 21/2 tomter till de fattiga med villkor, att de ur fattigkassan skulle få så mycket som möjligt. Underligt synes vara, att sonen ville ställa sig som förrådstagare, men saken kan ju förklaras, om han var lytt eller på annat sätt urståndsatt att skaffa sig bärgning.

Förutom den pung, som kringbars i kyrkan, hade man för insamlingen även »byssor». Att vid kyrkan fanns en sådan fattigbössa uppsatt som vanligt å en stock, är väl tämligen givet, ehuru dylik ej på något ställe finnes omnämnd. »Armbyssan» kringbars av särskilt därtill utsedd bärare och torde hava varit i användning för medels insamlande vid sådana tillfällen som marknader, utskrivningar, mönstringar m. m. Tiden, då den började användas, är ej känd. År 1695

¹ Dagkarlarna, som till antal växlade mellan 12 och 14 stycken och tillsattes på valborgsmässorådstugan, skulle tjänstgöra såsom handelsbiträden åt borgerskapet. Den ovan omnämnda taxan var 3 mark (24 öre) per dag, om de höllo sig med kost. Ingick kosten, fingo de blott 8 öre.

omnämnes den första gången, då det den 10 maj heter: »Med de fattiges armbyssa går Joel som tilförende». 1698 18/5 beslutas, »att en collect hwar månad skulle utlysas från predikstolen för insamling i fattigkassan». Åtgärden är tydligen ett medel att hindra den fruktansvärda nöden under dessa förskräckliga missväxtår. Kungl. brevet av den 30 juli föregående år, att var stad och socken själv skulle svara för de fattige, och att främmande fattiga skulle föras till sin ort igen, är tillkommet under denna fasans tid för att i någon mån råda bot på det inom socknarna så vanliga sättet, att fattiga försågos av prästen med ett intyg eller tiggarbrev, i vilket de anbefalldes åt barmhärtiga människor. Följden var, att skaror av tiggare sökte sig till städerna, vilka i synnerhet på våarna och särskilt under missväxttider nära nog belägrades, så att staden slutligen måste utsätta vakter för att förhindra tiggarna att passera över broarna.

Överuppsikten rörande de fattigas vård synes från början hava legat i magistratens händer. Såsom vi förut sett, hade denna myndighet omsorgen att se till, på vad sätt medlen skulle anskaffas, och att sådana funnos. Att hos magistraten även låg skyldigheten att hålla hand över pengarnas användande är ju tydligt, ehuru därom intet nämnes.

Tidigt spåras även superintendentens ingripande, ehuru han till en början endast framträder såsom rådgivande i tvistiga fall. Så t. ex. läses 1652 12/5: »Öfwerlades om h:r Oluff Hendriksson således, nembl. att hans wyrdigheet Superintendenten skall rådfrågas, huru Oluff i sin (sinnes-) swagheet bäst hanteras skall». Någon aktiv del synes han ej hava tagit. Med denna passiva roll nöjde sig emellertid ej superintendenten Broman. Det var på rådstugan 1685 27/6 första gången för övrigt, som den om länet och staden så högt förtjänte och uppburne landshövding Didrik Wrangel var här, då Broman efter ett bråk med rådmän Nildman om en i kyrkan av denne uppmurad grav, vände sig till magistraten och gjorde besvär över fattigmanspengarna. Härmed kan ej förstås annat, än att superintendenten kände sig åsidosatt i dessa angelägenheter, enär »borgmästare och råd h swarade, det de gerna såge, att biskopen jämte dem hade hand härom». Landshövdingen infortrade ett skriftligt utlåtande i denna sak, men, ehuru detta naturligtvis insändes, har något sådant dock ej kunnat återfinnas. På grund av magistratens genast lämnade tillmötesgående svar torde fattigvårdsangelägenheterna därefter hava avgjorts av magistraten och superintendenten gemensamt, ehuru den sistnämndes verksamhet säkerligen helt snart stannat vid arbetets kontrollering. Allt nog avgöres fortfarande av magistraten på allmän rådstuva, vilka som skola komma i åtnjutande av fattigmansmedel. Några bestämmelser för dylika ärendens behandling funnos naturligtvis ej, utan den nödställde gjorde framställning därom antingen själv genom böneman eller genom fattigföreståndaren, och med den ingående kännedom, som borgmästare och råd hade om sina stadsbor, kunde nog ärendet omedelbart avgöras. Vad underhållet be-

Fattigvård

träffar, var detta beroende av vad som fanns uti fattigmanskistan. En summa, som ofta beviljas, är 3 dr kmt i veckan, svarande mot en knapp daler i silver eller 4 öre samma mynt per dag, varför den enskilda barmhärtigheten tydligen ytterligare måste anlitas. Då man genomgår utdelningslistorna å de fattiga, gör man den anmärkningsvärda iakttagelsen, att där återfinna personer, vilka man trott skulle befinna sig i den ställning, att denna utväg ej skulle behöva anlitas. Så t. ex. befann sig stadens justitieborgmästare Salomon Perssons änka i ett sådant armod, att hon nödgades taga emot fattighjälp. 1695 7/1 beviljades avlidne rådman Anders Månssons änka »för fattigdomms skull» 3 dr kmt i veckan. 1698 1/8 tillerkändes samma hjälp åt Margareta Hungvidia, änka efter Johan Olofsson Valnæus, som varit både stadsskrivare (magistratssekretare), rådman och postmästare samt även fattigföreståndare. Till och med stadens en gång kanske rikaste man, rådman Torbern Nildman, lämnade sin änka i så utblottad ställning, att hon fick begära fattigdomsunderstöd. Flera andra sådana exempel kunna uppräknas, vilka alla, om också i en ytterst kortfattad form, berätta oss om, huru mycket elände och armod, som änkor efter forna tiders ämbets- och tjänstemän hade att kämpa emot för att bevara sin existens, merendels ställda på alldeles bar backe, då familjestöden föllo ifrån. Det är mot sådan bakgrund, som pensionsidéns välsignelserika betydelse först rätt kan fattas.

Den, som hade det direkta utövändet av fattigvården, var fattigföreståndaren, en ämbetsman, som årligen liksom andra tillsattes på valborgsmässorådstugan, ehuru intet hinder fanns för hans återval, så att han flera år å rad innehade befattningen. Någon instruktion för hans verksamhet fanns ej, men man kan av hopplockade uppgifter ur rådstuguprotokollen lätt bilda sig en föreställning om vad han hade att göra. Det viktigaste var förvaltningen av fattigkassan. Häre ingick uppbärandet av fattigmedlen, antingen det nu gällde att mottaga de frivilliga gåvorna, som på utsatt dag skulle medföras till rådstugan, eller att insamla, vad som utdebiterats på repartitionslistorna. Han skulle också hopp-räkna, vad som under gudstjänsterna fallit i fattigpungen eller under marknaderna stoppats i »armebyssan». Medlen ägde han att lägga i fattigkistan, en järnbeslagen, med två lås försedd träkista, vartill borgmästaren hade den ena och han den andra nyckeln, och som förvarades tidvis i sakristian, tidvis på rådstugan. Fattigföreståndaren ägde också att till borgmästare och råd göra anmälan om fattigkassans ställning, varöver han hade skyldighet att föra räkenskaper och redovisning. Honom ålåg ock slutligen att till de fattiga utbetala för varje vecka dem beviljade underhållsmedel. Sysslan var således en förtroendepost med rätt så stort ansvar, varför också till dess innehavare togs pålitligt folk, för det mesta bisittare i rätten. Då listan från 1649 är komplett till 1709 upptagas deras namn härnedan:

Karlstads stads historia

Rådman Gustaf Eriksson (Carlholm) till år 1650.

Rådman (sedan stadsborgmästaren) Henrik Kolthoff 1655.

Anders Swensson 1656 samt 1662—63.

Svårt har varit att bestämma, vem denne Swensson varit, då man haft många att välja på. En stadsnotarie med detta namn blev vägare 1649 och innehade denna tjänst åtminstone till och med år 1663. Samma namn återfinnes på en person, vald till rådman efter gamle Olof Eriksson Spak, som dog nyåret 1662. En Anders Swänsson gifte sig 1664 22/5 med Gustaf Eriksson Carlholms dotter i hennes andra gifte, om vilket storståtliga bröllop läses i Gyllenii diarium sid. 292. Denne Swänsson var broder till stadsborgmästaren Bengt Swänsson. Slutligen återkommer namnet i ett protokoll för 1672 22/1, där det läses: »Sahl. Anders Swenssons effterlåtenskap wärderades, som låg i en kista; till de fattige 18 dr kmt, som m:r Hans Keyser tog hand om och skall utgifwa. Mottog äfwen kistan.» Omöjligt är ej, att samtliga dessa äro en enda person.

Sedermera rådmannen och vägaren Erich Olofsson Spak till 1657.

Håkan Olofsson 1660.

Rådmannen (handlanden) Olof Christophersson 1661.

Stadsborgmästaren Gustaf Börjesson 1662.

(Anders Swensson 1663).

Johan Olofsson Valnæus 1665.

Sedermera rådmannen (karduansmakaremästaren) Hans Keyser 1670.

Hammarpatronen Gustaf Johansson (Schröder) 1674.

Rådmannen (uppbörds-kassören) Lars Ersson Freuswidius 1677.

Rådmannen Peter Piscator 1684.

Rådmannen Johan Tholerus 1688.

Handelsmannen Johan Börjesson (Hwass) 1694.

Sedermera rådmannen Arvid Böngren 1700, död 1709 före 10/2.

Böngren torde dock (av sjukdom?) redan förut nödgats lämna sysslan ifrån sig, eftersom det i protokoll av 1708 12/12 läses, att de fattigmanspengar, som årligen inkasserades, skulle läggas i den på rådstuvan förvarade fattigmanskistan, till vilken vice pastor Petter Kjellin och den andra kyrkans föreståndare skulle ha var sin nyckel. Efter Böngrens död blev rådmannen och vågmästaren Johan Porat förordnad att jämte Kjellin vara tillstädes, då fattigpengarna utdelades, till dess att någon extra rådman därtill kunde förordnas (prot. 1709 5/5). Något sådant förordnande blev aldrig utfärdat före branden 1719, varför huvudsakliga bestyret med fattigvården synes ha lagts på prästerskapet.

Återstår att besvara frågan, när staden fick sitt första fattighus. Sådan inrättning blev första gången bragt på tal, då landshövding Wrangel var här 1691 27/6. På sin då framställda fråga, »om något Hospital eller sjukstuga fins, swarades neij, utan få de, som mycket fattige ähre, åthniuta fattigmanspengar,

Fattigvård

öfwer hwilka biskopen och borgmästaren ha inseende, och hwars casseur är Johan Börjesson». Hans förnyade fråga ett par år senare, om ännu intet fattighus inrättats, synes hava drivit på saken, men de nu inträffande dåliga tiderna försenade lösningen. Ej förrän 1698 $\frac{2}{2}$ förspörjes något nytt härom, men då har bygget beslutats, och borgerskapet lovar att »framföra en stock till mans för uppförande af fattighuus». Den 18 maj överenskoms, att det timmer, som Nils Romstadius efter stadsfiskalens anvisning huggit på stadens skog och hitfört till staden, skulle tagas till fattigstugans uppförande. Ännu ett meddelande härom finnes samma år, nämligen den 31 augusti, då borgmästaren frågar, »hur Fattigmansstugan skall uppbyggas och beslöts, att borgerskapet skulle framföra timmer och lägga det vid westra bron», men sedan blir det i denna sak alldeles tyst. Man stannar således i ovisshet om huruvida staden före 1719 ägde något fattighus eller ej. Mycket talar ju för, att ett sådant blev verklighet, då såväl tomt som timmer därtill finnas, och borgerskapet tycks hava varit villigt att taga itu därmed. Men mot dess förefintlighet talar, att huset ej sedan på något ställe omnämnes i sammanhang med fattigvårdsförhållandena. Ej heller återfinnes det på den karta, som upprättades några år före branden, där det utan tvivel skulle ha stått upptaget. De stora händelser, som inträffade vid tidpunkten för husets uppförande, bragte nog saken i glömska. De medel man förfogade över behövdes mer än väl för andra ändamål, och då landshövdingen någon gång inträffade i staden, funnos så många andra ärenden på dagordningen, att man lät fattigvårdsförhållandena gå i andra tidens fotspår.

LÄKARE

I ntill 1728, då provinsialläkaretjänsten inrättades här i Värmland, och såväl städer som landsbygd erhöles om ock i ringa mån ett slags kontroll på huru läkarnes verksamhet i allmänhet handhades, så har man för staden och provinsen i övrigt mycket ringa möjligheter till en skildring av, huru hälsovårdsförhållandena voro, och huru de sköttes. Genomgår man Uppsala och Lunds nationsmatriklar, finner man, att under äldre tider ingen värmlänning ägnat sig åt denna vetenskap mer än Johan Linder, en båtsmansson från Karlstad¹, som i början på 1700-talet med understöd av drottning Ulrika Eleonora avlade medicinska examina i Holland och efter hemkomsten för sin lärdom och bildning adlades till Lindestolpe (se vidare Anrep.)

Den vanligaste utbildningen, som dessa äldre tiders »balberare», »bard- eller botskärer» erhöles, var den, som hantverkare fingo genomgå. Läkaren eller mästaren antog till sitt biträde någon kringvandrande gesäll, som efter genomgångna läroår liksom andra yrkesgesäller vandrade omkring för att på olika platser inhämta kunskaper i läkarvetenskapen, Därvidlag sökte han även att skaffa sig god inblick i tillredningen av medikamenter, som i äldre tider huvudsakligast bestod av dekokter av läkande och helande örter². Sedan läkaregesällen på så vis tjänat nödiga medel inställde han sig för »collegium medicum» i Stockholm eller vandrade såsom andra yrkesgesäller ut i främmande land för att vid något därvarande universitet avsluta sin bildning. Den ringa möjlighet, som Sverige härvidlag erbjöd före Hjärnes och Linnés tider, förklarar mängden av utländska namn på äldre tiders läkare.

Någon fullständig förteckning på dem, som varit staden behjälpliga vid sjukdomar och under dessa häftigt grasserande febrar och epidemier, som den tiden och långt senare voro så vanliga på grund av bristande sanitära förhållanden, finnes ej bevarad.

¹ Fadern hette Johan Lind.

² Denna medikamentstillverkning gjorde, att dåtida läkare eller gesäller ofta brukade färdas omkring och besöka allmänna marknader för att liksom skrämästarne försälja sina varor. Det fanns ju då i äldre tider ingen annan möjlighet att finna köpare för varorna än att själv bjuda ut dem på ort och ställe, då tillfälle till försäljning gavs, såsom vid marknader, m. m. Att även läkande örter av enskilda personer insamlades upplyser Gyllenius, då han alltemellanåt rör ut till holmarna i Väneren för att plocka örter och blomster till »läkiarekonsten nyttige» (se hans diarium sid. 77, 78, 329, 330).

L ä k a r e

Första mantalsregistret (1585) upptager Falentin botskär. Han förekommer även i Carlsbergs räkenskaper (se sid. 50), där han kallas Vallentin. Han var antagligen fader till Sander Pfallentinsson (se sid. 215). Då läkarna synas hava varit fria från skatt, upptagas de ej i befintliga längder, och uti de ofullkomliga resterna av äldre domböcker och kämnärsprotokoll angående slagsmål m. m., nämnes visserligen, att »Bätzskiärare» varit tillkallade, men namnen äro aldrig utsatta. I protokollet för 1649 12/12 anmäles, att stadens medikus, »konstrijke M:r Hendrick Leonardsson Radt», hade begärt, att han skulle bekomma någon frihet från skatter och andra utlagor, eftersom han har ringa näringsmedel här i staden. Resolverades, att han skulle vara fri från tull och accis, som skulle ur stadens kassa för honom betalas. (Om hans gåva till kyrkan, se sid. 256.)

1651 21/4 står han omnämnd såsom kyrkovärd. Han dog antagligen detta år eller näst påföljande¹, ty 1652 6/3 beslöt man att skriva efter en stadsmedikus vid namn mäster Johan Joestson, och en vecka senare förhandlas om en ny kyrkovärd efter salig mäster Hendrik (Radt). Underhandlingarna med Joestsson synas hava strandat, eftersom 1652 4/5 mäster Jurgen Brun(-o) uppkallades och tillfrågades av rätten, om han ville beträda livsmediciämbetet i sal. mäster Hendriks ställe, vilket han bejakade. Och han blev antagen på samma villkor som mäster Hendrik, nämligen att han blev fri från »all Stadz tunga».

Redan under Persmässan påföljande år råkade Brun i tvist med en stockholmsläkare, Christianus Reieknecht. Det hela slutade dock med förlikning och medgavs mäster Christianus att själv eller genom ombud få besöka stadens fria marknader och såsom annan handelsman avyttra sina »Medicijnsaker», men ålades de att vid vite »hwarandra eij qwällia».

Emellertid synes Jurgen Brun antagligen i och för studier begivit sig till utlandet, varför beslöts, att »en Medicus ifrån Amohl allenast till proof hijt förskriffwas skall», och antogs 10/10 s. å. den nye bårdskäraren, som också hette mäster Jurgen att här sitt ämbete bruka »till vår stadsmedicus mäster Jurgen Bruno återkommer från Tysklandh».²

Ovisst är, om Brun på något vis kom i delo med stadens myndigheter eller dess borgerskap, ty 1662 14/5 uppvisar medikus monsieur Wilhelm Moritz Hack sitt testimonium från Göteborg, daterat därstädes s. å. 1/5. Han blev antagen såsom stadsläkare 22/5 s. å. Han anmäler, att under Persmässan s. å. intrång

¹ Orgelbyggare Hans Horn från Göteborg klandrar det testamente, som salig mäster Hendrich Rath uppgjort för sig och sin hustru Ragnela Nilsdotter. Horn tillfrågades, om han hade fullmakt av sin hustrus broder att framställa fordran på arvet, vartill hon sade, att denne för 14 år sedan dragit utrikes och ej låtit höra av sig, men hans mor levde och var bosatt i Göteborg. Mäster Horn var gift med Hindrichs brorsdotter.

² Då det är ganska sällsynt att påträffa några uppgifter om läkarearvoden för dessa äldre tider, kan nämnas, att Bruno 1656 av Jonæs Algutsson krävde 4 rdr smt för Erich Larsson i Kristinehamn, som han läkte, och 18 dr kmt av Swen Fyrhake, på vilken han läkte en knäskada. 1663 var uti staden ett slagsmål, varvid Bruno förbundit ene kontrahenten och i arvode sig tillerkänt 9 dr kmt.

Karlstads stads historia

gjorts i hans ämbete av två kirurger, nämligen Petter Vogt¹ och Georg Bruno (den förre stadsläkaren) och beslöts, att dessa båda skulle förbjudas att i staden emottaga andra patienter, »doch må M:r Jurgen, som wistats här så länge, förblifwa öfwer marknaden och på 14 dagars tijd».²

Två månader senare (1662 30/8) inlämnar Hack en skrivelse angående sina åsikter om lön och förmåner för stadsläkaren i Karlstad, vilken handling torde vara av intresse att återgiva, såsom den i protokollet är intagen:

»Anhåller, att retten ville underskreffne Conditioner och wilkor honom att uppdraga och förunna, nembl. dhen tillsagde Underholdningh, frihet för Stadzens tunga, tienlig Platz till Kryddegårdh, tomt och elliest dhe requisiter, hans Embete kunde beforderlige wara, såsom ock att ingen annan måtte tillstädias sikh här nedhsättia, honom till præjudice i hans Embete och öffuer alt thetta en skriffteligh försäkringh meddela». Härpå svaras, att hans begäran ansågs skälig »och uti consideration, att en sådan förfaren Medicus är både staden och landet högnödig wäl sikh ehrindrandes honom såsom uthi thenne ohrten en omistandes man haffwa föreskriffwit. Hwarför bewilliades honom dhet utfäste Salarium åhrlighen att åthniuta frihet för Stadzens tunga och beswär, så dhe staden angå och tillhöra, kryddegårdh neder i Brista wijken wedh gathan, som löper i öster och den så länge gathan skall endtligen upprijwas, men sielffwe platzen ell. kryddegården så stoor som en fullkomligh tomt eller 25 alnar i bredden och 50 alnar i längden, huilken ähr en hörnetompt belägen i söder gent emoth Hans Christopherssons Tompt på Herregårdzberget östanför sal. Tyres Langmans gård för sikh och dhe sina at niuta, bruka och behålla till en ewärdheligh, oklandrat och opå-tald fast ägendom, så ingen må eller skall honom, hans hustru, barn eller arffwingar nu eller i framtijden huarcken ifrån be:de tomt eller kryddegårdzplatz trängia och driffwa, uthan dem som sin ägne lagfaste grunder besittia, bruka och beholla såsom och huadh mehra som pröffuas kan wara hans Embete såwäl som i sin näringh beforderligit, skall honom gerna uplåtitt meddelt bliffwa, så wijda sikh göra låther. Ingen skall här sikh nedersättia eller inträngia, som honom uthi hans Embete till förfång och meen wara kan».

Hans framställning gillades så tillvida, att honom på valborgsmässorådstugan 1663 beviljades en tomt på 50×25 alnar, och påföljande år erhöll han en lön på 200 dr kmt, så länge man prövar hans uppriktighet mot var och en vara tillfredsställande. För denna summa förpliktigades han också att göra borgmästare och råd tjänst utan ersättning. När han avgick eller dog, är okänt, men 1669

¹ Vogt återfinnes i Gyllenii diarium, då G. 1663 3/4 skriver: »Gick ijsen aff elffen, mäst aff Soolskenss wäder. Först i thenna månan bleff Britta godh aff sina Såår, som hon har haft sedan julen på sina häåler, och besynnerligen på then wänstre, uthi huilket såår war kommit frost och dödkiöt; här til wij brukade fältskäraren petter fougth».

² Märkligt nog inlämnar han först 1666 26/3 en avskedsansökan och begär vittnesbörd, huru han sig här förhållit.

L ä k a r e

4/5 beslöts, att då mäster Bruno på sin tid lovade att ställa borgen för att bliva antagen till stadens medikus, så skulle den andre, mäster Georgen från Warburg, söka sig till annat håll. Härmed synes stadens gamle stadsläkare om också tillfälligtvis hava blivit tagen till nåder igen.

År 1670 uppträder en ny sökande till platsen, nämligen David Firnhaber. Han blev av rätten tillfrågad, om han ville hålla staden med nödtorftiga medikamenter »och dem troligen adhibera (anskaffa)». Han svarade sig vara villig härtill samt skaffa sig gesäll, då han hindrades att själv närvara. Och på denna hans loven och tillsägelse antogs han till stadens medikus, och blev han lovad 100 dr kmt årligen, vilka medel skulle av stadskassan utbetalas. Firnhaber hade förut tjänstgjort vid amiralitetet och dessförinnan varit regementsbalberare från 1660. Avgick från stadsmedicitjänsten 1673. Han var gift med Sara Gyllenspetz och dog vid Eda skans 1676.

Hans efterträdare blev Magnus Andersson Ekebohm, son till rådmannen Anders Ekebohm. Han antogs 1673 31/12, och lovades honom i lön, vad hans antecessor haft. Det årliga avdraget av skatt och accis synes 1676 hava upphört, och fick han detta år åtnjuta en ersättning på 10 dr smt i stället. Staden synes denna tid hava varit ganska välförsedd med läkare, beroende därpå, att regementets läkare slog sig ned, köpte sig gårdar och utövade enskild praktik. Således bodde här 1680 Abraham Browall, som var Firnhabers efterträdare på regementet och Paul Boll, likaledes regementsbalberare och död i slaget vid Narva.

Att icke vare sig magistraten eller Ekebohm själv gjorde sak uti denna inblandning i den senares rättigheter, berodde nog därpå att Ekebohm låg i rätt så stora affärer och därjämte hade rådmantjänst att sköta, varför stadsmedikustjänsten ej blev av honom så skött, som den bort. Han tillhålles också av rådhusrätten att, såvida han vill behålla sitt balberareämbete, så skall han förse sig med en god gesäll och tjänliga medikamenter¹; varom icke, så nödgades de antaga en annan. Påföljande år tillåta myndigheterna t. o. m., att en fältskärsgesäll, Anders Forssman, slår sig ned här på någon tid på försök. Magnus Ekebohm är död 1686, och beviljas änkan Ingell Sandersdotter (antagligen dotter till Sander Pfallentinsson; se sid. 215) att uppbära mannens lön.

Balberaren Johan Porat framträdde 1687 31/1 och framvisade sig till stadens tjänst. Hans attestatum och mästerbrev upplästes, och antogs han av rätten

¹ Redan 1679 i januari klagade borgerskapet, att stadsläkaren var avlönad med 130 dr smt såsom stadens fältskär, men att han ändå ingen kurerar utan betalning. Härtill svarar magistraten, att 130 dr smt ej stort räckte till medikamenters inköpande (därmed antydande, att han har rättighet att taga betalt), samt att han kurerat många fattiga utan betalning. I en skrivelse 1680 25/11 till stadens riksdagsman Erich Lind, att han skulle göra sitt bästa att skaffa staden källarfrihet, finns en med annan stil skriven uppmaning, att han skulle skaffa hit en balberaregesäll, »som kan wäll åderlåta och med balberarekonst är wan, ty så är aff nödhen, badstuga skal han få hos migh, der så tränger at koppa uthi». Stilen är tydligen borgmästare Salomon Pederssons.

Karlstads stads historia

och borgerskapet på de villkor, som företrädaren åtnjutit. Den 26 påfölj. februari fick han på landshövdingens befallning 200 dr kmt ur stadens kassa. 1705 blev Porat vågmästare. Han synes hava varit en synnerligen framstående läkare, varom vitsord här och var påträffas. När landshövding Fägersköld¹ före sin bortgång 1707 var illa sjuk, sändes J. Porat till honom på landshövdingens egen begäran. Porat hade då redan lämnat tjänsten och hade 1705 fått till efterträdare Matthias Noreen (skrev själv sitt namn Noren), som 21/12 s. å. fick landshövdingens fullmakt härpå. Noreen fick såsom stadsläkare tjänstgöra under hela kriget, år, som kännetecknades av allehanda slags sjukdomar, smitta och pest, som rasade kan man säga oavbrutet från och med året 1711 t. o. m. 1718. De två åren 1715 och 1716 dogo ej mindre än 32 stycken av stadens förnämsta skattedragare. Visserligen hade Noreen 1714 fått till sin hjälp en gesäll, men ändå var hans arbete naturligtvis av stora mått. Någon ro hade han varken natt eller dag. Några egentliga sjukstugor funnos då ej, utan fingo lokaler härför inredas i de enskilda husen. Han ingår 1714 4/11 med en ganska märklig inlaga rörande inrättande av en epidemisjukstuga på Örsholmen, varom läses i protokoll från nämnda dag:

»Upwijste Rådhusmannen och StadzFeltskiären Wälb:de Matthias Noreen Hg:e Baron och Landzhövdingens Remissorial af d. 13 sistl:ne Octob. uppå des ödmiska ansökning att på Örshällmen här i Staden honom måtte förunnas upbygge en siuukstuga för sådane personer, som inkomma i staden medh smittosamma siuukdommar behäftade, i anseende till dhen fara, som smittan kunde förordsaka. Magistraten och Rådhusstugurätten tog sådant i öfwerwägande, men höll mycket betänkeligit at gifwa sitt samtycke till en så stoor platz afhännande för Borgerskapet som och des många olägenheter skulle yppas om denne hollmen efter wanligheten ej till staden nyttiat blifwer. Hwarför H:r Rådhusman Noreen antydt bleef, dhet han uthlyseer till sin ansökningh en annan platz, som bättre kan ombäras.»

Någon annan plats tycks han likvisst icke ha kunnat uppleta, då ingenting härom vidare förspörjes, men inlagan är i och för sig märklig, då det är första gången, som något om epidemilokal finnes antecknat.

Apotekare.

Att upprätta en särskild institution för tillhandahållande av medikamenter i en så liten stad som Karlstad var väl nära nog icke möjligt, då en apotekare icke kunnat livnära sig på försäljning av sina varor utan att få ganska betydande

¹ Från landshövding Fägersköld finnes uti rådhusrättens protokoll intaget ett brev, daterat 1705 28/3; han anbefaller däri magistraten, »att ingalunda här i staden skola lijda några kwacksalvare, gycklare och ockultister med sine odugelige och der hoos op stegrade medicamenter bedraga.»

L ä k a r e

bidrag av stadskassan. Emellertid finnes en från apotekaren mästare Anders Bergh 1684 21/1 daterad anhållan att få slå sig ned här i staden och fritt och omolesterat uti den förre sal. mästare Tratts ställe apotek bruka, vilket honom beviljat blev. Detta är allt, som nämnes under 1600-talet om självständigt verkande apotekare. På 1700-talet däremot råkar man mycket tidigt på frågan om apoteks inrättande. Redan 1703 skriver Urban Hjärne i ett brev av 13/9, att en apotekare anhåller att sig här i staden nedersätta, allenast han kunde bliva befriad från skatt, vilket borgerskapet biföll, emedan en sådan man är mycket nödig här i orten. Detta är det enda, som under nu avhandlade period om apotek och medikamenter kunnat återfinnas. Först 1728 blev härstädes ett medikamentsförråd anordnat.

Barnmorskor.

Även om dessa tjänsteinnehavare finnas endast ytterligt sparsamma uppgifter. De utgjordes mestadels av änkor, som lämnats uti torftiga omständigheter och för sin utkomst skull ägnat sig åt dylik befattning. Gyllenius talar på flera ställen om »jordegummor», såsom de då benämndes. 1663 blev hans hustru förlöst med en liten dotter, »och hos henne var jordegumman hustru Karin, präst-enkian och många andre förnämlige hustrur aff Staden». Först 1729 kom förslag om att sända upp fruntimmer till Stockholm, som skulle genomgå särskild kurs, men då dessa utexaminerade till staden återkommo, blevo de helt i avsaknad av praktik! Så uppskattade voro stadens egna gamla oexaminerade jordegummor.

I sammanhang härmed omtalar Gyllenius en då för tiden mycket vanlig sedvänja. Han säger i sin dagbok 1663 30/3: — — — »Jfrån den 27. Martij och til den 2. Aprilis kom hua. dagh maatsändningh medh grööt till oss; at thet medh rätta och wäll kunne kallass en grööteweeka; och huar affton war hooss oss myckit förnämligit folck; ty therass Seedh är sålundha, at när maat sändess til en barnsängz Quinna, tå måste man biuda aff Staden förnämligit folck, som samma vthsände maaten upäta, elliest blijr icke wäl uptaget aff then som thet uthsänder, ther til måste man giffva och dricka.»

ORDINARIE SKATTER

Räntor.

Med undantag av s. k. allmänning, d. v. s. sådana jordar eller hela landsändar, som icke hade någon ägare, var all svensk jord beskattad. Och utgick denna skatt i s. k. ordinarie och extraordinarie skattepersedlar. Den förra utgick alltid, och utgjordes i äldre tider för det mesta i spannmål. Under Gustav Vasas och hertig Karls tid omlades dock denna skatt, så att den utgick i för orten lämpliga persedlar, såsom järn, timmer, skinn, fisk, smör etc.

Till grundskatterna hörde också den s. k. *tionden*, vilken utgjordes av 10 procent på årets skördar, varav $\frac{2}{3}$ -delar skulle lämnas till kronan, som förvarade dem, tills leveransen skulle ske i de förr så vanliga vid kyrkan liggande s. k. tionde- eller sockenmagasinen, samt en tredjedel till prästernas avlöning. Vad staden vidkommer, åtnjöt denna skattefrihet på tjugo år, vilka år således utgingo 1603. Det var nu ej tanke på att återgå till de gamla grunderna, ty de ständigt varande krigen krävde snart sagt varje år oerhörda belopp.

De extra ordinarie skatterna voro¹, som av namnet framgår, sådana, som behövdes vid särskilda tillfällen: krig, bröllops- och kröningsceremonier, Friks-gatehjälpen, inkvarteringar m. m. Dessa extra ordinarie skatter blevo naturligtvis synnerligen betungande. Redan år 1605 ålades var tionde präst och var tionde borgare att till de av bönderna uttagna knektarna erlagga till deras utrustning 1 öre penningar för var och en, som i gården bodde, och detta räknades för varje månad. År 1604 hade ständerna åtagit sig att uppsätta 9,000 man till häst eller fot samt till adeln varje månad utbetala ända upp till 11 dr utöver vad förut utlovats, allmogen 1 mark utöver den ordinarie räntan, prästerskapet varje månad stiftspengar till ett belopp av 1,135 dr², och åtog sig slutligen borgerska-

¹ År 1595 beslöts, att liksom 1590 borgare i stad, som idkade utländsk handel, skulle utgöra var 40:de penning av vad som utfördes, köpesvenner var 30:de penning av in- och utförsel, fastighetsägare 1 daler för varje hus eller gård, där ej handel bedrevs, 3 mark för varje skatteöre och 2 mark för varje bod, 1 mark för varje stall, vedbod och obyggd tomt; hantverkare, som voro fördelade i vissa trakter, skulle utgöra 3, 2 eller 1 daler, åkare, drängar och pigor 2 till 1 mark. Taxeringen i stad skulle ske av konungens fogde, tullnärer samt borgmästare och råd jämte 6 av menigheten. Karl IX:s *kröningshjälp* skulle av städerna utgöras i vissa varor, beställda från främmande land, kläde, värjor och ett visst antal folk, växlande efter stadens storlek. (K. L. Rydin: P. M. angående det svenska skatteväsendets utveckling. Tryckt Stockholm 1882.)

² På Karlstad belöpte sig härav cirka 15 dr.

Ordinarie skatter

pet skjutsningen, vilka medel för varje stad förvandlades till en månatlig summa, som för Karlstad synes hava uppgått till 13 dr, men betingade sig borgerskapet på samma gång frihet från införseltull.

Det fruktansvärda nederlaget vid Kirkholm 1605 ökade behoven i så gott som alla riktningar. En del bönder (20 hemman) fingo slå sig tillsammans om lega av en duglig karl till kronans tjänst, och där sådan icke kunde erhållas, skulle i stället av varje mans- eller kvinns person, som bebodde sådana gårdar, och som voro emellan 16 och 60 år, utbetala 1 1/2 öre i månaden förutom den månadspenning, som förut beviljats. Den 6 november utgår från Stockholm ett förslag, att var tionde präst och var tionde borgare skulle lega en knekt, och till hans utrustning erlægga för varje bonde samt hustru och varje hjon, som bodde i gården och voro emellan 16 och 60 år, 1 öre penningar varje månad. Denna nya skatt, hjonelagsskatten, som endast skulle utgå ett år, förlängdes naturligtvis, och först 1611 upphävdes denna förhatliga pålaga, som även torde hava givit anledning till de blivande mantalspenningarna, som just ej voro vidare omtyckta de heller.

På riksdagen 1609 tillkommo de s. k. *tomtörena*, i det att av vart hus, gård eller tomt, där folk bodde, beviljades 1 dr (av vart byalag 6 mark = 1 1/2 d:r) med undantag för husarna. Denna skatt jämte 1/3-del av accismedlen efterskänktes år 1642 borgerskapet i Karlstad till avlöning av stadens tjänstemän.

Tionden av jordens avkastning.

Med *tionde* förstod man den skatt, som utgjorde tiondedelen av jordens avkastning. Vid Gustav Vasas kyrkoreduktion indrogs till staten 2/3-delar härav, och prästerskapet fick åtnöja sig med den återstående, varför de förstnämnda 2/3-delarna kallades *kronotionde* och den sista tredjedelen *kyrkotionde*. Skatten var årligen växlande allt efter goda och dåliga år och kunde vid ogynnsamma tider rent av slå alldeles fel. På grund härav måste årligen vidlyftiga anordningar vidtagas, vilka dock även de växlade olika tider. Grunddragen voro dock alltid desamma, nämligen att utav rätten särskilda s. k. räknekarlar utsågos, som skulle under överinseende av någon av stadens ämbetsmän, t. ex. byfogden, utföra själva beräkningen. Utägorna delades i olika områden med bestämda gränser. Det gällde nu för räknekarlarna, som voro två stycken för varje område, att tillse, först att snesarna blevo lika stora, att de räknades och slutligen att de provtröskades. Efter utfallet av provtröskningen skedde uträkning av varje enskild persons utjords snesantal. Allt efter jordägornas utvidgning och omdelning och även ibland av andra omständigheter förändrades sådesräkningsmetoderna. På 1630-talet voro områdena endast fem med en räknekarl

Ordinarie skatter

för varje område. År 1650 voro lotterna delade i sex o. s. v.¹ I början på 1680-talet förordnades två borgare för varje kvarters utjordar, vilka personer skulle vara förpliktade att efter sädesräkningen provtröska råg, korn, blandkorn och havre, 12 necker efter snesen, samt vidare skulle de noga upppteckna och göra provet väl rent, »skolande sig ej vika från tröskningen på vart ställe, förrän den därmed fulleligen beställt och fullkomnat är, så att de med egna ögon sett och förfarit, huru därmed tillgått; de skola dagen förut giva tillkänna, varest de ärna följande dagen låta tröska, på det vederbörande måtte vara hemma tillstädes, och logarna bliva väl rengjorda».

Många ändringar gjordes, *den sista* år 1715, enligt vilken tiondetaxering tillgick så, att man först provtröskade för att beräkna procenten, varvid tillsattes räknekarlar, som fingo avlägga ed att räkna rätt sin egen säd, som uttogs och avskildes från de övrigas, vilket resultat uppgavs och antecknades samt meddelades häradskrivaren, vilken då bestämde tid för förrättningen, vilket tillkännagavs från predikstolen med uppmaning, att alla, som ägde bruk, mangrant skulle inställa sig. Förrättningen skedde vid stadens rådhus, herrgården.

I landsböckerna äro tiondelängder ganska talrikt förekommande, men för att icke belasta ämnet med sådant material, har sammandrag gjorts för blott tre årtionden.

Tionden i Karlstads socken och stad (ur landsböckerna).

		Inmålning	Beräknat i ren säd ²
1690	Råg	2:7:1/2	
	Blandsäd	5:6:1	
	Havre	14:4:2 1/2	10:5:2 1/2
1694	Råg	9:3:3	
	Blandsäd	2:3:2	
	Havre	39:4:2	30:7:0
1700	Råg	6:6:0	
	Blandsäd	1:6:2	
	Havre	52:0:2 1/2	34:0:0
1705	Råg	4:4:3 13/24	
	Blandsäd	7:1 3/4	
	Havre	41:6:1 1/4	
1711	Råg	2:3:2 2/3	

¹ Följande förordnades då att räkna säden: Anders Håkansson, alla frälselyckorna till Sandbäcken, Erich Oloffzon från Lars Olai lycka till Långögatan, Joen Bergensson från Långögatan och allt utåt, Swen Torbiörsson Carlsbergs åker och lyckorna från Lars Olai lycka utåt Viken, Oloff i Sundstad norra sidan av älven.

² Måtten räknade i tunnor, skäppor och kappar.

Karlstads stads historia

	Blandsäd	4:0	
	Havre	32:0:2	18:6:2
1715	Råg	10:1:3 $\frac{2}{3}$	
	Korn	1:2:1 $\frac{1}{2}$	
	Blandsäd	3:5:3	
	Havre	44:4:3	36:1:3

Boskapshjälpen.

På riksdagen 1620 förklarade Gustav II Adolf, stående på första trappsteget till Sveriges stormaktsvälde, att han icke var nöjd med den hjälp, som utgick av gårdetalet eller mantalet. En sådan beskattning vållade för stora avkortningar i de pålagda kontributionerna, där hittills fattig och husarm fått betala lika med rik och förmögen. Han ansåg därför, att en rättvisare skattefördelning vore av nöden, vilken förmögenhet fortfarande skulle vara bunden vid jorden, dock med hänsyn till den boskap, som de olika gårdarna ägde. En fullkomlig boskapsräkning skulle således igångsättas, och efter bestämda taxor skulle denna nya skatt, *boskapsskatten*, utgöras. Värderingen av skattebeloppen för de olika husdjuren förelåg redan färdig: för en häst skulle utgöras 8 öre, för ett sto hälften, en ox 8 öre, en bock $1\frac{1}{2}$ öre, en get $\frac{1}{2}$ öre, ett gammalt svin 1 öre, ett ungt d:o $\frac{1}{2}$ öre, varje tunna utsäde 1 öre etc. För Karlstads stad finnes bevarad åtminstone en sådan boskapslängd, som torde vara av sådant intresse, att den här återgives.

Karlstads stads boskapslängd för år 1628.

Kyrkoherdens boskap: hästar 2, oxar 4, stut 1, kor 14, tjur 1, kvigor 2, gamla får 6, gamla svin 2, unga svin 2, utsäde 6 tr.

Nils Olsson: kor 5, hästar 7, gamla svin 2, unga svin 2, gamla får 3, unga får 2, utsäde 4 tr.

Peder Salomonsson: kor 12, kviga 1, häst 1, utsäde 2 tr.

Måns Ersson: kor 8, kviga 1, g. svin 1, u. svin 1, u. får 1.

Anders Hansson: kor 3, kviga 1, gammal kamp 1, gammalt svin 1, utsäde 2 tunnor.

Skolmästarens boskap: kor 7, hästar 2, unga får 3, utsäde 3 skäppor.

Swen Bengtsson: hästar 2, oxar 2, kor 2, kviga 1, stut 1, g. svin 2, u. svin 3, utsäde $2\frac{1}{2}$ tr.

Peder Bengtsson: häst 1, ko 1.

Nils Elofsson: kor 2, kviga 1, g. kamp 1, g. svin 1, g. får 2, u. får 2, utsäde 2 tunnor.

Gustaf Ersson: kor 6, hästar 2, utsäde 2 tr.

Ordinarie skatter

- Nils Jonsson:* kor 3, kviga 1, utsäde 2 tr.
Oluff Ersson: kor 6, kviga 1, hästar 2, utsäde 1 t:a.
Lars Ingemarsson: kor 5, kviga 1, hästar 2, svin 3, utsäde 2 t:r.
Gudmund Jönsson: kor 3, g. kamp 1, utsäde 1 t:a.
Erich Hindersson: hästar 2.
Hustru Anna Anundz: kor 5, g. svin 3, utsäde 8 skäppor.
Nils Månsson: kor 2, fåle 1, tjurar 2, utsäde 1/2 t:a.
Måns Skred: kor 4, kviga 1, sto 1, u. svin 1, utsäde 2 tr.
Oluff Borsson: häst 1, ko 1, utsäde 1 1/2 t:a.
H. Kirstin S. Erichs: kor 5, u. svin 1, utsäde 3 tr.
Sander Phallentin: kor 6.
H. Beata S. Nilsis: fåle 1, kviga 1, utsäde 1 t:a.
Anders Ersson: kor 3, hästar 2, u. svin 2, utsäde 3 skäppor.
Johan Börsson: hästar 3, kor 3.
Nils Isaksson: häst 1, kor 2, utsäde 4 sk.
Bengt Andersson: kor 3, utsäde 2 tr.
Nils Andersson: kor 2, utsäde 3 sk.
Erich Nilsson: häst 1.
Joenn Knutsson: kor 3, häst 1, kviga 1, u. svin 2 utsäde 1 t:a.
Lars Anundson: kor 2, u. får 1, utsäde 3 sk.
Simon Larson: kor 2, utsäde 3 sk.
Lille Simon: ko 1, kvigor 2, g. kamp 1, g. svin 3.
Anders Nilsson: kor 2, utsäde 3 sk.
Swen Eskilson: kor 3, g. svin 1, utsäde 4 sk.
Jöns Tolson: kor 2, fåle 1, g. svin 1, utsäde 1 t:a.
Erich Ewardson: ko 1, kviga 1, u. svin 1, utsäde 1 1/2 t:a.
Jesper Andersson: kor 3, g. svin 1, utsäde 1 t:a.
Peder Jönsson: kor 2, g. kamp 1, utsäde 3 sk.
Emil Andersson: kor 3, g. kamp 1, utsäde 3 sk.
Anders Jacobson: g. svin 1, u. svin 1.
Nils Jonsson: kor 2, häst 1.
Peder Jonsson: ko 1, får 1, utsäde 3 sk.
Oluff Bryntesson: kor 3, fåle 1, utsäde 0.
Erich Jonsson: kor 4, häst 1, g. svin 1, u. svin 1, utsäde 3 sk.
Joenn Ersson: kor 3, svin 1, utsäde 1 sk.
Anders Anundson: kor 3, häst 1, svin 2, utsäde 4 sk.
Måns Börsson: kor 4, häst 1, stut 1, u. svin 2, får 2, utsäde 2 tr.
Håkan Andersson: kor 2. g. kamp 1, u. svin 1, utsäde 0.
Joen Persson: kor 2.
Hindrich Persson: kor 3, kvigor 2, g. kamp 1, utsäde 7 sk.

Karlstads stads historia

Hr Erich collega: kor 3.
Erland Nilsson: kor 2, kvigor 2, häst 1, utsäde 2 tr.
Måns Andersson: kor 4, kviga 1, får 1, svin 1, häst 1, utsäde 20 sk.
Israel Månsson: ko 1, g. svin 1, häst 1, utsäde 3 sk.
Anders Olsson: kor 2, g. kamp 1, utsäde 3 sk.
Hans Swensson: ko 1, g. kamp 1, svin 1, utsäde 2 sk.
Anund Swensson: ko 1, kvigor 2, häst 1, utsäde 3 sk.
Oluff Höök: ko 1, häst 1, svin 3, utsäde 4 sk.
Jacob Welamson: ko 1, g. kamp 1, utsäde 3 sk.
Olof Marbo: kor 3, g. kamp 1, svin 3, utsäde 3 sk.
Joenn Eloffson: ko 1, ungsto 1, 1 svin 1 utsäde 3 sk.
Erich Olsson: ko 1, häst 1, utsäde 1 t:a.
Torbiör Persson: ko 1, svin 1.
Anders Jonsson: kor 2, svin 1, utsäde 3 sk.
Bertil Hansson: ko 1, kviga 1, utsäde 3 sk.
Erich Bengtsson: kor 2, kamp 1.
Store Simon: kor 2, fåle 1, svin 1, utsäde 2 sk.
Joen Brynlesson: kor 3, fåle 1, svin 2, utsäde 1 t:a.
Hindrich Olsson: kor 3, svin 2, utsäde 1 t:a.
Brynte Andersson: kor 3, svin 2, g. kamp 1, utsäde 1 t:a.
Mattias Bengtsson: kor 2, fåle 2, svin 1.
Ifuar Persson: svin 1, kviga 1.
Anders Eloffson: kor 2.
Lille Biörn: sto 1.
Lars Månsson: kor 2, häst 1, får 2, svin 1, utsäde 2 sk.
Enar Ersson: ko 1.
Anna H. Oluff Skral: kor 2, utsäde 2 sk.
Nils Snickare: kor 2, svin 1.
Kasper Skomakare: svin 3.
Jacob Snickare: kor 2, svin 1.
Erich Sundh: kor 2, häst 1.
Ingred i Djupdalen: ko 1, stut 1, svin 1, utsäde 1 t:a.
S u m m a : 156 daler 9¹/₂ öre.

Räkning på boskapshjälp för Karlstads stad förmodligen för år 1630:

hästar	40 stycken	30 dr	20	öre	smt
fålar	21 »	3 »	30	»	»
gamla ston	9 »	3 »	14:6	»	»
unga ston	—	—	—		

Ordinarie skatter

oxar	5 stycken	3 dr	26:12 öre smt
tjurar	2 »	1 »	5 » »
stutar	4 »	1 »	17 » »
kor	187 »	71 »	18:18 » »
kviga	30 »	5 »	20 » »
ung galt	6 »	9 »	9 » »
gammal galt	—	—	—
unga får	21 »	— »	31:12 » »
gamla får	7 »		15:12 » »
unga svin	57 »	2 »	21:12 » »
gamla svin	11 »	1 »	1 » »
utsäde	53 tunnor	10 »	1 » »
Summa 137 dr 7:6 öre smt			

Detta boskaps hjälpsregister är uppfört för hela Värmland, dess städer och socknar var för sig. Därvid förekommer Karlstads stad främst, och synes räkningen vara företagen inom fyra olika områden eller rotar, och förmodligen voro rotemästarna jämte en magistratsperson de, som verkställde räkningen. Boskapslängden hade dock från början icke detta utseende. Den allra första för staden uppgjorda är av större intresse, då den icke upptager de olika husdjuren så att säga i klump, utan angiver vad var och en av stadens borgare äger samt utsädet för varje år.

Påföljande år var antalet boskap i staden 30 hästar, 21 fålar, 9 ston, 5 oxar, 2 tjurar, 4 stutar, 187 kor, 30 kvigor, 6 unga getter, 21 unga och 7 gamla får, 57 unga och 11 gamla svin, varjämte 53½ tunna utsäde tillkommer. Boskapspenningarna utgingo för samma år med 137 dr 7 öre smt.

År 1632 funnos: 56 hästar, 5 fålar, 6 ston, 6 oxar och stutar, 223 kor och kvigor, 55 får, 55 svin samt 239½ tunna utsäde. Någon uträkning för boskapspenningarna detta år finnes dock icke.

Denna skatt upptogs 1627 och förvandlades vid riksdagen 1642 till ett visst belopp av varje hemman, och under namn av boskapspenningar ingick den som *en del av mantalsräntan*.

Vad som ytterligare om boskapspenningarna kan tilläggas, är följande: boskapsräkningen gjordes först av kämnärerna, och 1673 förordnades personer att uppgöra boskapslängder, 2 i vardera norra, östra och västra kvarteren; 1686 19/7 tillsades Jacob och Joen Jönsson (den senare död 1695 och vars gravsten är i behåll, nu placerad utanför koret vid domkyrkan, ehuru vid stenens återställande förnamnet blivit ändrat till Jon) att anteckna boskapspenningarna.

Kammarkollegiets brev av 1690 10/5 bestämmer, att borgmästare och råd själva skola uppbära mantals- och boskapspenningar. Detta hade förut gjorts av inspektorer.

Kvarntullen.

Man har vetat om att skvalt- och sockenkvarnar redan långt före hertig Karls tid funnits här och var i det på forsar och fall så rika Värmland. På grund av deras läge, olika storlek, flertalet ägare m. m.¹ hade det syntts vara svårt att få dem skattelagda. Då man levde under trycket av de för kronan allt mer växande utgifterna, tvangs man att med ljus och lykta söka efter nya skatteobjekt. Gustav II Adolf får 1625 en kvarntull beviljad, och grunden för denna skulle vara utgörandet av ett visst belopp för varje tunna säd. På grund av det myckna underslev, som härvidlag gjordes, tvingades han redan två år senare att tillägga ytterligare bestämmelser, vilka blevo kännbara nog.

Alla handkvarnar skulle överallt avskaffas, och städernas innevånare skulle hädanefter med sin mäld söka tullkvarnarna. Vid brott häremot straffades gärningsmannen de två första gångerna med böter, och därefter behandlades han som tjuv.

Särskild kommissarie skulle tillsättas för kvarnarna, som genom ståthållarens försorg skulle förses med goda mjölnare. Adelsn mjölnare skulle se till att de fingo skrivkunniga, som förde anteckningar över vad som förmaldes. För att undvika för mycket skriveri skulle ståthållaren låta trycka sedlar och poletter med plats för namnen och för det slag och den myckenhet säd, som fördes till kvarnen.

Efter hemkomsten skulle dessa sedlar insamlas av prästerskapet och avlämnas till kommissarien, som därpå skulle föra riktig längd, som han skulle insända till ståthållaren månatligen. Kommissarien skulle också hava akt på familjerna i städerna och anteckna, vad var och en låtit förmala i enlighet med den anteckning, som gjorts å sedlarna.

År 1627 medgavs prästerskapet och allmogen, att de i stället för kvarntull av i handkvarnar förmald säd skulle erlægga personlig avgift, vilket även skett på andra orter. Värmland synes likväl icke däri hava deltagit, åtminstone finnes icke något därom annat än förteckningar på de, som personligen använt Alsters kvarn. Visserligen hava vid ett par tillfällen (1641 och 1643) mantalsregister

¹ Under hertig Karls tid byggdes i Karlstads närhet Alsters och Grossbols kvarnar i Alsters och Grava socken. 1636 23/7 klagade Erich Hindersson, invånare i Karlstad, över att han, som i Alsters s:n och Väse gäll anlagt en »Odhell Quarn medh trij pahr stenar», därvid haft stor omkostnad men nu icke förmådde att få tillräckliga inkomster av denna kvarn, »för de många skvaltors skuld, som i samma sockn skole finnas». Kammarråden anhålla, att Leijonhufwud skall företaga undersökning, huru därmed förhåller sig och »därest han pröfvar Skwaltetorna vara Odhelkvarnen till hinder», skall han i enlighet med lag och ordination avskaffa och nedriva dessa, »dock att han i den stodhen så mycket ökar opå den Taxa, som han Cronan av bemälte Odhell Qvarn uthfört haffwer, — — —». (Gäller Gunnerud).

Oluff Christophersson klagar över att han håller på att trängas från sin kvarn av Soop och Kolthoff, varför han nu ville hava intyg, att kvarnen är staden nyttig, vilket han år 1653 5/12 erhåller. Påföljande år 20/3 besvärar sig Olof Smedh över att Thomas Sadelmakare släppt hans väderkvarn lös, så att alla fyra vingarna sönderslagits.

1653 ⁸⁵⁹ Nils Quarnenill Kvarntals Längder
 i thi Wästergjyllet i Wermelands

Handhäft: Den 10de i näghast dragijes 1659

Arktadh

Superintendentens	1	1	1	3.
Salomon Pederson	1	1	2	4.
Johans Bengtson	1	1	2	3.
Oluf Olufson	1	1	1	3.
Lamb Jorgenson	1	1	1	4.
Nils Bengtson	1	1	1	4.
Wulfert Bengtson	1	1	2	5.
Wulfert Bengtson	1	1	1	4.
Bendrik Bengtson	1	1	1	4.
Nils Bengtson	1	1	1	4.
Wulfert Bengtson	1	1	1	3.
Anders Bengtson	1	1		2.
Piscator	1	1		2.
M ^r Andreas Baccy Rector Schola	1	1		2.
M ^r Johannes Isacsen	1	1	1	3.
M ^r Johannes Salmocenus	1	1		2.
M ^r Andreas Peter Hestland	1		1	2.
Niclaus Ervi	1	1		2.
Oluf Ervi	1	1		2.
Oluf Olufson	1	1	1	3.
Wulfert Bengtson	1	1	1	3.
Wulfert Bengtson	1			1.
Wulfert Bengtson	1	1	1	3.
Wulfert Bengtson	1	1		2.
Wulfert Bengtson	1	1	1	2.
Wulfert Bengtson	1	1	1	3.
Wulfert Bengtson	1	1	1	3.
Wulfert Bengtson	1	1		2.
Wulfert Bengtson	1	1	1	2.
Wulfert Bengtson	1	1	1	3.
Wulfert Bengtson	1	1		2.
Wulfert Bengtson	1	1		2.
Wulfert Bengtson	1	1		1.
Wulfert Bengtson	1	1		1.

Kvarntulls- och mantalslängd för år 1653.

Karlstads stads historia

påträffats, men för samma år finnas även uppgifter på kvarntullspenningar. Därtill finnes 1655 ett riksdagsbrev, som bestämmer, att kvarntull skall erläggas i stället för mantalspenningar. Sedan försök huru detta skulle utfalla gjorts i rikets största städer, blev genom förordningen av 1658 12/5 bestämt, att denna metod skulle bibehållas i rikets folkrikaste städer, bland vilka Karlstad står upptagen såsom den tjugonde i ordningen. Den på 1625 års riksdag bestämda taxan bibehölls. I och för husbehovsmäld måste man först på acciskammaren anmäla och betala den mängd, som skulle förmalas. Sedan skulle den därstädes erhållna sedeln lämnas till kvarnen för att sedan jämföras med tullskrivarens böcker. Malde någon i lön, så blev hela partiet förbrutet. För mjöl, som fördes till staden att föitåras, betalades sålunda vid stadsporten såväl den lilla tullen (accisen) som kvarntullen, vartill ytterligare för det mesta även kom bryggeriaccisen, om säden var avsedd för brygd.

Första gången man observerar, att Karlstads borgerskap självt tänker bygga en kvarn, är 1649, då borgarna av landshövding Langman uppmanas att betänka sig, varest en kvarn lämpligast kan byggas, och på tillfrågan svarade han, att borgmästare och råd ansågo det vara bäst att bygga den vid »nyie broon», d. v. s. på den plats, där varmbadhuset nu står, och där Häktberget var beläget.

1656 säger sig borgmästare Persson vara sinnad att uppföra en väderkvarn, där gamla fängelset stod. Härmed synes likväl intet hava blivit av, i det att 1668 10/9 Oluff Christophersson och guldsmeden och rådmannen Erich Lindh fingo bygga kvarnar vid *östra bron*, och att de, sedan de haft dem skattefria i tio år, därefter skulle utlägga till staden, vad skäligt var. Om man så återgår till kvarntullspengarna, så taxeras de 1654 till 2 dr mantalet. 1656 17/1 finnes i magistratens protokoll en anteckning om att kvarntullspengarna noteras efter mantalet i skrivningskommissarie Arfwedssons närvaro.

1660 31/1 publiceras åter kammarkollegiets brev angående, att borgerskapet, som liten eller ingen kvarntull förlidet år erlagt, skall den proportionerligt med mantalspenningarna betala, och befalldes kvarntullskrivaren Claes Hansson att kollationera kvarntullen med mantalslängden och sedan indriva det, som resterar.

Det dåliga resultatet med indrivningen av kvarntullen 1659 synes tyvärr ha berott på stadsmyndigheterna, som lika litet som borgerskapet varit tillfreds med denna besvärande skatt. I brev av 1659 hava de ock inför kammarkollegium haft den stora djärvheten att föreslå skattens slopande:

De säga sig ha mottagit den tryckta kvarntullsordinantian av 1659 20/1, vilken strax den 22 dennes för borgerskapet upplästes att de samtliga veta sig därefter att rätta, jämte förmaning. Gemene man sade sig enhälligen icke kunna utstå med större skatter och besvär efter de nu allaredo utblottade äro, som här innelyckte protokollsextrakt förmäles. Nu är det visst, nådige herrar, att denne

Ordinarie skatter

staden är mycket utarmad av stort durchtåg och inkvarteringar jämväl andra expenser, som staden uti denna fejdetiden uti stor skuld bragt haver. Till detta, förutan våra ordinarie utskylder, är ock eljest borgerskapet mycket igenom det dubbla båtsmanshållet, samt ryttare-, dragons- och knekteutmunderingar, vilket allt än svåra trycker. Ty begärom vi i största underdånighet, där möjligt vore, att de nådige herrar täckes oss vid mantalspenningarne (= kvarntullspengarna) förbliva låta, varuppå vi de nådige herrars gunstige svar förvänta städse förblivandes det höglovliga kungl. kollegii underdån. och ödmjuka tjänare.

Carlstad d: 3 Februarii 1659.

Borgmästare och råd i Karlstad.

Svaret lät icke vänta på sig. Innan årets slut hade staden erhållit ett svar som magistrat och rådet antagligen icke väntat sig, i det att kollegiet säger sig »fast ogiärna» förspörja borgerskapets tergivarserande att emotta den av K. Maj:t anbefallda, riksdagsbeslutet likmäßige, *kvarntullen samt deras begäran om mantalspengarna*. Alltså kunna vi icke utan största förundran förnimma den obetänksamhet, detta ärendet låter förspörja, eftersom I, varande magistrats-ämbetet Eder anförtrott, icke allenast acceptera borgerskapets obekvämliga excetpion i detta fall utan jämväl själva i förbemälte skrivelse söka K. Maj:ts välbetänkte nådiga förordning att evitera och undanböja: Likväl anstår oss å ämbetets vägnar intet annat än jämte denna representation påminna och förmana Eder, att I själva föregåendes borgerskapet med ett gott exempel sådan kvarntull ofördröjeligen vedertaga och därjämte med allvarsamt förmanande och K. Maj:ts nådige förordnings behörige execution stadens innevånare förmå ock tillhålla det samma hörsamligen i lika måtto prestera, erkännandes således i själva gärningen med underdånigste vyrdning och lydno vad mer som av K. Maj:t befallt och stadgat är, eftersom ni ävensåväl ja fast bättre och säkrare vid sådana omständigheter, och där I med borgerskapet eder ödmjukaste hörsamhet görligen betyga, kunde förmedelst stadens utskickade allas vår konung och herre eder besvär i underdånighet föredraga och dess egen nådiga hjälp och benådning avvänta, vilket I så mycket bättre varda considererandes, som uti vår protest intet står efter eder och ur protokollet andragne skäl någon förordning härutinnan att göra.

Båtsmanshållet.

År 1604 15/8 låter Karl IX utfärda en fullmakt för Grels Stensson att draga till Nyköping, Torshälla, Tälje, Örebro, Karlstad och Mariestad och utnämna 5—6 eller flera båtsmän av var stad. Detta åtagande blev så gott som genast av ordinarie natur. I brev från Gustav II Adolf på riksdagen 1624 förmådde städer-

nas borgerskap att till staten i och för sjöfolks utrustande och avlönande samman-skjuta 33,888 rdr, allt efter det förslag till fördelning, som i räkningekammaren uppgjorts och där fullmäktige ifrån Karlstad antecknat en summa, 570 daler stor. Dessförutom tecknade flera städer en hel del produkter in natura såsom bröd, smör, öl, kött och torrskinka, salt och strömming, uti vilken hopsamling Karlstads stad likväl icke finnes upptagen.¹

Dessa båtsmän blevo städerna till mycket obehag; alldenstund deras uppsättning och beklädnad ständigt sammanföll med dyrare tider, varför kostnaderna också blevo på grund därav större. En båtsman, som blev sjuk eller dog², skulle genast ersättas med en ny³, som skulle nyutrustas med kläder och ammunition, såframt den förre ej hade lämnat detta i behåll. Staden skulle hålla 12 båtsmän i enlighet med av bokhållaren uppgjord rulla, där anteckning fanns, vilket år var och en var antagen. Vid generalmönstringen skulle boken framvisas för att därutav skulle inhämtas, om någon dött eller av sjukdom hemförlovats. Även en var, som rymt, skulle av staden ersättas med en ny. Båtsmännens hustrur skulle vara alldeles fria från borgerlig skatt och tunga.

Strax efter sin hitkomst till Värmland gör Petter Flygge anmälan om att alla tre värmlandsstäderna hade för svaga och fattiga borgerskap för att kunna utgöra det för varje stad bestämda antalet båtsmän, helst detta under krigstid skulle fördubblas. Regeringen synes dock icke ägna någon nämnvärd uppmärksamhet åt Flygges klagomål utan tvärtom. År 1644 12/2 skriver rådet efter att ha meddelat om danska krigets utbrott, följande till landshövding Stake:

Båtsmännen, som städerna och skärgårdssocknarna utgöra, ha visat sig otillräckliga för besättandet av flottan, varför ej andra utvägar finnas än att vända sig till undersåtarne i städerna med tillförsikt, att de i betraktande av rikets nödställda läge så ock deras egen välfärd och säkerhet måtte finnas villiga kronan med någon ytterligare försträckning uti sjöfolk bispringa. Varför deras

¹ På Nyköpings riksdag 1612, då Gustav II Adolf åtagit sig regeringen, hade till krigens slutförande beviljats enligt riksdagsbeslutet i Örebro, att var tionde borgare skulle utgöra en båtsman, samt till honom utgiva månadspengar. I gengäld utlovade konungen, att borgerskapet, därest det höll en båtsman och betalade honom 15 daler i månadspengar, så skulle han ej betunga med vidare utlagor.

² Anammade 1660 23/3 Swen Persson, fullmäktige för skeppslöjtnanten Bengt Larsson, undertecknade bösseskyttar för Karlstad i stället för dem, som genom döden avgått, att avgå till flottan: Peder Andersson från Häbo i Västergötland, lejd av Oluff Joensson skomakare, för 20 dr, 1 par stövlar, 1 par skor och 1 par strumpor i stället för Michel Eesbjörnsson Stolpe, »dödh» — Oluf Joensson Kohlare, i stället för Lars Oluffsson Lijnwäfware, »dödh».

³ Detta måtte hava skett inför sittande rätt och under en viss ceremoni, enär uti protokollet för 1649 18/4 skrives: »Korades två bösseskyttar, nämligen Johan Anundsson i stället för Suen Larsson och Nils Jönsson i stället för Joen Andersson».

Båtsmännen synas också hava varit underkastade en viss uppsikt utav magistraten. Så anbefalles stadsuppbördsman Elias Mattzon 1650 4/2 att ej leverera stadsbeskyttaren Nils Månsson »sine 1649 års hästpenningar såsom ock 12 1/2 daler kopparmynt för 1650 års hästpenningar, utom dhem hafwæ in Arresto till däs han haffwer swarat till dhet Lönskeläge han här i staden begänget haffwer».

Ordinarie skatter

befallning är, att i alla städer uti detta landshövdingedöme måtte föredragas detta ärende och med enskilda motiver dem förmå och disponera, att var stad för sig ville lämna kronan till detta års utredning en tredje part flera båtsmän, än de efter ordningen vane äro att hålla, sålunda till förståendes, att den stad, som håller 20 båtsmän, i år levererar 30 och så proportionaliter. Samtidigt skulle dem meddelas, att de detta år ej bliva besvärade med någon hemkallning för detta tillökningsmanskap eller vid avgång att dem åter komplettera, utan sedan de dem hit en gång transporterat, skulle de av kronan få sitt uppehälle. Förmodandes att då på så många år ingen båtsmansskrivning hållits i städerna, det ej någon synnerlig avgång varit därå, och att städerna för den skull ej vilja sig undandraga eller undanskylla, utan göra den framställda begärans uppfyllande till ett nöje, vilket med kunglig gunst och nåde skulle ihågkommas.

År 1652 åtog sig borgerskapet att höja båtsmännens antal från 12 till 20 och fördubblingstalet från 24 till 30.

Detta blev dock för mycket för Karlstad, varför borgerskapet går in till K. Maj:t med påpekande av såväl det stora besvär det haft med vakthållning, samt att det kontinuerligt måste stå redo mot fiendens anfall. De begära fördenskull att bliva förskonade från förhöjningen av båtsmanshållet, såframt staden genom den stora förminskningen av mantalet icke alldeles skall komma av sig, och får Karlstad denna sin anhållan bifallen.

Icke fullt två år fick Karlstad njuta av någon lindring i det båtsmanshåll, som staden under hela kriget ålegat. År 1655 14/3 påminner regeringen i brev om vad borgerskapet 1652 beslutat. Nu när riksens säkerhet fordrar, att bemälte båtsmanshåll måtte fullkomligt presteras, så är dess befallning till stadens borgmästare och råd, att de tillhålla borgerskapet att i enlighet med nämnda åtagande snarast möjligt ha båtsmännen färdiga att uppsändas på amiralitetets order. Beträffande lindringen, varom en från staden utskickad anhållit, så vill man, att borgerskapet härutinnan skall bliva beneficert, och sannerligen blev ej staden 1664 5/9 befriad från de ännu icke erlagda båtsmansresterna 4 1/2 år efter konungens död. Antagligen var det också då, som det ordinarie båtsmanshållet sänktes till 14 och fördubblingsantalet till 28.

År 1666 är amiral Hans Klerck här och mönstrar stadens båtsmän, som det tycks, för första gången. Enligt amiralitetskollegiets resolution skola båtsmännen ej längre fördelas på rotar, som här skett. Stadens uppbördsman skall uppbära båtsmanspengarna samt dem båtsmännen tillställa. Vårpengarna skulle de dock ej få förrän vid uppbrottet. Han meddelar den lilla truppen på *tolv* man, att den som vill lega för sig, skall därvid giva 50 dr kmt, och skulle en sådan, som tog lega, giva varje rote 20 öre smt.

År 1675 ligger landet åter i krig, och redan 12/6 s. å. avgå landshövdingens brev angående fördubblingen av antalet båtsmän. I brev av 1675 1/12 meddela

Karlstads stads historia

riksråden, att båtsmannautrustningen skulle ökas med täcken och hängmattor, en för varje. Fyra båtsmän skulle nyanskaffas på grund av dödsfall och rymning, och strax därefter, i februari påföljande år, ytterligare fyra stycken på grund av dödsfall. Borgerskapets anhållan att på grund av dess stora fattigdom få antalet sänkt till vardera 12 bifölls icke. Det blev hårda år, dessa Gyllenlövske fejdeår, för Värmland och Dal med dess städer. I juni året därefter anmäles, att komplettering skett, och denna anmälan till landshövdingen slutar med följande värdiga ord:

»Emedan wij så wähl som andre Rijkzens inbyggare ähre wår allernådigste Konungh och Fäderneslandet mz godz och blodh obligerade och så myckit mehra uthi desse brinnade häfftige fejder. Tij hafwer wij strax till Bösseskyttar uthsedt dugelige karlar, som till Kongl. Majjt:z och Cronones tienst skulle wara redho, enär påfordras.»

De samtidigt pågående inkvarteringarna och kontributionerna tvinga K. Maj:t att medgiva stadens nödläge, helst som innevånareantalet synes sjunka, och skulle K. Maj:t gärna förskona dem med lindring i båtsmansfördubblingen, men gjorde de svåra tiderna detta omöjligt.

Intill 1681 hade staden betalat för varje båtsmans lega, lön och utrustning 37 dr kmt, men lovar Karlstad $\frac{9}{4}$ s. å., att i ett för allt årligen betala 50 dr kmt för var och en. Framställningen, som hade gjorts under glädjen och intrycket av den vådliga danska fejdens lyckliga slut, kom troligtvis ej till någon behandling. Den enda påföljd man kan sätta i sammanhang därmed var, att båtsmannen Oluff Hammar blev borgare i staden och fick en tomt $\frac{25}{4}$. Detta skedde för Hammar i grevens tid, ty knappast mera än en vecka därefter kom order, att bösseskyttarna skulle avgå till Stockholm. Antalet var 14, och till taxeringen utsågos följande personer att jämte borgmästare och råd förrätta densamma: Lars Larsson, Giälar Larsson, Oluf Nilsson, Swen Knutzon, Måns Pålsson, Pehr Pättemaker, Måns Oloffsson, Olof Blom, Nils Larsson och Erich från Sanda (Sanna). Vid 1682 års riksdag hade samtliga av borgerskapet inne en anhållan, att båtsmanstungan skulle för alla städer lindras. K. Maj:t ger dock ett ganska snävt svar. Städerna äro skyldiga att hålla såväl ordinarie som fördubblingsbåtsmän, de senare vid krigstid. De måste även samtliga vara försedda och klädda efter den befallning och den modell, som vid amiralitetet är bestämd. Vad delningen i båtsmanshållet värmlandsstäderna emellan beträffar, skulle Karlstad utgöra 14, Kristinehamn 6 och Filipstad 2. Denna proportion anser K. Maj:t icke lämplig, utan remitteras till amiralitetet att snarast möjligt utarbета förslag till ändring, men någon sådan synes icke hava blivit gjord¹.

¹ Enligt ett P. M. angående båtsmännens löner är 1690 $\frac{23}{5}$ nedskrivet: Såväl i fred som ofred skulle han (båtsmannen), medan han var hemma i staden, i mars månad få ett par skor, strumpor och en skjorta, allt av sådant, som i landet tillverkas. Men då han befann sig på tåg eller var till färd uppbådad, skulle han därtill extra få ett par skor, d:o strumpor, en

Ordinarie skatter.

Huruvida antalet av båtsmän fortfarande, eller om på grund av K. Maj:ts ovan omnämnda ömhet för den i dessa hänseenden så hårt belastade staden gjorts, är omöjligt att säga, då handlingar i detta ärende äro ytterst sparsamma för detta decennium. Man skulle likväl kunna vara frestad att påstå, att staden fått en ordinarie båtsman mindre (det blev efter detta således 11 stycken), på grund av vad som läses om landshövding Wrangels utfärdade bestämmelse, då han är här 1692 11/2. Vid detta tillfälle anbefaller han båtsmansskrivning, och bestämde han därvidlag, att staden härför skulle uppdelas i 11 taxeringsdistrikt, varvid skulle tillses, att alla finge bördan mellan sig lika fördelad, och att då betalningsterminen förfölle, penningarna skulle uppbäras till den nämnd, som har detta om hand. Varje rotemästare skulle inom sin rote uppbära de uttaxerade medlen och på rådstugan utlämna dem emot en kvittens, då därvid också skulle iakttagas, att 1/3-del av varje persedel årligen skulle samlas uti behållning efter K. Maj:ts förordning, på det att tillgång måtte finnas, i händelse att »något upptågh skie skulle».

Vidare bestämde landshövdingen, att hela båtsmannens ekipering skall vara färdig med hängmattor och annat tillbehör till den 15 april, och att den båtsman, som blir bortkommenderad och återkommer, omedelbart skall lämna sina kläder från sig, för att dessa skola förvaras på säkert rum.

År 1696 17/2 får man belägg på att antalet båtsmän sänkts. Taxeringen för båtsmanshållet får man även uttryckt uti siffror, något ytterligt sällsynt, då denna taxering även visar, på vilket sätt taxeringen uträknades, nämligen 20 öre kmt tunnlandet, 6 dr kmt för varje tomt och sedan efter vars och ens »ämbne» (handel, yrke och vandel). Två båtsmän lejdes för var och en av de 11 rotarna, varav förstås, att antalet båtsmän sjunkit från 12 till 11. Glädjen blev emellertid ej långvarig. Redan nästa år meddelades Karlstad i skrivelse av 29/12, att staden måste påtaga sig att hålla de båtsmän, som Filipstad haft, vilket var tvunget, då Filipstad mist sina stadsrättigheter, och det är beslutat, att båtsmännen skola fördelas på de andra städerna.

På så vis fick staden ej mindre än 14 ordinarie båtsmän samma år, som stora nordiska kriget utbröt. Av dessa voro i februari 1706 nio stycken döda, de flesta på Björkönen och i Västasala, där de tydligen landstigit, samt några på sjukskeppet. En drunknade efter hemkomsten. Av fartyg, där de varit kommenderade, kunna skjorta, en blå kostym, en blå hatt och »en skätthatt» samt en hängmatta och en rya. Och skall till dessa persedlar av borgerskapet årligen och efter hand infordras minst 1/3-del årligen i kontanter, för vilka medel magistraten sedan skulle göra den anstalten, att en fullkomlig utredning efter hand anskaffades och förvarades i publik lokal.

Vid varje uppbåd skall var och en förses med 2 p. bröd, 1 p. kött och fläsk, 6 skålpund smör, 4 ost, 10 torr fisk och 6 marker kmt att köpa sig dricka för. Eller ock kunde staden förse dem med kontanter för de dagar, som åtgingo för dem på vägen till samlingsplatsen. Till mönstringar och möten ägde de att hålla sig med färdkost men kunde av magistraten få kostpengar, som då avräknades på lön. Denna utgjordes av fritt husrum samt kontant 8 dr smt, som utbetalades i mars och september.

Karlstads stads historia

nämnas »Westmannaland», »Träskenfeldt» och »Dellphin». Magistraten upplyste till ytterligare erinran, att båtsmännen hade årlig lön, och att det tillkom dem liksom rotemän att tillse, att de blevo utrustade och av lör fingo, vad de skulle ha. Sedan inställde sig båtsmännen inför magistraten för en extra mönstring, innan de avgingo till ort och ställe. Därefter skedde s. d. besiktning på 13 stycken, som enligt landshövdingens order skulle avgå till de fin- och estländska kusterna för dessas försvar¹. Det dröjde ända till 1710, innan staden till landshövdingen framförde uttrycken av dennes välvilja att åstadkomma rättvisa och repartition, och hoppades stadsborna, att denna fördelning bleve verkställd så, att Kristinehamn fått 43 och Karlstad 11 av filipstadsborgarne. Vad båtsmännen beträffar, hade Karlstad 28, Kristinehamn 16, varför föreslås, att sistnämnda stad får övertaga 6 stycken av Karlstads, så att antalet städerna emellan blir lika. Ett år senare (1711 8/2) resolverades, att filipstadsborna skulle taga sina båtsmän tillbaka, som städerna Karlstad och Kristinehamn för 10 à 12 år sedan därifrån bekommit, och skall Filipstad hädanefter självt mundera dem, varefter hans nådes befallning av välborne Harald Appelbom blev uppsatt och publicerad.

Från landshövdingen hade 1713 10/2 kommit en skrivelse, betonande vikten, att båtsmanstaxeringen fullgjordes ordentligt, så att den var helt avslutad, då order kom om båtsmännens marsch till Karlskrona. Dagen för taxeringen utsattes till den 21, då hela borgerskapet skulle närvara. Den nyutnämnde borgmästaren framhöll före förrättningens början, huru han nyligen var ankommen hit, och han fördenskull omöjligen skulle kunna känna till invånarnas förmögenhetsvillkor, varför han till magistraten och de 12 äldste, som förordnades vara med vid förrättningen, vände sitt tal och förmanade dem »att så umgås wid denna taxering, som dhe inför Gudh och öfwerheeten förswara willia, så att de ingen öfwer förmågan betunga eller mehr pålägga än han förmår draga». Härpå avlades eden av de tolv äldste, som voro: Johan Claréen, Johan Grund, Anders Kruskopf, Lars Ekman, Erik Pank, Erik Gunmunsson, Petter snickare, Torsten Brun, Bengt Skeppare, Erick Oluffsson, Bengt Aman och Anders Hammar.

Den 21 februari s. å. resolverades, att eftersom detta år erfordrades en större summa till båtsmansutredningen än föregående år, så skulle tills vidare erläggas 1 dr 16 öre för en tomt och för 1 tunnland jord 20 dr smt samt var och en efter förmögenheten betungas. När allt var bestämt, förmanade borgmästaren att vid dessa penningars erläggande använda all möjlig flit och sorgfällighet, varvid han erinrade dem, huru rikets välfärd och konungens hemkomst därpå berodde. Staden skulle ej vara någon orsak till dröjsmål, och var och en med

¹ Många gånger har jag funderat, om icke bland dessa värmlandspojkar någon skulle kämpat under det ehrensvärdska banéret vid Hangö och på flera ställen, där svenska flaggan fladdrade, beundrad och ärad även av fienden. Så gott som alla dessa båtsmäns namn och gärningar äro gömda och glömda, ehuru kanske mången av dem borde för sin fosterlandskänsla och tapperhet intaga ett framstående rum bland svenska dåtida hjältar.

Ordinarie skatter

någon kärlek till fosterlandet borde därför gripa sig verket an, vilket borgerskapet lovade och tog avträde.

Vid rådstuga 1713 30/3 svarade samtliga bösseskyttar på borgmästarens fråga, att de riktigt utfått sina avlöningar och utredningspersedlar och sade sig intet hava att klaga, »hwarföre de ock Magistraten tjänsteligen betackade». Därpå förmanade borgmästaren dem allvarligen att ställa sig »wackert och wäll under marschen», så att icke några klagomål förorsakas genom deras förvållande, något som de lovade att efterkomma. Tillfrågades de också, om de av regementsskrivaren i Karlskrona fått en skjorta och ett par strumpor, vartill ingen utom Johan Kruse nekade. Därjämte sade Swen Öman, att han ej fått någon skjorta.

Upplästes 1713 30/3 landshövdingens brev av 4/3 s. å. med befallning till magistraten, att stadens bösseskyttar såväl de ordinarie som fördubblingen med deras fullkomliga utredningar och munderingspersedlar efter reglementet skola vara beredda och försedda till tåg, så att de till den 20 april kunna vara i Karlskrona.

Varefter följande manskap på rådstugan blev uppkallat och mottog sina persedlar, nämligen:

Ord. Extra

1	—	Oloff Norling fåt Tröij och by(x)or af wallmar, 2 pr skor, 1 pr strumpor, 1 skiorta, 2 halsdukar, 1 hatt, 1 pr blå byxor och 1 Säck.
—	1	Jöns Holm blå Råk och byxor, wallmarskläder, 2 st. halsdukar, 1 skiorta, 2 pr skor, 1 pr strumpor, 1 hänge matta, 1 hatt.
2	—	Assmund siöman 1 pr blå byxor samt Tröija och byxor af wallmar. 1 hatt, 2 st. halsdukar, 2 pr skor, 1 pr strumpor, 1 skiorta och 1 Säk.
—	2	Anders Andersson Hamberg, blå råk och byxor, 2 pr skor, 1 pr strumpor, 1 skiorta, wallmarskläder, 2 st. halsdukar, 1 hängematta, 1 Tåke, 1 hatt.
3	—	Gustaf Carlbohm, wallmarskläder, 1 hatt 2 pr skor, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 halsdukar, 1 säk.
—	3	Daniel Jonsson Bärög: 1 hatt, 2 halsdukar, blå Råk och byxor, wallmarskläder, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor, 1 hängematta, 1 Tåcke.
4	—	Arfwed Larsson Hammar: 1 hatt, 2 st. halsdukar, 1 pr blå byxor, wallmars kläder, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor, 1 Säk.
—	4	Lars Jönsson Lustig, blå Råk och Byxor, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 skiorta, wallmarskläder, 1 pr skor, 1 hängematta, 1 pr strumpor.
5	—	Johan Frist wallmarskläder, 1 skiorta, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 pr strumpor, 2 pr skor, 1 säk, 1 pr blå byxor.
—	5	Johan Nilsson Karlsten, blå Råk och Byxor, Wallmars kläder, 2 st. halsdukar, 2 pr skor, 1 hatt, 1 hängematta, 1 tåcke.

Karlstads stads historia

Ord. Extra

6	—	Erik Böriesson Dallman, blå byxor, wallmarskläder, 2 st. halsdukar, 1 hatt, 1 skiorta, 2 pr skor, 1 pr strumpor, 1 säk.
—	6	Erik Törneqwist, blå byxor och wallmarskläder, 1 hat, 2 st. halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor.
7	—	Anders Lambertsson, blå byxor och wallmarskläder, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor, 1 säk.
—	7	Oloff Persson Rovt, blå Råk och byxor, wallmarskläder, 1 hatt, 1 skiorta, 2 halsdukar, 1 pr strumpor, 2 pr skor.
8	—	Nils Giöding blå byxor och wallmarskläder, 1 st. hatt, 2 st. halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 1 pr skor, 1 säk.
—	8	Elloff Wijkman, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 skiorta, blå byxor och wallmarskläder, 2 pr skor, 1 pr strumpor.
9	—	Johan Kruse, wallmarskläder, 1 hatt, 2 st. halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor, 1 säk.
—	9	Swän Andersson Öman, wallmarskläder, 1 hatt, 1 skiorta, blå byxor, 1 pr strumpor, 2 st. halsdukar, 1 pr skor.
10	—	Johan Nilsson Styff, Blå byxor och wallmarskläder, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 1 pr skor, 1 säk.
—	10	Lars Hult, wallmarskläder och blå byxor, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor.
11	—	Lars Hult, wallmarskläder och blå byxor, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor.
—	11	Gabriel Lustig, fåt wallmarskläder, 1 hatt, 2 halsdukar, 1 skiorta, 1 pr strumpor, 2 pr skor, 1 pr blå byxor.

1714 23/1 upplästes en specifikation till båtsmännens komplettering och utrustning, som ock meddelades borgerskapet, att taxan, varefter det nu skulle taxeras, uppginge till 700 dr smt.

I januari året därpå påmintes borgerskapet, att den stora defekten på båtsmän nu skulle taxeras. De tillsades att betänka, huru denna skulle täckas samt anskaffa pengar till taxeringen, som skulle bliva högre än vanligt, eftersom båtsmännen väntades hem och behövde nya kläder. Efter magistratens förslag skulle den belöpa sig till 1,175 dr smt, och lämnades till borgerskapets utlåtande, huru högt tunnlandet skulle taxeras. Året förut hade det varit i 10 öre smt. De äldste ansågo skäligt med en taxering på 16 öre smt per tunnlandet. Magistraten nämnde, att den låtit revidera jordeboken, och i taxering låtit upptaga alla ägor under sina respektive tomter jämte en annotering vid alla ägor, som bortpantats. Därjämte har den också undersökt, vilken det är som innehar och brukar panten, på det att var och en som nyttjar den, också skall skatta därför. För denna om-

Ordinarie skatter

tänksamhet tackade borgerskapet. Taxeringen ändrades dock så, att på vart tunnland blev endast en daler kopparmynt och i stället höjdes »hwar penningz värde på Tomterna till 12 öre smt». Alla blevo härmed nöjda.

Staden vänder sig 1715 7/1 till landshövdingen med klagomål över båtsmanshållet, som vida överstiger stadens krafter, i synnerhet som det meddelats, att de sist uppsatta båtsmännen *samtliga omkommit vid den finska expeditionen*. Vid 1683 års riksdag hade staden vänt sig till K. Maj:t i berörda ärende, och hade saken då hänskjutits till amiralitetskollegiet, för att en rättvisare fördelning i båtsmanshållet städerna emellan skulle kunna ske. Någon sådan blev dock ej fullföljd, utan har staden alltjämt måst dragas med denna tunga. Nu ha städerna i gemen vid sista riksdagen klagat över båtsmanshållets orättvisa fördelning. Svaret har emellertid blivit, att detta förhållande ej kunnat ordnas, förrän en inkquisition om de alltför många småstädernas avskaffande blivit avgjord. Härmed kommer det att draga ut på tiden i det oändliga och nu står staden inför denna defektrulla, som visar, att alla båtsmän skola nyuppsättas. Detta är fullständigt omöjligt, då staden genom pålagor och utgifter under detta långa krig är alldeles utblottad, så att man ej nog samt, som sig bör, däröver kan yttra och besvära sig. Och huru skall det gå, när staden på alla sidor av omliggande städer och många nybyggda hamnar till handel och rörelse alldeles inspärrias, dess näringar och inkomster förtagas och beskäras, i det lantmannen och hammarbruken genom koltillverkning och körslor furnera sig med allt? Stadens torg stå tomma och öde, invånarna gå fåfånga och svälta ihjäl i brist på näring, tillförsel och utkomst. All rörelse och hantering utom staden är i lika måtto avhänd och borta, så att ingen utväg snart sagt finnes till förkovring och upprättelse. Icke desto mindre måste denna usla staden i sitt aldrig tillfyllest blivande elände, armod och fattigdom dragas och släpas med en sådan tunga i båtsmanshållet, som ingen likhet och proportion har med andre städer, utan som, då den var i sitt flor och välstånd i den goda tiden, vedertagen och pålagd blivit. Det är ganska sällsamt och orimligt, att utom Örebro ingen av de andra städerna i hövdingedömet, ehuru de hava större förmögenhet och rörelse, haft mer än hälften av Karlstads båtsmanshall. Man bönfäller landshövdingen att låta sig detta stadens arma tillstånd vara sig om hjärtat samt interimsviis bevilja staden någon lindring.

Den 15 mars skola enligt utfärdad order 27 båtsmän infinna sig vid Örebro kansli för att därifrån avgå och bliva besättning på amiral Liljas galejeskader i Stockholm. Uppräknas 21 stycken med anteckning om vars och ens mundering o. s. v. De övriga 6 äro de, som komma från Filipstad. Båtsmännens utrustning är 1716 ansenlig, emedan de skola fördes med dubbla munderingar. Tunnlandet borde därför beläggas med en skatt på 16 öre smt och tomterna efter deras belägenhet och de personers villkor, som dem bebo, till mera och mindre taxeras,

Karlstads stads historia

nämligen en dubbel tomt till 2 dr smt och sedan de mindre proportionaliter och efter förmögenheten. Förmögenheten blir beräknad som förlidet år, med undantag för dem, som fått sin årliga inkomst ökad.

Trots ansökningar hos landshövdingen och i kammarkollegiet om minskning i den oproportionerliga båtsmanshållningen hade man ännu ej fått något utslag. Ansökan hade dock vunnit landshövdingens förord och tillslutning, varför man även i år måste prestera båtsmansutredningen fullkomligen och på grund därav anstränga krafterna till det yttersta, så att man till följande år kanske kunde vara kvitt de åtta projekterade båtsmännen. Enligt senatens beslut för samtliga städerna i gemen skulle eller kunde båtsmännen beklädas med vallmarskläder i stället för den blå klädesmunderingen. Men nu hålla vallmarskläder endast ett år, och skillnaden i priset är ringa, enär 2 alnar vallmar kvadrera med 1 aln kläde, varför föreslås, att båtsmännen skola förses med det senare slaget, vilket vann bifall.

Borgmästaren meddelade i december s. å. borgerskapet, huru försök gjorts att få lindring i båtsmanshållet. Man hade uppvaktat konungen härmed, då han förlidne vinter var här, men kunde ej då få resolution, varför magistraten i somras, då konungen var i Svinesund, ditsände rådman Tholerus med landshövdingens intercession om lindring, men K. Maj:t bestämde ej annorlunda, än att landshövdingen skulle med de andra städerna i länet söka att få en jämkning. Ej heller sammankomsten i Kristinehamn medförde något resultat. Nu hade landshövdingen ånyo hos K. Maj:t gjort en underdånig remonstration, och för att den skulle få större eftertryck, hade han även vänt sig till excellensen greve Cronhielm, varför nu antagligen gynnsamt svar vore att förvänta. Nu hade man dock att göra en komplett utredning, och som persedlarna voro betydligt förökta, blevo omkostnaderna betydligt större än föregående år. På förslag av magistraten bifölls den ändringen, att liksom främmande skutor fått avlägga genant, så skulle även egna skutor göra så, helst som förtjänsten för järnfrakterna var god.

År 1717 stiga båtsmanspengarna till 1,250 dr smt, något som emellertid ej är något att förundra sig över, då till båtsmännens beklädnad detta år åtgått en summa av 646 dr 19 öre smt. Dock består staden skor och strumpor in natura.

Order inkommer 1717 7/10, att båtsmansmanskapet skall kompletteras med 1/3-del. Ingen karl finnes att anskaffa och ej finnas av borgerskapet några, som på grund av dåligt leverne kunnat uttagas, enär dessa tagits förut, och obilligt vore att taga sådana, som sig väl skicka. Därtill är borgerskapet så försvagat, att det vore liktydigt med stadens undergång att därifrån rekrytera båtsmanshållet. Staden har nu 22, Kristinehamn 12. Det gäller ersätta 7 man.

På förfrågan 1717 från amiralitetskollegium, om båtsmännens klädespenningar blivit så tidigt betalda, att vederbörande därför hunnit anskaffa persedlar, svarar magistraten 26/8 med att bifoga ett kvitto 1717 27/1 från kom-

Ordinarie skatter

mendör Henr. Umbehawen, vari denne erkänner sig fått betalt för 22 st. båtsmansuniformer à 30 daler smt eller tillhopa 646 dr 19 öre smt, alldeles i enlighet med K. Maj:ts nya stat av 1716 16/11.

470 dr 8 öre smt hade ånyo för dito klädespersedlar enligt prot. 1718 20/10 avsänts till Karlskrona. Dessutom äro i båtsmanskassan för s. å. influtne 158 dr smt i mynttecken, vilka äro insatta i ränteriet. Magistraten anhåller om landshövdingens bemedling, att dessa pengar, hopskrapade med så mycket träl och svett av ett fattigt borgerskap, verkligen måtte komma till manskapets konsevation, så att en dubbel skada undgås: så väl båtsmännens undergång i brist på kläder, som att ej deras penningar måtte vara förgäves utgivna. Det hade nämligen förljudits, att båtsmännen för 1717 eller 1718 ingen gång erhållit beklädnadspengarna.

EXTRA ORDINARIE SKATTER

Älvsborgs lösen.

Så kom år 1613 freden i Knäred, vilken ju kallats Sveriges hårdaste fred, och som torde hava så gott som barskrapat den svenska nationen. Det gällde att för andra gången återköpa Älvsborg, låset för Göta älv, som var Sveriges enda förbindelseled med utlandet västerut och enda möjligheten till export och tillgodogörande av dessa ovanför liggande landsändar, Värmland och Dal med dess slumrande rikedomar. Skatten var så tryckande, att många förmögna och ansedda hem bragtes till armod, särskilt som penningknappheten efter de många och outhärdliga krigen var utomordentligt stor, vilket ej var att förundra sig över, då denna bevillning i 6 år utgick med 250,000 riksdaler årligen. Ingen undgick att lägga sin del till de väldiga insamlingarna. Konungen själv betalade 32 dr per 100, adelsmannen 20 dal. för var rustningshäst han hade att hålla, varje dräng efter fyllda 15 år 1 rdr och varje piga 1/2.

För Karlstad finnas mantalslängder kvar för utdebitering av denna Älvsborgs lösen. Man kan därav få fram antalet på innevånarna, men tyvärr äro icke utdebiteringarna utsatta, så att man får kunskap om förmögenhetsförhållandena.

»Mantalsregister i Karlstad år 1615 (för Älvsborgs lösen).

		drängar	pigor
Kyrkioherde M. Charll sielf	2	0	0
Skolmästare H:r Anders sielf	2	0	0
Knut Olsson.....	2	1	1
Erich Månsson.....	2	2	2
Nils Olsson	2	2	1
Anders Hansson	2	1	1
Oräknat Börje Persson blind	2	1	1
Ingemar Larsson.....	2	1	1
Arfued Guldsmed.....	2	0	1
Gunmund Jönsson	2	1	1
Oluff Erichsson	2	1	1
Nilz Guldsmed.....	2	1	1

Extra ordinarie skatter

		drängar	pigor
Nils Persson.....	2	0	1
Hans Präll	2	0	0
John forstmästare	2	0	0
Måns skräddare	2	0	0
Jonn Skinnere.....	2	1	1
Nils Erlandsson	2	1	1
Swen Eskielsson	2	0	0
Per Halfuardsson.....	2	1	0
Nils Jonsson.....	2	1	1
Munsterskrif. Erich Luutt	2	1	0
Per Salmunsson	2	0	0
Enkia H. Inger i Diupdal.....	1	1	0
Bärnt	1	0	0
Hindrich Bertilsson	2	1	1
Swen Bengtsson	2	1	1
Oluf Gunmundsson	2	0	1
Hakon Stefungsson	2	0	1
Matz Skräddare	2	0	0
Bengt Andersson	2	0	0
Oräknad kärne H. Karijn, blind	0	1	0
Jonn Bryntesson	2	0	0
Hindrich Olsson	2	0	0
H. Kirstin	1	0	0
Hans Suensson	2	0	0
Hans Matzson	2	0	1
Herman Hermesson.....	1	0	0
Bengt Andersson	1	0	0
Måns Hansson	2	1	0
Jonas Simonsson	2	2	1
Nils Eloffson.....	2	0	0
Anders Eloffsson	2	0	0
Oloff Jonsson	1	0	0
Enart Smedh	2	0	0
Måns Guldsmed	2	0	0
<i>Embetz menn:</i>			
Nils Skomakare	1	0	0
Jonn Skomakare	1	0	0
Herligh Skräddare	1	0	0

Karlstads stads historia

Thesse ähre husfattige:

		drängar	pigor
Tore sielf	2	0	0
Erich i Kolterud	2	0	0
Simon Larsson	2	0	0
Olof gunarson	2	0	0
Oloff Rotthuger	2	0	0
Erik Skinere	1	0	0
Karl Båsman	2	0	0
G. Per Hanss	2	0	0
U. Per Hanss	2	0	0
Per fiskiar	2	0	0

Thesse ähre komne från Nylössum (Nylöse) och äre för all skatzmål och efftertaal antecknade, doch ij all wnderdånigheet förmode niuta frijheet aldenstund de hafue most flij ifrån hws och hem för fienden och af suman uthslutna:

Påuel Bänge.....	2	2	1
Död. H. Ingeborgh	1	1	1
Arfued Persson.....	1	0	1
Anders Slathare	2	0	0

Att så i sanningh ähr trycke wij wårdt signeth her wndher. datum Carlstadh den 13 martij Åhr 1615.»

Kontributioner.

Trots de tryckande skatterna hade städerna ständigt att bereda sig på s. k. kontributioner eller särskilda av riksdagen beslutade »hjälp», vilka av kammarkollegiet fördelades alltefter de sista årens tablåer över varje stads ekonomiska ställning.

Redan 3 år efter de staden beviljade tjugo frihetsåren förspörjes första gången kontribution, i det att Karlstads borgerskap lämnade 4 oxar, fogden Botwid Larsson Anckar 1 och Jon Sonesson 1 samt pastorn 1/2 oxe.

Nyss nämnda kontribution var till sin natur såsom synes, i mer eller mindre grad frivillig men torde sedermera allt mer och mer fått naturen av en av varje riksdag åtagen bevillning. Sålunda skriver Boo Ribbing från Säby 1627 1/11:

Wändligh hälss:n medh gudh alzmechtigh h. gode wänner Bårgmestare och Rådih udi Carlstadh och Fijlippstadh iagh önskar edher möchen lijcke dernest, så är eder samptligh nogsampt witterligit at edher wthskickade på sidset håldne Rijckzdan, Stockholm, haffue wtluffuet en frijwillig försträckningh aff alle städer öff:r heele rijket så haffuer iagh derom skriffuet de wälborna härrar rijkt Rådih till och giordt eder endtskijllan det bästa iagh haffuer kunnat effter som

Extra ordinarie skatter

i aff medföljande Copia haffue till at see: derom iagh ock har giffuet denne wår N. Konungz trotienare och inspektor öff:r tiende accijsen och quarnetullen här i Wärmlandh Ehrligh och förståndigh Peer Bengtsson och mundtligen wnder retta eder. Begierer fördennskuldh att i gode män huar sin stadh wille betäcka rijckzens wårt kiere federnes landz tilståndh och det löffte andre wtskickade giordt hafwe och hielpe effter det sät som i förnime de andre städer giordt haffe och same hielp med det aldre förste och wtn (utan) något drögzmål late lefferera till Rente Kamar der i då kunne om betalningen blifa försäkrade, will här medh haffe eder samptligh gudh alzmechtigh nådeligh befallit.

Ståthållaren, guvernören, landshövdingen, d. v. s. den högsta myndigheten inom länet, måste prestera ett arbete utan like för att sköta om allt, som rörde alla dessa pålagor och skatteförordningar, uppbörder och förändringar till lämpliga persedlar. Så skriver Bonde och frågar kammarkollegiet, om han för den indrivna hjälpen skall köpa järn. Härpå kan kollegiet icke svara förrän först om ett par dagar. Men vad som i riksdalrar uppburits, skall ofördröjligen till Stockholm insändas. Det är som om man mellan raderna skulle kunna läsa ett nödrop efter vitt mynt. 1630 19/11 skrives likväl till honom, att vad han av kontanta medel fått in på utskrivningshjälpen, skall han tillsvidare hava i förråd, alldeles oförryckt och ingen utgift göra därav, av vad slag den än vara må, ej heller förvändas i järn, emedan det är så sent på året, att det till K. Maj:ts nytta nu icke kan föryttras.

I februari 1633 intygar direktören för stora handelskompaniet, Abr. Cabeliau, att samtliga borgerskapet i Karlstad med behöriga kvittenser styrkt sig och hava utlagt till skeppet »Arboga» 5214 dr 6 öre kmt, vilka penningar proportionaliter efter vars och ens inkomst och förmögenhet skall fördelas. Ett odaterat sammandrag med namn, och vad var och en till denna stora kontribution bidragit, finnes i kammararkivet och borde här återgivits för att visa namnen på de borgare, som levde i Karlstad samma år, som Gustav II Adolf gick ur tiden.

Krig fordrar pengar, pengar, pengar, och stadens finanser kunde med dessa väldiga utgifter ej annat än försämras. Redan 1634 mottager magistraten en resolution från förmyndarregeringen, att, då borgerskapet i Karlstad begär lindring i kontribution och båtsmanshåll, rikets närvarande tillstånd ej tillåter att på något sätt förmedla eller göra ändring häri, utan måste de som andra rättsinniga undersåtar utgöra skatter.

Karlstadsborna gävo sig likväl icke, och ehuru i denna kritiska tid till rikets värn och försvar regeringen borde påöka kronans räntor och intrader i stället för att på ett eller annat ställe sänka dem, har K. Maj:t behagat att förmedla stadens kontribution på två års tid, nämligen 1640 och nästkommande år till 320 dr.

Det kanske var danskarnas misstänkta uppträdande, som gjorde, att regeringen förstod, att det ej skulle dröja länge, förrän den alltjämt påpasslige dansken

Karlstads stads historia

skulle söka att komma åt det nu till synes utarmade Sverige. Först år 1643 bröto de rasande gränsfejden med alla dessa plundringar, rofferier och eldshärjningar ut. I livligt minne, vad sådana gränsfejder betyda, spreds skräck och fasa på ömse sidor om gränsen, då ju bönderna mestadels voro lämnade att försvara sig själva, ledda av några gamla avskedade underofficerare. Såsom bevis på huru sinnena uppjagas så gott som till det otroliga, kan här hänvisas till en skildring av Gyllenius, som i januari 1644 var ute på en av sina djäknevandringar (se sid. 228).

Av Värmland var det Eda socken och längs efter gränsen liggande socknar ända ned till Säfflebron, som skövlades. Näset skyddades genom säfflebrons förstöring, varefter hela Dal härjades, och Ämål höll på att intagas, då äntligen svensk hjälp anlände, som drev fienden in i sitt land igen (till Uddevalla).

Förhållandena hade under 1644—45, vilket sistnämnda år kriget avslutades med den märkliga freden i Brömsebro, varit så svåra, att landshövdingen över dessa två provinser, Värmland och Dal, i brev till kammarkollegiet av 1644 22/1 ställer sig högst tvivelsam till möjligheten för gårdens erläggande, då allmogen i båda landskapen alltjämt måste ligga på vakt, varjämte svår missväxt varit på säd, inga penningar finnas, och till råga på allt genom oredan bönderna blivit alldeles utblottade. Han tackar för det utlovade krigsfolket. En månad senare säger han sig ännu ej hava sett till något av den utlovade hjälpen och anhåller därför hos riksråden att få värva ett kompani till häst, som kunde rida utmed gränsen på patrull och vara till hands vid uppkommande fientligheter. Därjämte tycker han det skulle vara synnerligen lämpligt, om K. Maj:t pålade präster, fogdar, skrivare och länsmän samt förmögna borgare och andra ståndspersoner att efter råd och lägenhet komma kronan till undsättning med hästar, karlar och rustningar, något som säkert skulle animera allmogen i hög grad. Hos honom skulle ingen nit sparas att hålla ett vakande öga på gränsen. Han har ock nyligen varit där och besett vakterna och indelat dem i kompanier och rotar och försett dem med goda officerare, som förut tjänat »så at iagh meenar näst Guds hielp dee skulle vara beholdne». Han klagar ock bittert över, att inga gevär tillsänts. Trots att han påmint därom, har han bekommit endast 50 musköter men inga luntor. Av krut har han fått 6 tr. Anhåller att han skall få flera musköter eller flintbössor för allmogen, så att den skall ha något att försvara sig med.

Som bevis på svårigheterna att skaffa medel till underhållet av det blygsamma antalet krigsfolk kan anföras Stakes rapport av 1644 29/5:

De 150 dr, som inspektor Flygge till detsamma anordnade, räckte ej långt, och nu haver ej bonden råd att »ophålla» dem (krigsfolket), och de äro mestadels fattige karlar, som icke hava förmögenhet att hålla sig själva, utan dem, som intet bliver underhåll och lön bestått av Kronan, kanske nöden tvingar att lämna gränserna. Närsluten är följande »rulla oppå dee officerarna, som ähre

Extra ordinarie skatter

antagna att commendera Ryttarna samt allmoughen wedh grenzen på Dahl och uti Wermelandh.

Rytare officerare, Ryttmästare Iffwar Bagge

Leutenanten Oluff

Fändrich

Corporalen Anders Persson

» Bengt Andersson

» Håkan Persson

» Sven Bengtsson

Schrifvaren Swen Jonsson

Allmogens officerare i Wärmelandh,

Öfwerste quartermästaren Märthen Höfner

Commenderar i Frijsdalen.»

Nämnas kan även en annan rapport från samme person, dagtecknad Carlsberg 1644 3/7, utvisande ett prov på huru detta guerillakrig drevs. Han skriver, att norrmän för några dagar sedan skövlut ett torp Skiönebohl i Trännefors s:n, och att han vid underrättelsen därom sände ett parti in i Norge, som brände tre gårdar och medhade en fånge, som meddelade, att norrmännens avsikt var att taga Vänersborg och sedan belägga Göteborg. Man är oviss om sanningen, men från gränsen förmåles, att fienden dagligen stärker sig så till häst som fots. Han begär »phijne Rytter Cornett» till de värvade ryttarna, »såsom ock en god del Phaner till Allmogenn, der af fiendenn sedann kunde få så mycket större skräck och räddhoga».

Brömsebrofreden blev för danskarna ganska kännbar, förnämligast genom medgivandet för svenskarna av tullfrihet i Öresund.

Nästa gång uti räkenskaperna åter påträffas kontributionsutlägg för Karlstad är i 1648 års landsbok,

då Karlstad är belagt med en kontribution..... 360: dr kmt
varjämte staden giver masteskogvaktaren i lön..... 40: » »

Summa 400: dr kmt

Ar 1649 äro ovanstående summor (enligt en anteckning hos landshövding Langman) likaledes 400: dr kmt

Ar 1650 är den enligt landsboken upptagen till samma belopp.

1652 och 1653 års landsböcker upptaga ingen kontribution.

Ar 1655 är kriget ånyo lössläppt, först med Polen och sedan med danskarna, då de återigen sågo ett gynnsamt tillfälle att återvinna, vad de i föregående fred förlorat; sålunda vidtaga kontributionerna på nytt. 1655 10/11 taxerades i landshövdingens närvaro till kontributionen, som är påslagen Karlstad, nämligen 250 dr smt »blef 37: öre — fyrkar, och 10 dr smt på ören, ähr — 375 dr kmt».

Karlstads stads historia

Påföljande år 11/10 är kontributionen ökad med 50 dr smt till 300 dr smt. Strax därefter får borgerskapet förfrågan om man vore villig emot säkerhet av tullen låna Kronan 13,500 dr smt. Härmed syntes icke blivit något av, men tecknades i staden frivilliga lånemedel till 3,000 dr smt. År 1657 är beloppet det samma, men upplyses vid taxeringen, att de, som vilja sälja främmande gods i större skala, skulle också högre taxeras.

De ständiga pålagorna, missväxtåren, den minskade handeln, de åter uppblussande gränsfejdena m. m. torde på borgerskapet hava inverkat ganska menligt, först och främst genom den försämrade ekonomien och de grasserande smittosamma sjukdomarna. Då myndigheterna fordrade kontributionsmedlens regelmässiga inbetalande, återverkade detta slutligen på borgerskapet, som icke ägde förmågan att å fastställda betalningsterminer fullgöra sina skyldigheter. Ett brev, som uttömmande redogör för stadens ställning denna tid, är daterat 1659 31/3 och antagligen insänt till kammarkollegiet¹. Av brevet framgår, att krigshjälpen för 1656 har till fullo inlevererats till amiralitetskollegium. Beträffande 1658 års krigshjälp, som hos borgerskapet ännu inestår, så hade det hoppats bliva förskonat därifrån på grund av de stora inkvarteringar och besvär, som det förlidet år måst utstå både av hela och halva regementet såväl till häst som till fots. Även uti andra hänseenden funnos stora utgifter, vilka bördor det fortfarande som förut måste underkasta sig. Dessutom måste med stadens ringa mantal tio ryttare, tio dragoner² och ett lika stort antal knektar på stadens be-

¹ Kammarmarkivet är även för krigshistorien av utomordentligt värde, helt naturligt därför, att då krig kostar pengar, måste man också i arkivhänseende vända sig till den myndighet, som disponerade och anskaffade medlen, nämligen kammarkollegiet. Här finnas mängder, både stora och små upplysningar, såväl om trupper som om enskilda. Ett intressant brev är således daterat 1656 13/9, där Joen Hansson Spetz' kompani är omnämnt. Spetz hade som gemen soldat tjänat under trettioåriga kriget och steg för steg arbetat sig upp till officer. Han deltog sålunda som kvartermästare vid övergången av Bälten. Nu var han hemma, och ville man ha honom här vid gränsen. Herrarna uppe i Stockholm ville ha honom själv och hans kompani ned till Göteborg, där viktigare saker väntade honom. Landshövding Soop var dock av annan mening: Han ville, att Spetz med sitt kompani skulle stanna kvar här i Värmland, vilket han också gjorde. Han blev adlad Gyllenspetz, blev chef för Närke—Värmlands regemente och satt såsom generalmajor i armén såsom befälhavare i Värmland. Han dog 1679.

² Till den allmänna vapenövning, som varje stad åtagit sig, anmälde sig Karlstads borgerskap att uppsätta ett visst antal (intill 10) dragoner, till vilkas utrustning enligt prot. 1657 14/11 var och en efter förmåga bidragit. Så hade Lars Svensson givit en häst, vilken han dock av byfogden uppmanats återtaga före brittmässan, eftersom den är omöjlig till dragonhäst, men gav Svensson 1 1/2 rdr i utbyte för hästen. Två dagar senare förmanades borgerskapet att halla sig tillreds, om någon fara skulle påkomma och hela landet få uppbud, att de då kunde med gott gevär försedda mot fienden följa, och skall nästkommande lördag mönstring hållas. Den sig då med sina drängar absenterar, skall utan förskoning plikta, och sade sig borgerskapet ej kunna neka härtill, där hela landet uppreses. 1657 4/8 försändes rullan på stadsryttarna till ryttmästare Linnarsson (Svenske). S. d. reste de till gränsen, nämligen: Anders Persson 1 för borgmästare S. Persson, Swen Andersson 1 för Nils Månsson, Bryngel Simonsson 1 för Johan Börjesson, Lars Swensson 1 för Henrik Kolthoff, Simon Simonsson 1 för Gustaf Erichsson, Oluf Mattzon 1 för Gustaf Börjesson, Oluf Larsson 1 för Oluff Christophersson, Erich Andersson 1 för Jacob Johansson, Måns Swensson 1 för Oluf Nilsson, Joen Larsson ryttare var redan inställd under kompaniet vid gränsen. Summa 10 stycken.

Extra ordinarie skatter

kostnad ställas till arméns förfogande, varjämte 24 båtsmän måste för stadens räkning sändas till flottan. På grund av allt detta har borgerskapet såväl till mantal som förmögenhet utarmats och förringats. Borgarna hade genom sin utskickade vänt sig till Seved Bååt och Christer Bonde om krigshjälpen, och i Göteborg hade Karlstad tillförsäkrats befrielse, vilket allt är landshövding Soop väl bekant. Men på grund av K. Maj:ts många och högviktiga beställningar kunde intet därom avgöras av K. Maj:t. De vända sig nu i stället till riks- och kammarråden med anhållan om deras hjälp.

I landshövding Leijonhufwuds konceptbok i Uppsala landsarkiv finnas utmärkta källor till skildring av kriget ifråga. 1659 s/6 framför han till riksdrotset, att till Värmland ha kommit 400 man, men för deras underhåll finnes icke någon hjälp, då allmogen för sådan tjänstgöring råkat i så stor fattigdom, att den ej har något att försörja sig själva med. I juli s. å. skriver han till samtliga befallningsmän med befallning, att de skola tillhålla allmogen att godvilligt till soldateskens beklädande liksom förlidet år lämna en »pältzejiärd», bestående av en skinnpäls, en skjorta, ett par strumpor och ett par skor samt ett par vantar.¹ Han bekymrar sig över att gården ej skall bliva levererad till Karlstad i tid liksom förra året, då vintern så gott som var över, när persedlarna kommo fram.

Sedermera (i november) är i hövdingedömet för krigsfolkets underhåll från varje hemman anbefallt 1 lp. fläsk eller smör, 1 d:o torrt kött och 3 d:o torrt bröd. Därest någon motvillighet förspordes, skulle hela allmogen kommenderas till gränsen och det oaktat kanske ändå få utgöra gården. Leijonhufwud skriver vidare samma månad, att eftersom fienden fattar så starkt posto emot Värmland, att man måste uppbåda hela Värmlands allmoge² till dess försvar, så begär han, att borgmästare och råd så laga, att borgerskapet i Karlstad ständigt vore berett att hjälpa på den ort, där så behövdes, och, heter det uti ett P. S. i brevet: »Borgmästare och Råd hille strax låtha överse Borgerskapet och så laga, att the hawa Gewehr, Kruth och Blij i förråd».

¹ Förut har ej kunnat återfinnas, att brännvin ingått uti värmlandsknektarnas krigsutrustning samt att allmogens tiondespannmål skall inleveras till militiens underhåll. Tre veckor senare, 1659 s/9, svarade Leijonhufwud att allmogen anhåller få utgöra råghjälpen i penningar, då »här i Wermland aldrig någon råg utsås». Före slutet av september s. å. meddelar landshövdingen, att borgerskapet fått sig ålagt att förbaka bröd och bränna brännvin. En viss del av råg hade nämligen nu ankommit, (2,560 tr hade inköpts), som omedelbart skulle förbakas till bröd och brännas till brännvin.

² Slutligen kan meddelas, att i ett brev daterat i januari 1660 något talas även om finnarna, vilka för övrigt nämnas både här och där, särskilt såsom spanare. Konungen, säger L., har befallt, att alla finnar i Värmland och bergslagerna skola hopsamlas för att göra infall i Norge. Allt förarbete för deras inkallande skulle göras utav kronobetjäningen, som skulle överse och rotera dem, förhållandes dem, att icke någon skulle fördrista sig »att blifua unna aff vägen, uthan alle sampteligen finnas beredde strax afmarschera och der nedher i Frisedalen wedh Sundz kyrka sigh hopsambla att the ähre dher precijs den 13. Februarij nästkommande, der de medh Wermlandzfinnerne sigh conjungera».

1660 1/2 hade från Karlstad till finnarna i Sundh (Sunne) avsänts 20 skepp. »refflekrut».

Karlstads stads historia

Samma års sista dag befäller Leijonhufwud, att nästa måndag utan någon gensago de skulle begiva sig till vägs med sine gärdespersedlar till Karlstad att där leverera dem till proviantmästaren i magasinet. Konungen kommer uti dessa dagar hit med en hop av krigsfolk, och skulle då (Gud förbjude) intet i förråd finnas, varmed krigsfolket kunde underhållas, så skulle konungen bliva onådig och »iagh wille wara excurerat som om denne qwedh så ofta påmint och strängh order giffwit haffuer».

Under senare delen av 1659 upprättades i Karlstad ett magasin för härbärgerande av krigsförnödenheter. Då Karl X Gustav i ett brev, daterat Nykjöbing på Falster 1659 21/10, egenhändigt skriver till landshövdingen Harald Stake om Göteborgs försvar, ber han Stake påminna landshövdingarna Peder Ribbing, Erich Oxenstierna och Abraham Leijonhufwud om magasins inrättande i Vänersborg och Karlstad efter gjorda förslag till truppernas underhåll.¹

I Leijonhufwuds brev till riksråden s. å. 16/11 talas om att råghjälpen är destinerad till Karlstads magasin, vilket således redan är färdigt. Huset ifråga låg, där brandstationen nu ligger, och på detta område uppbyggdes sedermera under Karl XII:s tid ammunitions- och tyghus, varav hela denna del av staden kallades för Tyggården, och det söderut liggande sidlänta området benämnes än i dag Tyggårdsviken.

Till regeringen synes staden stå i ett gott förhållande, och säger sig K. Maj:t icke ha varit okunnig om stadens utståndna besvär under dessa svåra kontributionsår. Den vill t. o. m. framdeles med nåde förmärka detta men kan likväl icke eftergiva krigshjälpen. Detta var just i de dagarna, då Karl X Gustavs liv ändades i Göteborg, och då så mycket därmed förändrades, att framtiden tedde sig oviss. Man fick därför fara försiktigt fram, därest danskarna ånyo skulle göra försök att återvinna något av vad dem frånryckts genom roskildefreden. I november 1660 svaras borgerskapet, att någon förskoning för resterande skeppshjälp och kontribution icke kan ske, ehuru borgerskapet är utblottat och fattigt, eftersom den redan är anslagen till bestridande av vissa utgifter.

Lindringen kom först 1664, då staden förskonas från utgörande av skeppshjälpen, men om landet skulle hemsökas med krig, skulle staten åter bliva tvungen att kontribuera².

Lugnet rådde ej så länge. Sverige var en stormakt, vilken det i tvenne hälfter delade Europa alltjämt strävade efter att få hjälp och stöd av. Till och med i vårt eget riksråd utkämpades mången dust för att få Sverige över på den ena eller andra sidan. År 1668 hade Sverige slutit sig till Ludvig XIV:s fiender. Fyra år senare var den gamla vänskapen med Frankrike återknuten, och därmed var

¹ Ur Tessins dagbok 1762 p. 20/27.

² Lindringen var nog icke stor, då endast 1663 års rest efterskänktes, och icke, såsom staden begärde, för de tre åren 1661—1663.

Extra ordinarie skatter

Sverige inblandat i krig mot Tysklands främste furste Fredrik Vilhelm av Brandenburg. Längre dröjde det heller icke, förrän följderna av detta politiska spel återspeglades långt uppe i Sveriges obygder i form av ökade skatter och i städerna av återkommande kontributioner. På rådstugan i Karlstad och i kyrkan därstädes upplästes således landshövdingens brev av 1671 16/11, som pålägger staden en ny krigshjälp, som skulle utgöras av 150 dr smt årligen¹.

Kriget gick illa för Sverige både till sjöss och lands, där de krigsvana svenska trupperna led o nederlag vid Fehrbellin 1675, vilket nederlag av danskarna helt naturligt mottogs med förtjusning och föranledde ett nytt krigsutbrott med de för Värmland och andra gränslandskap så fruktansvärda härjningarna och våldsdåden.

Karlstadsborna fingo sina övriga bekymmer av huvudsaklig ekonomisk art utökade med sysslor och bestyr av varjehanda slag. Sålunda anbefalldes de i september 1675 att å Färjestadsberget uppföra ett kummel eller våle, för att staden skulle kunna varnas vid fiendens annalkande. Därjämte skulle 12 stycken vaktkarlar beklädas och provianteras för att omedelbart avresa till gränsen i och för vakthållning. En god farkost skulle utrustas, och beslöt borgerskapet i enlighet härmed, samt bestämdes, att Hans Jönsson skulle bliva skeppare på den »skuta, som skall uth i Wenern mot fienden». En vecka senare angav borgmästare Bengt Swensson och rådmannen Erich Lind, att deras skuta, som nu skall ut mot »fiendhen i Wener medh alt tillbehör, kostar them 800 rdr. Den 21. juli affsades, att wällt. Gustaff Börgessons eller sahl. Johan Börgessons båte-segell skulle begieras till Masten på skutan, emoot fiendhen».

De år, som följde efter danska krigets utbrott, fingo för Värmland och dess städer, särskilt Karlstad och Filipstad, synnerligen olyckliga och långvariga

¹ Nästföljande år på våren 1672 (7/3) var i rådhusets lokaler ett sammanträde utlyst av assessor Georg Stiernhielm och borgmästaren i Filipstad Anders Kentzell, som ditkallat bruksförvaltarna Johan Börjesson, Gustaf Börjesson, Bengt Swensson, Nils Månsson, Johan Carlström, Herman Kolthoff, Anders Andersson, Ingemar Larsson och Siguard Matzon, anmodande dessa om skeppshjälp efter en taxa, som bergskollegiet fastställt. En del av dem sade sig ej hava vetat någonting om detta, förrän sistlidne höst, då bergmästare Erich Johansson erhö ll brev därom. En del sade sig på grund av landshövding Abraham Leijonhufwud för en »rumb-tid sedan har beviljat en skeppshjälp, och densamma, allenast på en gång och för ett år beviljad, hava de betalat. Men de andre, som omnämnas i bergskollegiets specifikation, protestera, emedan de äro borgare och erlægga skeppshjälp för sina bruk och sin handel i städerna. De anhöllo hos K. Maj:t att bliva förskonade.

I ett brev 26/4 1688 från Filipstad finnes ett gjort utdrag av Kungl. brev 1672 11/1, där bestämmes, att »för officerare under påstående wärfningh till fyra månaders Tractamente och underhold» skall kontribueras

av Örebro	638: 28
av Karlstad	479: 5
av Lindesberg	319: 14
av Askersund	127: 24 4/5
av Nora	319: 14
av Filipstad	159: 23
av Ämål	95: 26
av Kristinehamn	63: 28 2/5
	= 2204 dal. 24 öre smt.

följder. Det var, som om allting skulle hava gått tillbaka: årsväxt, folkmängd, boskapsskötsel, hantverk och näringar i allmänhet. När exempelvis Karlstad tillfrågas av nytillträdande landshövding Fleming 1676 14/2, om icke borgerskapet skulle kunna utgöra krigshjälpen (vilken från 1677 hade höjts till 400 dr smt) i gott torkat ox- och nötkött, svarades, att de icke kunde gå med härpå, helst som de ej visste, huru de skulle komma över sådana lager. När något senare s. å. förfrågan ingår, huru mycket vadmal och strumpor, som kan erhållas från Värmland, svarades landshövding Fleming, att varken vadmal eller strumpor kunde här fås, ty allmogen köpte nu dessa varor från Borås.¹

År 1677 taxerade sig borgerskapet självt för anskaffande av 12 dragonmunderingar efter samma grunder som förut. Därjämte skulle överste Kruses regemente här i staden inkvarteras, till vad ändamål en kontribution skulle utgå med 150 dr smt per månad. I augusti s. å. anhöll överproviantmästaren Erich Lindequist å krigsrådet Tord Bondes vägnar om inkvartering av artillerifolket samt därjämte, att staden ville i artillerilöjtnantens kvarter betala allt, vad han där skäligt kan bliva skyldig, och utlovades i gengäld, att såväl riksråd som landshövding skulle vara staden däremot gunstiga.

Situationen synes för staden bliva allt mörkare, och därpå tyder också landshövdingens brev, särskilt rörande kontributionssvårigheterna. Han skriver, att han på resa till Karlstad mötts av lamentationer från städerna över den oförmögenhet, som största delen av städernas borgerskap befinner sig i, då de ej kunna erlægga de penningssummor, som regeringen behagat att belägga dem med till förplägnad och underhåll av militien². Han säger sig förut hava insänt Örebro stads besvär; likaså kvida Karlstads innevånare över de usla handelsförhållandena. Staden kan därför omöjligt erlægga 400 dr smt, särdeles sedan magistratens löner indragits. Dessutom bruka borgerskapets farkoster vanligen stå

¹ Fleming måtte hava irriterat de goda herrarna i kammarkollegiet, efter vad man kan utläsa av svaret på ett av hans brev av 1676 15/9, vari han anmält den klagan, som förspörjes från militien i Värmland över brist på dess underhåll samt magasinets lätta tillstånd, havandes han sedan sin ankomst eftersett, huruvida innevarande års räntor och medel därtill äro använda och funnit allenast något hos fogdarna innestå, som ej långt förslår, vilket han anmäler för krigskollegiet. I svaret säges, att han väl borde vara insatt uti de mångahanda förfrågningar, särskilt vad utgifter beträffar, som till kollegiet insändas. Han hade ju själv varit en av dess medlemmar. De känna icke däruppe, vad som uti hans hövdingedöme vore nyttigaste utvägen. Vad således ännu kan vara utestående av innevarande års räntor måste först och främst omedelbart indrivas, varjämte bristen får söka att uppnegocieras på tillkommande års räntor, en utväg, som vi med dessa tidens konjunkturen i brist på andra tjänliga utvägar måst anlita.

² Underhållssvårigheterna i kriget voro från första början synnerligen stora. 1675 9/10 skriver landshövding Leijonhufwud, att han för underhållet av folket på Eda skans måst tillgripa en »gård af landet», till dess tionden kommer in. Anhåller nu om medel till sovel åt folket, då han omöjlig kan besvara med någon mera gård av trakter, där såväl städerna som landsbygden »hwar elffte man måste dher af sine Medel hålla i wacht». 12/11 skriver han, att honom meddelats, att han till hjälp hade fått sig anslagen till Edafolket en gård från Västerås, men trots att han därom tillskrivit landshövding Mauritz Posse, hade intet avhörts, allt under det Gyllenspetz lamenterar, att folket av brist på underhåll börjar att sjukna, 25/11 har han fått Posses brev och en liten gård, som litet förslår för krigsfolket, som dagligen ökas.

Extra ordinarie skatter

i kronans tjänst, förutom att borgarna själva måste åtaga sig åtskilliga officersinkvarteringar. De klaga också över den stora olikheten i taxeringen, så mycket mer som Karlstad gentemot Kristinehamn i skeppshjälpen erlägger halvp parten mera, och säger han, att förslag om lika proportioner dessa två städer emellan icke borde underlåta att framhållas, helst som Karlstad till gränsens försvar utrustat 12 dragoner¹.

Påföljande år bestämdes på riksdagen i Halmstad, att stadens krigshjälp skulle höjas till 900 dr smt² för att tre månader senare följas åt av ett K. Maj:ts plakat, som bestämde indragning till kronan av tiondepenningen av all förpantning och fruktbare kapitaler, kompanier (bolag), skeppsparter och andra intressepenningar.

Borgerskapet mister slutligen, som det synes, tålmodet³, och missnöjet tager sig i januari 1679 uttryck i en ganska amper skrivelse till landshövdingen, vari man icke blott vänder sig emot den höga kontributionen utan även och icke minst emot magistraten, »som icke begriper sig på att sköta stadens drätsel». Dessa skarpa skrivelser hava dock ej ansetts vara värda att här beröras.

Kontributionerna hängde dock som ett moln över Karlstad under hela 1680-talet, och långsamheten med deras indrivande nödgade landshövdingen att 1687 meddela kronobefallningsman Kihlberg (som sedermera blev stadens borgmästare), att det nu skulle vara slut på längre förskoning, och restantierna skulle genast indrivas.

¹ I september 1677 är ett brev till riksråd och riksskattmästare avsänt, vari påtalas, att staden skall erlägga 400 dr smt till överste Lichtons regemente. De ha aldrig velat undandraga sig denna sin skyldighet, utan som redlige män velat uppfylla sina skyldigheter. Men som staden genom båtsmanshåll, dragoners och knektars utrustande och utmunderande, stora »durchtåg», inkvarteringar och mycket annat är så försvagad, att många borgare gått från hus och grund, så, ehuru ingen rätt och redlig patriot i dessa rikets många torver må undandraga sig sin plikt, driver dem nöden att ge tillkänna deras livsvillkor, ty handel ochandel såväl nu som förra året har alldeles legat stilla, så att inga näringsmedel funnits. För att likvisst visa sin lydnad hade de nu sammanbragt 100 dr smt att vid anfordran levereras, påpekande, att Kristinehamn och Filipstad tillsammans ej skola utgöra mera, ehuru de äro i bättre villkor än denna orten. Och görer sig staden förhoppning att från dessa 100 dr bli förskont.

² Landshövdingen bestämde 1678 18/2, att tobakshandeln här skulle lämna antingen nya munderingar eller ock 200 dr smt. Av stadens gärningsmän skulle (enligt brev 1678 11/3) uttagas 2 st. till K. Maj:ts garde.

³ Närmaste anledningen till missnöjet torde hava varit den, att sedan utbetalning skett för den ordinarie kontributionen 1679, krävdes staden på ytterligare 239 dr 18 1/2 öre smt för inkvartering av officerare vid överste Lindehielms regemente. Denna sistnämnda uttaxering måtte hava berott på någon felaktighet vid krigshjälpens uträknande efter halmstadsresolutionen, Stadens odaterade klagan (antagligen från februari 1683) säger, att staden blivit pålagd 200 rdr smts för hög kontribution, beroende på att herredagsmannen från Filipstad angivit, att Karlstad skulle vara två gånger så gott som Filipstad. Då samtliga städernas fullmäktige gingo med på att halmstadskontributionen skulle ökas med en halvp art, så fick sålunda Karlstad ökat till 1100 rdr smt och ej såsom rätteligen skulle hava skett, till 600 plus 300 = 900 rdr. Bifogas också ett attestatum av 1683 19/2 från Kristinehamns råd, däri det på tillfrågan från Karlstads borgmästare och råd, om Karlstad skall i handel och näring vara Filipstad dubbelt överlägsen, säger, »at när Karlstadz hammarpatroner Examineras och där å parti för sina hambrar Taxeras, lærer Philipstadh wijdha öfvergå Carlstadh i förmögenhet, handell och wandell».

Karlstads stads historia

Såsom kontribution må väl också anses byggandet av det fartyg, som konungen anbefallt staden, varom förhandlingarna fördes på rådhuset 1688 17/3. Därvid får man meddelande, att stadens skutbyggare Mathias Nilsson inlämnar uppgift på vad därtill behövs, och göra rättens medlemmar en fördelning sinsemellan, varvid *borgmästare Eek* skall bekymra sig om »boden» (skrovet?) med därtill hörande timmermän, spik och bräder. *Borgmästare Kolthoff* och *rådman Åman* skaffa smeder, järn och järnredskap. *Rådman Erich Oluffsson (Plan)* och *rådman Lars Erichsson* och *guldsmiden Johan Fredrich (Straub)* äro »åhugse» om de materialier, som kunna behövas till lille slupen¹.

I 1689 års handlingar påträffas nedannämnda ganska märkliga handling. På grund av en del tvistigheter rörande dels järnförseln, dels järntullen samt handelsförhållanden i övrigt, dels också tvistigheter borgerskapet sinsemellan, synes Filipstad hava ådragit sig en viss uppmärksamhet. Staden brann 1694, och påföljande år indrogos stadsrättigheterna. Frågan härom tyckes hava varit på tal redan 1688 enligt följande:

Utdrag ur repartitionen på riksens ständers kontribution efter 1689 års bevilning med den tillökning de påtagit sig att betala, härflytande av dels lesade (= skadade), dels alldeles raserade städers kontributioner:

Närke och Värmland	Städernas kontribution av 1689	Tillökning för Falun, Norr- köping, Vill- marstrand och Nyslott	Tillökning förmedelst Lindesbergs och Filipstads opprivande
Örebro.....	1660:—	150:—	22: 26
Karlstad.....	950:—	85:—	13: 2
Nora.....	1000:—	90: 10 2/3	13: 24
Askersund.....	450:—	40: 21 1/3	6: 8
Kristinehamn.....	800:—	72:—	21:—

1699 års kontribution betalades efter följande grunder (enl. kungl. påbud av 12/9 s. å.):

Alla, även präster, som av staden uppburolön, betalade 10:de penningen.

Kaplaner och klockare betalade efter av landshövdingen insända listor.

Tjänstefolk, gatubodssvenner och andra betjante, som hade 60 dr kmt, be-

¹ Landshövdingen tillkännager 1691 25/8, att K. Maj:ts avsikt är, att hålla kampement här 27/7 med Närke—Värmlands regemente här i Karlstad, (som vanligt på Norra Sandbäcken), och att han förunnat soldaterna ny torr spannmål. För att desto riktigare må tillgå med bakningen, så fördelas staden i 4 delar med en rådman såsom inspektör i varje del, nämligen Lindh, Nildman, Straub och Åman. Av 164 tr äro sålunda beräknade 41 tr på var stadsdel. Oc befälldes brödet vara bakat 15 juli, och skulle varje rådman ta sin del hem och ansvara för den.

Extra ordinarie skatter

talade 10:de penningen, likaså kvinnliga tjänstehjon, som hade 30 dr kmt. De, som hade ringare, betalade: en dräng 2, en piga 1 dr smt, hantverkaregesäller giva 2 dr smt och betalades samtliga av husbönderna, som sedan fingo draga av på lönerna.

Av fruktbara kapital betalades var 4:de penning.

De, som ägde mera än ett hus, betalade var 4:de penning av hushyran för de övriga husen.

Därjämte uppgjordes av landshövdingen en lista på vad hela staden skulle kontribuera, och skulle magistraten »samma Summa så fördela och repartera på alla dem, som i Städerne byggja och bo ingen undantagandes, som de i anseende till deras gods och ägendom samt efter råd och ämne pröfwat kunna tåla».

Uti en besvärsskrivelse, som icke är daterad, men som på grund av innehållet torde vara från år 1710, säger Karlstads borgerskap, att då Filipstad raserades, bestämdes, att dess borgerskap skulle flytta till angränsande städer. På grund härav fick Karlstad övertaga 6 av Filipstads båtsmän jämte en anseelig summa av dess kontribution, så att denna stadens båtsmän äro 28 stycken, och den enkla kontributionen 1049 dr smt. Anhålles nu om lindring, såvitt staden skulle kunna bevaras från undergång. Endast 11 borgare från Filipstad hava slagit sig ned i Karlstad, medan över 40 bosatt sig i Kristinehamn, och det oaktat har Karlstad fått dubbla antalet båtsmän och dubbel kontribution i förhållande till den senare staden. Resten av filipstadsborgarna bo nu åter i Filipstad utan den ringaste beskattning. Om nu Karlstads magistrat söker lägga någon kontribution på de hitflyttade filipstadsborna, så säga de sig strax vilja säga upp burskapen föregivande sig ej behöva vara borgare till följd av den stora frihet bergskollegiet lämnat dem. (Se för övrigt kapitlet båtsmän sid. 350).

Den jämförelsevis ringa kontributionen skulle naturligtvis icke länge bestå. Landets kritiska läge, sedan danskarna efter det för vårt land så olyckliga nederlaget vid Poltava 1709 ånyo förklarar krig, framtvungade en fördubbling av kontributionen, varjämte de 28 båtsmännen skulle förses med nya munderingar.

Detta blev dock lyckligtvis ändrat.

För åstadkommande av en utjämning i kontributionen hade nämligen landshövdingen 1712 i oktober månad sammankallat ombud från samtliga honom underlydande städer, och blev det då beslutat, att Kristinehamn skulle av Karlstads kontribution vidkännas så mycket, att de båda städerna fingo lika mycket, eller 966 dr smt var. Som ingen ny jämkning sedan företagits, anhålles, att det må bliva vid denna förutom att $\frac{1}{3}$ -del är avgången från kontributionen efter plakatet. Kristinehamn kan det så mycket mindre bestrida, som den staden såväl i antalet borgare som förmögenhet vida övergår Karlstad.

Därjämte hade generallöjtnant Mörner tagit från staden dess ängar på Örsolmen för här i staden varande artillerihästar. Holmen innehöll enligt jorde-

Karlstads stads historia

boken 244 tunnland, och förlidet år betalade borgerskapet till båtsmännens utredning 167 dr smt för holmen, vilken jämväl för kontribution var taxerad för 16 öre smt för tunnlandet eller 122 dr smt, vilket tillsammans med förstnämnda belopp utgör 289 dr smt¹.

För varje år stiger nöden och förtvivlan, och då staden 1717 14/1 förelägges att vid Hindersmässan i Örebro hava klarerat föregående års kontribution av upphandlingsavgiften och 1717 års taxerade halva kontribution, skriver magistraten, att den är förtvivlad: »Allt har blifvit gjordt» — — — — — »och der wid till vår hiärteliga ängslan och samwetsagg i grafwen, all christelig ömhet och kärlek å sido satt, det wij ock alltid med oryggelige bewijs att intyga». Borgerskapet är i samma tillstånd som gemene tjänstehjon. Nu har man dock kommit så långt, att 1715 års kontribution är någorlunda klarerad, och alla krafter skola vara osparda att även söka klara förlidna års. Men vad innevarande års halva kontribution beträffar, »måste man rent ut derutinnan bedia om nådh och förskoningh, som det omöjelige skie kan, hållst den samma med resten af förlidet åhrs Contribution och Upphandlingsafgifterna och båtsmanspenningarne, som för denne staden intet mindre stiga än 1250 dr smt, just på en gång sammanstöta, och till dessas betalande gives intet anstånd, utan måste pengarna betalas på en gång.»

Till svar härå får magistraten från landshövdingen följande uppmuntrande brev av s. å. 27/3: Han säger sig ha översett och annoterat stadens borgerskap, som inte kan betala i skatt och kontribution över 6 dr smt. Även har han översett med ståndspersonernas drängar i och för eventuell K. Maj:ts tjänst eller till gardesrekryteringen. Som ingen K. Maj:ts order därom anlänt, kan dock borgerskapet hoppas därutinnan bliva förskonat, helst som varken rustknekte- eller båtsmansrotarna därmed belastats och städernas båtsmanshåll är ansenligt.

Av intresse torde slutligen vara att i samband med krigskontributioner meddela den utförliga skildring av 1655 års svåra krigsår, som lämnas av Gust. Soop. i brev till kammarherrarna, daterat 1657 5/11.

Han säger sig ha påmint om de medel, som till arméns underhåll anordnade äro och på generalkrigskommissariens Stiernskölds order »oupphålleligen offreras borde». Han har förut till kammaren skrivit och redogjort för läget (något före den tid kollegium skulle flyttas till Nyköping), begärandes en del resolutioner å däri angivna frågor. Nu skrider han ännu en gång till en sådan dylik.

Vad då först råg- och riksdalershjälpen här i Värmland angår «ähr intet facit at göra».

Anordningen, 435 dr smt, till Crispin Flygge har redan för »rumb tid sedan»

¹ Vid 1719 års riksdag förelåg ett förslag, enligt vilket staden skulle åläggas en kontribution av 2000 dr smt, men på grund av borgmästare Ringers vid samma riksdag inlagda memorial hos borgarståndet, togs hänsyn till stadens usla ställning samt gavs i ersättning för förmald och förbakad magasinsspannmål 1200 dr smt.

Extra ordinarie skatter

till Stiernsköld anammats och de 2,350 dr smt, som Arboga skulle ur stadens tull- och acciskammare betala, hade Soop ej med den att göra, då staden ej hörde till hans hövdingadöme. Trots detta hade han tillskrivit »Banquehusen», dock utan resultat.

Angående de 3,000 rdr, som från adeln skall utgå, har han låtit order utgå om inbetalning, men endast *en* har likviderat. De andra ha genom sina fogdar låtit hälsa, att de levererat sina andelar direkt in till räkningekammaren. Men då han anbefallt dem att insända kvittenser härå, ha sådana intet avhörts.

Vad angår de 9,571 rdr smt, som stå förpantade, d. v. s. arrenden på småtullarna, har han gjort sig all flit att få dem bortarrenderade. Men icke en har sig »antedt». Några ha sig visserligen vid småtullarna »präsemblerat» och velat förskjuta några 1000 dr kmt, men då genast tilltråda arrendet. Vart skulle sådant leda?

Ingen redlig människa kan säga, att han ej gjort allt vad göras kunnat dels för att »soldatesquen» här skulle kunna subsistera, dels för att få allmogen att gärder med godvillighet utgöra. Nu har emellertid folket, då kölden tilltager, lämnat skansen, varför han synnerligen tvivlar på landsortens säkerhet. Ty hur skall militien kunna underhållas? Man har visserligen fått 2000 t:r spannmål hit, vilket man aldrig trodde sig kunna få med den tidsödande transporten från Torshälla, över Örebro, Kristinehamn. Detta vore en tillfällig hjälp, ty svåra tider stunda, då intet av råghjälpen från Närke kan efter vad han försport uppbäras, och ej heller från socknarna Fällensbro, Väsby och Ervalla.

TAXERING OCH UPPBÖRD

Den äldsta formen för taxeringen var, att den skedde på Carlsbergs gård i närvaro av fogden, borgmästarne och ett par av rådmännen samt några borgare (7?) jämte stadsskrivaren, medförande minnesboken för anteckningar om mantalet, gårdar, utägor och utdelade fiskeområden samt annat, som vid taxeringen var nödvändigt. Det var endast borgerskapet, således sådana, som blivit till borgare antagna, och som avlagt borgareeden, vilka blevo beskattade — eller, som det heter — drogo borgerlig tunga. Endast fattiga eller s. k. husarma voro från skatter fria.

Allt eftersom staden växte till och bröts ut ur fogderäkenskaperna, skedde också en förändring i taxeringssättet. Så småningom hade de till taxeringsförrättningarna tillkallade borgarna fått detta förtroende förlängt, och bildade de s. k. stadens äldste¹, vilka till en början icke synes hava varit mer än sex till antalet. Fogden upphörde år 1642 med sina direkta ingripanden i stadens juridiska och ekonomiska liv, för vilket i förra hänseendet justitieborgmästaren och i senare fallet stadsborgmästaren hade överinseendet. Vid viktigare taxeringsförrättningar var ofta hela rätten närvarande jämte edsvurne (= de äldste), som från 1650 växt upp till ett antal av 10, 1669 till 12²; 1683 5/11 funnos av dem 11 bisittare, och följande dag, då taxeringen skedde efter tomtetalet, hade antalet stigit till 14. Vid särskilda taxeringar, såsom av gränstull, mantalspengar, var tullinspektoren eller mantalskommisarien tillkallad. Vid mindre taxeringar, såsom utförande av gemensamt arbete (röjning, brobygge etc.) bestämde magistraten själv, huru härvid skulle förfaras.

Förmodligen voro taxeringsprinciperna ganska olika landet runt, och det var väl i känslan däraf, som kammarkollegiet nedsände fiskalen Johan Rödingh, som var närvarande vid rådstugan 1656 22/3. Han frågade bl. a., om borgerskapet efter kungl. resolution lägger tomtören, vilka till stadens ämbetens avlöande, allmänna byggnaders uppförande nådigt hava förordnats, desslikes av åker och äng, täppor och mulbete till stadens inkomster viss avgift efter rättens

¹ Första gången de nämnas är i en klagoskrift, daterad 1632 18/4, vari borgerskapet besvärar sig över att några av *de äldsta* hade slagit under sig för mycket av stadens ägor.

² År 1681 14/2 hålles stor restrannsakning ang. boskapspengar, som uppburas av byfogden, båtsmanspengar (för 1677), vilka skulle uppbaras av rådman Lind, bakugnspengar av rådman Lars Eriksson.

Taxering och uppbörd

egen taxering, och såsom vars och ens lägenhet och villkor kan vara. Svarades, att för den stora skada borgerskapet har lidit åtskilliga gånger genom eldsvåda, som över staden gången är, har det förskonats från sådant. Vad mulbete anbelangar, så är det ganska ringa, emedan borgerskapet årligen tilltager i antal; eljest är staden av frälse runt omkring mäktigt omringad; dock skall härefter i den saken göras, vad sig göra låter.

Det är svårt att erhålla några uppgifter om taxeringsförhållandena, då handlingarna ej äro bevarade, och domböckerna merendels nämna endast t. ex.: »I morgon skall taxering av båtsmanspenningarna ske» eller dylikt. Någon gång framkommer dock en och annan upplysning, såsom då det beslutas, att alla tomter, som ägas av urminnes hävd, skola erläggas tomttören enligt privilegiebrevet.

Att tomternas läge spelade en viss roll vid taxeringen, synes ej hava stått borgerskapet klart, förrän så sent som på 1650-talet, då härom för första gången »spargerades». Så klagade 1651 6/10 rådmännen Oluff Erichsson, Lars Inge-marsson, Gustaf Erichsson och Sven Påfwelsson däröver, att det skulle vara dem förbjudet att borthyra åt främmande stånd och bodar, som lågo vid deras gårdar, fastän de ligga något från torget, förebärandes, att de köpt sina gårdar dyrt, och att dessa även varit betungade av stor skatt. Efter övervägande beslöts:

Ehuru ovannämnda rådmän förmena sig vilja bringa handeln från torget och till gatan och sålunda kunna borthyra sina bodar på grund därav, att de dyrt köpt sina gårdar och eljest legat uti stor skatt, så strider dock detta emot stadens privilegiers tredje punkt, K. Maj:ts resolution samt flera andra av rätten gjorda beslut och ordningar. Vad de dyra gårdar, som äro köpta, beträffar, så kan staden för den sakens skull ej mista sina intrader, mycket mindre för den skattens skull, som de hava utlagt, alldenstund de äro taxerade efter sin handel och sina levnadsvillkor. Av denna orsak känner rätten å stadens bästa och för dess uppväxt och blomstring sin skyldighet att meddela, att ingen skall understå sig att vid 40 markers vite bortleja någon bod, förrän stadens torg och allmänning med dess lägenheter är bebyggt och utlagt. Vad övrigt är och det, som ej där rymmes, står det var och en fritt att borthyra sina bodar.

På riksdagen 1683 beslöts, att magistraterna i städerna jämte landshövdingarna skulle bliva »authoriserade» att tillika med någre av deras borgerskap, som de pröva därtill tjänligast, pålägga var och en, som i staden bygger och bor eller någon egendom där besitter, så mycket han efter råd och ämne kan skatta tåla.

På förfrågan¹ hos landshövding Lilliecrona angående denna nya taxerings-

¹ Anledningen torde också hava varit den, att 1683 13/8 en inlaga hade lämnats till landshövdingen från några av borgerskapet. Missnöjet synes härleda sig från skatterna, enär 15/8 säges, att de efter förra vanligheten vilja beskattas och efter *tomlelalet* taxeras. Häremot synes Johan Torstensson göra invändning, då han säger sig hava större skatt än brodern, som har större hantering. Då rätten såg efter i jordeboken, hade Johan 14 men hans broder Pehr endast 4 tunnland.

bestämmelse förklarar han sin mening ingalunda vara den, att de, som bo i staden och idka gårdsbruk, skulle vara fria från riksdagsbevillnings erläggande, utan att de betala efter proportion och ej lika med dem som driva sin näring, men »för annan stadens tunga skulle de vara Examinerade».

Den nya bevillningen (1684) åstadkom även ett beslut om att en ny indelning av ängsjorden skulle göras, ehuru den uppsköts till landshövdingens ankomst.

Två år senare anbefalldes stadsfiskalen att vid taxering kontrollera uppgifterna på allt inkommet järn och desslikes på allt annat gods samt på vars och ens förmögenhet. För övrigt är hela 1680-talet upptaget av ideliga taxeringsbråk, vilka strider voro åtminstone bidragande orsaker till att dåvarande borgmästare Eek (se nedan) fick lämna sitt ämbete.

Borgerskapet anhöll 1688, att taxering av båtsmanspengar måtte ske proportionaliter efter vars och ens förmögenhet och ej helt och hållet efter tunnlanden. Borgmästaren ville ansluta sig till 1686 års riksdagsbeslut, vari K. Maj:t förklarar, att ingen må driva handel och näring utan att deltaga i städernas tunga, d. v. s. utan att vara s. k. genantsborgare.

Båtsmanstaxeringen, som året förut ej kom till stånd på grund av diverse »votis», företogs i januari påföljande år. Borgmästare Eeks förra förslag segrade och beslöts, att »var taxa blir gjord för sig, så att 16 öre kmt lades på tunnlandet och $\frac{1}{2}$ d:o på skeppundet stångjärn av faktorerna». Från detta sammanträde börjar titeln »de äldste» bliva allt vanligare; förut ha de kallats taxeringsmän eller de edsvurne.

På den kontribution, som 1689 skulle utgå, hade taxering gjorts av Eek och endast en del av rådet 1689 $\frac{20}{4}$, då flertalet befunnit sig på fastingsmarknaden i Kristinehamn. Denna taxering hade blivit föremål för mycket klander, dels på grund av ovan angivna orsak, dels därför att de små faktorierna jämte deras ägor blivit för högt ansedda, dels på grund av att en av riksdagen beviljad nedsättning i kontributionen ej avräknats. Förgäves gjordes föreställningar härom till Eek, och på sammanträde $\frac{20}{4}$ kom det till uppträden, så att en del av rätten avlägsnade sig. Eek höll fortfarande på taxeringens riktighet, och det 150 dr stora avdraget gällde enligt hans utsago en annan äldre kontribution. Landshövdingens brev gav motparten rätt och anbefalldes ny taxering, varvid häradshövding Anders Milander synes hava varit något slags privat ombud för landshövdingen. Då Eek nu började andraga en del till försvar för sitt tillvägagångssätt, uppsteg Nildman och vände sig mot Eek, och efter en stunds ordväxling, avlägsnade sig Nildman. Då Milander försökte att få honom åter, föreställande honom, att tiden hastade och taxering måste skyndsammast möjligt verkställas, svarade N., att han ej ginge upp i rätten, så länge Eek vore kvar och ej borgmästare Kolthoff vore tillstädes. Denne var vid Edsvalla, där vårfloden anställt stor skada å hans bruk, men väntades han hem när som helst. Under denna situa-

Taxering och uppbörd

tion återkom Kolthoff plötsligt till staden och infann sig med Nildman i rätten. Rådman Erich Plan frågade nu, om ej överskottet på 1687 års kontribution, 500 dr kmt, kunde användas, men upplystes, att större delen härav gått till andra ändamål. *Särskilda s. k. skattningsmän* tillsattes för varje rote och avlade de ed, nämligen Pehr Torstensson, Gustaf Fabrin, Nils Larsson, Bengt Bryngelsson, Oluff Nilsson, Lars Swart, Anders Joensson, Lars Oluffsson, Hans Andersson, Joen Jönsson, Lars Erichson, Anders Erichsson, Jöns Hansson och Erik Öhrn, och blev rättens med de edsvurnas av borgerskapet enhälliga mening att lägga 6 marker smt för var tomt och 12 öre smt för vart tunnland. Borgmästarens ämbetsjord (lyckan på Mon och en ängelott på Örsholmen) voro skattefria, men hans egna 6 tunnland beskattades.

1691 är åter frågan om faktorierna före, och synes nu skatten vara höjd till 1 öre per skeppund. Det bestämdes nämligen, att $1/2$ öre nu skulle uttagas, eftersom taxeringen endast gällde halva kontributionen.

Angående borgmästares och råds taxering meddelar stadskassören 1693 $4/3$, att borgmästarna äro taxerade för 100 dr smt, men vilja de ej giva mer än 50. Landshövding Wrangel ansåg, att de ej kunde undgå att skatta för det högre beloppet, emedan taxeringen är gjord av borgmästare och råd samt de 12 edsvurne, varvid vars och ens tillstånd är observerat. Upplystes vid detta tillfälle om att rådman Nildman är faktor för 12- à 14,000 skepp. järn, men att han ej är taxerad så högt. Landshövdingen bestämde då, att uttaxeringen skulle ske efter vanligheten.

Efter sista riksdagsbeslutet 1686 bestämdes, att för täckande av resterande kontributionspengar staden skulle betala 275 dr 14 ö. smt. Beslöto borgmästare, råd och 8 bisittare att för varje tunnland uttaga 12 öre smt och för varje tomt 1 dr.

S. å. 26/9 överlades, huru man skulle täcka den brist i kontributionen, som måste bli efter nyssnämnda taxering, samt hur biskopinnan Broman skulle få ersättning för sin räkning på 261 dr 24 öre smt, som hon kostat på biskopsgården. Beslöts, att var faktor för sig, vem det vara må, skall giva 12 öre kmt för varje 100 skeppund såväl till dessa taxor som senare bestämda.

Även beslöts att öka på taxan 12 öre kmt på varje daler.

1697 $9/6$ valdes 12 taxeringsmän: Gustaf Fabrin, Lars Swart, J. Håkansson, A. Böngren, Johan Fyrhake, Lars Ersson Skomakare, J. Pålsson, P. Biörs-son, J. Hane, E. Pank, Anders Fint och Daniel Spårsmed. Efter middagen voro de tillsammans att fullgöra taxeringen, och befanns då, att det på förmiddagen uttaxerade ej räckte. Föreslog då borgmästaren och J. Nilsson att täcka bristen som var 50 dr genom »att öka något till på hwar», men flera andra ansågo detta ej behöfligt, då överskott fanns.

Under föregående taxeringar har man icke haft någon som helst uppfattning om att någon hänsyn skulle tagas till tomternas läge, och vid gårdsköp

Karlstads stads historia

synes detta hava betytt ganska litet. Först vid sammanträdet 1706 26/5 begäres, att de tomter, som äro gynnsamt belägna, måtte taxeras högre i tomtören, helst som dessa årligen kunna förskaffa sig vackra medel oftare än avlägsnare tomter genom bodars förhyrande.

Taxeringslängden jämkades 1710 19/1 till 26 öre smt för varje tunnland och 1 dr för varje tomt, vilket skedde 12/1 i de 12 äldstes närvaro: Swen Larsson, Olof Norling, Anders Hammar, Lars Falæ, Lars Rombergh, Lars Nyman, Per Snickare, Oluff Bijl, Jonas Bergman och Johan Fint. (2 äro frånvarande.)

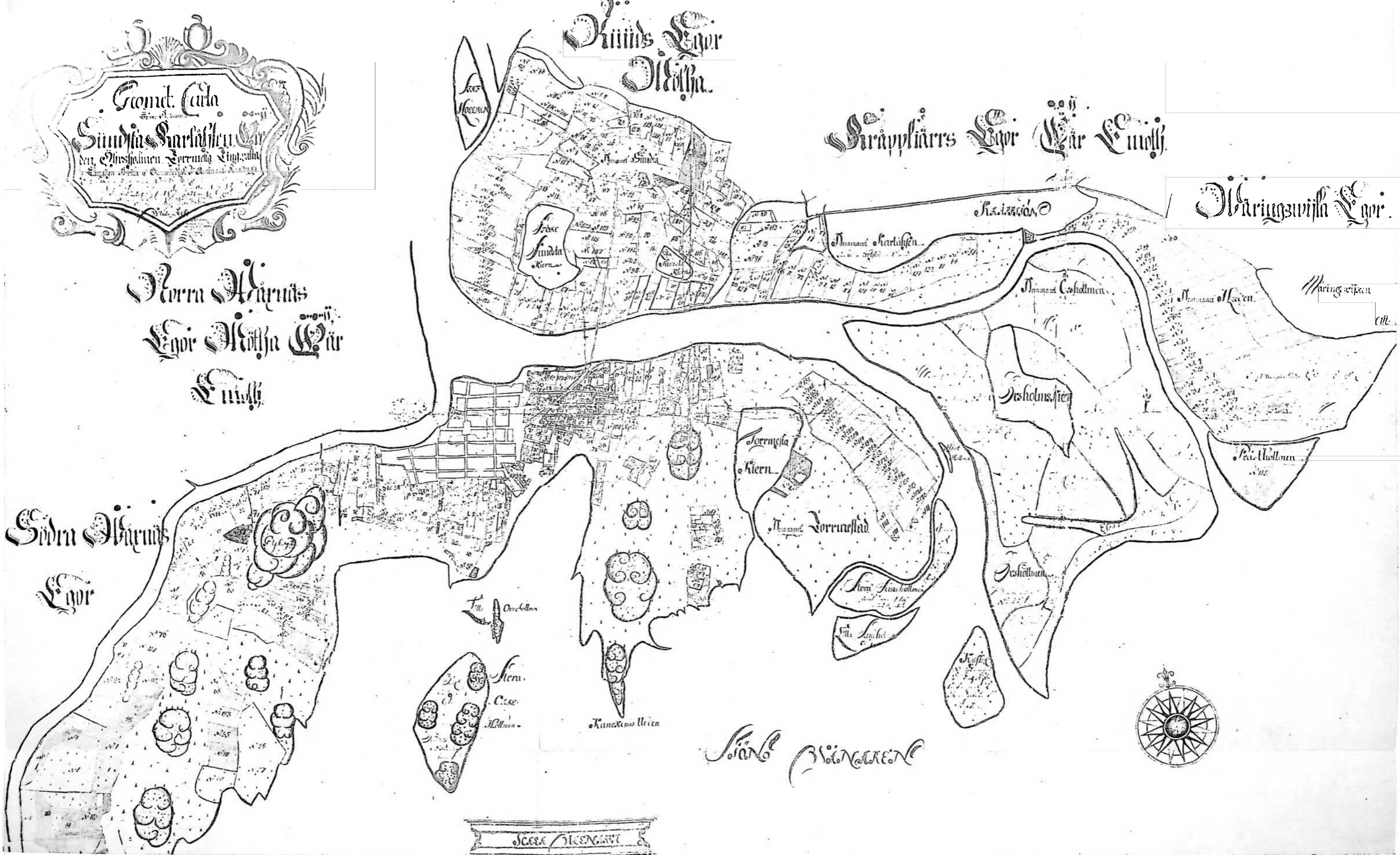
För Ringers herredagsarvode uttaxerades år 1710 16 öre smt för varje mantal, men som det ej räckte till 100 dr smt, gjordes 10/3 en extra uttaxering, på 4 öre smt per mantal. Skulle ej heller detta räcka, skulle repartiseras på de förmögne.

1710 21/5 begärde borgerskapet, att som detta år var dubbel kontribution, beskattning skulle läggas på dem, som hade skutor och faktorier, vilket landshövdingen fann skäligt, och bestämdes, att för 100 skepp.faktoriejärn skulle givas 10²/₃ öre smt samt 2 dr för vart hundra skeppund en skuta bär första resan. Häremot protesterade rådman Eek på det högsta och sade 5¹/₃ öre smt vore nog för 100 sk. faktoriejärn, då de ej få mer än 2 dr smt för 100 skepp. faktoriejärn av göteborgarne, och ofta låta dessa sina egna betjante ligga i Karlstad och utskeppa järnet. Alltså resolverade landshövdingen, att för 100 sk. faktoriejärn skulle ges 10²/₃ dr smt och 100 sk. skutefrakt 1²/₃ öre smt.

Företogs 1710 8/6 kontributionstaxeringen, och de 12 äldsta voro tillstådes (den 14 maj blev borgerskapet underrättat, att landshövdingen i Kristinehamn resolverat, att taxeringen i Karlstad skulle ske efter samma metod som i Kristinehamn). Borgmästaren frågade notarien, huru »landen» uti taxeringen äro uträknade, varpå svarades, att om det blir 13 öre för varje tunnland, så blir det ett överskott på endast några daler, men blir taxeringen 16 öre, så blir 80 dr eller något mera över, vilket borgmästaren sade kunna behövas som avbetalning åt herredagsmannen, emedan denne i Stockholm till sin förmögenhet lär ha lånat medel. Häremot protesterade Erik Pank å sina medborgares vägnar och begärde, att icke något överskott måtte tillåtas, utan vore det bättre att göra en ny uttaxering till betalning av herredagsmannen. Dock befalldes notarien att uträkna tunnlandet till 16 dr smt.

Borgmästare Ringer framhöll i januari 1714, att vid taxeringen sammanhållning och endräkt måste vara rådande och att faktoriet hörde till stadens förnämsta näringar, och fördenskull vore det av nöden, att faktorerna sinsemellan levde i sämja och ej undandroge sin granne förtjänsten, varpå vågmästare Porat med de andre vid sin ära förklarade sig vilja leva mot varandra ärliga och redliga, och ifrån denna dag ingen annans »Commission» under någon som helst »prætext» åstunda, mottaga eller begära. Och till stadfästelse härå utsattes ett vite å 70 marker smt för den, som bryter häremot.

»Geometr. Carta öfwer hemanen Sundsta, Kartåsen, Heeden, Öhrsholmen, Tormesta, Tingwalla och Långöhn, hwilka af Storwördigst I Aminnelse Konungh Carl den IX blifwit donerade till Carlstad Stads-Innewanare, som sedermera dhem emellan ähro fordehltta, warandes samma hemmans ägor och lägenheter uti hoos föllande Jordebok — — —
 Untecknade på landshöfding Salom. Cronhielms ordres d. dato d. 29 Aprill A. 1713 af Wilhelm de Besche.»

Taxering och uppbörd

1717 9/9 klagas över mynttecken. Borgerskapet har flera gånger varit uppe på rådstugan och lamenterat däröver. Allmogen vägrar att taga emot dem och resa hellre hem med sina varor osålda.

Magistraten hade vid sammanträde 1719 29/3 föränlåtits berätta, att stadens invånare nu liksom förr under mynttecknens gång brukat vidkännas stor brist på varor till sitt dagliga behov, eftersom de ej ha andra pengar att tillgå än myntestyvror, vilka allmogen vägrar mottaga. Och detta på grund av ett illasinnat rykte, att undersåtarna skole lida lika stor förlust på dessa nu gångna myntstyvror, som skedde vid mynttecknens devolution. (1719 16/2 insändes till Örebro för omprägling myntet »Vett och Vapen» 20,109 dr smt i mynttecken). Denna deras aversion mot myntstyvrarna avhåller dem från att besöka torgen, så att stadborna få gå ut på landsbygden och i bondehemmen att köpa sig livsmedel för med stor svårighet förvärvade penningar. Anhåller därför om ett plakats offentliggörande om myntstyvrarnas gångbarhet.

Landshövding Ekeblad skriver 1718 14/11: — — — Hade man eljest något att sälja, så är det ingen annan än militien, som kan köpa och det emot myntstyvror, emot vilka borgerskapet försålt allt, vad de haft, men kunna för samma mynt ej skaffa sig något åter. Sak samma med alla dessa stadens hantverkare, som under inkvarteringar uti krigsfolket hade sina avnämare emot mynttecken, som sedan förlorade ej obetydligt, då mynttecken volverades till myntstyvror för att med dessa i hand omöjligen kunna köpa vare sig livsmedel eller materialier, eftersom ingen vill taga emot dylikt mynt. De äro således underkastade ett öde till en total undergång, men vill man ock dessa hantverkare hårt och strängt med kontributioner belasta, så bli de ock uppgivna och i stället för lust till att bedriva sina hantverk uppfyllas de med olust, och vad därpå följer behöver man ej nämna.

Uppbördsmanlängd.

Erich Hindersson blev av borgmästare och råd 1632 6/1 anförtrodd uppbördstjänsten, och skulle han hava under sig stadstjänarna, som skulle upptaga och exigera, vad som av staden skall utföras.

Elias Matzon var uppbördsman 1643 1/2.

Uppbördsman Anders Månsson skall enligt protokoll 1649 17/5 upptaga uppbörden 8 dagar före Persmässan, och skall han därför ha tillika med »orgerna» (organisttjänsten) att uppbära i lön 100 dr smt. Enligt protokoll 1650 9/1 ser det ut, som om denna syssla varit förenad med tullnärstjänsten. Alltså var Anders Månsson samtidigt uppbördsman, stadsskrivare, organist och tullnär. Förstnämnda uppdrag var dock för Månsson endast tillfälligt, ty sedan Elias Matzon blivit fri från vågmästaresysslan, tillträdde han åter uppbördstjänsten. Kallas

Karlstads stads historia

1650 4/2 för stadsuppbördsman och på valborgsmässorådstugan samma år 22/4 står han upptagen såsom uppbördsman.

Uteslutet är ej, att uppbörds- och stadsskrivaretjänsterna voro förenade. Elias Matzon var uppenbart bådadera; likaledes Anders Månsson.

Elias Matzon blev 1650 22/4 uppbördsman. S. å. 12/10 uppdrogs åt honom att indriva sakören eller taga borgen därför. Död 1652 i november.

Anders Månsson erhöll sysslan 1651 19/11 (blev s. d. rådman). 1651 12/12 bestämdes, att då 1651 års räkning blev klar, *så skulle ingen utbetalning göras till stadskassan utan allas samtycke samt borgmästarens befallningssedel.*

Piscator blev uppbördsman 1653 25/4.

1654 26/4 är Anders Månsson återigen uppbördsman. 1656 22/3 påyrkar fiskalen att uppbörds mannen årligen skall ombytas. 1665 2/1 får uppbördsman Anders Månsson 100 dr kmt för sitt »omak».

Två stycken uppbörds män nämnas 1667 15/6, nämligen Johan Olofsson Valnæus och Gustaf Johansson (Hvass).

1667 29/12 tillsades Anders Månsson, som varit uppbördsman, att göra räkningarna färdiga för de år, som han innehaft denna syssla, nämligen 1658—1666. Han råkade på obestånd 1668, varvid hans två gårdar avträdde till kreditörerna, 1668 9/5 äro G. Nilsson och N. Månsson uppbörds män. Den sistnämnde blev ensam innehavare av tjänsten 1669 3/5.

1670 16/5 blev Hans Christophersson Grund, återvald 1671.

1672 1/4 blev Erik Lindh på ett år. Hans lön bestämdes till 100 dr.

1674 19/12 uppsade Erik Lindh denna tjänst, men 1675 18/1 pålades honom att stå kvar ett år till.

1676 14/2 förordnas rådman Lars Erichsson.

1677 14/5 Lindh på nytt.

1679 3/2 rådmännen Keijser och Bergius förordnas till uppbörds män. Antagligen valdes två i och för indrivning av de många kontributionerna.

1680 29/3 förordnas Herman Kolthoff till uppbördsman.

1681 26/2. Uppsäger Kolthoff sysslan, enär den instruktion för tjänsten, som gjordes 1672, ej efterlevdes. Lovade han att stanna året ut, varför han ur kassan gjorde sig betald med 100 rdr. 1681 28/2 anhåller Kolthoff att få disponera byfogden för räknande av marknadsstånden.

1682 11/2 blir Jacob Christophersson Grund *stadskassör*. Han blir fri från skatt, utskylder och rotearbete, och skola alla de pengar och uppbörder, som kunna falla i vågen eller eljest, läggas och förvaras i kassan på rådstugan, såsom den sista förordningen utvisar.

På landshövding Lilliecronas befallning av 1682 21/2 skola räkenskaperna revideras, varvid talet faller på att ej den stadga, som uppgjorts och faststälts

Taxering och uppbörd

för uppbördsmanen, efterföljts. Efter en längre diskussion om följderna härav beslöts, att vederbörande uppbördsman skulle personligen svara för alla rester.

1683 26/5 Jonas Brandt tillsatt.

1687 12/3; Jöns Nilsson fick endast 80 dal. smt.

1700 17/6 är Gustaf Wallman förordnad.

Borgerskapet besvärar sig 1700 4/11 över Jöns Nilsson, att han fordrar betalning två gånger.

1701 7/4. Förra stadskassören Jöns Nilssons egendom tages i mät (silver, tenn, kreatur, gård, allt värderat till 624 dr smt).

Stadskassören uppbar enligt protokoll 1713 18/2 kontributionerna och kronoutskylderna.

Gustaf Wallman är död 1716 7/3; Erich Tholerus blev stadskassör 1716 8/3.

Hertig Karls silverdaler.

BRANDVÄSENDET

Eldsvådorna och epidemierna var det man förr i världen mest av allt fruktade. Mot båda stod man lika hjälplös. Genom de sistnämnda, rödsoten och koleran, hotades man till livet, genom de förstnämnda hotades man av något, som syntes för mången värre: ekonomisk ruin. I våra dagar kan man ju genom banker och brandförsäkringar få åter det man kanhända under ett liv av arbete och möda sparat ihop för de sinas framtid. Men förr funnos inga sådana utvägar. Brandförsäkringsverksamheten började inte förrän i slutet på 1700-talet, och den första bankverksamheten här i staden begynte först 1822 med sparbankens öppnande. Dittills utgjorde kistbotten och strumpfoten enda förvaringsmöjligheterna, båda färdiga att med sitt innehåll spårlöst förintas, samtidigt som hus och hem spolierades av eldens förstörelse. Till och med stadens för att ej tala om statens (ränteriets) medel förvarades i kistor, tidtals deponerade i kyrkan såsom den säkraste lokalen, i det att denna byggnad var av sten och utan eldstad, ehuru det tyvärr ej alltid visade sig vara så helt med säkerheten där heller.

Men naturligtvis gjorde man väl något för att skydda sig mot eldens våldsamma element? Javisst gjorde man det, men allting var under 1600- och 1700-talen så ytterligt primitivt mot vad förhållandena äro i våra dagar. Eldrisken likväl därifrån undantagen, ty *den* var oerhört stor. Där lågo de små gårdarna med husen vända långsides emot varandra och med gavlarna åt gatan. Tomten i övrigt var tätt bebyggd med *brädfodrade* uthus, fyllda av halm och hö, ved, pinnar och kasor, så att man gott kan säga, att man bodde i en enda stor vedbrasa. Även med nutida moderna hjälpmedel hade man nog stått sig slätt inför sådana brandrisker. Bristen på sten gjorde därtill, att man hade svårt att få skorsten eller spislar i elldugligt skick och detta jämte bruket att ur hus och i hus springa och »låna värme», d. v. s. glödande kol, oftast burna i händerna, voro nog huvudorsakerna till de många eldsvådorna, ehuru protokollen oftast låta undersökningarna bliva resultatlösa.

Om man efter tillgängliga handlingar söker ge sig in på spörsmålet att utforska de redskap, som 1600-talsborgarna hade till förfogande för att möta en eldsvåda, så finna vi, att dessa voro både få och små. Tillgången på vatten var, vad man tidigast synes hava koncentrerat sig på. Trots att ön var kringfluten

Brandväsendet

av älven, förekomma ständigt magistratens förmaningar, att vattentunnor («vass-tunnor») skulle finnas vid varje port, rymliga sådana, som ständigt skulle vara påfyllda. Första förordningen därom är utfärdad 1632, men torde, då domböcker-na äro skäligen ofullständiga, vara av vida äldre datum. Därjämte skulle inom varje gård finnas annan attiralj, såsom järnyxor, stegar och hakar, vartill 1649 kommer ett redskap, som kallas »kexa». Vattenhinkar anbefalldes först på valborgsmässorådstugan 1663, och tyder detta kanhända på svårigheter att med bärbara käril hämta vatten direkt ur älven. Ingenstädes har jag påträffat senare tiders »langningskedjor», där ämbar vandrat ur hand i hand, vilket styrker ovan uttalade åsikt. Nästa åtgärd var att anordna vakthållning, brandvakter, för att så tidigt som möjligt upptäcka eldsvådettillbuden. Denna vakthållning fick bestridas av borgerskapet, som i tur och ordning ägde att antingen självt eller genom lejt folk vandra gata upp och gata ned för att skydda hemmen mot eld och brand. Därjämte tillkommer även en väktare i tornet, merendels i rådhusornet men ofta även i kyrktornet. Kontrollen på hans sätt att vaka var, att han för varje hel timme skulle utropa, vad klockan slagit med en bön för staden om beskydd för eld och brand. Första gången jag påträffat något om väktarrop är i domboken 1702, då det säges, att »de vid uraktlåtenhet för första gången skola mista en månads avlöning, för andra två och sedan tjänsten». För att hålla uppsikt på att allt detta fungerade, uppdelades staden i tre rotar eller kvarter, ett västra, ett nordvästra och ett södra med torget såsom medelpunkt, vilken indelning ju indirekt pekar på, huru ringa stadens södra del var bebyggd. Kvarterens antal ökades dock 1649 eller samma år, som drottning Kristina skänkte till staden herrgårdsområdet, med ett fjärde kvarter. Inom varje sådant tillsattes årligen en s. k. tillsynesman, som ägde att då och då göra visiter i honom underliggande gårdar för att förvissa sig om att allt, som var anbefallt, också iaktogs. Därjämte hade han sig ålagt att undersöka eldstäderna, så att dessa voro i möjligaste mån användbara och riskfria. Hans till magistraten gjorde anmärkningar åtföljdes av stränga ukaser, att »de (eldstäder), som befunnos dåliga och elacka», skulle vid vite av fängelsestraff för ägaren senast inom 14 dagar vara »pyntade» (iordningsställda och lagade). »Försumliga skorstenar» revos dessutom vanligast ned, vilket ju var ett ytterligare påbröd till straffet, helst delar av de med torv belagda taken vid sådana »exekutioner» ofta medföljde.

År 1685 tog staden i brandskyddsutveckling ett stort steg framåt. Från landshövdingen i Örebro hade ingått »en relation om Wattensprutor», och upplästes densamma av rådmannen Erik Lind, och »fandt Rätten skiähligt een beqwämligh Wattenspruta opkiöpa, der till (borgerskapet skulle) contribuera effter dheras råd och ämne samt deras Tompter och gårdar». Något senare på året beviljades Anders Jonsson 24 dr smt för att resa upp till Stockholm och

hämta pjäsen, som kostade 400 dr smt, vilka uttaxerades den 1 juni. Det framgår dock, att sprutan, som var av trä, icke motsvarade förväntningarna, och man kan ju själv tänka sig, vad kapacitet en dylik tingest, utsatt för sprickor och gistning, skulle ha. Redan 1694 anmäler sålunda rådman Straub om densammas »ofärdighet». I alla fall ställdes den under befäl av en rådman, liksom »sielfwa caret», uppställt vid rådstugan, även det fick en tillsyningsman av lika hög värdighet. Från första åren av 1700-talet alternera två av rådmännen såsom sprutchefer, och ha de tillstånd att till sin tjänst utse de personer de önska.

Om man frånräknar de årligen vid valborgsmässorådstugan upprepade varningarna för elden, befallningar om eldredskapens tillsyn m. m., så är därmed sagdt allt, vad staden hade att lita till vid en eldsvåda. Och allt eftersom det ena året lades till det andra, så var det ju synnerligen mänskligt, att tillsynen slappades. Det synes härutinnan hava gått rätt långt, då man kunde sända ut »qwinfolck och barn» som nattvakter. Så kom också en natt på vårsidan 1716 den röde hanen lös, varvid ej mindre än 36 gårdar lades i aska och detta så överraskande, att »somliga med största äfwentyr fingo salvera sine egne lif». Något protokoll, vari anledningen till olyckan kan utläsas, finnes ej bevarat, men troligen var det väl »de elacke skorstenarne», som hade skulden, att döma efter vad som kan utläsas ur borgmästare Ringers omedelbart utfärdade order till de rådmän, som hade uppsikten över tillståndet i dem underställda kvarter, och som nu stigit till rangen av brandmästare:

»Såsom man tywärr har ett mycket färskt exempel och en obotlig skada mellan händerna, hwad angelägit det är för en stad at bewara sig för eldsfahra, altså skall brandmästarne hwardera Stadens quarter straxt effter den första af Philippi Jacobi dag anställa brandsyn och den brandmästare, som det försummar, skall wara answarig för den wåda och skada, som händer, skolandes han och v. brandmästaren samt några beskiedelige borgare, dem han sielf har frihet att i sitt brandmästarelag utnemna jemte Stadens Murmestare, som utan betahning skola medgå, noga besee icke allenast sielfwa murarne i hwart huus i alla winklar och wrår, utan ock tillsee om det äre några ille täckte taak, hwarest näfwern utan torf ligger och alltså til des bofällighet uppskrifwa och förelägga huswärden 8 eller 14 dagar det som felar at reparera, och sedan den tiden är förbi, straxt låta efftersee, om han det fullgiort och der det eij skiedt, utan dröjsmål nedrifwa muhren och taket».

I ytterligare åtta punkter meddelar den noggranne borgmästaren, huru vidare vid varje brandsyn husfolket skall undervisas i vad husfadern, pigor och drängar tillkomme. Ty såväl kvinnor som barn skulle vid sådana ödesdigra tillfällen medverka. »Ingen mogen man understode sig att icke medföra yxa, handspak eller stege, men kvinnor eller Poijkar skulle icke komma löpandes till elden utan ämbar, sår (såar) eller kar». Han synes icke underlåta något, för att icke

Brandväsendet

eldsolyckan från 1716 skulle återupprepas. Han är till och med den förste, som håller sprutmönstring inom staden, vilken ägde rum 1717 18/5.

Hans åtgöranden synas honom likväl ändå ej tillfyllest. Han insåg, att den villervalla, som vid eldsvådettillbud uppstode, endast kunde undvikas, om var och en, dels genom instruktiva bestämmelser, dels genom praktisk övning finge fullständigt klart, vad till hans åtgöranden hörde. Och så tillkom den brandordning av 1718 21/6, som skapar *vår första brandkår* med namneligen upptagna medlemmar och tillika är *vårt första brandreglemente*. Då detta givetvis är ett aktstycke av synnerligen stort intresse, torde det kunna försvaras, att jag härnedan återgiver det såsom det finnes i 1718 års dombok:

1. På thet, när någon Wådeldh sig yppar, Stadzens wattenspruta med dess kaar genast och oförsummeligen må blifwa till Elden framförd, så har Magistraten pröfwat för nödigt at thertill förordna wis(s)a karlar, hwilka i thet samma moment och ögonblick som Elden blifwer antänd och kunnig, utan att afwachta några ordres straxt uttaga Sprutan af Rådhuset med thess Kaar och komma till Elden, hwartill nu blefwo förordnade, nembl: Anders Swensson, stadstjänare: Johan Larsson, Nils Swensson Trädgårdsmästare och Erich Jonsson Grefwe; och sedan de sprutan framfört, gifwa the sigh genast til at hafwa fram want tillika med the andre, som här nedan förordnade äro:

2. Såsom H:r Noreen är sprutan anförtrodd, så blir honom 1:o til hielp förordnade Mäster Olof Nordling och byggmästare Olof Andersson, 2:o at föra om sprutröret Mäster Jöns Runberg och Mäster Swen Krukemakare, ther til med 3:o skola alle 4 dragarne i Wågen komma tilstädes och hålla i karmen, och hwad mera folck thertil fordras, anskaffa de H. Rådman Noreen tilslagne assistenter.

3. Och på thet Elden igenom tilträkeligt Watn må kunna dempas och släckas, så blifwa först samtel. åkarne thertill förordnade, huilka åldermannen Anders Florelius genast och oförsummel:n bör tillsäija och framskaffa med hästar, slipor och kiärror med Tunnor och Kaar uppå. Och ther näst thesse effter fölliande: Anders Löfgren, Carl Olsson then gamble, Erich Joensson Båtekarl; Anders Olsson från Brattfors: Måns Persson, Lars Hindersson, Lars Månson Fremberg, Nils Rafyalsson, Oluf Bijhl och ther flere behöfwat till vattns anskaffande, så tillsäijas the flere, som hafwa hästar. Om Sommartiden böra åkarne och the, som siusa (skjutsar) hafwa, stund:n 3:ne hästar i förråd, hwar om åldermannen och förmarsken för skjutsarne hafwa at draga försorg wid plicht(s) tillgiörande: och på thet alle af them så lika tynga hafwa häraf, så ansäijes tre personer dagen förut af åkarne och siu(t)sarne och så vidare immerfort, och när omgången är förbij, begynnes åter på thet fremsta, som the stå rangerade uthi skiusare Ordningen. Skulle någon Eldzwåda then tiden på åhret tima, som hästarne gå uthe, så skola åkarne och the anslagne ähro, at framföra watn, få taga hwad

Karlstads stads historia

hästar the öfwerkomma i staden och marcken at betiena sig af, ther the i hastigheten sina egna icke igienfå och thet saklöst: doch åligger them at skaffa hästarne åter tijt, som the them tagit. At åkarne och the flere, som till wattns framförande, äro til ordnade, måge skyndsamt thet förrätta, så blir H:r Jean Grund, Mäster Erich Panck, och mäster Keijser thertil deputerade, åliggande them inthet at försumma, at pådrifwa thet the så med sine hästar framkomma och utan hinder och confusion gifwa thet the äro plichtige, utan och at anskaffe flere af Innewårnarne til at kiöre wattn, ther thet skulle omträngias samt therhoos tilseendes at kaar ther elden upkomer och der bredewid i granskapet, gienast uttagas at hafwa thet framförande wattnet uthi, och på the ställen ther thet behöfwes.

4. Om til Eldens dempande behöfwes at rifwa någre huus, så skole these effterfölliande, när wådeld händer framkomma, med goda yxor och handspikar, nembl:n Olof Swensson, Swen Siggesson, Oluf Joensson, Nils Snickare, Anders Hall, Swen Börjeson, Johan Olsson Snickare, Lars Bengtsson, Lars Persson Stadstienare, Börje Olsson Båtekarl, Per Olsson den äldre, Anders Bergbrytare, Nils Larsson Påttmakare, Erich Dahlgren, Erich Böngren, unge Erich Biörsson, Anders Skomakare, unge Anders Fint, garfware Erich Persson, och förutom these samptel:n Magistratens och thess Enckiors drängar, och på thet these, både må wetta sin skyldighet här uti bestå, som och att dhe owägerligen med thenna redskap och ingen annan till elden framkomma; så blir Mäster Jonas Bergman förordnad icke allenast them 3 à 4 gånger om året at påminna, uthan och wid wådhelds händande draga then skyndsamma försorg, at the med sådan redskap framkomma, och afwänta magistratens vidare ordres, hwarest riktningen skall begynnas.

5. Förbindas grannarne i granlaget ther elden upkommer at affära sine tråkärell, som brukas kunna til ösa watten med eller tömma watten uthi, hwar öfwer brandmästaren i quarteret skall hafwa inseende, som och

6. at inga flere af grannarne rödja uhr sine huus, än the som stå i högsta fara för olyckan, på thet, at thet bästa folcket intet måga borttagas, som elliest oumgängligen måtte brukas til eldens dämpande.

7. Skola the hemmawarande båtkarlar och skutskeppare wetta sin skyldighet at strax elden blir them kunnig, at framkomma med sin sägel, och then som therutinnan treskas, skall wara förfallen till 6 markers plicht, och på thet ingen uhrsäckt, ther wid förebäras, så skola seglen, som brukas, blifwa betalte af hela staden, ther the skulle förderfwas och upbrännas, ther om magistraten skola wara obligerade at draga behörig försorg.

8. De öfrige, som intet äro här nämnde, the framkomma med Såår, byttor spannar och ämbar som och stegar, så at ingen wid strafftillgiörande må understå sig at komma tomhänd til elden.

Brandväsendet

9. Påmintes borgerskapet om deras bofälliga gårdars behöriga och skyndsamma reparerande, som de stå staden till wanheder och dessutom til stort äfwentyr af Eldsfarans påkommande.»

Staden Karlstad har ju, som var man känner till, varit synnerligen svårt hemsökt av eldsolyckor. Redan 32 år efter sin grundläggning (1616) avbrann den helt och hållet.

Enligt rådman Piscators utdrag ur tänkeboken avbrann 1652 ett tjugotal gårdar, och berättar han härom.

»Mellan den 8 och 9 september natten till torsdagen 1652 emellan kl. 9 och 10 uppkom en häftig vådeld i sal. Erich Hinderssons gård vid bron. Inom några timmar hade redan 20 gårdar nedbrunnit, omfattande delarna emellan stora torget och älven:

för Lars Ingemarsson 2, Börje Oluffsson Spak 1, Gustaf Börjesson 1, Gustaf Ersson 1, Swen Påfwelsson 1, Oluff Erichsson 1, Oluff Christophersson 1, Erich Swensson Guldsmed 1, Erich Nilsson 1, Anders Månsson, Store Anund Swensson 1, Trädgårds-Olof 1, Olof Marbo 1, Kollerudsgården 1, Jacobs Kerstin 1, Anders Andersson Långe 1, Töres Andersson 1, Kierne Malin 1 samt Stadstornet.

En uti rättsprotokollen icke återgiven större eldsvåda timade redan åtta år därefter, varom ett brev från kronofogden Gilius Giliusson 1/11 1660 till landshövdingen upplyser följande: » — — — ret nu bekom iagh breeff ifrån min dotter man Mr Peer Gyllenius at Elden er Gudh better löss blieffwen utj Carllstadh och hafwer taget öffwerhanden tre gårdar woro thå aff brende nemligen Tommes sadelmakares, Nils Nilssons och skreddarens Nilss Perssons, huru wida sedan kan iagh intet weta effter som i denne Natt hafwer warit en förderffeligh storm, deth förmenes at tijffwar haffwa utsatt Elden effter som der stichs huar eneste Natt ifrån M:r Erlan Euertz måågh alt hanss goda uti gulkieder armbandh ringar förutan mycket mera ja skona intet Bispem så wel och Pleningskyldh, och förutom Mångh annor stellen så at folcket uti staden törres intet legga sigh om Netterna för redhhoga skul. her å landet haf:r iagh skreffwit ut och warnat almogen och förmant dem at the giöra sin flijt at uphemta de Tiuffwarna. Te ere sex stycken, och begynna röffwa folk på wegarne utan för staden såsom migh tillskreffwes.»

Så följer den stora branden 1716, som tre år därefter följdes av den stora branden 1719, varom en detaljerad skildring kommer att lämnas i del II.

RIKSDAGS- ELLER HERREDAGSMÄN

Riksdagarna eller herredagsmötena, såsom de i Karlstads protokoll ofta kallas, hade sina säregenheter. Före 1617 års riksdagsordning hade de sammankallats i och för endast regeringsåtgärder och därvidlag först och sist att åt de för krigen och osäkerhetstillstånden behövliga skatterna förskaffa dessa en bredare bas att vila på. Enskildas eller samhällenas berättigade möjlighet att till regeringen få framföra sina egna önskemål och besvär torde näppeligen hava förekommit, åtminstone ej med någon lycklig utgång. De äldre riksdagarna voro därför endast så gott som uteslutande till för ett stadfästade eller beviljande av regeringens krav.

Valet av stadens representanter vid herredagarna torde hava skett på enklaste sätt, och såväl förslag som beslut om valet torde hava träffats av fogden, de båda borgmästarna samt möjligen även stadsskrivaren eller de, som i dessa tider utgjorde magistraten eller den verkställande myndigheten inom rådet. Någon inblandning från borgerskapets sida förefanns icke, då ju en riks- eller herredagsman intet hade att göra med stadens enskilda intressen. Någon fullmakt torde han knappast hava medfört. Åtminstone har intet tal om någon sådan återfunnits. Fullmakten torde hava bestått i det av honom medförda stadssigillet, som ofta åtminstone tidigare utan något riksdagsmannanamn återfinnes under riksdagsbesluten.

Riksdagsmän för Karlstad voro intill 1634 följande:

- 1595 i Söderköping: Erich Simonssonn, Måns Brynielsson.
- 1600 i Linköping: Erich Månson sigill, Erich Lut (sigill).
- 1602 i Stockholm: stadens sigill.
- 1604 i Norrköping: stadens sigill.
- 1605 i Stockholm: Jacup Wiborgh.
- 1606 i Utskottsmötet i Örebro: Per Ericson.
- 1607 i Uppsala: stadens sigill.
- 1609 i Stockholm: stadens sigill.
- 1610 i Örebro: stadens sigill.
- 1617 i Örebro: Didrich Månssonn.
- 1617 i Stockholm och Uppsala: Erich Luut, rådman.

Riksdags- eller herredagsmän

Vid städernas möte i Uppsala 1629 närvaro endast Arboga, Örebro, Karlstad, Filipstad och Mariefred.

1633 i Stockholm: stadens sigill. (Namnet Oluff Erichsson Spak ej utsatt.)

1634 i Stockholm stadens sigill. (Namnet Erich Sigulsson ej utsatt.)

Med 1634 års regeringsform gavs en stadga även för riksdagens sammansättning, samt huru vid riksdagen i huvudsak skulle tillgå. De mindre städerna skulle hava var sin representant, flera kunde t. o. m. förena sig om en gemensamt. Städerna fingo frihet att inför regeringen frambära sina bekymmer, ehuru dessa behandlades på sitt särskilda sätt. Huvudärendet var och förblev genomförandet av regeringens fordringar, framför allt liksom förut medel till »rikets tarvor». Städernas enskilda besvärspunkter lämnades till de olika kollegierna (de, som rörde handeln, till kommerskollegiet, andra, som rörde bergsbruket, till bergskollegiet m. m.), och allt efter deras undersökningar och förslag utfärdades av regeringen resolution på vederbörandes framställningar. Därvidlag funnos liksom alltjämt fortfarande i politiken mellanhänder, som genom relationer och sitt korridorlöpande ställde sina tjänster till förfogande åt ombuden från landsbygden, och varom nog ett och annat i stadens räkenskaper talar ett ganska tydligt språk.

Genom att följa stadens riksdagsmannaval år från år i protokollen torde man lättast kunna få en insikt i de omkring denna viktiga angelägenhet förekommande frågorna.

1632 27/12. »Rådman Oluff Ersson hafwer beviliats draga till Richzdagen, som till d. 6/2 beramat är, hans tärpenning statuerat till 100 dr och hans quota fri.»

1633 26/3 hölls laga rådstuga, varvid den från riksdagen hemkomne Oluff Ersson uppläste de handlingar han medfört, vilka äro: 1. riksdagsbeslutet, 2. bytesbrev på S. Våxnäs, 3. riksrådsbrev om kyrkoherden, höglärde M. Eschil Petri. 4. »Quittance på Carlstads domboks Lefuerering för åhr 1632.»

Erich Sigulsson säger 1634 7/3, att då han som fullmäktig rest upp från staden till riksdagen och efter dess slut skulle återvända, blev han slagen i arrest för Oluff Erichssons arrendesumma, så att han fick uppehålla sig i åtta veckor på egen förtäring. Erichsson dömdes betala denna omkostnad och förtäring »och Oluff Ersson söker sin skada igen hoos den, som han haffuer på denna summan medh beskaffa».

1650 26/6 tillsades borgerskapet att utlägga krönings- och herredagspengar. Eljest utpantades de.

1652 23/8 är riksdagsmannaval. — — — — Ville man välja Johan Börjesson, som sig högeligen ursäktade och sade, att han ej blåst på sin nya masugn, vilket han tänkte göra i höst. Vid företaget val föllo S. Pederssons, J. Börjessons, B. Tööks, G. Erikssons, H. Kolthoffs, H. Pipers och Anders Månssons vota på Swen Påfwelsson, som skulle få i arvode 5 rdr i veckan förutom resekostnadsersättning från den dag han avreste, och till den dag han återkom.

Karlstads stads historia

1652 23/8. Gåvo vidare gemene man tillkänna, att de ej voro nöjda med den förordnade herredagsmannen Swen Påfwelsson av den orsak, att han mer befordrar eget än stadens bästa och i synnerhet befares, att han fordrar masthugget under sig och sina konsorter, samt ville man fördenskull, att Pedersson eller Kolthoff skulle dit förresa. P. sade sig gärna vilja fara, om det i vinter blir före, men tillsade menige att utvälja en herredagsman »aff sitt medehl», eftersom de äro sinnade hos K. Maj:t anhålla att få sina små gator behållne, om äntligen den stora rivas skall.

1652 11/9 är frågan före, och tillfrågas, om borgarna ej äro nöjda med Swen Påfwelsson, tillförsäkrandes dem, att han visst inte kommer att masthandeln sig tillfordra, varpå han ville avlägga ed. Svarades, att de ej nekade till Påfwelsson, varför han detta år blev herredagsman.

1653 12/4 beslöts, att »ingenieuren Wäl:te Anders Torstensson skulle tillskrifwas medh begiäran, att han wille fordra N. Woxnäs till donation under staden, så ock uthwärka K. Maj:ts Resolution på de postulater, som herredagsmannen Swen Påfwelsson inlagt haffwer, hwarföre skole honom för omaket 50 rdr tillställas och der detta en önskeligh uthgång wunne, skulle han ähnn tå bättre förskyllat haffwa.»

1654 2/3 tillsade rätten borgerskapet att tänka på herredagsman, och 20 mars bestämdes herredagspengarna till 2 dr kmt tomtören och 6 dr handelsören. Rättens begäran var vidare, att Anders Joensson denna gång måtte uppskickas. 28/3 förmante rådet borgerskapet ännu en gång sig om en skicklig herredagsman »at betänkia och den med godh och nöjachtig fullmacht försee» och 4/4: »Rådmannen Anders Månsson förordnades till herredagsman och lovades både respenningar och till förtäring 100 rdr, men därest han bleve länge borta, skulle mera tärpenningar honom bestås».

1655 10/1 upplästes ett riksdagsplakat och förmantes borgerskapet att utvälja sig en herredagsman.

1655 5/2. Som herredagsman förklarade sig Pedersson villig att avresa till riksdagen, och tillsades borgerskapet att hålla herredagspengarna »in parato», nämligen 3 dr kmt per tomt.

1655 28/2. På borgmästarens uppmaning till borgerskapet att övertänka de besvär Pedersson skulle föredraga för K. Maj:t, anhöllo de, att följande skulle framföras: 1) vådelden, så att de därför kunde få någon hjälp, 2) om förskoning från båtsmanshållet, 3) att infordra Växnäslyckorna under staden.

1657 23/3 upplästes K. Maj:ts plakat, daterat Marienburg den 6 februari 1657, angående ett möte i Arboga med västmanlänningar, närkingar och värm-länningar, och blev borgerskapet förmanat utvälja en herredagsman, som jämte en rådman skulle dit begiva sig till den 20 april. Gemene borgerskapet utsåg

Riksdags- eller herredagsmän

Jacob Johansson, som ursäktade sig för sina bruks skull, varför rådmannen Nils Månsson valdes.

1664 19/3. Borgmästare Johan Börjesson utsågs till herredagsman men undanbad sig. Valdes rådman Nils Månsson i hans ställe.

1664 13/7 begäres ökning i herredagspengarna, vartill borgerskapet svarar: »Gudh giffue wij hadhe fådt Borgmästaren Johan Börjesson till herredagzman eller then wij hafue welat haft ther till, så skulle wij gierna läggia något till mån effter wij wette inthet aff thenne herredagzmannen, så kunde wij intet mehra giffua än som Taxerat är».

1664 15/8. Som herredagsmannen måste bliva vid riksdagen i 20 veckor, och ingen kunde uppehålla sig under 8 rdr i veckan, hemställes till borgerskapet att utgiva halvparten, mot det de förut utgivit, eller 50 rdr. »Effter som the inthet woro tillfrågade, huilken som skulle bliffua Herredagzman, så wille the inthet större Herredagz Penningar uthgiffua».

1668 25/4 tillfrågades borgerskapet, vem de ville ha till herredagsman, svades, att man ville ha borgmästare S. Persson och samtyckte rådet till detta val, »icke williandes disputeras emot borgerskapet, förmedelst then irringen, som skedde mellan rådet och borgerskapet uthi Herredagzmanns Wahlet wedh sista förledhen rixdagh». Tydligen hade Johan Börjesson tillskrivits med förfrågan, om han vore villig, eftersom den 4 april en skrivelse från honom upplästes »angående Herredagzmanns wahlet, hwar uthinnan han sigh excuserar».

1668 22/5 tillspordes rätten och borgerskapet av Johan Börjesson, om det ej var på tal, att de voro missnöjda med Sal. Perssons val till herredagsman, vilket de bejakade. Yttrade då Johan Börjesson: »Wi wille gerna bliffua aff medh Salomon Persson, wij kunna inthet wara nöjde medh honom, han må huxa sig om ett annat Embethe. Therpå swarade S. Persson och sade: »Ja, I skulle wetta att iagh täncker migh fuller therom, »säjandes under stå sig så wäll som en annan kunde uthrätta stadzens ährander och hafwa redan giordt Wexel på Stockholm, huru han ther skall bliffwa uppehållen.» Sedan överlades om orsakerna, varför Sal. Persson ej kunde bli en behovsam herredagsman och befanns, »att först haffuer han bekommit åthskillige Citationer och stämplingar ifrån Stockholms hovrätt och intet comparera, sedan att hans gårdh och grundh är pantsatt och honom ifrån dömt men ingen Execution påfölgt. Till thet tridie effter han bekiänner, att han tänker sigh om en annan Tienst. Till thet fjärde, att han intet haffuer förklarad sig uppå then skriffthen, som Borgerskapet haffuer inlagdt emot honom». Den 23 maj upptogs frågan ånyo och upplästes borgerskapets klagoskrift till regeringen. Därpå valdes till herredagsman stadsnotarien Johan Oluffsson Valnæus av såväl rätten som borgerskapet.

Karlstads stads historia

1672 17/7 var val av herredagsman, därvid rättens vota föllo på borgmästare Swensson, borgerskapets på borgmästare Pedersson, och blev den sistnämnde bestämd som herredagsman för Karlstad.

1676 17/8. Till herredagsman valdes Lars Erichsson av rätten och borgerskapet, som båda bestå honom fri resa upp och ner samt 5 rdr i veckan och betalning för alla bevisliga expenser.

1677 2/4. Herredagspengarna för Lars Erichsson utgjorde 155 dr 21 öre kmt.

1678 3/3. Fullmakt till riksdagen i Halmstad för kämnären Erich Bergius.

1686 30/8. Följande ville borgerskapet av herredagsmannen ha framdraget inför riksdagen:

1. Jämkning städerna emellan i båtsmanshållet: Karlstad har nu 14, Kristinehamn 6 och Filipstad 2 ordinarie.

2. Att Knutse marknad, som är Karlstads enskilde, kunde hållas i Karlstad, så att ej borgerskapet därstädes graveras av tull på oxar och kreatur vid deras egen marknad.

3. Att de borgare, som bruka handel och köpenskap, ej måtte få använda egna skutor och farkoster, utan sådant näringsmedel kunde det gemene borgerskapet efterlätas.

1686 3/7 hade Erich Lindh valts till herredagsman.

1689 2/1. Torbern Nildman blev herredagsman. Förslaget skedde av några av borgerskapet, som nu tillstädes voro, vilket ock var rättens enhälliga mening.

1689 24/1 beslöts, att herredagspengarna skulle taxeras efter samma grunder som båtsmanspengarna men endast uttagas till hälften av detta belopp, proportionaliter.

1689 12/1. Landshövdingens åsikt var, att Karlstad och Kristinehamn kunde ena sig om en herredagsman gemensamt, och skulle borgmästaren rådgöra därom, när han nu reste till Kristinehamn.

1689 24/1. Samtliga borgerskapet ville, att borgmästare Eek skulle bliva herredagsman, emedan så få voro närvarande vid sista valet och även Eek var frånvarande. Härtill var rådman Nildman tillfreds, enär en resa nu skulle vara till men för hans handel. Eek förklarade sig ej vilja resa, om Nildman ville.

1689 29/1. Upplästes landshövdingens brev av 26/1 med stadfästelse å valet den 2 januari, vilket gick Eek hårt till sinnes, enär han ju ej gjort något själv för att bliva ifrågakommen. Borgerskapet medgav, att det var de själva, som bragt frågan på tal. Rådman Straub sade, att Eek hatat Ingemar Bohm och således avskräckt hela borgerskapet. Bohm sade, att borgmästaren till honom fällt det yttrandet, att han »satt en glossa på K. Maj:ts brev angående herredagen», vartill Eek sade sig ha sagt, att Bohm ej hade mycket att säga, då han ej avlagt sin borgerliga ed. Rådman Carlberg ville hava anfört till protokollet, att Eek »hatade», vartill Eek nekade, vädjande till borgerskapet.

Riksdags- eller herredagsmän

1692 12/3. Nildman har givit ut 395 rdr smt utöver vad honom var anslaget i herredagspengar, men gjordes ingen anmärkning häremot, utan skulle de uttaxeras på vanligt sätt och ej belasta stadens kassa, där det var balans.

1693 22/8. Borgmästaren förklarade sig skola »stricte» hålla på K. Maj:ts befallning, att borgmästaren i var stad skulle resa upp samt därjämte en rådmann eller annan borgare. En del av borgerskapet gick avsides att tala sinsemellan, varpå mäster N. Florell å borgerskapets vägnar frågade, huru mycket behövdes till herredagspengar, förmenandes, att 40 dr kmt vore nog. Mann fann det dock för litet och bestämdes 20 dr smt i veckan och fri resa fram och åter samt extra expenser till det, som kan utverkas till stadens bästa.

Riksdagsbesvären voro uppsatta i 16 punkter, och lovade borgmästaren, att han inte skulle låta någon möda vara ospard för att vara staden nyttig.

1697 6/9 frågade borgmästaren borgerskapet, vem de ville välja till herredagsman. Malm och Böngren hemställde, att borgmästare och råd ville utvälja, vem dem behagade. Sedan borgerskapet samrått, begärde de, att rådmann Porat eller tvenne andra borgare, som voro tjänliga, skulle förordnas. Borgmästare Carlberg, som sagt sig ej haft tid, sade sig nu vilja betänka sig och mente nu själv resa upp. Beviljades till underhåll 15 dr smt i veckan, varemot Porat protesterade och föreslog 300 dr smt i ett för allt.

Efter middagen 13/10 voro råd och borgerskap tillstädes. Borgmästaren upplyste nämligen om sin förestående resa till Göteborg, och att han ville ta i betänkande att fortsätta resan till riksdagen. Bad borgerskapet yttra sig, Detta sade då, att när borgmästaren var vid sista riksdagen, miste staden sin sågblockshandel, »som war deras endaste näringh». Carlberg lovade i allt befordra stadens bästa.

16/10 s. å.: »Då påminde Hr Borgmästaren, huru såsom nan effter Kongl. Maj:ttz Befallning är förordnat att resa till Rijkdagen, hwartill han säger nu wara Resoluerad. Svarades, emedan icke allenast Herweg är med protest inkommen, hwilken angripit borgmästaren till sin honeur för den dem emellan hafwande action uthan och Borgerskapet nu skrifftelighen Protestera emot Hr Borgmästaren Stadzens Beställningar i dymåhl, Alltså Resoluerades, att Rådman Nildman tager sig det besväret på». På sammanträdet den 18 oktober är stämningen en annan, och nu förklarar borgerskapet, att dess talan förra gången fördes på ett sätt, som ej angav dess vilja. De hade nu ingenting emot Carlberg, och blev fördenskull förra beslutet upprivet och borgmästaren vald och önskades honom lycka.

1710 23/2. Förslag om att Karlstad och Kristinehamn skulle ha gemensam riksdagsman avslogs, och utsågs Ringer, som 7/3 tillerkändes 100 rdr »curant» för 6 veckor. Summan skulle 19/3 uttaxeras med 16 öre smt av vart mantal. Som det ej räckte till 100 rdr, gjordes 10/3 en extra taxering av 4 öre smt på mantalet. Skulle ej heller detta räcka, skulle resten uttaxeras på de förmögne.

Karlstads stads historia

1712 22/8. Rådman Johan Porat, som varit stadens fullmäktige på sammankomsten i Örebro, meddelar, att staden fått lindring med 83 dr smt i kontributionen, samt att den slipper prestera dragoner för inkvarterings skull.

1713 14/11. Borgmästaren i Kristinehamn, Sven Lagerlöf, blev riksdagsman med 100 dr i ersättning. (Vad även medlem av sekreta utskottet s. å. samt 1710).

1714 6/11 Borgmästare Sven Lagerlöf återkom från riksdagen och redogjorde för vad som där förekommit så i det allmänna som i stadens privilegieangelägenheter. Och upplästes prinsessans och rådets resolution på samtliga städernas besvär.

1719 5/1. Angående taxering av herredagspengar gjorde magistraten följande förslag. För att undvika taxeringen kunde borgerskapet bevilja 1/4-, 1/3-del eller 1/2 av förlidne års förmögenhetskontribution, som är 1040 dr smt, varpå borgerskapet genast beviljade hälften.

1719 23/6. Ringer är återkommen från riksdagen, där han framfört stadens 28 besvärspunkter. Säger sig varit i Stockholm sedan i mars månad och där på grund av den dyra tiden måst upplåna pengar, så att han ser sig nödsakad begära lika mycket, som han fått, nämligen 584 dr smt, vilket beviljades.

1719 8/8. Nora stad har beklagat sig över den kontribution den måst utgöra. Till dryftande av denna sak skola 3 ombud från Karlstad avgå till Örebro, och som den ene utsågs stadskassör Erich Tholerus.

Stadens riksdagsmän efter 1634 voro följande:

1635 i Stockholm: stadens sigill.

1638 i Stockholm: stadens sigill.

1640 i Stockholm: Bengt Andersson Rådman.

1642 i Stockholm: stadens sigill.

1643 i Stockholm: stadens sigill.

1644 i Stockholm: Matthias Pleningius Bårgmästare (sigill).

1647 i Stockholm: stadens sigill.

1649 i Stockholm: Borgmest:n Salomon Pedersson, Rådman Hindrich Kolt-hoff (sigill).

1650 i Stockholm: Gustaff Måhnssånn (sigill).

1652 i Stockholm: stadens sigill. (Namnet Swen Påfwelsson ej utsatt).

1654 i Uppsala: Anders Månson (sigill).

1655 i Stockholm: stadens sigill.

Landskapsmötet i Arboga 1657: ovisst är, om Karlstad här haft någon representant. Stadens sigill finnes ej under mötets beslut, men enligt Karlstads rådstuguprotokoll 1657 15/4 fattades memorial för herredagsmannen Erich Oluffsson.

1659—60 i Göteborg: Hindrich Kolthoff (sigill).

1660 i Stockholm: Salomon Person (sigill).

Riksdags- eller herredagsmän

- 1664 i Stockholm: Anders Monsson.
1668 i Stockholm: Not. Johan Olofsson Walnæus.
1672 i Stockholm: Borgmästaren Salomon Persson.
1675 i Uppsala: Johannes Valnæus.
1678 i Halmstad: Kämneren och borgaren Erich Bergh ifrån Carlstadh.
1682 i Stockholm: Borgmest. Daniel Eek.
1686 i Stockholm: Rådmannen Erich Lind.
1689 i Stockholm: Rådmannen Torbiörn Nildman.
1693 i Stockholm: Daniel Carlberg (sigill).
1697 i Stockholm: Borgmest:n H. Daniel Carlberg.
Utskottsmötet i Stockholm 1710: rådmannen Leonhard Johan Ringer.
Sammankomsten i Örebro 1712: Johan Porat.
1713—14 i Stockholm: Borgmäst:n Swen Lagerlöf (borgmästare i Kristinehamn och förde sålunda båda städernas talan).
1719 i Stockholm: Borgmästare Leonhard Johan Ringer.

Stadshistoriska förbundet har nu utgivit »Borgarståndets protokoll». I arbetet äro återgivna varje stads representanter vid de olika riksdagarna. De för Karlstad angivna äro förmodligen de, som underskrivit riksdagsbesluten, och om endast sigill där finnas, har man lätt kunnat sluta sig till stadsrepresentantens namn t. ex. genom den fullmakt han av staden erhållit och framlämnat. Nu äro dock båda längderna varandra ej lika, exempelvis för åren 1653 (se sid. 388) och 1676 (se sid. 390), då de av staden utsedda icke överensstämma med dem, som vid riksdagen sig inställt.

SEDER OCH BRUK

Stadslivet gestaltade sig i äldre tider synnerligen enformigt och lugnt. Förströelser hade man så gott som inga, ehuru nog spår kunna skönjas, att man vid särskilda tillfällen såsom midsommar, juletid m. m. hade gemensamma fester. Så läses i ett protokoll för december 1632 följande: »Blev av sagt, att de store grötegästabuden, som pläga hållas, skole avskaffade varda, så frampt icke stadsens svenner hava våld (d. v. s. råd) att betala all förtäringen». Gyllenius talar också om huru vid midsommartid kyrkan siras, och detta gör han i ordalag, som tyda på att denna sommarens stora högtid gav anledning till gemensam sammanslutning i och för insamling av löv och blommor till kransar och spiror, varefter man i procession vandrade till kyrkan. Men för övrigt voro lustbarheterna snart räknade. Kringen lade sin tunga hand på allt, och krig hade man ju för jämnan. Från år 1600 till 1660 hade man precis 10 fredsåar. Därför överflöda domböckerna på sådana föreskrifter som följande: »Effterskreffne blifwer stadgat och samtyckt att för denne bedröflige lägenhets skull hållas till dess gudh täckes gifwa oss landet tillståndh i riket:

1:mo blifwer afsagt, att intet gestabud skall härefter hollas med noget öfverflöd eller process utan det skall begås med nödig nöckerhet.

2:o Om någhor skall göra Brudlop — han skall ställa kostnaden efter den orden (ordning), som Magistraten för varje gång tillstädier och eho däremot bryter böte 40 M:r.

3:o Warder alfwarligen aftaladt att borgerskapet enteligen aflägger den owanan här till warit haffuer med Bruuds ledande annandagen jul (förmodligen åsyftas härmed någon folkets plägsed att anordna bröllopståg med alla dess attribut), hwaraf svärjande och slagsmål hafwer sig ofta orsakat. Bryter någon häremot, skall han androm till varnagel arbitraliter bestraffas». En Per Spelman förekommer ett trettiotal år i länderna, och titeln tyder på att man ej behövde sakna musik vid familjefestligheterna. Vad dessa i övrigt angår, så synas vid dem ingen stånds- eller klasskillnad förfunnits. När 1651 Gustaf Börjesson, handelsman, brukspatron och sedermera stadsborgmästare, anordnade en fest, varvid en del förvecklingar följde, se vi bland gästerna både stadstjänaren, vägarren, traktören och byfogden. Beträffande nöjen i övrigt, så hade man ju stadskällaren eller tapperian, där väl en och annan kväll tillbragtes i samkväm med

Seder och bruk

ett stop öl eller en remmare spanskt eller franskt vin. Men ofta nog slutade dessa sammankomster med något parlament, där vrånga ord och slem mun brukas, och sedan var det ej långt till pampen och bardisanen.

De, som långt ifrån voro Guds bästa barn, voro »scholares», men den tiden voro skolpojkar eller inga piltebarn utan kraftfulla drängar på 20 år och däröver. De excesser dessa ställde till med äro oräkneliga, och till slut uppmanar magistraten borgerskapet att gå beväpnat för att ej låta skolesocieteten bliva för övermaga.

Stadens mest solenna ögonblick voro de, då borgmästare och råd trädde samman för att med vin och mumma förpläga herredagsmannen vid hans avfärd till riksdagen, eller då han kom därifrån för att på stadens rådstuga inför allt folket föredraga riksdagstidendena.

Med mycken högtidlighet begingos de stora kyrkliga högtiderna, särskilt julen. Då skulle alla tvister avlysas. Borgmästaren förmanade borgerskapet, »såsom nu tillstundar den ljuvlige julehögtid om vår frälsares Jesu Christi hugnelige födelse, att där någon har någon tvist eller oenighet med den andre, uti vad det vara må, han ville nu inför rätten sådant angiva, att saken må skärskådas, botas, och enighet upprättas eller ock privatim under sig självom sådant göra, att var och en måtte uti gott hjärta och samvete undfå och bekomma det nyfödda barnet, vår frälsare, Jesum Christum, hem till sig». Ehuru man måste medgiva, att sederna voro råa, är det märkligt, vilken djup religiositet, som präglar allt görande och låtande. Varje onsdag och fredag var det ottegudstjänst klockan 7 på morgonen, och undanhållande påtalades. Uteblivande från gudstjänst en böndag kostade 40 markers böter, från aftonsång lika mycket. Stadsfiskalen och honom underställda tjänstemän skulle fördenskull varje söndag sätta sig längst ned vid dörrarna i kyrkan för att tillse, att ingen avlägsnade sig från Guds hus. Vidare skulle de gå ut och »slå» på gatorna efter dem, som hellre förnötte sin gudstjänsttid med »spasserande» och parlamentering på stadens gator. Sedan det om aftonen klockan 6 ringt till vård, som det hette, fick ingen försäljning äga rum. En skeppare, som seglade från Skoghallssundet en söndagsmorgon, fick böta 6 marker. En, som svor, fick böta 10 dr och sitta i stocken två söndagar. Det gick slutligen så långt, att vakt utsattes om söndagarna, »granneligen efterseendes, att uppå den dagen allting gudeligen och skickeligen tillgår, ävenså lagandes, att de resande bliva anhållne, till dess de alla gudstjänsterna bevisat».

Tiden var som sagt rå. Det låg någonting kärvt däri, något oömt, brutalt om man så vill, men också på samma gång något naivt och ytterligt barnsligt. Man står litet oförstående inför den domstol, som dömer en piga till livets förlust för stöld av ett lintyg, men som endast faller till lindriga böter för övervåld, som på ett hår när blivit ett mord. Slagsmål, blodviten och större eller mindre lemläst-

ning, det var saker, som ej betydde så mycket. Det var något, som ej direkt angick heder och ära — tvärtom var ett slagsmål liktydigt med en yttring av mod och oräddhet. Men stöld, intrång i annans äganderätt — det var och förblev någonting ytterligt fördömligt, som ej kunde straffas strängt nog, och som ofta, där ej full bevisning förelåg, vållade förvisning ur staden. Huru barnsligt förefaller å andra sidan icke detta spring inför rätten om rena struntsaker. Här är det två gummor, som kallat varandra för trolltyg och kattor, här en dagkarl, som kallat en båtkarl för haffsen eller gäddemagen, här en bonde, på vilken en bodpojke blåst ärter genom ett vassrör etc. i oändlighet. Förklaringen ligger naturligtvis däri, att dessa 40 à 50 hjonelag bildade så att säga en enda stor familj, inom vilken borgmästaren var pater familiae, till vilken alla sprungo med sina både stora och små bekymmer. Domböckerna innesluta i sig därför det yppersta material vid studier av olika karaktärer och folklynnen och komma givetvis vid framtida forskningar i detta hänseende att få en oerhörd, hittills kanske ej så mycket beaktad betydelse.

På ett sätt var dock detta myckna spring i rådhustrapporna av stor betydelse: det satte så gott som genast stopp för alla lösa rykten. Spordes något sådant, fick det ej länge gå löst, förrän det kom under behandling. Så lyder ett protokoll 1633 16/6: »På samma dag besvärade sig Jon Bryntesson om det skvaller, som uppå hans dotter av lösaktigt parti fört var, och begärde veta, var det skvaller utkommit. Då nu var man gick till sin sagesman, fick stadstjänaren Torbiör ingen, som svarade för sig. Måste fördenskull bedja om Nåden och icke om Rätten, och då blev av sagt, att eho om samme Jon Bryntessons dotter härefter talar något okvädens ord, han skall varda förfallen under den plikt och pen, som i rådstugubalken i 30 kap. förmäles.» Skulle sådana bestämmelser vara ur vägen i vår tid med allt dess skvaller och förtal?

Straffen voro som nämnt i allmänhet hårda och efter vår tids uppfattning ofta omänskliga med sin uppenbara kyrkoplikt, sina stockstraff m. m., ej att förtiga ohyggligheten att i årtal få gå med järnstång eller black om foten. En och annan gång är det dock ej annat än att man vill spåra en viss humor i domarekretsen. Så t. ex. hade en gång en piga klippt av håret på en annan, medan denna låg och sov. Hon dömdes att stå med saxen i hand utanför kyrkporten, så att alla in- och utpasserande bättre skulle få beskåda henne. Samma straff drabbade en annan, som sökt skaffa sig ett kålhuvud på orättmätigt sätt, ehuru hon naturligtvis fick visa fram kålhuvudet till beskådande.

Dagen började klockan 3 om sommaren, 4 på vintern; 1/2 7 var frukost, 11—12 middag, 4 aftonvard och klockan 7 kvällsmål. Det förefaller kanske, som en dåtida borgare ej skulle haft så mycket arbete, att han kunnat fylla alla dessa arbetstimmar, men går man honom närmare in på livet i hans dagliga förrättningar, så lär man sig snart märka, att hans tid var väl fylld. Först och främst

Seder och bruk

hade han yrket att sköta. Till gården hörde sedan kanske utjordar på ej mindre än fem ställen, t. ex. vid Lamberget, vid Svinbäcken, borta på Mon norr om Sundstad, Södra Våxnäs samt kålgårdarna i Tormestad. Han hade kanske dessutom ett notekast vid Djupsundsholmarna, ett ryskestöd vid Kaplaholmen och två katissor vid Kanikenäset. På våren skulle han dessutom passa slomhåvningen. Så ägde han därjämte deltaga i stadens gemensamma arbete. Än var det ett par stockar, som skulle insättas i östra bron, än skulle det risas och pålas för älvens utskärningar vid biskopsgården, än gällde det uppmuddring av älven, som igenslammats i Skoghallsådran, så att ej järnbåtarna kunde komma till stadens hamn, som då låg vid Skoghall. Eller ock tillhörde han den rote, som skulle utgöra gästgiveriskjutsnings skyldigheterna, så det gällde att vara tillhands när som helst. Så framt han ej hade vakthållningen under natten i »corps de guardet» i rådhuset. Var han ej rådman eller annan ämbetsman, ägde han ändock skyldighet att närvara vid allmän rådstuga, där frågor om staden, om taxering, om båtsmän och deras utrustning m. m. avgjordes. Och var han exempelvis rådman, kunde han först och främst i rådstugan från klockan 8 på morgonen få vara med och värdera panter och förrätta deras försäljning, upprätta taxor för bröd, kött, öl och vin samt avprova varorna, övervaka eldstäderna, besiktiga stadens hus och byggnader (såväl offentliga som enskilda), tillse gärdesdelningen på ägora tillika med stadens staket och flytande bommar, inspektera broarna, övervaka borgerskapets uppställande i led vid gatuloppen m. m. i all oändlighet.

Landsflykt för övervåld mot fader.

»Lille Simon» hade antagligen kommit över hit till Karlstad från Brätte. Åtminstone var han länge anställd hos den där födde, sedermera borgmästaren Johan Börjesson såsom gårdsdräng eller sådan, som ständigt skulle vara till hands för utförande av en eller annan hjälp. Missformad i ena foten var han en man, som inte gjorde något väsen av sig utan gick sin väg stilla fram. Men han hade en hustru, som i sitt uppträdande torde varit Lille Simons raka motsats. Hon förekommer då och då i domböckerna stämd, antingen för att hon brukat ond mun eller också misstänkt för ett alltför stort intresse för andras egendom, vilket synes hava delats av sonen Anders. 1651 15/11 stod Anders Simonsson¹ inför rätta, denna gång anklagad för en svårare förbrytelse än man kan vänta av en son.

Han hade några dagar förut slagit sin far och tillfrågad, om så var förhållandet, svarade han, att när han om morgonen hemkom drucken och ville lägga ved på elden, ville hans far detta förmena, tagandes veden från honom. Då »skiöf» Anders fadern från sig och erhöll därvid en skråma av vedträet. Fadern framkallades och tillspordes, om sonen Anders slagit honom, varpå han svarade

¹ Piscator kallar honom för Anders Träben, och 1639 var Simon båtsman.

nej och instämde i övrigt med sonen. Då framstego Erik Guldsmed och Israel Guldsmed, som iakttagit Lille Simon hos borgmästare Börjesson, och vittnade de, att fadern Simon var blodig i ansiktet och riven på kindbenet, vilket märke på honom ännu väl kunde iakttagas. På tillfrågan om Simon förut slagits av sonen, nekade Simon och sade, att han den gången allenast kallat fadern »linke-Simon» och kramat honom för munnen och skjutit honom från sig. Då framträdde Simon Larsson Murmästare och vittnade, att han ofta hört sägas så ock själv hört och sett, att sonen Anders slagit sin fader Simon, men i synnerhet för några år sedan varit i Simons hus och funnit Simon gråtande och blå i ansiktet. På förfrågan, vem som slagit honom, hade Simon svarat: »Kiäre brodher, lååt ingen wetat». Simon Larsson sade då till Anders: »Iagh anklagar tigh för thetta», vartill Anders genmälte: »Gack strax åstadh förr än tu glömmes». Än flera vittnen meddelade, huru fadern av Anders blåslagits i ansiktet, varför rätten, trots faderns friande utlåtan, lät häkta honom. Målet gick till hovrätten, som påföljande februari anbefalldes nytt förhör, varvid Lille Simon klagade över att hans son så länge suttit häktad och sade honom till brottet vara oskyldig, men måste sedan vidgå, att sonen rivit, skuffat, kramat och bannat honom, men gjorde ändock förbön för sonen, uttalande den förhoppningen, att han icke mera så göra skulle. Tre veckor senare är Lille Simon inför rätten för att svara, varför han själv, hans hustru och sonen Anders föra sådant ogudaktigt leverne »mz Eder och Gudz förtörnelse». Swen Fyrhake, som gästade i deras hus, vittnade, att de svärja och bannas var dag så gruvligt, »att gården måste sjunka», varför beslöts, att om Simon vidare därmed beslås, skall han plikta med fängelse och spisas med vatten och bröd.

Hovrättens dom blev för Anders hård. Han skulle förvisas ur riket på 6 år, och kommer han in i landet igen, innan denna tid förlupit, skall han gripas och halshuggas utan vidare förfrågan eller uppskov. Domen är daterad 1652 6/3. Rätten tillägger i prot. 1652 23/3: »Efter Anderss een ofärdigh är, eij eller hafr: wilkor och medehl att förfoga sikh uthur rijket öfuer landh, ty tilsades han aff Magistraten alfuarligen, att han håller sikh redo, och på någon skuta sikh hädan begiffua, först öpet watn blifuer».

Slutligen vill jag meddela att uti den förut omnämnda men förkomna tänkeboken troligen funnos beslut och stadgar rörande bestämmelser för borgerskapets dagliga liv, såsom klädedräkt, indelning av dagen, predikotider med straff för dem som ej närvaro m. m. Piscator har efterlämnat en avskrift rörande bröllop, barndop, begravningar som här må anföras. Han skriver: »A:o 1648 15 Decembris tå Sochnestämbno höltz weth Carlstadh war efterföllande Ordningar stadgade och thesslijkast aff borgmestare och råd h medh thet menige Borgerskapet bewilliade».

Seder och bruk

I: Punckt: Om fästepigor och Brudewigningar.

1. Brudstugo-pigor måge allenast besökia dem som ähre boandess i staden och sochnen, ther the födde (äro) eller elliest sin hemwist hafwe: sammaledes Fästeswenner, ther så seder är; Och ingalunda tillåtass att Löpa kring om hela Gälden, eller vidare. Befinnes någon att bryta häremot, skall det tagas af them, thet the sammanhemptat hafwa och deelas iblandh the fattiga, och öfwerträderen böte ofwanuppå till the fattige.
2. Alle brudewigningar skole skee uppenbarliga i kyrckian om söndagen, eller elliest någon annan hælgedagh, tå församlingen är tillstädes; och thetta effter H. Mtz ordinantz i Prästernas privileg: art. 20.
3. Och thetta skee, när klockan är 2 effter Middagen.
4. Dröjer klockaren med ringningen för någor wåldh skull, böte 3 m:r smt eller kastas i Probban.
5. Bryte och brudfolcket häremot eller den, som befinnes wara orsaken att thetta öfwerträdes, böthe 4 dr smt.
6. Gästerna som till bröllop kallade ähre skall sikh inställa när 5 slåår om afftonen och när klockan är 10 eller sidst 11, skole alla Ceremonier warda för rättade och bröllopet fulländat. Då skola ock spelemän wara förplichtade, sikh uthur brudehuset förfoga widh.
7. Med brudgáfwor, som gästerne meddela pläga, skall sådan ordningh hållas Att förrän brudfolcket stiger till bordh, skall bruden med sin brudfremia litet tillförene settia sig till bordet och tå stiga gästerna fram och præsentera bruden thet the hafwa unnat henne, sedan läses till Bordh och måltijden begynnes.
9. Then brudh, som aff sin man förkränkt är, förrän the vigias, hafwer ingen Crono eller Krantz på hufwudet. Och then, som utgifwer sikh för möö och icke är, går medh uthslaget håår, crona eller Krantz och sådant effter bröllopet befinns, skall bötte 10 dr smt.

II: Punckt: Om barndop, barnsängsqwinnor och deras kyrcktagande.

1. När barn bäres till dop och christendomb, skall inthet wijn, brennewijn, malt, öl, confect eller annat sådant, them ther till hoopa komma præsenteras, varken förr än the gåå i kyrckian eller sedhan the komme ther ifrån; uthan när barnett är aff fadderskorna igien leffwererat till modern, gåå hwar till sitt.
2. Ingen skall bära till någon Barnsängsqwinna öfwer 3 rätter, eij heller bjuda the på någre giäster.
3. När qwinna går i kyrckio efter barn, skall intet giästabudh gjöres eller annan bekostning, hwarken medh wijn, confect eller annat; uthan the twänne husrur, som föllie kyrckiegångzqwinna gå in medh henne i huuset, ther the kunna ock faddrarna visas, om så täckes; the andra taga afskied wid porten och gå hwar hem till sitt.
4. Then som föder barn före bröllopet, tages i kyrckio som en löösekona.

III: Punckt: Om Begraffningar.

1. För lijk må ringas $\frac{1}{4}$ timma fritt, will någon låtha ringa länger, gifwe för var fierdedels timma 1 dr kmt.

Karlstads stads historia

2. Will någon låtha ringa effter begrafningen, gifwe för hwar fierdedels timma $\frac{1}{2}$ rdr.
3. Om klockaren icke tager acht på, att sådant angifwes, böte $\frac{1}{2}$ rdr eller lägges i Probban.

IV: Punct: Om the fattigas Wppehülle.

1. Om fattige, som i staden äre, hålles den Process, som i Tiggiare Ordningen i then 8. Puncten förmäles och uttryckes.
2. Och på thet man weeta måtte, hwilka rätt fattige äre och aff ålder eller siukdom så aff sigh komne, att the giönom Arbethe sigh ingalunda som det låter nära kunde; böör ther om granneligen ransakas och the sedhan antechnas. Hwilka sedan aff the fattigas föreståndare skola försörjas förmedelst thet som staden thär till conferera eller och i pungen och bäckenätt kan falla.
3. Befins någon sedan gåå omkringh staden effter Almoso, skall then fasttagas.

BILAGOR

Bilagor

BILAGA I.

COPIA AFF CARLSTADS PRIVILEGIER.

Wij Carl medh Gudz nåde, Sweriges Rijkets Arffurste, Hertigh till Sudermannalandh, Nerike och Wärmelandh: etc: giöre alle som thetta öpne breeff, nu eller i framtijden, see eller höre Läsas, witterligitt dett effter wår trogne meningh, upsåat och förehafwande, aff wårtt förstelige Regementz begijnelse, hafwer altijdh gådt ther uppå, huruledes wåre förstendömme och Landh, med nijtto och fördeel, kunde blifwa bijgde, och alle wåra wndersåther förbättrade, ther om wij och hafwe oss, thett mäste möijeligt hafwer waritt gierna befljitat, ehwar wij deer till Lägenheet och tillfålle hafue sportt och funnit. Så wele wij ännu här effter, som här till skiedt åhr, thett samma giöra. Och effter wij hafwe för nijttigt achtadt och ansedt att Låte fundera och bijggia en köpstadh på *Tingwalle öö*, i Wermelandh, och samma nije stadh thett namn giffwit, att han effter thenne dagh skall kallas och heeta *Carlstadh*, wåre undersåtare uthöfwer hele Wermelandh, som långh och beswärligh köpstadzwågh hafwe, till gode, och omliggandes Landh till förbättringh.

Så haffwe wij aff sijnerligh gunstigh benågenheet, benådt och effterlåtitt, allom them som Lust och willie kunde hafwa, Att bijggie och boo i förb:te Carlstadh, medh sådanne privilegier och friheeter, som här effter föllier: Och weele att The aff oss alle wåre effterkommande, skole förb:te stadzinbijggiare obråtzligen och wedh macht, uthj alle sine puncter blifwa håldne; Och theremoot skole alle the, som sigh ther nedersättia weele, och therass effterkommande, wara och blifwa oss, thesslijkest wår älskelige huussfru, then högborne förstinna, fru *Maria*, Hertiginna till Södermanlandh, Nerike och Wärmelandh, och föddh Pfaltzgrafwinna till Rein: etc: samptt bægges wåre Liffzarfwingar, hälle, trogna, och rättrådige undersåtare, altijdh och i alla måtto.

Till thet förste, hafwe wij tagitt och annammatt, som wij och nu här medh tage och anamme, alle Carlstadz inbijggiare, som sigh ther alleredhe nedsatt hafwa, så och the här effter tillkommandes warde, med theras hustrur, barn, Legehion, ägodelar, rörlige och orörlige, innan Stadh och uthan, uthj wårtt förstelige hägn, beskiärm och försvar, för all öfwerwåldh och orätt, och fördagtinge dem, till Lagh och Rätta.

2: Thernäst unne och gifwe wij förb:te Stadzinnewånare, *Stadz Lagh och allom Stadzrätt*, *Lijka som andre köpstäder i Rijkett hafft hafwa aff ålder, och ännu hafwa*; Thesslijkest effterlåte, att the uthj therass stadz insigell måge bruke och före en halff blåå örn, emillan tu torn: Men på therass skieppe, måletijnna, Bismar, stoop, kannan, och hwadt annat som stadz-Lagh förmåler, att brändt och märkt skall wara i therass handell och wandell, skole Carlstadz Borgare wara tillstade att bruka itt C, medh en Crona ther ofwan uppå. Och på thett wåre wndersåtare och Borgare i förb:te Carlstadh, måge komma sigh till macktt, och thess bättre råd hafwa och bijggia och förbättra Staden, Therföre hafwe wij aff sijnerligh gunst och nådhe, wndt och effterlåtitt, att the måge och skole wara frij för skatt och annan Stadz tunga, wthj samfålte Tingie åhr, begijnandes samma frijheet, strax effter thetta wårtt breffz Datum. Thesslijkest effterlåtitt till förbem:te stadz bijgningh och förbättringh, saakören, som oss i Carlstad effter Lagen och rätte Laga Ransaakningh, kan tillfalla i förste Tije åhr. Och skole wåre

Karlstads stads historia

Befalningzmän, samptt Borgmästare och Råd, ett trogett och tilbörligett upseande hafwa, att ingen skall niuta eller sättia sikh under thenna frijheet, uthan att han will i Staden bijggia, och i Sex åhr qwar blifwa, sedan frijheetz ähren ähre uthe, som Lagh siger, Och ther wppå skole the giöra therass Eedh, för fougten, Borgmästare och Råd, som Burskaap winna och frijheter niuta wille. Och ther någon will effter förb:de 20 åhrs frijheet och 6 Åhrs laga besittningh, aff staden flijttia, då skall han på Rådstugun Lagligen upbiuda sin huuss och Tomptt till kiöpz sine näste fränder (om han barn och Lijfzarffuingar sielff icke hafwer) eller andre aff Borger-skapett, som them besittia will, och förmå swara till Borgare rättighet med the andre; eller Borgmäster och Råd på stadsens wägnar, som sedhan måge thett sällia Lagligen, någon som i therass Borgerskaap bliffwa will, och icke i frällsett sällia eller förpanta huuss eller Jordh i förb:te Stadh, så framptt Bijrdessrätten till Tompten icke skall wara oss eller wåre effterkommande, tillfallen igien. Wij gifwe och här medh wår fougde, samptt Borgmästare och Råd i Carlstadh, fullmachtt och befallningh, ransaka hwadt för partij, som biuder sikh till att neder-sättia i Stadhen, och ingalunda tillstädia, att någett onijttigt och ostadigt sällskap sätter sikh ther nedh, gode Borgare till förhindringh och skada i therass nähringh, eller thett som hwarken oss eller Stadhen ähr till nijtto och fromma.

Wijdare hafuer wij æff sijnerligh nåde, undt och effterlåtitt Carlstadsz inbijggiare till ewärdelige Egor, heele Tingwalla öö, samptt fijskewattnett och andre egor, som till samma öö u Liggia, och aff ålder medh rätta tillijdt hafwer; Thesslijkest Nordan ifrån Elffwen, intill fär-giestadh och Rudz Egor, medh Heeden in till Weener, och fijskett ther uthmedh; wndantagandes Kroppekiärr och Kroppekiärrss Egor, som skole oss wara förbehåldne, Och skole samma Egor medh thett första om Lagde blifwa, medh therass rätte Råå och Röö, aff gode beskedelige män, att staden må och skall sin invadj och enskijlte Egor, sedan altijdh weeta; Och alle the som inna Stadsens Egor, medh slagzmähl, Tiuffwerij, eller i hwadt mätto the brijte och sikh försee, straffass effter StadzLagen. Wij hafwe och thesslijkest bewilliat och befallatt, att twå broer, medh menige manss tillhielp uthj heela Wärmelandh skole bijggiass och Läggiass uthöfwer Elffwen widh Carlstadh, then ena öster öfwer Elfwen och then andra wästan, och hwartt Sijssett tager sin broo att bijggia, och sedhan the en gångh bijgde ähre, skall staden en broLåth tilläggias then the altijdh, så wäll som Landett i therass brodeel, skole hålla färdige och wedh macktt.

Till thett tredie, hafwe wij aff nådigh benägenheett, och till wåre undersåtares och Borgares, som i bem:te Carlstadh bijggia och handla weele, så wäll som menige Landsens gagn och bäste, samtijckt och effterLåtitt en Torgdagh i weckan, som ähr Lögerdagen; Thesslijkest twå marknader, then ena om Brittemesso, the andre Mårmessotijdh, wedh Knusesundh, hwilke marknader förbete Carlstadsz Borgare enskijlte och för sikh sielff altijdh niute, bruke och behålla måghe; men Pedermessos Marknadtt om sommaren och fastingen, som här effter ståå skall then andre Söndagh i fastan; The twå marknadstijder, skole för alle men ware, som tijdt wille sökia och Lagligen kiöpslaga, frija marknader; Och skole alle hafwe och förhandle therass kramb och godz uppe wijdh Torgett, och icke nedh wijdh Elfwen; som osedh waritt hafwer; Icke håller tillstädes någon, i samma frie marknadstijder, medh Präster eller Bönder kiöpslaga, förr än marknadtt Lijst ähr; Och Ingen fremmande Kiöpman, må borga bönder, Präster eller andre therass godz marknadtt emillan, så framptt the icke weele hafwe thett för wärkatt: Icke heller skola wåre Borgare i Carlstadh, taga hembligen fremmande manss Penningar, till att kiöpa them tillhanda godz eller wahrur wijdh 80 M:r Saak och ther till godtzett eller penningarna som opburne ähre, förbrutitt.

Till thett fierde, weele wij alfwarligen och strängeligen förbuditt hafwe, thett otibörliche, skadelige och olaglige Landzkiööp, som nu på Landzbijgden allestädes, mehr än i förtijden drifwes uthan återwändö, aff InLändske och uthLändske, Och hoo ther medh blifwer besla-

Bilagor

gen, then samma skall förste reesan, hafwa förbrutt 40 M:r och godtzett, som han köper eller sällier, effter Sweriges beskreffne Lagh; then andre resan straffas till 100 M:r: then tredie till Lijfwett, om han i Lijka måtto, ther medh kan beslagen och Lagligen tilwunnen blifwa, innan wårt förstendömme, effter wår Sahl: H:r faderss, konungh Giöstafz (högh Lofligh i åminnellse) öpne och allment förkunnade breeff och Mandat, åhr effter Christi börddh 1546: Will och någon i wårt förstendömme, bruka köpmanskaap, då flöttie sigh in i wåre köpstäder, drifwandes ther redeligen sin handell, bijggie och niuta stadsens frijheeter, så Länge then tijdh tillsäger, och sedan drage skiählig tunga medh andre wåre undersäter.

Till thett fempte, skole och inge främmande köpmän, handla wedh Wermelandz Bärgz Lager, eller annorstädess uthöffwer heele Wermelandh; Icke heller skall bönder wara tillstadt, föra Sill, Salt, Lerefft, Wallmar eller annat som i therass egitt boo icke åhr aflatt och fallitt till Wermelandz Bärg, uthan Carlstadz Borgare behålle Bergzhandelen för sigh, medh Mariæstadz Borgare, som wij och så hafwe nådigast inrijmptt wijdh Wermelandz Bergh, allenast att handla, och icke någorstädess flere i Landett. Men alle fremmande, må och skall thett wara fritt och effterLåtitt köpslaga, handla och wandla, redeligen och åhrligen medh Carlstadz Borgare allena och ingen annan i then Landzende, uthan i frije marknader; Thesslijkest effterlåte wij, att alle wahrur, som i Wermelandh falla, skole wara Carlstadz Borgare oförbudne, föruthan Loar, Mårdar och Elgzhudar, som wij wille hafwe oss förbehåldne.

Till thett siette, wele wij och härmedh, allfwarligen hafwa förkunnadt och tillsagdt, att alle hampner i Wåner, som handell och köpslagan hafwer tillförende waritt drefwin och brukatt uthj, innan wårt förstendömme, skole här effter aflagde och platt förbudne wara, wijdh 40 M:r straff och godtzett som i hampnen införes eller wthskeppass förbrutt; Doch warnumss hampn undantagen, som Mariæstadzborgare allena besöka måge, medh the förordh, som therass privilegiens breeff förmåler.

Till thett siuende, när Lägenheeten sigh framdeless begifwa kan, att Carlstadz Borgare kunne komma till thett förråd och förmögenheet, att the allena uppehålla och undsättie allmogen i Wermelandh medh Sill och Salt, Då skall thett sedhan allom wara förbuditt, att draga in uthj Norige, sådanne nödtorffter att köpa, som åhr då närmare och i Landett hooss sigh bekomma kunne; och skole wåre undersätare och Borgare i Carlstadh, altijdh Låte sigh finnas skiälige och Lidelige emoot allmogen i therass sälliande, och gifwe menige man ingen orsaak att klaga och beswåra sigh uthöfwer theras olijdelige handell.

Till thett ottonde, skall ingen ådell eller oådelle fördrista sigh att wåldgiästa, någon Borgare eller andre som boo i Carlstadh, wijdh högsta straff; Ingen skoll häller twinga skiutzresor till Lands eller watn aff wåre undersätare. Och på thett the som färdass och komma till Staden, måge bekomma härbärge och hwardt annadt the till nödtorfften behöfwa för Lijka och skiähl, Therföre skole Tafwerne och Gästgifwarehuuss förordnass i Carlstadh, som främmande för skiählig betaalningh härbergera skole, Och till sådanne gästgifwaregårdar, skole twå Laglige tompter, En wijdh den östre sijdan, den andre wijdh then wåstre afftagass och bijggiass aff Borgarne i Staden, På hwar Tompt twå Jordstugur, fijre nattstugur och ett Stall, ther Tijo hästar kunne installass; Och i samma gårdar skall åhrligitt och beskedeligitt folck insättiass, som främmande och wågfalande nödtorffteligen försörja skole, Och Borgmästare sampt Rådett tage åhrligen huuss Lego ther aff, till Stadsens bästa. Ingen Giäst drage aff härbergitt förr än wården tillfredz stält är, för thett giesten hafwer hooss honom förtårdt, wijdh straff som Sweriges Lagh förmåler.

Till thett Nijonde, skall ingen giöre then andre förkiöop, wijdh 40 M:r straff för hwar reesa, som thermedh rätteligen beslagen warder, Och skole Brokijkare, medh någre andre tillskiutass, som ther flijteligen påachte och sedan fullföllie straffett, emot them som brijta.

Karlstads stads historia

Till thett Tijonde, skole alle wåre tiånare, thesslijkest adelens som bijgge och boo i Carlstadh, jtem the som besittia adelens gårdar, som medh wår willie och nådige efterlåtelse ther i Staden bijgde blifwa, sammaledes Prästerss och fougters gårdar, ware under Stadsens rätt, och giöre rättigheet som Borgare, om the elliest bruke Kiöpenkaap; Jtem handwårkare, så och the som öölsaln wpehålle, medh mindre wij, medh wårt öpne breeff, någre Personer, besijnnerlige frijheter efterlåtandes warde. Sammaledess skole och alle the, som i Staden bijggie och boo, ware Borgemästare och Rådih hörsamme och Lijdige, till alt thett som the, till wårt och Stadsens menige bästa, biude och befalle.

Till thet elloffte, wele wij icke tillstaddt hafwe, att någon hantwårksman skall bruka sitt Embethe, på en Mijl wågh när Staden, icke håller någon Borgare hålle i sin huuss, skræddare, skomare, eller andra gärningzmån aff Landzbijgden, uthan bruke allenast the Embetzmån, som i Staden hooss them boo; Och the samma skole icke håller öfwer rätt och skiähl sättia the-rass arbethe sine medborgare i hånder. Theruppå Borgmästare och Rådih, medh oldderman-nen för huartt Embethe, skall upseande hafwa.

Alla förbem:te Privilegier, uthj alle sine Puncter, som i thetta wårt breeff författade åhre, skole wijdh macht hållass och blifwa; Doch ware oss förbehållitt, samma Privilegier för-åndre, förmehe och förbättre, om så behoff giörss och Lågenheten tillsåger, enår oss sijness nijttigdt wara, Och icke förminske: Och förbiude alle, wthi hwadt ståndh the kunne wara, här emoot hinder eller förfångh giöre öffwerbe:te Carlstadz inbijggiare, wijdh tilbörigitt straff och onåde. Och thess till ijtermehra wisso, haffue wij thetta breeeff, medh wårt förstelige Secret försigla Låtitt, och egen handh underskreffwit. Scriffwit i Nijkiöping, d: 5 Martij, Anno 1584.

C A R O L U S.

(L. S.)

Cum originali concordare vidi

24 Novemb: 1652.

Peder Oluffsson Piscator.

(Se sid. 32—33.)

Bilagor

BILAGA II.

LENGDH OCH ANTECKNINGH

Oppå Carlstadz Borgarez Handtering

Daterat Carlstad den 24. Aprilis Anno 1639.

Handelsmän:

Befallningsmannen	Måns Ersson	} Handelsmän
	Oluff Ersson	
	Anders Erichsson	
	Glösta Erichsson.....	
	Johan Böriesson	
	Lars Ingemarsson	} Handelsmän.
Borgmester och Rådmänn	Bengt Andersson Kämnär.	
	Berent Töök.	
	Anders Hansson.	
	Swen Bengtsson.	
	Elias Matzon.	
	Hindrich Kolthoff	
	Glösta Börsson	
	Jöns Gunmundsson	
	Swen Pålson	
	Oluff Andersson	
	Olof Böriesson.....	
	Torkel Swensson	
	Oluff Christophersson	

Bryggjare:

Zander Fallinson, Heradtskrifuaren.
Mäster Hindrich.
Erich Jönsson, Rådmann.

Gullsmeder:

Erich Swensson.
Hieronymus gulsmed.
Israel Månsson.

Krögare:

Jan Persson Stadtskrifuaren.
Anders Dalbo.
Erich Nillsson.
Anders Jacobsson.
Anders Halfuardsson.
Anders Månsson.

Kopperslagare:

Hans Persson.
Cnut Jöransson.

Giestgiffware:

Måns Andersson.

Klensmeder:

Olot Bryntesson.
Erich Smedh.
Johan Fransson.

Karlstads stads historia

Fellbereder:

Anders N (-ilsson?)

Skreddare:

Torsten Andersson.
Östen Larsson.
Tomas Nilsson.
Matz skreddare.
Håkan Andersson.

Skomakare:

Casper skomakare.
Lars Anundsson.
Jan Persson.
Per skomakare.

Muremestare:

Simon Larsson.
Olof Nilsson.

Snickare:

Nils snickare.
Jacob snickare.

Bakare:

Tyress Andersson.

Slachtare:

Jöns Persson.
Måns Böriesson.

Sklepare:

Jöns Tolsson.
Nills Jonsson.
Tol Ersson.

Stensättiare:

Bertill Jansson.
Oloff Gunnarsson.

Formänn:

Nils Elofsson, Aldermann.
Lars Sunesson.
Torsten Hindersson.
Dale Erich.
Måns skreddare.
Anders Olsson.
Anders Jonsson.

Timbermän:

Ifuar Persson.
Jan Eloffsson.
Lillebiörn.
Heltorpz (Helltorps) Päär.

Dragare:

Anders Jonsson.
Lille Simon.
Anders Anunsson.
Hindrich Persson.
Olof Håkesson.
Erland Nilsson.
Anders Håkesson.

Tullknecht:

Brynte Andersson.

Avskrift av handling i Kam.-ark.

REGISTER

PERSONREGISTER

- Adelswård, L. 216.
 Ambjörn Jonsson 49, 247.
 — Olsson 34.
 Anders Amundsson, se d:o Anundsson.
 — Andersson 167, 249.
 — Andersson 116, 292.
 — Andersson 365.
 — Anundsson 150, 164, 339, 408.
 — Bängtsson 88.
 — Bengtsson 90, 91.
 — Bengtsson 66.
 — bergbrytare 384.
 — Börjesson 210.
 — Eliasson 111, 112.
 — Elovsson 340, 357.
 — Boson 66.
 — Eriksson 97, 375.
 — glasmästare 259.
 — Halvardsson 407.
 — Hansson 89, 150, 160, 161, 163, 209, 214, 338, 356, 407.
 — Hansson 81.
 — Håkansson 337, 408.
 — i Gaperhult 49.
 — i Stubberud 49.
 — Jacobsson 150, 164, 339, 407.
 — Joensson 33, 209, 213.
 — Joensson 58, 340, 408.
 — Jonsson 97, 149, 217, 230, 375, 381, 388, 408.
 — Kristoffersson 167.
 — Lambertsson 352.
 — Larsson 241.
 — Linnartsson 110.
 — Nilsson 107.
 — Nilsson 164, 339, 408.
 — Olsson 33, 340.
 — Olsson guldsmed 150, 163.
 — Olsson fr. Brattfors 383.
 — Olsson 87, 148, 408.
 — Olsson speleman 149.
 — Persson 113.
 — Persson 361, 362.
 — Petri 43.
 — Påvelsson 148.
 — Simonsson 397.
 — Sivardsson 163.
 — skomakare 33, 108, 213.
 — skomakare 384.
 — skräddare 33.
 — slaktare 109, 358.
 — Svensson i Stodene 136.
 — Svensson 326.
 — Svensson 340.
 — Svensson 167, 202, 216, 223, 225, 226, 326.
 — Svensson 383.
 — sågare 54, 55.
 — tornresare 251.
 — Torstensson 388.
 — träben, se d:o Simonsson.
 Andreas Olai 300, 356.
 Ankar, B. L:son 190, 295, 358.
 — L. B:son 49, 78, 190, 295, 296.
 Anna Joensdotter i Hälletorp 58.
 — Pedersdotter 211.
 Antonius Matsson 149, 249.
 Anund Svensson 285, 340, 385.
 Appelbom, H. 350.
 Arnell, J. 278, 285.
 Aron glasmästare 253.
 Arp, S. E:son 88, 156, 190, 222.
 Arfwicander, J. 172.
 Arvid guldsmed 89, 108, 214, 356.
 — Gunmundsson 167
 — Olsson 112.

Karlstads stads historia

- Olsson 358.
— Torstensson 122.
Assmund sjöman 351.
Aveelen, J. van den 250
- Backenau, Kristina 104, 105.
Bagge, I. 290, 361.
Baptista, J. 104.
Baptista, Kristina, se Backenau.
Barck, J. 218, 223.
—, J. 200.
Bark, A. 122.
Beata Anunda Olovsdotter 218, 219.
Benedicti Nicolai Carolstadius 300.
Bengt Andersson, se Brase.
— Andersson 90, 357.
— Andersson 148.
— Andersson 361.
— Bryngelsson 375.
— Eriksson 137.
— Håkansson 121, 167, 240.
— i Älvdalen 249.
— Jonsson 313.
— Larsson 346.
— Michelsson 49, 268, 271.
— Månsson 81.
— Nilsson 315.
— Nilsson 149.
— Persson 150.
— Persson 85, 89, 156, 213.
— Siggeusson 52.
— skeppare 350.
— smed 256, 289, 291, 323.
— Svensson 43, 97, 202, 204, 205, 206, 210, 212, 216, 283, 323, 326, 365.
— Torstensson 33.
— vävare 114.
Bergh, A. 333.
—, E. 393.
Bergius, B. 284.
—, E. 98, 203, 204, 217, 220, 221, 230, 235, 378.
— J. 104, 105, 286.
Bergman, J. 81, 376, 384.
—, S. 114.
Bernt smed 51.
Bertil Hansson 150, 163, 340.
— Jansson 408.
- Larsson 112.
Bijl, O. 376, 383.
Billow, D. von 14.
—, Ermegard von 14.
—, F. von 14.
—, Ide von 14.
—, J. von 14.
Bjelke, H. 34.
Bjur, O. 107.
Biörkman, L. 171, 244.
Björn, »Lille» 90, 340, 408.
Björne, P. O:son 54.
Björn Haluaffunsson 33.
— Nilsson, se Skragge.
— Pedersson, 162.
Blanckenfiell, L. T:son 166.
Blix, M. L:son 110.
Blom, O. 348.
Blåman 250.
Bock, A. 310.
—, J. 24, 169, 310.
Bohm, I. 98, 107, 317, 390.
Boll, P. 331.
Bonde, K. 363.
—, K. 59, 101, 143, 144, 166, 191, 192, 254, 359.
—, T. 366.
Borgström, Britta 226.
—, E. 172, 226.
—, N. A:son 215, 226.
Botsek, H. 162.
Brahe, Ebba 71.
Brandt, J. 217, 221, 223, 379.
Brase, B. A:son 214, 312, 339, 357, 392, 407.
Bratt, Anna 172.
—, Britta 218.
—, G. 171, 172, 293.
—, J. 172.
—, L. 171.
Braun, J. C. 211.
Breman, J. 213, 218, 221, 238, 288.
Brems, O. 256.
Broman, E. 277, 284, 285, 288, 305, 307, 309, 324.
—, L. 277, 314.
Browall, A. 137, 331.
Brun, Mätta, 216.
—, N. 245.

Personregister

- , T. 350.
 Bruno, J. 329, 330.
 Bryngel Halvardsson 111, 316.
 — Simonsson 362.
 — i Katterud 50.
 Brynte Andersson 149, 340, 408.
 — Olsson 115.
 Buchau, J. 104.
 Bunge 245.
 Burman, L. 309.
 Bänge, A. A:son 42, 74, 225.
 —, A. S:son 215.
 —, Ingrid S:dotter 215.
 —, P. S:son 215.
 —, P. S:son 215, 358.
 —, S. P:son 121, 150, 166, 169, 182, 201,
 215, 216, 255, 373, 385, 387, 388, 392, 407.
 Bååt, S. 363.
 Bäfverfelt, G. 256.
 —, P. Canuti Carolstadius 219, 272, 275.
 Bårg, D. J:son 351.
 Bårg, M. 310.
 Bökman, Emerentia 212.
 Böngren, A. 98, 218, 222, 326, 375.
 —, E. 384.
 —, N. 219.
 —, N. 219.
 Börje Eliasson 258.
 — Matsson 175.
 — Olsson, se Spak.
 — Olsson 384.
 — Olsson 211.
 — Persson 33, 89, 156, 157, 159, 160, 161,
 210, 356.
- Cabeliau, A. 162, 359.
 Cameen, B. 211, 261—264, 277, 282, 285.
 —, Britta S:dotter 210.
 —, D. 282.
 —, S., se Caménhjelm.
 Caménhjelm, S. 282.
 Canterus, A. 300.
 Carlberg, Anna D:dotter 217, 219.
 —, Anna J:dotter 211,
 —, Britta 212, 218.
 —, B. 211.
 —, D. J. 98, 127, 203, 219, 211, 213, 217,
 256, 262, 264, 390, 391, 393.
- , Elisabet J:dotter 211.
 —, Ingel J:dotter 211.
 —, J. 211.
 —, Kristina J:dotter 211, 255.
 —, Maria J:dotter 211.
 —, Sara J:dotter 211.
 Carlbohm, G. 351.
 —, L. N. 205.
 Carlheim, B. G. W:son 212.
 —, H. 212.
 —, S. J:son 212.
 Carlheim-Gyllensköld, J. 77, 92, 225, 249.
 —, S. 212.
 Carlhjelm, G. 210.
 Carlholm, Britta G:dotter 211, 213.
 —, G., se Carlhjelm.
 Carlholm, G. E:son 94, 96, 97, 120, 149, 163,
 166, 167, 193, 210, 212—214, 216, 240,
 243, 257, 278, 279, 302, 326, 338, 362,
 373, 385, 387, 407.
 Carling, L. 115, 318.
 Carlman, J. 317.
 Carlroth, N. 255
 Carlstedt, J., se Cederstedt.
 Carlström, B., se Tigerhjelm.
 —, J. G:son (adl. Karlström) 103, 127, 171,
 205, 212, 256, 365.
 —, S. 212.
 Carol lässmed 108.
 Cederstedt, J. 210, 212.
 Chenon, Engelborg Dionysia 213, 218.
 Claren, J. 98, 99, 350.
 Claudius Petri 299.
 Cornelius, M. 56.
 Cronhielm, S. 140, 200, 354.
- Dahlberg, E. 249, 250.
 Dahlgren, E. 384.
 Dalbo, A. 101, 149, 407.
 Dal(l)je, E. B:son 149, 408.
 Dallman, E. B:son 352.
 Daniel Andersson 110, 113, 115.
 — Nilsson 167, 253.
 — Sandersson 287.
 — speleman 316.
 — spårsméd 115, 375.
 Didrik Månsson 386.
 — skinnare 50.

Karlstads stads historia

- Diekn, Tyrger 10.
Dijer, G. 244.
Dijkman, L. 288.
Ditmarsk, K. 54.
Douglas, R. 96.
- Eek, A. 171, 218, 226, 376.
—, D. Jesperi 92, 136, 203, 206—209, 212, 213, 221, 235, 368, 374, 390, 393.
—, L. 137.
Ehrencrantz, G. 282, 284.
—, Maria 282, 283.
Ehrensten, Katarina 277.
Ekeblad, C. 179, 180, 185, 200, 245, 377.
Ekebohm, A. E:son 149, 163, 167, 172, 201, 211, 214, 252, 256, 339, 407.
—, A. M:son 74, 100, 102, 103, 112, 150, 201, 215, 217, 238, 243, 255, 260, 279, 287, 288, 304, 317, 325, 331, 377, 378, 385, 387, 388, 392, 393, 407.
—, E. A:son 211, 216.
—, E. M:son 202, 209, 210, 214, 279, 356, 386.
—, G. M:son 42, 90, 215, 223, 302, 392.
—, M. A:son 97, 203, 204, 215—217, 235, 331.
—, M. E:son 42, 142, 149, 163, 200, 202, 209, 210, 214, 215, 223, 249, 251, 253, 254, 257, 279, 312, 338, 407.
—, N. M:son 81, 92, 103, 109, 201, 202, 207, 210, 216, 235, 238, 279, 287, 362, 365, 389.
Ekerot, S. B:son 28, 61, 89, 142, 149, 162, 163, 193, 204, 209, 210, 212, 214, 310, 338, 357, 407.
Ekman, J. L:son 215.
—, Karin J:dotter 216.
—, L. 116, 350.
Elfdalium, S. 249, 256, 268, 271—279, 281—284, 300, 303, 306, 307.
Elisabet Gustavsdotter 216, 225.
— Israelsdotter 216.
Ellika Svensdotter 134.
Elov Eriksson 148.
— Gunnarsson 163.
— Håkansson 95.
— i Ilanda 49.
— laxfiskare 52.
- Emil Andersson 339.
Enar Ersson 340.
— smed 109, 357.
Enders, W. 116.
Engelbrekt, H. 106, 107.
Erik Andersson 34.
— Andersson 164.
— Andersson 362.
— Bengtsson 121, 163, 164, 340.
— Björsson 384.
— Botolfsson 126, 167.
— Ewardsson 339.
— Eriksson 313.
— från Sanna 348.
— Gunmundsson 350.
— Hansson 249.
— Hindersson 72, 101, 163, 201, 215, 253, 339, 342, 377, 385.
— i By 249.
— i Kolterud 358.
— Israelsson 212.
— i Åtorp 120.
— Joensson 383.
— Johansson 365.
— Jonsson 149, 163, 214, 339, 407.
— Jönsson 15.
— Jonsson Greve 383.
— Knutsson tre rosor 15, 16.
— kollega 249, 340.
— kopparslagare 98.
— Larsson 329.
— Månsson 34, 89, 156—159.
— Månsson 230.
— Nilsson 84, 96, 112, 149, 167, 220, 339, 385, 407.
— Olovsson 128, 337, 340.
— Olovsson 350.
— Persson 33, 56, 88, 159, 209, 213.
— Persson 97, 150.
— Persson 384.
— Sewardsson, se d:o Siggesson.
— Siggesson 167, 222.
— Sigulsson 387.
— Simonsson 386.
— skinnare 108, 109, 358.
— smed 164, 407.
— Svensson 214.
Erland i Nor 249.

Personregister

- Nilsson 193, 340, 408.
Evert klensmed 55.
- Fabrin, G 115, 231, 375.
Falk, Brigitta, 218.
—, J. 218.
—, L. 116.
—, N. 115.
Falkengren, K. 208.
Faxelius, S. Anundi 300.
Fegrea, Birgitta H:dotter 210.
Fernlöf, T. 231.
Fint, A. 384.
—, A. 375.
—, J. 376.
Firnhaber, D. 331.
Fleming, C. 198.
—, E. 97.
—, J. 198, 199, 366.
Florelus, A. 383.
Florell, N. 218, 223, 230, 238, 288.
Flygge, C. 153, 154, 370.
—, P. 90, 99, 100, 143—147, 152, 153, 346, 360.
Fogel, se Fogelius.
Fogelius, E. M:son 132, 149, 164, 210, 215, 222, 242, 243, 302, 346, 377, 378.
—, T. E:son 210, 220, 242, 407.
Forsell, Brita 218.
Forssman, A. 331.
Forssman, T. 286.
Fougt, se Vogt.
Frantzwei, Wilhelm 105, 293.
Fremberg, L. M:son 383.
Freuswidius, L. E:son 97, 201, 203, 217, 235, 291, 326, 368, 372, 375, 378, 390.
Frist, J. 351.
From, A. 112.
—, Katarina 112.
Fyrhake, J. 375.
—, S. 323, 329, 398.
Fägersköld, F. 199, 200, 225, 262, 266, 332.
Färnlöf, T. 116.
- Gabriel Lustig 352.
Gedner, K. 266.
Geer, Louis de 146.
Geijer, Anna Caisa C:dotter 219.
—, C. 211.
—, B. G. 172.
Georgen fr. Warburg 331.
Gere 27.
Gerdt Andersson 200.
Gevalensis, J. 268.
—, T. Petri 295, 296, 298.
Gilius Giliusson 75, 385.
Gillberg, D. 107.
Giälar Larsson 348.
Giöding, N. 352.
Gordon, J. 95, 297.
Gregorius Pettersson 114.
Grels Stensson 345.
Grip, B. J:son 14.
Grotte, S. 15.
Grund 305.
—, E. 214.
—, H. C:son 97, 201, 202, 214, 216, 258, 330, 378.
—, J. C:son 203, 214, 226, 257, 378.
—, J. 350, 384.
—, K. E:son 214, 216.
—, M. C:son 214.
—, O. C:son 74, 95, 97, 101, 126, 150, 169, 214, 216, 304, 326, 342, 344, 362, 384, 407.
Grundel, P. 291.
Gudmund Erlandi 297.
— Jönsson 88, 149, 164, 339, 356.
Gunnar Persson 33.
Gustaf Börjesson 74, 77, 95, 96, 101, 103, 201, 205, 211, 212, 215, 240, 256, 302, 326, 362, 365, 385, 407.
—, Eriksson, se Carlholm.
— Giliusson 75.
— Johansson 97, 230, 258.
— Olovsson 15.
— skomakare 97.
Gyllenflycht, E. 209.
Gyllenius, Marit 79.
—, P. Magni 79, 80, 92, 145, 228, 303, 306, 360, 385.
Gyllenrot, A. 232.
—, Sara 232.
Gyllenspetz, J. 319, 320.
—, J. H:son 362, 366.
—, M. 77, 172.

Karlstads stads historia

- , Sara 331.
Gönner, J. 116.
Göran i Kila 249.
Gösta Jonsson 115.
- Hack, M. W:dotter 210, 212.
—, W. 212.
—, W. M. 329, 330.
Hall, A. 384.
Hallers, Anders 89.
Halvard Elifson 15.
Hamberg, A. A:son 351.
Hamelius, J. 317.
Hammar, A. 350, 376.
—, A. L:son 351.
—, J. 230.
—, O. 348.
Hane, G. 57.
Hans Andersson 375.
— Ersson 268.
— Halvardsson 97, 115.
— i Rud 50.
— Jacobsson 114.
— Joensson 152, 153.
— Hans Jönsson 365.
— Jörgensson 260.
— klockgjutare 255.
— kopparslagare 149, 289, 312.
— Mattsson 162, 167, 357.
— målare 54.
— Persson 407.
— skräddare 33, 108.
— snickare 257.
— Svensson 89, 164, 340, 357.
Haquinus Jonæ 300.
Harald skomakare 50.
Harall sägebyggare 52.
Hector, se Låffman.
Helnerus de Tingwallum 16.
mäster Henning 51.
— Henrik 249, 407.
Henrik Bertilsson 159, 214, 222, 357.
— Danielsson 214.
— Eliasson 167.
— klockare 89.
— Olsson 340, 357.
— Pedersson 58, 150, 313, 314, 339, 408.
— stensättare 55.
- Herlichius, H. 217.
Herligh skräddare 109, 357.
Herman Hermesson 357.
Hersten sägmästare 52.
Herwegh, H. 293, 391.
—, H. 172, 293.
—, Kajsa H:dotter 213.
—, Märta 219.
Hieronymus guldsmed 149, 164, 260, 312, 407.
Hjärne, U. 333.
Hoflander, A. Petri 279.
—, J. 223, 238.
—, P. 318.
Hofsten, E. 239, 247, 296, 318.
—, N. 219, 223.
Hofstenius, N. 247.
Hogg, P. 232.
Holm, J. 351.
—, N. 97, 111, 114.
—, H. 329.
—, H. i Grittstaviken 89.
—, J. 113.
Hülphers, A. 266.
Hult, L. 352.
—, L. 352.
Hungwidia, Margareta 244, 325.
Hungwidius, J. O:son 208, 218, 223.
—, N. M:son 244.
Hvass, G. 219, 378.
—, J. B:son 326, 327.
Håkan Andersson 33.
— Andersson 148, 150, 164, 339, 408.
— i Väse 249.
— Olovsson 326.
— Persson 361.
— skomakare 88, 108.
— Staffansson 50, 357.
Håkansson 187.
Håål, O. 244.
Höfner, M. 361.
Högvaldius, E. Nicolai 286, 287
Höök, O. 340.
- Ingeborg Nilsson 291.
Ingel Sandersdotter 331.
Ingemar Jonsson 33.
— Larsson 89, 158—160, 211, 214, 356, 365.

Personregister

- Ingewald Eriksson 213.
Ingrid Hansdotter 216.
— i Diupedalen 89, 340, 357.
— Pedersdotter 58.
Isak glasmästare 108.
Iser, M. 277.
Israel Canuti Carolstadius 149, 209, 256, 268,
272, 280, 310, 312.
— guldsmed 74, 398.
— Månsson 148, 149, 163, 225, 340, 407.
Ivan skomakare 149.
Ivar Persson 149, 340, 408.
- Jakob Andersson 101.
— glasmästare 50, 51.
— Johansson 96, 362.
— Jönsson 341.
— Mattsson 110.
— Persson 222.
— snickare 55, 164, 340, 408.
— Welamsson 340.
Jesper Andersson 193, 339.
— Marci 28.
Joel Olovsson 166.
Jonas Algotsson 329.
Joel Andersson 346.
Johan Anundsson 346.
Jonas Arvidi 214.
— bagare 97.
Johan Bengtsson 51.
Jonas Bengtsson 81.
Joel Bergensson 337.
Jöns Boson 66.
Joel Bryntesson 89, 149, 340, 357, 396.
Johan byggmästare 249.
— Börjesson 75, 92, 96—98, 149, 150, 153,
163, 167, 169, 175, 201, 202, 204, 210—
213, 215, 217, 233, 249, 257, 258, 287, 317,
339, 362, 365, 387, 389, 397, 398, 407.
— Clarsson 115.
Joel Elovsson 149, 164, 340, 408.
Johan Enarsson 149.
Joel Ersson 339.
John forstmästare 357.
Johan Fransson 407.
Jon glasmästare 52.
Jöns Gudmundsson 150, 169, 278, 302—304,
407.
- Joel Hansson 242.
Jöns Hansson 98, 291, 375.
— Henriksson 85.
Johan Håkansson 107, 375.
Jon i Diupedalen 33, 213.
Joel i Järpetan 50.
— i Klöverud 50.
Jöns Ingmarsson 97.
— i Sanna 49.
Joel i Thingualla, se Jon kyrkopräst.
Jon Jonsson 53.
Joel Jönsson 97, 341, 375.
Johan Joestson 329.
Jöns Jöransson 162.
Johan klockare 291.
Joel Knutsson 61, 164, 214, 339.
Jöns Knutsson tre rosor 14.
Jon kyrkopräst 16, 17.
Joel Larsson 89.
— Larsson 149.
— Larsson 302, 362.
Johan Larsson 383.
— murmästare 264.
— Månsson 15.
Joel Månsson 159.
Jöns Nilsson 97, 98, 218, 375, 379.
Johan Olsson skeppare 98.
— Olsson snickare 384.
Jon Olsson 33, 156, 158, 159, 209, 213, 295,
296.
Jöns Olsson 137.
Joel Persson 408.
Joel Persson 148, 164, 222, 225, 339, 407.
Jöns Persson 408.
Johan Pålsson 375.
Jon Redmansson 159.
Johan sadelmakare 258.
Jöns Simonsson 89, 159—161, 357.
Jon skinnare 357.
Joel skomakare 58, 108, 164, 357.
Jonas skomakare 315.
Joel skrivare 249.
Jöns snickare 55.
Jon Sonesson 200, 358.
Joel Svensson 54.
Jöns Tolson 149, 164, 339, 408.
Jon Torstensson 33, 89, 213.
Johan Torstensson 110, 373.

Karlstads stads historia

- Welamsson 110.
Jöns vävare 80.
Julius Mattiæ 104.
mäster Jurgen 329.
Jörenn Inveson 66.
Jören Nilsson 49.
- Kagg, M. 121.
Karin Henriksdotter 210.
— Joensdotter 148.
— Knutsdotter 210.
— Svendsdotter 210.
Karl båtsman 358.
— mjölnare 52.
Carl Olsson 383.
Karl sägmästare 121.
Karlsten, J. N:son 351.
Karlström, J. G:son, se Carlström.
Kart, P. 190.
Kasper segermakare 251.
— skomakare 149, 163, 340, 408.
— snickare 259.
Kasten Nilsson 167.
Kellman, Apollonia 219.
Kenicius, P. 270.
Kentzel, A. 211, 365.
Kerstin Arvidsdotter 214.
— Börgesdotter 210, 319.
— Månsdotter 15.
— Nilsdotter 318.
Keyser, H. 91, 98, 112, 115, 116, 201—204,
216, 230, 235, 258, 303, 316, 326, 378, 384.
—, L., se Adelsvärd.
Kihlander, N. 115.
Kilander, A. Birgeri 256, 276, 279, 283, 284,
307, 313.
Kijlander, J. Jonæ 288.
Kihlberg, P. I:son 77, 213, 266.
Kjellin, E. 265.
—, P. 292, 309, 326.
Claus Christiernsson 94.
Clawes Ingelsson 14.
Klerck, H. 347.
Knecht, G. 50.
Knut Alfsson 15.
— Bosson 14.
— Bryntesson 89, 160, 214.
— Jöransson 407.
- kopparslagare 150, 164, 310.
— Olsson 33, 85, 89, 156, 158, 159, 162, 209,
210, 213, 214, 268, 275, 295, 296, 356.
Knäppel, N. 172.
Kolthoff, A. 258.
—, Henr. 96, 97, 148, 150, 153, 167, 169,
201, 210—212, 215, 240, 261, 272, 279—
281, 302, 322, 326, 342, 362, 387, 388,
392, 407.
—, Henr. 171, 172, 218.
—, Herm. 170, 171, 203, 207, 212, 217, 218,
235, 261, 303, 365, 368, 374, 375, 378.
—, O. 171, 226.
Krabbe, I. 243.
Krakau, M. 287.
Krako, B., se Töök.
—, Emerentia 209, 210.
Krinkt, A. 285.
Kristoffer Antonsson 169.
— bakare 33.
— Bengtsson 148.
— Enspenere 27.
— Franzson 34.
Krus, P. 115.
Kruse af Verchou, H. A. 366.
—, J. 352.
Kruskopf, A. 115, 219.
—, A. A:son 219, 350.
—, A. 272.
—, M. Elisabet 266.
Kulberg, S. 116.
Könich Jordansson 102, 103, 253.
- Lagerbohm, Sara 98, 104, 105, 217.
—, Wismoenius Jonas, pastor 217.
Lagerlöf, D. 122.
—, J. 223.
—, S. 392, 393.
Langh, F. 172.
Langman, T. 41, 63, 64, 79, 100, 109, 110,
132, 196, 197, 233, 302, 307, 330, 344,
361.
Larogie, H. 116.
Lars Andersson 98.
Lasse Andersson 200, 268, 298.
Lars Anundsson 150, 164, 339, 408.
Laurentius Arwidl 16.
Lars Bengtsson 384.

Personregister

- Lasse Botvidsson, se Ankar.
Lars Börjesson 210.
Lasse Börudsson 49.
Lars Ersson 265.
— Ersson 222.
— Ersson 375.
— Falæ 376.
— Hindersson 383.
— i Tingvalla 16.
— i Visnum 249.
Laurentius Jonæ 267, 268, 296.
Lars Jonsson 126.
Lasse Jönsson 34.
Lars Jönsson Lustig 35.
— Larsson 348.
— Månsson 164, 340.
— Nilsson 206, 319, 320.
— Olai 337.
— Olovsson 346.
— Olovsson 375.
— Persson 291.
Lasse Persson 48.
— Pärsson 33.
Lars Simonsson 112, 164.
— Sunesson 408.
— Svensson 362.
— Svensson 249.
Lasse trädgårdsmästare 55.
Laurens Ulvsson 14.
Lasse Västgöte 24.
Leijonhufvud, A. 103, 109, 198, 201, 203,
204, 234, 363—366.
—, G. 61, 142—144, 167, 175, 195, 198, 248,
342.
Lengerke, G. von 167, 310.
Lenman, J. 394.
Lennart Torstensson 41, 63, 73, 79, 128, 132,
186, 194.
Levenvolde, R. von 318.
Lichton, R. 367.
Lideman, Anna E:dotter 216.
Lilja 353.
Lillecrona, G. 198, 199, 203, 205, 244, 373,
378.
Lind, Anna 218.
—, E. L:son 74, 91, 96—98, 104, 113, 115,
169, 170, 203, 204, 206, 208, 209, 216,
218, 233, 235, 238, 258, 260, 288, 289,
331, 344, 365, 368, 372, 378, 381, 390,
393, 398.
—, E. S:son 111, 150, 216, 385, 407.
—, J. 328.
—, J. 116.
Lindblom, P. 171, 226.
Lindbohm, P. 172.
Lindehielm 367.
Lindequist, E. 366.
Linder, A. 116.
—, J., se Lindestolpe.
Lindestolpe, J. 328.
Lissbetha Jönsdotter 291.
Lithman, J. 72.
Ljung, Elisab. J:dotter 116.
Loffman, H. 205.
Lorentz Eriksson skomakare 98, 110, 113,
114, 258.
Luth, E. 34, 85, 89, 213, 215, 357, 386.
—, O. Ericsi 213.
—, O. Jonæ 213.
Luva, A. 291.
Lysell, J. 155.
Låffman, H. P:son 42.
Lång, J. N:son 114.
Långe, A. A:son 385.
Lärs i Flockerud 50.
Löfgren, A. 383.

Maase, E. 136, 137.
Magnelius, G. Johannis 77.
—, G. 172.
Magnus, se Måns.
Makelée, G. 211, 240.
Malm, H. 218, 222, 265, 291.
Mannerschiöld, C. C:son 94.
Marbo, O. 149, 312, 340, 385.
—, R. 290.
Margaret Bosdotter 14.
Margareta Eriksdotter 217.
— Månsdotter 15.
— Torbiördsdotter 210.
Martijn, L. 115.
Matern, T. 96, 97, 110.
Mathis Anderson 89.
Mattias Assmundsson 172.
— Bengtsson 340.
Mats Bryngelsson 144.

Karlstads stads historia

- Mattias Eliasson 210, 315.
— Nilsson 368.
Mats skräddare 101, 109, 149, 357, 408.
Mauritz guldsmed 33, 108.
Mehlen, B. von 17.
Maijer, J. 41.
Melin, A. 98.
Menlös, E. 79, 80, 151, 230, 251, 290, 315.
Mikael Hansson 249.
— Joensson 167.
Milander, A. 374.
Montan, A. 288.
Montell J. Jacobi 213.
Morell, O. 252, 253, 256, 258.
Motraye, A. de la 267.
Måns Andersson 48, 53, 200, 209, 298, 340.
— Andersson 150, 163, 407.
— Bengtsson 88, 213.
— Brynielsson 386.
— Börjesson 164, 339, 408.
Magnus Carolinus 136, 137, 318.
Måns Eriksson 72.
— glasmästare 58, 112.
— guldsmed 89, 109, 214, 357.
— Hansson 260, 357.
— Håkansson 66.
— i Stackelrud 114.
— Jönsson 92.
— Knutsson 19.
— Olovsson 349.
— Persson 383.
— Pålson 98, 348.
— skräddare 89, 109, 357, 408.
— Suenonis 279.
— Swensson 362.
Mårten Hansson 34.
— Sigfridsson 274.
Möller, D. 159.
—, N. 263.
Mörner av Morlanda, C. G. 231, 369.

Nackreij, K. 171, 172.
—, L. 171.
Natt och Dag, Måns Bengtsson 14.
Nicolaus, se Nils.
Nieroth, J. 132.
Nildman, N. 294.
—, T. 97, 98, 203—205, 208, 209, 217 221,
222, 238, 244, 245, 256, 324, 325,, 368,
374, 375, 390, 391, 393.
Nils Adriansson 167.
— Andersson 34.
— Andersson 200, 339.
— Arvidsson 115.
Nicolaus Benedictij 249.
Nils Bryntesson 126, 167.
— Börjesson 167.
— Elovsson 89, 150, 163, 338, 357, 408.
— Erlandsson 34, 50, 51, 89, 357.
— Ersson 193.
— fiskare 52.
— glasmästare 51, 89.
— guldsmed 89, 108, 214, 356.
— Hansson 144, 222.
— Henriksson 66.
— i Gillberga 120, 249.
— Isaksson 58.
— Isaksson 66, 339.
— i Ölme härad 249.
— Joensson 148, 149, 163, 339, 408.
— Jönsson 81, 339, 357.
— kopparslagare 33, 50, 108.
— Larsson 97, 217, 258, 348, 375.
— Larsson 289, 290.
— Larsson 384.
— Magni 244.
— Månsson 158, 159, 339.
— Månsson 346.
— Nilsson 34.
— Nilsson 209.
— Nilsson 385.
— Olsson 88, 89, 157, 159—161, 163, 193,
209, 214, 338, 356.
— Persson, se Nicolaus Petri.
— Pedersson 240.
— Persson 357.
— Persson skräddare 385.
Nicolaus Petri 34, 85, 89, 297, 298.
Nils Rafyalsson 383.
Nicolaus Siggonis de Thingwallum 16.
Nils Simonsson 241, 290.
— skomakare 109, 357.
— snickare 163, 340, 408.
— snickare 384.
— Staffansson 316.

Personregister

- Svensson 383.
— Torbiörnsson 33, 89.
— trädgårdsmästare 89, 108.
Norberg, Anna G:dotter 211.
Nordling, O. 383.
Noreen, G. 84.
—, M. 218, 266, 332, 383.
—, M. Erlandi 121, 279, 287.
Norenia, Sara 282.
Norenius, M., se Noreen.
Noriijn, O. 171.
Norling, O. 116, 351, 376.
Norsell, A. M:son 219, 222, 223.
Norske, J. 288.
Nyman, L. 376.
- Odijn, J. 98.
Ogier 270.
Oloff prost 15.
Olov Algutsson 110.
— Andersson 149, 163, 215, 407.
— Andersson 96, 163.
— Andersson 383.
— Arvidsson 148.
— Bryntesson 339, 407.
— Börjesson 149, 163, 210, 339, 407.
— Elovsson 101.
— Eriksson 17, 34.
— filtmakare 115.
— fiskare 89, 108.
— •Gamlegårds• 112.
— Gunmundsson 357.
— Gunnarsson 89, 311, 358, 408.
— Göransson 265.
— Hansson 316.
— Henriksson 324.
— Henriksson 214.
— Håkansson 149, 220, 408.
— Ingmarsson 96, 303, 315.
— i Ny 121, 249.
— i Sundsta 150, 337.
— Joensson kolare 346.
— Joensson skomakare 346.
— Joensson 384.
— Jonsson 58, 216, 357.
— klockare 34.
— Larsson 315, 362.
— Lennartsson 171.
- Olaus Magnus 12.
Olov Matsson 362.
— Nilsson 98, 348, 362, 375, 408.
— Olovsson 210.
— Pedersson 33.
— pistolsmed 264.
— Simonsson 136.
— skräddare 33, 108.
— smed 164, 342.
— Swensson 385.
— Swensson 171, 172.
— Östensson 112.
Oriensulanus, J. 273.
Oxenstierna, A. 189, 272.
—, B. G:son 24.
—, E. 364.
—, G. 145, 195.
—, G. G:son 97.
- Pacqualin 206.
Panck, L. 318.
Pank, E. 99, 116, 350, 375, 376, 384.
Petrus aff Thingualum 16.
Per Andersson 346.
— Bengtsson 163, 339, 359.
— Börjesson 375.
Petrus Canuti, se Bäfverfelt.
Per Didrichson 291.
— Eriksson 386.
— Erlandsson 61.
— Ersson 316.
Peder fiskare 58, 89, 90, 109, 358.
Peter guldsmed 34, 108.
Peer Halvardsson 58, 89, 357.
Per •Helltorps• 408.
Petter hovslagare 92.
Per i Näs 126.
— i Tingvalla 16, 19.
— Joensson 89, 150, 339.
— Jönsson 34.
— Jönsson orgelbyggare 257, 339.
— klockare 288.
Peder Larsson 57.
Per Larsson 97.
Petter Larsson 112.
Per laxefiskare vid Skivedsforsen 52.
Peder Matsson 96, 201, 314, 315.
Per mjölnare vid Grossbols kvarn 52.

Karlstads stads historia

- målare 254.
— Nilsson 136.
— Nilsson 316.
Peder Olovsson 33, 142, 146, 149, 163, 192, 200, 249.
Per Olsson 384.
— Persson 217, 244.
Pelle Persson 248, 350.
Per pottmakare 348.
Petrus prepus Wermelandensis 15.
Per Salomonsson 89, 162, 163, 193, 210, 212, 214, 260, 357.
— skomakare 150, 408.
— skräddare 101, 167.
— snickare 163.
— snickare 376.
Peder Svensson 156.
Per timmerman 55.
— Torstensson 98, 317, 373, 375.
Phrychius, N. M. E. 305.
Piper, H. 201, 215, 279, 387.
Piscator, P. O:son 33, 58, 74, 82, 134, 204, 212, 216, 217, 220, 223, 238, 239, 249, 253, 254, 256, 258, 284, 287, 288, 295, 296, 326, 397, 398, 404.
Plan, E. O:son 92, 113, 203, 206, 216, 226, 235, 258, 288, 368, 375, 392.
—, J. O:son 103.
—, S. O:son 252, 292.
Plank, J. O:son 97.
Pleningius, se Pleningsköld.
Pleningsköld, J. 256, 385.
—, M. 92, 212, 222, 233, 255, 256, 260, 261, 279, 287, 392.
Polhem, K. 266.
Porat, C. J:son 218.
—, J. 47, 218, 226, 227, 266, 318, 326, 331, 332, 376, 391—393.
—, M. J:dotter 219.
Posse, M. 366.
Pretorius, C. 58, 249, 268, 270, 271, 272, 275, 278, 280, 283, 285, 303, 356.
Präll, se Spräll.
Pumpil i Pump 249.
Påvel Svensson 167, 226.

Radt, se Rath.
Ragnela Nilsson 216, 288, 329.

Ranck, A. L:son 262.
Rangh, J. 263, 264.
—, M. 263—265.
Rangwald Karlsson 16.
Rappholt 172.
Rasmus snickare 50, 51.
— Torbiörnsson 220.
Rath, H. L:son 256, 287, 329.
Reieknecht, C. 329.
Reimer, S. H:son 115.
Reinholdius, Z. 300.
Renholt i Norum 242.
Reutercrantz, M. 198.
Ribbing, B. 25, 54, 55, 57, 59, 68, 69, 121, 142, 144, 162, 173, 190—192, 268, 358.
—, C. 200.
—, P. 364.
Ringer, L. J. 155, 179, 180, 213, 218, 222, 223, 245, 293, 370, 376, 382, 391—393.
Rolf Andersson 88, 182.
Roman, A. O:son 215.
—, Anna 215.
—, A. P:son 144, 281.
—, C. 44, 77, 78, 84.
Rombergh, L. 376.
Romstadius, N. 327.
Roos, E. 115.
Rose, A. 116.
Rosell, M. 218, 219.
Rosenberg, S. S:son 97.
Rosenholm, Beata 77.
—, P. 76, 77.
Rotthuger, O. 358.
Rovt, O. P:son 352.
Rudbeckius, J. 270.
Rudberus, J. 211, 258.
Rudén, T. 278, 285, 286.
Rudensköld, C. 278.
Rudstedt 294.
Runberg, J. 383.
Rytting (Rytter), A. J:son 205, 206, 208.
— (Rytter), A. S:son 97, 116, 258, 285, 311, 318, 322.
Rålamb, B. A:son 191.
Röding, J. 140, 177, 372.

Salomon Knutsson 210.
— Persson 32, 63, 64, 74, 84, 92, 97, 102,

Personregister

- 153, 166, 201, 203, 204, 206, 210, 212, 233, 238, 242, 243, 256, 258, 279, 281, 302, 325, 331, 344, 362, 387—390, 392, 393.
- Samuel Eriksson 303.
- Sander Vallentinsson 72, 149, 164, 215, 225, 329, 339, 407.
- Sara Börjesson 75, 77.
- Jochumsdotter 216.
- Scarinius, J. 277.
- Schmoll, B. O. 224, 240, 249, 250.
- Schreuder, E., se Gyllenflycht.
- Schröder, Beata 219.
- , G. J:son 172, 326.
- , J. J:son 43, 260, 287.
- , K. 172.
- , Sophia 218.
- Segol Matsson 323.
- Sehestad, H. 196.
- Siegert, H. 245.
- , T. 245.
- Sigfrid Canuti Carolstadius 33, 248, 268, 269, 296, 297, 299.
- Sigge Ambjörnsson 291.
- Sigfrid Aundsdotter 285, 286.
- Pedersdotter 58.
- Sigvard Matsson 365.
- Silfwerax, K. (Wiborg) 214.
- Silverhäst, J. 94.
- Simon »Lille» 149, 163, 339, 397, 398, 408.
- »Store» 340.
- Larsson 89, 339, 358.
- Larsson murmästare 150, 164, 258, 398, 408.
- Simonsson 362.
- Sivert Svensson 167.
- Sixten prost 15, 16.
- Sjöblad, O. C:son 55, 191.
- Skog, J. 54, 69, 200.
- Skragge, B. N:son 92, 96, 154, 201, 215, 302.
- , Kristina 213.
- , S. 213.
- Skred, M. 339.
- Skytte, B. 74, 76, 77, 195.
- , J. 61.
- Sonesson, J. 54.
- Soop, A. 286.
- , E. Å:son 243, 255.
- , G. 75, 97, 102, 110, 140, 187, 197, 198, 241, 249, 303, 322, 342, 362, 370, 371.
- Spak 107.
- , B. O:son 94, 202, 210, 287, 385.
- , E. O:son 210, 281.
- , E. O:son 226, 326.
- , H. O:son 278.
- , Kerst. O:dotter 211, 217.
- , O. E:son 42, 62, 84, 89, 96, 142, 147, 149, 162, 163, 166, 167, 169, 201, 210, 214, 238, 256, 278, 279, 287, 302, 339, 356, 373, 385, 387, 407.
- Sparff, Anna 77.
- , O. 74—77.
- Sparre, Beata 254.
- , E. 15, 66, 195.
- , K. 71.
- , L. S:son 15.
- , S. L:son 15.
- Spetz, J. H:son, se Gyllenspetz.
- Sporfelt, A. 180.
- Språll, H. 33, 85, 89, 156—158, 357.
- Staf, S. A:son 116.
- Stake, H. 364.
- , O. 61—64, 73, 79, 93, 149, 166, 175, 195, 196, 212, 301, 346, 360.
- Steinkamp, Å. 167.
- Stenros, O. E:son 200.
- Stiernhielm, G. 365.
- Stiernsköld, C. 177, 370, 371.
- Stigman, O. 98, 103, 292.
- Stobée, L. 232.
- Stolpe, M. E:son 346.
- , O. 317.
- Straub, H. H. 319.
- , J. F. 98, 217, 220—222, 230, 260, 261, 266, 285, 286, 288, 368, 382, 390.
- Streng, S. 61.
- Strokirk, D. 171.
- Strömberg, N. 318.
- , S. O:son 219.
- Styff, J. N:son 352.
- Ståhl, M. 293.
- Stödh, M. 258.
- Sundberg, P. 98.
- Sundh, E. 340.
- Swart, L. 375.
- Sven prost 15.

Karlstads stads historia

- Andersson 362.
— Bengtsson, se Ekerot.
— Bengtsson 361.
— Börjesson 384.
— Eskilssan 88, 339, 357.
— fiskare 52.
— Göransson 114.
— i Kila 249.
Sueningh mjölnare vid Alsters kvarn 52.
Sven Jonsson 361.
— Jönsson 258.
— Knutsson 348.
— krukmakare 383.
— Larsson 376.
— Månsson 148.
— Nilsson 112.
— Olovsson 98.
— Olovsson 178, 314.
— Persson 346.
— Pávelsson, se Bänge.
— Siggesson 384.
— skräddare 108, 303.
— Svensson 92, 98.
— Torbiörsson 337.
Svenske, L. 362.
Sälle, N. 137.
Söndagh, H. 114, 242, 258, 290.
Sörström, L. 286.

Tessin, N. d. y. 262.
Tideman Persson 249.
Tigerhjelm (Carlström), B. G. 212, 256.
Thorf, K. 172.
Tingberg, J. 155, 218, 265, 266.
Tingwall, L. I:son 63, 74, 92, 96, 101, 149,
150, 152, 163, 167, 201, 202, 211, 215,
235, 253, 254, 260, 279, 302, 339, 373,
385, 407.
Tingwallius, P. 214, 318.
Tol Ersson 408.
Tholerus, E. 104, 105, 392.
—, E. J:son 217, 219, 245, 293, 354.
—, J. 98, 104, 203, 205, 217, 221, 235, 288,
291, 293, 326, 379.
Tomas Mougnilsson 166.
Thomas Nilsson 164, 408.
Thomes Persson i Tingvalla 16, 19.
Thomas sadelmakare 242, 290, 342, 385.

Tomas skolemästare 33.
Thomas skräddare 150, 323.
Torbjörn Eriksson 316.
— Persson 340.
Torkel biskop 16.
— Swensson 74, 101—103, 150, 407.
Torsten Hindersson 408.
— Jönsson 316.
— skräddare 132, 149.
Tratt 333.
—, tre rosor, K. K:son 14—16.
Tungel 273.
Töres Andersson 150, 385, 408.
Tyries i By 122.
Töres klockare 50.
Törneqwist, E. 352.
Töök, B. 100, 149, 162, 193, 202, 214, 216,
242, 243, 287, 302, 387, 407.

Uddo 112.
Uggla, C. 172.
Ullstedt, N. 286.
Ulquist, A. 171.
Umbehawen, H. 355.

Valborg Henriksdotter 85.
Vallentin botskär 34, 50, 328.
Wallman, G. 218, 219, 222, 378.
—, Lisa Beata 219.
Wallmoenius, J. 304, 314.
Valnæa, Maria J:dotter 244.
Valnæus, J. O:son 201, 203, 217, 220, 223,
244, 325, 326, 378, 389, 393.
—, O. 220, 244.
Warg 232.
Warlund, L. 116.
Wedh, J. 34.
Weidenhaijn, G. von 77.
Welam Welamsson 322.
Wennerholm 309.
Wernich Bosson 29.
Wiborg, J. 85, 88, 214, 386.
—, K., se Silfwerax.
Viik, R. 49
Wijkman, E. 352.
Wind, L. P:son 98, 319.
Wisenheim, O. 94.
Wismoenius (Lagerbohm), J. 217.

Personregister

- Witt, A. L. de 264.
Wivallius, L. 204.
Vogt, P. 330.
Vossel, J. von 146.
Wrangel, D. 131, 199, 305, 324, 326, 349, 375.
Wälter Diliusson 167.
Värnschöld, J. 41.
- Zachoun, G. 116.
Zackarias i Blomskog 249.
— smed 34, 108.
- Åman, Anna Caisa 219.
—, Anna Greta 219.
—, B. 350.
—, L. 98, 116, 171, 209, 217—219, 221, 252, 368.
- Öffnen i Kyrkebol 50.
Öhrn, E. 375.
Öijer i Selje 50.
Öman, S. 351, 352.
Östen Larsson 96, 100, 149, 164, 313, 408.

INNEHÅLLSREGISTER

Tingvalla	9	Stadsskrivare	222
Prostar i Värmland.....	15	Våghus och vågmästare	224
Kyrkoherdar i Tingvalla.....	16	Stadsvakten	228
Värmland under hertig Karl	21	Avlöningar	232
Karlstads stads anläggning	31	Pensioner och understöd.....	237
Stadens folkmängd 1584—1719.....	33	Rådhus.....	239
Stadsbildning m. m.....	37	Post	241
Hertig Karls gård.....	48	Stadens äldsta kyrkor.....	246
Stadens jordar och broar.....	66	Kyrkoherdar	267
Stadens näringar:		Kyrkoherdegård	269
Boskapsnäringen	86	Superintendentian hitflyttas	272
Fiske och fångstsätt.....	88	Superintendentens gård.....	278
Gästgivare	93	Kyrkans lägre tjänstemän	285
Bryggande	99	Kyrkans fostrande verksamhet	289
Vinkällare	100	Skolväsendet:	
Bakare (bagare), bakugnspengar	105	Skola och gymnasium	295
Skräväsen	108	Fattigskolan	308
Handeln inom Värmland:		Djäknelivet på 1600-talet	309
I allmänhet.....	118	Fattigvård	321
Handeln inom stadens handelsområde,		Läkare	328
landsköp	118	Apotekare	332
Frimarknader och andra marknader..	128	Barnmorskor	333
Stadens mellanhavande med värm-		Ordinarie skatter:	
lands städer.....	137	Räntor	334
Småtullar och acciser	140	Tionden av jordens avkastning.....	335
, , , i siffror	147	Boskapshjälpen	338
Handeln utom Värmland (på Väner):		Båtsmanshåll	345
1584—1613 (Nylöse).....	156	Extra ordinarie skatter:	
Järnhandeln	165	Älvsborgs lösen	356
Timmerhandeln	173	Kontributioner	358
Stadens styrelse:		Taxering och uppbörd.....	372
Ståthållare, genealguvernörer och lands-		Uppbördsmanslängd	377
hövdingar.....	189	Brandväsendet	380
Fogdar	200	Riksdags- eller herredagsmän.....	386
Om justitian i staden.....	200	Seder och bruk i staden	394
Borgmästare	209		
Rådmän	213	Bilagor.	
Kämnärsrätt	219	I Stadens privilegiebrev.....	403
		II Borgarlängd 1639.....	407

Karlstads stads historia

Illustrationer.

Carta Marina.....	11
Magnus Erikssons brev 1347	13
Värmlänningarnas brev 1529 till Gustav Vasa	18
Konung Karl IX	20
1 mark silvermynt	32
Stadens äldsta sigill.....	32
Plan av Carlstad 1646	38
Karl IX:s praktmynt	39
Karta över stadens befästningar 1648 ..	40
Minnespenning av hertigen år 1574	48
Stenen från Hertig Karls gård	54
Hjälms eller stormhuvans	56
Karl IX:s 2. gemål, minnesmedalj.....	59
Sonen hertig Karl Filip:s minnespenning	59
En av Gustav II Adolf här i Carlstad fastställd taxa 1624	60
Karta över S. Våxnäs och Romsta	70
Ståthållaren Bror Andersson (Rålamb)..	191
» Karl Bonde.....	192
Landshövding Gust. Leijonhufvud	195
» Gustaf Soop.....	197
» Jacob Fleming	197
» Clas Fleming.....	198
» Gustaf Lilliecrona	198
» Didrik Wrangel	199
» Fromhold Fägersköld....	199
» Claes Ekeblad	199
Underrede till dopfont.....	254
En 1600-tals ljuskrona	257
En mindre d:o	258
Två äldre träskulpturer.....	259
Tiondelängd 1664	336
Kvarntulls- eller mantalslängd för Väster- sysslet 1653.....	343

Planscher.

Kapten Schmolls skiss till karlstadsbilden i »Dahlbergs Suecia antiqua et Hodierna» 1692.	

Karlstadsbilden i Sueciaverket.

C. Romans geometriska karta över Carlstad, 1696.	
W. de Besches geometriska karta över Carl- stad och hemmanens däromkring, 1713.	

Namnteckningar.

Ståthållaren B. Ribbing	191
Landshövding O. Stake	196
» T. Langman.....	196
» A. Leijonhufvud.....	198
Stadsborgm. Bengt Swensson.....	205
Just.-borgm. D. J. Eek	206
Stadsborgm. Swen Bengtsson Ekerot ..	210
» Johan Börjesson	210
» Lars Ingemarsson Tingvall	211
» Herm. Kolthoff.....	211
» Gustaf Börjesson	211
Just.-borgm. Salomon Persson Carolsta- dius	212
» J. Montell	213
» L. J. Ringer	213
Rådman Nils Månsson Ekebohm.....	216
» Erich Larsson Lind(h).....	216
» J. Tholerus.....	217
Just.-borgm. J. Carlberg.....	217
Rådman T. Nildman.....	217
» L. Åman	217
» N. Florell.....	218
» J. Tingberg.....	218
» M. Noreen.....	218
» A. Nors(h)ell	219
» P. Piscator.....	223
Vågmäst. J. C:son Grund.....	226
» J. Porat.....	226
Kyrkoherde Carl Pretorius	269
Superint. S. Elfdalius	274